

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

23

231.99

7-29

19 NOV 2011

2-1

Միջոցառում և Ս. Պ. Միլոտինովսկի.

W 13
XI

ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵՍՆ.

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ.

(Մոր-Մախիժեանի հրատարակութիւն).

891.99
7-29

Մ. Տոնի վերայ
Տպարան Ընկեր. „Տոնակայեա Րէչ“
1904.

Ростовъ на-Дону,
Типографія Т-ва „Донская Рѣчь“.
1904.

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 8 Марта 1903 года.

48

33

ՌԵՓԵՏԵԼ ՊԵՏԿԱՆԵԱՆ.

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ.

(Նոր-Նախիջևանի հրատարակութիւն).

Ռոստով Տօնի վերայ
Տպարան Ընկեր. „Տօնոկայեա Րէչ“
1904.

Ростовъ на-Дону,
Типографія Т-ва „Донская Рѣчь“.
1904.

1 8 JUL 2013

Дозволено цензурою С.-Петербургъ 8 Марта 1903 г.

5174-50

Յ Ա Ն Կ.

I. ՈՏԱՆԱԻՈՐՆԵՐ.

Ա. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՈՏԱՆԱԻՈՐՆԵՐ ԵՒ ԵՐԳԵՐ.

Երես.

1. Ծափ (ժողովրդական)	3
2. * * *	3
3. Ճիւ-ճիւ	3
4. Մօր երգը	4
5. Կուսկներ	4
6. Բաղիկ	4
7. Թռչունի ձագ	5
8. Կատու	5
9. Գարուն	5
10. Մանիշակ	6
11. Արև	6
12. Զիւն	7
13. Զորս եղբարք	7
14. Ծոյլ	8
15. Տխուր երեխայ	8
16. Ժրաջան տղայ	9
17. Վանիչկա	9
18. Խրատ	10
19. Գութ	11
20. Երկու ու մի	11
21. Իսկական բաղդ	12
22. Դատարկ հետաքրքրութիւն	12
23. Գտէք սխալները	13

	երես.
24. Գիտութիւն	14
25. Օրօրոցի երգ	15
26. Ծար	15
27. Հայաստանի աստղը	16
28. Յոյս	17

Բ. ԽՆՈՒՆ ՈՏԱՆԱԽՈՐՆԵՐ.

1. Երեք արմաւենի (Հերմօն[թօվից])	22
2. Հանդանակ հայութեան	23
3. Տեսչութիւն վերին	23
4. Գուսանը Կողքիսում	24
5. Անտենը	25
6. Բաց նամակ	27
7. Ծաղկածոր	27
8. Հայ տպարան (Յոր-Յախիջեանի մէջ)	28
9. Տաճկի բանդ	29
10. Նալբանդի զայրոյթը	30
11. Թշնամի և բարեկամ	32
12. Որսորդ	32
13. Գեղջուկ	32
14. * * *	33
15. ՈՂԲ հայ ազգի աշակերտայ Ներսիսեան դպրոցին	33
16. Մարիամ հէքիաթ	36

Գ. ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵԻՆԻ ԲԱՐԲԱՆՈՎ ՈՏԱՆԱԽՈՐՆԵՐ.

1. Արտուտիկ	43
2. Ծանձ	43
3. Կուտմը-չէլէկ	43
4. * * *	44
5. Կօլօվա	45
6. Կտակ	46
7. Ձեր քաջագործութիւնը	48
8. Ձէնկին ու աղա	49
9. * * *	50
10. * * *	51
11. Համեստութիւն	52

II. ԱՐՁԱԿ ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐ ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՈՎ ԵՒ ԲԱՐԲԱՌՈՎ.

	Էրես.
1. Մանկական յիշողութիւններ պ. Մ. Էմինի մասին	3
2. Նորընծա	17
3. Պօզաճի Գալուստ	31
4. Զերտալու	50
5. Պապի	57
6. Քալական մեռելներ՝	
I Սարգիսա	76
II Գործիւտէր մարդիկ	81
III Ֆատեյ Քաւփիչ	84
IV Կունունք ու թաղում	85
7. Իսա բանը ինչպէս կը հասկընաս	91
8. Պարսեղ, Կէվօրք, Օվանէս, Քիրքոր	98
9. Նախնական սատանոց	103
10. Հոգաբարձու	105
11. Նոր տուն ու հին տուն	113
12. Տայմաքվայ պաներ (պիես)	135
13. Բարեգործութիւն մասնաւոր և հասարակական	168
14. Երկու խօսք բարեպաշտութեան և հաւատի անտարբերու- թեան մասին Հայոց	173
15. Վարժապետ	177
16. Վարժէվօր	190
17. Խօսթլախ	208
18. Արէվ-Մանուկին հէքիաթը	217
19. Էրէվան	233
20. Հին ու նոր	240
21. Ռիսաք	244
22. Պապաճան Մասեհր	249
23. Տօնշունաւոր	258
24. Հապա ինչ վարժատուն պէտք է մեզի	280
25. Հայ երիտասարդ. (մեր անունը կոտուղները)	288
26. Ի՞նչըդ կոլիմ	299
27. Էսլի լէվէնտ	309
28. Կամճի Նիկողոսին խանութին տղան	328
29. Սիւլիւկին պատասխանը	331
30. Վայնա	337
31. Փոռսուխին Աւագը	345
32. Վարպետութիւն	362
33. Մոնթէն մինչև վեր	370

Ա Ձ Դ.

Սոյն հատորը հրատարակվում է իբրեւ երրորդ լրացուցիչ մաս Ռ. Պատկանեանի «Երկհատոր ընտիր երկասիրութիւնների», որ լոյս է տեսել 1893 թ.

Այս երրորդ գրքի մէջ ամփոփուած են Ռ. Պատկանեանի այն գրուածքները որ նր զանազան պատճառներով չէին մտել վերոյշեալ երկհատորի մէջ։ Դրանց մեծ մասը լոյս է տեսել զանազան ժամանակներում մեր պարբերական հրատարակութիւնների մէջ, և մի բանիսը միայն այժմ առաջին անգամն են լոյս տեսնում տպագրութեամբ։ Հատորիս մէջ զետեղուած բանատեղծութիւնների մեծ մասը թէպէտ և ոչինչ չեն աւելացնում բանաստեղծի հռչակին, այնուամենայնիւ խմբագրութիւնս պարտք է համարել հաւաքել ու զետեղել այստեղ՝ կամենալով զերծ պահել նրանց կորուստից ու մոռացութիւնից։ Նոյնը պէտք է ասել և՛ արձակ գրուածքների մասին, որոնցից, սակայն, Նախիջևանի բարբառով գրուածները ընտիր և յաջող են և միմիայն տեղի սղութեան պատճառով չէին մտած երկհատորի մէջ։

Բացի այստեղ հաւաքուած երկերից, մնում են այլ ևս բազմաթիւ գրուածքներ (տպուած և անտիպ), որոնց մի մասը խմբագրութիւնս ձեռքի տակ է ունեցած, բայց այլ և այլ պատճառներով հարկ չէ համարել մտցնել հատորիս մէջ, իսկ միւս մասի գոյութիւնը ի լոյս գիտէ։

Խմբագրութիւնս մեծ դժուարութիւններով ձեռք է բերել այն նիւթերը, որ այժմ հրատարակվում են և

Ռ. Պատկանեանի Մահարձանը
Սուրբ Խաչ վանքում (Նոր Նախիջևանի մօտ):

**ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՈՏԱՆԱԻՈՐՆԵՐ
ԵՒ ԵՐԳԵՐ.**

1

Ծ Ա Փ *)
(Ժողովրդական)

Ծափի, ծափի ծիրանի,—
Հովը թեկ թեկ կը տանի...

2

(Ժողովրդական)

Եղիկ—մեղրիկ **)
Ջրաձեղիկ,
Բերանն 'ի վար
Կը'լ կը'լ կը'լ:

3

ՃԻՒ—ՃԻՒ **)
(Ժողովրդական)

Ճիւ—ճիւ մատնոցիկ,
Կանանչ խառլան բռնեցինք,

*) Մայրը բռնում է երեխայի ձեռնեկները ու երար խփում է, ա-
սելով այս երգը, որն դուցէ՛ աւելի երկար լինէր, բայց ես միայն այս-
քանն եմ լսել:

**) Մայրը մատով դեպչում է ծծիկեր երեխի շրթունքներուն ե-
յեաոյ խառլում է վիզը:

***) Մայրը բռնում է ծծիկեր երեխայի ձեռքի կաշին, վեր վեր
բարձրացնելով, ասում է:

Իրիցկինին կերցուցինք,
Իրիցկինը չի կերաւ
Պարոնին բաղչան թը՛րը—ուաւ:

4

ՄՕՐ ԵՐԳԸ *)
(Ժողովրդական)

Յետիդ խրփեմ՝ հաստանաս,
Մէկ ծառի չափ բարձրանաս,
Սարերին տոտիկ կանես,
Ծառերին մտիկ կանես:

5

Կ Ռ Ռ Ի Ն Կ Ն Ե Ր **)
(Ժողովրդական)

Կըռան—կըռան—կրկըռան,
Կըռունկները հա թըռան,
Կըռունկների թևի տակ
Եկաւ ամառն մեր գըռան:

6

Բ Ա Դ Ի Կ

Բաղիկ—բաղիկ,
Կարմիր թաթիկ.

Ո՛ւր ես գնում կամաց—կամաց,

*) Մայրը ծծի երեխին վեր ու վեր բարձրացնելով և ամէն անգամ յեանէն խփելով՝ ասում է: «Յեզիկ տեղ ժողովուրդը մի ուրիշ խօսք է գործածում, որ սպի կամար անյարմար է»:

**) Գարնանամուտին կըռունկները առաջին անգամ թռչելը տեսնելով, երեխայը ասում են այս ոտանաւորը, երգածը լսած չէմ:

Ձագուկներից չորս կողմը առած:
— Ես գնում եմ ջուր գտնելու,
Ձագուկներին լրանալու:
Ձագուկները մաքուր—մաքուր
Տղոց երեսն աղա է ու մուր:

7

ԹՈՉՈՐՆԻ ՉԱԳ

Անկողնիկի մէջ անմեղ երեխան
Նիրհում է խաղաղ հրեշտակի նըման,
Իսկ նորա մայրը մօտի սենեակում
Երեխի համար խաւիժ էր եփում:
Երգիկէն յանկարծ գայլը ներս թրուաւ,
Տըղի անկողնին կառուած մօտեցաւ,
Երեխերք՝ ինչու այդպէս սարսեցաք,
Թռչունի համար դուք չէք գայլ անյագ,
Ինչպէս չար գայլը խեղճ մօր զաւակին:

8

Կ Ա Տ Ո Ւ

Կատուն եկաւ փխիկ—փխիկ,
Հագար նազով ինչպէս հարսիկ,
Դունչը սրեց թաթիկներով,
Մազը սանդրեց չանչիկներով:
Կատն, կատն հէր ես տրտում,
Թէ մկներն են այս օր զարթուն:

9

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Արի, գարուն,
Արի, սիրուն,

Բեր պարզ արև,
Առատ անձրև
Խնդրէ՛ Տէրէն
Հաճար, ցորեն,
Ջրմունն էր մեծ
Ողջ ըսպառեց,
Ամբար, մառան
Դատարկ դառան:

10

Մ Ա Ն Ի Շ Ա Կ

Դեռ ուր է ծիծեռ, դեռ ուր է սոխակ,
Գարնան կարապետ եկաւ մանիչակ,
Երկնային խունիլը չորս կողմը բուրեց,
Նորածին աշխարհ նախ նա համբուրեց:

* * *

Երկինքն է անամպ, շողշողուն արև,
Տանք մանիչակին, երեխերք, բարև,
Որ մեր դաշտերին բերեց նոր լճարուն,
Նախշուն հաւերով, ծաղկով զարդարուն:

11

Ա Ր Ե Ի

Արև, արև արի դուրս,
Քեզ բերել ենք աչքի—լոյս,—
Քու քուրիկը լուսինկան
Բերեց չամիչ մէկ աման.
Ամպը եկաւ, մութ արաւ,
Չամիչն աչքերէս կորաւ.
Բաց երեսըդ, արեգակ,
Մէկ բուռ չամիչ քեզ կուտանք...
Օ՛խ, արեին խաբեցինք
Ամպի տակէն հանեցինք:

Ձ Ի Ի Ն

«Ախ, ինչու—ինչու կուգայ պաղ ձիւնը
Նսրից ամիսներ պիտ մընամ տունը,
Տեսնելու չեմ ես կանանչ ծառ, արօտ,
Հոտոտ ծաղիկէն պիտ մընամ կարօտ»
— Ձիւնը որ կուգայ երկնքէն ՚ի վար,
Իմացիր, մեծ բազդ է մարդուս համար,
Վերմակի պէս տաք կը ծածկէ գետին,
Որ բոյսի արմատն զխմանայ ցրտին,
Նա հողին կուտայ հիւթ, պարարտութիւն,
Դաշտին ու արտին մեծ առատութիւն:
Մի տրտնջալ, մարդ, գու բընութենէն,
Թէ տաք և թէ ցուրտ՝ մեզ միշտ օգուտ են:

Չ Ո Ր Ս Ե Ղ Բ Ս Ր Ք

Չորս եղբարք են, ամեն տարի
Երկրիս վերան ման են գալի.
Չորսն էլ ջուկ—ջուկ ունին հասակ.
Պարզեներն են հազար տեսակ:

* * *

Առաջինն է պատանի,
Բողբոջ տերև, սաղարթ ունի,
Պայծառ տերև, կանանչ արօտ,
Որոնց տըղաք են միշտ կարօտ:

* * *

Երկրորդ եղբայրն երիտարարդ
Տալիս է մեզ անծրև առատ,
Ծաղկունք ցանում է ամէն գիւ,
Յոյս տալիս է առատ հընձի:

* * *

Երրորդ եղբայրն այր չափահաս,
Մրգերով լի ունի մի թաս,

Բաժանում է տըղոց իւր գանձ—
Ծիրան, խնձոր, խաղող ու տանձ:

* *

Չորրորդ եղբայրն է ծերունի,
Ցուրտ ու խաւար չալկած ունի,
Այգի անտառ ամայացուց,
Դաշտ և արօտ ձիւնով լըցուց:

* *

Գիտեն արդե՞ք հայ տղերքը
Որո՞նք են այս չորս եղբարքը,
Եղանակներն են սոքա մեր
Գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ:

14

Ծ Ո Յ Լ

Մինչի յօրձակ *) քուն եղար,
Քընէտ ելար՝ հաց կերար,
Հաց կերար ու կըշտացար,
Կըշտացար ու պառկեցար,
Այսպէս տարիներ կեցար...
Յետոյ ինչո՞ւ գանգաւ կանես,
Որ ապրուստի ճար չունես:

15

ՏԽՈՒՐ ԵՐԵՒԱՅ

Երբոր ծագեցաւ պայծառ արեգակ,
Աքլար, աղաւնի, հաւ ու ծիծեռնակ,
Զի, ոչխար, գառնուկ, այծ, ուլ, հորթ ու կով
Գնացին իրանց գործին ըշտապով:

* *

*) Յօրձակ, կըճատուած օր արձակ, կէս օր, միջօր է, — midi, полдень.—

Միայն ծոյլ տըղան չի գնաց դպրոց,
Գիրքը չըպըրտեց ու փախաւ փողոց,
Իրիկուն ամենքն յետ դարձան ուրախ,
Միայն տըղան էր տրտում, գլխակախ:

16

ԺՐԱՋԱՆ ՏՂԱՅ

Տըղան սիրում է ձեզ շատ, արեգակ,
Դաշտ ու պարտէզում ձըռվըռող թռչնակ,
Ճիւղերից կախ—կախ պտուղներ հասուն,
Բայց ձեզնից աւել պիտ' սիրէ ուսում:

* * *

Ուրեմն թողէք, նախ դպրոց երթայ,
Ընկերների հետ դասերը նա տայ,
Եւ երբոր իւր սուրը պարտքը կատարէ,
Որքան որ ուզէ՝ թող նա ձեզ սիրէ:

* * *

Այնուհետեւ ցոլա՛, պայծառ արեգակ,
Այնուհետեւ երգէ՛... դու նախշուն թռչնակ,
Ու անուշ համը հասուն պըտուղին
Թող լինի վարկը, ժըրաջան տըղին:

17

Վ Ա Ն Ի Չ Կ Ա

Վանիշկային շատ են գովում,
Որ լաւ աշակերտ է նա,
Որ ֆրանսերէն վարժ է խօսում,
Ճանաչում է Եւրոպա:

* * *

Բայց մայր լեզու հայերէնի
Մէջ մունջ է ու տըգէտ,

Ձի՞ն ահա հում՝ Հայաստանի
Ո՛չ մի քաղաք, ո՛չ մի գետ...

* *

Ո՛վ մարդ, կրկու է քու վանեան,
Որ սեպհական չունի բուն.
Թուժակ է քու գոված տըղան,
Որ չը գիտէ իւր լեզուն:

Խ Ր Ա Տ

Ուրախ լեր երիտասարդ ՚ի մանկու-
թեան քում. ժողով. ժա. 9.

Տղայ՝ եղի՛ր ուրախ ու բարի,
Ժամ ու օրերըդ կանցնին հանաքով,
Ճամփադ չի լինիլ բըսած տատասկով,
Ամեն քու իղձըդ շուտ կը կատարի:

* *

Տղայ՝ եղի՛ր դու ուրախ ու բարի,
Քիչըդ կերեի քեզ միշտ ու միշտ շատ,
Հընտարից էլ քիչ կերեի ձոխ զարդ,
Ամեն կարիքըդ շուտ կը կատարի:

* *

Տղայ՝ եղի՛ր ուրախ ու բարի,
Դըժուար չերեիլ քեզ աշխատանքը,
Ձի տանջիլ կեանքի քեզ տառապանքը
Սրտիդ բաղձանքը շուտ կը կատարի:

* *

Տղայ՝ եղի՛ր դու ուրախ ու բարի,
Լըքած չես մընալ դու այս աշխարհում,
Շնորհներ շատ կան Աստուծոյ ձեռքում,
Քու ջերմ աղօթքը շուտ կը կատարի:

Գ Ո Ւ Թ

Երեխի փորը շատ էր, շատ քաղցած,
Հայրը շուկայից չէր վերադարձած,
Հայրը հինգ բոպէ էլի ուշացաւ,
Երեխի քսիղը աւել սաստկացաւ:
Հայրը շուկայում կէս ժամ որ մնաց,
Երեխին գրտաւ սովէն թալկացած...
Ապա ի՞նչ անեն խեղճ տղայք Վանում,
Որ ամիսներով քաղցած են մընում...
Որ տեսնես, տըղայ, դու հացի երես,
Վանի եղբարքդ միշտ միտըդ բերես:

ԵՐԿՈՒ ՈՒ ՄԻ

X

Ականջդ երկու, ունիս մի բերան
Հասկացիր դու լաւ,
Աշխարքիս վրայ կը լըսես շատ բան,
Ու խօսէ սակաւ:

* *

Աչքերդ երկու, ունիս մի բերան,
Հասկացիր, դու լաւ,
Աշխարհիս վրայ կը տեսնես շատ բան,
Ու պատմէ սակաւ:

* *

Երկու ձեռք ու մի բերան դու ունիս,
Հասկացիր ինձ լաւ,
Օրնիբուն ու շատ պիտի աշխատիս,
Եւ ուտես սակաւ:

ԻՍԿԱԿԱՆ ԲԱՂԴ

Մի օր փոքրիկ տղան առաց.
— Ի՞նչպէս կուզեմ ես, մայրիկ,
Մըտքիս մէջը կարծածիս պէս
Լինել տղայ երջանիկ:—
Ծիծաղելով առաց մայրը,
«Ո՛րդեակ՝ ի՞նչ է քեզ պահաս,
«Աշխարհումըս կայ այնպէս բան,
«Որն որ դու չ'ունենաս:

* *

«Հայր ու մայրըդ գլխուդ վրան,
«Հալաւըդ տաք ու մաքուր,
«Փափուկ կողէնք, մեծ բնակարան,
«Առատ, անուշ կերակուր:

* *

«Նայէ շուրջըդ, սիրուն որդի,
«Շատ մարդ ունի քեզ չափ բան,
«Դու չը գիտես, որքան աղքատ
«Տկլոր, քաղցած որբեր կան»:

* *

— Հենց այդ է որ, քնքոյշ մայրիկ,
Ինձ չէ տալիս ուրախ օր,
Որ իմ շուրջը ամեն տղայ
Ինձ նըման չէ բաղդաւոր:—

ԴԱՏԱՐԿ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆ

«Զեռքդ ի՞նչ բըռնած՝ կը տանես դու»:—Վարդ:
«Վարդ չէ, այդ խոտ է. սրտեցիր, ո՛վ մարդ»:
—Թէ խոտը վարդէն կը զանազանես.
Ինչո՞ւ ի գուր հարց ու փորձ կանես:—

ԳՏԷՔ ՍԽԱԼՆԵՐԸ

Ա.

Ձըմեռ էր, տըղերք եղան հալումաչ,
Գնացին դաշտ, տեսան բըսած, լաւաչ,
Տափը ծաղկալից, օրը տաք, հեղձուկ,
Ծառերից կախ-կախ սեխ, բողկ, ձըմերուկ:

Բ.

Օձը վազում է մեծ-մեծ քայլերով,
Ուղտը թռչում է ամպի տակերով,
Ձկները տաղեր են կըլկըլացնում,
Խուլ ու կոյրերին զուարճացնում:

Գ.

Բարակ ճիւղի վրայ արջը շինեց բուն,
Մէջը ձու ամեց, թխսել էր ուզում,
Ղըղըռան ագռաւն նայն ծառի տակին
Ծիծ էր տալիս իւր գեղեցիկ ձագին:

Դ.

Երեսունն է փետրուարի—
Արե ծագեց հիւսիսէն,
Ծծկեր տըղայ, վազվազ արի,
Հալիա քաղենք պարտէղէն:

Ե.

Ֆիւնիկի թեւն գլխի փետեցի,
Առի արարի երեսէն թանաք.
Ջրնապատ դաշտէն մի թերթ կըտրեցի,
Ու պապուս պապին գրեցի նամակ:

Զ.

Հայկ ու Նապօլէօն մի գոռի համար
Սաստիկ կոշտ խօսքեր ասացին իրար.
Հայկն ունէր հրացան, Նապօլէօնն աղեղ.
Ո՞վ յաղթեց: Անշուշտ մեր Հայկը ահեղ:

Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն.

Ես մի բան գիտեմ-շատ խելօք է նա,
Գիտէ կրօն աւել քան ըզքահանայ.
Գիտէ նա երկինք, երկիր, ծով անհուն
Աւել քան տասըն մարդիկ իմաստուն:

* *

Աշխարքիս մէջի կենդանեաց անուանք—
Տունիկ, սողունքի—գիտէ նա բերանք,
Ջրերու կաթիլ ու աւաղ ծովուն
Կըհամրէ նա քեզ ճիշդ մի բոպէում...
Խեղճ շատ մի մաշիլ, այս բանի անունն
Ասում են մարդիկ ուսում—գիտութիւն:

ՕՐՕՐՕՑԻ ԵՐԳ

Արի իմ սոխակ, թող պարտէզ, մէրին,
Տաղերով քուն բեր տըղիս աչերին.
Բայց նա լալիս է, դու սոխակ մի գալ.
Իմ որդին չուզէ տիրացու դառնալ:

* *

Ե՛կ, արեղաձագ, թող արտ ու արօտ,
Օրօրէ տըղիս, քընի է կարօտ.
Բայց նա լալիս է, դու ձագուկ մի լալ,
Իմ որդին չուզէ արեղայ դառնալ:

* *

Թող դու, տատրակիկ, քու ձագն ու բունը,
Վուվուչով... տըղիս... բեր անուշ քունը.
Բայց նա լալիս է, տատրակիկ, մի գալ.
Իմ որդին չուզէ սրգաւոր դառնալ:

* *

Կաշաղակ ճարպիկ, գող, արծաթասէր,
Շահի գրուցով որդուս քունը բեր:
Բայց նա լալիս է, կաշաղակ մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սովորաբար դառնալ:

* *

Թող որսըդ, արի, քաջամիրտ բազէ,
Քու երգը գուցէ իմ որդին կ'ուզէ,
Բազէն, որ եկաւ, որդիս լռեցաւ,
Ռազմի երգերի ձայնով քընեցաւ:

Ճ Ա Ր

«Մայրիկ՝ ասան, ինչու հայրս
Երբ լըրագիր է կարգում,
Ձեռքը ծոցին, ամբողջ օրը
Գլխաքարչ է ու տրտում»:

— Էնտուր համար նա տրտում է,
Որ լըրագրի մէջը միշտ
Նըկարած է խեղճ հայ—ազգի
Անբաղդութիւն, ցաւ ու վիշտ:—

* *

«Մայրիկ՝ ինչո՞ւ ազգերի մէջ
Միայն մեր Հայն է թշուառ.
Միթէ ոչոք դեռ գըտած չէ
Նոցա ցաւին հըզոր ճար»:—

* *

«Ա՛խ, կայ, որդեակ, Հայի ցաւին
Հըզոր ճար ու փրկութիւն.
Ու այդ հըզոր ճարի անուէն
Է իրար սէր, զուգութիւն:—

* *

Մօրը դէմքին նկարուեցաւ
Աղէտք, թախիծ, տրտմութիւն,
Աչքը երկինք, ազօթում էր
Տըզան ազգիս զուգութիւն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՍՏՂԸ

Աստղերը պէժ—պէժ վերեն են փայլում
Նման տըղայոց ցաւուն աչերուն.
Մի սիրուն աստղիկ կայ երկնից վրան—
Գիտեմ, այն աստղը որին է նման:
Մեր գալուցումը կայ խելօք տըղայ,
Դասերը միշտ լուսավորում է նա,
Հըլու աչկերտ է, ժիր անին բանին.—
Նա կլինի տաղը մեր Հայաստանին:

Յ Ո Յ Ս

Թող փրչէ քամին պաղ պաղ երեսիս,
Վերէն ամպերէն սաստիկ ձիւն թող դայ.
Որքան որ կուզէ՝ թող փրչէ Հիւսիս,
Յուսով եմ՝ վաղ—ուշ գարունը պիտ գայ:

* *

Թուխալը թող պատէ երկինքը պայծառ,
Թանձրը մառախուղ երկիր թող փակէ,
Տարերք աշխարհիս խառնուին իրար,
Յուսով եմ՝ վաղ—ուշ արե պիտ ծագէ:

* *

Թող գայ փորձութիւն, թող գայ հալածանք,
Խաւար թող դառնայ անաղօտ լոյսը,
Սարսափելի չեն Հային տառապանք,—
Միայն... չի հատնէր խղճուկի յոյսը:

5174-50

ԽԱՌՆ ՈՏԱՆԱԽՈՐՆԵՐ.

ԵՐԵՔ ԱՐՄԱԻԵՆԻ

(Լեոմօն[թովից]).

Աւագուտ դաշտում Արարիային
Արմաւի երեք գոռոզ ծառ կային,
Ու նոցա տակի գետնից աղբերակ
Կարկաչեցնում էր ջուրն իր սաղնորակ.
Ստուերախիտ սաղարթն հովանի էր վրան,
Տօթից, աւագից էր պատսպարան:

Շատ շատ տարիներ անյայտ գլորուեցան,
Խոնջացած պանդուխտք բնաւ չի մօտեցան,
Չապաւինեցան նոցա խորշակէն,
Բերան թաց չարին պաղ աղբերակէն.
Ցամբեցնում էին չողք արեգակին
Ծառերի սաղարթն և ջուրն այն ակին:

Ըսկան ծառերն Տէրէն դանգատել—
Միթէ խամբելու աշխարհք ենք եկել.
Բըսանք, ծաղկեցանք մենք աննըպատակ,
Տօթի, փոթորկի յար միշտ նըպատակ.
Ո՛չ մի պանդխտի չեղանք ապաստան,
Անարդար է, Տէր, քու սուրբ դատաստան:

Հազիւ լուեցան, անն հեռուից
Փռչին դէպի վեր բարձրացաւ գետնից,
Զիւղիլ լըսուեցան դանգակի ձայներ,
Երևան եկան ճամկաւոր հակեր.
Ինչպէս ծովի մէջ պատահած նաւակ
Շարք-չարք գալիս էր ուղտի երամակ:

Սապատողներէն դէպի վար կախուած
Շերտաւոր և խայտ փռանների քղանց,

Ու երբ որ թուի ձեռք էր այն բարձրացնում,
Ցուլուն աչքեր էր տակից երևում.
Ու թամբադեղին կրծքով դէմ ընկած,
Արարը դրդում էր ձին մոլեգնած:

Ձին տիգ կանգնում էր յետնոտքի վրան,
Ոստնում նետահար յովազի նրման.
Ճերմակ թիկնոցի ծալքերը ուսին
Շքեղ ծածանում էին փարիսին.
Ու որոտաձայն աղաղակներով
Ձէնքը խաղցնում էր ուժգին, չափ տալով:

Այսպէս աղմբկով հասաւ քարաւանն,
Ծառերի ներքե հարուեցաւ վրան,
Դատարկ անոթներ լրցուեցան ջրով,
Եւ արմաւենիք թաւ գազաթներով՝
Նորեկ հիւրերին բարե են տալիս,
Աղբիւրն էլ նոցա իր ջուրն է տալիս:

Հազիւ թէ մութը իջել էր գետին,
Կացինը դիպաւ նոցա արմատին.
Եկաւորք ծառերը վայր կործանեցին,
Ըստահակ արդէրք կաշին քերթեցին,
Փայտը մանրեցաւ սուր սուր դանակով,
Խարոյկ դիզեցաւ, այրեցաւ կրակով:

Երբ որ արեմուտը մէզը մեկնեցաւ,
Քարաւանը իսկոյն տեղէն չարժեցաւ.
Նորա ետեից չոր գետնի վրան,
Գորշ թեթե մոխիր եկաւ երեան.
Մնացորդն արեւի շողք ցամքեցուցին,
Հովերն էլ ասդին-անդին ցրուեցին:

Ու խոպանացաւ վայրն այն գուարթ,
Էլ չեն շքնչում աղբիւր ու սաղարթ,
Խեղճ ակին ոչ ոք չի պատըսպարում,
Աւազն էլ նորան է միշտ տոչորում.
Գիշատիչ անգղը այնտեղ է դալի՝
Ծըւատել-լափել որսն իւր նողկալի:

ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Միայն թէ բաղձն դու հայ մընալու,
Օրէնք, սաստ, պատրանք ունայն կը լինին
Լեզու, կրօն ու ծէս քեզմէն բառնալու.

Միւսիւլման դառնալ դժուար է հային:

Հայը ճըկուն է, բայց չէ գիւրաբեկ,
Ուռուցիկ հողմը կը կտորէ կաղնին,
Կանգուն, անվնաս կը մընայ եղէդ.—

Յաւիտեան այս էր վիճակը հային:

Թնւրք, դու մի խածնիլ թրքի բերանը,

Այդ քեզ չէ սընունդ, այլ մահ աներկրայ.

Երեխայ, թողած քու օրօրանը,

Զէնքով մի խաղալ, քեզ վնաս կուտայ:

Արարատ դաշտը, շուրջն երեք ծովակ,

Հայոց աշխարհ է ու թորգոմայ Տուն.

Իսկ ձեզ համար՝ քուրդ, տաճիկ աւազակ,

Է լայնածաւալ գերեզմանատուն:

ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ ՎԵՐԻՆ

Տեսան մին մինի աղջիկ ու տըղայ,

Հոգով ու սրբտով սիրեցին միմեանց.

Աղջրկայ հայրն էր մի հարուստ աղա,

Իսկ տըղան չունէր ոչ ինչ և ոչ գանձ:

Հայրն ասաց՝ «աղջիկ, սէրն մըտքէդ հանէ,

Ինձ պէտք է փեսայ ընչաւէտ փարթամ.

Կրթութիւն, սէր, գեղ-այդ ունայն բան է,

Անձկալիդ չունի ծոցումը զըրամ:

Վըշտացան, լացին աղջիկն ու տըղան,

Սըգով անցուցին երեք-չորս տարի.

Անվրդով մընաց լսի հարուստ աղան,

Յուսալով որ սէրն մի օր կը սառի:

Բայց նոցա սէրը մաքուր, անկաշառ,

Քանի որ գընաց՝ աւել սաստկացաւ.

Անդուի կամքի մէջ մընալով յամառ,
Աղան նոցա վրայ սաստիկ բարկացաւ:

«Թէ տարեւք, ասաց, խառնըվին իրար,
«Թէ աղբիւրք ցածէն դէպի վեր հոսեն,
«Այդ սիրոյն կ'լինեմ միշտ խափանարար.
«Ձը գիտէք՝ որ ինձ Աղալօ կասեն»:

Կար ուրիշ տըղայ մի հարուստ տանէ.
«Աղջիկ, ասաց հայրն, դու ինձ ճիշտ ասա,
(«Քու նախկին սէրը խելագար բան է)
«Կուզես... լինի քու փեսայ»:

— Հայր, ասաց աղջիկն, թէ մահըս կուզես
Եւ ինձ քու ձեռքով դընել գերեզման,
Իմ սիրականիս ինձմէն կը կորդես,
Բայց քու սուրբ կամքն է և քու սուրբ հրաման:—

Սուգ ու կոծ էր այն և ոչ հարսանիք,
Ո'չ քօղ էր հարսի, այլ գիապատանք,
Ո'չ սիրոյ ամուր-անհաշտ թշնամիք...
Խեղացնոր կամացն այս էր հետեանք:

Լըռէ, չար լեզու, լըռէ բամբասանք,
Աստուած էր օրհնել նախկին այն սէրը...
Յամառի կամքով կաշկանդած կապանք
Ջախջախեց, խըզեց Երկնաւոր Տէրը...:

4

ԳՈՒՍԱՆԸ ԿՈՂԺԻՍՈՒՄ

Ինչու ևս արխուր, դու Գողթան գաւառ,
Փանդիւրդ ինչու կախած է պատին,
Հէր չես արծարծում դու զիւցազնական
Ցուցք ու կրգերով սիրտը մեր ազգին:

Միթէ ցընգել է ծերուկ Մաքոսէն
Թարմ ու ծաւալող հինաւուրց ողին,
Թէ պակասել է արծաթեայ թասէն
Գողթան գաւառի փրփրոտ գինին:

Գուսան, ձեռքդ առ քու մունջ փանդիւր,
Լարերի վըրայ մատերըդ տար բեր,

Շարժէ թըշնամու դէմ մեր գրգիւը,
Իսկ դէմ հայերիս շարժէ գութ ու սէր:

Տես՝ Վանը, Մուշը, Բաղէշ, Արզըրուտ,
Ազգիս օրօրոց՝ մեր բուն հայրենին
Գոռ տաճկի լըծի տակ են հեծեծում—
Այդ ամենն միթէ ցաւ չեն քու սրտին:

Դէհ, Գուսան, զարկ ու գողացուր լարերն
Խօսուն հոգեղէն այդ քու փանդիւին,
Երգիդ արձագանք կրկնեն մեր սուրերն,
Սրտերս էլ տաճկի ռիսով գրգըռեն:

Բոցեղէն խօսքեր թող լեզուդ տեղայ,
Այրէ, բորբոքէ մեր սառած հոգին,
Երակներիս մէջ թարմ արիւն խաղայ,—
Հայ սրտում թափէ քու աշխոյժ ոգին:

5

Ա Ն Տ Ե Ն Ը

Հայ մեծատունը որ վախճանեցաւ,
Ահեղ ատենի առջև կանգնեցաւ,
Նախագահըն էր Սուրբ Լուսաւորիչ,
Անտենի հայոց ներկայացուցիչ:
Հայ մեծատունը շատ ուրախացաւ,
Որ հայ դատաւոր առջև տեսաւ,
Կարծեց նա թերև հայն հայի համար
Դատաստան կանէ ոչ շատ անաչառ:
Բացուեցաւ ատեան: Սուրբ Գրիգոր ասաց՝
«Մարդ դու, պատմէ ինձ վաքքդ սրտաբաց»:
Հայ մեծատունը բերանը բացեց,
Ու սուրբ Գրիգորին մեր այսպէս պատմեց.

ՄԵԾԱՏՈՒՆ

Սերած եմ, տէր իմ, ես ազնիւ ցեղէ,
Ժառանգութիւնս մերձ-հազրաւս գեղ է...

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ

Այդ մանըր բաներն են այժմ անպէտք...

ՄԵԾԱՏՈՒՆԸ

(ուշք չի դնելով նորա խօսքերին)
Ուստի՝ մականունն իմ է Հազրատ-բէգ:

Տըզայ օրերըս ես սւշիմ էի,
Ինձ ու իմ շահը միշտ սիրում էի.
Ուսման՝ ժըրաջան, պաշտօնիս՝ արթուն,
Վարքովրս՝ մարդոց աչքն էի մըտնում,
Մեծաւորները իմ շատ սիրեցին
Ու ընկերներէս ինձ շուտ ջոկեցին...

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ

Որդեակ, այդ բաներն ինձ չեն հարկաւոր...

ՄԵԾԱՏՈՒՆԸ

(ուշք չի դնելով նորա խօսքերին)

Տըւին աստիճանք, խաչեր պատուաւոր...

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ

(քարկացած)

Ո՛վ մարդ, չասացի՜ քեզ քանի անգամ,
Որ ինձ չի պատմեա բաներ անպիտան.
Ասա ինձ՝ ի՞նչ լաւ գործ կատարեցիր,
Հայ ազգին ինչով ու երբ օգնեցիր.
Քաղցած վայրկենին տըւիր նորան հաց,
Սրբեցիր աչքերն արտասուքէ թաց,
Երբ որ նա մերկ էր՝ հալաւ չնորհեցիր,
Բանդէ, կապանքէ հայ ազատեցիր.
Երբ տեսնում էիր դու մի հայ թըշուառ,
Գութըդ չարժում էր գէթ նսրա համար.
Պողպատէ սուրըդ ՚ի սէր հայրենեաց
Գոնէ մի անգամ ցուցիր թշնամեաց.
Քու հայրենիքը՝ թըշուառ հայաստան,
Քեզ տեսաւ մի օր իւր արի պաշտպան.
Հինգ միլիոն հայի հէգ դրութիւնը
Քամեց երակիդ կաթիլ արիւնը...

ՄԵԾԱՏՈՒՆ

Գիտէի մարդոց կասկած պիտ չարժէր,
Թէ որ իմ հային ցոյց տայի ջոկ սէր.
Ուստի՝ անտարբեր մընացի դէպ հայն,—
Փառքիս ասպարէզն եղաւ մեծ ու լայն.
Պատերազմի մէջ քաջ հանդիսացայ,
Բարձրագոյն պատուի ես արժանացայ,
Սոսկ ազնիւ էի, այժմ եմ իշխան.—
Միթէ մի դրախտի չարժէ այսչափ բան.
Ասածներուս մէջ մի յովտ սուտ չիկայ,

Թագաւորներուն կանչում եմ վրկայ...

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ

Եթէ թագաւորք են քու բարեկամ,
Նոքա էլ լինին թող քեզ օգնական.
Իսկ ես լոկ նոցա կուտամ օգնութիւն,
Որք ցուցին հային իմ կարեկցութիւն.
Ի՞նչ փոյթ, որ ասեն Գրիգոր անտենում
էլ մինչեւ անգամ իւր ազգն է սիրում:

Փակուեցաւ ատեանն, ու սուրբ Գրիգոր
Մըտաւ աշին-դրախտ մենակ, գլխակոր:

7

ԾԱՂԿԱԶՈՐ

Վշտալից սիրտս ռի-քէնով լըցուած,
Նայում եմ քու վրայ՝ տաճար աւերած,
Անցած գնացած դարերը չար-չար
Կենդանանում են մտքիս անդադար:

Սարերով պատած հովիտ ծիծաղկոտ,
Կանաչափայլ լի ծաղկօք խնկահոտ,
Խաղաղ խրճիթներ մէջը ցիր ու ցան,
Մրգաբեր անտառք, բերրի անդաստան...

Եւ ժողովուրդը այն դարեր ամբողջ
Ուրախ երջանիկ էր ու քաջատոջ.
Աշխարհ դալէն մինչ մուտն ի դերեզման
Ապրում էր նա զերդ որդի բընութեան:

Չունէր նա երբէք ոչ իղձ և ոչ ախտ,
Չգիտէր ի՞նչ է լինել տարաբաղդ,
Գոմշուկն ու կովը, ոչխարն ու այծը
էին երջանիկ աշխարհիս գանձը:

Դարն այն ոսկի էր, ու տեղը դըրախտ,
(Մի փնտռէք ուրիշ-այդ էր կեանքի բաղդ)...
Յանկարծ չորս դիէն փոթորիկ չնչեց,
Երկինք ու գետին իրար հետ խառնեց:

Չորս դիէն գրոհ տըւեց թշնամին՝
Պարսիկ ու մօնգօլ ու Յոյն ոխերիմ,
Կողոպտեց աւան, տուն ու գերեզման,
Քանդեց, աւերեց տաճար սրբութեան:

Ծուխ ելաւ երկինք անդորր չէներէն,
Խաղաղ ժողովուրդ ցրիւ ընկաւ դէս դէն,
Ու դրախտանման հովիտը ծիծղուն
Վայրի երէյ եղաւ ողջ ու բուն:

Շատ դարեր գնացին, նորերը եկան,
Որդին չյիւեց աւանդ հայկական,
Միայն կիսաւեր տաճարը փառաց
Յիւնցնում է մեզ դարը մեր նախնեաց:

Սիրտ ճմլող մաքեր, տխուր յիշատակ
Ներչնչեցիր ինձ, չքեղ աւերակ,
Միթէ ամեն տեղ պիտ կարդամ, եղուկ,
Հայրենիքիս վրայ աշխատանք ու սուգ:

8

ՀԱՅ ՏՊԱՐԱՆ

Նոր-Նախիջեանի մէջ.

Բարի եկար, հիւր թանկագին,
Ազգապարծանք գործարան,
Քեզ շատ վաղուց և անհամբեր
Կըսպասէր Նոր Նախիջեան:

Գալըդ բարի, ոտքըդ թեթև,
Համայնաշահ գործատուն,
Վստահ ենք դու պիտի կանգնես
Շատ կործանած հայի տուն:
Հայ զաւակաց, որք մոլորուած
Միշտ մութի մէջ կը քալեն,
Պիտի ծագէ երկնային լոյս
Աւետարեր քու գալէն...:
Հաստատ մընա, երկար ապրէ
Մեր մէջ, ով հայ տըպարան,
Եւ քու կեանքէն կեանք կը ստանայ
Մեր կիսաշունչ Նախշուան:
Հայ մանկանցը տուր դասագիրք
Զըւարճալի, օգտարեր,
Իսկ չափահաս ժողովրդին
Միտք ճոխացնող շատ գրքեր:
Այս խօսքերով կը բարենո՛ւ
Առաջիկայս նոր-տարի,
Բաղձալով քեզ յաջողութիւն,
Երկար կեանք և շատ բարի:

9

ՏԱՃԿԻ ԲԱՆԴ

Սոսկալի, մըռայլ, գիճին գետնափոր,
Վեր, վայր, ամեն խորշ լի ղեռուններով,
Դրունք երկաթիք, ծղինիք ժանգոտք,
Դահիճ-դոնապանք քանց վագըր վայրագ:

Հազար բիւր տեսայ պէս-պէս տանջարան.
Գետնի վրայ ցըրիւ ընկած են աստ-անդ
Մտրակ ու արցան, խթան, մանգլիոն.
Ահա նոր գըժսիք—կասուի տաճկի բանդ:

Պատերէն կախուած անթիւ չղթաներ,
Ամեն չղթային կըպած է մի մարդ,
Զէ, չէ, դա մարդ չէ, այլ յաւէտ կըմախք,
Ստուեր է սոսկալի, ոչ Աստծոյ պատկեր:

Ասէք, ի՞նչ է մեղքն այս թշուառներին—
Կողոպտել են գողցել են, մարդ են սպանել.

Ձէ, չէ...

Բանդերը լցուեցան անմեղ հայերով,
Կրակ, աքցան ու թոյն եկան 'ի հանդէս,
Ծովամոյն կըլինին հայք հազարներով,
Իսկ Եւրոպ անտարբեր, լուռ ականատես:

10

ՆԱԼԲԱՆԴԻ ԶԱՅՐՈՅԹԸ

Երբ բացուեց դպրոց Մեսրոպ-Սահակին,
Դողդղղաց տափը Սուրբ-Սալի բակին,
Քարքարուտ գետինն փլչեց, ճաթեցաւ,
Մէջէն Միքայէլ Նալբանդն յայտնեցաւ:

Գանդէսն ալ այն օր շատ ալէկոծկեց.
Ժայռուտ ափերը փչեց, կործանեց.
Այնտեղ ալ մէկ ջսկ չիրիմ՝ բացուեցաւ,
Մէջէն Բաբաջան աղան դուրս եկաւ:

Յական թօթափել թըռաւ սըլացաւ,
Ամպ ու օդ ճրդքեց, եկաւ կայնեցաւ.
Հանդէպ Նալբանդին. սէր ու կարօտով
Մէկ մէկու տըւին ու ասին բարով:

Ասաց Նալբանդը՝ «գիտես, Բաբաջան,
Այսօր կը տօնէ մեզի Նախջուան,
Եւ այսուհետեւ քաղաքիս տըղայք
Անշուշտ պիտ լինին իսկական քաջ հայք».

Այսօր պիտ դադրի ազգիս դառ վիճակ,
Արդէն չեն լինիլ նոքա խայտառակ
Ինչպէս ցայժմ էին—լեզուէ ու կրօնէ
Զրկած, թուլացած: Այսօր մեզ տօն է...

Դէհ, ինչ ենք կորցնում մենք թանգ ժամանակ,
Ըշտապենք չուտով, Նախջուան երթանք,
Ուր երախտագէտ ազգակից մեր հայք
Մեր յիշատակին կանեն պատարագ:

Անշուշտ որ ամեն մէկ հայի բերան
Բիւր անգամ կօրհնէ Նալբանդ, Բաբաջան.
Թերեւ հայոց մէջերէն կոթող
Մեր յիշատակին գրանրւի խորդող»:

Եկան Նախջուան ու մրտան դպրոց,
Տեսան որ մէկ նիշ ալ չիկար հայոց,
Կարծեցին յանկարծ, որ մոլորվել են,
Դիպմամբ օտարի զըպրոց մըտել են:

Կարգացին կանոնքն այդ հէգ դպրոցին,—
«Հայ լեզու սովորել շատ հարեանցի»—
Եւ լուսաւորչական սորվեցնող հաւատ
Ընտրած է տէրտէր լիբը ու անհաւատ:

Վերատեսուէն է ոմն հայատեաց,
Մի հոյլ տըգէտներ վարժապետ ընտրած.
Այլ և ինքնընտիր մի հովանաւոր
Ամենի գլուխ մի հայ խելացնոր:

Ոչինչ չըտեսան որ համոզվէին,
Թէ նոքա հայի զըպրոցումն էին.
Հայ ժողովրդին քարոզն անգամ
Թուրքերէն կարգաց մեր հայ քահանան:

Երբոր Նալբանդը տեսաւ այս հրէշին,
Երեսը դեղին կտրեցաւ խեղճին.
«Ա՛յ զըլօտ, ասաց, դուն որին չունն ես,
Այս հանդիսի մէջ դու ինչ գործ ունես:

Դու ու քեզի պէս մարդիկ այն չէին,
Որ ինձ վաղաժամ սև հող մըտցուցին.
Քանի որ ազգիս մէջ էի կենդան,
Ամեն մէկ քայլիս չի զըրթ դարան:

Այս էր փափագած ձեր վարժատունը,
Օր առաջ մոռցնող Հայի անունը,
Որի մէջ սորվող ամէն մի տըղայ
Իր հայ եղածէն պիտի ամընչնայ:

Երնէկ ինձ լափէր ժանդ կոկորդիլոս,
Երնէկ ինձ կուլ տար անեղ Ովկիանոս,
Երնէկ կորցնէի իմ բերած ոսկին,
Որ ոչ դեղ, այլ թոյն եղաւ Հայ ազգին:

Բայց դու խելագար, թշուառ Նախջուան,
Ա՛լ չի գանգատիս չար աստղիդ վըրան.
Ինչ քեզ վատ արիր՝ այն կամաւ արիր,
Չարի բարւոյ մէջ՝ միշտ չարն ընտրեցիր:

Այնպիսի օրեր դեռ ես պիտ գան,
Որ այս օրերուս հայք երնէկ պիտ տան,

Բայց ուշ կը լինի, զի քու Բարեկամք
Կը լինին արգէն սև, գէճ հողի տակ»։—

Նալբանդը, հետն իւր բաբաջան մտերիմ
Գլխակո՛ր գնացին գէպ իրենց շիրիմ.,
Իսկ մեր տէր Եղիան, հետն ալ Փախալեան,
Ձի ցանաժ՝ առատ հսւնձի տէր եղան։

11

ԹՇՆԱՄԻ ԵՒ ԲԱՐԵԿԱՄ

Անկեղծ կը սիրեմ ես բարեկամիս,
Բայց չառ օգտաբեր է ինձ թշնամիս.
Մէկի բերանը՝ գովեստ կը բղխէ,
Միւսի խօսքը՝ ինձի միշտ կուղղէ։

12

Ո Ր Ս Ո Ր Դ

Չորերու մէջէն գետակ կը սողար,
Գետակին մէջը բազիկ կը լողար.
Բազիկը մայր էր, ձագերը չորսդին
Ճիւ ճիւ ձայներով կը կայտըռային։
Որսորդը տեսաւ բաղն ու ձագերը,
Կապարճէն հանեց սուր սուր նետերը,
Աղեղան լարը քաշեց... ու յանկարծ
Խրղճացաւ. ձեռքէն նետը ընկաւ ցած։

13

ԳԵՂՁՈՒԿ

Արտը երաւ գեղջուկը,
Լըծեց ջուխտակ դոմշուկը,
Ակօս ձրգեց գութանը
Օրուայ մինչի մըթանը։
Ցանեց ցորենն ու հաճար՝

Իր դաւակաց կուշտ պաշար.
Տէր, տնւր նորան անձրև շատ,
Որ առնու հա հանձ առատ:

14

*
* *

Քեզ համար են դարուն, ամառ,
Ծառ ու ծաղկունք և դաշտ դալար.
Ուրախ սիրտն էլ քեզ համար,
Ամեն բերկրանք են քեզ համար:

Քեզ համար են յաջող օրեր,
Բախտ, ցնծութիւն և շատ բաներ,
Մրայօն կուսին փայլուն աշեր,
Ծիծաղ, արցունք են քեզ համար:

Փայլուն լուսնի գիշերները
Սար ու ձոր լուսաւորելը,
Եւ սոխակի մեղմ երգելը—
Միսնյն, միսնյն են քեզ համար:

Թաք սեղանդ առատ լինի՝
Ձեռ կարօտիլ բարեկամի—
Շնորհաւորել Չատկի Տօնի
Ամենք պատրաստ են քեզ համար:

Արցունք, խնդում քու ծնողաց
Եւ աղջկայ բերկրանք ու լաց,
Ծափ ու ծիծաղ բարեկամաց—
Այս ամենք են քեզ համար:

Բայց... կայ ուրիշ երջանկութիւն,
Որ երբէք չի մտնիլ քու տուն,
Թէև քաղցր է քու կերն ու խում—
Անկեղծ սէրը չէ քեզ համար:

15

Ո Ղ Բ.

Հայ ազգի աշակերտաց Ներսիսեան դպրոցին

Պարսկի լրծից զգումս,
Բիւր ցաւ քաշելով

Եկանք Թիֆլիս, աղատ
Քաղաք կարծելով:

Ծնողք ասին՝ «Անդ շատ
կան ազգասէրներ,
Նոքա անշուշտ կ'լինին
Ձեզ պաշտպան և տէր»:
Ուրախ փախանք թուրքի
Գաւազանիցը.
Ինչ յոյս ունէինք մենք
Ձար գազանիցը:
Հէրերս ասացին մեզ՝
«Գնացէ՛ք Թիֆլիս,
Այժմ նա է նոր-Աթէնք
Մանկանց հայ ազգիս:
Ներսիսեան դպրոց կայ
Այնտեղ խիստ չքեղ,
Որի հատը երկրիս մէջ
Ձկայ ոչ մի տեղ»:
Շատ հաւատացինք մենք —
Միամիտ էինք,
Մեր գլխուն գալիքը
Դեռ չը գիտէինք:
Տաճկի, պարսկի երկրումը
Թէ և ստրուկ էինք,
Բայց ստրկութեան կանոնը
Դեռ չգիտէինք:
Այստեղ գրքով սովորեցրին
Մեզ ստրկութիւն,
Մեր սրտերից հանեցին
Սուրբ ազատութիւն:
Ո՛վ որ ատեց սուտ խօսք,
Նախանձ, բամբասանք՝
Յանցաւորից սաստկագոյն
Կըրեց հալածանք:

Վայ, աման, մեր ձեռքը,
Ոտքը կապեցին,
Մարդասպանների նման
Բանդը ձգեցին:
Բերել տըւին դահիճ,
Փողոցի միջին

Հարիւր դաւազանն էր վարձ

Ուսումնաստենչին:

Մեր դահիճն էր հայազգի՝

Աղա Թայիրեան,

Եպիսկոպոս դատաւոր՝

Սարգիս Զալալեան:

Մ Ա Ր Ի Ա Մ.

Հէքիաթ.

Հէքիաթ Հէքիաթ պապըս,
Խաշխա քուռակը տակըս,
Ելլեմ հըթամ Էրեւան
Ձաքա-չուքա կերեւան...

Տարեգիրք ասում են, որ «ի հնում»
Հեռու մէկ աշխարհք իշխան էր կենում,
Որ ունէր որդի և երկու աղջիկ,
Երկար վայելեց նա կեանք երջանիկ.
Ու երբ ծերութքը նորա մօտեցաւ՝
Իր գանձն ու թագը բաժնել ցանկացաւ.
Նա զաւակներուն իր մօտ ժողովեց,
Եւ վերջին կամքը նա այսպէս յայտնեց.
«Ուզում եմ, ասաց, իմ հարստութիւնն
«Ու թագը թողնել ձեզ ժառանգութիւն.
«Բայց կ'ըղձամ, ուխտիս չի տըւած վախճան,
«Գիտնալ ձեր սիրոյն դէպ ինձ աստիճան»:
Մեծ աղջիկն ասաց՝ «Հայր իմ պատուական,
«Քեզ սիրում, պաշտում եմ ցայն աստիճան.
«Որ պատրաստ եմ քեզ համար չամայել,
«Ու երկրորդ անգամ Գրիստոսին խաչել»:
«Շէն կենաս, դատրիկ», ասաց ծերունին,
Ու սիրով սեղմեց նորան իւր սրտին:
Եւ որդին ասաց՝ «Հայր իմ պատուական,
«Ես էլ սիրում եմ քեզ ցայն աստիճան,
«Որ սիրոյդ հանդէպ թագ, իշխանութիւն
«Աչքիս մի չնչին բան են երեւում.
«Թէ քեզ պէտք լինի, և ինձ հրամայես,

«Անտրտունջ կրակի մէջ ինձ կը տեսնես»:
«Դու էլ չէն կենաս», ասաց ծերունին,
Նորան էլ սիրով սեղմեց իր սրտին:
Կրտսեր աղջիկը՝ անունը Մարիամ՝
Հեզ դէմքով եկաւ հօրը յանդիման,
Ասաց՝ «Հայր, այնչափ սիրում եմ ես քեզ,
«Որչափ արժանի է մի հայր քեզ պէս»:
Այս խօսքերը որ իշխանը լսաւ,
Բարկութիւնիցը սաստիկ կատղեցաւ.
Նորան այնպէս էր դուստրը երեւում,
Իբր թէ նորան բնաւ չէ սիրում,
Ու կատաղաբար ասաց նա նորան.
«Հեռացիր աչքէս, անսիրտ, անըզգամ».
Եւ պատրաստ էր նա խղճուկին սպանել,
Թէ աչքէն իոկոյն չի շտապէր փախչել:
Տակաւին Մարիամ տունը չի թողած,
Մըտաւ իր խուցը, սե օրը սըգաց.
Եւ ապա հալաւ, զարդք ու ակնեղէն
Փաթթեց կապոցքում ու փախաւ տընէն:
Շատ գնաց, գնաց. իրիկուայ պահուն
Տեսաւ դաստակերտ մի նա հեռուում.
Ուզաց ներս մըտնել. սակայն կանգ առաւ,
Կոշտ մըշակների վարմունքէն վախցաւ,
Ու փոխեց ճամփան, մըտաւ մէկ անտառ.
Ու մոլորուեցաւ նորա մէջ իսպառ:
Այնտեղ շատ օրեր նորա սընունդն էր
Ջուրը աղբիւրի, վայրի պըտուղներ:
Երեք-չորս շաբաթ նա այդ անտառում
Օր ու գիշեր էր լալով թափառում.
Եւ երբ անտառի սահմանին հասաւ,
Ճանապարհի վրայ սատկած էշ տեսաւ.
Հանեց դանակը ու քերթեց էշին,
Ու վրան հագաւ նորա կոշտ կաշին.
Որ մարդիկ նորան դըշխոյ չի ճանչնան,
Այլ մէկ հասարակ աղախին գիտնան.
Բայց իր զարդերը, զգեստը թանգազին
Միշտ ծալած, փաթթած՝ պահած էր մօտին.
Եւ եկաւ այսպէս աղքատիկ հագուած
Մէկ գեղեցկաշէն զարպասի գիմաց.
Խնդրեց, պաղատեց նա կողկողազին,
Որ առնուն նորան տան մէջ աղախին:

«Այժմ աղախին, ասին, մեզ պէտք չէ.
 «Կուգեա՛ դընա՛ դաշտ, այծեր արածէ»,
 Եւ գըշտոն մոռցաւ ծընունդ իւր ազնիւ,
 Ծըռեց վիզն, եղաւ այծերու հովիւ:
 Եւ ամենայն օր ցրտին կամ սոթին
 Արածեցնում էր այծերն արօտին:
 Դրսանց այնպէս էր տըգեղ, անվայել,
 Որ ոչ մի գեղջուկ չուզէր վրան նայել.
 Ամբողջ օրերը դաշտերն էր չըջում
 Ու տրտմութենէն լալիս, հառաչում.
 Կարօտ էր քաշում իւր քրոջ, եղբօր
 Եւ իւր սիրական, թէն անգութ հօր:
 Մի օր էլ կարօտն այնպէս սաստկացաւ,
 Որ համբերելու էլ չը կարացաւ,
 Եւ իւր մանկութեան օրերու նըման
 Ուզաց զարդարուել գէթ էլ մի անգամ:
 Այդ դիտմամբ տարաւ այծերուն հօտը
 Զորի մէջ հօտող աղբիւրի մօտը.
 Սառնորակ ջրրի մէջ լըւացուեցաւ,
 Արուսեակ ասողին նա նըմանեցաւ.
 Գըռուզ ծամերը ու գէսը ծածան՝
 Լեռնիվայր թափուող ջրի էին նման.
 Մատներուն մատնիք ու վրզին մանեակ
 Շողշողում էին ինչպէս արեգակ:
 Երբ վըճիտ ջրրի մէջը նայեցաւ,
 Իւր գեղեցկութեան շատ ըզմայլեցաւ,
 Եւ հայրենաւանդ անուշ տաղերով
 Այնօր մեղմացուց իւր սրտին գորով.
 Դադրեցան այծեր, ուլեր արածել,
 Ըսկըսան նորա մեղեդին լըսել...:
 Մինչ այս ու մինչ այն՝ մութն եկաւ, կոխեց,
 Եւ Մարիամը զգեստները փոխեց.
 Բայց այդ միջոցին երեցաւ նորան
 Մի մատաղ զգեստ գեղեցիկ իշխան,
 Որ թափառելով սար ու ձորերում
 Այդ օրուայ որբի էրէ էր պտրում.
 Եւ մի թաւ թըփի ետեւ պահուած՝
 Մարիամի վըրայ նայում էր զմայլած.
 Բայց երբ աղջիկը իշխանին տեսաւ,
 Վախից, ամօթից խիստ շառագնեցաւ.
 Ժողովեց շտապով զգեստն ու զարդերը,

Թողեց ձորի մէջ ուլերն այծերը,
Հապճեպով դէպի դարպասը գընաց:
Բայց մուճակներէն մին այնտեղ մընաց.
Եւ այդ մուճակը այնպէս նազուք էր,
Որ նորա նըման ոչ ոք տեսած չէր.
Իշխանը կռացաւ ու գետնէն առաւ,
Ու համբուրելով հետը տուն տարաւ:
Եւ այդ իսկ օրից սիրահարուեցաւ,
Սեամաղձ կոչուած չար ցաւը ստացաւ.
Թէ իւր արթնութեան և թէ երազում
Միշտ այդ հովուհու պատկերն էր տեսնում,
Եւ գիշեր ցերեկ նորա ականջին
Ձայներ էր լսում աղջկայ երգին:
Հազար մունետիկ չորս-կողմ ցրուեցան,
Ամեն ծակուծուկ շատ քրքրուեցան,
Բայց դատարկ ձեռքով դարձան մարդիկը
Աւանդ, լոյս չեկաւ սիրուն աղջիկը:
Երբ այս հնարներն էլ զուր, ունայն կորան,
Իշխանը տըւեց այսպիսի հրաման.
Թէ որ կին մուճակն այս իւր ոտին հագնի,
Իսկոյն իշխանի կինը կը լինի:
Կանայք, աղջկունք շատ ուրախացան,
Ամենքը մեծ-մեծ յուսով լըցուեցան.
(Ո՞ր կին չի կարծում իրեն արժանի
Կինը լինելու հըզօր իշխանի).
Ամեն կողմերէն շտապով վազեցին,
Ոտները մուճակ խըրել փորձեցին.
Բայց աւանդ, աւանդ, ոչ թէ ոտները,
Մուճակ չի մտան նաեւ մատները.
Տուն վերադարձան ամենքը ցաւած,
Ասելով «մուճակն շատ վատ է ձեռք»:
Բայց սեամաղձը մատաղ իշխանին
Արագ մօտեցնում էր գերեզմանին,
Եւ բացի հրաշքէն ոչ ճար, ոչ հընար
Կար աշխարհքիս մէջ այդ խեղճի համար:
Յանկարծ ծառաներն եկան պատմեցին,
Թէ մէկ հովուհի ունի դըրացին,
Որ դեռ մուճակը ոտին չափած չէ,
Ու չափելու էլ սաստիկ կ'ամաչէ:
Իշխանն հրամայեց. հովուհին եկաւ
Ու իսկոյն մուճակն իւր ոտին հագաւ:

Պալատականքը զարմացած մնացին,
Ու կըծու ծաղրով չնորհաւորեցին.
Բայց երբ իշխանի ծընողք խնացան
Այդ բոլոր անցքը՝ սաստիկ բարկացան,
Եւ լրակ անգամ չէին կամենում,
Որ հարս տուն բերեն կեղտոտ հովուհուն:
Մարիամի հոգին խիստ վրդովեցաւ.
Ազնիւ արիւնը մէջը խօսեցաւ.
Իշխանի ծնողքին ասաց նա հեզիկ.
«Զը գիտնաք դուք ինձ հասարակ աղջիկ,
«Այծեր արածել իմ արուեստը չէր,
«Ինչպէս կարծում էք, ծննդէնէս իվեր,
«Միայն կոյր բաղդը այնպէս կամեցաւ,
«Եւ դչխոյ Մարիամ հովուհի դարձաւ.
«Զգեստս փոխելու թէ տաք ժամանակ,
«Իմ ո՛վ լինելը դուք չուտ կիմանաք»:
Պալատականքը լիւր ու բարձրածայն
Դարձեալ Մարիամի վրայ ծիծաղեցան:
Բայց Մարիամ գնաց հեռաւոր սենեակ
Ու մընաց այնտեղ՝ մի կարճ ժամանակ,
Եւ երբ այնտեղից նա վերադարձաւ,
Բոլոր ժողովուրդն սաստիկ զարմացաւ,—
Կեղտոտ հովուհին էլ չիկար այնտեղ,
Բազմականների առջև նորա տեղ
Կանգնած էր չքնաղ դէմքով մի աղջիկ,
Վրայի հալաւը ճոխ ու գեղեցիկ,
Ոտից մինչ գլուխ ոսկի ու գոհար
Ցողում ու փայլում էին վառ ու վառ:
Այս հիանալի պատկերն որ տեսան,
Այնտեղ գըտնըւողք ամենք զարմացան.
«Ահա իսկական գըչխոյ, ասացին.
«Եւ արժանաւոր հարս մեր իշխանին»:
Իշխանը շտապեց իւր կամքը յայտնել,
Որ գորան ուզում է իւր կին անել:
Բայց Մարիամ նորան տըւեց պատասխան,
«Քու կինը կը լինիմ, իմ հըզօր իշխան,
«Ես այն ժամանակ, երբ իմ ծընողը
«Իր սրտէն հանէ դէպի ինձ ոխը.
«Իմ հարսանիքին գըտնըւի ներկայ,
«Եւ իր հայրական օրհնէնքը ինձ տայ»:
Իսկոյն դեսպաններ հօրը գընացին,

Դըշխոյի պսակին գալ հրաւիրեցին.
Բայց, աւաղ աւաղ, շատ օրեր չանցան.
Դեպքանք գըլխակոր, տըտում յետ դարձան:
— Ինչո՞ւ էք տըխուր, հարցուց աղջիկը.
— Շատ տախաբաղդ է քու խեղճ հայրիկը.
Ասացին դեպքանք՝ գետնին նայելով,
Աչքերից առատ արցունք թափելով՝
Քու խեղճ ծնողը խելագարուած է,
Ցուրտ գիճին բանդի մէջ արգելուած է.
Հարազատներդ նորան խաբել են,
Ձեռքից ամեն բան յափշտակել են,
Եւ երբ քու հայրը գանգատ է արել,
Առել են նորան ու բանդ են դըրել.
Բանդի դըռները ամուր են փակած,
Պահապաններով բանդը շուրջ պատած:
Մարիամ լըսելով այս պատմութիւնը,
Դառն ողբաց հօր թըշուառութիւնը,
Փեսայ ու պսակ նա մաքէն հանեց,
Ծընկերը կոծեց, հող գըլխուն ցանեց.
Եւ չը դադրեցուց իւր արցունքն ու լաց.—
Այսպէս նա իւր հօր սև բաղդը սըգաց:
Փեսան ուզում էր Մարիամին ափովել,
Հօր ամբաղդութեան վըրէժը հանել.
Մարիամ լոկ խօսքով ափովուել չէր ուզում,
Միշտ ու հանապաղ այսպէս էր ասում.
«Մինչև իմ հայրը բանդէն չազատի,
«Ու նորից փառքով գահը չի նըստի,
«Եւ հոգւով մարմնով չի առողջանայ,
«Հարսնիքիս օրն ներկայ չլինի նա,
«Թէկուզ իրարով գան երկինք գետին—
«Բընաւ լինելու չեմ ես քո կին»:
Տեղից վեր թըռաւ քաջ իշխանորդին,
Բազմաթիւ դօրքեր ժողովեց չորսդին.
Ձէնք ու զըրահով սպառազինեցաւ,
Դաւաճանների վըրայ սըլացաւ.
Նենդութեամբ տիրած աշխարհքէն փախցուց,
Ու հարսի հօրը գահը նըստեցուց:
Թէև խելագար էր խեղճ ծերունին,
Բայց չէր տակաւին անցել մէկ տարին,
Մարիամը այնքան ջանաց, աշխատեց,
Որ այդ ցաւէն էլ հօրը ազատեց:

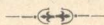
Էլ ոչ ինչ խափան չիկար պայմանին,
Քաջ իշխանորդու ու հեզ Մարիամին.
Հարսանիքն եղաւ ճոխ ու մեծածախ,
Բոլոր հիւրերը էին շատ ուրախ.
Զուլթակ ածեցին, փողեր փռչեցին,
Զանգեր քառասուն օր հընչեցուցին:

Եւ իմ հէքիաթը ահա վերջացաւ.
Երկընքէն երկու խընձոր վայր ընկաւ,
Մէկը լըսողին,
Մէկը սլառմողին,
Զօին էլ հէքիաթիս ականջ չի դնողին:

ԱՐՏՈՒՏԻԿ.

Արտուտիկ, արտուտիկ
Փետուերներդ խատուտիկ
Թեկերովդ՝ թըն', թըն', թըն'.
Ձայնըդ աշխարհ՝ ճըն', ճըն' ճըն,
Ել, Աստուծուն աղօթք կարգա,
Մեր դաշտերուն ցորեն չատ տայ:

Ճ Ա Ն Ճ.

Սապանէն կուգար եզը խիստ յոգնած,
Կօտօշին վրրան մէքամ ճանճ նրստած.
Մէկ ուրիշ ճանճի եփօր ռաստ էկաւ,
Նացա մէջ սապէս կալածի էղաւ:

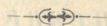
«Ին՞չ պանի մէջ իս, ճանճիկ սանամար».
— Էհ, ալ մի հարցնուլ, ճանս կնքամար,
Ասօր բիւթիւն օր մննք սապան արինք:—
Շատերըս ինչպէս ճանճին կըլմանինք:

ԿՈՒՏ-ՄԸ-ՉԷԼԷԿ.

Քեզ բերինք տըղաք կըրթելու համար,
Չէքի բաժնեկու սաղ ու սօլ շամառ.
Ծեծով խեղ սորվիլ թէ հընար ըլար,
Էշէկը չօխտան փռաֆէսըն կըլար:

Ծեծելու ատպէս որ հալէս ունիս
Վարժատուն թողած՝ քուչուռ պիտ մըտնիս:
Տըղին անուշ խօսք կը վայլի մեծէն.
Հայվանն ալ շինտը ազատ է ծեծէն:

* * *

Փիսիկ-փիսիկ կատուի պէս
Քալվածքըս է նազերով.
Հէմ էսլի իմ, հէմ կէնճ իմ ես՝
Սե ու յոլուն մազերով:

Կարճկէկ, կունտկէկ է իմ կովտան,
Աքուս ալ ունիմ խիստ պարակ.
Խըթ կըկըտնիք ինծի լըման
Քաղաքացի պամպարակ:

Փիսիկ-փիսիկ թաթիկներով
Շատ վէքսիլներ կըրեցի.
Չարէկ կինը տըված առած
Ու սըլովէն պատռեցի:

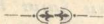
Մէմալ մեմալ կնացի Մոսկօֆ,
Տըվի վէքսիլ ես նորէն,
Տասը քապիկ տըվի, առի
Ու պատռեցի մէկ ծարէն:

Եփ խարէրով ծոցըս տըրի
Մոսկոֆցիին խէնթ փարան,
Արթըլս քօչաս պահված՝ կանիմ
Փիսիկ-փիսիկ մասրակսն:

Մարդոյ սիրտը կիտցայ շահել,
Շինտը Ասծուն միտք ունիմ.
Ատոր համար հալխին ստըկով
Նարա մօմեր կը տընկիմ..

Փիսիկ-փիսիկ կլասնի էղայ,
Իրիցիլոխան, սթառչինա.

Իւմէտով իմ՝ էկած թռէթին
ինծի կանին կօլովա:
Ինչօպէս չասին ինծպէս մարդուն
Հէմ էվալլա, հէմ պուալա:

Կ Օ Լ Օ Վ Ա.

Մէկ օր ընտռէ ինծի նախըրվան
Տունեային հախով իրեն կօլովան,
Խնլքերէտ անցած չէ, տուք ո՞վ Հայեր,
Ձեզ ինչ երջանիկ պիտ ցուցնում օրեր:

Չունքի ծեր ընութքը ես տեղով գիտիմ,
Ամէնքիդ խօսքին անկաճ պիտ տընիմ.
Ա՛լ կատարելու ժամանակը գայ—
Աթքազի համար մահանայ շատ կայ:

Քաղաքիս մէջը սօյ-սօփ շատ ունիմ,
Նոցա ամէնուն ոտքի պիտ տընիմ,
Փոխիածնոյ, կլասնի, տախօտի տեղեր
Կըլան ու կառնուն աղայի սօյեր:

Որ մարդիք վերաս պերան չի պանան,
Ալային մէկ մէկ մազտաքի կուտամ,
Դպրոց, պահչա, քլուպ և ուրիշ շատ պան
Պերնով թօ խորդին՝ ինչքան ուղենան:

Քովրս թօփ կանիմ պամուլիոսներ,
Սուտղուրուց տէրտէր ու ապլաքաթներ,
Նոցա ծեռքովը էօքէս կը հանիմ,
Ինքս ալ հեռվանց սուս փուս կը նայիմ:

Վատէիս օրը ալ որ մօտիկնայ,
Մէջիս ֆէնտերը ուրիշ սօյ կըլայ,
Նորէն ամէնուն կուտամ իւմէտներ,
Խորդելու կըլամ շատ վարժատուններ:

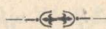
Մեր տեղէն Ռտստով էրկըթէ ճամփայ,
Փիթուն քաղաքը քարվաճք պիտի լայ,

Էրկու-իրեք տեղ պախճա պիտ անիմ,
Հալիսին պուռունկին մածուն կը քսիմ...

Վըրաս պան ասել մարդ խատիր ըլայ,
Համան կը պերեմ ես կուլխու վըրայ,
Տանօս, պամպասանք, խարփուղի կըճէպ—
Ասպէս թանցերու ես չատ եմ վարպետ:

Քանի մէկ քանի, խեղճ նախջըվանցիք,
Կաղտուկ տուշմանի թուղախ պիտ իյնիք.
Մինչի որ ատեն խուլ ու կուր պիտ լաք,
Պարեկամ, տուշման չի պիտի ճանչնաք:

Ծեր պարեկամին դուք խաչ կը հանիք,
Ծեր չար տուշմանին ծեր աղան կանիք.
Ֆայտալը կըճէն Սիւլիւկին վախցաք
Զէհիրը օձին պերնին ռասթ եկաք:

Կ Տ Ա Կ.

Զէնկինութիւնն է պէտքական,
Հասարակ պան չիմանաս.
Օրթիս, ինձմէն քեզի հրաման,
Որ տուն մութլախ զէնկին լաս:

Զէնկին լասնը՝ քեզմէն չուզվիր
Խելք, կիտութին, վարք բարի.
Թէք որ ծոցըտ փող ունեցիր,
Միաբըտ թօ լա տավարի

Հաճէթ չունի: Ամա եփօր
Ասածըս չիհաւնեցար,
Խելք մաշեցիր, կեանքըդ բոլոր
Իմաստութիւն սորվեցար—

Ես քեզիմէն ծեռք կըվերցնում,
Քիւֆիւր կանիմ փիթուն օր,
Թէզ-թէզ շամառ ալ կուտեցնում,
Զիս ունենար կեանք անդոր:

Զէնկին լալը խօլայ պան է,
Մէկ տիժար ֆէնտ չիմանաս.
Ինձմէն քեզի սուրբ հրաման է՝
Քարն ալ ճաթի՝ զէնկին լաս:

Կընա պաղար, թօ Մերոնը
Իր խասապի սիւնկէրով
Դէմքէդ հանէ սուրբ մեռոնը,
Քեզ մարդ տառցնէ ատէթով:

Մեռոնին հետ մէջէդ կէլէ
Ամօթ, պատիւ, խրճմըտանք:
Աղքատ կեանքը ինչ ասել է—
Կեանք չէ. հապա չարչարանք:

Ստակ ու ամօթ իրար զըթ են,
Աս՝ անկաճիտ օղ արա,
Զէնկիներ ալ պատուով՝ խըթ ին.
Նայէ, չիլաս մասխարա:

Կուզիս մորթէ, կուզիս քերթէ,
Կուզիս էզիբ մարդ յետին,
Քէշ անուռը վրատ թօ քալէ.
Թէք որ էզիբ տուն զէնկին:

Եփ տեսիլ իս, տուն ինձ ասա,
Մըտիկ անէ մարդ խօսքին.
Ճարտար լիւզիւն մունճ կըտառնա,
Եփօր կը զուրցէ օսկին.:

Ինձմէն ալ քէշ հէշ մարդ կըլա—
Տէնքսըդ, չալվէր՝ ինչ կուզիս.
Ամա, նայէ, մէկ ասօղ կայ
Աչքիտ վըրան ունք ունիս:

Օր'թիս՝ ինձմէն քեզի հրաման,
Տըւած խրատըս չի մոռնաս,—
Պորժըդ պըռնէ հէլալ հարամ,—
Թէք որ վերջը զէնկին լաս:

ՋԵՐ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք,
Թէպէտ միմեանց տուչման էիք,
Բայց չար գործքի դեքդ միացած,
Մեզ հալածել խօսք մէկ եղաք.

Ոճրի առջև դուք կանգ չառիք:
Տահաւ ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Մէկ մարդ, մէկ տուն չի թողուցիք,
Գիշեր-ցորեկ անդուշ, անյադ
Շունի պէս մեր միսը կերաք.

Հալիսին բերան մեզ ձրգեցիք:
Տահաւ ասիմ՝ տուք ինչ արիք:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Հասարակին դուք խաբեցիք—
«Տաքա, իմիշ, բան չիգիտին,
Գիր-կարդումէ հէջ տեղեակ չին».
Մոլորվեցան անմիտ մարդիկ:
Տահաւ ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Հալիսին աչքը տուք փակեցիք,
Երբ լսելով լուրն գործին
Օտարք անգամ շատ ցնծացին.
Բայց դուք ակոս կըրճբտեցիք:
Տահաւ ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Ջեզ մօտիկցան տէնքսըզ մարդիկ.
Գող ու հարբան այն ֆէլանին
Գինի-ռախի տըւիք քիթին՝
Սուտ խապէրներ փռել տուիք:
Տահաւ ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ասիմ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Մեզ փնասել շատ ջանացիք,
Գիշերն եկաք ու մեր դըրան
Քրսեցիք դուք ծուծ ու խաթոսն,

Որ աղպէս մեզ խայտառակիք:
Տահա ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ասիմ՝ ձեզի՝ դուք ինչ արիք.
Վերջի հնարն ալ դուք գործ դրիք.
Գրեցիք մէկ գանգատի թուղթ,
Քալցնել տուիք տուն ու խանութ,
Մեզի կորցնել չատ ուզացիք.
Տահա ասիմ՝ դուք ինչ արիք:

Ձեր արածը դուք ալ գիտիք,
Բան չի մընաց, որ չանէիք.
Ո՞ր մէկն ասիմ՝ հէսապ չունի...
Էնեկ մէկ օր անկաջն ընկնի
Վեհափառին, վարժատան
Էիք և էք անհաշտ տուչման:

Գուցէ որ նա խիստ դատաստան
Բանայ ձեր չար գլխու վրան.
Գուցէ պատժէն անկնածէիք,
Ու չար ճամբիէն դուք վազ գայիք.
Բայց մեր վեհը հեռու է, ան,
Իսկ ձեր հոգին չատ է խարդախ,
Մինչև խորդը հասնի տեղը
«Կմեռնի էշը, ես էշի տէրը»:

Այս բանըս դուք խիստ լաւ գիտիք,
Ու մարդոցմէ հէջ վախ չունիք.
Չունքի հոգի չիք հաւատալ,
Երկի. չնիք Աստուծէ ալ
Շինտը ասէք, ինչ պիտ անինք,
Որ ձեր ձեռքէն մեզ ազատինք:

ԶԷՆԿԻՆ ՈՒ ԱՂԱ,

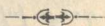
Զէնկինը կասէ.

Ինչու կնիկըդ հինուրթ վարքով կլօխը փօշի կապիլէ,
Օխտը կազէ կարճկէկ, նեղկէկ քիզ ուռուպա հագիլէ
Ինչ ուվրայէն էսպուքէթի, տոխիններու հոտ չիգալ,

Ծրմեռւոյ մէջ հէջօլմասա տասը ժում քլուպ պալ չի գալ.
Կառտեռօպը ինչո՞ւ չունի թայլմա, ոթթօնտ ու սամուր.
Քամօտին մէջն ալ էղած չէ մէկ օր խումաչ ու մախմուր
Ինչո՞ւ վըրան հէջ չիմ տեսնուլ զումրութ, հախութ ու ֆառմալ,
Խեղճին զըզված ինչո՞ւ մէկ օր պուլվառին մէջ ռասթ չիմ գալ,
Ինչո՞ւ նարան հէջ տեսած չիմ ֆաէթօնով քալածը,
Ու Ռաստօվին սօխախները մէկ օր վօլթա արածը,
Եա ան ալ չէ՝ մէկին տունը զիաֆէթի, հարսնիքի
Ինչո՞ւ չեղաւ որ տեսնէի նարան նստած թըռիւքի:

Աղան պատասխան կուտայ.

Զէրէ տահա հայի խելքը (*) թըռած չէ իմ կօլօխէն,
Ու օրինակ ես չիմ առնուլ սուտ-լուսաւոր մեր հալխէն.
Մինչ աս օրըս Մոսկոֆցիին ստակը կերած չիմ ես հէջ,
Ու չատոնց պէս խըզըզված չիմ՝ մեր պանքերու պարտքին մէջ.
Եօռղանէս տուս իմ ոտքերըս կեանքիս էրկընցուցած չիմ,
Սիւլիւկին ալ խալէմի տակ մէկ օր մը ես ընկած չիմ.
Ատոր համար ես Աստուծով սիչան օթի կուլ չիմ տալ,
Ռէվօլվէոն ալ, իւմէտ ունիմ, ճակատիս չի մօտիկնալ:
Տուն լսած չիմ մեր պապերուն հին ատենվայ առակը,
Որ «կնկանը խումաչ ռուպան կոտրեց էրկան կըռնակը»:

* * *

Հէպէթ գէշ պան չէ տուն, տեղ, ընտանիք,
Օղլուչախի մէջ, կեանք երանելի,
Շատ աղէկ սօյեր, ուսումով որդիք.
Ամա ստակը որ կայ՝ վեր է աւելի.

Գէշ պան չէ անալ՝ եփ նամուս
Ունիս հալխին մէջ մեծ ու գովելի,
Մեծ, պստիկ քեզի եփ պատիւ կուտան.
Ամա ստակը որ կայ՝ վեր է աւելի:

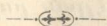
(*) Խելքս վրաս է:

Գէշ պան չէ եփոր ունիս դուն ուսում,
Քաղաքներ քալիլ իս երեկի,
Օրըդ մաշիլ իս էղիլ իս կիտուն.
Ամա ստակը որ կայ՝ վեր է աւելի:

Անալ գէշ պան չէ եփ խեղով միաքով
Պան հնճարիլ իս խիստ զարմանալի,
Աշխարք իլինք է անունիդ գովքով.
Ամա ստակը որ կայ՝ վերէ աւելի:

Անալ գէշ պան չէ, եփ ուխտ արիլ իս
Տուն կեանք վարելու սուրբ, երանելի,
Խորդ է, զբախտը տուն ժառանգիլիս.
Ամա ստակը որ կայ՝ վեր է աւելի:

Ձիմ կրնալ քեզի բաղաւոր չասելու
Որ կրցիլ ես չառ ստակ թօփ անելու:

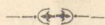
* * *

Կուգիս՝ թալանէ ու գողցիր,
Կուգես ծախէ հայր ու մայր,
Վրտանքի մէջ պատիւ դիր,
Միայն ժողվէ մեծ գումար:—

Յարգանք ու փառք կունենաս,
Եւ կանուանուիս Մեկենաս.
Բարձրարարբառ կամ լըռիկ
Այս աշխարքի կարծիք:

Յետոյ: Յետոյ տենճ եառիս.
Կուտիս, կը խմիս,—կը մեռնիս:
Յետոյ: Տէրտէրները կուգան
Վերջին պատիւն քեզ կուտան,

Լէշըդ հողին կաւանդին
Որ որդունքը կուշտ ուտեն:
Յետոյ: Նըման քեզ որդին
Ջանը կընկնի քու մըլքին:

ՀԱՄԵՍՏՈՒԹԻՒՆ.

Մըթկէկ, տումանը էր ան գըշերը,
Թէհնա, սօխախէն մէկ մարդ չի անցնիլ
Պիռժա նըստիլ ին էրկու հայ լէվէնա
Կէրթան. ուտէիս — չիմ ասիլ:

Սօչէին վրայէն շիփ-շիտակ կնացին,
Ու Ռաստով հասան սատին առջևը
Պիռժին կէս մանէթ տըվին ճամբեցին,
Կընացին ոօթօնտ. ինչո՞ւ — չիմ ասիլ:

Առֆեանքաները էկան քովերը,
Տաղ ու չախաներ, ձեռք ու պուրթ սխմել,
Թախըլին ստակը ապառօթ տըրին,
Խարճերը շատ էր. քանի՞ — չիմ ասիլ:

Սահաթը հայ-հայ իրեքի կէրթար,
Մեր քէֆլիները էլլան ըսթօլէն.
Առֆեանքաներու խօլթուխէն մըտած
Կընացին. ուտէիս, ինչո՞ւ — չիմ ասիլ:

Մէկալում օրը մեր լէվէնաներուն
Էրկու կօլօխը պէթէր կը դաւի
Հէքիմը կուգայ, ճարեր կը պերօլի...
Ինչո՞վ հիւանտ ին — ատ հէջ չիմ ասիլ:

Շօռպաճիները տըղոց փախ տըւին,
Կէս տարի նաքա տօչակէն չէլլան,
Ժիվա ու շէրպէթ շատ պերել տըւին.
Վո՞վ էին տաքա — ախաչ չիմ ասիլ:

Շատ տարի անցաւ, մեր լէվէնաները
Մէմէկ հարս կըտան. ամա չիմ ասիլ՝
Ինչո՞ւ նաղամէն մէկը է անղաւակ,
Մէկալին տըղաք հիւանդոտ կըլան:

ՄԱՐԶԱՆԻ ԲԱՐՈՒՆԴԱՆԻՍ Գ. Բ. ԴՐՈՒՄ ԿՈՒՆԵ

(Սուրբ Երանելիների Դեղի Կանոնները)

ԱՐՁԱԿ ԴՐՈՒՆԴԱՆԵՐ ԴՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՈՎ ԵՒ ԲԱՐԲԱՌՈՎ.

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Պ. Մ. ԷՄԻՆԻ ՄԱՍԻՆ.

(Նուէր քարեկամական Գէորգ Քանանեանին)

Կեանքը մի մարդու, որն աւելի քան թէ կէս դար անգագրումը և քրտնաջան վաստակել է հայկական մտաւոր ասպարիզի մէջ, որն ազգային գործունէութեան մէջ միշտ գլուխ կանգնած է եղել, անշուշտ, այդպիսի մարդու կենցաղը իւր համազգիներէ համար խրատական և հրահանգիչ է։ Ակնարկութիւնս Մկրտիչ Էմինի վրայ է։

Մի տարի առաջ Մկրտիչ Էմինի պաշտօնակիցները կամեցան նորա յիսնամեայ մանկավարժական և գրական դասին գործունէութիւնը հրապարակաւ պատուել և պատուեցին իսկ՝ առ մեծի ուրախութեան բոլոր հայ բանասիրաց և ի պատիւ հայութեան։ Այդ գիպուածով յիշուեցան նորա ամեն ցոյց տուած երախտիքն թէ՛ հայ մանկութեան, թէ՛ Լազարեանց պանծալի ճեմարանին, թէ՛ հայկական գիտութեան և թէ՛ մարդկային գիտութեան ընդհանրապէս։ Նորա գործունէութիւնը, նորա վարքը, նորա խօսքերը յիշեցին այնպիսի անձինք, որոնք ազգերու մտաւոր յառաջադիմութեան մի մի պարագլուխ են ճանչցուած, այնպէս որ այսուհետեւ Մկրտիչ Էմինի մասին մի սրեւէ բան խօսելն կամ գրելն՝ իբր լրումըն նորա կենսագրութեան և այդ՝ մանաւանդ ինձ նման մի աննշան և աննշմարելի անձին, առ սակաւը աւելորդէ, չուզեմ ասել ծաղրաշարժ է։ Այսու ամենայնիւ, ես ևս կամեցայ իմ լուման ձգել այդ գիտնականաց կաճառի գիլած ճոխ մտաւոր գանձարանի մէջ, և առաջուանէ

ասումեմ, որ այս իմ կատարածը Մկրտիչ Էմինի գլուխը զար-
դարող դափնեայ պսակը մի տերևով անգամ չի ճոխացնիլ:

Հայրս, Գաբրիէլ Պատկանեանը, իւր ժամանակումը
և իւր քաղաքի մէջ համարվում էր երևելի քարոզիչ,
հայկաբան և պատմագէտ. այս որ ասում եմ օրէս
45—50 տարուայ բանէ. իսկ Պիտցոյը գիտէ, թէ 50
տարի առաջ Քիչնչ վիճակի մէջ էր հայկական մտաւոր
զարգացումը: Դ պատիւ հօրս այսքան միայն կասեմ, որ
նա նոր-նախիչեանի համար ամբողջ 30 տարի մի տեսակ
բարոյական արեգակ էր, որ իւր շուրջը սփռում էր լոյս
և ճշմարտութիւն: Այն ընդհանուր յարգանքը և զար-
մանքը, որ չընդապատեցէր հօրս, կարծես թէ պիտի գար-
ձնէր նորան անձնապատան, ինքնահաւան, եսամոյ. բայց
իրօք այդպէս չեղաւ. հայրս միշտ մնաց համեստ՝ և որ
գլխաւորն է՝ նա չկուրացաւ և չկուրացուց իւր չորս կողմ
եղողներին. նա միշտ ասում էր, որ նա լոկ աշակերտ
է հարց Մխիթարեանց, Միքայէլ Սալլանթեանին և այդ
միջոցներին նոր ծագող աստղին-Մկրտիչ Էմինին:

Ամեն անգամ որ հայրս իւր աշակերտներին պատ-
մում էր թէ՛ քերականութիւնից և թէ՛ պատմութիւնից,
նա միշտ ասում էր, դառնալով ինձ՝ «Աստուծով, երբոր
Մոսկուա կերթաս, տուաւել լաւերը, առաւել կատար-
եալները կըլսես Լազարեանց ճեմարանի հոշակաւոր Մկրդ-
տիչ Էմին վարժապետից»: Եւ այս բանը այնքան յաճախ
կըրնւում էր և Մ. Էմինի անունը ամեն հետաքրքիր և
նշանաւոր գիտելիքի մէջ այնքան շատ յիշում էր, որ
այնուհետեւ իմ երեւակայութեան մէջ Էմինը դարձել էր
մի այնպիսի անձն, որ իմ ամեն հոգեկան պահանջնե-
րին լիովի բաւարարութիւն պիտի տար:

Ես անչափ շնորհակալ եմ հօրէս, որ իմ մէջ ներ-
շնչեց հեղինակութեան առջև երկրպագութիւն անելու
զգացմունքը, որ այս օրս մեր հայ պատանեկութեան և
երիտասարդութեան սրտերէն բոլորովին անհետացած է:
Սխալուել եմ, թէ ոչ. չգիտեմ, բայց այն գիտեմ, որ
մանկութեանս և պատանեկութեանս միջոցին՝ իբրեւ ան-

սխալական էակաների խօսք, կարգացել եմ Եղիշէն, Խորենացին, Փաւստոսը, Ղազար Փարպեցին, Լեռմոնթովը, Թուրկենովը, Գօգօլը, Ժան-Ժազ Ռուսօն, Բեռնարտէն տը սէն Փիէռը, Մօլիէռը, Շէքսպիրը, Շիլլերը և այլն և այլն. հաւատացել եմ նոցա զգացմանց սրբութեանը և իմաստասիրել եմ նոցա ասացուածքի ձևը:

Այս համոզմունքով մտել եմ, ինչպէս աշակերտ, Վեհազնեայ Լազարեանց ճեմարան և այս համոզմունքով աշակերտել եմ Մկրտիչ Էմինին յընթացս 1843-1849 թուականներին:

Ես մտադիր չեմ, ինչպէս վերը յիշեցի, Մ. Էմինի վարքը գրելու, նախ որ՝ չեմ զգում իմ մէջ այնքան համու-թիւն, որ կարող լինիմ հիմնովին և մանրամասնօրէն պատկերացնելու նորա մանկավարժական, գրականական և գիտնական գործունէութիւնը, և երկրորդ՝ գիտեմ, ինչմէն շատ ուժովները պատրաստ են կատարելու այս բեղմնաւոր գործը. ես այս աեղ կուզէի ինչ ու ինչ նորա այն գծերը նկարելու, որն ըմբռնելի էին միայն մանկական հասակին և որն չէր նշմարիլ աւելի հասակաւորը. իսկ այն, ինչ որ ես այժմ մտադիր եմ պատմելու, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մանկական յիշողութիւններէս ինձ հա-մար սուրբ և թանկագին նշխարները:

Բազդը ամեն մարդու ճակատագրած չէ, բայց ամեն մարդու վիճակուած է եղել մանկութիւն և պատանե-կութիւն. երանի՜ մեր այդ տարիքին, որոյ յիշատակը միշտ քամումէ մեր աչքերէն սփոփարար արտասունք:

Ինչպէս այժմ, այնպէս էլ գրեթէ կէս դար առաջ, վարժապետի դասախօսութիւնը շարունակվում էր մի ժամ. բայց Պ. Էմինը միշտ մտնում էր դասարան հինգ ըրպէ առաջ և դուրս էր գալիս տասը կամ աւելի ըրպէ յետոյ. մենք ոչ ձանձրանում էինք նորա դասերի երկա-րատեութենէն և ոչ յոգնում էինք նորա պատմած-ները լսելէն, վասն զի Պ. Էմինին ծանօթ էր այն հազ-ուագիւտ գաղտնիքը, որով վարժապետը հետաքրքրելի դարձնումէ իւր դասախօսութիւնը: Ինչպէս յայտնի է,

վարժապետի ժամը երկու հաւասար մաս է բաժանած. մինը՝ կիրարկվում է անցած դասը հարցնելով աշակերտներէն, և միւսը՝ նորը՝ մեկնելով նոցա: Պ. Էմինի դասաժամը այնպէս չէր անցնում. դաս հարցնելը շատ-շատ $\frac{1}{4}$ ժամ էր տւում: մնացած մեծագոյն մասը անցնում էր հետեւեալ դասը մանրամասնօրէն, հազար ու մէկ օրինակներով բացատրելով, պարզելով, մեկնելով և դասին վերաբերեալ զանազան հետաքրքրիչ մանրամասնութիւններ պատմելով: Պ. Էմինի պատմածը, եթէ ասեմ թէ լսում էինք՝ սխալ ասած կ'լինեմ, մենք ամբողջապէս կուլ էինք տալիս այն, ու յետ դասին օրերով ու շաբաթներով մեր ընկերական զրուցի և վիճաբանութեան առարկայ էինք դարձնում: Պ. Էմինի սիրած բանն էր ծանօթացնել մեզ հայոց բառերի խորմատներին, նոցա բազադուելուն և ածանցուելուն. նմանապէս սիրում էր նա հոմանուն բառերը իրար մօտ դասաւորել և հազար տեսակ օրինակներով ցոյց տալ նոցա տարբերութիւնը:

Շարաթուայ մէջ մի կամ երկու անգամ սովորութիւն ունէր նա ամբողջ դասաժամը մի բան կարդալ և կարդացածը պատմել, դժուար (խրթին) գարձուածները պարզել: Երկրորդ դասարանումն որ էինք, այս կերպով կարդացինք չորս աւետարանները և գործք առաքելոցը. երրորդ դասարանի մէջ կարդացինք գեղեցիկ Յովսէփի պատմութիւնը, Դանիէլ խնամարանի (Շուշանի պատմութիւնը) և Յովբայ գիրքը. չորրորդումը Գաբրիէլ Այվազովսքիի Օսմանեան պատմութիւնը, իսկ հինգերորդ և վեցերորդումն արդէն մենք ինքներս ազատօրէն և գրեթէ առանց բառարանների օգնութեան կարողանում էինք կարդալ և հասկանալ Նեղիչէն, Խորենացին, Փաւստոսը, Հովհաննիս Եղիականը, Մահ Սբեղին, Տելեմաքը, Միլտոնի Դրախտ Կորուսեալը և շատ ուրիշ հայոց հեղինակներ և քննարկ թարգմանութիւններ: Շատ լաւ միտքս է, որ Արեւիկեանի «Բլբլու Աւարայրին» և նորա միւս գեղեցիկ բանաստեղծութիւններն առաջին անգամ կարդաց մեզ համար Պ. Էմինը և ծանօթացուց մեզ նորա գեղեցկու-

թիւնը և սէր ձգեց մեր մէջ ժողովրդական բանաստեղծութեան:

Պ. Էմինի դասախօսութիւնները մի շարք գրական, պատմական, կրթողական քարոզներ էին, որոնք խորունկ տպաւորութիւն գործում էին մեր պատանեկական զգայուն սրտերու վրայ, որ շատերիս մէջ անջնջելի մնաց և շատերիս համար թերեւս մի տեսակ ուղեցոյց աստղ եղաւ:

Այն վեց տարին, որն Պ. Էմինը մեզ հետ անցուց, գուցէ նորա մանկավարժական գործունէութեան համար ևս ամենագեղեցիկ ժամանակամիջոցն էր, գուցէ նա ինքն էլ երկար ժամանակ, թերեւս և առ միշտ, անմուռաց պահեց իւր մէջ... Ձեմ կարող ասել, որ Պ. Էմինի այն միջոցի աշակերտքս մեր մայր-Հայաստանի համար չնաշխարհիկ էակներ հանդիսացանք, ո՛չ, բայց այն համարձակ կարող եմ ասել, որ մեզ նման հայկական շահերին անկեղծ մտերիմ խումբ էլ միւս անգամ չտեսաւ մեր հարազատ հողը: Փափագեան, Աղափիրեան, Ասկարեան, Միրիմանեան, Ռօտինեան, Սիմէօնեան, Միանտարեան, Քերովբէ Պատկանեան և այլն և այլն աննշան և անհետք չի մնացին հայկական կեանքի մէջ: Այս ամենքին, Պուշկինի տողերը հայացնելով, կարելի է «Էմինի արժիւնների փառաւոր երամը» անուանել:

Այսօրուայ պէս յիշում եմ մի ուրիշ պատկեր ևս (անմուռանալի՜ օրեր սուրբ մանկութեան): Յունիսի պայծառ² օր էր. ճեմարանի պարտէզը, յետ տաք և յորդահոս անձրևի, փայլուն և դալար տերևներով զարդարուել է. պարտէզի աւազացան շաւիղները³ մաքուր, արեգակը վերէն թափում է առատ, բայց մեղմ ճառագայթներ, փոքրիկ աշակերտները⁴ խումբ խումբ բաժանուած՝ որը խաղում են ծառերի հովանիի տակ, որը կարգում և որը իրար խառնում իրանց հեռաւոր, բազմակարօտ ընտանիքի մասին: Յանկարծ ներս է մտնում Մ. Էմինը. աշակերտները իսկոյն թողնում են իրանց խաղերը, ընթերցանութիւնը և խօսակցութիւնը և գալիս խոնվում

են նորա չորս կողմը և մեծ խումբ կազմած՝ ոկսում են ճեմելու։ Այստեղ ոչինչ առաջուանէ նախագըծած խօսակցութեան նիւթ չիկայ. խօսում են ամեն բանի վրա, խօսում են ճեմարանի վրայ, խօսում են Վենետիկ հարց Մխիթարեանց ուխտի և մեր սուրբ Էջմիածնի վրայ, միով բանիւ՝ ամենայն ինչ դառնում է նիւթ նոցա խօսակցութեան։ Պ. Էմինը այս երեխայական զրուցին տալիս է ուղղութիւն, նպատակ և իմաստ. առարկան քըննելում է ամեն կողմից՝ աշակերտաց հասկացողութեանը յարմար՝ իսկ որ գլխաւորնէ՝ ստանում է ազգասիրական ուղղութիւն։ Երեխան սովորում է իւր հայ լինելը, երեխան դառնում է հարազատ սերունդ Հայկի և Արամի, նա դառնում է ուղղափառ հետևող Գրիգոր Լուսաւորիչի մեկնած քրիստոնէական վարդապետութեան, տակաւ առ տակաւ պատրաստվում է նա հետևող լինելու Ղեւոնդ Երէցին և Յովսէփին, որ խօսողիմ աւանէն էր։ Այս շրջագայութեան միջոցին պատմութեան շատ խորթին տողեր պարզվում են և շօշափելի դառնում են հայ երեխայոց և աշակերտաց առջև։ Եւ ի հարկէ այսպիսի խօսակցութեանը յաւիտեան անջնջելի մնում են մարդու սրտի մէջ և նորա բոլոր կեանքը արձագանքներ են հընչեցնում մէջը։

Ծերերս շատ սիրում ենք մեր կեցած ժամանակը, մեր բարեկամներին, մեր անցած ուրախութիւնը, միով բանիւ՝ մեր ապրած կեանքը աւելի բարձր դասելու, քանց նորերը, այսօրուաները. մյո, այդ՝ ներելի և հասկանալի պակասութիւնը ունի մեր հասակը, բայց կարելի չէ մերժել և այն, որ հազիւ երբէք գտնվում են այնպիսի անցեալներ, որոնք լաւագոյն են քան ժամանակակից օրերը։ Ո՞վ կարող է ժխտել, որ այժմուայ Լազարեանց ճեմարանի ուսումը, դասատուութիւնը, աշակերտաց յառաջդիմութիւնը, նոցա ապրուստը, նոցա մեծաբանակ համալսարան մտնելը և այլն և այլն և այլն որ և է նմանութիւն ունի առաջուայ գծուծ զարգացման. քաւ ինձ այսպիսի ստույթիւն բերնէս հանելը. այժմուայ Լազարեան

ճեմարանը շատ, շատ և շատ կողմանէ վեր է, քան թէ 35-40 տարի սրանից առաջ, երբ ես աշակերտում էի նորա մէջ։ Բայց մի բան կայ ճեմարանի անցեալ օրերու մէջ, որն ամեն անաչառ մարդ կասէ, որ անցեալը այժմուանէ վերէ, և այդ «մի բանն» է այն հայկական ոգին, որն աներևութապէս թաղաւորում էր ճեմարանի մէջ, որն այժմ նուազել է։ Քառասուն տարի սորանից առաջ մենք աւելի հայ էինք, հայերէնի աւելի տեղեակ էինք, հայոց շահերը թանգ էր մեր սրտերին. մենք զարգանում էինք հայկական գրականութեան մէջ, մեր իդէալները միայն մեր նախնիքն էին, առաքինութեան օրինակներ մենք որոնում և գտնում էինք մեր պատմութեան մէջ, լայն հոսանքով ծծում էինք հայկական օդը ճեմարանի մէջ և միայն հայ գործողներ լինելու համար էինք պատրաստվում։ Փափաղեանը եղաւ քահանայ, քարոզիչ և մանկավարժ հայ ժողովրդի և հայ մանկանց, Աղափիրեանը եղաւ եպիսկոպոս և տեսուչ հայ դպրոցի։ Պետրոս Սիմէօնեանը՝ եղաւ հրապարակասօս հայ լրագրի, Քերովբէ Պատկանեանը բազմեցաւ հայկական դասախօսի աթոռի վրայ, և այլն և այլն. սոքա մեր ժամանակուայ հայկական երկնքի խոշոր լուսատուներն էին, գոցա ետևից գալիս է բազմաթիւ խումբ մանր գործողների, որոնք ցրել-ընկած հայոց ընտանեաց, դպրոցների, եկեղեցիների մէջ զանազան ազգային պաշտօններ վարեցին, տարածելով ազգի մէջ լոյս, հայկական խօսք և հայկական ոգի։ Այս դէպքը է՛լ միւս անգամ չի կրկնուեցաւ Լազարեանց ճեմարանի մէջ, և համարձակ կարելի է ասել, որ 1843-1849 թուականը Պ. Էմինի մանկավարժութեան ոսկեդարն էր։

Մի ուրիշ բան ևս ունիմ ասելու Պ. Էմինի մասին, որն սպասումէի, որ այբք՝ քանց ես առաւել հմուտները, գիտունները՝ ասէին. սպասեցի շատ ժամանակ, բայց որովհետև նոքա լռութիւն պահեցին, ահա ես, որքան որ ուժս կը պատէ, կ'ասեմ, խնդրելով կարգացողներէս ներողամտութիւն դէպի իմ տկար գրիչը։

Մինչև 1843 թուականը, ինչպէս երևում էր, Միքայէլ Սալլանթեանը ճնշող ազդեցութիւն ունեցելէ ճեմարանի վրայ. սոյն թուին (այդ ես կարող եմ վկայել) նորա ազդեցութիւնը անհետացաւ. պ. Էմինը աւելի ոյժ ստացաւ և հետևապէս նորա ազդեցութիւնը շատացաւ: Մինչև այդ ժամանակ ճեմարանի աշակերտաց հայկական բարբառը զանազան պատճառներով աստրախանական էր. մենք կարծում էինք, թէ շատ սիրուն դուրս է դալիս երբ որ միամիտ-միամիտ ասում էինք՝ զնացիմ, բերամ, տըւամ, կերեցիմ, տըւեցիմ, եաղուս, քթացամ, պէտքա տըւած, պէտքա բերած, դարչու, բիրդան, հուլաթ, ատան, և այլն և այլն և այլն: Հէնց որ Մ. Էմինը առաջին անգամ ոտքը կոխեց մեր դասարան, մեր խօսակցութեան լեզուն օրէց օր սկսաւ մաքրուելու, կանոնաւորուելու, կսկուելու, շատ կամ սակաւ դաշնակաւորութիւն ստանալու, և ստացաւ այն կերպարանքը, որն մենք այսօր տեսնում ենք անարգարապէս արարատեան կոչուած բարբառումն, որն ըստ ամենայն իրաւանց և արդարութեան պէտք էր ճեմարանական բարբառ անուանելու և որի, եթէ ոչ ստեղծողը, գէթ կերպարանք և չքեղութիւն տուողը Մ. Էմինին ճանաչելու:

Եթէ ժամանակակից եղբարք անփութութեամբ մուսացման տուին այս պարագան, յուսալի է, որ գէթ մեր երախտագէտ ապագայ սերունդը կ'իմանայ և կ'խոստովանի այս ճշմարտութիւնը, որն իմ կարծիքով պ. Էմինի գլխիւր զարգարող դավնեայ պսակի ամենամեծ և ամենագեղեցիկ և ամենափայլուն տերէն է:

Մ. Էմինի գեղեցիկ և պողաւէտ երիտասարդական ծաղկեալ հասակը գրեթէ անցաւ մեզ հետ. ինչպէս երևում էր միշտ մեզ հետ լինելը, մեզ հետ հաղորդակցելը, իւր իգէալները, իւր տպաւորութիւնները մեզ հաղորդելը նորա համար հոգեկան պահանջ էր դարձած: Շատ անգամ դասարան էր մտնում խորամանկ ժպիտը երեսին՝ թաշկինակի մէջ մի բան փաթաթած, ու մենք նորա գէմքից նկատում էինք, որ էլի մի նոր բան ունի

մեզ կարգալու: Երբ իր սովորական աղօթքը կարդացվում
պրծնում էր ու մենք հետաքրքիր աչքերս ցցում էինք
նորա վրայ, Էմինը սկսում էր «НУСЬ (այս նորա le mot
favorit' նէ) համարներդ պատրաստել էք», «Այս', այս',»
որոտում էինք աչքերս չհեռացնելով նորա Բազմատի
թաշկինակից: «НУСЬ, կրկնում էր Մ. Էմինը, եթէ այդ-
պէս է, ուրեմն ես ձեզ այսօր մի լաւ բան կը կարգամ»,
և բացում էր թաշկինակը. մէջից դուրս էր գալիս մի
անծանօթ բոօշիւ՝ վերնագիրը Բազմալէալ: «Տեսէք.
տղերք, ասում էր Էմինը, մինչև որ աստիճան ճկուն, ու-
ժեղ, արտայայտիչ և ճօխ է մեր գրաբառ լեզուն, որ
կարողանում է մինչև անգամ մրցելու մեր օրուայ ամե-
նահռչակաւոր բանաստեղծի կենդանի խաղացիուն լեզուի
հետ և նկարել այնպիսի պատկերներ ու կենցաղ, որն հին-
գերորդ դարու հայ լեզուն մշակողներին բնաւ անյայտ
էին», և կարգում էր Կռիլովի Էջ եւ սոխակը, Երաժիշտըը,
Լուծնօսութիւնի Հիստորիայը և Իգմայլովի Եռմաքը և այլն. և
մենք հիանալով լսում էինք այդ գեղեցիկ «կտորները» և
գտնում էինք, որ նոքա ոչ միայն հաւասարվում էին Ռու-
սերէն բնագրին, այլ և շատ ու շատ գերազանցում են
(անմեղ ազգասիրական մոլութիւն) ու, իհարկէ, երկու-
երեք օրից արդէն անգիր էինք անում: Եւ Պ. Էմինը
ուրախ էր, որ նորից ու նորից արծարծեց մեր մէջ սէր,
ախորժակ և հիացումըն դէպի մեր պանծալի գրաբառ
լեզուն:

Պ. Էմինի գովական յատկութիւններից մինն էլ այն
էր, որ նա «բարեպաշտ զգացմունքով» յիշում էր իւր մի
ժամանակուայ վարժապետների անունները . երբէք
լսած չէինք նորա բերանից Ապարտաւանք, ծաղրանք և
չարախօսութիւն կամ որևէ ստորացուցիչ դատմունք
թէ դէպի իւր մանկութեան վարժապետներն, երբ նա
սովորում էր եղել Կալկաթայումն և թէ՛ իւր պրօֆէսոր-
ներն՝ Մոսկուայի համալսարանումն գտնուած միջոցին.
միտս է, թէ նա ինչ յարգանքով խօսում էր հանգուց-
եալ թաղիւթեանի և Աւգալեանի մասին, թէև այդ մի-

ջոցին արդէն քաջ ճանաչում պիտի լինէր երկուսի գիտութեանց աստիճանը:

Այսպիսի երախտագիտութիւն դէպի՝ իւր երախտաւորները խորին տպաւորութիւն էր գործում մեր մանկական հոգիներու վրայ: Եւ իրօք պէտք է ասել՝ այս շատ գեղեցիկ գիծէ որ և է մարդու և մանաւանդ նոցա, որոնք մանկավարժութեան և դաստիարակութեան գլուխ են կանգնած: Այս խօսքերս լսելով մեր օրուայ երիտասարդ մանկավարժներին հարկ է փոքր ինչ շառաւգնիլ ամօթից, իրանց մանկութեան վարժապետի վրայ միմտութիւն, կապկութիւն և խեղկատակութիւն անելը մի տեսակ սխրագործութիւն է դարձած այդ պարօններից շատերի համար, որոնց բոլոր գիտնական պաշարը, վկայ է Աստուած, որ հազիւ մի մկան բեռ է և ոչ աւելի:

Պ. Էմինը, ինչպէս ասացի, սիրում էր մեր առջև կարգալ իւր հաւնած շարագրութիւններէն. այդպիսի գրուածքներից մինն էր նաև Եղիշէի Վարդանանց պատմութիւնը: Այսօրուայ պէս միտս է՝ ինչպէս հանգիստաւոր տխուր ձայնով կարգում էր նա «Իսկ կանայք երանելեաց» ր, ուր նորա ընթերցուածը սգաւոր մեղեգիի ձև էր ստանում. ասես թէ մեր լսածը խօսքեր չէին, գիրքը, դասարանի մէջ գտնուած առարկաները և նոյն իսկ վարժապետի երեսը անհետանում էին և մեր բոլորած երևակայութեան առջև բացվում էր մորմնքիչ և արտասուելի պատկերների մի շարք. մեր մանկական երևակայութիւնը տանում էր մեզ հինօրեայ ժամանակները. մեր նախնիք գալիս հանգիստանում էին մեր առջև մերձ իբր զրահաւորած դիւցազներ. մերձ իբր դափնեղարդ նահատակներ, մերձ իբր դառն գերութեան մէջ շղթայած, հալ ու մաշ եղած կալանաւորներ և մերձ իբր նժդեհներ օտարութեան մէջ ձգած՝ իրանց սիրականների կարօտը քաշելիս: Պ. Էմինը նայում էր մեր վրայ և գուցէ մտքի մէջ ասում էր՝ «Ես իմ սուրբ պարտքը կատարեցի և իմ սիրելի Հայաստանը կործանողներին վրէժխնդիրներ պատրաստեցի»:

Մեր օրերումը շատ սովորական բան է դարձած, ամեն քայլափոխին, պէտք ու չպէտք տեղը և այդ մահաւանդ մեր իբր-գիտնական, իբր-քաղաքագէտ, իբր-ազգի թշուառութեանցը ցաւակցողների բերաններէն լսել՝ «էհ, պրծել» է մեր Հայի բանը,» և կամ՝ «էլի հայութիւն արիր», այսինքն՝ ամօթալի գործ գործեցիր և կամ «հայ վայ» և կամ «հայը թակէ Վարդանին, թուրքը թակէ Վարդանին» և անվերջանալի այսպիսի յուսաբեկ խօսքեր։ Նկատելի է, որ երբէք լսած չէինք պ. Էմինի բերանից հայի պատիւը ստորացնող, հայի մասին անախորժ և յուսահատական որ և է դատմունքներ։ Դարձեալ Պ. Էմինը առանց պատճառի՝ ըստ օրինակի մեր ժամանակակից «փրաւի-ազգասէրներին», յա՛ և յահեակ չէր գովաբանում ու խունկ ու զմուռս ծխում հայութեան. բայց և առանց մի հիմնաւոր պատճառի չէր վատարանում ո՛չ հայ վարժապետներին, ո՛չ հայ քահանաներին և վարդապետներին, ո՛չ մի հայ հաստատութիւն, մէկ խօսքով մենք ճամբարանի մէջ, Էմինի մօտ սովորելիս՝ մեր մէջ երկրորդ բնութիւն էինք դարձրել, յարգել և պատուել ամենայն ինչ, որ իւր վրայ կրում էր հայի և հայութեան անունը. հայ լեզու, հայ ազգ, հայ գրականութիւն, հայ մատենագիր, Էմինի նայ Աթոռ, Վեհափառ Կաթողիկոս, Մխիթարեանց Ուխտմեզ համար մի-մի ազգային պարծանքներ, մի-մի սրբութիւններ էին՝ առանց երկմտութեան, առանց թերահաւատութեան, առանց կասկածանքի, բայց և ընդ նմին առանց մոլեռանդութեան։ Թէև այս այսպէս, բայց երբէք նկատած չէինք պ. Էմինի մէջ նաև մի թեթև նշոյլ օտարատեսցութեան. ասածիս ապացոյց այն է, որ Պուշկինի և Լեռմօնթօվի գրուածքը առաջին անգամ մեզ ծանօթացուց նա. շատ անգամ, հէնց իւր դասի միջոցին, ձեռքը առնում էր նոցա շարագրութիւնները և կարդում էր մեզ համար, և այդ կերպով մեր մէջ սէր և ճաշակ էր ձգում այդ և ուրիշ ուսս հեղինակների մասին։ Եւ այդ իսկ էր պատճառը, որ պ. Էմինի աշակերտների մէջ

բաւականին շատ թուով բանաստեղծական ոգւով և ճաշակով երիտասարդներ երևան եկան, ինչպէս Ասկարեանցը, Փափաղեանը, Միրիմանեանը (Հայոց աշխիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ), Դոգոխեանը (Միծեռնակ), Շահազիզեանը և այլն:

Մի ուրիշ հազուադիւր յատկութիւն էլ ունէր պ. Էմինը: Երբ նա կարդում էր մեզ համար որ և է պատմական գիրք, զոր օրինակ՝ Խորենացի, Փարպեցի, Փաւստոս և այլն և կամ իրանից մի պատմական դէպք էր պատմում, նա այնպէս հմտութեամբ նախապատրաստում, յարդարում էր մեր միտքը, որ մենք բոլորովին մոռանում էինք, որ մեր կարդացածը կամ լսածը վերաբերում է մեզանից շատ տասնեակ դարեր առաջ կեցող մարդոց. մենք կարծում էինք, որ այդ անցքը, այդ պատմութիւնը հերու կամ երկու տարի առաջ կատարուած բան է. հազար տարի առաջ ապրած մեր նախնիքը երևում էին մեզ իբր մեր մօտաւոր արեւակից ազգականները. մենք մեր հազար տարի առաջ նահատակուած դիւցազնների թշնամիներուն պտրում էինք մեր չորս կողմը. կարճ՝ պ. Էմինը դարձնում էր մամուտած, փոշիոտած հայոց պատմութիւնը մեր հայրերից մեզ թողած հրիտակ և մեզ ինքներուս՝ հարազատ ժառանգորդ Հայաստանին... Յուսամ որ պատմաբանի և մանաւանդ ազգային պատմաբանի հանճարը երբէք չէ կարող դորանից վեր սաւառնել, և Էմինը ունէր այդ արդասաւոր հանճարը: Որ հայոց պատմութիւնը չոր ու ցամաք է, որ նորա մէջ չիկայ մեր նախնեաց առօրեայ կենցաղը, նորա կեանքի վայելքը, նորա երկրաւոր ուրախութիւնը և այլն և այլն, այդ ոչ ոքի համար գաղտնիք չէ: Սովորելով հին յունաց և հռովմայեցւոց ժողովրդական պատմութիւնը՝ մենք շատ անգամ դիմում էինք պ. Էմինին այս հարցմունքով՝ «արդեօք մեր հայերն էլ ունեցել են կեանքի վայելքներ, խրախութիւններ արեւ են, երգեր երգել են, Հովերոսի, Օրփէոսի, Հեղիոսի նման երգիչներ ունեցել են, ունեցել են հայկական նուագարաններ, նուագի ա-

րուեստը գիտցել են արդեօք և այլն և այլն, ՚ի հարկէ, մեր հարցմունքները անպատասխան չէին մնում, և շատ կարելի է, որ մեր այդ հարցմունքները առաջին անգամ յղացուցին նորա «վէպքի» խորհուրդը, որով քանի մի տարի յետոյ նորա անունը հռչակուեցաւ Եւրոպայի գիտ-նականաց կաճառումն:

Ասացի որ մեր աշակերտած տարիները (1843-1849) պ. Էմինի մանկավարժական գործունէութեան Ոսկե-դարն էր. և կարծում եմ, որ չի սխալեցայ. յատուկ մեզ՝ այն ժամանակուայ աշակերտացս խմբի համար՝ գրեց նա իւր «Ֆերականութիւնը»: Միտս է, ինչպէս պ. Էմինը ամեն անգամ դասարան մտնելիս, հետը բերում էր փոստայի թղթի վրայ գրած բնագիրը, իսկ թղթի լուսանցքները, որ թղթի ուղիղ կէսն էր, հէնց դասա-րանի մէջ, դասատուութեան միջոցին, շատ անգամ ուղ-ղվում, լցվում և փոփոխվում էր: Պ. Էմինի դափնիէն և ոչ մի տերև խլած չեմ լինիլ, եթէ ասեմ՝ թէ նա մեզ սովորեցնելով ինքն էլ կատարեալգործվում էր: Վերջին և բարձրագոյն դասարանումն սոյն օրինակ գրու-եցաւ նորա «Ճարտասանութիւնը», որ լոյս տեսաւ ար-դեօք, թէ ոչ, չգիտեմ:

Մի զարմանալի երևոյթ, որն մինչև այսօր ինձ հա-մար անլուծելի առեղծուած մնաց. պ. Էմինը, ինչպէս որ վերը յիշեցի, թէ և ինքը հիանալի կանոնաւոր, գե-ղեցիկ և մաքուր աշխարհաբառ էր խօսում, բայց բնաւ չէր խոստովանում և չէր ուզում ճանաչել նորա գոյու-թիւնը և նորա ժողովրդականութեան ընթացք և ուղ-ղութիւն տալու չէր աշխատում, թէև, կրկնում եմ, ին-քը յոչ կամաց, աշխարհաբառի ամենահզօր հովանաւո-րին էր: Մեր օրօք՝ «քլաս մտնել», «փառախոտով ճա-նապարհորդել», «փռօթեսթափաթ անել», «չայ կամ քօ-ֆէ խմել», «բութիլքան ռաքքուփուփաթ անել» և այլն և այլն, արդէն համարվում էին կոշտ խժեփաբանութիւն, և մենք՝ Էմինի աշակերտքս, առաջինն էինք, որ ամա-չելով (իբր թէ արածներս աններելի մէկ յանցանք էր)

սկսանք հայ կենդանի բարբառի մէջ մուծանել դասա-
տուն կամ դասարան, [թէյ, սուրճ, համալսարան, դասա-
խօսութիւն և այլն բառերն, որք յետոյ՝ մեր յետնորդ-
ների համար՝ դարձան սովորական գործածելի բառեր,
և այժմ մինչև անգամ հայաբնակ քաղաքների ամենա-
ստոր դասակարգի մէջ մուտք են գործած:

Պէտք է խոստովանել, որ այստեղ ևս նշմարվում է
պ. Էմինի ազդեցութիւնը, [թէև, ինչպէս ասացի, յոչ կա-
մաց: Ես այժմ մտածում եմ, [թէ որքան մշակուած և
ծաղկած պիտի լինէր մեր այժմուայ աշխարհաբառը, ե-
թէ պ. Էմինը ըստ արժանւոյն ուշք դարձնէր՝ ո՛ւր պի-
տի երթային արդեօք այն դասերը, որք աւելի ար-
ժանի գլուխներ չի գտնելով, զարգարեցին Նազարեանց-
ների, Նալբանդեանցների գլուխները: Օրհասակա՛ն սխալ:

Պ. Էմինը ասում էր՝ [թէ այն ճեմարանում, ուր ին-
քը սովորել է յոտս Աւտալեանի և Թադիաթեանի, հա-
յոց խօսակցական լեզուն գրաբառն է եղել: Արդեօք
այստեղ պէտք չէ որոնել այս առեղծուածի լուծումը...:

1887, Յունուարի 11

Նոր-Նախիջևան:

ՆՈՐԸՆԾԱ

(Ասկից քառասուն տարի առաջ էղած պան է):

Չօխտան Լսավորիչ կնացած չէի-ես համիարցումի ժողովուրթ իմ—պէթէր կարօտիլ էի, ան օրն ալ, կիրա-
կի էրնը, սապահթան կանօխ պազար էլլիլ էի, որ ինչ
ասիս առնում, պանվօրիս տամ, վօր տուն տանէ, ինքս
ալ էրթամ Լսավօրիչ. մէմալ նայիմ պատարաքին չանկե-
րը պաշլայեցին զարնելու, ան ալ չէ պազարին տեղը
հալիսը թէք թուք էր. չանկերուն ծանը լսեցիննը՝ է-
ղածն ալ էտէվ էտէվէ ժամ քաշվեցան: Քօվէս աճէլէ
պօզաճի թորօսը անցավ:

«Պարէվ, վիթելս իտպէս աշխմիչ լալէն կերթաս,
ասի:

— Ժամ-տան, չիտիս ինչ, ասօր տէրտէր պիտ օրթ-
նին ու, լսած չիս ինչ, ասաց:

«Զէ, պանէ խապար չիմ, վօրին:

— Ասվատուր սարկավաքին-տա... տէ-հայտէ, արի
էրթանք, տահա ինչ պազարի տտէն է, պազարը մեզի-
մէն չի վախչիլ, ամա տէրտէր օռթնելուն սէյրը ամեն
տտէն չի լաւ: Էրթալու-իսնը՝ հայտէ էրթանք:

— Ճանըս, տէղօվ ասիսնը՝ վօվ է իտա Ասվատուր
սարկավաքը:

— Չիտիս ինչ Ասվատուր սարկավաքին. մօմճի Սի-
մավօն կասէին, ինա սուփ թօրօսին մահլան կը կենար-
նը, շտէ նարա պիտի օրթնին...

«Հաճէ, ինա կռծօլօտ քիթօվը չիլա...

— Չէ՛ ճանրմ, ան տիրացու Խաչիկն է...

— «Հապա վօրն է Ասվատուրը... ինս ածի ծանօ-
վը չիլա...

— Չէ, առամ, ան տիրացու Պօղոսն է:

«Հապա Ասվատուրը վօրն է...

— Ասվատուրը-տա, չիտիս ինչ, ինս սուփ Ակօփին
օրը մատաղի խօռօղը կօղցիլ էր նը...

«Ան տիրացու Կիրակօսը չէր վօր...

— Հը՛ց. լսիլ իս ամա՛ տեղով լսած չիս, տիրացու
Կիրակօսը խօռօղ չէ՛ մատաղի միս կօղցիլ էր. ամա սոտ
էր, առ չօխտանվան պան է. Ասվատուրը կասիմնը, հե-
րու չէ մէկալ տարի կօղցիլ էր խօռօղը, ամա պոնեցին,
քիչ մը մուլթնուծեծ արին, ապուլ տուվին. առաջնօր-
թին ալ պիտի կրէին ամա չունքի Մինաս-աղային հե-
ռուվանց քիչ մը սօյ քուքանը՝ ծաները չէլլավ, առամ
իտապանը լսած պիտ լաս ու...

«Հն, հն, հն, շինտը-շտէ իմացա, Ասվատուր կա-
սիննը՝ նայէ՛հն, էյ իմացա իմացա: Ատպէս է նը էր-
թանք:

Կնացինք. ժամը իփ-իլինք էր, ասեղ ցքելու տեղ
չիքար: Հեռուէն աչքով քը փնտռիմ աղլի տէրտէրցու-
յին, ամա չիմ կուտնուլ. վօր մէկին, ախպար ճանչնաս,
չունէն շատ ին. մէկզմէկու եալ անխատար լմանին օր՝
պանըտ կօրծըտ պիտի ցքիս, նացա էտէվէն պիտ լաս
օր՝ վօվ վօրն էղածը իմանաս. անկաճը կանչէ, քօվս փա-
խալ Սրապը կայնած էր. «Հաճէ Սրապ, ասի, ցուցու-
նուս նը՝ վօրն է իտա Ասվատուր սարկավաք կասին նը»:

— Հանա, իտա չուպառ էրեսօվ, կարճ պօյօվ,
ճլտրը ճլտրը կօղի աչքերովը, կը տեսնո՞ւս... չէ, չէ ան-
քօվը մի՛ նայիլ, սօլ սէմթըտ նայէ, տեսար, քօվին տի-
րացույին հետը կալածի կանէ նը, շտէ առ է:

«Ի՛, Ծատուրն է, իմացա իմացա, շինտը շտէ ճան-
չըցա:

Ասկից քսան տարի առաջ Ծատուրին պապան կէյնի կը մեռնի. օղորմելի օրփէվարին իրեք մանչով, էրկու ախիկով կը մնա, Ծատուրը մէջերէն էնկ եաշն էր: Առջինէկին կառնէ մարը, մէքամ տէմիրճիի կուտա. ամա տղան հավէս չունենալ ինչ է, տէմիրճիէն կէլլէ ու էփփէյի ատէն պարապ պօշ քը քալէ. ամա վերջը վերջը խելքը կոլոխը քուքա, իրէն համար զէնիաթ փէյտահ կանէ. ասօրվան օրըս պագարին տեղը քուվաս կը ծախէ— իրեն համար պանէ շտէ:

Օրթանճային խաֆաֆի կուտա, նա եալ եարամազ կէլլէ. փիթուն օրը եալին քաշ քուքա, մէմալ կլսինք, ինչ լսինք, ծովը ինկիլ է, խխթըվիլ է: Ծովին եալին խաղացածիքէն, չարխատաութին արիլ է, պուտարնեբուն վրան էլլիլ է, մէմալ նայիս թայմիշ էղիլ է, ճոմը տէյին ճուրն ինկիլէ է. ինկածն ալ ան է՝ զըվ արիլ է, պուտարնեբուն տալը մըտիլ է, խայիպ էղիլ է. ինչախ օր մարթիք թոփ կըլան, ինչախ օր փնտուտոցի կէլլին՝ սաաթնեբ կանցնի, իրիկվան չանկեբուն ատէն ճորով մորով ճուրէն քը հանին աղլի աղլին. շնաը սաւան վիտէխէն կուտնուն. ռասթ էկած խսիրին վրան կը տնին, չորս ծարէն չորս հոգի կը պունին, կը պաշլային, ախպարս, աղլի խխթըվածին թոթվելու, էփփէյի քը թոթվին ամա՝ նէտէն սորա, մախսումը մոսմոռ կտուիլ է, կունակն ալ արթըխ կապուտկիլ է, պէս պէլլի է վօր հոգին անթի աշխարք թըռիլ է. ինչ ալ լանը, մեռելը տուկի վրայ կը պառկեցնուն, վրան խսիր քը փռին, կը տանին մօրը թեսլիմ կանին. նա եալ շտէ, ինպէս օր ատէթնէ նը՝ կուլա կուլա. եթքէն կը տանին կը թաղին: Սրան աս չիչակին, Ծատուրին քուքա:

Չունքի առչինեկը եարարսըզ էլավ, օրթանճան ալ տուն շատ ապրիս էղավնը, խուլթսուզ կինիմարթուն ալայ իւմէտը Ծատուրին վրան մնաց. ամա արի նայէ վօր՝ Ծատուրն ալ կը տեսնէ քի՝ մամային մէքասնէ նը՝ կը պաշլայէ առսգնալու, օղորմելի կինիմարթուն կուլխուն ինչ օյիննէր կը պերէնը՝ անալ Ապաթ կիտէ: Ինչ

ալ լանը, տասվերկու տարու կը լանը, մաման կառնէ վարպետ կուտա. մէկէրկու կէրթա քուքա, «մամա, կասէ, ես աս վարպետին չուզիմ, մէկալին կուզիմ»: Մամանալ ի՜նչ թօ անէ. ատ վարպետէն կը հանէ, մէկալին կուտա. ատ վարպետին քոջն ալ քանի մը օր կը կենա, նորէն «մամա, կասէ, աս վարպետին քոջն ալ կարթալ չուզիմ, ինծի ուրուշ վարպետի տո՛ւր, կասէ»: Մարը անկից ալ կը հանէ, ուրուշ վարպետի կուտա, տըղան կէնէ ինտոններ կանէ, անկից ալ կէլլէ, չորսու՛մ վարպետին կուժուտնէ. ի՜նչ խօսքս էրկունցունում, էրկու տարվան մէջ մէկ քառսուն վարպետ քը փոխէ—մեր տեղը կիտիս խօմ, փօլ այփը կը ճանչնա, խալֆայ է, փէն այփ փան կապից իսէ՛ վարպետ է, ատ թիաց մեր ֆոզի ռաժայը քէշ չէ, ազէկ է. շուներէն պէթէր շատցիլին վարժապետները—է՛յ եալ, պանը ան չէ, եփոր տըղան տանըհինկը կուժուտնունը կըմկըմալէն կը կարթա, ճանճի աճըռաճի պէս ալ քը զգմըզէ, շտէ քեզի կիր կարթումը թասթամամ արավ: Վարպետէն կէլլէ: Մաման կը տանէ պէզէսթէն մէքամ պազիրկեանի, «աղա, շտէ մէքամ օրթիս է, աչկիս լուսն է, ծերութիս տաեալն է, էօքսիւզներուս իմէտն է... Ասծու խաթրին, հօրըտ մօրըտ հօքուն, սու սիվօր, մարթ արա»:

Պազիրկեանը չէ չի ասիլ, խայիլ կըլա:

Ան առէնները պէզէսթէնը աս խատէր ինկած չէր. Ռաստօվը մէքամ պզտիլիք քաղաք էր, ամէն սէմթէ պարի կնելու նախչուվան քուքային: Տղան մէկ օր հավեսով կէրթա, էրկու օր հավեսով կէրթա. իրեքում օրը խանութ չէրթալ. շօւպաճին խանութի աղին էտէվէն կը խրկէ. կուզէ տեղով կիտնալու ինչո՞ւ էկած չէ: Տղան կէրթա Ծատուրին մօրը «ասօր Ծատուրը ինչո՞ւ խանութ էկած չէ, կասէ.—ի՛, կասէ մարը. հապա փուտեխ է, խանութ չէկա՞վ ինչ:—Ձէ չէկա՞վ, կասէ տղան: Հածէ, խորթ կասիս, կասէ մարը, ուռուֆ ըլալէն:—Ախա՛յը չէկա՞վ, կասէ տղան. շօւպաճիս հասէլէթէն խրկից ինծի վօր՝ պանին ասը իմանամ ու իրեն ասիմ»: Մարը մէկ

չէշիտ կըլաւ: Տղան կէրթա «ասպէս ասպէս պանէ», կասէ շօռպաճիին: Շօռպաճիին միաքը իշկիկ կիյնի, «Հաճէ, ինա վեց կազ քթանը վիտեխ է, կասէ տղին, աչկիս չէրէվալ ու, էրէկ իսա տեղը չէր օր»: Տղան կը պաշլայէ փնտռելու, արիւիսնը կըտիր, քթան վար, քթան վեր. քթան չիքա»: Հաճէ, ինա խնապի կծիկը վիտեխ է: Կըծիկնալ չիքա, խայիպ էղիլ է: Տահա մէկ քանի ասպէս պաներ ալ աչքի չէրէվալ: «Աս պանը պան չէ», կասէ շօռպաճին. սիրտը փօրը խայնամիշ կըլաւ, զըթէն կը պաշլայէ պըյըլսը կռծելու:

Հօրցուկու ատէն Ծատուրը տուն քուքաւ. «Հաճէ, վիտեխ էիր» կը հարցունէ մարը: «Վիտեխ պիտ լայի վօր, խանութն էի տա... Դ՛ձֆ մամա ամպէս հօքնիլիմ օր... փիթուն օրը պասմային թօփը խօլթուխս, կազը ծեռքս միշտերլնեղուս տուները կը քալիմ»: Մաման միթկին մէջէն կասէ. «Նայէ, նայէ անհօքի, անհավատները ի՞նչպէս շէր քը ցըքին օրթուս վրան, մախսումս փիթուն օրը պան պանիլ է, հօքնիլ է, նաքա տահա անունը կօտուել կուզին. վրան սուտեր թախմիշ կանին, մէմը կեցիր, հօրցուկէ էտե ինքս էրթամ շօռպաճիին. սե ծունը դուլ-խուն պէրիմ: ան ատէնը նա կիմանա ինչ ասել է էօք-սիւզ տղին անունը կօտուելը»: Ինչպէս միթկ կանէնը, ամպէս ալ կանէ: Հօրցուկէն ետկը կը հաքվի ու «քալէ պալաս, շօռպաճիիտ տանիմ, մէմը աղէկ ամբնչցունուս նաւան վօր մէմալ խատիր չիլա էտեէտ մարթիկ վազցունելու:

— Մամա, ես ան շօռպաճիին քօփը կենալ չուզիմ, կասէ օրթին, կուզիսնը ինծի մէկ ուրիշի քօփ տուր: «Չէ, մէմը սիֆթէ էրթանը շօռպաճիիտ, կըցածիս խատար, տեսօք սօյէն մէմը ճառէղ անիմ: ան էլլէլըտ եա մնալըտ վերջը կը նայինք:

— Չէ, մամա, կասէ տղան. մեռցունումս ալ՝ մէմալ ես ան շօռպաճիին էրեսը նայել չուզիմ, ուրուշ շօռպաճիի տանելուիսնը՝ կերթամ, չէնէ տաօր խանութը վօթքըս չիմ անիլ, գէրէ աս էրկու օրը նա ինծի պէթէր տանծից, ուժէս վեր պանի կըտնէր:

Տղան տունը մնաց, մարը կնաց շօռպածիին: Խա-
նութ մտած չի մտած՝ կը պաշլայէ աղլի մարթուն չի
լսած ճուղապները ասելու. «շտէ տուն իմ օրթուս աղէ-
կութին չուզիս, շտէ նարա ուժէն վեր պանի կը անիս,
տուն շտէ նարա իշկիլի տակ քը ցըիս, վօր մէկ օր նա-
եալ քեզի պէս զէնկին չիլա»:

Ես ինչ կիտնամ, կասէ շտէ, կինիմարթ ասածտ,
հէլպէթ լսած կըլաս, էրկան մազ ունի ամա, խեղքը
կարճ է: Խեղճ շօռպածին ալ ինչ անէ, սուս կեցիլէ,
կընայէ, խեղին թատաստան կա:

Ասպէսօվ տղան շօռպածիէն մէկ իրեք ուսփլիի պան
կը կօղնա ու մէմալ աչկին չէրէվալ, մարն ալ ան հաս-
քըցածովը կը մնարի՝ խապահաթը օրթունը չէ, հապա
շօռպածիինն է: Կալութիինն ծանը տահա փուված չէ:
Մարը տուն չի կնացած, աղլի շօռպածիէն չիտակ խա-
ֆաֆ Պէտուօսին կէրթա. «ասպէս ասպէս օրթի ունիմ,
կասէ, շտէ կիր կարթումի խիստ վարպետ է, առուտու-
րէ եալ էփփէյի պան քը հաւքնա, առ խանութտ», կասէ:
Պէտուօսը խայիլ կըլա «վալը պեր», կասէ: Մէկալում օրը
մարը կառնէ օրթուն, չիտակ խաֆաֆ Պէտուօսին կը
տանէ: Անտեղ ալ Ծատուրը ճէմը մէկ օր կը մնա. մէ-
կալում սապահթանը, խանութ էրթալու ատէն, կը պաշ-
լայէ աս շօռպածիին ալ քեշ ասելու. ու չէշիտ չէշիտ
մահանաներ մէյտան կը պերէ ու չուզէ խանութ էրթալ.
ամպէս ալ կը մնա: Շօռպածին ալ խանութին մէջը քա-
նի մը պակաս պան տէյէմէշ կանէ. մէկ ճիֆթ կօշիկ,
մէկ ճիֆթ խաթու, իրեք ճիֆթ ալ թէուլիք. «վօվ կող-
ցիլէ, վօվ կողցիլէ»: Իշկիլը Ծատուրին վրան կէյնի. խա-
նութին տղին էաէլէն քը խրկէ. ամա Ծատուրը խէվ է
վօր քա. կօլ՝ սիրաւ տօշ. կելլէ մարը կէրթա խանութ,
անկաճը կը փակէ, պերանը կը պանա, չի լսած պանե-
րը կասէ օղորմելի Պետրոսին:

Անկից ալ Ծատուրին կուտան մէքամ ճուհայով
ծախս անողի, հօն ալ էրկու օր կը մնա, անկիցալ մէ-
քամ փախալի կուտան, հօն ալ ինչ ասիս կը կօղնա. կօ-

դուժինը կը պոռնին ու փախ կուտան։ Ասպէսով, տարի չանցած, մեր Ծատուրը քսան ու էռսուն շօւպածի կու- մուտնու ու կելլէ. մէկ տեղ ալ տիլիք չանիւ։ Արթըխ մարը կը պաշլայէ ֆառդին էրթալու, որ խապաաթը օրթունն է։ Ի՞նչ անէ վայկիրին։ Տղան ալ արթի տաս- նըհինկէն էլլիւէ, տասնըվեցը մտիլ է. աս տա էփ խել- քի պիտի քա—միթք կանէ մարը—ատպէս էրեսի վրայ ցրել չիլալ. ճարին մէկ ճար պիտի կանըվի։ Սոյերը թօփ կըլան, վօվ ինչ կիտէ, խելքը կտռածին կէօրէ, մէկ պան կասէ. վերջը վերջը ամպէս միթկ կանին քի, արի իսա տղին օտար հեռու տեղ խրկինք. էրես տուվօլ ու կոռակ չունենանը՝ պէքիմ խելքը կօլօխը կը ժօղօտէ, ատպէս քանի քանի օրինակներ էղիլին, ասածը արած է. կառնուն Ծատուրին Կեռչ կը խրկին մէքամ պաղրիկեա- նի քօվ, ամա տարին անցած չանցած, հօնենալ փախ կուտան, հէմ կօղ է, կը կրին, հէմ թէմպէլ է, հէմ ալ առուտուրէ պան չի հապքնալ։

Քիչ մը ատենէն, մարը կառնէ Քաթառնատառ քը խրկէ. չարս ամիսէն հօնէն ալ սիքաիր կանին. խաֆան հաստ է, կասին, թէմպէլ ու ինսաճի է, ծեռքն ալ թէ- միզ չէ։ Մարը չիտէ ինչ անէ, հայ հայ կը խէֆա կի- նիմարթը։ Պէտէքէթ վերսին իտա արալըխը մէքամ թօփ- խիցի ուսպթ քուքա «իտա տղին ինծի տուվէք, կասէ. եւ տարա խելքի կը պերիմ, մարթ կանիմ մեր զէնիա- թլ ալըշվերիշի պէսնակ ֆէնալը պան չէ, կասէ, վօվ ալ լանը թէզ ալշմիշ կըլա»։ Կառնէ Ծատուրին կը տա- նէ։

Խօրթ ալ կեղացիին զէնիաթը ինչ անխատար խելք մաշլու պանէ վօր, մարթա թէք անկալ չիլա, անիկց ալ խօլալ պան կա՞ վօր. սապան անել, ցան ցանել, օրախ ու հարան անել, իտա զարնել, թէչէք կառել—սիպէս պանը չտէ. ամա տուն առ նայէ վօր՝ չորս-հինկ ամի- սէն պլի կեղացին ալ ետ կը պերէ ու կասէ մօրը. «ես շատ աչխն տեսիլ էի, ամա սապէսին հէչ ուսատ էված չէի. ու ավանակը չորս ամսու մէջ չի կըցալ ճանչնալու»

քի՝ վօրն է ցորէնը, վօրն է առփան, խաֆան պէթէր հաստ է եղիլ է, տահա ես ատպէս ցուցանք տեսած չէի. աս առչի ժուճն է վօր կը տեսնու՞մ: չէքի սապան անել չիտէ—հէպէթ, վօրս ալ լանը սորված աշխարք էկած չինք, նայելէն նայելէն սորվիլինք—սօրվենալ ալ չուզէ, տուն իրեն պան կասիս, նա ճանճ կը պոնէ, ամպէս ալ թէմպէլ է վօր, չէրթաս չի զարթեցունունը՝ ինչախ հօրցաք քուն կըլա, ամա ուտելու՝ իւհյ, էնկ պաշն է, իրեք մարթու խարէր պան կուտէ. հարման արածնիքէն՝ ասխալթը ծիերուն վօթկերուն տակը պիտի իյնէր, չար խատայէ վօր՝ թէքը չիքա, ան, եանկա, օրթուտ չուզիմ, պէքիմ մէկ ուրուշ զէնիաթի եարարի քուքա, ամա կեղի պանին եարասըզ է», կասէ ու կերթա, մեր ծատուրը կեղին ալ պէթկ չէկավ:

Մարը մէքամ չօպան սօյ ունի եղիլէ, «արի օրթուտ չօպանին տամ, ինչ կըլա կըլա». կասէ, ու աղլի չօպանին թէսլիմ կանէ ծատուրին: Չօպանը խայիլ կըլա, էրկու օր հետը կըքալցունէ ու կը սօրվեցունէ «շտէ արէվը աս տեղ լանը—մատով էրկինքը կը ցուցունէ—շտէ տէպի քաղաքին մօտիկները կարծեցնու թուվարը, շտէ արէվը անտեղ լանը՝ քիչ մը կը քշիս, տէպի անքով էրթանը—կօյեա արէվը—թուվարը ճրելու կը տանիս. շտ տէպի վար ինչնելու լանը՝ կը պաշլայիս կամաց կամաց տէպի քաղաք քշելու»: Ես ինչ կիտնամ... ինչ վօր իրն զէնիաթին կէօրէ պաներ պէթկ է նը՝ կասէ մարթը ու թուվարը ծատուրին թէսլիմ կանէ. ինքն ալ մէկ պահ տուն կէրթա: Եփօր չօպանը կէրթա նը՝ աղլի ծատուրը քշելէն քշելէն թուվարը չախ ինչի Օրթա-Օպան կը տանէ. Օրթա-Օպային հասնի նը «արի քիչ մը եալ անիմ» կասէ, ու Օպային սալիւնին սէմթը կը պակի, ամպէս ալ պառկած կըմնա ինչախ մութնալը. թուարը ինքնիրէն արծելէն արծելէն ճուրի եալ կէրթա, ես ալ քուքա, չանկերուն ատէն քաղաք ալ քուքա, հէպէի առանց չօպանի թուվարը ինչ շէնք պիտ ունենայ. հայվանները, խօրթ է, քաղաք քուքան ամա՝ ան օրլ էո-

սունքառսուն կօլ տուն չին էրթար, վօրը՝ պաղարին տեղը կը մնա, վօր սօխախնեւուն մէջը, վօրն ալ պաց աղպարները կէրթան, ամպէս ալ կը մնան, իրեք կօլ ալ ալայ մալայ խայիպ կըլան։ Մէկալում օրը կօվերուն տէրէրը քը թափին չօպանին վրան «աս ինչ խաթէ պերիր մեր կուլխուն տէյին։ «Ի՞նչ արիլ իմ օր», կասէ մարթը.— Տահա ինչ պիտ անէիր, կասին. վիտեխ է կօվերըս։ Մարթը կը նայէ վօր՝ խօթ կօվերը չիքան, սօխախէ սօխախ կիյնի, արուն քրտինք կը պաթի, տառհալաթ կը կտնէ, իրեքատէն պաշխա, ան իրեքատն ալ, վօվ կիտնա ինչպէս խայիպ էղիլ ին. եա իրենց վօթկօվ փախիլ ին, եա չօմաքներուն եղերուն հետ կնացիլ ին,— առ ալ չըլալու պան չէ-կիտիս— եա խօմ գողերը փախցուցիլ ին։ Էնճամը հարուր տասը մանէթը տանկըլ տանկըլ կը համրէ, մարթոցը կուտա ու ծեռքերէն կը խալսի օղորմելի չօպանը, ասիլ է. տարվա վաստակը ծեռքէն ապուլ կուտա։ Գուքա մեր Ծատուրին կուլխուն, «հաժէ, աս ինչ խաթէի պերիր ինծի» կասէ չօպանը ու ծեռքի չոխմառովը մէկ-էրկու կունրկին կը դարնէ «կնն պանիտ թէմպէլ շուն, կասէ, տուն չօպան լալու արժանի իս վօր» ու պնս տարա քիւֆիւրը, պաս քիւֆիւրը, սիրաը կը պաղեցունէ զավալը մարթը ու կէրթա պանին։

Կէնէ մեր Ծատուրը մամային վիզէն կը կախվի։ Շնտխ ինչ անէ օղորմելի կինիմարթը. մէկ պանի եալ եարարի չէկավ իրեն չիչակ օրթին։ Էփիէյի ատէն պարապ պօշ տունը կը կենայ ու մօրը մուրացածը, արուն քրտինքօլ վաստըկածը լօփ լօփ կուտէ. ու փիթուն օրը եաթախին մէջը վօթքերը երկնցուցած, սօլ սէմթէն սաղ սէմթը՝ սաղ սէմթէն ալ սօլ սէմթը կը տառնա, ասպէս սօլ օրեր, շափաթներ ու ամիսներ կանցունէ։

Մէկ օր, չիտիմ մարը ուտեխ կէրթա, էրթալու առէնը նայէ՝ մէքամ խաղախ մարթ տօպուակը օմուզը, տաեախը ծեռքը՝ կերթա, կէրթա կէրթա ու կը նայի. տօպուակը վար կը տնէ. մէկ պան կէտինէն կը վերցուցնէ. մէջը կը տնէ, քիչ մալ կէրթա, նորէն տօպուակը

վար կը անէ, կէսէ մէկ պահ կէտինէն կը վերցունէ, մէջը կը անէ ու նորէն իրեն ճամբան կերթաւ: «Իսա ինչ չէշիտ պանէ» միթկէն կասէ կինիմարթը. թէզ թէզ կէրթա, էտէվէն քը հասնի «փասլիւշի, կասէ, իտա ինչ է ժողվածըտ, կը հարցունէ:—Օսկոռ կը ժողվիմ, կասէ մարթը. «կուլխոնտ պիտ զարնիս, կը հարցունէ կինիմարթը խնտալէն, առ ինչ հօրս ցաֆն է վօր կը ժողվիս, եարարի պան է ինչ»:—Հապա, կասէ աղլի խազալիս, առ օսկոռը կը ժողվիմ, առանս թոփ կանիմ, եթկէն կը տանիմ ֆելանին կը ծախիմ: «Առ վօր խէվը օսկոռին ստակ կուտա, կասէ կինիմարթը:—Հապա ի, կասէ խազալիս, փութին էռսուն քապիկ վօվ չիտալ օր, թէք պէր: «Օրը քանի հատ պան պիտ կուտնուս օր՝ մէկ փութ պան կրնաս թոփ անելու, կասէ կինիմարթը—ինչու կասէ մարթը, օրը հէշոլմասա 3—4 փութ տայմայ կուկուտնում, ամպէս օր կըլա վօր՝ ութը փութ ալ կը ժողվիմ,—ռաստը կիտէ, ախտցքին, սուտ չէ, խըթ է օսկոռ ասած պանըտ, ամա սողունի տտէն, թէք ժողվել կըցիր, քսան փութին ալ խայիլ չիմ:

Համան կինիմարդուն միթկը պան կիյնի. «արի, կասէ, միթկին մէջը, օրթուս իսա զէնիաթին ալշմիշ անիմ, հէմ խօլայ պան է, հէմ հէսապ չուղէ, հէմ կիր կարթում չուղէ. թամամ օլմազ մարթու զէնիաթէ Փասլիւշի, կասէ, ինչ հախ կը անիս օրթուս, եփոր քսվտ տամնը:—Պօղազը նայելէս մատտէ, կասէ մարթը, տարին քառսուն մանէթ կուտամ, թէք վօր կործին մուխայէթ լա ու օրէ օր խայրէթ անէ, ափէլի ու ափէլի օսկոռ թոփ անելու:

Էնճամը, մէկալում օրը, կառնէ մարը օրթուն ու իտա օսկոռ ժողվողին քովը խզմէթքեար կուտա: Էրկու օր կանցնի, տղան վայնաչարին կը ժողվէ օսկոռ ու կը պերէ շօւպաճիին տռանը կուլէ: Իրեքում օր շօւպաճին նոմայ պան ժողված Ծատուրին ռաստ կուքա, կնայէ վօր՝ պարտապ տոպաւյով քը քալէ, «հաճէ, ինչու տոպաւստ պան չիկա, կասէ, մէմը նայէ իմ տոպաւստ պերնէ

պերան իլինք է»։—Քաղքին մէջը օսկոռ կայ վօր, ալայը շուները կերիլին, կասէ Ծատուրը։ Մարթուն սիրտը կէլէ, պէլլի պանէ վօր տղան սուտ կասէ։—Ամպէս էնը՝ առ շալակտ իսա իլինք տոպուան ու տուն տար, ծեռքիտ պարապը ինծի տուր, կասէ մարթը։ Ծատուրը կուտա նարան իրեն պարապ տոպուան. նարա իլինքը ինքը կառնէ։ Մարթը նորէն կէրթա ժողվե լու տա եալ տէպի տուն կերթա։ Քիչմը ատէնէն էտէվ կը տառնա, կը նայէ վօր՝ շոռպածին աչկէն խայիպ էղավ. մէքամ պատի տակ կերթա, տոպուան կետնին կը տնէ. «քիչ մը եսլ անիմ» կասէ ու կը պառկի ու պառկած տեղը խոռ խոռ քուն կլա։ Կանցնի տա էփփէյի ատէն։ Մէմալ նայիս մէկը տայախով տայախով կը կտկտէ. տղան աչկերը կը պանա, ինչ տեսնի, շոռպածին իլինք տոպուան կռնակը դիմացը կեցիլ է. «Հածէ, հոս ինչ պան ունիս, կասէ մարթը։—Մէտումը եան էկիլ էի հոքնութին կառնէի, կասէ Ծատուրը։—Ճուվալտ տուն տարիր, կը հարցունէ շոռպածին։—Չէ, չինտը կը տանիմ, կասէ տղան. ու չորս քովը կը նայէ, տոպուան կը փնտռէ, ինչ օսկոռ, ինչ ճուվալ, արապա ճամբուն վրան պատուտած լաթեր քաշ քուքան։ Քանի որ մեր Ծատուրը իրեն համար անուշ անուշ քուն կլարնը՝ մահլայի քաղցած շուները թափիլին տարա ճուվալին վրան, պատու պատու արիլին, մէջի օսկոռները՝ վօրը կէրիլ ին, վօրն ալ առիլ ին, տարիլ ին. ճուվալն ալ ամպէս կտրտիլ ին վօր՝ ճանչնալու պան չէ։

Շոռպածին սիրտը կէլլէ, աղէկ մը տայախլամիշ կանէ Ծատուրին ու փախ կուտա։ «Հայտա, սիքտիր աչքէս, կասէ, տուն առ զէնիաթին եարարսզ իս։

Ծատուրը նորէն մամային կէրթա։

Ինչ խօսկա էրկնցունում, անկից էտէվ մարը նարան առապածի եալ կուտա, ըռղաթ ալ կանէ, սախածի եալ կանէ, ֆօղ փօրօղի եալ կուտա, պազարին տեղը մաթռապազութին ալ անել կուտա. ամա մէկ պաղի եալ պէտ չի քալ մեր Ծատուրը. ալ աշխարքիս էրե-

սը զէնիաթ չի մնալ վօր տարան չի տան, տղան մէկին ալ հաժէս ու հապքսդութին չունի, կըմնա վօր քարը առնուն, վիզին կապին ու ծօվը ցքին: Հնա ասալ ասիմ օր՝ թամամ լա մեր Ծատուրին առակը-չունքի խօրթ առակ է աս տղին պանը, մարթու ասիմնը՝ չին հաժտալ:—Մէկ օր մարը կէրթա աղաներուն, վօթկերը կիյնի, կաղաչէ, կը պաղատէ, «օրթուս խարավուլ արէք» կասէ,—թօ լա, կասին, ու տունէ քսան քապիկ հախ կը կապին. ամպէս օր՝ ամիսը էրկու մանէթի խատար պան պիտ առնու: Ամա առչի քշերը կէրթա Ծատուրը մէկ արապա-խափսի տակ կըպառկի, պառկածն ալ ան է՝ մէմալ մէկալում սապահտան կը զարթեցնուն... աս քշերը-փախիլ սատանա-համան ինա տունը, վօրին արա-պախափսիին տակը պառկիլ էրնը, կօղեր կումնաւնուն, տունը կը պարպին-զայիր մէջի կեցողները խառաուլ ունինք ասիլին ու՝ տուները, եա փէնճէրէները աղէկ կոցած չին:—Ծատուրին եախայէն կը պունին, վազ չին-քար, «ասա, ինչպէո կլա վօր, կասին, աւխատար ատէն խարավուլ չունէինք, մէկ խաթէ եալ էզած չէր, աս խարավուլ պունած օրը խաթէ պիտի քար մեր կուլիուն, աս թէվէքէլի պան չէ:—Մեր Ծատուրին հախա կը տա-նին ու տարի ու կէս կը պային: Նարա ումուռին ալ չէ, հազիր հաց, հազիր ճուր, հազիր օտա, ատկից ալ աղէկ ինչ պան կա: Փիթուն օրը վօթկերը սէքիին վրան էր-կնցուցած կը պառկի, սաղ սէմթէն սօլ սէմթը, սօլ սէմթէն սաղ սէմթ կը տառնա, ասպէսովը ան տարի ու կէսը, սաաթ ու կէսի պէս կանցնի մեր Ծատուրին համար:

Վերջը վերջը ապուլ կուտան հափսէն մէմը իւմ-րուխօվ էնկսէյին կը զարնին «կնա պանիտ, օղօսարզ օլմազ», կասին ու կը վարին:

Կէնէ մամային վրան կէրթա մեր Ծատուրը, մաման ալ, վայկիրին, ինչ թօ անէ. Ասծու պատիճնէ, կասէ ու կընստի անթին:

Մէկ օր տղան քունէն ային պէյիմ կէլլէ «մնմա,

կասէ,» մէկ խուճուռ էրած տէսա, կասէ. էրածիս-մէջը տէսաքի, էնկսէս մէքամ էրկան, կինիմարթու մազ փսիլ էր, ինչ պիտ լա իտա»։ Մարը միթիկ կանէ, միթիկ կանին. «վար իսէ Ծատուրին խամէթը ժամէն է. եա տիրացու պիտ լա. եա տէրտէր, չունքի էրկան մազով էրիմարթիք տէրտէրներն ու տիրացուներն ին»։ Մարթոց ասածը ասած էր։

Մէկալում օրը կառնէ մարը աղլի օլմազ Ծատուրին չիտակ ժամին իրիցփոխանին կը տանէ. «վերը Ասված, վարը տուն, կասէ. օրթուս խամէթը ժամէն է, էրածը՝ էնկսէն էրկան մազ փսիլ է, ֆալը կասէքի՝ տէրտէր պիտ լա. տուն չանիանը՝ վճով պիտ անէ ատ աղէկութիւնը»։

Իրիցփոխանը հաւատով մարթ էր, ատպէս էրածներու, ֆալերու, աչք ունք խաղալու, ալուճը կեռալուն, պէթէր քը հաւատար։ Ատպէս էնը՝ ատպէս թոյա» կասէ. կը տառնա տղին «կարթալ կիտլի» կը հարցունէ. —մէկ ատէն կիտէի ամա, կասէ տղան, կակաղլամիչ լալէն. —է աղէկ, կասէ իրիցփոխանը. իմ կիտցածէս, տէրտէրին, եա տիրացույին համար կարթալը անխատար պէտքական պան չէ... անխատար—չտէ»... «ծանըտ ինչպէս է, աղէկ է». տղան քիթին տակէն կըմռմռա... է, աղէկ է, ան եթկը կը նայինք»։

Խօսկա ինչ էրկնցունում, ժամ մտածն ալ ան է, աղլի մեր Ծատուրը-հէլպէթ, ինչեր չի տուվող Ասված է, մեռնիմ անունին-ալայ մալայ ուրուշ մարթ կըլա, վրան կոլթըր նիփ-նոր, փորը կուշտ, ամեն հոքու-հացի, ամեն կունունքի, հարանիքի, զիաֆէթի էնկ վերի մարթոց հետ կը նստի, կէլլէ, կուտէ, քը խմէ, մէկ տարի կանցնէն-էտէվ աղլի իրիցփոխանին սոյերէն ախչիկ կառնէ, տուն տեղ կըլա ու մարթու սըրա կանցնի։

Անկէ եթկը աշկերտ կը ժողվէ, կըկարթացունէ, ատկից ալ էփիէյի ստակ թոփ կանէ. ասօրվա օրս ալ շտէ տէրտէր պիտ լա, ինչեր չի տուվող Աստուած է, մեռնիմ զօրքին։

Մեկը վոր կէնծութս չխտէյի, վոր տէրտէր լալը
ասպէս խօլայ պան էր. ես ալ տէրտէր լայինը՝ ինչով
ուրուշներէն պակաս պիտ լայի... Ամա, Ասված տա,
օրթիս մեծնանը՝ միթկիս մէջ կա նարան տէրտէր անե-
լու, իլլայի տեսնում, վոր կիրկարթումի, ես առսւտու-
րի հավէս չունի. չունքի իմաստուն տէրտէրին~ատ պէ-
թէր տէյէմիշ արած պանէ~ասլը խամէթը փակ կըլա:

ԱՄՏԱՄԵՐԿԵԱՆ:

ՊՕԶԱՃԻ ԳԱԼՈՒՍՏ

Անօրները, աղապարս, չիտիմ ինչ պանի վրա էի: Մէմալ լսիմ օր՝ սոխախը խալապալըխի ծան էլլաւ: Աճէլէ տուս էլլա, նալիմ, հալլը էրիմարթ, կինիմարթ, նոմայ մահլէի տղաք, կանչելէն~կանչվուտելէն, սիւրիւ սիւրիւ տէպի Ասխային~տէրէին սէմթը կը վազէին: Քէօու պահտէս մէջէրէն մէքամ ամպէս ճանչվօր մարթ չիքար օր՝ հարցունէի քի՝ վոլտեխ կէրթաք, ինչո՞ւ ատպէս կը վազիք~տէյին:

Աճափ եանղը՞ն կա, միթկ կանիմ, ամա եանղն պիտ չիլա, գէրէ եանղն լար նը՝ չանկեր կը զարնէյին~տա:

Աճափ տօն է, ամա իրիկվանէ նալիլ էի օրացուցը, վօր ավաստան տեղը շունորավորցունէլէ ետ չի մնամ ու սիրտցավութիւնի մահանա չիլա, ան օրը հէչ մէկ տօն չիքար, չը. աճ. խթ, լուսնի 12, էղավ~կընաց:

Աճափ մօտիկ տեղ հարսնիք կա, ամա մուզիքի, տավուլ~զուռնայի ծան չէր լսվէր, պէս պէլլի է վօր՝ հարսնիք ալ պիտի չի լար, չէնէ մեր զանցանօվ, հարս~նիք լա ու մուզիք չիլայ, չիլար պարէմ, կը մուրանք, տուռէ տուռ քը քալինք, տուներս~տեղերս ուէհին կը տնինք, հարուրին իսուն այլըխը կը քաշինք, կէնէ հարս~նիքներս առանց մուզիքի ու առանց տառաթի ու սանթանաթի չինք անիր: Ի՛, մեղան, ատ իշխանները կա~

նին~նւ, մենք ինչո՞ւ նացամեն ետ պիտ մնանք օր, ան~
խատար պատիւէ ինկած մարթ ինք ինչ:

Աճափ մարթուն մէկին ստեախն, ան օրը, չէշիտի
համար, պարցը փոխիլ է, էրիկը վրայ հասիլ է. տուռ
տիրացին շամաթա վերուցիլ ին. տունը չորս քովէն
փաթաիլ ին ու մեր վայրկերին պ ա ս ա կ եր եանկային
ճառիզ կանին... ըլանը կըլա:

Ամա՛ աա ալայը թահմինով էր:

Պանը թահմինի մնալու ըլանը՝ մարթուս միթկէն,
իլլայի հայերուս միթկէն, հազարչէշիտ պաներ կանցնի,
մէկըզմէկէ պէթէր, մէկըզմէկէ ճառիզ: Ինչէն է առ,
միամիտ, սիրտացավ ըլալներէս չիւս՝ աճափ:

Սարքիսին համար կասին քի՛ ալույին ստակին սիւր~
միւշ անելու նօր ֆէնտը կըտիլ է»—տարա լաֆը ամե~
նուս պերանն է. մէմը ոաստ քամնը հարամ ստակելու~
յին աղէկմը կօրօնը պիտ լըվանամ... Մէմալ նայիս,
թահմամ ինա առակին պէսնակ «անունը տուր, փատը սո,
կուլխուն տուր» աղլի Սարքիսը թահուս կանէ, տիմացս
կէլլէ. տահա պարով չասած «կիտի՛ս, լսի՛լիս. ֆէլանին
համար կասինքի՛ անօրը, քըշերվա մէկ ատէն, օխթը
հատ հարամի աղպարը մտիլ ին, պաշլայիլ ին լըմերօվ,
պալթաներով տուռերը կոտռելու նես մտնելու ալ ինա
սփալնիին տուռն ալ պիտ կոտռին էղիլէ, մէմալ նայիս
աթլը խառավօւններուն ծանը քուքա, աղլի օխթը հա~
րամին տի՛թ պապամ ցքիլ ին, փախիլ ին: Պանը ան չէ
վօր՝ փախիլ ին ու մարթուն հէչ զիան տուված չին.
հապա~տու իսա նայէ—տահա իրեքատ ալ պալապան
ճուվալ թողուցիլ ին պէրնէ պէրան կռած վօրը ստրկով,
վօրը արծաթ թախըմով, վօրն ալ չէշիտ չէշիտ թանկնոց
պաներով, ասածներէն կանը՝ հէչօլմատա իրէք հարտր
հազարի ստակ ու ուզնի պարի ցըքիլին ին փախիլ ին...
Ի՛... լըսած չէի՛ր ինչ իսա պանը...

Հէլպէթ, տուն ալ մարթ իս, սիպէս հեքիաթի
պէսնակ պան լսիս նը՝ պուզ պալաճի պէս, ալէհար չի՛ս
լալ. մէմալ էրէսըա կը պունէ՞ մարթուն ճառէզ անելու.

խորթ է, քանի ամիսէն կիմանաս, վոր օխթը հարամին ու իրեք ճուղալ խաղնային լաֆը պօշ էր հղիլ է, ամա արի նայէ վոր՝ մեր Սարքիսին ուրուշ պան պէտկ էր. նա առ էրկու ամիսը հալխին աչկը թող ապուլ տուվից, պէրանները փակից, հալխին պէրանը ծամելու մաղտաքի ցըքից, արալխտա, իրէն խապաաթը հինցալ մոռցըվէցալ, ուրուշ պան պէտք էր օր նարան, նարա ու զեցածն ալ առ էր: Ասելս ինչ էր, մենք, հայերս, ասլը սիպէս շթուք-պաներով մեր խապաաթը կը փակինք: Աս տահա ինչ... մենք ամպէս պաներ ույտուրմիշ կանինք ու կը պատմինք որ, նացա առչէվը էվէլքի տէվերուն, ճիներուն ու խօռթլախներուն հէքիաթը պզտի տղոց էկլէնճէյ է:

Շնտըխ հաքըցաք, կօլտխներուտ մէջ տեղ արաւ, աս է շտէ մեր մէկզմէկու նոր խապէրներ պատմածին էնկ պաշ պատճառը:

Աս միթկերուտ մէջն էի, վոր նայիմ, հեռույէն մեր պօղաճի Կալուտաթը քուքա, ինքնիրէն կալաճի անելէն ու ծեռքերը թօթվելէն, ինա տէյէմիշ արիլ իս, մարթ եփոր «վաղ արիցէք եախայէս» կասէնը՝ ծեռքն ալ ինչպէս կանէ. Կալուտան ալ թաճամ ծեռքը առպէս կանէր: Պէլլի էր վոր, միթկին մէջը վօրին հեռ վօր կռէվ շամթա կանէրնը՝ նարա եալ ծեռքով փախ կուտար: Ատպէս մարթիք հէշ տէյէմիշ արած չինք ինչ: Խըթ ծեր աս խնտալու առէթը չունենալ: Մեղաեասծու մեղա, չի խնտանք, մէկ օր, Ասված հեռի անէ, մենք ալ առպէս պիտ լանք: Տարան կասին պունամիշ ըլալ:

— Պարէվ, Կալուտաա ասի, հալխը իտպէս անէլէ վուաթի կերթա:

«Հալխը, ասաց Կալուտաան, ու քունէն նոր էլլածի պէս, աչկը հալխին վրան տառցուց, հըմ, խնտաց քիթին տակէն, ամա ան սօյ, վօր մարթու փոր օրօտ ցըքից, նշմարքով հաքըցուց, վօր պանին տակը պէթէր ճառիկ պան կա: Ամա, մուրատիս չի հասուցած «է, պարէվ կեցիր» ասաց ու կուզէր իրէն ճամփան էրթալու:

— Հածէ, ուտե՛խ կէրթաա, ասի, ու, մեր ատէթով, առանց ցէռէմօնի մարթուն փէշէն ամուր պոնեցի. խէ՛վ էի իտա ռաստը ծեռքէս ապուլ տայի. մեմօլ վճվ ինծի նախ պիտ անէր. մարթու քիթ ու պոռունկէն պէլլի էր վօր՝ իմ ուղեցած պանըս տեղովը տա կիտէր: «Իտա պանը չասած՝ ծեռքէս չիս խալսիլ ասի»:

— Տէ ապուլ տուր, էրթամ, ասաց սուտ մուտ նազ անելէն, անիսէ վրայէն պէլլի էր վօր՝ ինչխատար ես ապուլ տալ չուզէյի, անխատար, պէքիմ ավելի եալ նա ինքը էրթալ չուզէր. հազիր մէկ մէկի կըտիլ էինք, ինչպէս կիտիքնը, իմ աշխարքս է լաֆ ու լախուտի մտիկ անելը, Կալուստան ալ, լսողաց էի, պէթէր կը սիրէ էշիլ է չանկա խաղցնելը:

«Ի՞նչ չնտիս տուն ալ պանի մէջ կըլաս, նազեր կը ծախիս, ասի, պօզատ թաշմիշ լալէն չի՞ս վախնար խօմ. տօղրուսու ամառ է, աս ատէնս խօմ պօզա չի՞ս խորթիլ... Տէ հզավ, նազ մի անիլ, պատմէ իտա հալխը վո՛ւտեխ կօլտըր առած կը վազէ:

— Հալխը, ասաց Կալուստան նորէն... ատոր լաֆը, ճանս մէտօմ էրկանէ, ասիսնը նեսէն էրկուստ քիւրսի պերին, նստինք ու ամպէս պատմիմ:

«Ի՞, ատխատէր էրկան պան է ինչ» ասի ու քիշ մը փօշմըննալու պէս հզա:

— Չէ, էրկան չէ, ինչո՞ւ էրկան պիտ լա վօր, մէկ նէֆէսի մէջ կասիմ կը խալսիմ, անխատար օր՝ ասօր փիթուն օրը վօթկի վրա իմ, հէլլաք հզա, մէտօմը եալ անիմ, արալխտա քիշ մալ լաֆ կանինք:

«Ամպէս էնը՝ ասիմ պանվօրին, թո էրթա մէքամ քիւրսի թո պէրէ», ասի:

— Ինչո՞ւ մէքամ, էրկու ատ թո պէրէ տա, տուն չի՞ս նստիլ ինչ:

«Չէ, ես կայնած ալ կլամ մտիկ անելու, ասի:

— Է ինչպէս կիտիս, ասաց մարթը, ամա պէրէրնը՝ աղէկ էր:

Պանվօրին ասի, վօր մէքամ քիւրսի պէրէ: Կալուստ

տը ռահաթ նստավ, մէմը «էօֆ» արավ, ինչպէս օր հոք-
նած ծերկէկ մարթիկը կանին նը՝ աչքը մէմը վար ա-
րավ, եթկէն վեր վերցուց՝ «Հայ անասընը, ասաց. աս
տարվան ամառը մէկ խուճուռ պան էր (ես եօրթիթա
նարան ճուղապ չի տուվի, վօր ամառվա կալաճին չեր-
կնցունէ ու թէզ պաշլայէ իմ ուղեցածս, ամա կալուստ-
ային համար, ինչպէս եթկէն իմացա, ալայը մէկ էր,
տուն լսիլ իս ես չէ, առչէվը մարթ կա ես չիքա, նա
իրեն ասելուն պիտ ասէ, պիտ խալսէ) հայ անասընը,
ամառ չեղավ՝ պատիճ-պատուհաս եղավ մեր կուլխուն.
իսա ինչ ասել է, ախպար, չիլլէն հայ հայ լըմնալու
վրայ է, տահա թաթավի էրես չի տեսնըք. հայ անա-
սընը, իսա էրկինքը նայէ, տուն մէմը իսա էրկինքը
նայէ, ճարի համար փնտռելու լսանը՝ մէքամ ամպ չիս
կուտնուր, ասպէս ալ խըսըռ տարի... վօվ կիտէ հացը
ինչպէս պիտի թանկնա, չէլը, կասին, արօտ մընացած
չէ. ալայը չորցիլ է, թոզ կտրիլ է, խեքս չի հասնիլ.
ինչ կասին, կովերը չէլ կը խրկին, հայվաններս ինչ
կուտին. թիւֆ անասընը, ասպէս ալ պատիճ... չօխտան
ասպէս ամառ տեսած չէինք: Ան չէ ամա, իտա մեր վար-
ժատուններուն համար պան չի լսվիր. հէչօլմասա իսա
օկտէնփէրին նունենփերին պանային-տա (ես կէնէ սուս
կեցա): Ախպար, տում ժողոտեցին, տարին-տարենական
քսանինկ-էռսուն հազար մանէթ առնելու էղան. ասին,
կովեցան, շամաթա վերուցին, մող մազի էկան, թուխ-
թեր վազցուցին Ատէսթ Փէթուէպուռկ, ամա օրթան
պան չի քա... Հայերուս պանը սոլը ատպէս է. մէմը
նայիս՝ կրակէն պէթէր խզարմիչ կըլանը. մէմալ՝ պու-
զէն պէթէր կը պաղինը... էօֆ, էօֆ, խեքս չի հաս-
նիլ... Ան չէ ամա՝ խօթ է, ինա մեր հարամ սաուկե-
լուին համար կասինքի՝ Թիֆլիս ծան տուվիլ ին, մեծ
մեծ պաներու վրա վերակացու պիտ տնին... Թո էրթն,
մէմը Թիֆլիսցիք ալ իտա ծուկ ուտող փէղէվէնկին հա-
մը թո առնուն, մեզի պէս նացա եալ էրկու իրեք հա-
րուր հազար մանէթին տակէն թո մուտնէ, վրայէն թո

էլէ... ամա ինչ, թիֆլիզցիները, ասածները կանը, մե-
զի պէս վախկոտ չին, նաքա շախա շատ չին սիրիլ, մե-
մալ նայիս, ան ծէծը քը քաշին, ան ծէծը քը քաշին օր՝
մուկին ծակը, հազար ուսփլի կուտա, չի կուտնուլ,
նայէ, իսա խօսկա խօսկ է. իտա մարթը մէմը վօթ-
կը թիֆլիս թո տընէ, հիսուն տարվա պըյըլը
հոն չի ցքէ, ետ չիքանը, ես պօղածի կալուս-
տը չի լամ: Հա, ասխալթը պիտ մոռնայի, լը-
սիլ իս չէ, կասինքի, ֆէլան մարթուն, անունը
ինչ է.—մահ վաթթըվի անունին—չիտիս ինչ, ինա էր-
կու տարի առաջ այույին ստըկով պոնվիլ էրնը... ճա-
նըմ, լսած չիս ինչ... ինա սուտ ստակը ծոցը՝ կէզէ կէզ
կը քալէր ու օչխար կը թողվէր օր... եթկէն ծախողին
մէկը համան ֆառզին կերթա, հետը փալից կառնէ,
էտէֆներէն կիյնի. չախ մեր կռանիցին կը հասնինը, աս
մեր սուտ ստակճին ալ կը տեսնէ վօր խալսէլիք չիքա,
համան աղլի թօփով ստակը ծոցէն կը հանէ, խամչլիին
մէջը ֆուռլաթմիչ կանէ.—իտա պանը լսած չիս ինչ—
եթկէն քօղաքները վրան կը թափին, ծեռքը վօթկը կը
կապին, թօփով ստակն ալ կուկուտնուն, ալայը մէկտեղ
օրէնքի կուտան... շտէ առօր համար կասինքի՝ ոէշէնին
էլիլ է, ասօր վաղը ցուրտ սէմթերը պիտի խրկին...
լսած չիս ինչ (ես սուս կեցա): Հապա, հապա, ես խիստ
տեղով կիտիմ... Ախպար, հօճա պան է իտա մեր հային
արարմունքը, իտա հէրկէլէին վօվ ասիլ է, սաղ կուրխը
ավէտարանի տակ տիր... մարիֆէթ չունիս, չիս պաշա-
րիլ նը՝ տեղտ խասխաթի էղիբտա. շնորխ աղէկ է,
տունէ օղլուշախէ կը պաժնին, ճէննէմին օրթան քը
ցքիննը... վօվ կասէ, տուն կէնէ արն, ամա ամպէս ա-
րա վօր՝ եօռըխով ըլլա. ամպէս օր՝ սոլ ծեռքիտ արա-
ծը սաղ ծեռքտ չիմանա, չէքի իտիպէս էշէկլէմէ... Մեր
հայը, կայ եալ, ամէն պանի մէջ շտէ իտիպէս կօշիկով
կումուտնէ... Հանա նայէ, աչկը սիրիմ Համփարցում-
ային, հէմ ինքը ֆայտա տեսաւ, հէմ սօյերուն ու մօ-
տիկի մարթոցը զէնկնցուց, ու մեռնելէն էտէվ տիւնեա-

յին ստակը, միւր ու տէվէթը ցքից սապիններուն, չնախ նայէ, ինչպէս թաքաւորի պէսնակ ապրստ ունին, մէկ ալայմը եվէքի չինկանաները, մէկ սիւրիւ խէնթ ու կալպայները, աս օրվա օրըս փամէշճիկի հէսապ մէկ պանին. ծեռքերը տաք ճուրէն պաղ ճուրը չին տընիլ ու քաղքիս մէջն ալ էնկ պատվաւօր տեղը նացան է... Անեւլոյիսնը շտէ ատպէս արն, պանը ամպէս պան է վօր, տեսնողն ալ չի տեսածի պէս ըլա... Անօրները խէվէրուն մէկը իմիշ «ան, իմիշ, աշխարքին քէօռ ատէնն էր, իմիշ, ան ատէնը ամէն պան ալ խօլայ էր, իմիշ... Հապայի, խօլայ չի լսր, պարէմ: Անատէնը փալից, ժամտառ, օրէնք, թատաստան չիկաթ ինչ... հէմ կար ու հէմալ ավէլի պէթէր էր. ամա տուն արի նայէ վօր՝ պաշարուկ մարթուն համար ատէնը ատէն է, անօր քեօռը ու պացաչկը չիքա... Այոյին ստկէն ալ ավէլի բեսսլը պարի կա վօր, ամա անօր խուլամիշ լալը մարիֆէթ կուզէ... վօվ օր ուտել կուզէ, նա ուրուչին ալ պիտ ուտեցունէ վօր իրէն կերածը անուշ մասրական ըլա, չէքի շնտխա մեր խէնթերուն պէսնակ, քիթերէն պերաննեւրէն էլլէ... Չէ, տուն ինչ կուզիս ասն. հալլսը քանի կնաց, եվէքի իրէն սուր խեքը կորուց. խեքի, մարիֆէթի թիաց շնտխա կէնճերը իրենց հարերուն վօթկին օղունկին չաթին... հայ կիտի հայ:

— Կալուստ, ասի, տուն կիտիսքի մուցար, ինչի համար քեզի առի մնացինը:—

«Ինչի պիտի մոռնամ օր, խիստ տէղով ալ միթկս է, ասաց Կալուստը... շտէ ան է ասածս... Անօրները իրիկվան չանկերուն ատէն, պիլվարթին քովէն կանցնիմ... Օղորմաճ Ասվաճ, հալլս հալլս վօր՝ ասեխ ցքիմ ասիս՝ ասեխ ցքելու տեղ չիքա-հայ, ուռուս, եանկա, պանվօր, մեծավօր, եաղճի, շօռպաճի, խղմէթքեար, արժում չարժում՝ ալայը խառնովիլ ին, խառմախառը չղիլ ին. ամպէս օր՝ շունը տերոյը չի ճանչնալ... Ախպար, աս ալ պան չէ... չիտիմ օր, ատպէսով մեր հայը էրկանի տիմանա, մեր սաեախլըներուն պանը պէթէր եօռլսպ

է... Աճափ, միթիկ կանիւմ, իսա մեր Նախչուվանցին, քիչ մը ավելի՞ փառուսկի է ռաստովցիէն... ըլանը կլա կի-
աթիս, չունքի վարքերս մէկէնիմէկ պէթէր պացվեցաւ:
Ախացքին, մէկ օր, փարչը ծեռքս, էլլիլ իմ կէրթամ
ինծի համար. եփոր սոխալէ անցնելու եղանը՝ նայիմ
դիմացս երկու կրնիմարթ կէլին՝ մէկը խազախ, մէկը
հայ, տահա կէտինը չորցած չէր, չամուռ պաթախ էր,
խազախը թէկարան վերուց էթէկը, վօր չաճուէ, ամ-
պէս ալ տիմաց անցավ, մեր հայը, մեղաեռածու մեղա,
չախ ինչի ծունկը վերուց էթէկը, կիտիպքի հազիրվօր-
վիլ էր օտային տախտակները լվանալու, ամպէս սիրտս
էլավ վօր՝ ասխալաը կոռովով պիտ թուքնէի իտա է-
տէպսուզին մազոտ պալտրին վրա... Շտէ իմացիր, հա-
յէրս չափ ու խարէր չունինք, ամեն պանի մէջ ալ աս-
պէս ինք... Լէվէնտներուն աչկը լուս, այսօրէտէվ մեզի
փսակ պան պէտի է վօր... Անօրները մարթուն մէկը
կասէ «օրթուս համար հարս կը փնտռիմ», կասէ: Ես ալ
էլլա ու «ախչիկներուն խթին ռաստ էկիլ իս ինչ» ասի,
ատկից ալ շատ ինչ ունինք օր, ասի. մէմը մոսկովցիին
հետ կտուվոյներուն հէսապը չիքա, մէմը խասապ-խա-
նութի շուններուն, մէմալ տունը նստած փեսա պէքլէ-
միշ ընող ախչիկներուն, ասի խնտալէն: Ամպէս է ամա,
կասէ մարթը, կէնէ պէթէր կը վախնամ... հազարէն
մէկ է կասին, կասէ, ես չնտի ինչպէս օրթուս արունին
մէջը մուտնում ու մախտումիս անասնական կրակի հան-
թիպցունում: Մէկ սեմթէն մարթուն ասածը խորթ ալ
է. ես ալ իմ օրթուս իսա կիւզին պիտի նշանիմ ամա,
Ասված տանը, միթիկ ունիմ քովի կէզերէն աղչիկ առ-
նելու, քիչ մը կէօմէչի ֆասօնով ալ լաննը՝ հէյօրմասա
սաղլամ պարի կըլան խոմ, մարթուն ասածին վրան չի-
քամ, հազարէն մէկ է կասին նը՝ ես ինչ անիմ, ամա
արի նայէ վօր...

— Կալուստա, ասի աուն կիտիպքի ան չիս ասիլ,
ինչ օր քեզի ինթրիլ էի նը, ասի. խօսքը կտուելէն,
մոռցիլիս ինչէ:

«Ինչի՞ն պիտի մոռնամ, խիստ տեղով ալ միթէս է, ասաց. սրան անոր ալ քուքա... Շտէ ատ կասէի... իբր... ը՛ր՛ը՛... անօրները մարթուն մէկը իմիշ, Կալուստա, իմիշ, սա ինչի՞ն պօղայէտ վազ էկիլ իս, իմիշ: Ինչի՞ն պիտ վազ քամ, կասիմ, պօղան ախացկին ու պաս շափաթները կը քալցունում, կասիմ, իլլէյի օրը թէկաւրոն ցուրտկէկ լա, պօղային պանը ան ատէնն է, ամառը պօղան էրկանի չի գիմանալ, կը քացիի, զիան կըլա... մէմալ վօր՝ շնախա հալսը, պանի մէջ էդիլէ, պօղան չիհալնողս կը, մէկ ծարէն «քուվաս տուր» կասէ, ես ալ շտէ աս քանի տարի է, չիլլէյին ատէնը տայմա քուվաս քը քալցունում... Ան ալ ես կը խորթիմ, ամա ինծի հարցունուս նը՝ պօղային պէս խմելու պան կա՞մ վօր. աչկը սիրիմ պօղային, իլլէքի թէկարան մուռուկ ըլա. անկից ալ պաշ պան կա՞մ վօր. պօղա էղած տեղը քա՞ք կերիլէ ռախին ու կինին, պօղա ասած պանըտ հէմ փորըտ կուշտ կը պայէ, հէմ մարթուն վրան ուժ կը պերէ, հէմ ալ հոքիտ կը փառաւօրցունէ: Խօրթ է, սուտ չէ, կունը քիչմը անշահ է, կինին ես ռախին պէս թէմիդ լուս չէ, ամա տուն կունը ինչ կը նայիս, տուն համը նայէ: Հէչ չիմ հալնիլ, վօր իտա հայերն ալ խաղախին պէսնակ, ատէթ արիլ ին պահը մէմը քուվաս խմելու. քուվասն ալ ինչ հօրըս ցալն է, վօր մարթ խմէ, ամա տուն կնա իտա խէվերուն խէլը սորվեցուր, ասլը իտա տմոմներուն մէջը չիքանը, տուն հաղար ասա, խայիր կանէ: Ամա ես ալ խուլըս չիմ, իտա մօտի էտէվէ քիւլ էդոդներուն կուլիտուն ես ալ աղէկ օյիններ քը խաղամ: Եփօր քուվասըս կլմնա, նորն ալ տահա հաղիր չէ նը, կառնում մէկ օխա տեղին վօխա, մէկ չէլէք ալ քացախ, աղէկ մը քը խառնիմ: Կուլում մէքամ խարերով ֆիչիյի մէջ, պաս վրան ճուրը, քիչ մը ատէն ամպէս կը կենա. մուռը տակը կինջնի, քը թէմիզնա, եթկէն կուլում փարչերուս մէջը, պուզն ալ վրան կը տնիմ, կը պաշլայիմ, ախպարըս, սոխախէ ոռխախ քալելու, ու կանչելու «քուվաս առէք, պաղ

քուլաս, թուլթու քուլաս, պաղ քուլաս» ու հալխին փորը վոխուայով ու քացախով կիլինքցունում, նաքա եալ խունտում կը լան, ես ալ խունտում կը լամ... Աղէկ չէ՞ արածս... ճի թնլա, ինչու հապա պողայէն վաղ քուքան ու իտա պուլաշըն քուլասին ալշմիշ կը լան... Տուն պողան կիտլիս վով հնճարիլ է, մեր Քրիքոր Լսավորիչ պապան—մեռնիմ նարա անունին—վոր հալխը կինի ու ռախիով չի հարփի ու չէշիտ չէշիտ այլակերպութին ու առասպելութին չանէ...

Արթըն ես վոթկի վրա կայնելէն հոքնեցա, պէթէր փոշմեցա վոր՝ պանվորիս մէկ քիւրսիի տեղ էրկուսը պերել տուված չէի. ես ինչ կիտնայի, վոր աս լաֆազանը ինծի աս խատար ատէն պիտի չարչըկէ։ Ինքս կնացի նես, մէքամ քիւրսի առի, պէրի Կալուստին տիմացը տրի, նստա։

Շտէ ատ աղէկ միթկ արիր, ասաց Կալուստը, ես քեզի պտմալ ասի վոր էրկուստ քիւրսի պերել տաս, տիմաց տիմաց նստինք, ամպէս լաֆ անինք, տուն խօսքըս պանի տեղ չի տրիր, ամա կէնէ կնացիր էկար, իմ ասածս արիր։ Ասլը ատպէս է, ծերերուն խօսկը խրատը չի լսողը՝ տայմա փօշման կը լա։ Տուն տահա աղէկ օր շուտ հասկցար մեխքտ, ու տառցի էկար. ամա անպէս ները կան օր՝ մէմը ինստ անիննը, ամպէս ալ կը մեռնին, իտա ինստն ալ հայերուս թապիէթին մէջը կայ... Շտէ ատ կասիմ... անօրները քուլասի փարչը ծեռքս էլիլ իմ ինծի համար կէրթամ. նայիմ էտէվէս կինիմարթու ծան քուքա. «Կալուստ-ան, Կալուստ-ան»։ Էտէվ տառնամ, նայիմ, Խարայովին նշանածն է։ Պարով։ Ասծու պարին։ «Ի՞նչ կուզիս» կասիմ։—Հապա, Կալուստ-ա, կասէ, էրկու շափաթ կանէ, կասէ, պանվոր չունիմ, կասէ։ «Ի՞նչ էղտով, կասիմ։—Հարամ սատկելուն եալին կընաց պանելու, կասէ, մէքամ խաղախ կինիմարթու ռաստ քասնը՝ ան, պէր, կասէ։ Ինչո՞ւ չէ, ռաստ քամ նը՝ պէրիմ-տա, կասիմ, Ժամուցքս քանի՞ պիտ տաս, կը հարցունում լնտալէն։—Իտա ինչ կալածի է, կասէ կինի-

մարթը, հախըտ հէպէթ չիմ ուտիլ, կասէ, ինչ օր ուրու-
չին, ան ալ քեզի կուտամ-տա, կասէ կինիմարթը հայ
հայ լալէն: Մեխքս էկավ, իտա պանփօր ասածըտ կն
եալ, ալ ինա ծովը պուզէն քակվեցավ ու օրերն ալ
թէկարան կակողցավ, արթըի էռք կէլլին, խուտուումիչ
կըլան, կը ցըքին կը թապլին իրենց եանկաներուն, վօրը
չէլ կերթա, խութուուները տաղմիչ կըլա, վօրն ալ եա-
լին կերթա պուրթ լվանալու. տօպուա կարելու ու ցօ-
րենը եա արիչը քիւրէկլէմիչ անելու. եանկան մէկ ա-
լայ մը մանտր տուղոցմով կը մընա. կովն ալ ինքը կը
կըլթէ. տախտակն ալ ինքը կը լըվանա. սամաւարն ալ
ինքը կը տընէ. կետինն ալ ինքը կավլէ, կերակուրներն
ալ, վայկիրին, ինքը կեփէ-քը թափէ... Պէթէր տիժար
պան է, ախպար... Վօվ լսիլ էր առաչվա տարիները
ամսու հախս տարին ութը, շատ շատ՝ տասը մանէթ
կուտայիր, սայեախլըտ կոնըկի մեքամ հին չուլոտ փլա-
թին կուտար, վոթկէն ալ մեքամ պաշմաքի էղավ կը-
նաց. տուն մէմը շինտը նայէ, ամիսը ութ մանէթ կառ-
նուն ու՝ քիթ ու պուունկ ալ կանին, տահա տօնի-զատ-
կի եալ մէմէկ փլաթիցու, կուլուխներուն մէմէկ փլա-
թօք, ատ խոմ ատպէս, կէս քաղաքն ալ, տարին տաս-
ներկու ամիս, առանց պանփօրի կը մընա: Շատ տիժար
բան է, ախպար, ամա, աղէկ նայիսնը՝ խապաաթը կէ-
նէ մերն է: Ես ամպէս հայ կինիմարթ կը ճանչնամ օր՝
էրիկը արապաճիութին կանէ, առածը ճորովէն ծիին,
խոտին ու ուլաֆին կօքտէ, ամա ատ հարամ սատկելուն
կէնէ քար կտրիլ է, տունը նստիլ է, խայիլ է փօրը
քաղցած, կոնակը չփլախ կենալու, թէք տունը մնա,
թէմպէլութին անէ: Ասելէն պերանս մազ փանեցավ,
տայմա կասիմ «Հաքա ինչո՞ւ մարթու քօվ չիս մուտնուլ,
կասիմ, հէմ աղային տունը տունէտ թէմիզ կը կենաս,
հէմ վրատ կօլոխըտ շնտխմանէ թիպտիր կըլա, հէմ փո-
րըտ կուշտ կըլա, հէմ ծեռքտ ստակ կունենաս, հէմ ալ
էրկանըտ կոնակ կըլաս. կասիմ-շտէ, ինչխատար կըկը-
նամնը, ամա փօրին կապիս, եփօր սապօնը սէվին կը

ճերմուկցունէնը, աս խելին ալ խրատը կ'սօլօքցունէ... Ան օրերը...

Կալուստան, ասի, տուն ալայ մալայ միթկէտ հանիլ իս՝ ինչի համար քեզի ծան տուվածս, ես վրաս կը խնտաս, եա...

«Ճանըմ, ինչո՞ւ աճէլէ կանիս, շտէ նստիլ ինք մեզի համար ռահաթ սոյէն լաֆ կանինք, սապըռ արան, սրան կամաց կամաց անօր ալ քուքա... Ինքըտ ալ կը տեսնուս օր՝ սուս կեցած չիմ. մէկ ծարէն, պէրանըս փըրփըրէն, կ'ստիմ շտէ...

— Շունօրակալութին, կասիս ամա, ան չիս ասիլ, ինչ օր ես իմանալ կուզէի նը...

«Է՛յ շտըլիս, ինչ աճէլէ, հէպէթ սրան անօր ալ կը հասնի.. Հն, ինչ էր ասածս... Ան կասիմ-շտէ... մեր հալիսը, աս քանի տարի է, մէկ չէշիտ էղիլ է, հէշ կանխովանին չիլմանիլ... Անօրները էլլիլ իմ կէրթամ ինծի համար սոխախին մէջը, ռաստ քուքա Պէտռօսան... Պարէվ, ինչ կանիս... շտէ պաշլայից, ախպար, մէկ լաֆ, մէկ լաֆ օր՝ ծարը-ճօթը չիքա, կը հավատաս, թամամ չորս սաաթ ինա կայնած տեղս մնացի, վօթկերըս փատ կըտռեցան, արէվն ալ վէրէն պիզի պէս մարթու խաֆա կը ծակէ: Պէթէր չիմ սիրիլ պօշ լաֆ անել, հալիսին միսը ծամել, ատ տացա թատավօրը մեզի տրիլ ին ինչ... Հն, ինչո՞ւ չէ, մէտօմը քեզի համար խարերով կալածի արան, մարթ իս, հէպէթ կուզիս ափաստան մէմը սիրտըս պանալու, էկլէմիշ լալու. ամա սաաթներով, օրերով՝ ատ արթըլի հոքու եալ մեխկ է, ճէպի եալ զարար է, չունքի հայ ասածըտ փամէշճիք չէ, վօր էսիրները տատին, իրէն տան, նա եալ հազիրէն ուտէ. միլեօնչիք չէ, վօր ստըկին այլըլը նստէ, ուտէ, հայերըս, օր տատող՝ օր ուտող մարթ ինք. մեզի համար ատէն ասած պանըտ ստակ է, վօրին վայլի չի վայլի, հայերուս հէշ չի վայլիլ սաաթներով նստել ու պօշ պօշ լախուտի անել... ամա անօրները կանցնիմ իրատին առջէվէն, ինա ուկօլը չիքան. մէկ ալայ մը ազաներ թօփ է-

զիւ ին, սաաթներով լափ կանին... առ մէկ չէ, երկուս չէ, իրեք չէ, ասաթային իր օրը սապահթփանէ քուքան, իտա ուկօլը լափի կը պոնըվին, անծախ մինչու հօրցակ լիւզիւները անթաթոռում լրպը՝ ուլրպը՝ ու, լրպը՝ ուլրպը՝ ու չէն վազ քուքան, անկից կէրթան տուն, կերակուրները կուտին, նորնորտէն թոփ կըլան, նորէն կը պաշլային լրպոտելու... Մէմը հարցունու ինչ է իտա ասածները, մեխկիտ տէրը լամ օր՝ ալայը պօշ է, եա ույտուրմա սուտ պան է, եա հալխին պամպասարանքն է: Խութուղ, մեր կինիմարթոց անունը պոմպասոզ էլիլ է, անիսէ, երկինները նացամէն տահա պէթէր ին. իտա ալային լափազանութիւնը կա եալ, էնկ չի սիրած պանքս է... Ռասուով, կասին, պազարին օրթան, մէքամ խազախի ժամ քը խօրթին, կասին... հայ կիտի հայ, մեր օսկի նախչուանը թէմէլէն թէք զրչըվեցալ, ամա կանօխվա կեղէն պէթէր Ռասուովը, քանի կէրթա, կը մեծնա, կը դըվի, կը տեսօքնա, կը զէնկըննա... ամա առ ալային սէպէպը կէնէ մէնք ինք... ինա մեր ժամերուն ստըկի կուէվը կա եալ, ալայ մալայ եօխ արալ մեր քաղաքը, հէմ ստակներս կորուցինք, հէմ անսունեւըս կոտուցինք, հէմ աշխարքի առչէվ ճառէզ եղանք, հէմալ, մինչի աս օրըս, արած եանլլչներս չինք հապըրնալ ու պանը չրտկել չինք կրնալ... Ասված կէօռպէկէօռ անէ աս ամէն կուէվները մէյտան հանալին, ինչպէս օր մեր քաղաքը ու քաղաքացիին կէօռպէկէօռ արալ... իսպէս պան կըլա, չէզած տեղէն, մէմալ նայիս, քաղաքը երկու փառթի պաթնըվեցալ. տա կասէ «ես սօլսէմթեան իմ, նա կասէ ես՝ սաղսէմթեան իմ» մէկզմէկու հետ կուէվ, շամաթա, ծեծկըվոնք, հայ հայ քաղաքը ախտարկիւնտէր կըլա... Տացա կուէվը սէօլտէ, ժամին ստըկին վրան էր, քանի վօր աղլի սազ ու սօլսէմթի մարթիք իրէնց մէջը կը կուլին, ասակը իրեն համար ուհաթ սօյէն սէլամէթ կեցիլ է Պապուկ աղային սընտուկը: Մարթուն մէկը քուքա «կուզիք, կասէ, ծեղի պարիչվեցնում, կասէ, ամպէս օր՝ ամենքս ալ խաթր-

ճան մնաք»։ Մեր ճիւնապէթներն ալ, ամա՛ն վօթկըտ պաքնինք, կասին աղլի մարթուն, իտա աղէկութիւնը աւրա մեղի, կասին։ Տուվէք ինծի իտա ստակը, կասէ աղլի մարթը։ «Հանա, առ կասին իշվական խօլօքները ու իրեն կուտան աղլի ճանըմ-ճանըմ հարուր տարվա թօփ էղած նօմայ ստակը։ Մարթը կառնէ աղլի ստակը, կը ծախէ, ծօցը կը կըռէ։ «Ժեր կռէվին մահանան, կասէ, այսօրէտէվ, ծեր մէջէն էլլավ, կասէ, չունքի իտա ստակը, կասէ, վօր ծեր ծեռքն էր, կասէ, ծեղի ալայ մաւայ խուտուռմիշ արիլ էր, կասէ։ Շիմտէն կէրի տտ ըստըկին էրեսը տեսնելու չիք» կասէ ու կերթա իրէն պանին։

Մեր ճիւնէպէթները մէկէնիմէկ ֆառղին չին էրթալ, սուս կը կենան. չատերն ալ «փառք Ասծու» կասին, չարը խափանեցավ, փարին կատարեցավ, կասին. էփպէյի առէն ամենքն ալ տեղերը խասխաթի կը կենան. վրան կանցնի քսան տարի. մեր խօլօքներուն նոր միթկերը կիյնի քի՛ առախըտա սէրմիայով ինչեր կը կրնային անելու քաղաքին շահին համար. ու կը պաշլային, ախպարըս, լալու, կօռալու ու թիւֆ թիւներ անելու։ Ամա ինծի հարցունուսներ, իտա կորած ստակը մերոնց ծեռքը լարներ, հավատան, պան պաշարել չէր կրնային. ինչպէս էր նը՝ ամպէս ալ կը մընար, ինչպէս օր, հայ հայ քսան տարի կանէ, Հինտին ստակը ու տահա շատ ուրուշ ստակներ պարապ պօշ կեցիլ ին ու մէկ մարթու մէկ քապիկի շահ չին տալ նը, ան ստակն ալ, օլա օլա, ատօնց քովը պիտի էրթար. պիտ կենար էղիլ է... Ատ ստպէս է ամա, ճանըմ՝ ճանըմ քաղաքներըս եօխ էղավ վերէններով իլինքցավ։ Հայ վախ..

— Կալուստահ, քեզի մէկ պան ասիմ, ասի. ինչպէս կը տեսնուժ, տուն ասօր միթկէտ հանիլ իս ինծի...

«Մեղա եասծու, ինչ իտա մէկ ծարէն մարթու թիւրթմիշ կանիս, շտէ կասիմ ու...»

— Կասիս ամա, ասի, ատ ալայը ես չոխտան կիտէի. իմ ուղեցածս աս չէր...

«Սապրո արէ, շնորհաշտէ անօր ալ սրան քուքա...
ինչ կասէի վօր... հա... անօրները կնացիլ իմ ինա, կի-
տիս, Լսավօրչին մօտիկ, պէռէժները կը կայնիննը... շտէ
ինա տեղը կնացիլ իմ, արապաճիներուն քովաս կը ծա-
խիմ, մէմալ նայիս՝ կառըլ-կառըլ՝ մէքամ չորս ծի լծած,
էրկան, վրան ալ փակ, խանաթըլ տռոկ քուքա, չախ
ինա քոշան, քլուպին տիմացով, կը կայնի... Առչի տէ-
սածս էր։ Տարան-նարան կը հարցունում «Ասալ ինչ նօր
պան է, կասիմ, չունքի սալտաթին տուվուլթին էլլիլ էր
նը, չէնէ կասիմ մեր կէնճերուն էտէվէն էկիլ է, սալ-
տաթ պիտ առնէ, կասիմ։

— Չէ, կասին, աս նօր-մօտի պէռէժ է, կասին,
ուրուշներուն քառսուն-խսուն քապիկ տալէդ, ասոր տա-
սը քապիկ կուտաս, մէջը կը նստիս, քեզի համար ու-
հաթ սօյէն, շիտակ Ռաստով կերթաս։ Խոճատէնէկ, տու-
նի պէսնակ, վրան փակ, թաթավէ եալ չես վախնալ,
արէվէ եալ։ Քէշ չէ, աղէկ պան է ամա՝ առչի մէկուլթ,
կիտիսքի մարթուս խուճուռ կէրէվա օխանոտարին հետը
նստել էրթալը։ Չիտիմ ինչ էղավ վօր, մէկէնիմէկ սիր-
տս պէթէր ուղաց մէմը մէջը նստել, քաշաթ անել, չիւ-
տան է արապա նստած չէի. խորթ ասիմ, մէկալ սէմ-
թէն ստակս այամիշ կանէի։ Ըսլովէն կը մօտիկնամ ծի
քշողին, նշմարքով-պանով կը հասկցնում քի՝ ասպէս աս-
պէս պան է, ճէպըս ստակ չունիմ, կասիմ, ամա սիրտըդ
ինչխատար կուզէնը՝ քովաս կուտամ կասիմ,—խաղախ
ըսածտ ալ քովասի ամարկորած է,—մարթը խայիլ կը-
լա, էրկու-իրեք կաւաթ կուլում, կուտամ իրեն, քը խմէ
ու հրամանք կանէ աղլի պալապան տռոկին մէջը նստե-
լու։ Կերթամ քոշան կը նստիմ, փարչով քովասն ալ
ծունկիս վրան կառնում։ Վօթկըս օղուռսուզ էր, ինչ է,
ատ տապուան մէքատ մարթ չի նստիլ, պալապան թա-
ռանթասին մէջը կոշանի պէս՝ մէս մէնակ նստիլ իմ ու
տանկը՝ ու տանկը կէրթամ։ Խօրթ ասիմ, ինծի եալ պէ-
թէր հով էրէվցավ։ Սոխախին մանտր տղաքը, չունքի
ամենն ալ ինծի կիտին նը, էտէվներէս ինկան, մէկ

ծան, մէկ կօռոց «կնւռստա», զետեխ կերթաւ, քու-
վասըտ կը վոթիս, փառչըթ փաթլամիշ էղիլ է. պողատ
թաշմիշ կըլա» սիպէս-շտէ անհաւատ տղաք ին մեր սո-
խախի տըղաքը: Ե՛վ աճափ իտա ուռեալի վարժատու-
նը եա հորէվօրական թուպրօցը պիտի պացվի վօր՝ մէ-
մը իտա առսսպէլներուն մէջը խափաթմիշ անէին, մէ-
մալ ապուլ չիտային, վօր մենք ալ ոահաթնայինք...
չէնէ՝ աս ինչ պանէ աս, մարթ խատիր չէ տէղէն ժաշ-
կըտելու, համան ճառէզ անելու կը նային: Ան ալ սուտ
չէ, վօվ ինծի ասիլ էր քի՝ պանըտ կործաթ թապլէ,
Ռասսուվ կընա: Պէթէր վայլացք պան էր պօղաճի կա-
լուստը ինա նոր-մօտնի թառանթաոին մէջը... Չունքի
թառանթասին մէջը մենակ ես էի ու մնացած մէկալ
տեղերը պարապ-պօշ մնացիլ էին նը՝ մէջը ամպէս
կիւրիւլթի էր վօր՝ հայ հայ անկաճըտ քը խուլ-
նար, անճախ Ռասսուվ հասաւ, անկէ ետեան ես
տառցա: Մէմալ վօվ պիտի նստէ իտա մէռէլին արա-
պային մէջը. թամամ մէռէլի արապայ է վօր կա: Ամա
չնտըխ, կասին րի, տէրէրը վազ էկիլին քալցունելու,
չունքի միթիլ արած բեարին ութնում փայն ալ իշքիլ է
վօր առնուն: Մեր հայը ստակ կը խարճէ ամա, առ սօյ
պաներու համար չէ խարճածը: Մէմը կեցիր. մեր քու-
շուռները ու ծիները մեր քէսաները ալէկ սօյէն թո
պարպին, ան առէնը իտա չորս ծիօվ թառանթասը, պէ-
քիմ, նորէն մէյտան քուքա, մեր աղաները ու մեր եան-
կաները, իրենց ֆայէթօնը նստած, չի նստէին պարէմ
իտա աժաննոց արապան...

Օրը արթըխ մթնելու վրայ էր, կովերը ինչ առէն
է, թուփարէն էկիլ էին. տէպի Սախային տէրէն վաղօղ-
ները կամաց կամաց քալելէն՝ չօխտան ետ կնացիլ էին,
լուսինկան էրկինքին վրան քը ցօլար, ասթխերն ալ ու-
մենը իրենց տեղը պըլթ պըլթ կանէին. խարափուլնե-
րը, աղլի չաքաչուքան ծեռքերը պաշլայիլ էին սոխախէ
սոխախ քալելու, չուներն ալ իրենց քըչըրվա էղիլօվ, վօրը
խապա, վօրը պարակ ծանով իրենց մուզիքը պաշլայիլ էին:

— Էտէ՛վ, Կալուստ~ա, ասի, ֆէլան պանը ասօր լսելու չի՛նք ինչ, ասի ու Էլլա տեղէն:

«Կայնէ, ախպար, ի՛նչ աշխմիշ կըլաա, շտէ սրան ալ հասա՛վ, նիստ տեղըտ, նիստ... ի՛նչ կասէի, նաֆիլէ խօսկըս կըտրեցիր... Էնկ չի սիրած պանըս է, իտա ե~ փօր մարթս պան կը պաշլայէնը, առէթը ան է, փօր պիտի թողցունուս թամամ անէ... մը՛ց... խօսկս ինչի՛ վրայ էր վօր... հա, շտէ ան կասիմ... անօրները պա~ զարին մէջէն կանցնիմ... ախպար, մէկ արապա փթտած, քացխած, տուրորած զէրտալու պէրիլ ին թայղանէն... միթկ կանիմ «ատ ի՛նչ հօրս ցափն է վօր՝ ստակ կու~ տան կառնուն, մեխկ չի՛ն մախսում տղաքը, հէպէթ ճերմը վրաներէն չէրթալ, ինչո՛ւ կալավան ես փալիցը...

— Կալուստ~ա, քեզի մէկ պան ասիմ, ասի, ասե~ լուիս նը՝ ասա աղլի պանը, չէնէ պարէվ կեցիր, ես կէրթամ, պառկելու առէն է:

«Ասիմ, ասիմ, ասաց, Կալուստ~ան ու միթկի պա~ թեցա՛վ... ամա... ի՛նչ պան կուզիս վօր ասիմ, հարցուց:

— Պամալվա պանը~տա, ասի:

«Ի՛նչ պամալվա պան, հարցուց նորէն:

— Շտէ պամալվա պանը~տա, հալիսը տէպի Աս~ խային տէրէն կէրթարնը՛:

«Էտէ՛վ», ասաց:

— Շտէ ասա ինծի, ասի, ինչո՛ւ կէրթար:

«Ես ի՛նչ կիտնամ ինչո՛ւ կէրթար, կէրթար~շտէ իրեն համար, ասաց:

Պուզ կտրեցա մնացի: Հապա ես ինչո՛ւ սաաթնե~ րով մտիկ արի իսա փէզէվէնիկին լախուտին:

Ատ խօմ առպէս, տուն շնտիս պանին վերջը նայէ.

«Ամպէս էնը, պարէվ կէցիր, կասիմ:

— Վիտեիս կէրթաս, կը կանչէ վրաս, ատ ինծի մես~մենակ սոխախին օրթան քը ցքիս ո՛ւ:

«Հապա ի՛նչ կուզէիր, նե՞ս առնէի, ասի:

— Քեզի նես ա՛ռ, ասիլ իմ օր, ասաց:

«Հապա ի՛նչ կուզիս, ասի:

— Քուչուռիտ ասան, թո ճամբիէ ինծի» ասաց:
«Ինչո՞ւ, հարցուցի:

— Ասպէս ուշ ատէն, իսա մութ գնտանին, իսա ճինլը սոխախներուն մէջը մէնակ կը քալվի, ասաց վախ- նալէն չորս-քովը նայելէն:

«Մէնակ ալ քալիս նը, կոյեա ինչ կըլա վօր, պա- լապան մարթ իս ու, վախնալս վօրն է, ասի:

— Ի՞, ատ ինչ խօլայ պան, հապա կողերը, հապա հարամիները, հապա խուտուռդան շունները...

«Ատ խատար կը վախնասնը մէքամ հաստկէկ սօփա տամ-տա, ասի:

— Սօփայով տահան պէթէր խաթէյէ, ասաց տողա- լէն մեր Կարուստան. մէկ օր—աս կանէ հաշվէ քսա- նինկ տարի—մէկ օր իսա ատէններըս ես ու սայեախ- լըս Համիարցումին մահլայէն էլլիլ ինք տուն քուքանք. մէկալ նայիս էրկու հօքի վրաներս ինկան. նացամէն մէկը քաշից ծեռքէս առաւ տայեախըս, պան մէջքիս, պաս կոնըկիս, պան օմուզիս, ինչ պիտ անէի. ցըբեցի փախա, հեռույէն կը նայիմ օր՝ մէկը մէկ ծեռքէն, պըռ- նից կինիմարթուս. մէկալը՝ մէկալ ծեռքէն, քասթը՛ռ քասթը՛ռ, առին շիտակ տէպի չէլ տարին: Իրէք օրէն ճօրով կըտա եանկայիտ ինա թուլայի զաւօտներուն քո- վերը... վայկիրին, տասը տարվա խըսըռ կինիմարթուս արքանտը վախէն քը քակվի ու պաաճառավօր կըլա: Ատ էր վօր ուխտ կանիմ, մէմը վօր՝ քշերով քալելու լամնը՝ մէնակ չի քալիմ. մէմալ վօր՝ ծեռքս տայեախ չունե- նամ... Տէ, շուտ ըրէ, ասան քուչուռիտ վօր հետըս քա:

— Ճանըմ, ես քուչուռ չունիմ, ասի, տուն կիտիս խօմ, ես ծի-արապա վերչ արիլ իմ:

«Էյ ինչ ունիս հապա, պանվօր ունիս խօմ, ասաց:

— Չէ, պանվօր ալ չունիմ, ասի: Խօրթ վօր չունէի:

«Հապա ինչ ունիս, հարցուց մարթը, հայ հայ լե- ղին պատուելէն:

— Մէքամ տասվերկու տարու խազախ ախչիկ ու- նիմ, ասի, ծիծի տղաս նայող:

«Է՛, ասա նա թո՛քա, կէնէ մարթ է ախըռ, պա-
րէմ մեսմենակ չիմ լալ ալ. կալաճի անելէն, կալաճի
անելէն մեղի համար կէրթանք: Չէնէ, մութ զնտան ա-
տէն, ախպար, մարթուս միթկէն ինչ ասիս քէշ պաներ
կանցնի՝ խօնծօլօղներ, տէվեր, տունի տէրեր, ճիներ, պօ-
ղօճներ, խօւթլախներ, եղիատիներ, ծովի մարեր, մեղ-
մէն աղէկներ, մումուսներ, շտէ ասպէս սատանոցներ:
Աթթիաց տղու պէս պան իմ, պէթէր կը վախնամ: Աս-
վածը կը սիրիս, ասիսնը իտա խազախ ախշրկանը, քա
ճամփա տընէ ինծի:

— Լայլաճ, ասածին պէս արի:

ԱՄՏԱՄԵՐԿԵԱՆ.

1875, Յուլիսի 28:

ԶԵՐՏԱԼՈՒ.

... Խուճուռ պան է, ճանրս, իտա զէրտալու ասած մէյվային պանը: Զէրտալուն, կանը, սպը հային-ֆողէն պերած է էզիլ է. սիֆթէ Խըրըմ, անկէց ալ, եփօր նախ-չուվանցին աս սէմթերը կէօյմիշ կըլանը, առիլ է հետը հոս պերիլ է, զէրէ, ասածներէն կանը, զէրտալուն հային էնկ-սիրած մէյվան է: Զէրտալուն տաճիկի խօսկ է, անոր հայնակը կա ամա՝ շնորլս վօրին միթկն է. յատուկ-անվանց փառքիբքին մէջը փնտռիանը՝ պէքիմ կուտնուս, ամա մեր տեղը տայմա զէրտալու կասէ:

Զէրտալուին ծառը թէզ կաճի ու մէյտան քուքա, ամա՝ այսզը նարա զըթն է. ծառին հասակէկ տեղը չի փատնա եալ, մատղաշ ֆիտանները, չիչակին աչկերը, չաթլամա-այեազին կէրին, եօխ կըլան, զէրէ նարա սու-լը տաք տեղէ, քօքը խիստ նազլը է:

Աչկով տեսած չիմ ամա լսողաց իմ, որ խարատէ-նիդէն անթին, դէպ արեւմուտկ (արեւմութկին անունը հայնակ ինչ է չիտիմ) սարէն ալ անթին անցնիս նը՝ չտէ ատ է հային ֆողը. ասածներէն կանը՝ հոն մեր տեղերէն շատ տաք է. ջուրին ալ պօլ տեղն է. մատով-մատով կետինը մէտօմը փօրիս նը՝ համան-աղպարըս, չաթը՝ ու-չախըռ կը պաշլայէ փխալու ու փաղելու, զէր-տալույին ծառը ճուրօտ տեղ կը սիրէ ամա՝ չօրէն ալ անխատար վախ չունի:

Հային կեցած տեղը, սէօգտէ, մեզի պէս վառելիք չառ չիբաւ: Հոնեցիները ճուվալ ճուվալ ինա զէրտալույին աղու կուտերը թօփ կանին, (անուշները նաքա պատէմի պէս կուտին) ու կիւզին ատէն քը ցանին. մէկ-էրկու տարիէն ալլի ցանը մէշալուխի պօյ կը մեծնայ, կառնուն պալթա ու կը կոռին, շտէ աս է նաքա վառելիքը:

Հային տեղը, կասին, ծառին պուտուղներուն վրան զէրտալին անխատար շատ կը լա օր՝ ծառին կանանչ եափրախները չէրեալ, ծառը վէրէն վար տիփ-տէղին կըլայ մէյվայէն: Մեծ ու պզտիկ կուշտ ուտելէն էտե՝ տահա անխատար պան կը մնայ վօր՝ տնելու տեղ չին կուտնուլ: Կառնուն զէրտալուն, ծեռքով ծեռքով կէս-վակէս կանին. կուտը մէջէն կը հանին ու չէրէն չէրէն կը չորցունուն ծմեռվա զահիրէ. շտէ ատ չորցուցած զէրտալուն է, վօր մեր փախալները քուռակի կասին ու կը ծախին՝ օխան 30-40 քապիկ. անխաէ իրեն տեղը փութն ալ ատ կինը չէ:

Չէ, տուն ինչ կասիս, հային ֆօղին ֆօղ կը հաանի ցր: Խեղքս չի կոռիլ, ախպար, ինչ ասիլին մեր էվէքի ճիւնապէթ հայերը ու անախըտա Ասծու օրթնած ֆօղը ցըքիլ ին ու աս սէմթերը կէօչմիշ էզիլ ին: Մեր հայը սալը շաշին է եալ... Խօրթ է, սուտ է, ասողները կասինքի, էրզիւրիւմին սէմթերը մէքատ ցորենէն քառսուն հիսուն առածը հէչ խըթ պան չէ:

Ինծի հարցունունը՝ աշխարքիս էրեսը, զէրտալուն ծառէն տեսօք ծառ չիքայ. իլլա քի եափրախները՝ մայիսէն պունած չախ ինա կիւզի վերջերը՝ կափ կանանչ. եալթ եալթ կը ցոլան պահչայիտ մէջը, մէկալ ծառերը՝ խունծորը, սալօրը, ֆիշնան՝ պատուտած, փառլօտած, աղտօտ-մարթուս նայելիքը չիքալ. տան զէրտալուն-աչ-կը սիրիւթէմիզ, սօսուն՝ թամամ մեր խաթուն հայ կի-նիմարթուն կլմանի, վօր տայմա պանի մէջ է. տան տայ-մա եալ վրան-կալթիւր թիպաիր. ինքն ալ պօխիկ պէս կռթ կռթ մատղաշ:

Չէրտալույին ծառը պահչային մէջը՝ ալայ ծառերէն

առաջ չիչէկէմիշ կըլայ. ալ մառտին այազները անցան իսէ՝ զէրտալուն պօռտուկները կը պաշլային պշտելու. մէմալ նայիս՝ ծառը վերէն վար ճիփ-ճէրմակ կը կտուի— ատ նարա չիչէկէմիշ էղածն է: Մեխք օր, մեր տեղի ապրիլ ամիսին ինա պաղ քամիները շատ չիչակ կը թափեցունուն, ատպէս չիլար ու ամեն մէկ չիչակէ մէմէկ մէյվա մէյտան քարնը՝ չէքի հալլը ուտելէն պիտի փաթլամիշ ըլար՝ հապա վօթելու տեղ չիպիտի կուտնէին մարթիք, ատպէս Ասծու օրթնած մէյվա է հայի զէրտալուն: Ատթիաց զէրտալույին ծառը պէթէր կըլմանի մեր սաեախլուն: Ասվածդ կը սիրիս՝ տաանըհինկ տարույէն կը պաշլայէ, ճանըս, տղայ աշխարք պէրէլու՝ չախ քառսունհինկ-հիսուն տարին. տարին մէկը. արալխտա ճիֆթ ալ, վի՛րա կը պէրէ. աննանը տինընը սիքտիկիմը... եփօր մեր լեվէնտները Մօսկովին եա Ռաստովին սատին պիւլպիւններուն ծանին մայիլ չիլային նը՝ մեր հայը, կասիմ, աճափ ճուհուտին ալ պասթրմիշ կանէր ատ թիաց:

Քամիէն մատէ զէրտալույին պէթէր տուչմանն է ինա եօխւըլալու թօռլայը: Մարը շունը ք... է, ախպարըս, հարուրներով հազարներով քուքան կը թառին ծառին վրան, ու կուտուցքով կուտուցքով անխատար չիչակ կը թափեցունուն վրայէն օր՝ ծառը չիպ-չպլախ կանին, կը տնին անթին: Իտա թօռլայը կայ եալ, պէթէր չի սիրած խուշըս է, մէմը տա՝ մէմալ ինա ճաֆքան: Մեղայեասծու մեղայ, իտա եալ ինչ պան է, վօր Ասված մէյտան պէրիլ է. ծան ասիս՝ ծան չունին. միսը խօմ հէչ պանի եարամիշ չիլալ. շունը խօմ չուն է, նա եալ չուտիլ, նացա տուված զիանը խօմ հէսապ չունի: Իտա մարերը ք... ած թօռլային ու ճաֆքային ծեռքէն աչկերըս ֆիշնայի ու կեռասի էրէս կը տեսնէ՞ օր: Աճափ իտէվոնց ալ «իէռսիցքի փառաշօքը» չի քայ, վօր լույի ու խանտալայի պէս սատկեցունէինք, ծեռքերէն խալսէինք:

Աննա քաղաքէն տահա չէլած՝ մարթուն մէկը իրեն

պահան մէքամ զէրտալույի ծառ կը տնկէ, ու տնկելէն
էտե տարիներ կանցնին, ամա մարթը ատ ծառին մէյ-
վային էրեսը տահա տեսած չէ, ու ան տարին, վօր պահա-
րին աղլի ծառը չիչէկէմիշ կըլանը՝ հալխին մէջը ծան կէլ-
լէ քի՝ Աննային հայերը միթկ ունին քաղաքը թապլելու
ու էրթալու Խըրըմ, կէօշմիշ ըլալու, չունքի տուշմանը
նօմայ ասկեր թօփ արած, քուքա ու Աննա քաղաքը թա-
լանել ու մէջի հալխը էսիր տանել կուզէ էղիլ է։ Մար-
թուն սիրտը խօռ կըլայ քի՝ ինչո՞ւ ասխատար տարի ես
աս ծառին վրան չափալամիշ էղայ ու նարա եմիշը չի
կերայ տէյին մարթը ամպէս միթկի կը պաթի, որ հայ
հայ խեղքը թուռցունելու վրայ է, կասին։ Տղաք, սայ-
եախո՞ւ, սոյսօփալայը քուքան մարթուն սիրտը չահե-
լու, ամա խայիլ չի անիլ, մարթը սէվտայի պէս պան
կըլայ։ Իրիկունը որ քուքանը՝ եաթախը կուժուտնու, կը
պառկի, քուն կըլայ։ Եփօր քուն կըլայ, ճանըս, քունին
մէջը էրած կը տեսնէ ու էրածին մէջը մէքամ հրեշտակ
քուքա ու կասէ. «Օ՜վ մարթ, կասէ, տուն ինչու վիզըդ
ճկիլ իս քի՝ մէյտան պերած ծառիս եմիշին համը չառի
տէյին. տուն եփ տեսիլ իս, վօր Ասծու առչե աթամօր-
թու էմէկը եա վօթած քրտինքը նաֆիլէ ըլայ։ Ասված
ինծի խրկից որ քեզի այտնիմ, կասէ, չունքի տուն իմ
ստեղծած փուսիս ասխատար սիրիլ իս ու ճակատիտ
քրտինքը ու ծեռքիտ ուժը նարա վրայ վօթելու այեա-
միշ արած չիսնը, կասէ, ես վաղվան օրը քեզի հրաշկս
պիտի ցուցունու՞մ, կասէ հրեշտակը ու խայիպ կըլայ։
Մարթը այինպէյին տեղէն կէլլէ. տահա լուսը նոր պաց-
վելու վրայ է, աթամուլուս կասին նը՝ շտէ ատ է։ Հա-
ման կէրթա պաղճա ու կը մօտկընայ աղլի զէրտալույի
ծառին, ու ի՛նչ տեսնէ, պուտաղին վրան օխտը հատ
խօշոր, պուրթօտ տեղին ու ալ զէրտալու կախված է։
Փառք կուտայ Ասծու։ Կուլխուն մարթիք թօփ կանէ,
տէրտէր, վարթապետ, կարքավօրներ ծան կուտայ, ա-
մէնքն ալ կը անսնին ատ հրաշկը. ու աչկերուն չին հա-
ւատալ։ Հաւատալու եալ պան է վօր։ Էյ, ինչ ալ լանը։

Աղլի մեր Աննայի հայր օխտը զերտալուն կը փե-
տէ. մէկը ինքը կուտէ, մէկալը սայախլուին կուտայ,
հինկն ալ իրեք օրթուն ու էրկու տխըրկանը կը պաժնէ.
կուտին ու կուտը իրեն կուտան. նա եալ կառնէ, մէ-
քամ լաթի մէջ քը փաթթէ ծոցը կը տընէ: Ու ան օրը
ճամփայ կէլլին:

Խօսկս ի՞նչ էրկնցունում, եփօր Խըրըմ քուքան ու
ամէն մարթ իրեն համար տուն տեղ կըլայ, որը Կէօզ-
լէվորը Օրպազար, որը Քէֆէ, որը Ահմէջիթ. մեր
աղլի մարթն ալ քուքայ Պահչիսարայ կը կենայ ու ա-
տենով որ պահչա խուռմիշ կանէ, աղլի օխտը ատ կուտն
ալ պահչային մէջը կը ցանէ: Ասծու հրամանքով կուտե-
րը կը ծլին, ֆիտան կուտան, կը մեծնան ու ծառ կը
լան (անկէ առաչ, կասին, Խըրըմին տեղը զերտալուի
ծառ տահա էղած չէ էղիլէ) ու եփօր զերտալուչին կու-
տերը ծառ կըլան ու մէյվայ կուտան նը՝ առչի մէյվան
կը տանէ, աղլի մարթը հոնի թաքաւօրին, անունը Քի-
րէյ խան կասին էղիլ է. մէքամ սէփէթի մէջ տրած, պաշ-
խիշ կուտայ: Խանը որ կը տեսնէ մէյվան «աս ի՞նչ պան է»
կը հարցունէ. նա եալ «հայնակ սապէս» կասին կասէ.
«ամա ծեր լիւզիւյեով անունը չիտիմ» կասէ: Խանը մէկ
էրկուսը կուտէ պէթէր կը հափնի. մօլլաներուն, կիր-
կարթացսղներուն (տաքա հոնի հէմ տէրտէրն ին, հէմ
փռօֆէսսուր) ծան կուտա «աս մէյվային անունը տաճ-
կընակ ինչպէս է» կասէ: Մօլլաները արմնցած, վրան կը
նային, ծեռքերուն մէջը ման կը պերին, քիթերուն կը
տանին հօտ կանին, կըլզին, վերջէն կէլլին ու «չիտինք»
կասին, «տարա անունը» կասին. զէրէ խօրթն ալ մար-
թօցը առչի տեռածն է, էղիլ է, «սալօր անիս սալօր
չէ, տանծի եալ հէչ չի լմանիր»:

Ան ատէնը խանը կէլլէ ու կասէ. «եփօր ատպէս
էնը, կասէ, այսօր էտե տարա անունը զերտալու թօլա,
կասէ. չունքի կունը օսկիի պէս տեղին է, համա ալ
մեռղի պէս անուշ է: Զէրէ՝ զերտալուն հայնակ փեռէ-
վօտ աներու լանը՝ մեռղը օսկի պիտի հասկընտս: Աս-

պէսնակշտէ զէրտալու, զէրտալու, ատ եմիշին անունը
կը մնայ զէրտալու: Հայնակն ալ կիտէյի ամա՝ միթկէս
էլիլ է. պիւլպիւլ, չէսէ ծիծեռնիք՝ սիպէս պան է շտէ:

Աս է շտէ զէրտալույին պատմութիւնը: Ասածներէն
կանը՝ աս նախը մէքամ հին ծեռաքիր ասվածաշունչի
էտեր կրած է, էղիլ է:

Ասլը տէյէմիշ արած է, որ զէրտալույին պօլ տա-
րին հէմ ցորենը աճ չունենալ, հէմ ալ հալխին մէջը
չէշիտ չէշիտ ցաւ կը քալէ.— չիչակ, խօլէռ, ճերմ, սիւր-
կիւն, թըխնէֆէս-պան:

Խօրթ է, սուտ է, չիտիմ, ամա մեծ-պապաներս
կասէին քի՛ եփօր տահա հայը իրեն ֆօզէն կէօշմիշ է-
ղած ու աս սէմթերը էկած չէրնը՝ տուչմանը նօմայ
հալխ առած քուքա հային տեղը զաֆթ կանէ, ու ամե-
նուն ետիր կանէ. կտրիճ հայերը խօսկ-մէկ կըլան, որ
թուր վերցունուն, ճէնկ պանան ու տուչմանին փախ
տան իրենց տեղէն: Ատ ատէնը մէքամ սուրփ ճգնաւոր
էրած կը տեսնէ, էրածին մէջը ճերմակ ծիով սուփ կէ-
վօրքը քուքա ու կասէ նարան. «լսիլ իմ, կասէ, վօր հայ
կտրիճները ոթկի պիտի էլլին, թուր պիտի վերցունուն
տուչմանին վրան ու արուն պիտի վօթին, կասէ, նայէ,
չիտ վօր իտա պանը անին, կասէ. զէրէ Ասված կուզէ
իրեն հրաշկով ազատելու հային տուչմանին ծեռքէն».
կասէ: Կասէ ալ խայիպ կըլայ: Ճքնաւորը կէրթայ հայ
կտրիճներուն, ասպէս ասպէս պան է կասէ, էրածիս մէ-
ջը սուփ կէվօրքը էկաւ ու ասպէս ասպէս ասաց, կասէ.
տեղերտ սուս-փուս կեցիք, նայինք Ասված ինչ հրաշկ
պիտ անէ, կասէ:

Ծմեռը կանցնի, պահար քուքա, տուչմանը պէթէր
կը չարչըկէ հայերուն, ամա նաքա սուս, վիղերը ճուկ
կեցիլ ին, իմիւտները աղլի էրածին վրան տրած ծան
չին հանիւ: Արալխտա զէրտալույի ծառերը կը պաշլային,
ախպարըս, չիչէկէմիշ բլալու, ամպէս նօմայ չիչակ կու-
տան, ամպէս նօմայ չիչակ կուտան օր՝ ան տարին փի-
թուն հային ֆօղը կաթի պէս ճերմակ կըլայ: Տահա հէչ

ատպէս շէնիկ տարի տեսած չէին եղիլ է հայերը:

Տուշմանը պէթէր խոնտում է քի՝ վօթկերս օղուրու է տէյին: Նացա էնկմեծը (խան կասին) հրամանք կանէ, վօր ատ տարվայ մէյվան, չունքի նացա խամէթին ատպէս պօլ մէյտան քուքանը, սալթը տաճիկին փայը ըլայ, հայը խատիր չիլայ մատօվ կպչելու: Ե՛յ ի՛նչ պիտի անին օղորմելիները, քէշ է, աղէկ է՝ թաքավօրի հրաման էշտէ. թուքերը կուլ տալէն կը նային իրենց ծեռքով մէյտան պերած ծառերուն վրան:

Զիշակը կը պացվի՝ կը թափի ու տակէն՝ ինա կանանչ պուտուղը կէրեայ. ան կանանչ պուտուղն ալ քանի կէրթայ կը մեծնայ, կը խոշորնայ քէհրիպարի պէս կը տեղնի ու կը հասնի՝ ամէն մէկ եռմրուխիս խատար՝ պուտաղներուն վրան հարուրներով հազարներով կը կախվի: Ասածներէն կանը՝ ան տարին հէշ մէքատ թօռլայ եա ուրուշ եապանի խուշ չի քալ ու ծառին չիշակը վայ չի անիլ, հէշ մէկ սէմթէ ալ քամի չի փչիլ ու չի թափեցունու: Եփօր մէյվան քուքա, կը հասնի, անկուշտում տուշմանը կը թափի, ճանըս, աղլի զէրտալույին վրան, կը պաշլայէ խողի պէս ճաթելու, անխատար կուտէ, անխատար կուտէ վօր՝ փորը թուլուպի պէս կուռի, կը տկուի, մէկալում օրը նորէն կուտէ... խօսկ ինչ էրկընցունում, ալայ մէյվան՝ հասուն, խամ, ալայը կուտը, կը թէմուզցունէ:

Մէմալ նայիս, աղլի տաճիկները կը պաշլային ճանճի պէս իյնալու, սատկելու, որը փորցաւ կըլայ, որին ճերմը կը պռնէ, որին խօլէռը կը զարնէ. էնճամը ալայը կիյնին, կը սաթքին, ու ատպէս հային ֆօղը, Ասծու հրամանքով կը թէմզնա տաճիկին ծեռքէն:

Ատոր համար էշտէ մեր հայ ապըր, իլլէի մեր պապերը, պէթէր կը սիրէին զէրտալույին ծառը ու մէյվան:

Մէկ ուրուշ տապուս եալ Խըրըմին պաղչաներուն պանը կասիմ:

Պ Ա Պ Ի

(Օ. Խ. պատմածը).

Թահմինովս Խըրըմէն մէյվաները էկած պիտ լար. չունքի ուլիսը արթիս անցնելու վրայ էր: «Մէմը պաղար էլլիմ, ասի, նայինք ինչ կայ ինչ չիքա»: Կնացինը՝ հէռույէն ալ պէլլի էր, վօր թէհնա պիտ լար. եմիշ ծախողները պարապ լիմօնի-փօրթուքալի եաշիկներուն քովը կըճկըճ արէվին տաքին պառկած խօռ խօռ քուն կը լային, պան առնող մէկ հօքի չիքար. ան ալ ասինք՝ պարի չեղածն իքէն հալիսը ինչ թո առնէ. հէպէթ պազարը թէհնա կըլա:

Տունէն էլլանը-ես խըթ պաղար կելլիմ—մանտո տղաքս հասելէթաէն ապապրիլ էին պարապ-պօշ ծեռքով ետ չիքալու, ես ալ, պան չունիս, պօլ-պօլ ամենուն իրէն սիրած եմիշը խոստացիլ էի. վօրին չէֆտալու, վօրին սալօր, վօրին սեխ, վօրին ձմերուկ: Իտա արալըխը սայախլըս ալ միւճէրէթ կըպիլ է քի «պամիա, մօռ փաթլիճան, թաղէ պատինճ տեսնունը՝ սէլէ սէլէ կնէ՝ տուն պէր. իմիշ անոնց չորցուցածը եա աղածը, ծմեռվա համար պէթէր պիտիկ զահիրէ է: «Ք. ես ձեր զահիրէն», ասի միթկիս մէջը ու կնացի: Ախըր մարթուս փիրէն ինչպէս չէլլէ, կասէին ալ, խօրթ է էղիլ է, «կինիմարթ ասածդ քըշերը մէկ ծակ քուցուցնէ, ցորէկը՝ հարուր»:

Ասվածդ կը սիրիս. չինտը ես ինչ էրեսով ետ քամ
ու ասիմքի՝ պազարը պան չիքար. հէչ կը հավատան:
Ատպէս ատենները, լայլած, ինչ վօր աչկիտ ուստ էկավ
պիտ առնուս տուն պէրիս օր՝ մախսումները սիրտերը
մաշելէն, նաֆիլէ պէքլէմիշ արած չիլան:

Իսա եօռըխսըզ հավան կա եալ՝ աս տարի շատ
պան զայ արավ. ծառերուն չիչակը՝ վօրը փետրվարի ա-
յազէն զարնըվիլ էր. վօրն ալ Ապրիլին խըզզըն արեւէն
էրիլ էր փօթօթիլ էր. ամպէս օր՝ մեր տեղի պահչանե-
րը աս ամառ հէչ պան չի տուվին: Թահմին կանէյինքի՝
հէչօլմասա մօտիկ տեղերէն եմիշ կը պէրին, ամա սէօզ-
տէ հոներն ալ մերէն խըռլը չէ: Ինչ ալ լանը պազար
մըտանք:

Մանտըռ խանութներուն մէջը, չուլօտ, աղտօտ ճու-
վալներով էրկ-էրկու, իրեք-իրեք օխա պան տրած էին՝
թօզօտ չոր-կօկամ: ճուճուն զարկած քէչէպօյնուզ, չոր-
ցած խայիշ կտռած թուզ, շտէ սիպէս պաներ, թարաք-
ներուն վրան ալ շարուած էր թողմած պօրպանած լի-
մօններ, ունկուզի խարէր, աղուզէհիր տառնիճներ,
շտէ աս տարվա մեր պազարին մէյվան. հափնածդ առ
ու տուն տար, տըղոցդ փորը լից. հետն ալ հազար չէ-
չիտ ցավերը... Հէքիմներուն աչքը լուս:

Պէրէկէթ վէրսին, մէքամ մառուշքա թայղանէն պա-
միա պէրիլ էր, կրակի կին տուվինք, հազար ատ մը պան
առինք. քիչ մը անթին, մէկ ուրուշ մառուշքա Ախսայէն
մէկ արապա խըյար պէրիլ էր, ծախս արինք, ատկից
ալ առինք հարուրատ պան. քիչ մալ անթին, իրեքում
մառուշքան մօռ-փաթլիճան կը ծախէր. անկից ալ առինք
քսանհինքատ պան: Շտէ ատ օրվա խըռլթս. պարէմ
պարապ ծեռքով տուն չիմ էրթալ-ալ:

Շընտըլս արի նայէ վօր՝ իսա նօմայ պանը վօժ տուն
պիտ տանէ: Ինքս, ամա տուն կիտիս խօմ, մեր տեղի
ատէթով, վօրին անունը մէմը աղա էլիլ էնը—անկէ է-
տե կուզէ տասը ժում միւհլիւզ էլած թուլա, իրեն ձեռ-
քով պազարէն պան տանելը պէթէր ամօթ է, իլլայի

կինիմարթիք. տեսնուս նը՝ ամպէս կը խնտան մսխլի կառնուն որ, մէմալ խատիր չիս աչքերուն էրէջնալու, ամեն տեսածին մատով վրատ քուցուցունուն:

Ի՞նչ անելու էր, պէլլի մի չէ. մարթ կանըվէր, հետը պտրիշվէր հինկտասը քապիկի, վոր իսա առած պարիս տուն տանէր: Ամպէս ալ արի. հէռուէն տայեախը ձեռքը, քստը՛ռ քստը՛ռ մէքամ ծեր պապի քուքար:

Կօռէլ ծախող մաթռապաղին մէկը, պանի մէջ էղալ, աչկիս աղէկ մարթ էրենալու համար «էյ պապի, կանչից, իսա ճուվալը շալկիս, տանիսնը, աղան ժամուցըտ ինչ օր էնը, կուտա, չարէք սահաթվա մէջ կերթաս ալ, քուքաս ալան ինչ է վօր, էրկու ապութ տեղ է— իտա առալըսը քանի քայիկ պիտի մուրաս օր՝ տուռէ տուռ քալէլէն»:

«Ատ ալ սուտ չէ, ասաց աղլի պապին. աճէլէ մօտիկնալէն, պէր՝ հայտէ տանիմ»:

Ես առչէվ ինկա, պապին ալ՝ կնած պաներըս շալալը առած, հէվալէն հէվալէն էտէվէս քուքար:

Օղորմելին շատ ծեր էր, ճօրով կրնար վօթկերը ժաթկտցունելու. օրն ալ ամպէս տաք օր էր օր՝ աթամերկ չալախնայիւնը՝ կէնէ վրայէտ սէլի պէս կը վազէր քրտինքը. ամա տուն արի նայէ վօր՝ իսա ծեր մարթուն կունակը՝ մէքամ հաստ սօխմայէ, էրկան փէշերով, ծանտըռ խալաթ կար, կուլխուն ալ հազար տեղ ծակած ծակծրկած մօրթիյէ կտակէ էրէսին ու ձեռքերուն կունը հէչ աթամօրթու միսի կուն չէր, սէվ ասիս՝ սէվ չէր, տէղին ասիս՝ տէղին չէր. կարմիր ասիս կարմիր ալ չէր, ատէթով հին էրած տապանի կաշի: Թօղը ու քրտինքը սիֆթէ չաղվըվիլ էին, էթկէն ալ չորցիլ էին օգորմէլիին միսին վրան. ամպէս ալ խաթ խաթ կեցիլ էին. աճափ իտա մարթուն կօվտանմարմինը մէկ օր ճուրի ու սապօնի էրես տեսիլ է. իչքիլ էր: Մեղսեասծու մեղս, կալի առչէվ թապլէիր իտա հերկէլէին, ախաչը, թունչը կը տառցունէր, կը կանէր, իրէն օպուռ կալ հալօքը: Աս խարէր կանելու ռնչպէրութին-հեռի

տունէ տեղէ-կեանքիս առչի ժում տեսածս էր. մազն ալ ամպէս ճերմակ օր՝ տահա ես ատպէս ճերմակ մազ ռաստ էկած չէի: Խըվացիք: Ամա՛, ավելի արմննալուն աս էր. ակռաները սափ-սաղ, մէքամ փթտած, ես կոտռած, ես թափած ակռա չիքար պէրանը, ամպէս ալ թէմիզ ու ճերմակ օր՝ ատէթով ֆիլ տիշիյէ խորթած, աչքերն ալ անխարէր ցօլուն, վօր շինտխով տասնըվութը ես քսան տարու Մօսկօֆին ու Ռաստովի համը առած մեր լէվէնտ-ները—Ասված համփերութին տա նացա հարսերուն-մեր լէվէնտները, կասիմ, տեսնէիննը Ասվածուկա կը փախլ-նային, կիտիպքի մէջէն կածուկածակ կը թափէր: Էվէքի մարթօցը, ինչ սուտ ասիմ, տեսած չիմ, ամա շինտխովան ատենս խըթ կը տեսնուս ատպէս ցօլուն կրակոտ աչքեր:

Պազարէն էլլանք նը՝ շիտակ տէպի վար ինչանք, մայիսրաթին քովէն անցնելէն. ու եփօր տումին-ինա Մառես Կօռօֆնային տունը չիքս-հասանքնը՝ աղլի պապին կայեցալ ինա փօսփօս, զրչըված, տեղ տեղ ալ ալայմալայ եօխ էղած խանութներուն տիմացը, ծեռքը էրկնցուց խա վերանա եափիններուն ու սիրտէն խորունկ անխ քաշելէն ասաց.

«Իսա փոսերը, իսա փըշրտած քիրէմիթները ու թուլաները կը տեսնուս, հայ վախ, ատէնով աստեղերը ես ալ մէքամ խանութ ունէի ինծի համար ամա...»

— Տուն ինչ պարիով առուտուր կանէիր, հարցուցի:

«Ես առուտուր չէր անէի վօր, ասաց պապին. իմ զէնիաթս խալայճիութին էր. իսա տեղը, կասիմնը, մէքամ խարերով խանութ ունէի. միւշթէրիներս անխատար շատ էր վօր՝ տիմացս չորս-հինկ հոգի հախով մարթ կը պանէցունէի. ուզէնայի ինքս ալ կը պանէի, չէ, չուզենայի՝ կէրթայի տունս, խօճատէնէկ, սամսւվար տնել կուտայի, արքավութին պէտկ է օր... տուն ինչ կասի՛րիս, թաքավօրի պէս մէկ պան էի.—տարա վրան կը կանչվտէի. նարա վրան տառմիշ կըլայի, քովիս մարթիքը, օղլուշախս, ալայը տիրի՛լ տիրի՛լ կը տօղային

ինծիմէն... հայ վախ... ինա կրակը տեսնանա՛ր, ալայ
ունիմ-չունիմէս պաժնից ինծի, ու աս տէրէճէիս հաս-
ցուց...

— Ինչպէ՞ս էղավ վօր՝ խանութա էրէցավ, հար-
ցուցի։

«Մենակ իմը՞ս էրէցավ ինչ... Իսա պոյ պոյ քօն-
թուռ մօնթուռ տեղերը, փօսերը, քիրէմիթի, քարի ու
թուլայի չէրէնները կը տեսնօւս։ Խաչատուր աղային
խաֆէյէն պոռնած չախ ինա մէքամ թուլայէ ամպար կա-
նը, իսա փիթուն տեղը քովէքով չէշիտ չէշիտ խանութ-
ներ էին, ալայն ալ էրէցաւ. ալային տէրերն ալ ինծի
պէսնակ, ասօր ունիմ պառկեցան, վաղը ետթախներէն
չունիմ էլլան... Ա՛խ, վախ, քալիք էր շտէ. էկավ կուլ-
խուներուս... »

— Ի՞նչպէս էղավ վօր՝ իտա խատար միլք ու եա-
փին մէկէնիմէկ էրէցավ, կիտիւքի, հաժատալն ալ տի-
ժար է, վօր պալապան քաղաքը էրի ու՝ մէկ տուռ չի
կուտնուն հալխին տէրտին տէրման տանելու, ատ ինչ-
պէս կըլայ ատ. խեղքս չի հասնիլ, պանին մէջ չարխա-
տայսւթի՛ն չիլար աճափ...

«Վօ՛վ կիտնա, սիրէկանս, հալխը կասէ քիսուտը
խօրթը Ասլաժ կիտէ-հալխը կասէքի, հարամները եօ-
րիթա կրակ տուլիլ ին վօր՝ խալապալախի ատէն քա-
ղաքը թախին. ատ քըշերն ալ թուլումպային ծիերը կը
կողնան կը փախցունուն. էտէվ խեղքդ ինչպէ՞ս կը կըտ-
ռէ. հէպէթ եօրիթա արածի կըլմանի... Էնճամը մէկ
տէնիչկէի խավ ու քիպրիթը-ան ատէնները տահա սէռ-
նիք չիտէր հալխը-հարուրավօր մարթու միլքէ ու տէլ-
վէթէ կը պաժնէ ու, ինծի պէսնակ չոր հացի ու մէ-
քամ ժանկռած կօռօշի էհթիաճ կտնէ։ »

— Էտէ՛վ, մէմալ խալայծիութինդ ծեռք չառի՛ր-
ինչ, հարցուցի։

«Ձէ, ան էր վօր՝ վաղ էկա քսանինը էսսուն տար-
վա զէնիաթէս, անխեղութին-շտէ, պէլլի մի չէ։ »

«Մենք, հայերս, կիտի՛ս, տավանաքով քիրիստոնիւք

ամա, թէկարան կռապաշտին հավատէն ալ ինչ-ասիս պան խուլամիշ կըլանք. ինչպան կուզէ պաշլայինք, համան ինա սաաթին չի պաշարեցինք իսէ՝ օղուռսըզ է կասինք, կը նստինք անթին: Շնտխալ խելքս անատէնը ունէնայինը՝ ես աս օրս չէր հասնէի. ամա ինչ անիս օր՝ անհավատ տաճիկը չօխտան մեզի համար ասիլ է «աչկը սիրիմ հային վերջի խեղքին».

«Շանղընին մէկալում օրը, ուստապաշին առինք, կնացինք Խ. Մաթիօսին-կալափաներս չունքի չար հոքի մարթ էր. ոնչպէր ախքատին եարտըմի հասնելու տեղ՝ տահա պէթէր խայրէթ կանէր վերջին շապիկն ալ կռնրկէն քաշել հանելու, ասօր համար նուրա չի կնացինք Մաթիօս-ային կնացինքնը՝ «աղա, ասինք, ասպէս ասպէս պան է. ասինք, վերը Ասվաժ, վարը տուն, հէպէթ, կիտինք, տուն կալափա չիս, թատափօր չիս, անխատար պէթէր զէնկիւններէն ալ չիս. ամա լսողաց ինք վօր մեզի պէս խարիպ-խաղարին տէր ու տիրականն իս: Վօլ կիտնա չի կիտնա, ամա տուն տէղով կիտիս վօր մենք խազնա չունէինք, մեզի ուտեցնողը, խումցունողը, վրաներս կոլոխներս անողը, մեր օղլուշախը ուղ ու նամուսով պայօղը մեր ձեռքի զէնիաթն էր. մեր խանուլթնեը, զէնիաթներուս թախմները երեցով շտէ. ասօր էտէվ ինչ կըլա մեր հալը, ասինք:

«Մաթիօս-ան ալ-Ասվաժ օղորմի հոքուն—«խանուլթներդ երէցով տէյին, ծեռքերտ կոլոխներըտ չերեցով խօմ, ասաց, հէչ խասէվէթ չանիք, ատ տուք մեր ախպարը չիք ինչ, մեր հավատակից Լըսավօրիչ պտպին զավակը չիք ինչ, խանուլթներտ թո էրի տա. նորերը խորթելը տիժար պան է ինչ: Չիլա վօր թէրէհավատ վիք. ումուռներտ ալ թո չի լա. Աստուծով կէնէ կը պաշլայիք ծեր էվէլքի զէնիաթը. օլա օլա քանի շափաթ մը պարապ պիտ քալիք էղիլ է, իտա ճէմը մարթակուլոխ տասնը հինկ ուուպլի չէմի, սախն ատօր խասէվէթը չանիք: Մարթ ինք, աշխարք է. ամեն պան ալ կը պատայի, տուք սիրտերտ ամուր պայեցէք. ճուրը ինկաժի

պէսնակ չիլա վօր սէրսէմլէմիշ լաք, վերը օգորմած Աս-
ված կա. վարը հոքէսէր մարթիք կան. կընացէք օղ-
լուշախներուտ ուժ ու սիրտ տուվէք, ես ալ աս օրերս
իմ սրայի մարթոց հետ կը տեսնովիմ, կալածի կանիմ,
պէքիմ կառատանաչախիքին ալ պէթկ կըլա խնթրվելու,
վօր խազնայէն, ինչխատար ալ լանը, եարտըմ հասցունուն»:

Մեռնիմ պերնիտ, Մարթիօսա. Աստված լուս կա-
թեցունէ քերեղմանիտ վրան, ամա ան ատէնը քու կի-
նրտ չի կիտցանք...

Ես ալ էլլա ուշունքի էսնաֆներուն մէջը հնկ խո-
լօքը ու լիւզիւին չաքի կիշվէի-Աղա, ասի, քեզի մէկ
պան ասիմ, իտա եանդընը կանը՝ Ասված խրկիլ է խօմ
եփօր օգորմած Տէրս կամեցած չէ, վօր մենք մեր ծեռ-
քի զէնեաթէն հաց ուտինք նը, մենք կըլմնք նարա
կամքին թէուս էրթալու, խօսկի վրա՝ ես խալայճի իմ,
մէկալը չիլինկիր է, տահա մէկալն ալ աթթար է, եփօր
Ասված ամենակարողը չուզաց, վօր ես իմ խալածիու-
թենէս հաց ուտիմ, ես ուրուշը աթթարնոցի առուտու-
րէն՝ լայլած մենք ալ զէնեաթներէս վազ պիտ քանք,
շունքի ինչ վօր աթամօրթուս ախշարք էկած օրը ճակա-
տին կըրած հենը՝ ան ալ պիտ լա՝ Հէպէթ, կարթացած
ալ չի լասնը՝ լսած կը լաս խօմ, վօր «էրկինք ու էրկիր
անցին և փանք իմ մի անցին» ասածէ սամօսին մէջը.
կօյեա՝ ինչ օր մէմը ասիլիմնը՝ աղէկ քէշ, անալ պիտ-
լա, կուզէ էրկինք ու կէտին տակնու վրա թօքա:

Ասի ու՝ շփանալէն արխատաշներուս վրան նայեցա,
կօյեա՝ խարիպ ալ լամնը, տեսաք ինչպէս խելօք ճու-
ղապ տուվի իսա զէնկին աղային, առանց չուանի կա-
պեցի»:

Մարթը չի կրցավ խօսքիս տառըը տալու, վրայէն
պէլլի էր օր մէկ պան ասել կուզէր, ամա սուս կեցավ,
անխատար օր՝ քիթը պուռունկը ծամուտըկից, պէթէր
չի հապնեցավ ասածիս: Քիչ մը ատէնէն

— Աղէկ, ասաց, ես իմ կուլխուն պան չիմ պաշ-
լայիլ, քանի մը աղաներու հետ կալածի կանիմ, հէպէթ

առօր մէկ սրան կուկուտնունք, ամա, ինչ օր սիֆթէ
ասիլ էինը՝ տուք մէմը աղէկ միթկ արէք, պէքիմ չիք
փօշմանիլ:

Ես արթի սիրտ առիլ էի, առսուզցիլ էի, ինչպէս
կասին նը՝ «կատուն առաջ պէթկ էր պատուեր», շիմոէն
կէրի ուշ էր: Մարթիօս ան եուվաշ մարթ լալով ես նա-
րա ակուաները չօխտան համարիլ էի: Մենք հայերս իլ-
լայի կըռտ հայերս սալթը սէրթ մարթումէ ահ ունինք,
եուվաշին ռասթ էկանք իսէ, խայրէթ կանինք էնկսէն
հեծնեկու:

«Աղս, ասի, ան քու ասածդ պօշ պան է, մէմալ
վօր խէվը օղուռսուզ հին զէնիաթին ծեռք պիտ զարնէ,
մենք Ասված չինք ճանչնալ ինչ, նարա թափանանքը
չինք պաշտիլ ինչ, մեզի խեղքի պէրեկու համար, առչի
ժում, նա մեր խանութները էրից, նարա կամքին հակա-
ռակ էրթանք ու պատըճած զէնիաթին նոր-նորտէն
ծեռք զարնինք նը՝ պէքիմ մեզի եալ ալայ մալայ կէրէ»:

Ասի ու նորէն արխատաշներուս վրան նայեցաւ. օ-
ղորմելիներուն էրեաներուն կունը թամամ մեռելի կուն
էղիլ էր վախերէն: Շտէ իտիպէս օձի լիւզիւ սւնէի,
խեղքով շատ զէնկին չը լայի եալնը:

Ասլը մեր հալխին մէջ տէյէմիշ արած է վօր՝ մարթ
ինչխատար կուզէ, խեղք չէղալ իսէ, պան չի պաշարիլ,
մեր քաղաքը տանտիլիկի պէսնակ ման պէրօղները ա-
ռաջ ալ, շինտը եալ, քանի մը առսըզ, անօրէնք, հասթ
խաֆա, ամա լիւզիւներուն ճարտար մարթիք ին: Ես ալ
շտէ ատպէսներէն էի, իմ սրայիս մարթօց մէջը: Աղէկ
օր իտա չաքի լիւզիւիս ու տէնկսզ փունութքիս հետ
Ասված ինծի խազնա տուած չէր, չէնէ, Արութինային
պէսնակ փիւթիւն քաղաքը ախտար կիւնտէր կանէի.
կեցունք տունները վերէն կը տառցունէի. էօքսիւզին ու
անտէր օրփէվարին հավիտէնական լաց ու արտըսունքի
սէպէպ կըլայի: Լըսիլ իս, մէկ խօսկ կայ՝ «կօտօշլամիշ
անող կօվին կօտօշները, կասէ, տայմա կօտուած կըլա».
Ես ալ թամամ ատպէս էի:

Աղայէն էլլանք, կընացինք եաղընին տեղը: Տեղ տեղ տահա կէրէր. տեղ տեղ ալ խանութներուն թէփէն ու առէքը զրչրվիլ էին. օպալամիշ էղիլ ու տակէն քօսօֆները կը մըխային: Խանութին տէրէրը, իրենց սալախըններովը, տուղօցմօվը էկիլ էին ու լալէն լալէն տաք ծաղեկը կը քրքրէին, վօր հէշօլմասա կամերու էրկաթներ խալսեցունուն: Ես ալ իմ խանութիս առչէվը սէրսէմի պէս կայնիլ իմ կը նայիմ:

Մէմալ նայիս մէկը էկավ, ծեռքը օմուզիս վրան տըրից, էտէվ տառնամ նայիմ՝ Մաթիօս ան է:

«Հածէ Ասվատուր, ասաց, հայտէ էրթանք, քեզի պան պիտ ասիմ, ասաց, Ասված օղօրմի հօքուն:

— Ասեղուտ ինչ էնը՝ ասան շտէ, ասի, էրէս առած տղու պէսնակ նազ անելէն:

«Հօս մարթիք կան, կը լսին, ասաց Մաթիօսան, քալէ էրթանք Լսավօրչին ազպարը, թէհնա տեղ կայնինք, քէզի կաղտուկ պան պիտ ասիմ, ասաց, անուշ ծանով, Ասված օղօրմի հօքուն, պէլլի էր վօր՝ սիրտս շահիլ կուզէր:

(Կալաճի անելէն մենք արթիս տուն հասիլ էինք. ես նըստա վէրտիվէնին վրան. սիւկիաներուս սալխընին. Ասվատուրը կօլոխը պաց՝ առչէվս կայնած՝ տայախին վրան տայամիշ էղած՝ իրէն նախը կանէր: Մեր տեղի զանցանով, աղա մարթը իրեն ծանտու պայել պիտի կիտնա ատպէս ուընչպէրներուն տիմացը, վօր նաքա էրես չելլին, իրենց խարէրը ճանհնան ու մեծերուս պատիվը վօթքի տակ չառնուն: Ատպէսով ինքտ քու աղալօլթինտ շի պայիսնը՝ հապա ինչո՞վ աղա պիտի իշվիս: Խեղքով-վօր ուսուսով, կիտութինօվ-վօր, չինով-վօր: Կիտիս խօմ, մեր տեղի հալխը ալայը մէկ սրայի մարթիք ին, անխատար Սեխփոսը, Կիրակոսը եուվը-եօռուխը կըտիլ ին հազարներ ծեռք ցըքելու, Թանիելը-Մանիէլը տահա կտած չին, չէնէ՝ իշխանին ու ուընչպէրին, աղալին ու ըղղաթին Փառղը շատ մեծ չէ... ... ինչ ալ լանը):

Ասվատուրը նօրէն կըցից իրեն նախը:

Եփօր ժամին ազպարը կընացինք ու մեզի համար
թէհնա տեղ կայնեցանք, Մաթիօսան, լուս կաթի քե-
րեզմանը, ասաց ինծի:

«Հածէ Ասվատուր, պամալ ես տէյէմիշ արի վօր
առխատաշներըւ քու ճուրովըտ կէրթան, կեօյա՝ խօսկդ
կը լսին, կը հավատան ու ամպէս ալ կանին, ատօր հա-
մար ես եօրիթա էկիլ իմ քեզի հետ պախշա կալածի
անելու, վօր եթկը տուն ինծիմէն լսածտ խայրէթ անիս
առխատաշներուտ մինը մուտցունելու: Նայէ, պալաս,
չիլա վօր զէնիաթներէտ վազ քաք ու ուրուշ պանի ծեռք
զարնիք: Տուք պզտի տղաք չիք, մէմալ եփ նոր զէնիա-
թի, նոր առուտուրի ալշմիշ պիտ լաք, մէմալ վօր, չորս-
հինկ տարիէն խօրթ տօրվեցաք էղիլ է մէկ ուրուշ, նոր
զէնիաթ, ամա իտա արալըխը ծեր տունըւտեղը վօվ
պիտի կառավարէ, ծեր պօղազը վօվ պիտի նայէ, վօվ
պիտի անէ ծեր վրան-կոլոխը, նոր առուտուրի համար
ծեզի վօվ սէրմիա պիտի տա: Ինչ օր կասիմնը, անկաճ-
ներուտ օղ արէք: Սախն, Ասվատուր, ծեռքերուտ զէնի-
աթէ վազ չիքաք. չի տեսնում, չի լսիմ, վօր իտա խեն-
թութինը արիլ իք: Չէնէ, մէկ օր, իսա մուրացկանին
կը տեսնուսասաց ու մատով մէքամ իսա ինծի պէսնակ
օղորմելիի վրա ցուցուց, վօր իտա արալըխը, տօպրան
կունակը, տիմացներէս կանցնէր-իտա մուրացկանին կը
տեսնո՞ւս, ասաց. իտօրմէն պէթէր կըլաք:—Վախ վախ,
թէզ կատարվեցավ օղորմած հոքիին ասածը:—Սուտ չէ.
խօրթ է, ասաց Մաթիօսան. ծեր զէնիաթը շինտը ան-
խատար չի վաստկցունուր ծեզի, ինչպէս օր առաջվա
տարիները, ամա ատօր ալ մեխքը ծերն է, չունքի աշ-
խաքս քանի կերթա կը լսավօրվի, ամա տուք կէնէ ա-
թատան պապատան սօրված զէնեաթը մէկ խարէր ա-
ռաջ կը տանիք, ինչպէս օր մեր պապերը հարուստ էր-
կու հարուր, պէքիմ չօրս հարուր ալ տարի առաջ
կանէին, տուք կէնէ ան ձէվօվ, ան խալիպով կը պանիք.
ամա մէմը աչկերըտ չօրս քով տառցուցէք, մէմը նայե-
ցէք ուրուշ քաղաքները, օտար ասքերը ծեզիմէն թէկա-

րան եօռուխով չի՞ն անիլ մի, աճափ նացամէն կուտօր-
մուտօր պան սօրվելու չունի՞ք մի, ատպէս-ատպէսով,
եփօր ծեր ծեռքի զէնիաթէն վազ քալու տեղը, քիչ մը
թամամցունուք, եօռուխի պէրիք, նոր մարթոց, նոր աշ-
խարքի վարքով անիքնը՝ հէպէթ, ծեր ծեռքի մարիֆէ-
թէն առած շահը մէկ-մէկով կըլա. պէքիմ ավելի եալ-
ես, նայէ, ինչպէս աղէկ պան միթի արիլ իմ. հասարա-
կին տունս պիտի ծան տամ, նացա հասկըցունում վօր՝
քաղաքիս տախօտէն չորս-հինկ էնկ ֆայտալը զէնիաթ-
ներուն վարպէտները, նէմցէ եա ֆռանցուզ, մեր տեղը
պերել տանք, վօր հայ էսնաֆը նացամէն պան սօրվէ-
նա. եփօր քաղաքը չէ-մէ ասելու լանը՝ պէքիմ եա իմ
քէսայէս ալ անիմ ատ աղէկութիւնը. Տուն, պէքիմ, լսած
կըլաս, վօր ես ճէմը մէքատիկ մանչ զավակ ունիմ, ան
ալ ասօր առուխչ, վաղը հիվանա է, ես ինծի-ինծի ուխտ
արիլ իմ. եփօր իտա մէքատիկ, աչքիս լուսի պէս ման-
չիս Ասված ինծի պախչէնը՝ սուրփ Ակովին անունով մէ-
քամ պղտըլիկ ժամ խորթիմ, ամա եթէլը միթիկ արի վօր՝
մեր հային հօքին արքավութին տանելու համար վեց
ժամով մէկ վանքն ալ կօքտէ. անօր աղէկը ան է, վօր
մէկ անպէս իշատակ թողցունում ապրիս մէջը, վօր նա-
րա հավիտենական մէկ տիլիմ հէլալ հացի տէր անէ.
շատ միթիկ արի, վերջը վերջը իտա միթիկին վրա թաթ-
ռեցա: Նայէ, Ասվատար, իտա ինծիմէն լսածա խելքիտ
մէջ տեղ թո անէ. ես ծեղի տուչման չիմ. ես ծեր ա-
ղէկութիւնը կուղիմ: Ինծի ինչ շահ ծեր ախքատ, քամ-
պահթ ըլալէն, ամա ծեր աղէկ օրեր վայլածը, ինծի
մխիթարութին կըլա աս ու անթիի ախշարքի կեանքի
մէջ: Տուն լսած չի՞ս, մենք պապենական մէկ խելօք խօսկ
ունինք. «զէնիաթ ասած պանը օսկի ապոճան է». վօյ
վօր ատ ապոճանը ունի ծեռքը՝ կեանքին քաղցած, տուռ-
տրացինի էհտիաճ չի մնալ: Ստակ տնիս էղիլ է ու զէն-
կին իս, ամա մէմալ նայիս, եա մարթիք կուտին, եա
կօլ հարամիները տունա կումուտնուն կը կօլնան, մնա-
ցիւր տղքատ:

Պաղիբկեան իս էղիլ է, պարի ունիս, քեզի համար առաւտուր կանիս, մէմալ նայիս, Ասված հէռի անէ խանութտ եա ամպարըտ կրակ կիյնի, եանդն կըլա, էրեկվա իշխանըտ ասօր տունով-տեղով մէկ տիլիմ պայաթ հացի էթիած կըլաս: Ամա զէնիաթը մարթը քիչը քիչէն, շատը շատէն տարին տարէնական ունի իրէն կէչէմիշըլալու խատար կարողութին: Ամա՝ եփօր ատ ծեռքիտ զէնիաթը՝ հէչօլմասա, հինկ-տասը տարին մէմը ախշար-քիս պահանճմունքին կէօրէ ման պերիանը՝ անատէնը տուն նայէ՝ հավին ու կօռէլին կէրը. մէրսինին ու սթէռլէտին խասը քո՛ւ տրապէզիտ վրան քուքա, չէնէ ինա մօսկօֆցիին տունը խորթող, իրենին թէմէլը ալորող պաղիբկեանին: Նայէ, տուն քսանինկ-էռսուն տարի է խալայծիութին կանիս. ամա մէկ օր ասիլ իս քի՝ «արի սամավար ալ խորթիմ» եա՝ կէնէ ան խալայէն եա մէկ ուրուշ եօռուխի էկած քէրէսթէյի չայնիքներ խորթիմ», ֆառֆուռի եա ֆայեանսի ամանը ասը մօտ է, քանի կէրթա մօտէ կիյնի, աչկը սիրիմ իտա մարիֆէթը նէմցէ ֆռանցուզին, ինքերը մեզի պէս չայի փունճի անխատար հավէս չին ամա՝ մեր սամավարին ու չայնիքին խասերը նաքա կը խորթին ու կրակի կինով մեզի կը ծախին: Ի՞նչ կըլար օր մեր էսնաֆները խայրէթ անէին վօր մեր քաղաքը տուսէն քիչ պարի մուտնէր, եփօր ծեռքերէն քարնը՝ իրենց ծեռքի պարին սիւրմիւշ անէլին օտար քաղաքներ: Տահա մէմալ իտա խաթոճին, իտա մարթը հէ՛չ տէյմիշ արած չէ, վօր հալիսը քանի կէրթա վազ քուքա խաթոճէն ու քալօշին ալշմիշ կըլա. տօղոռսու, վօր խէվը տեսօք քալօշը կը ցըքէ ու՝ իտա ալէվալէ խաթոճները վօթկը կանցունէ: Կօյեա ինչ տիժար պան էր խաթոճիին համար կամաց կամաց խաթոճէն վազ քալ ու քալօշ կարելը ատէթ անէլ. ծեվելը, կարելը նարա համար նոր զէնիտթ չէ՞ խօմ, անխատար օր խալիպը ու ծեվը քիչ մը պիտի փոխէ... Ատպէս ալ մեր մէկալ զէնիաթները:

Շատ ասպէս ֆայտալը, խօլօք ու խեղքի պառկելոր

պաներ ասաց օղորմած հոգի Մաթիոսան, ես վօրը կը լսէի, վօրը անկաճի քովէն ապուկ կուտայի. վերջը վերջը պէզմիշ էդա ու պաշլայեցի ամուր օրընձկը տալու... Մէմալ ինչ ընիմը աղէկ էր... էրէսս ամուրցուցի ու իտա անուշ խօսքերուն տառքը տիւփ ու տիւզ ասի.

— Աղա, քեզի մէկ պան ասիմ, ասի, փառք Աստու խելքս քուկտէն պակաս չէ, ավելի չիլանը. լիւզիւյիս թիաց ալ քեզիմէն վեր չի լամը, վար չիմ. ինչ իտա պօշ լախառններովըտ մարթու կուլոխ կը հօտեցունուս, իմ տէրտս ինծի չի օգտիլ ինչ, վօր տուն ալ քու ֆայտասղ լաֆերովըտ մարթու սիրտ կը մղտկցունուս. խրատ տալէն խօլայ պան կայ աշխարքիս էրէսը, աղէկ մարթ իսնը՝ տուն ինծի մէկ ամպէս աղէկութիւն արա վօր՝ ես ալ մէկ օր անունըտ իշիմ ու տուն շատ ապրիս լանը՝ օղորմիս տամ հոգուտ:

Ձափալը մարթը քէստ ինկով, հէշ միթկէն չէր անցունուր օր՝ ինծի պէս փէզէվէնկին զափակէն իտապէս տէնկալը խօսք լրսէ:

«Էյ ինչ աղէկութիւն կուզէիր վօր անէի, ասաց, ծանը փօրէն էլլէլէն:

— Ձէնկին մարթ իս, ասի, ինչ կըլար, մէկ հիցցունվացցուն մանէթ տայիր, էրթայի ինծի համար մէկ առուտուր պաշլայէի. տուն վոտեխէն կիտիս, պէքիմ իմ խամէթս առուտուրն է. իշխան իս տէյին՝ կուլխուներուս վրան Ասված չէղա՞ր խօմ. քիչ մարթ, հոս նայէ, քառսունխուն մանէթով պաշլայիլ է ու ասօրվան օրըս թուլայէ տունի տէր էղիլ է... ամա, մէքամ էանաֆ մարթ տեսիլ իս, վօր լուսէ լուս աշխատելէն էտէվ, հաց ունենանը՝ աղը չի պակսի, կապան նոր լանը՝ վարտիքը չուլօտ չի լա...

«Հայ ես քու աչկդ թուքնում, չաշին էղածովըտ, ասաց Մաթիոսան. ես կիտէյի քի օմուզիտ վրան կուլիս կայ, մի ասիլ օր՝ խապախ էղիլ է...

Ասաց ու՝ ծօցէն պումաժնիքը հանից, կցից համպրելու, համպրից խալսեցալը՝ մէկ թօփ ացինացի

Թապլից էրեսիս—տուն կնացի, համարեցինը՝ թանամ էրկու հարուր ուսվի էր:

Նա քեզի, հարամ սատկելու, ասաց, ամա խօսկս չի մօռնաս, իսա ստակը չիմանաս վօր մուրատիտ պիտի հասցունէ. իսա ացինացիները քեզի ամար կըլա ան տօպ-ռան, վօր մուրացկանները շալակները առած, պէրան-ները օրթնեղէն, սիրատվ անիծեղէն, տուռէ տուռ կը քալին»: Ասաց, թուքից ու կընաց:

«Ան օրը միթկիս մէջէն շատ խնտացիլ իմ Մաթիօսային վրան. ամա ան մէկ-էրկու սաաթվա խնտալս, հայ հայ քառսուն տարի կանէ, ամեն օր, ամեն սաաթ. աւրուն-արտըսունքով կը լվանամ: ամա խճմտանքս թէմզ-ցնելու տահա չիմ կրնալ: Նարա վերջի խօսկերը, ինչ-վան աս օրս, անկաճիս մէջը ժո՛ւվ ժո՛ւվ կըլսվի:

«Հայ վախ. հային խէվութինը հազար չէշիտ կըլա էղիլէ:

«Աղլի էրկու հարուր ուսվին շատի չի կնաց: Ծմեռէն պահար էլլանքնը՝ ծուկի առուտուր պաշլայեցի: Ան տարին պոնըված ծուկին հէսապը չիքար. կինն ալ ամպէս աժան էր վօր՝ պէտիհավա տուածի պէս պան էր: Առուտուրի մէջ տահա աճէմի էի:

Օրերը տահա տաքցած չէր, ասել է՝ վախ չիքար, ռասա էկած պարին մէկ ծարէն կառնում ու ծուկի շանները կուլում. եփօր էփպէի պան թօփ արի՝ տարի պազար, նայիմ ինծիմէն պախշա տահա շատ մարթիք պերիլ էին ծուկ. սիֆթէ կինը ամուր պոնիլ իմ, մէկաւրոնք աժան աժան տուվին պակսեցան-կնացին, իմ ուզածս ալ ատ էր. «չտէ թավը ցքէցի» կասիմ միթկիս մէջը, ամա ծախողները նորէն ետ էկան թազէ պարիով. ես փրստ մնացի, չընտիս ես խայիլ իմ պզտի վաստուկով տալ պարիս, ամա առնող չիքա, չունքի ծուկըս թէկարան պաշլայիլ էր ծանար ֆօտ ապուլ տալու. վրայէն տասը-տասնըինկ քայիկ կը կօտուիմ, կէնէ չին առնուր. միւշտէրին ծուկին աժանը չուզէ, թազէն կուզէ, չունքի հարամ սատկելու հէքիմները ասիլինքի՝ ֆօտած ծուկը

էնկ կուտորուկ աղուն է։ Ծուկն ալ մէկ ծարէն աժննալու վրայ է, ինչ կին վօր՝ մէկ շափաթ առաջ, տասը հատին կուտային, ան շնորիս հարուրին կուտան, ամա կէնէ առնողը խըթ է։ Առխատաշներս տեսան վօր ծուկը ծեռքերը պիտի մնա ու զայ պիտ լա, չուտ մը թէզ աղեցին. ամա ես առ ալ չի կրցա անելու, չունքի ալայ սէրմիաս ծուկի վրան պառկեցուցիլ էի, աղի համար մէկ քայիկ առած մնացած չէի, վօրին միթ կէն կանցնէր, վօր զօռի պիտ քամ, պիտ աղիմ։ Շնոր ես ինչ անիմ առխատար նօմայ ծուկը, «հայտէ, ասի, տանիմ Գիրման, ինչ կըլա կըլա»։ Տարի։ Նայիմ հոնի պազարը մերէն ալ պէթէր ծուկով իլինք է, ու կինն ալ ամպէս աժան, վօր հափատա պալխսին ըռղակին կինը ճօրով հանէր ան տարին։ Էրկու օր Գիրման կեցա. չանաներս ինչպէս օր իփպ-իլինք պերիլ էինքնը՝ ամպէս ալ իլինք մնաց, վրայէն մէկ հատիկ պան չի կրցա ծախելու։ Օրերն ալ արալխտա տաքցավ։ Պարիս պաշլայից պէթէր ֆօտելու. փիթուն լէշի ֆօտ փռվեցավ, պազարճիները էկան, տարան-նարան չանան հօտհրտացին՝ պան չի կտան. եփօր իմերուս մօտիկցաննը՝ քիթերը պռնած փախան։ Համան ծիալօր քաղաքներ էկան՝ ծիներուս պան խամչին, պան խամչին, իմ կըռնըկիս ալ մէկ-էրկու հաքուցին, ասպէս ամիսավականութիւնով ճամփա տրին, պազարին մարթիքն ալ պաշլայեցին, ախպարս, վրաս խնտալու. ասքերուս վրան ալ ավելի պակաս ամպատիվ խօսկեր ասին։ Առ խօմ ատպէս, տահա եախայէս վաղ չէկան, եօրիթա հետըս մարթ տուվին, վօր չիլա վօր իսա ֆօտած ծուկը աճէմի մարթ կուտնում ու կուլխուն փաթտիմ։ հետտ տուված մարթուն սալըխ արած էր վօր՝ տանիմ չէօլը, մէքամ խորունկ փոս փորել տամ ու մէջը վօթիմ, եթէ կէն ֆօղը նորէն տեղը ուլում։ Ճէպս քապիկ ստակ չունէի, ալայ սէրմիաս իտա ֆօտած ծուկն էր. ես շնորիս ինչ ստըկով ըռղաթներ պռնիմ, լայլած հօս հոն աղաչելէն, տառհալաթ մէքամ պէլ կըտա. պաշլայեցի, ճանըս, փորելու կէտինը, կը հափատան, իտա փոսին վրան օր

ու կէս չափաւամիշ էղայ, անճախ կրցա իտա ֆոտած պարիէն կոլոխս ազատելու:

«Ասպէսով չափաթ-չափաթուկէսվա մէջ էրկու հարուր ռուկիլիս եօխ էղավ:

«Ալէս լուսու ցօրեկով մարթոց աչքին չէր էրէվայի, վօր վրաս չի խնտան, մութ կըլարնը, կողի պէս տունէս կէլլէի: Ասպէսով մէկ ամիս անցավ: Սաեախլըս ամէն պան ծախել-ծախծըխելէն էտէվ, իրեն պահձու խուլթնի ռուպան ուէհին տրիլ էր, անկից առած ստակն ալ թիփ թէմիզ կերիլ էինք: Քօշա-պուճախ հէշ պան մընացած չէր. կէլպէրիէն, փուռի բուրէքէն թէք ծախիլ էինք, կէրիլ էինք:

Օրուկէս պերանս փըշօտ պան տրած չէի: Տունէն էլլա. եալին կնացի, ինքս ալ չիտիմ ինչո՞ւ: Ուշ ատէն ետ քուքամնը, նայիմ՝ տղաքս, ծեռքերը մէմէկ աիլիմ՝ պազարի հաց, վրան ալ՝ վօրը՝ պէնիր, վօրը էրէշկիկ տրիլ է, կուտէ: «Հաքս Ծուպուկ, կասիմ. ստակը վո՞ւտելէն կըտար», կասիմ:—Հօռօմսիման տուվից, կասէ: Հօռօմսիման՝ էրփէվարի, անունը կոտուած, ծերկէկ կինիմարթ էր: Իշկիլի կընացի ամա՝ ինչ խատիր էի պերանս պանալու, փորս ամպէս քաղցած էր, վօր ինա էվէքի հէքիաթին սատանան քար, «հօքիտ ծախէ» ասէրնը՝ պիտի ծախէի:

Ի՞նչ խօսկա էրկընցունում, ան օրէն պաշլայած աղլի հարած-վարած Հօռօմսիման պահը-մէմը տունս կու-մուտնէր կէլլէր. նշանածիս ալ օրը մէմը-էրկու, ամպէս ալ կըլար օր՝ օրը չորս-հինկ ժոււմ հետը կը տանէր ու սաաթներով կառնէր կը մնար:

Տիրացուներուս մէջ տուվուլթի կելլէ ամա, ես սուտ չիտիմըս կըլամ: Ատ արալըիւր ես պէթէր խումի զարնըվեցա: Մէկ օր Հօռօմսիման կէնէ նես կուժուտնէ, ես ալ նոր մէկ չիվեօութքան պարպիլ իմ, էրկուսումը կը պաշլայիմ: «վօրին կուզիս, կասիմ:—Վօրին կուզիմնը՝ նա կիտէ, կասէ շունին կաթ կերածը: Կատղեցա: Համան տեղէս էլլա, քոշան վազեցի, վօր տայախս առնում

ու իտա առասպելին կոլոխը փորէն կակող անիմ. ամա
կինիմաթը զը՛վ արաւ փախաւ... Աշխանա կընացի,
սայեախը հոն էր, նայիմ՝ աշխանային օրթան տրապե-
զը տրած է. վրան մէկ չարէկ միս, քոֆը ալ պալապան
տանակը, ուստուրայի պէս սրած: Աչքըս մութ կոխից

Հարցունողին ասիքի, ուռումիչ էզիլ է. տանակին
վրան ինկիլ է... Մէկալում օրը սէվ Ֆոյը տըրի ամ-
պահթ կինիմարթուս՝ հետը ութը տարի հաց ուտելէս
էտէվ:

«Կինիմարթս Էփպէյի պան թոփ արիլ էր. պաշլա-
յեցի նորէն ծախելու, ու առպէսով տահա էրկու-իրեք
շափաթ կէչէրմիչ էզանք, ամա նօրէն չունիմութինը զօռ
արաւէ էրկու օրվա մէջ չորս զավակըս-իրեք մանչս,
մէկ ախչիկս-էտէվ-էտէվի ինկան մեռան, ինչէն ասիմնը՝
չիս հավատալ-քախցածութենէ. մախսումները իրեք օր
պէրանները հացի փշանք տրած չէին. օգօրմելիները ամ-
պէս ալ ամօթով էին, վօր մեռան, ամա տիրացիներե-
րուն չիմացուցին քի քաղցած ին...

«Մէկ օր ալ էլլա պազար ու ինա թէրազիին քովը
կայնեցաւ Մէքամ խույունճի Էկավ առչէփս «ինչ պարապ
պոշ կեցիլ իս, ասաց, փառք Ասծու, ծեռք վոթք ունիս
խոմ. ամօթ չէ՞ մէքամ չոր կոլոխտ պայել չիս կրնալ:
Քալէ՝ էրթանք, ես մէքամ խույի առիլ իմ փօրելու,
արի եարտմ արն, ան խոլայ զէնիաթ է. սորվել չու-
ղէ պան չուղէ. կունակըտ ուժ ունիս՝ էզավ կընաց, օրը
էռսուն քապիկ հախըտ կըլա»: Խայիլ էզա. կնացինք.
պաշլայեցի պանելու. փոսը սէլամէթ լըմնցուցինք. ճու-
րին տամարին հասանք. մընաց քար պանելը, ամա առօր
արժանի չէղաւ: Եփօր պաշլայեցին սէփէթով քարը խու-
յիի մէջ ապուլ տալունը՝ ես մէջն էի-չուվանը մի փթտած
էր, չէնէ սըկրթվիլ էր, չիտիմ, մէմալ նայիս կըտուվե-
ցավ ու քարով իլինք սէփէթը փաթը՛ն քիւթիւռ վամ
ինկաւ, մէքամ պալապան քար թէփէիս կըպավ... ալ

միթկա չէ։ Էրկու-իրեք օրէն աչկա պացի։ Ատ օրվա օրը սախտըվեցա ու անկալ էղա։ Անկէ էտէվ, հայ հայ քառ-սուն տարի կանէ, իրիկուն սապահտան ժամերուն տու-ռը կըկայնիմ, ժամը արցակվելէն էտէվ՝ տուռէ տուռ կը մուրամ։

«Ան ատէնը-շտէ միթկա կիյնի Մաթիօս-ային խօս-կը քի «Մուրացկանէն պէթէր կըլլա», ամա նէտէն սորա. «մէմալ հարս լամնը՝ կուկուզ կը նստիմ»։ Խորթ ալ, մու-րացկանը իմ առչեվս թաքավոր է. մուրալը նա իրեն համար ամպէս զէնիաթ արիլ է, ինչպէս օր, խօսկի վրա, պաղիրկեանը իրեն առուտուրը, ես տէրտէրը իրեն ա-ղոթկն ու շարականը. մուրալուն եուվը-եօռուխը ամպէս վարպետ կիտէ, վօր իմ տէնիչքէ իւմէտ չունեցած տե-ղէն, նա քապիկներ քը հանէ. մեզի պէս աճեմի մարթը, ինչպէս օր պարապ ծեռքովնես կուժուտնէ, ամպէս պա-րապ ծեռքով ալ տուս կէլլէ։ Կը հավասան, օր կըլա վոր՝ պէքիմ հարուր տուռ կը պանամ, կը փակիմ, ստակ չէքի՝ մէկ տիլիմ հաց ծեռքս չիյնիլ. քախցած փո-րով պառկած էլլածս շատ. հոքնելս, հէլլաք ըլալս, փիւ-թիւն օրը շունի պէս լիւզիւս կախած քաշ քալըս՝ ատ ալ ան օրվա քեարըս։ Իսա վրաս-կոլոխս մէմը նայէ՝, ասաց, աղլի սոխմա խալաթին փէշը վերցունելէն։ Ի՞նչ տես-նում. վրայի շապիկը, Քրիստոսի պատարաքը վկա, ախ-շանայիս ճնճոցէն սէվ ու աղտոտ էր. մընացած հալալն ալ անկորա։ Չէքի մէխքընալու, սասանելու պան էր ի-տա օլորմելիին վրան նայելը։ Ինչ մեխկա պայիմ, տե-սանը՝ պէթէր խըվացի, կովտաս վրաս փուշ փուշ էղավ։ «Շտէքեզի ինչ ասել է աղէկ մարթուն խօսկը մտիկ չանելը, ասաց Ասվատուրը։

Ամա արի, եսքեզի մէկ ուրուշ պան ալ ասիմ։ Եփօր տահա խանութս էրած չէրնը՝ առչէվս մէքամ պզտի խաղախ տղա ունէի, վօր ուժը պտտածին խատար ինչ ասիս կուտոր-մուտոր պան կը լմնցունէր։ Եփօր Մաթի-օս-այէն էրկու հարուր ուռփլին կառնում, խունտում խունտում տուն քուքամ, ու նարա տուված ալայ խրատ-

ները, տնազ տալէն, քիթս-պռունկս ծռմուկելէն, մաս-
խարա անելէն մերօնց կը պատմիմնը, աղլի խազախ
տղան կը լսէ ու միթկի կը պաթիւ Պանի տեղ չիմ տնիւ:
Մէկալում օրը քուքա, ծեռքս կը պաքնէ, «պարէվ կեցիք»
կասէ, ես մամայիս պիտ էրթամ, կասէ, ու խորթ ալ,
մամային կերթաւ: Չիտիմ նարան ինչ կասէ, ինչ չի ասիլ
ան է վոր մէմալ ատ տղին չիմ տեսնուլ: Շափաթ-շա-
փաթու կէսէն մօրը ռասթ քուքամ (մարը տունը մնացած
խազախ ախշիկ էր, մահլայէ-մահլա պուպլիք կը քալ-
ցունէր): «Հաքա, վուրտէխ է օրթիտ կը հարցունում:—
—Հապս, կասէ, ասպէս ասպէս պան է կասէ, օրթիս
թուլա կընաց, կասէ: «Ի՞նչ տէին թուլա խրկեցիր, կա-
սիմ:—Ինքը ամպէս ուղաց, կասէ կինիմարթը, մէքամ
շէնքով հայ մարթ ասիլ է քի-օրթուս ասածէն-ամեն
մարթ խայրէթ պիտ անէ իրեն զէնիաթը տեղով, աղէկ
թամամ սորվէնալու, վոր մէկ օր հացի տէր ըլա, ու չուն-
քի խալայծիին էնկ վարպէտները թուլայիննը՝ ուղաց
թուլա էրթալու, վոր հոնէն աղէկ վարպէտ էլլէ: Շտէ
կինիմարթուն խօսկերը:

«Շնորիս ինչ լսիմնը աղէկ է, մեր աղլի փիճը Մոս-
կոֆ մէքամ պալապան միլիօննոց զաւոտ ունի, ու մէջը
օխաւումթը հարուր հոքի մարթ կը պանեցունէ:

«Ախր ու ինչպէս փաթլամիշ չիլաս»:

ԱՄՏԱՄԵՐԿԵԱՆ.

Նախնիկ

25 յուլիսի 1875 թ.

ՔԱՆԿԱՆ ՄԵՌԵԼՆԵՐ.

I.

ՍԱՐԳԻՍ-Ա.

Սարգիս-ան, սաաթը սապէս տաաներուն, էկիլ էր վերի պուլվառը ու էնկ առջի սքամէքային վրան նըստիլ էր, որ անցնող-տառցողներուն սէյր անէ: Սարգիս-ան, կիտիք խօս, մեր տեղի միլիօնչիքն ալ չիլայ-նը, կէսէ էնկ-զէսկիններուն հէսապն է:

Մինաս Կիրկօրիչը հեռուէն տեսաւ նարան, աճէլէ մօտկըցաւ, կտակ հանից ու բարե տուլից:

(Մինչի աս օրս ես տահա հասկըցած չիմ քի՛ ինչո՞ւ Մինաս Կիրկօրիչները՝ Սարգիս-ային պէս խզզանչ, տամահ, քապիկին վրան տողացող մարդոց առջև կոլոխ կը զարնին, պատիճներ կուտան: Օրին մէկ օրը նացամէն աղէկութին տեսիլ ին,—մեղայեասծու: Իւմէտ ունին որ մէկ օր իրենց նեղ օրին պիտի հասնին: Ամենէին ո՛չ հապա ինչո՞ւ համար փիթուն օրը թառաշ շունի պէս առջևները շլօշ արած կը քալին: Խեղքս չի հասնիլ):

«Պարին արեւուտ, ասաց Սարգիս-ան: Ի՞նչ կայ, ո՞ւտեխէն կուգաս: Ասօք պազար էլլիլ էիր:

— Հրամբրիս, էլլիլ էի, ասաց Մինաս Կիրկօրիչը, ծանը փորէն էլլելէն:

«Ի՞նչ կար, հարցուց Սարգիս-ան:

— Ուրիշ ամպէս պան չիկար ամա, ասաց Մինաս Կիրկօրիչը, նոմայ կօւէլ պէրիլ էին, կինն ալ շատ թանկ

չէր. տօխսան քապիկ ճիֆթը կուտային: Էփփէյի առնող էղաւ:

«Հէպէթ կառնուն, ասաց Սարգիս-ան, վիզը մէկալ սէմթ տառցունեւէն՝ աղայի ֆասօնով. արդըխ ծմեռնալ կը մօտկընայ, տօշնաւորները կը պաշլային: Նիչէվօ, քառսուն հինկ քապիկ տանէն՝ (ամպէս չիլար որ) թանկ չէ... տահա ինչ կար...

— Տահա, կիտիսքի, ամպէս աչք իյներու պան չի կար... Հա, մէկ-էրկու արապա սալնիքի միս կար. խազախները պերիլ էին...

«Աղէկ էր, եղոտ էր, հարցուց Սարգիս-ան:

— Չէ, եղոտ չէր, փէռատ-մէռատ պան էր ամա՝ աղէկ կինով կըծախվէր, հարուր քսանի վրայ կէրթար... Հա, ինչո՞ւ մոռցայ որ,—մէքատ պալապան ասէթռա պէրիլ էին...

«Ասէթռա, աս ատէնս... էտե՛ւ, վօ՛ւ առաւ:

— Ծախս անող շատ էղան ամա, կինը թանկ է տէյին՝ չառին. վերջը վերջը Էղիա աղան զարկից-առաւ:

«Քանի՞ առաւ... թահմինովս աժան պիտ չիլայ:

— Ծախս արած ատէնը ես հեռու էի, ասաց Մինաս Կիրկօրիչը, ամա եփօր Էղիա-աղան առաւ կնաց նէ՝ մօտկըցայ պազարնիքին՝ (զէրէ նա քովը կայնած էր) «քանի՞ տուվից» հարցուցի նը՝ վեց ու կէս, ասաց. ատպէսով իմացա որ՝ վեց ու կէս տուվիլ է: Խորդ է, պալապան պան էր ամա, վեց ու կէսն ալ Էփպէյի քափիթալ է... Տօշնաւորի սթօլ տներու լարներ՝ կէնէ-կէնէ. ամա լուր օր, հասարակ օր՝ վեցու կէս ռուպլի մէքամ ծուկի-խեղքս պան չի հասնիլ: Ռազվէ չիլիմի՛ պիտի կտուէ, ամա չիլիմ կտուելու եալ ատէն է որ...

«Չէ տահա ինչ-չիլիմ. ինչ է քու ասածտ. աս ատէնս չիլիմ չորցունե՛լ կըլայ. խեի պան է ինչ: Ա՛ն, չիլիմը մայիսի, ունիսի կըլայ: Ո՞ր խեը ծուկին էնկ թանկ կրակ ատէնը չիլիմ կը չորցունէ: Ա՛տ, ֆսէռաֆսօ, զատկին շաբաթները, մատղաշ խուզիի միսէն, եփօր ֆռնտը 15-20 քապիկ կլայ-նը, սօղում անիմ, ասիս, էրէշ-

կիկ~ապուխտ խորդել տաս... Զիլիմ, չէ տահա հօրս ցաւը...

Իտա ատէնը, Փօմօվին օրդին, մէքամ տեսօք սե ճի լծած նիվ~նոր փուլեօթքայով վարէն կուգար։ Ասեղի տակէն վալթօ, նոր ֆասօնի շլեափ, ծեռքը փէռչաթքի~եայ կտռած։

«Իսա վօվ է իսա, ասաց Սարգիս~ան, աչքը սխմած, էքրիփաթին էտեէն նայէլէն, ու չի ճանչըցողս էղավ. ա~նիսէ խիստ տեղով կիտէր վօվ էղողը։

— Զի ճանչըցա՞ր~ինչ, ասաց Մինաս Կիրկօրիչը. Փօմօվին տղան է~տա։

«Ստեփանը, ասաց Սարգիս~ան։

— Հա, Ստեփանն է, ասաց, քիթին տակէն խնտա~լէն Մինաս Կիրկօրիչը։

«Հայ, մըբ'է, ասաց Սարգիս~ան. նայինսնը, նայինսնը, զիպիր էրթալու տեղը, տաքա հոս փամէշչիքի քէֆէր կանին։ Տարա պապան չէր, որ յիսուն հազարի ալլի թուխթերէն Ռօմնային սէմթերը սիւրմիշ արաւ. անկէ ետքն~ալ էփպէյի ատէն Ատէսթին վասթոօկը նստաւ՝ ոտքին պուխովներ զարկած... Շնտըխ օրդին ռիսաքնե~րո՞վ կը քալէ~հա... Կեցիր, կեցիր, պալաս, հարամ էկած ստակը շատի չի էրթալ. մէկ օր քեզի~ալ պատռտած պալախներով ու ծռած կուրունկով կը տեսնունք... Հայ, մըք'է, Ստեփան~սըգ։ Իտա տղան հօռնիշնաներէն վազ էկի՞լ է, չէնէ տահա աշնաութին կանէ հետերը...

— Վօվ կիտնայ նացա պանը, ասաց Մինաս Կիր~կօրիչը խնտալէն... Անօրները, մութ ատէն, կէնէ փռա~լեօթքա նստած, հետը մէքամ (վրայէն պէլլի էր, որ հայ չէր) կինիմարդ, չիտակ տէպի վեր կէրթար, ամա չիմացայ վօվ էղածը... Պէլլի մը չէ...

«Հածէ, ես քեզի կասիմու, ատպէս մաշէննիքին օրդին ե՞ր տեսի՞լ իս, որ օրինաւոր մարդ ըլայ. նացա ամենուն վերջը ես վասթոօկ է, ես պահատէլնիա... Ասվածդ կը սիրիս, տղան հայ~հայ 25~26 տարու կը~լայ, տահա մէկ առուտուրի ծեռք զարկած չէ. այսօրե~

տե իտա հերկելէն խանութ պիտի մտնէ. եւ մէկ առուտուրի պիտի կաշի. չանէր պարէմ: Իտիպէս-շտէ, փիթուն օրը փռալեօթքա նստած՝ չէշիտ-չէշիտ անառակութիւնի էտեէ պիտ լայ, ինչաքի հօրը հարամ վաստըկած քափիթալին տակէն մտնէ, վրայէն էլլէ: Մեղսյեասծու, մեղայ. չիտիմ, ախպարս, խելքս պան չի հասնիլ: Մէմալօր՝ վօվ իտա ճիւնապէթին պիտի հանէ, իրեն աղջիկը տայ. անոր աղէկը՝ մէքամ քար կը կապիմ վզին, ճուրը կը ձգիմ-տա մախսումիս:

Սարգիս-ան ու Մինաս Կիրկօրիչը քիչ մը ատէն ալ լաֆ արին ու պաժներվեցան. մէկը կնաց տէպի վեր, մէկալը տէպի վար:

Տէպի վեր կնացողը Սարգիս-ան էր: Նա չիտակ կնաց պազարին տեղը, խասապ Ասվատուրին, որ խըզմէթկեարին ծեռքով իրեն տունը էրկու հատ ճիկար խրկէ՝ «պանվօրներուս համար է» իմիշ: «Հապա ծեզի համար, հարցուց խասապը, միս պէտ չէ. խիստ թաղէն ունիմ, թամամ կաթ է»:

«Ասօր մենք խաշած ասէթուս ու կօռէլ ժառքօյ ունինք», ասաց Սարգիս-ան ու անէլէ էլլավ խասապ-խասնութէն: Ան իսէ գնաւ: Ասէթուսն նարա տունը հէյ մը տած չէ. կօռէլն-ալ ան ատէնը կը մտնէ, երօր ճիֆտը փալթիննիք լայ-նը: Ծիկարէն, սալմայէն, պէրէհիէն ու աղած միսէն մատտէ նարա սէմէյսթվան պան կըտեսնէ՞ որ: Սարգիս-ային էրկու հարուր հազարը պուկէն ու ակուայէն կտռած ստակ է: Ամմա՝ պանը ան չէ: Պանը ան է, որ 3—4 ամիսէն նարա տունը խնամի էկաւ Փոմովէն ու Ստեփանին համար նարա աղջիկանը-Մայրամին ուզաց: «Խամէթն է» ասին հարն ու մարը, ու առին տուվին Մայրամին աղլի Ստեփանին: «Փառք Ասծու, ասին, մեր զաւակին զէնկին տուն ձգեցինք. այսօրէտե, երօր Ասված կամեցիլ է-նը՝ մեր Մայրամը պառինայի ապրուստ կունենայ: Մալըչեվօ, չար լուզունները կասին. ո՞ր զէնկինին վրան հալիը պամպասած չէ որ: Տղան ալ ի՞նչ ունի որ մախսումը. տահա նարա գէշութիւնը

տեսած չինք։ Ասվածդ կը սիրիս՝ որ լէվէնտը կէնճու-
թին արած չէ, ժամանակը կուգայ՝ կըխորընայ, մարդու
սըրա կը մտնէ, քլուպի չէն կըկրվի, քլուպի սթառչի-
նա կըլա, ուշոթնի քամիթէթի չէն կըլա, կլանի
կ'ընառվի, մէկ օր ալ, պէքիմ, Կոկոյին վարժատունին
հոգաբարձուն կը լայ ու (ինչե՞ր չի տուվոյ Ասված է)
մէքամ տեսօք օռտէն~ալ կը կախէ»։

II.

ԳՈՐԾԻՏԷՐ ՄԱՐԴԻՔ

Մէկ կիրակի, ինչպէս կըլայ որ՝ քլուպ կը մուտնում: Հալիւր տահա նոր ժամէն էլլիլ է. ան օրը մալէպին կար, ալլալէմ թագաւորական տօն էր: Տահա մէրտիվէնին կէսը հասած չէի, որ սաղի սէմթէն պէթէր ամուր ծաներ կըլսվէր, շամաթայով կալաճի կանէին ու ամուր ամուր կը խնտային: Լաքէյներնալ, փատնոցը իլինք, որը չայով, որը պարապ, ետ ու առաջ կը վազէին: Յորէկ ալ լարնը՝ քլուպին մէջը չէնլիք էր: Ատէնաւտէն ատպէս կը պատահի: Մտա քառթին սէմթը:

Միքիթ Եակօուիչը, տիմացն ալ Եակօու Սէուկէիչը, խնտալէն, շամաթայով կալաճի կանէին. մէկալոնք ալ՝ որը կայնած, որը նստած՝ կը լսէին: Կալաճի անողները կանանչ սթօլին առջև նստած էին. կալաճիներնալ էրէկ իրիկվան խաղացած թուխթին լաֆն էր:

Միքիթ Եակօուիչը կասէր՝ «ծան տուվի ամա՝ ինքսալ պէթէր կը վախնամ, զէրէ, ախպար, մէկ փէշ առնումնը քաքիխնիպուտ 120 քապիկ է, չառնումնը, չախս է ինչ 15 մանէթէտ պիտի էլլիս: Եակօու Սէուկէիչը իննը քուփա ապ'եալիթ արիլ է, ну, хорошо, աղէկ. ծեռքը իմիսն է. ես կէլլիմ օրին ուղան, Եակօու Սէուկէիչը մօնօ կը տնէ, Սարգիս Աֆանասիչը, ճառթ կանէ, քօզին ութնաչքը կըտնէ ու մաթէսին աթլըն կէլլէ. Եակօու Սէուկէիչը վրան մաթէսին մօնօն կը տնէ, ես, ճառթ կանիմ, քուփային օխտն աչքը կը տնիմ վրան ու նորէն կէլլիմ օրիս, Եակօու Սէուկէիչը ուղան կը տնէ,

ան սէմթէն Սարգիս Աֆանասիչը, տանք կանէ, քօղին իննաչքով կըզարնէ. ու ատպէս մեր ալլի իննը քուփա խաղացողը պէզ տվուի կըմնայ ու խտա խաղին մէջը մարթը 30 մանէթէն կէլլէ, զերէ քապիկէն կը խաղայինք:

Հա, հա, հա, հա, խնտացին չորս քով կայնողները, Եակօ Սէռկէիչը ДЕВЯТЬ ОЕЗЪ ДВУХЪ մնաց հա. աղէկ օյինի պերիլ իք մարթուն: —Ախպար, ես ինչ կիտնամ, ասաց սէրսէմէմիչ էզաժ Եակօ Սէռկէիչը, ծեռքս մօնօ, ռաղա... տահա ուրիչ պան կուզէր ասելու, ամա շամաթայի մէջ նարա ծանը կորաւ:

—Չէ, ամպէս չէ, խրատ կուտար նարան կայնողներէն մէկը, տուն ատպէս օյինին իննը խաղալու չէիր... ամմա շամաթան տարա խօսքն ալ կէս-կատար թողուց:

—Քեզի զաֆսեմ քուփա խաղսլ պէտ չէր, տուն ապ' եավիթ պիտի անէիր փռասթօյ պէզ քաղիրէյ, զէրէ Սարգիս Աֆանասիչը... տարա խօսքն ալ ուրիշները կտռեցին, ու անկէ էտե ամենքն ալ կուզէին իրենց մենին ասելու, համա լսող չիկար. «մօնօ, քօղ, քուփայի ութնաչք, խըլըճի պաճախը» կը լսվէր ու մէկը մէկալին սէմթուքին կոճակէն պոնած՝ փռէֆէռանսին ֆէնտերը կը խրատէր:

Քառթին լաֆը վերջացաւնը, թոփ էզաժ մարդիք տաղմիչ էղան ու ճոկ-ճոկ սթոլներու առջև, որը էրկէրկու, որը իրեք-իրեք հոգի պաժներված, ու ամենքը իրենց խեւքին ու պէտքին կորա պաշլայեցին կալաճի անելու:

Ան չէ ամա, ասաց մէկ սթոլին առջև նստողներէն մէկը, իսա ինչ խուճուռ պան է, աս տարի կոռէլը աժընցաւ ամա՝ փափին ու խազը պէթէր թանկ ին: Անորները էրկու փափի ծախս արի, ամա եթմիչ հինկէն մէկ քապիկ պակաս չուզաց տալու, ես ալ վազ էկայ: Փամիլլոյ, փափին ալ ինչ հօրս ցաւն է, որ տարա համար 70-80 քապիկ տամ. անոր աղէկը, կոռէլ կառնումտա. էնկ աղէկը, խուզի խատար, ճիֆթը հարուր քսան քապիկ է՛հա:

— Ատպէս կասիս ամա, ասաց նարա հետ լաֆի պըռ-
նփողը, փափիին պանը ջոկ է տա. փափին, հոս նայէ,
ահէկ ժառիթ արած, հետն ալ հայվայի սովուս~ ԿՄԴ-
ԴՅՇՈՒ զարուսքի է...

— Է՛, հէպէթ. ամա խազ ժառքոյն ալ գէշ չէ,
իլլայի փորը նաչինքա արած ըլայ կապուստա թուռչի.
չամիչով...

— Ատ ալ գէշ չէ, ամա, ինծի հարցնունը՝ տունի
պէրէհին, վրան նոմայ հալած արդարեղ ու քամած
մածուն...

Էրկուսում սթոլին առջև ասպէս կ'ալածի կանէին:-
— Ճանըս, կասեր մէկ էփպէյի էսլի մարդ մէկ ուրիշ
էսլի մարդու, տուն Թառաս Առթէմիչին աղջիկանը կը
ճանչնաս, ինչպէս է, ճէհէզ ունի, ստկի ծաներ կը լսվի:

— Չէ՛նէ միտքէտ կանցնէ օրդուտ համար առնելու:
Սախը՛ն: Աս նորերս լսեցի. արի, մօտկըցիր, անկաճիտ ա-
սիմ. (անկաճին կասէ):

— Ի՛, խորդ, ասաց մարդը, ուռուֆ էղած. նէուժեղի:
Հայ մըքէ, վրայէն նայիս~նը՝ խուզիի պէս պան է. առ-
պէս ք...քեր կուտէ~հա, իտա խանճըխը...

Իրեք շաբաթէն աս գէշ խապեր փռօղը աղլի աղ-
ջիկան հօրը խնամի կը խրկէ ու, ճէհէզէն ճոկ, տահա
4 հազար նաղտ ստըկով օրդուն համար կ'առնէ:

III.

ՅԱՏԵՅ ՔԱՌՓԻԶ

Փատեյ Քառփիչին կը ճանչնա՞ր. ինս չէկ-չէկ մաղե-
րով, կարմիր-կարմիր թուշերով, տայմա խոնտում էրե-
սով մարդուն: Ի՞նչպէս չիք ճանչնալ Փատեյ Քառփիչին,
նա չի ճանչնալլու մարդ է որ: Ինս ամենին հետը, տայ-
մա անուշ էրեսով կալածի կանէ-ներ, տայմա աղէկ-աղէկ
ճուղապներ կուտայ-ներ իրեն մէկ պան հարցունոյին:
Մանալլա ծեղի, անպար, նեուժեղի Փատեյ Քառփիչին
չիք ճանչնալ. նորա համար կասին, հոսի ես Ռաստովի
եալին քերեմիթով է մի, չէնէ թուլայով, չէնէ թէնէք-
յով ծախս կանէ. ալլահալէմ սե ծի ալ պիտ ունենայ,
զերէ տայմա նարան կը տեսնում ես սե ծի լծած, ես
փռասթոյ տռօկով, ես փակ արապայով:

Տահա մէկ ուրիշ տէյէմիշ անելու պան ալ ունի
Փատեյ Քառփիչը: Ասվածային իր օրը քլուպ կուգայ ու,
միճէրէթ, մէկ ես էրկու փուլքա չի խաղացած՝ չի էր-
թալ: Ամպէս-ալ եօւրիսով բունութք ունի, որ մարդուս
հոշին կուգայ: Փատեյ Քառփիչը տայմա կըտարէ. անա,
մինչի աս օրս տահա մէկը տէյէմիշ արած չէ, որ նա
վարպետ խաղացող է, էկլէնճէի համար թուլթիի նստող-
ներէն չէ. տարած քոէտիթքաները ամպէս ֆէնտով իրեն
պումաժնիքը կըսնէ, որ տարվողը պիլէ կըխաբվի ու
թահմին կանէքի՝ նա եալ իրեն պէս թուլթիլի է: Մարդ
տեսած չիմ, որ Փատեյ Քառփիչին հետը վինթ, ես
փռէֆէռանս խաղացած չիլայ, մարդ տեսած չիմ, որ
Փատեյ Քառփիչը նարան տարած չիլայ. անա, մէմը նա-

յէ, մէկը նարան լուզուին տակը առիլ է, մէկը նարան թօսաթայի առիլ է. մէկը ֆառզին կնացիլ է~քի՝ ֆատեյ Քառփիչը իրեն առուտուրէն աւելի մեր քլուպին չաշխններէն քեար ունի:

Ֆատեյ Քառփիչը ամպէս ֆաստնով շվէյցառքի կըմտնէ ու, վրայի փալէթոն եա մուշտակը հանած ա~տէնը, ամպէս էրես կանէ որ՝ տեսնողը թահմին կանէ~քի՝ իսա մարդը հէչ թուխթ խաղացող չէ. քլուպ ալ էկիլ էնը՝ մէկ խիստ հարկաւոր առուտուրական գործի համար էկիլ է. իրեն պէտք մարդուն հետը տեսնելի խախիւնը՝ աճէլէ տուն պիտի էրթայ: Երոր տուն էրթա~լու լայնը՝ ամպէս աճէլէ կըվազէ տէպի վար ու փալէթոն կըհագնէ, որ կիտիս~քի՝ մէկ առուտուրական մարդ էկիլ է, էտեէն մարդ խրկիլ է ու ինքը նարան ճամփան կընայէ:

Եփօր Ֆատեյ Քառփիչա քառթին օտան կը մտնէ~նը՝ լաքէյները պիլէ միտքերէն չին անցունուլ~քի՝ նա հասէլէթտէն թուխթ խաղալու համար էկիլ է: Ամա, Ֆատեյ Քառփիչի ОБХОДИТЕЛЬНЫ բնութքին համար՝ նա~րա ծեռքէ ծեռք կը քաշին, որ չորսուժը նարա առնուն: Էղած պան չէ, որ Ֆատեյ Քառփիչը քլուպ գայ ու մէկ~էրկու փուլքա չի խաղացած՝ ետ էրթայ: Լսված պան չէ, որ Ֆատեյ Քառփիչը ասած ըլա՝ «հայտէ, արիցէք, մէկ փուլքա սասթավիթ անինք»։ Ամեն թուղթ խաղա~ցողի համար մեծ պահթ է Ֆատեյ Քառփիչին հետը թուխթի նստելը:

Ֆատեյ Քառփիչը ասպէս~ալ մէկ փռինցիփ ունի. թուխթը խաղաց~խալսեցաւ~իսէ՝ տեղէն կէլլէ, մէմը~էրկու, ծեռքերը վարտիքին ճէպերը խօթած՝ ֆօլթա կանէ օտային մէջը ու կը նայէ՝ աճափ մէկ փուլքա~եալ խաղալու մարդիք կան, չէնէ չէ. երոր կաննը՝ եօռը~խով մէջերը կը մտնէ, նազեր ծախելէն. ամա երոր չի կաննը ամպէս աճէլէ տուն կը վազէ, որ ամեն տեսնող թահմին կանէ~քի՝ իտա մարդը հէչ պարապ ժամանակ չունի, օրուան քսան չորս սահաթն~ալ հարկաւոր գոր~ծերու մէջ է:

Հէջ կալածիի մէջ չի մուտնուլ Փատէյ Քառփիչը: Իսա տարիքս էկած՝ տահա լսած չիմքի, աս եա ան պանին վրայ նա ի՞նչ մնէնի ունի: Ամմա, եբոր նարան, տումայի զասէտանիի ատէն, բլասնիներուն մէջը կը տեսնիմ, ամպէս խօլօք-խօլօք սուս կենալ, խնտալ եա քէքէռթլէմիչ անել կիտէ, որ միւճէրէթ միտքիտ մէջը կասիս՝ «զասէտանիին մէջը Փատէյ Քառփիչը չի լարնը՝ հէջ մէկ վափռօս անցնելու չէր, հէջ մէկ փռաթաքօլ կրվելու չէր»:

Զարմանալի փալիթիք ունի մեր Փատէյ Քառփիչը: Ատէն-ատէն, ինչպէս կիտիքնը, մէջերէս մէկը մէկը ճէպէն փաթփիսքայի թուխթ կը հանէ, ու կը պաշլայէ ստակ ժողվելուն՝ ես հայի կազէթի, ես մէկ տուսեցի խարիպի, ես մէկ խեղճ աշկերտի հագվեցնելու, ես մէկ աղքատ ստուտէնթի ապրուստի, ես մէկ ուրիշ բարեգործական պէտքի համար. ատպէս թուխտերու տակ հէջ տեսիլ իք մեր Փատէյ Քառփիչին անունը: Մեղնյեասծու: Ատպէս բարեգործական ստակ ժողվողներէն տայմա սախթ կը կենայ մեր Փատէյ Քառփիչը: Շնտըխ կիտիսքի հոս էր, եբոր աղլի թուխթը մէյտան էկաւնը, ալ ինա սրան նարան հասաւ՝ զը՛վ արիլ է, խայիպ էղիլ է մեր փալիթիչնըյ Փատէյ Քառփիչը. վեր, վար, հոս, հոն-չիկնյ, չիկնյ Փատէյ Քառփիչս. «СЪ ПОЛЪ МИНУТЫ КАКЪ УШЛИ-СЪ» կասէ շվէյցառը, եբոր մարդ խրկիս, հարցնուսնը:

Աս ատպէս ամմա՝ Փատէյ Քառփիչին խունտում, բարի, անուշ էրեօը նայելու լսասնը՝ ամպէս թահմին կանխսքի՝ Նախուանի ալայ բարի գործերը կը կատարվին Փատէյ Քառփիչին քեսայէն. մեր օխտը ժամերուն գտնձանակները կը լցվին նորա ստակովը, մեր քաղաքի ալայ աղքատները կապրին նարա տուված օդորմութիւնովը: Ինա նոր անկելանոց, պահատէնիա, կը խորդըվիւնը.— ան պիլէ, թահմին կանխսքի, Փ. Ք. իրէն չչօթէն կը խորդէ:

IV.

ԿՈՒՆՈՒՆՔ ՈՒ ԹԱՂՈՒՄ

Իրեք փռալեօթքա էտե-էտե կերթան:

Առչինին մէջը նստած ին էրկու տարէց կինիմարդ.
մէկին ծեռքը կարմիր աթլասէ եօղանով փաթթած
պան կայ: Պէլլի է որ ժամէն նոր կնքած տղայ կը տա-
նին:

Էտեի էրկու փռալեօթքաներուն մէջը կենէ կինի-
մարդիք ին, ամա աւելի կէնծ: Ատալ, պէլլի է որ,
եա տղին հօրը, եա մօրը բուրերն ին:

Ասել է՝ մէկ ինսան աշխարք էկիլ է. համա վօվ է
նա—մենք կիտնալ չուզինք:

Հեռույէն, կօյեա՝ չորս-հինկ խանէպաշի հեռու,
տէրտէրներ, տիրացուներ ու էփպէյի նօմայ հալիս, ա-
լայը կոլոխները պաց, դէպի չէլը կերթան ու կիտիսքի
մէկ պան ալ կը տանին: Ատալ իմացանք. պէսպէլլի
է որ մեռել կը տանին թաղելու: (Ասված օղորմի հո-
գուն): Ամա՛ վօվ է իտա մեռնողը—մենք կէնէ կիտնալ
չուզինք:

Ինչո՞ւ մենք կիտնալ չուզինք, ինչո՞ւ մենք մէկին աշ-
խարք դալուն խուստում չինք լալ, ինչո՞ւ մէկալինալ
աշխարքէս էլլէլուն չինք տրտմիլ. ամօթ չէ՞ մեզի: Ինչո՞ւ
մենք կիտնալ չուզինք, որ մէկ նոր քաղաքացի աշխարք
էկիլ է, մէկ ուրիշն ալ աշխարքէս էլլիլ է...

Աս ի՜նչ անհոգի, անխճմտանք, սօյսուզ, անհաւատ

մարդիք ինք մենք: Ամպէս չէ՞ որ: Չէ, ամպէս չէ, ղերէ ինչ շահ տեսիլ ինք, կը տեսնունք կամ պիտի տեսնունք աս 7000 հոգիէն, որ մեր աչքին առջեւ կան, որը զէնկին, որը կիտիս֊քի աշխատաւոր, որը աղէկ մագուռ֊քա խաղացող, որը տարին տասներկու ամիս պամպասարանին քօշան կայնող, որը կէնճ էրբէվարի, որը նօմայ ճէհէզով աղջիկ, որը քլուպ էկող սնլթը կազէթին սիւրէթները նայելու համար, որը չի հասկցած պանին վրայ տայմա գատմունք ու կալաճի անող—եա ինչ կիտնամ,— մէկ ալայմը մարդ֊ինսանի ելլիսի: Շտէ, կասիմ—տացամէն ինչ շահ տեսանք, որ իտա նոր աշխարք էկած ճուճույէն տեսնունք. եա իտա մեռելէն տեսիլ ինք, որին առած կը տանին մէկ ալայմը քալական մնունքներ:

Կիտիմ, խիստ տեղով կիտիմ, տուն իմ ասածիս չիս հաւատալ, տուն թահմին կանիս֊քի՝ եա քեզի սուտ կասիմ, տուն կիտիս֊քի եա կը պանպասիմ. հէմ իտա նոր աշխարք էկած մախսումին, հէմ աշխարքէս հեռացած օղորմելիին, հէմալ մնացած 7000 հոգիին:

Ամպէս էնը, անպարս, պաց անկաճդ ու աղէկ լսէ ասելիքս:

Իտա պզտիկ տղան (որ շինտիս ժամէն տուն կը տանէիննը) մէկ տարի թո մամային ծիծը ուտէ, անկէ ետքընալ մէկ֊էրկու տարի թո սողայ ու քաշ գայ նեսի ազտոտ կետինին վրայ ու ազպարի ու սոխախի չամուռներուն մէջը: Անկէ ետքնալ մինչի 8 տարին պատուած պալխներով, կոլոխը պաց, ոտքը բօրիկ թո վազվզէ մէմը՝ թըռթըռ ապուլ տալէն, մէմ ալ կոճ խաղալէն: Ետքէն իտա տղան պիտի սորվենայ պազար էրթալ՝ միս ու հաց գնելու. ու պազարի խարճուլիէն մնացած (եա կողցած) մէկ էրկու քապիկին իրեն համար պիտի կնէ կօկամ եա թաթուան ու ծամելէն տուն պիտի գայ: Երոր ճամփիս վրայ կով եա շուն, եա հաւեր ռաստ էկան՝ իտա տղան իրեն համար սուրբ պարտաւորութիւն չի՝ համարիլ կէտինէն քար վերցնել ու նացա աղէկ սօ֊մէն հագցունել: Իսա ասածիս մէջ սուտ չի կայ խօս:

Մէկ քանի ամիսէն, յատկապէս Օգոստոսի 16-ին, տղին հարը, եւ մարը տունին տէրտէրէն մէքամ միթ-
ռիքա կառնէ, տիրացուն ալ մէքամ խնդրինք կրել կու-
տայ, տղին ճիւղէն կը պոնէ (սիֆիթէ տղին վրայի աղէկ,
նոր հալաները կը հանէ, ինքն ալ քուռչոտ հալաւ կը
հագնէ, որ խարիպիկիտ էրեւան, մեղքնալու ըլան, որ
վարպետի հախ չի տան) ու կը տանէ՝ եւս Կալուստ Չա-
ռըխեանին, եւս Ռափայէլ Պատկանեանին: Շուներուն,
կովերուն, հաւերուն վրայ քար քաշողը կը մտնէ վար-
ժատուն ու իրեն մարիֆէթները կը պաշլայէ դասըն-
կերներուն վրան յուցնելու: Պատկանեանը ու Չառըխ-
եանը կանկատներ կանին, որ տղան չար է, անհնազանդ
է, թէմպէլ է, գուլ է, ուսումի սէր չունի, խեղքմիտ-
քը տայմա դէպի խաղ է, դէպի չարխատայութիւն է.
պէտք է ատ տղին փախ տալ վարժարանէն, որ ուրիշ-
ներուն ալ իրեն չի նմանցունէ. տղին հարն ու մարը, սոյերը,
բարեկամներն ալ կը թափին Պատկանեանին ու Չառըխ-
եանին վրան ու կը պաշլային իրենց կանկատները—որ
նաքա իրենց չիչակ օրդուն պան չին սորվեցնուլ, վրան
մուխայէթ չին լալ, կոլոխը խեղք ու իմաստութիւն չին
խօթիլ. պէտք է նաքա փախ տալու վարժատուններէն
ու տեղերը ուրիշները պերելտնել և այլն և այլն և այլն:
Ապէս կանցնի 3-4 տարի: Իսա ասածիս մէջ սուտ կայ:

Երոր տղան վեց հատ ընթերցարան կը պատուտէ
ու 4-5 հարիւր տապաղա թուղթ եօխ կանէ ու կըլը-
մըկը կը կարդայ ու միրէքէփոտ թաթով ճանճին թուղ-
թը ածըռածին պէս կրել կը սորվենայ, հարը մարը
կառնուն տղին ու շուպածիի քով խանութ կուտան:
Տղան խանութին մէջը էնկ-սիֆիթէ շուպածիէն կը սոր-
վենայ սուտ ասել ու խաբել միշտերիին. ետքէն ատ
մարիֆէթը կը պանեցունէ իրեն շուպածիին վրան: Ե-
րոր ճիւղնապէթ է-նը՝ խօս կը պոնըվի, թաղիր ու ծեծ
կերած՝ փախ կը տրվի խանութէն. կերթայ եւս արա-
պածի կըլայ, եւս տուակիլ, եւս դաստին. երոր աչքբոտ
է և ֆէնտերը եօռըխո կանէ-նը՝ մարդ կըլայ, կոյեմ

կուզիմ ասելու՝ կըլայ եւս Սարգիսա, եւս Փօմօվի Ստեփան, եւս Միքիթ Եակօռիչ, եւս Եակօռ Սէռկէիչ, եւս Փատէյ Քառփիչ, եւս մէկ ուրիշ ասպէս աղա, որոնց սիւրէթը, հէպէթ մէկ օր, կը ցուցնում ձեզի:

Աստեղալ սուտ պան կայ:

Էտե՛ւ, ասէք ինծի-իտա նոր աշխարք էկած տղին վրան ինչո՛ւ խօնտում պիտ լանք. եւս ինա սունտուկով տէպի գերեզմանոց տարած մեռելին վրան ինչո՛ւ պիտի տրամիրք:

Ալայը մէկ չէ՞ ինչ—մէկը մէռիլ է, մէկալը՝ մեռել-ցու, մենք ալայ 7000 հոգիներս ալ քալական մեռելներ ինք: Աս ալ սուտ չէ՞ խօմ:

Չէ, սիրականներս, ասպէս մարդոց ծեռքով էյֆէլի պաշնեա չինք խորդիլ:

1889.

ԻՍԸ ՊԸՆԸ ԻՆՉՊԸՍ ԿԸ ՀԵՍԿԸՆԵՍ.

... Ասվածուկա, իսա տարիքս էկած, տահա իտի-
վոնցներէն խելքս մէկ պան չի կտուից, ասաց Կէվորք
աղան. նոր-մէյտան-էլլածներուն նայիսնը՝ ժամ, հաւատ
չէքի՝ Ասված պիլէ պօշ է. Քրիստոս, առաքեալ, մար-
քարէ-պան՝ ալայը ույտուրմածա պաներ ին՝ հալխը խա-
փելու... ու ճէպերէն փարան հանելու համար՝ Հինութ-
մարթոյն ալ, ախպար, հաւատալու լասնը՝ կը տանին-
կը պերին՝ մարթուն ան տէրէճէին կը հասցնուն օր, մէ-
մալ նայիս, թափած պալմօմիի, կերօնի կոճատի, թա-
թիպակլայի, խուզիի տալախի՝ մասունքի... տեղ հաւա-
տալ կուտան։ Չիտիս, որին լաիս... Մէկին ասածը ան-
հաւատութին է նը՝ մէկալինը խօս թամամ կուպաշ-
տութին է։ Ո՞րն է երկուսէն չիտակը. ո՞րն է ասոր օր-
թա ճամփան. մարթուս խելքը չի հասնիլ, մնացիլ ին
մոլրած։

Ա՛մմա, արի, նայէ որ՝ ծերերուն ասածներուն մէջ
ալ ատէն, ատէն խօրթ պան կայ։ Հէպէթ, չինտըխվա
մարթիք չին հաւատալ, ամա, ինչխատար ալ չի հաւա-
տան նը՝ կէսէ խօրթը խօրթ է. տուն կուզիս վօռըտ
պատուէ... Ատամ, հեռուները քալել պէտք է որ, սուփ
թօրօսին խաչկալին, ինա արծըթապատ, հին քաշված
Ասվածամարը տեսիլ իս, մէմը աղէկ տէյէմիշ արիլ իս...
կիտիս անոր տեղեակ պատմութիւնը... չիտիսնը՝ արի ես
քեզի պատմիմ, տուն լսէ ու անկէ էտե կնն, ասաքի՝
աշխարհիս երեսը հրաշկ չիկա-տէիյն։

Ան ատենները—աս կասիմք՝ տահա մեր Նախչը-
վանցին Նախչվան էկած չէր. Խըրըմին մէջն էր. Օրպա-
զար, որը, Կէօզլէվ, որը Պահչիսարայ, որը Քէֆէ, որը
Ախմէշիթ տուն-տեղ ունէր, սուս-փուս իրեն պանին: Ատ
ատենները շտէ Քէֆէյին մէջը էրկու ախպար կային է-
ղիլ է. մէկին անունը—Կէվօրք, մէկալինը Արուծին. (ան
չէ ամա՝ ինծի տեղով ասիմք՝ ո՞րն է շիտակը Արուծին
չէնէ Արուծիֆն. զերէ քերքերուն մէջը տայմա Արուծիֆն
կրած կըլայ. իտա ինչ սոյ պան է. կիտիսքի մարթուս
լուզուն չի տառնալ՝ Ա-րուծի-վըն) էյ, ինչ ալ լանը:
Շտէ ատ կասէի... Քէֆէյին մէջը էրկու ախպար կային՝
Կէվօրք, մէկալը Արուծին, չորս հատ ալ քուր ունէին
տաքա՝ Ասլան, Մայրան, Տուտու ու Խապիքա: Կէվօր-
քը աիրացու էղիլ է ամա՝ տարին մէմը-էրկու կէմի կը
նստի էղիլ է, հետը պալապան թուլուպներով արթար-
եղ կը տանի էղիլ է, Անատուլ կը ծախէ ու առած
ստըկին հոնէն խուծնի, շամալաճասի ու ատպէս չէշիտ
չէշիտ, ան ատենվա կինիմարթոց հաքած, խումաշներ
կը պերէ ու Խըրըմին տեղը կը ծախէ էղիլ է, ախպօրը
Արուծինին հետը, ու ատով էրկու ախպար չորս քուր
իրենց համար կէչէմիշ կըլան էղիլ է:

Ինչպէս կըլա որ՝ մէկ տարի տիրացու Կէվօրքը ա-
սօրվան վաղվան կուշանայ ճամփա էլլէլու ու եփօր խել-
քը կոլիւր քուքայ, կը ժողովի-նը՝ տաճիկի կէմիները
ալայը իրենց տեղը կընացած կըլան, զերէ կիւզին վեր-
ջի օրերն է, հայ հայ ծմեռը կոխելու վրայ է. էնճամը
կէմի չի կտնուլ. ինչ անէ մարթը, մէյտան կը մընայ:

Ատ արալըխը, պաղարին տեղը տարան խարայիմ-
ներ-Խըրըմի ճուհուտներ ուստ քուքան: «Անատուլ էրթալ
կուզիս էղիլ է» կասին:—Կուզէի ամա, կասէ տիրացու
Կէվօրքը, կէմի չիմ կուտնուլ. վարիսէ ուշացիլ իմ, ա-
լայը իրենց տեղը կնացիլ ին. լայլաճ աս տարի խրիտէս
եա պիտի մնամ, ձեռքիս պարին ալ ես պիտի կըծվի
եօխ ըլայ, եա չարէք կինովը ծախիմ ու զարարվիմ:
«Քեզի մէքամ կէմի կուտնուքնը՝ ինչ մախարիշ կուտաս

կասին խարայիմները:—Վիրէ կտնէիքնը, կասէ տիրացու Կէվօրքը: Խօսին ինչ էրկնցնում, տաքա ծախսի կը պըռնըվին: Տիրացու Կէվօրքը իրեն տալու քիրային կինը կասէ, նաքա եալ իրենց մէջը «ղալտուր, զուլտուր» իրենց լիւզիւյով կալաճի կանին. ու մեր օզորմելին մէջ միթկէն չի անցնուլ քի՝ խտա մինութին ատ անհաւատները նարա էօմրարեւը սեցնելու կընային:

Կնա, տուն հաղիրվօրէ, պարիտ ալ ծովին քէնարը տնր, կասին, մենք ալ կէմին պանը կընայինք: Մարթը տուն կերթայ, պարին քէնար կը պերէ, ախպօրը ու քուրերուն պարե մնա կանէ ու միամիտ միամիտ կէմին կընստի: Կէմին նստածն ալ ան է, կապած չուանը կը քակին, ելքէնները կը վերցունուն. տիմօնը Անատօլուին սէմթը կը շիտկին ու քէնարը կայնողներուն աչքէն խայիպ կըլան: Ախպարը ու քուրերը աղօթկ անելէն ու սուրփերուն նիյէթներ անելէն՝ տուն կըտառնան:

Վրայ ամիսներ կանցնի, մեր տիրացու Կէվօրքէն փարեվաքիր ալ չիքայ, խապէր ալ չիքա. տարի կանցնի՝ կէնէ ատպէս: Անատօլուէն մարթիք քուքան խըռիթի, եա պէրած պարիները ծախելու. Կէվօրքին ախպարը ու քուրերը կէրթան մէկին-մէկալին խապէր կը հարցնուն, մէքառն ալ մէկ պան չիտէ. չէքի տեսած, Անատօլու էկածն ալ պիլէ լսած չին... Եթկէն, շատ վախտ անցնելէն էտե կիմացվի որ՝ կէմի նստեցունող աղլի խարայիմները հարամիններ ին էղիլ է. օզորմելին առիլ ին, սաղ սաղ ծովը ցըքիլ ին, խըխտիլ ին, ու ունիմ-չունիմը զաֆթ արիլ ին. ինքներն ալ Չէռքէզներուն սէմթերը կէչէմիշ էղիլ ին: Ասածներէն կանը՝ մարթուն քովը ան ատենվա համար էփէյի ստակ պարի կայ էղիլ է:

Եփօր աս խարա-խապէրը Արութինին անկաճը կիյնինը՝ համան կը զարնըվի օզորմելին, պէթէր կը հիւընտնայ, կը պառկի, վեց ամիսներով եաթախէն չի էլլիլ, ու հայ-հայ, հոքին տալու վրայ է: Աղլի չորս քուրը՝ Ասլանը-պանը, (ինչպէս կասիններ, տաքա տարիքը առած կարքըվելէն իւմէտները կտռած ին էղիլ է արթըլս)

եփօր հէքիմէ, ճարէ, թեթեւէ, ֆալէ, ես ի՞նչ կ'իտնամ, հազար ու մէկ չէշիտ կարթացողներէ ու ախթարմունքէ ֆայտա չին տեսնիլ ու իւմէտները մենակ Աստուծու կը մնայնը՝ չորս հոքի իրենց մէջ խօսք-մէկ կըլան. «արի, կասին, քառասուն տապուա խտա հոքէվարքին եաթախին չորս պուտուտը չոքչոք ման քանք ու նիյէթ անինք, որ նա չորսէս մէկին հոքին առնէ ու անոր տեղը մեր մէկ հատիկ ախպօրը, մեր պողազը նայողին հոքին մեղի պախշէ»:

Եփօր տաքա առ կերպով քառասուն տապրա եաթախին չորս քովը չոք չոք կը քալին ու օղիկ օղիկ լալէն իրենց նիյէթը կը խալսիննը՝ հոքեվարքը մէմը կուշտ էճֆ կասէ. ու անէ որ քանի կերթայ՝ իրեն առաջվայ ուժը վրան քուքա, ու օրէ օր կը թեթեւնայ, ամաւտուն Ասծու հրաշքը նայէ, մեռնիմ զօրքին-քուրերն ալ առ օրէն կը պաշլային, ճանրս, վատելու, վատելու, վատելու. ու վեց ամիս անցած-չանցած, աղլի հոքեվարքը ոտքը եաթախէն տուս տրածն ալ անէ, աս օգորմելի չորս քուրերը մէկիկ մէկիկ կիյնին կը մեռնին:

Արուժիկնը տացա յիշատակին մէքամ Մայրամ-ասվածամօր սիւրէթ քաշել կուտայ ու կըտնէ Քէֆէին ժամին մէջը, ու եփօր հալիսը Խըրըմէն կէչէմիշ կըլայ ու նախ-չըվան քուքանը, Արուժիկնն ալ աղլի սիւրէթը կը հանէ պատէն ու կը պերէ Նախչըվան սուփ թօրոս ժամին կըն ծայէ: Աս պատմութիւնս ալ կէրթայ կը մոռցըվի. հէշ մէկին միթկէն ալ չի անցնիլ քի՛ աս սիւրէթը ի՞նչ պանի սէպէպով քաշված է, ո՞րին իշատակն է, ի՞նչ նիյէթ ունեցիլ է տարա ընծայողը: Որին հաճէթն է ամէն մէկ սուրփի տակի կըսծը, եա կըողին պատմութիւնը իմանալու. մէքամ սիւրէթ է չտէ. իրեն համար խասխաթի կեցիլ է:

Վրան կանցնի, ճանս, եթմիշ տարի: Աղլի սուրփի թօրոս ժամին խաչկալը էփպէյի կը հիննայ. վրայի կեցած սուրփերն ալ հետը, ամպէս որ՝ վրանները նայիսնը չիս իմանալ՝ քաշվածը էրիմարթ է, չենէ կինիմարթ, Քրիստոսն է, չենէ մէքամ հասարակ հրեշտակ, սուփ Մի-

նսն է, չէնէ էրուսաղէմին տաճարը. հէշ պան պէլլի չէ, (ինա խունկին մուխը կայ եալ՝ ամէն պան եօխ կանէր. մեղա եասծու) սալթը թահմինով պիտի իմանաս որ՝ սա պզտիկ սև լէքէն՝ ալլալէմ մայրամ ասվածամօրը աչքը պիտ լայ, սա օրթախարէր կարմիր լէքէն սուրփի թուշը պիտ լայ, եա հրեշտակին խանատը. սա մեծ ճերմակ լէքէն՝ եա Օվանէս Մկրտիչին կոլոխը կոռօղ խանճըխին (անունը կիտէի ամա՝ մուցիլ իմ) փլաթին պիտ լա, եա սուփ կէվօրքին խանաթլը ճերմակ ծին. շտէ ասպէս:

Եփօր խաչկալը փոխելու կըլաննը՝ իրիցփոխանը ժողովուրթ թոփ կանէ. ասպէս, ասպէս պան է, կասէ. միթի ունիմ, կասէ, իսա խաչկալին մէկ քանի հին սուրփերը հանել ու նացա տեղը նորերը Մոսկօփ քաշել տալ. ինչ կասիք, կասէ: Նաքա եալ՝ որը սա կասէ, որը նա կասէ. էնճամը աղլի պատկերն ալ հանելու կըլան:

Ան քշերը սուփ թօրոսին տիրացուներէն մէկը էրած կը տեսնէ, ու էրածին մէջը Մայրամ-ասվածածինը կերենայ նարան, ու էրէսը չըրա արած, սասանական ծանով կասէ. «Լսիլ իմ, ծեր ժամին իրիցփոխը միթի ունի ֆէլան սիւրէթը տեղէն հանելու, ու նարա տեղը նորը տնելու, ամա սախն իտա պանը չանիք, կասէ. վով որ ան սուրփին մատով կպչինը՝ սաղ սէլամէթ ծեռքէս չի խալըսիլ» կասէ: Տիրացուն ային-պէյին տեղէն կէլլէ ու համան կուզէ էրթալու, ու էրածին մէջ տեսածը մարթօցը պատմելու. ամա, եփօր կը լուսնանը՝ վախը կամաց կամաց սիրտէն կէլլէ. ետքէն ինքն ալ իրեն վրան կը խնդաքի՝ էրածէն վախնալըս որն է, եա անոր հալատանը ինչ թերահալատութին է, տէյին: Սուս կը կենայ, մարթու պան չի ասիլ: Քանի մը օրէն մէկ ուրիշ էրած տահա կը տեսնէ. ամա սա ժումին Ասվածամարը պէթէր սէրթ ծանով թաղիր կանէ նարա քի՝ ինչօլ իմ առջի ժում ասածս պանի տեղ չի տրիր, մոռցար ու չի կատարեցիր տէյին. «կնա, ասա հալսին, որ ինծի չի կպչին. չէնէ ես նացա կըպատըծիմ». էնճամը՝ շատ պաներ

կասէ տիրացուն ու սիրտը, փորը վախ կը ցըքէ մարթուն:

Ան տապրա՝ աղլի տիրացուն չի տիմանալ ու քունը կողովը շիտակ կէրթայ իրիցփոխանին «աման-շտէ ասպէս ասպէս պան տեսայ» կասէ, ու տեղով տեղով կը պատմէ էրկու ժում էրածին մէջը տեսածը ու լսածը: Իրիցփոխաննալ-Ասված պանը աջողէ, աս պանս անկաճին էտէվէն ապուլ չի տալ,—հաճէ կասէ, կնա մէմը աղէկ նայէ, ինա սուրփին տակը կրած յիշատակ կայ, չէնէ չիքա: Տիրացուն կէրթայ ու կը տեսնէ որ՝ սիւրէթին տակը սապէս կրած է. «Աս սիւրէթս ՚ի յիշատակ տուված է Կէվօրքին, Արուծինին, Ասլանին»... շտէ ֆէլանին, ֆէշիքեանին—Փամիլեան ալ Ղաթրանօղլու կըրած է:

Եփօր Ղաթրանօղլու լաղապը կը լսէնը իրիցփոխը՝ համան քուքա ինծի ու, ասպէս ասպէս պան է, կասէ. ու աղլի տիրացուն տեսած էրածը, ինչպէս էղիլ էնը, ամպէս ալ կը պատմէ. եթկէն կէլլէ ու «աճափ ծեր սոյ-սօփին մէջը Կէվօրք, Արուծին, Ասլան, շտէ ասպէս, շտէ ամպէս մարթիք էղիլ ին» կասէ ինծի: Արուծին իմ մեծ պապաս էր, կասիմ ես. ամա Կէվօրք, Ասլան ու մէկալ անունները լսած չիմ, կասիմ: Երեցփոխանը կէրթայ իրեն պանին. ես ալ քուքամ տուն: Տուն քուքամ նը՝ մամայիս կասիմ (Ասված օղորմի հոքուն, ծեր ալ լարնը՝ անատենները տահա սաղ էր մամաս) մեր սոյ-սօփին մէջ հէշ Կէվօրք, Ասլան, շտէ ասպէս, շտէ ամպէս անունով մարթիք էղիլ ին, կասիմ:

Ան ատէնը մամաս կը պատմէ ինծի Կէվօրքին, Արուծինին ու նացա չորս քուրերուն պանը:

Շինտը քու խելքտ ինչ կը կտուէ. իտա չորս քուրերուն իրենց համար մահ ու ախպօրը համար (սուտ չէ, նաքա մէկ քուրոջ մեռնելը նիյէթ արիլ էին ամա, Ասված չորսին ալ քաշից տարաւ ու ատ զարար չունի) առօխտութին խնթրելը ու Ասծու եալ նացա խօսկը լսելը

ու կատարելը ռաճստ է, չէնէ հրաշկ է. ատկէ մատտէ. տիրացուն էրկու տապուա էրած տեսնելը ռաճստ է, չէնէ հրաշկ է: Եւփօր մէկ ուրիշ, օտար մարթ ինծի ասէր նը՝ պէքիմ ես չէր հաւատայի ու միթկս իշկիլ կէյնէր, ամա արի, նայէ որ՝ ես ինքս իմ անկաճօվս լսիլ իմ ու աշկովս տեսիլ իմ:

Ասինք որ՝ մամայիս պատմածը սուտ էր. հապա ի՛նչպէս մեծ պապայիս անունը (Արութին) ան սիւրէթին տակը կրած, ան ալ չի մոռնաս որ, իմ Կէվօրք ա- նունս ինծի տուիլ է ինքը՝ Արութին մեծ պապաս՝ իրեն մեռած ախպօր, տիրացու Կէվօրքին իշատակ: Ան ալ ա- սինք որ՝ տիրացուն ի՛նչ շահ ունէր սուտ էրած տեսնե- լու ու էրածը հալխին պատմելու, ու ասօրվայ օրս ալ էրթումով հաղիւր է մարթը աս ամեն պանը նոր-նոր- տէն տեղակ տեղակ պատմելու: Ատ ալ չիք հաւատալ նը՝ սուրփ Թօրօսի իրիցփոխանին հարցուցէք. կիտիք խօսմ նա շիտակ մարթ է ու սուտ խօսի հէչ պէրնէն էլլած չէ: Էտե՛ւ, իսա պանս ի՛նչպէս կը հասկնաս:

ՊԱՐՍԵՂ, ԿԷՎՈՐՔ, ՕՎԱՆԵՍ, ՔԻՐՔՈՐ.

(որը արապաճի, որը սախաճի, որն ալ տոաղիլ):

ԿԷՎՈՐՔ.

Շտէ քեզի փէրվէլէկ, քաղաքներս եօխ էղաւ կընաց... Ի-
մացաք-հա թաքավօրին հրամանը...

ՕՎԱՆԵՍ.

Ի՞նչ է, նոր պան կայ ինչ:

ԿԷՎՈՐՔ.

Իսա մարթը ինչ կասէ... Աս տուն քաղքիս մէջը չիս ինչ.
«պան կա» որն է... Թաքավօրին հրամանը լսած չիս ինչ:

ՕՎԱՆԵՍ.

Ձէ, կիտիւքի անպէս պան չի լըսվիլ: Խօրթ ասա ախպա-
րըս, պան կայ ինչ:

ԿԷՎՈՐՔ.

Խօրթը սուտը վօրն է. Թաքավօրէն հրաման էկիլ է ու,
Հայերէն սալտաթ պիտի առնին ու:

ՕՎԱՆԵՍ:

(Հեղին պատռած, էրէսը մեռելի կուն կտռած) Հածէ
խօրթ կասիս... ես կիտիւքի շախա կանիք... հածէ ինչ մամայիտ
էփածը կուտիս... հածէ խօրթ է ասածըդ. չէնէ մարթ կը վախ-
ցունուս...

ԿԷՎՈՐՔ.

(Սիրտը էլլած) Մամայիտ կըծիկը... ինչի մարթ պիտի
վախցունում. չիս հալատալ նը մայիւրաթ կընա, տեղօվը հոն
կիմանաս... Ягоръ Хлименко'ին կիտիւ-կը ճանչնաս...

ՕՎԱՆԵՍ.

Կիտիմ-տեսիլիմ. մայիսըսթի սթօռութին համար չէ-մի ա-
սածդ. էտեւ...

ԿԷՎՈՐՔ.

Էտեւ ան է վօր՝ թաքավօր-կայսերը մէքամ թէլէկոաֆ
ղարկիլ է մեր մեծին՝ որ չուտ-անէ, մեր-հայ-ապէն մէկ-քանի
հազար մարթ թօփ անէ, սալտաթ խրկէ, ասօր վաղը Փրուսին
հետ վայնա պիտի պացվի: Իրէն ապէն քիչ ժողվիլ է, մնացա-
ծը մեր ապէն պիտի թամամս: Շտէ քեզի թաքավօրին հրա-
մանը. հատուկ ու տեղով: Իմացար չնտը թաքավօրին հրամանը:

Պարսեղը, Օվանէսը, Զիրքորը քանի մինուլթ պաղած՝
Կէվօրքին էրէսը կը նայէին:

ՔԻՐՔՈՐ.

Մեր փէրվէլէկը հապա լինչ էղաւ: Անօր զօրութինով կի-
տիպի էվէլքի թաքավօրները խօսք տուիլ էին հայ ապէն սալ-
տաթ չառնելու. ու ատ լինչ էղաւ-էտեւ... Հապա մենք ալ թօփ
ըլանք, թաքավօրին տիմացը մեր փէրվէլէկը տնինք աւ ասինք-
նը «թաքավօր ասլրած կենաս, մեր պապերը՝ ծեր պապերէր
ասպէս ասպէս խոստմունքներ ունէին... ծեր պապերը մեր պա-
պերուն, ծեր հարերը մեր հարերուն, դուք ալ մեզի»... շտէ
սիպէս տեղով, տեղով պան ասինքնը՝ նայինք նա լինչ պիտի
կըրնա մեզի տաոցը ասելու...

ԿԷՎՈՐՔ.

Մեռնիմ պերանիտ, աղէկ կասիս ամա՝ տուն արի-նայինք
մեր չնտիվա աղաները ոքնչպէրին վրայ կօլօխցավութին կանին,
չէնէ իրենց քէֆին, չահին էտեւն ին... Շընտըլս էվէլքի աղա-
ները չիքան, ան առաջ էր որ՝ աղաները խարիպ-խաղարին վրայ
խասէֆէթ կանէին, կօլօխ կը ցավցընէին, ստակ պէտք ըլարնը՝
քէսաներէն ստակ մէյտան կը հանէին... որլին կասիս... լայլած
պերանըտ պիտի փակիս, սուս կենաս:

ՔԻՐՔՈՐ:

Ճանըս սուս կէնալէն պան կըլա որ ես սուս կենամ, տուն
սուս կէցիր, օրթան հայ-քրիստոնեան ախըր մէջ կը խաղաս:

ԿԷՎՈՐՔ.

Քու կիտցածովըտ հապա լինչ անելու է. մեր ասելովը պան
կըլա հիչ: Կէնէ մէկ պան Շէյտան քալու էնը՝ նացա ծեռքով

սիրտի քայ. մենք վճիլ ինք որ: Ամմա նաքա ինչ. նաքա հօրո
ցաւն ալ չի կըպչիլ. ինչ որ կըլանը՝ մեզի կըլա... Ասովածդ կը
սիրիս, թաքավօր քուքա՝ տիմաց նաքա կէլլին, փռիմաթ կանին.
կուպէննաթօռ, քինազ, հնտուալ, փալքօյնիք-ալային իրենց տու-
նը կը տանին, կը հարկին. կը նստին հետերը թուխթ կը խա-
ղան, աշնաւուծին կանին.—առ ալայը ինչի համար է, պէլլի մի
չէ. քօռ չինք որ չիտեսնունք... այուհ մենք կը խաղցունունք,
տապախը նաքա կը քալցունուն. չթօ թի, փամիլը պոաթից,
առ նաքա վօրին կը խափին:

ՊԱՐՍԵՂ.

Էղածը կընաց. ալ ետ դառնալու չէ, մենք արի մեր կօ-
լօխին ճարը նայինք: Մէկ-մէկի կանկատելէն, կօլօխներու վայ
տալէն պան չի քօյանալ:

ՕՎԱՆԷՍ.

Աղէկ ալ, չնտիս քու ասածէս ինչ անելու է:

ՔԻՐՔՈՐ.

Արի ես առ պանին խօլայը ասիմ ծեղի... տուք մայիսրաթ
եղիլ իք...

ՕՎԱՆԷՍ, ՊԱՐՍԵՂ, ԿԷՎՈՐՔ, ՔԻՐՔՈՐ.

Հա, էղիլ ինք... էտեւ...

ՔԻՐՔՈՐ.

Ինչա սուփայէն նեւ կը մտնուանը՝ դէպի սօլիտ մէքամ
օտա չի քա...

ՕՎԱՆԷՍ, ՊԱՐՍԵՂ, ԿԷՎՈՐՔ.

Հա, կա... էտէվ...

ՔԻՐՔՈՐ.

Ինչա օտային մէջ, փէչին քովը, սթօլին առջև մէքամ աղ-
տոտ, պատռտած հալափով, ատէն ատէն ալ քիչ մը քէֆլի եւ-
զիճի տէյէմիչ արթիլ իք...

ՕՎԱՆԷՍ, ՊԱՐՍԵՂ, ԿԷՎՈՐՔ.

Էտէվ, էտէվ, ասա ինչ ասելուիսնը, իմացանք Якушинъ-
ին համար չէ որ ասածըտ...

ՔԻՐՔՈՐ.

Հա, ЯКУШИНЪ-ին է... իտա մարթուն Պառպօյին թռախ-
թիւը մէկ ֆէնտով տանէինք, քիթին քսան քայիկի ռախի տնէ-
ինք, ալ ռախին կօլօխը զարկից իսէ՝ ծեռքը մէքամ խալէմ խո-
թինք... Ընչ կիտիս, ռուսին զաքօնը ալայը տակն ու վրայ կա-
նէր. սեր ձերմակ կանէր, ձերմակը սև կը տառցունէր... Տուն
ան մարթուն թէվէքէլի մարթ չիկիտնաս. տառքմ վրան կօլօ-
խը պատուած է, մազը ամիսներով սանրած չէ. ամսն պանը
խալէմին էկալ իսէ՝ մինիսթո չէքի, պիսմառքի ալ ուվաժիթ չի
անիլ...

ԿԷՎՈՐՔ.

Հաձէ, խօրթ ասիւր կիտիս, աֆէրիմ քեզի, արի, հաձէ, ի-
տա պանը կօլօխ պերինք. ձէմը մէքատիկ մանէթ չէ մի. արի-
ցէք իտա չորսս մարթա 25-ական քապիկ հանինք, աս իրկուն
թուխթ-խալէմ թախըմ անինք, կանչինք իտա Եաքուչինին ա-
ղէկ մը խումցունունք, ծեռքն ալ մէքամ քսաննոց... մարը չունը
անիծէ... արի իտա պանը կօլօխ պերինք...

ՕՎԱՆԷՍ.

Ան չէ ամա՝ խօրթ է-սուտ է՝ չիտիմ պազարին տեղը կա-
սէին, կալավան կասէին, Ատէսթ պիտի էրթա կասէին. ինչի է
հարցուցինը՝ կէնէ սառ պանին համար է ասին... աճապ, կասիմ,
մինչի կալավային քալը Եաքուչինին պանը չանէլնք, կասիմ...

ՔԻՐՔՈՐ.

Ատամ պօջ պան է, նայինք կալավան Ատէսթ կէրթա. էր-
թայալ-նը՝ մեզի համար կը խնդրէ, խնդրէեալ-նը՝ նայինք կը
լսին. խնթիքը կը կատարին... Ան էրկան տըռլթի է, չլալու
պաներ է. մենք մեր Եաքուչինին պանը նայինք, աս հէմ աժան
կըլմննա, հէմ խօլայ է, հէմ ալ խեղքա կը պառկի, կիտիս քի
կօլօխ գալու պան է... Աչքը սիրիմ Եաքուչինին, անպէս մէքամ
թուխթ կը կրէ սր...

ԿԱՍՊԱՐ.

Եաքուչինը վարպէտ է եալ, ամա օղորմած հօքի խատա-
մօլն ալ խալէմի քէչ չէր, կիտիս. նարա համար ալ կասին...

ՔԻՐՔՈՐ.

Ի՞նչ է ասածդ. Եաքուչինին խալէմին խալէմ կը հասնի:
Քեզի պան կասիմ. Եաքուչինը սալէթնիք ըլալու մարթ էր՝ էա-

վաթին մօտիկ չիլար-ներ: Ամա խոսա մարը շունը անիծած կա-
ւաթը կայ եսլ...

Ան իրիկունը Պարսեղը, Քիբքորը, Օվանէսը, Կէվօրքը Եւ-
քուչինին հետ Պառպօին Թռալսթիոը քէֆ կանէին: Մէկալում
օրը Փէթոնպուռկ փօշթով փաքէթ կնաց: Աս քանի օրէ քաղա-
քիս մէջ տուլուլթի ինկիլ է. ալային պէրանը սալտաթ, վայնա,
քսան տարի է, պէլլի պան է՝ օրթոց տէր ին, զավակներուն կը
մեխըընան: Մեր չորս փարէկամները մինակ պանէ չին հոգալ,
ռահաթ տեղերը նստած ին. քիթերուն տակէն կը խնտան ու
օրեր կը համպրին:

Սիհլիհիկ.

ՆԵՆՉՈՒՆԻ ՍԵՏԵՆՈՑ.

1. ԽՕՆԾՕԼՕԶ. դա անլեաս ճին է. սորա սիրած բանն է, օտարոտի հալաւներ հագնիլ, տան խորշերումը կուկուզ ա- նել, տղոց խաղցնել՝ երեսը ծոմովելով. գտակը սուր է, ճնկըլ- թաւուլներով, մատերը շատ երկայն. դիմակ էլ հագնիլ սիրում է:
2. ՏԷՄ. իրանքը ահագին, անճոռնի երեսով, բրդոտ, հէ- քիաթի հերոտ, շատակեր, կնասէր, բայց թեթեամբոտ: Սոքա, ըստ մեծի, մասին խաբվում են աչքաբաց մարդումէ:
3. ՏՈՒՆԻ ՏԷՐ. ամեն տուն ունի մի անտեսանելի պահ- պանող՝ կենդանիներու ձեով. օձեր են լինում ըստ մեծի մասին. սիրտը հանել պէտք է. թէն մի փոքր գող են, բայց մարդուս ինչքը պահպանում են:
4. ԾԻՆ. սիրում են կենալ դատարկ տուններ. ձայները սուր, բնութեամբ չար. սոցա սիրած բանն է մարդոց վախցնել, աներևոյթ են. գիշերուայ 12 ժամը սոցա սիրած ժամանակն է:
5. ՊՕՂՕԾ. մեծերին չեն երևում, այլ շատ սիրում են փոքր մինչև 12 տարեկան տղայք, չեն վնասում, այլ «պէճ» ա- նելով միայն վախեցնում են:
6. ԽՕՌԹԼԱՄ. զարթած և կենդանիներու կերպարանք առած մեռել, որ իւր կեանքի ժամանակ շատ մեղքեր է արել, (եթէ քրիստոնեայ է) մանաւանդ կռապաշտներու մեռելը:
7. ԵՂԻԱՏԻ. չարխատա ճին, որ շատ սիրում է տան և մանաւանդ մառանի մէջ կերակրեղէնները իրարու հետ խառ- նիտել՝ ալիւրը եղի հետ, աղը չաքարի հետ:
8. ԺՈՎԻ ՄԱՐ. լուսինկայ գիշեր ջրի երեսը երևում է. երկայն մազերով. խեղդում է բողբարած մարդոցը: Կանայք շատ չեն վախենում, մի փոքր էլ յարգում են, այլ մայրեր, որ ունե- նում են երիտասարդ որդիներ, չեն սիրում:
9. ՄԵԶԻՄԷՆ ԱՂԷԿ. փառասէր և նախանձոտ ճիներ,

որոց վրայ վատ բան պիտի չի խօսուի. վրէժխնդիր են, ձի չար-
չարել սիրում են գիշերները, չեն սիրում այծի հոտ և սատկած
կաշաղակ:

10. ՄԸՌՄԸՌԱՍ. պիտի նման, ոտերը չռած, բրդոտ
մէկ սասանական էակ. խօսիլ չ'գիտէ, մութն տեղ պտուտ է
գալիս և մը՛ն մը՛ն ասում է. մարդ սասանում է որ տեսնէ, չի
սիրում պասակեր տղայք:

11. ԺԱՆՏԸՐՈ. սա մարթու արգուն ժամանակ չէ երևում,
այլ խոր քուն եղած ժամանակ գալիս է, մարդու կուրծքի վրայ
նստում է, չնչարգելութիւն է պատճառում. ինքը արջի նման
մարմին ունի. գէմքը խոշոր տեսակ կապիկի է, լեզուն մունջ է:
Տեսնողներ կան, բայց ոչ երազում և ոչ հէյալքում, այլ քնէն
նոր զարթած բոպէն մի վայրկեան պը՛լթ անում է և անհետա-
նում է:

12. ՅՈՒՅԱՆՔ. հօբը մօբը անէծքին վրէժխնդիր չար
հրեշտակը, երեսը անորոշ է. բայց ամեն տղեղութեան անճա-
ւորութիւն է. մարդու յայտնվում է մութ տեղ և առանձնու-
թեան ժամանակ վախեցնում է իւր սասանաճան գէմքովը, և
խկոյն մարդ միտն է բերում իւր արած յանցանքը: Խճմըտան-
քի խութին սորա մօտ է պահած:

13. ԾԱԿԱՏԻՆ ԳԻՐ ԳՐՈՂ. խրամէթ, բարի և խիստ
հրեշտակ է. Աստուծոյ գիրքը և գրելը միշտ ձեռքն ունի. հա-
մարեա Աստուծոյ ատենագրերը պիտի համարել սորան, ըստ
մասին մարդու վիճակին: Բան ու գործն է գրել նորա ծնած
տղոց ճակատի վրայ և այն տեղից իւր գիրքը անցնել:

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒ.

à la guerre comme à la guerre.

Ես ձեզ մի այնպիսի իսկական պատմութիւն պատմեմ, որ պառաւական հէքիաթէն աւելի անհաւատալի լինի: Լսեցէք:

Արուեստական Դպրոցի մասին խօսելով՝ ես հարեւանցի յիշեցի նորա 2-3 ոխերիմ թշնամիների մասին, ոչ ոքի անուն չտալով, սակայն նոյն յօդուածի մէջ անկեղծ շնորհակալութիւնս յայտնեցի երեք պարոնների, որոց երախտիքը վայելել էր դպրոցս: Այս իմ արդարացի գովասանքը (որ մի բարոյական ամենատկար հարկ էր նոցա արժանեացը) սաստիկ ցաւցուցել է սիրտը մի քանի մարդոց և մանաւանդ Ղուկաս Շափովալովին, որոյ վրայ վաղուց պիտի գանգատէի հայոց 5 միլիօն ազգին՝ նրա դատաւոր հրաւիրելով մի սոսկալի ազգային վէճի և դատի, բայց ինքս ինձի բռնում էի, մաքիս մէջ կրկնելով հայի խօսքը թէ՝ համբերութիւնը կեանք է: Բայց կրակի առջև քարն էլ տրաքում է, մարդոց խստասրտութիւնը ամեն համբերութիւն կ'հատեցնէ, և ես յետ 3¹/₂ տարուայ մարտիրոսական տանջանքի և համբերութեան ահա առաջին անգամ դուրս գալիս եմ հայոց ժողովրդի ամբողջութեան առջև իմ մէջ ժողովուած հոգեւտանջ, կենսամաշ գանգատներովս:

Ղուկաս Շափովալովն, Ար. դպրոցի մէջ հոգաբարձութնտրուած օրէն, յրնթացս 3¹/₂ տարուան, իւր բոլոր աշխատանքը գործ դրել է (կամայ, թէ ակամայ, խել-

քով, թէ... ~արդէս չգիտեմ) միայն, միայն և մի միայն վնաս հասցնելու Արուեստական դպրոցի ներքին և արտաքին, նիւթական և բարոյական կացութեանը:

Լսեցէք իմ փաստերը և յետոյ դատեցէք իմ ասածի ճշմարտութիւնն. եթէ խօսածս սուտ է՝ զարկէք բերանիս, բայց եթէ ճշմարիտ է իմ ասածը՝ դոնէ առ յապալ, հայոց ողորմելի դպրոցները ազատեցէք այնպիսի հողաբարձուներէ, որոնք փոքր ի շատէ նմանում են առաջ բերած Ղուկաս Շափովալովին:

Ամենից առաջ ձեզ այս ասեմ, որ իմ հերոսը մանկութեան օրերը թուվարճի է եղել, իսկ ծերութեան ժամանակ՝ պոյետաճի. առոյգ հասակը անցել է քաղաքներու ու գեղերու մէջ: Այս նորա կենսագրութիւնը: Իսկ նորա գործունէութիւնը այս է:

Նախ՝ երբոր հիմնուեցաւ 1880-ին Ա. Դ., տեղոյս մեշչանսքի ուփռավան որոշեց իւր անդամներէն տարեկան պարտագրիչ տուրք ժողովել յօգուտ աշակերտների ուսուլիէն 25⁰/₀, և առաջին նուագ այսպէս տնօրինեց. 15 աշակերտի համար տալ դպրոցիս 225 մանէթ (իւրաքանչիւրին 15~ական ուսուլի), հայթհայթելով նոցա գիրք, թուղթ, գրիչ և այլն, ևս և հալաւ, ոտնաման, գտակ...: Եւ այս հոգսը յանձնեց Ղ. Շափովալովի խնամքին: Ղուկաս Շափովալովը միայն ¹/₂ տարի տուեց դպրոցի վարձը, իսկ մնացած տարիները աւելորդ համարեց և իւրակամ զրկեց դպրոցը 1125 մանէթէ, բաւականաւով միայն տալով 15 աշակերտաց և այն վայնաչարին ամենաշատ հալաւ միայն: Գիրքերը և այլ ուսումնական պիտոյքը իւր բոլոր ծանրութեամբ մնաց իմ վրէիս: Ես համբերութեամբ տարի այս զրկանքը և մինչև այսօր տանում եմ. ոչ ոքի չգանդատեցի, ոչ ոքի մէկ խօսք չասացի: Եւ հաւատտի գիտեմ, որ մեր պատուական մեշչանսքի ուփռավան և նորա հետը միասին բոլոր մեշչանիւններու դասակարգը կարծում է թէ՝ նոցա որդոց ապագան ապահովուած է Ղուկաս Շափովալովի ձեռքով:

Երկրորդ՝ այն ստացագիրները, որն տալիս են փող վճարողներին՝ վրան այսպիսի մակագրութիւն ունի՝ «ВЪ ПОЛЬЗУ РЕМ. УЧИЛИЩА», այսինքն յօգուտ Ար. դպրոցի. և փող հատուցանողը կարծում է թէ՛ այդ ժողոված գումարը ամբողջապէս տրվում է մեզ։ Գրեթէ նոյն տարին Ղուկաս Շափովալովը մի խարդախ եւ կեղծատր մարդասիրութեամբ յորդորում է մի քանի մարդոց այդ գումարէն մասն հանել նաեւ ուրիշ ծխական դպրոցներու օգտին, տալով 15 աշակերտաց հալաւ։ Ի՞նչ իրաւունքով Կոյ իրաւունք ժողովել փող մէկի անունով և տալ միւսին։ Այդ բարի գործ չէ, այլ խարդախութիւն է, խաբեբայութիւն է. այս բանը ամեն բարեմիտ մարդ կարող է վկայել։ Խարդախութիւն չէ, եթէ ես մի լրագրի համար փող ժողովեմ և ուղարկեմ միւս լրագրին։ Խարդախութիւն չէ, եթէ էջմիածնայ ճեմարանի համար զոհած փողը ուղարկեմ Երուսաղէմայ վանքին։ Խարդախութիւն չէ, եթէ սոված Ալաշկերտեցոց համար ժողոված փողը գործ դնեմ յօգուտ Թիֆլիզի Ներսիսեան դպրոցին։ Սոփեսատութիւն չիլինիլ, եթէ երկար բարակ մանուածոյ խօսքերով հաւատացնեմ միամիտ ժողովուրդին, որ այս էլ մեր ազգի պէտքն է, այն էլ։

Գիտե՞ արդեօք մեր ժողովուրդը, թէ այդ հալաւները ինչպէս և որին տալիս է Ղուկաս Շափովալովը։ Շափովալովը Ար. Գ. աշակերտներին հալաւ բաժնելու ժամանակ երբէք խորհրդակցած չէ ինձ հետ թէ՛ արդեօք այն աղան, որին մտադիր է հալաւ տալու՝ արժանի է, թէ ոչ. արդեօք լաւ է սովորում, արդեօք վարքը գովելի է, արդեօք ջանասէր է ուսման և արուեստի մէջ, վերջապէս, գոնէ, այցելում է դպրոց, թէ, բացի հալաւը ստացած օրէն, ամբողջ 6 ամիս էլ երեսը չի ցուցնում դպրոցին։ Այս ամենը նորա համար աւելորդ բաներ են։ «Հա, ի, քու պապայիտ կ'ճանչնամ։ Հա՞՞, պապատ Սըռլիսովին Գրիգորը չէ. հա՞՞, մամադ աշծի կամ լուացք անող Ծուկուկը չէ»։ Այսինքն՝ եթէ աշակերտի հայրը ու մայրը Ղուկաս Շափովալովի ծանօթ

Գրիգորը ու Ծուպուկը լինին՝ նա արժանի է մեշչանաբի հասարակութեան զոհաբերութեան արժանի լինելու։ Նորա աչքին ոչ-ինչ բաներ են՝ եթէ աշակերտը լաւ է սովորում, ընդունակ է, բարի յոյսեր տալիս է մի օր արժանաւոր և քաղաքի պարծանք բերող արուեստաւոր լինելու. այդ ամենը հոգաբարձու Շափովալովի համար աւելորդ յատկութիւններ են։ Պէտք է այս ևս ասեմ, որ 15 աշակէրտէն հազիւ մէկը կամ երկուսը արժանի եղել են ստացած բարիքին, և այն իմ առանձին ազդեցութեամբն, ապա թէ ոչ՝ գրեթէ բոլորը տրուած է ամենաանպիտան, ծոյլ, դատարկաշրջիկ, բթամիտ աշակերտացը, որոնց ծնողացը ճանաչում է մեր պատուելի հոգաբարձուն։

Ինչ հաշիւ ունեցել է Ղուկաս Շափովալովը այդպէս անելու՝ այդ իրեն գործն է, ուրեմն յընթացս 5 տարուայ մեշչանաբիյ հասարակութեան տուած փողը, Ղուկաս Շափովալովի շնորհքով, իզուր կորել է դպրոցի և աշակերտաց համար։

Յընթացս 5 տարուան 30-40 ամենապատուական տղաք կիսաւարտ թողել են դուրս են եկել դպրոցէն միայն այն պատճառաւ, որ նոքա կարողացած չեն ձմեռները մերկ և ձիւնին ու ցեխին բոբիկ այցելելու դրպրոց (որովհետեւ հալաւ և ոտնաման ունեցած չեն) հէնց միայն այն պատճառաւ, որ նոցա հայրը կամ մայրը շնորհ դտած չեն Ղուկաս Շափովալովի առջև։

Այս իմ յանցանքն է, այս Ար. Դպրոցի պակասութիւնն է։ Փառք Աստուծոյ, վերջապէս ահա բանի մի ամիս է, որ Շափովալովը դադրեցաւ աշակերտաց հալաւը հոգալու և նորա տեղ ընտրուեցաւ մի պատուական երիտասարդ՝ Զորչովեանը, որի օրով միայն կարելի է ասել, որ Ար. Դպրոցի աշակերտների հալաւ ստանալը մի փոքր բարեկարգուեցաւ։

Իսկ մեր պազարը, իսկ մեր մահլաները, իսկ մեր եալին լցուած են Ար. Դպրոցի նշանազգեստով հագուած դասալիք ստահակ տղոցմով, որոնք Ղ. Շ. հալաւ

ստանալէն յետ իսկոյն դադարել են դպրոց այցելելու:

Այս գրած միջոցէս մի քանի օր առաջ Ղուկաս Շափովալովը մի ևս այլանդուկ առաջարկութիւն է արել Մեչանսքիյ ժողովի նիստի մէջ. «չէ՞ կարելի արդեօք յօգուտ Ա. Դ. աշակերտաց ժողոված գումարէն զոհել յօգուտ մի դպրոցի 900 բուսկի»: Այս կեղծաւոր բարեխօսութիւնը նման է այն յանցանքին, որ կասուի՝ «մուրացիք աղբատի պարկը յափշտակել» «Отъ нищаго суму отнять»:

Երեւելի խարդախ ազգասիրութիւն:

Ինչպէս յայտնի է, արուեստական Դպրոցը ունի 3 արուեստանոց՝ երկաթագործութեան, կօշկակարութեան և ատաղձագործութեան, և իւրաքանչիւր արուեստանոց ունի իւր յատուկ կառավարիչները. կօշկակարութեան կառավարիչն է Պր. Խոճեանը, երկաթագործինը ես եմ, իսկ ատաղձագործինն է Ղ. Շափովալովը: Մինչևի Ղ. Շափովալովի կառավարիչ նշանակուելը Ար. Դպրոցի ատաղձագործութիւնը հսկայաքայլ առաջ էր գնում. դա լինելով Ս. Յարութիւնեանի սիրական արուեստանոցը (այդ միջոցին դա էր նախագահը) մի հրճուալի պատկեր էր ձևացնում: Աշակերտաց ժրաշնութիւնը և յառաջագիմութիւնը, ներսի մաքրութիւնը, արտաբերուած առարկաների պէսպիսութիւնը, ճոխութիւնը ամենին հիացնում էր: Մենք, Դպրոցի մէջ ծառայողքս, երբ մի օտարական էր այցելում, իբրեւ մի հրաշակերտ, ցոյց տալիս էինք այս արուեստանոցը: Առաջին օրից աշակերտները մեծ եռանդով ձեռքերը առած գործիք և ատաղձ հէնց առաջին ամիսն այնպիսի գեղեցիկ իրեղէններ դուրս հանեցին, որ մարդ հիացած էր մնում, չգիտէր որն աւելի գովէր իրեղէնը, թէ՞ աշակերտին, թէ՞ վարպետին: Արուեստի գործը շարունակուեց այս գեղեցիկ կերպով մի ու կէս տարի. այդ միջոցին նախարարի հրամանով թոյլ տրուեցաւ դպրոցին базаръ-аллегрѣ ասած վիճակախաղը ունենալ, ուր 1000 ռուբլիէ աւելի ապրանք էին պատրաստել աշակերտք, որն վաճառեցու մօտ 1300

մանէթի: Ահա այսպիսի ծաղկեալ վիճակի մէջ էր դըպրօցիս ատաղձագործի արուեստանոցը, երբ Ղուկաս Շափօվալօվը նշանակուեցաւ (չարաբաստի՛կ օր և ժամ) ատաղձագործի կառավարիչ:

Հէնց որ դա ոտքը կոխեց պաշտօնի, ասեա թէ մէկ անէծք ի՞նչաւ խեղճ ատաղձագործութեան արհեստանոցի վրայ. ընդհանուր եռանդը կորու. աշակերտք ծուլացան, վայրենացան, անպիտանացան և ցրիւ ընկան չորս քամիին. արուեստանոցը ամայացաւ: Ի՞նչ էր դորա պատճառը: Դորա պատճառն էր մեր խելօք հոգաբարձուի «խելքին զօռ տալը»:

Բանը այսպէս եղաւ:

Վրայ-վրայ երկու ամբողջ տարի ատաղձագործութեան արուեստանոցն իւրընթացքը շարունակում էր բոլորովին նման դասարանի, այսինքն վարժապետը ներս էր մտնում իբրեւ վարձած ուսուցիչ, ցոյց տալիս էր աշակերտին ինչոր հարկաւոր էր, իւր նշանակեալ ժամանակը (յետկիսաւուր 1 ժամէն մինչև 5, 6 կամ եօթը, այս ինքն տարուայ եղանակին նայելով) անցնում էր աշակերտաց հետ: Այս կարգը, որ բռնած ունէինք դպրօցիս հէնց սկսած օրէն, փորձը հաստատեց, որ ամենալաւն էր: Խելք խելքին զօռ տուող Ղուկաս Շափօվալօվը, չգիտեմ ինչէն, եզրակացուց որ, աւելի լաւ կ'լինի, եթէ հրաւրել իբր վարժապետ մի այնպիսի անձն, որ իւր սեպհական արուեստանոցովն օտար-վարպետներովն մտնէ մեր դպրոցն և իբրեւ սեպհական արուեստանոց գործածէ դպրօցիս այս դասարանը: Ինչպէս որ նա պահանջեց, այնպէս ալ կատարուեցաւ և ահա 3 տարի է որ այդպէս շարունակվում է գործը: Հետևանքը ի՞նչ եղաւ: Հետևանքը այն եղաւ, որ աշակերտների ռազգեսանքը տիրապետեցին ուսւ, փօլեաք, և գերմանացի գործաւորներ, իսկ մեր աշակերտք՝ դադարեցան աշխատելու և միայն զբաղուած են կամ անգործ թափառելով արուեստանոցի մէջ, կամ տաշեղ վառելով, սոսինձ եփելով, արուեստանոցը աւելելով, վարպետների համար ծխախոտ և

շուկայէն հաց ու խըլեար բերելով: Միով բանիւ, նա֊
փովալովի յանձնած արուեստանոցը զադարեցաւ հայ ե֊
րեխայի համար օգտաւէտ ուսումնարան լինելէն և զար֊
ձաւ մի բամբարակ գերմանացիի համար 700 մանէթ
ռոճիկ ստանալու տեղ, անվարձ բնակարան և Արուես֊
տական գպրոցի հռչակի տակ իւր անձնական շահերը
առաջ տանելու միջոց:

Եւահա Յ ասրի է որ նափովալովին յանձնած փայ֊
տագործներու արուեստանոցը զադարեցաւ հայ աղոց
օգտաւէտ լինելէն և իբրեւ ծանր բեռ և ամօթալի ա֊
ռարկայ դարձել է Ար. Դպրոցի համար:

Այսպէս հասկանում է մեր պարօնը իւր հոգաբար֊
ձուի սուրբ պարտքը: Այսպիսի ծառայութիւնով յոյս ու֊
նի մեր խելօք պարօնը երախտիք ցոյց տալու ազգային
գործին: Այս չի նշանակում եղած գործը քանդել, և ո
թէ նրա վրայ խնամք տանել: Ամօթ և խայտառակու֊
թիւն:

Զարմանալի մարդիկ ենք մենք հայերս. բացի մեր
սեպհական խանութէն ու մեր առուտուրէն, ամենայն
ինչ հասարակական գործ մեզ համար չնչին բաներ են և
չնչին մարդոց ձեռքով կառավարելու: Ով որ անընդու֊
նակ է, գատարկաշրջիկ է, խելքէ պակաս է, ազէտ է,
բարոյականութիւնը խախուտ է, սնանկացած է (միւհ֊
լիւզ էլած) անուանարկ է, որին մենք մեր գրպանի կռօ֊
չը չենք հաւատալ՝ իսկեիսկ այդպիսի մարդոց կանենք՝
տիրացու, տէրտէր, վարժապետ, հոգաբարձու, խնամա֊
կալ և այլն և այլն և այլն. և յետոյ զարմանում ենք, որ ազ֊
գային գործը չի յառաջանում, յետոյ ինքներս ամեն
տեղ բամբասում ենք թէ՛ հայի ձեռքով ոչինչ բարի
բան չի գոյանում:

Իսկ Ա. Դ. համար (որն աչքի փուշ է մի քանի չա֊
րանախանձ մարդոց) ահա քանի տարի էր, որ սպառնում
էին հրապարակաւ թէ՛ կեցիր կեցիր ֆելանին ու
ֆելանին՝ հոգաբարձու բնտրինք. նայէ 'ինչպէս կուլխու֊
վրայ կբերէ ձեր գոված Ա. Դպրոցը: Եւ ցայն աստիճան

լրբացել էին մարդիկ, որ ինձ յընթացս 3 տարուան 4-5 անպիտան մարդոց անուն էին տալիս, որոնք եթէ իրաւ ընտրուէին հոգաբարձու՝ առանց այլևայլութեան պիտի կործանուէր այս պանծալի դպրոցը: Բայց, փառք Աստուծոյ, որ այս անգամն էլ, ինչպէս և միշտ, հայի Աստուածը խուլ մնաց վասակներու ու Տէր-Կիրակոսներու աղօթքին:

Ի՞նչ բարի բան կարող էին սպասել մեր քաղաքացիք, երբ Շափովալովի պէս իւր աներձագներէն ապտակուած մարդուն ընտրեցին հոգաբարձու. խեղբի՛ն էին հաւանած. Շափովալովը ինչ բանի մէջ ցոյց տուել էր իւր խեղքը. արդարամտութեանը-երբ որ նա իւր մօտիկ արենակիցներուն այս նորուստ կամենում էր զրկել և, փառք ու պատիւ սէնաթին, որ նրան տուածեցուց յօգուտ խեղճ երիտասարդներուն 800 մանէթ. ճարտարախօսութեանը, երբոր նա քաղաքի ամէն անկիւնները հօտեցուց իւր բամբասանքներով ողորմելի Ա. Դ. վրայ, և այդ իսկ պատճառով մեր Բ. Ը. դրասենեակի անունը քաղաքացիք ըամբաստարան կնքեցին-վասն զի՝ դա օր ու գիշեր բամբասում էր նրան:

Մէկ ժամանակ պ. հոգաբարձու Ղ. Շափովալեանցը աւելի շուտ շուտ սկսեց յաճախել ուսումնարան, մինչև իսկ նկատելի եղաւ ուսումնարանի ծառայողաց, բայց ի վերջոյ իմացանք որ դորա յաճախման պատճառը իր հին պօյաները վաճառելուն միջոց փնտռելն էր, որ և գտաւ: «Ախպար աս վարժատունին թէփէն պօյա պիտի լայ, չէնէ զեան կըլայ ալայ մալայ. աս տարի չանինքնէ, դիմացի տարի շատ ստակ կերթայ, և ինչ զարմանք որ վարժատան երթիկը ներկուեցաւ իրեն խանութի հին ներկերովը:

ՆՈՐ ՏՈՒՆ ՈՒ ՀԻՆ ՏՈՒՆ

(Պարկենդանքի նախնիներ).

Մէկ չիլէի օր—Թահմինովս ուլիսի տասներուն—
տունէս էլլայ, կնացի տէր Մկրտիչին, որ օրուայ խարճ-
լուխիս համար մէտօմը ստակ փոխ առնում նարամէն:
Անոր համար ուլիսի տասնին կասիմ, որ ես չօխտան
տէյէմիշ արիլ իմ, որ առած հախս ճորով-մորով քսան
օրվայ ծարը ծարին կը հասնէ. մնացած օրերը պարտքով
կը կենամ: Մեր ժալոջնին, ատէթը, ամսու քսանին կը
տրվի. շտէ հէսապ արա: Ի՞նչ ալ լանը: Սահաթը տահա
տասը չիկար ամա, օրը ամպէս տաք էր, որ նէֆէս ա-
ռած-իքէնըտ կիտիս-քի ալէֆ կուլ կուտայիր. էրկին-
քէն, Ասված ազատէ, կրակներ կը թափէր: Չօխտան
թաթաւի էրես տեսած չէինք. կետինին արօտը, ծառե-
րուն ետփրախները ալայը դեղնիլ էին, թոռմիլ էին ու
կօլօխները վար կախիլ էին: Արապաճամփաներուն վրայի
թօզը մինտարի հաստուլթինով կեցած էր. ինա թէկա-
րան քամի որ վերնար, եա ծիւարապա անցնէր՝ թօզը
օպայի պէս կը կայնէր տիմացտ, քիթտ, պերանտ, ծո-
ցրտ, էնքսէտ, ճեպերտ ալայը կիլինքցունէր: Տառհա-
լաթ հասայ տէրտէրին տունը: Հասայ, ամա ի՞նչ ֆայտա,
—արապախափսին փակ, փէնճէրէներուն խափախները
փակ, ազամորդու ծան չիկայ:

«Իսա ի՞նչ պան է, ասի միտքիս մէջը, մարդը ու-
տեխ խայիպ էղիլ է»:
Պէրէքէթ վերսին, իտա մինուլթին
տիրացինին փէնճէրէյէն մէքամ կինիմարդ կօլօխը տուս
հանից: «Եանկա, ասի, չիտիս տէրպան ուտեխ կնացիլ

է»։ «Ի՛, իտա ինչ կալածի է, ասաց կինիմարդը, չիտիս-
ինչ, նա Լըսաւորչին գերեզմանոցը կրվիլ է-տա. առջի
տարին է-ինչ. առ քանի տարի վրայ-վրայ նա օղլուչա-
խով ամառները հօն կը կրվի. լսած չիս-ինչ։

Կինիմարդուն ասածը խորդ էր. առ ես կիտէի, ա-
մա միտքէս էլլիլ էր։ «Շինտի ես ինչ անիմ, միտք կա-
նէի. իսա տաքին ինչպէս նոր-նորաէն ճամփայ էլլիմ,
հաշվէ վեռսթ-վեռսթ ու կէս տեղ եայեան էրթամ թօ-
զին մէջէն, հօտած սոխախներէն ու ամեն մէկ ապու-
թիս խուտուռդան շունի ռաստ գալէն»։ Հէչ էղիլ իք
ինա վերի մահլաները. տէյէմիշ արիլ իք ինա զըջված,
առանց ազպարի, սըվա արած, խամիշէ թէփէներով ման-
տըռ տուները. տէյէմիշ արիլ իք հօնի չինկեանայի լման
հայ կինիմարդոցը, խռանի պէս մանտո չարխատա տը-
ղոցը, պալապան-պալապան խուտուռդան շուները, որ
թափ սոխախին օրթան պառկած կըլան-նը։ Հապա սատ-
կած կատուները, հաւերը, հապա չէրէն-չէրէն չօփերը,
կոտուած քիրէմիթները, թուլաները, ամանները։ Իտա
սոխախներէն-չտէ պիտ անցնէի՝ տէրտէրին ամառվայ
կեցած տեղը հաանելու համար։ Նեղուլթին շունենայի-
նը՝ խեւ էի իտիպէս տանճառք վրաս առնելու։ Հա-
պա առ ալ որ չանէի՝ ինչ կըլար հալըս։ Մէկ-ալայ մը
պալաչաղաներ կըլա՞ր քաղցած թողցունելու։ Ինչպէս վե-
րը ասի՝ առած հախս ճօրով-մօրով քսան օրվայ կօգտե-
ցունէի. մնացած տասը օրը, ատէթը, պարտքով կապ-
րըվինք։ Շտէ առ տասը օրվան համար, ամիսը մէմը, բա-
րեկամներէս մէկին կօլօխցաւութին կուտայի։ Աս տապ-
ռան ալ ալայ իւմէտս բարեկամ տէրտէրիս վրան էր։

Եբոր Լըսաւորչին գերեզմանոցը էկայ-նը՝ իմանալ
ինծի հասաւ. չապիկս ճուր կտրիլ էր. էրեսէս թօզոտ
քրտինքը ամպէս կը վազէր, որ փլաթօքով սրբեցի-նը՝
փլաթօքս այեախ-չանախ սրբելու ճնճոցի լմանեցաւ.
ճօրով նէֆէս կառնէի՝ ամպէս հէլլաք էղիլ էի։ Տէրտէրը-
չնորհակալութին-նես հրամեցէք արաւ։ «Ձէ, տահա ինչ,
ասի. առ թնչըխին նեսը կենալու պա՛ն է որ. խըղդըվիմ-

ինչ»։ Ատպէս է՛նը, ասաց տէրտէրը, տուն հոս կեցիր, ես կէրթամ չային պանը կնայիմ. կուզիս՝նը կնա մէտօ՛մը գերեզմաննոցը քալէ»։

Տէրտէրը կնաց չայ հազիրելու, ես ալ կնացի դէպի գերեզմաննոցը։ Էլլա աղլի պացըռ օպային վրան. հեռուէն կը տեսնէի մուռջումի պէս ժըվո՛ւ-ժըվո՛ւ քա՛ղաքը. ոտքիս տակն ալ կար մէկ ուրիշ սուս ու ռահաթ քաղաք, որ բանը գործը խալսած, ամենին հետ կապե՛րը կտռած, ամեն հէսապները վերջացուցած, ինչպէս կասին՝նը ալուրը ծաղած, մաղն ալ պատէն կախած, որ յաւիտենական քունով քուն կըլար։

Շատ գերեզմաններու վրայ սալթը հասարակ առ՛ջիննըյ քար դրած էր, վրան ալ կիր չի կար. պէլլի չէր՝ զէնկին իշխանի՛ մի էր, չէնէ ժամին տուռը մուրացող աղքատի, մէկ աղայի սայեախլըի՛ մի էր, չէնէ սուռութ՛մա հօռիկի մէկին, կիտուն վարդապետի՛ մի էր, չէնէ տառիացի զասօռինի։

Կային ուրիշ գերեզմաններ ալ՝ մեռմէնէ, երկըթէ, վրանները եալտըզլը կիրերով, տարին ալ կըրած էր՝քի՛ տունչատապրիս էղողը քը ծնիլ է, քը վախճանիլ է, ամ՛մա՛ ինչ արիլ ին, որի՛ն ֆայտա տուվիլ ին, էտեներէն ինչ բարի գործ, եա բարի անուն թողուցիլ ին՝հէչ պէլլի չէր։ «Մկրտիչ Կռուչօվ», «Դարուէլ Զեվզէկօվ», «Մըկըրտիչ Կիսարօվ», «Կարապետ Տուտուկօվ», «Մայրամ Խուլվաթօվա»—կնա սակից պան հասկըցիր։ Շատ, շատ խրթ էր «Ասված օղորմի հոգուտ» ասելու գերեզման, զէրէ սաղ էղած ատենները պիլէ տաքա հոգի (կօյեա խճատանք) ասած պանըտ իշկիլ էր, որ ունեցած ըլային, ուր մնաց որ մեռնէններէն ետքը...

Հնա, առջեւ կեցած ին հէմ մեռած, հէմ սաղ քաղաքները. ո՞րը երկուսէն աղէկ է, ո՞րը գէշ, Ասվածուկայ որ՝ տիժար է ասելը։ Ի՞նչ աղէկ պան արիլ է իսա ոտքիս տակի մեռած քաղաքը, ինչ աղէկ պան կանէ ի՛տա սաղը. երկուսէն ո՞րը աւելի ֆայտալը է, ո՞րը հայ ազգին աւելի պատիւ կը պերէ։ Հին քաղաքացին կերիլ

է, խմիլ է, քէֆ արիլ է ու մեռիլ է. սաղ քաղաքացին ալ կուտէ, կը խմէ, քէֆ կանէ ու ասօր-վաղը պիտ իյնի-մեռնի: Ֆառաղը շատ է:

Աչքս դէպի Սուրբ Խաչին սէմթը տառցուցի, տեսայ մեր կովերուն դուվարը, որ հեռուն կ'արծէին: Միտք արի՝ իտա կովը կուտէ, կը խմէ, կաթ կուտայ, կ'ծնի, մէկ օր ալ պիտի իյնի-սատկի (եբոր ծերութը խասապին տանակին ռաստ չիգայ-նը), ամա, սատկելէն ետքը կէսէ առանց ֆայտայի չի մնալ. նայէ կօշիկիտ տապանը, կովի կաշիէ է. ասել է որ՝ կովը սատկելէն ետքն ալ կէսէ մէկ ֆայտա ունի: Կովը հոգի ունենար-նը՝ կօշիկիտ տապանին վրան նայեած-իքէնս՝ ամեն անգամ «կն՛վ՝ Աստուած օղորմի հոգուտ» կասէի. ամա ինչու օղորմիս պիտ տամ ան անշահ մեռածներուն հոգուն, եբոր նաքա սաղութները պիլէ մէկ աղէկ գործ կատարած չունին:

Վրաս պէթէր տուրտմութին էկաւ:

Քալելէն-քալելէն էկայ մէքամ հին գերեզմանի քով: Վրայի քարը էպփէյի մեծ էր, կըլար պէքիմ էրկու կաղ ու կէս, ամա կէսէն աւելին կետնին մէջը պաթիլ էր, մէկալ ծարն ալ պէտք էղածէն աւելի վեր վերցիլ էր: Ատ տահա հէչ: Վրան մէկ խուճուռ պան տէյէմիշ արի. քարին վրան, գերեզմանին սաղ ու սօլ սէմթերը իլինք էր կովի հին ու թաղէ ապականութիւնով. կիտիւ-քի հայվանները խօսք-մէկ էղիլ էին իրենց էտէպսըղ հարկաւորութիւնը սալթը ատ օղորմելի գերեզմանին վրան կատարելու: Ատ չօգտեցաւ. քարին աղլի վեր էլլած քօշայէն պէթէր կօղի հօտ կուգար. ատ տեղ առսըղ շուները ատէթ արիլ էին միւճէրէթ գալու ու էտելի օտ-քերը վերցնելու: Խօղերն ալ ռահաթութին տուած չէին աս քամպահթ գերեզմանին. նաքա եալ իրենց հալվա խորդելու մարիֆէթը ցուցուցիլ էին: Մէկ խօսքով՝ անբան հայվանները աս գերեզմանը իրենց վաթէռքկաղէթը արիլ էին: Sic transit gloria mundi! ասի ու անոր քովի մէքամ պացուկէկ քարի վրայ նստայ, զէրէ, ինչպէս ասի-նը, պէթէր դալցած էի:

Քարին վրան նստածսւալ ան էր, որ աչքս վերցու-
նում, ինչ տեսնիմ-նը աղէկ է,—հեռույէն մէքամ աղա
(քալվածքէն ու չրայոտ էրեսէն պէլլի էր աղա էղածը),
ծեռքերը մէջքին տրած, առջևէն հտեհն, կօլօխները պաց
էրկու տէրտէր, իրիցփոխներ, ժամկոցներ առած՝ շիտակ
տէպի ինծի կուգար։ Ատ աղան, կիտիս քի, ճանչըցած
մարդս էր, ամա վօվ էր, ինչպէս էր անունը, եւ, եա
ուտէիս տեսիլ էի—միտքս չէր դալ. ամպէս ալ տէրտէր-
ները, իրիցփոխները ու ժամկոցները, կիտիս քի չօխ-
տան, շատ չօխտան տղայ ատէնս, նացա մէմը-էրկու
տեսիլ իմ ու անկէ հտե խայիպ էղիլ ին, մէմալ ռաստ
էկած չիմ։ Նացա վրայի հալաւներն ալ հինութ ֆասսօ-
նի էր։ Աղային քալվածքը քիչմը տէվէի քալվածքի կու-
գար—հօփ, հօփ. ատ խիստ աղէկ միտքս է.—էվէէքի
ատէնները աղաուլթինի ու գէնկինուլթինի նշան էր. տօղ-
րուսու՝ շինտիս ալ թէլ-թուք կան ատ ֆասսօնով քալող
գէնկիններ։ Աղան սրտավարտի չորս-հինկ հատ ա ա ա ա
չասած՝ խօսք չէր հանիլ պերնէն, օրինակի համար՝ «ա
ա ա ա ես ան փէղէվէնկին գաւակին կիմացնում իմ
վօվ էղածս», «ա ա ա ա իտա ինչ պօշ լաֆեր է», «ա
ա ա ա իտա ասածտ ինքտ ալ կը հասկընամ» և այլն.
չտէ աս ֆասսօնով։

Երօր ինծի մօտկցաւ-նը, «ինչո՞ւ իմ նոր տունս է-
կիլ իս, ասաց։

— Աս քո՞ւ տունտ է-ինչ, ասի։

— Հապա չիկտէիր, ասաց նա։

— Քեզի պէս աղա մարդուն հէչ կը վայլի ասպէս
աճրժմանը տունի մէջ կենալը, ասի. իսա ինչ է իսա
չորս քովը, ասի ու ծեռքով ցուցուցի կովերուն ու չու-
ներուն արարմունքը։

— Ատոր պատմութիւնը շատ էրկան է, ասաց աղան։

— Անունտ ինչպէս է, հարցուցի։

— Հայտէ, ել էրթանք իմ հին տունս. անունս ու
իմ վօվ էղածս անտեղ կիմանաս, ասաց, էրեսը տառ-
նուց ու պաշլայից աղլի տէվէի քալվածքովը հօփ-հօփ

էրթալու, տէրտէրները, իրիցփոխերը, ժամկոցները էտեկն կնացին: Ես ալ տեղէս էլլայ ու նացա էտեկն կնացի: Էրթալու ատէնս մէկ պան տէյէմիշ արի, չունքի արևը առջևներէս էր-նը՝ շուքերս էտեններէս պիտ լար, սամպէս չէ՞. իմ էտեկս շուք կար, ամա աղան ու նարս հետի մարդիքը շուք չունէին: Տահա մէկ ուրիշ պան, հետս կալաճի անելու ատէնը աղային աչքին մէջը չէր էրևնալ իմ պզտիկ սիւրէթս: Տէյէմիշ արած է, որ աս էրկու պանն ալ գէշ նշաններ ին: Խեղքս վրաս լար-նը՝ վոխէս լերդս պիտի պատուէր, ամա ատ տապաւան ատ նշանները ես պանի տեղ չի տրի:

Մէկ ուրիշ պան ալ պիտի ասիմ ծեղի, ամա չիտիմ կը հասկընա՞ք, չէնէ չէ: Ատ տապաւան, ժամանակ ասածըտ՝ խօսքի վրայ՝ սահաթ, օր, ամիս, տարի կիտիս քի ինծի համար չիկար. տարվայ, շաբաթվայ ըլլալու պանը մինութվայ մէջ կըկատարվէր ու ես հէյ չէր արմըննայի և չէր հարցունէի քի՝ ինչո՞ւ ատպէս թէզ կանցնի ժամանակը: Օր, տարի, շաբաթ, մինութ-ալայը եօխ էղիլ էին, չիկային. սալթը աչք բանալ-փակել կար... Չէ, կը տեսնիմ որ՝ ասածս չի հասկըցաք: Աս պանս մարդ ինքը տէյէմիշ պիտի անէ, չէնէ ուրիշի ասածովը տիժար կը հասկըցվի:

Եբոր աղային տունը մտանք-նը՝ պամալվայ տէրտէրները, ժամկոցները խայիպ էղիլ էին, չիկային. ես չի զարմցայ, չի հարցուցի պիլէ՝ ուտեխ կնացիլ ինտէյին, կիտիս-քի՝ ատպէս ալ պէտք է, որ ըլար: Սալթը էրկուսս նես մտանք: Աղան ինքը հինութվայ մարդ էր ամա՝ նարս տունը շնտիվայ նոր տուններուն փլանոֆն էր: Ասօրվայ պէս միտքս է. տունը փառաւոր տուն էր: Մէրտէվէնին կէսին հասած, պատին վրան մէքսմ պալապան հայլի կար: Սուֆային պատերը չէչիտ-չէչիտ պոյաններով նախշած էին: Տունը էրկու փայ պաժնած էր. սօլին սէմթը աղային կեցած օտաններն էին, սաղին սէմթը փառաւոր փաքօյներն էին—զալ, կասթիններ, սթալափօյ: Տուռերը, փէնճէրէները, կետինին տօխտակը ալայը

Թանկնոց, հեռու տեղերէ պերած փատէ էին։ Օտաներուն մէջը էրկաթ չէր էրեւալ, ալայը ցոլուն եզ ու պոծնդ էր։ Պալապան-պալապան եալտըզը ճաղերը կիւմպէթի պացըռութին առեքներէն կախված էին. տուռերուն ու փէնճէրէներուն փէրտէները Թանկնոց խաս մաթէռի էին. օտաներուն քօշաները տասվերկուական մատերով եալտըզը շամտաններ տրած էին պղտի-պղտի սթօլներու վրայ. աթոռները, թաւունները, քիւրսիները, քոհսլաները, տիվանները Թանկնոց փատէ խորդած, վրաններն ալ խաս մաթէռի քաշած էին։ Հազար հինկ հարուր մանէթնոց ֆօւթօփիանը կեցած էր պատին քովը, տիմացն ալ առանց մէջքի կլօր աթոռք։ Պէս-պէլլի էր, որ աղան իլվանի, կօյեա՝ էկոզ-կնացողին արմնցնելու համար ստակ այեամիշ արած չէր։ Մոսկով, Փեթռէպուռք ատ ֆասօնի տուններ տեսած չիմ, ամա թռաքթիռներ շատ տեսիլ իմ... էյ, ինչ ալ լայնը։

Ես արմնցած աչքերս զալին պատերուն, առերին ու տունին թախըմին վրան կը քալցունէի, որ կամացուկ նես մտաւ մէքամ տռակիլի սօյ էսլի մարդ, կեղացիի չէքմէն հագած, պալախները կօշիկին խօնճին մէջը խողած, ու ասաց։

— Ադա՛ հինկ հազար փութ փոխմաթ արինք։ Պարին գէշ պարի չէ։

— Աղէկ չորցուցի՞ք, հարցուց աղան։

— Ի՞նչ կասիս. հաշվէ ութը օր արապաները կայնեցուցիլ էինք կըճըռ-կըճըռ արեւին տակը, թայէն համան մէմէկ փութ չորցաւ։

— Ատ խիստ աղէկ արիք։ Վար առնելու ատէնը պուրդին քէսէքները անէկ մը (ծեռքով կը ցուցնէ) թօթվեցի՞ք։

— Հնապ ի՞նչ արինք՝ չիթօթվեցինք-ներ, կաշին ալ առինք. ամեն մէկ արապայէ հաշվէ մէ-մէկ թաչքա ֆող ու քաք թափեցուցինք. արապայի կօլօխ ատալ փութ, փութուկէս ֆառդ արաւ։ Մալաքանները կեցած տեղերը հայհայ կուլային, больно обидно будет, կասէին

օղորմելիները, ամա մերոնք վերա կը թօթվին. չամուռը ու մանտու պուրդը, ասիսներ, փուռչախի պէս վար կը թափէր... Իսա փաքուկքայէն ալ մանէթին մանէթ չի վաստկինքներ՝ փռօթը խե պիտ լանք:

— Է՛յ, աղէկ, ասաց աղան. մնացած ստակին համար կասիս որ վաղը, իրիկվան սէմթ, դան առնուն: Ասաց ու տէպի ինծի դառցաւ: Ամպարին մարդը կնաց:

— Հը՞, կը հանիս՝ տունս, ասաց չիանալէն:

— Զի հաւնելու տոնն է որ, ասի...

Խօսկա տահա վերջացուցած չէի, որ վախնալէն նեւ մտաւ մէքամ սև հալաւով, կօլօխը հին փոշի կապած, քիվ էրեսով, օրթախարէր տարիքով կինիմարդ:

— Պարեւ, աղա, ասաց, ծանր ճօրով պերանէն էլ լելէն ու կօլօխ տուվից:

Պէլլի էր, որ աղան հազ չարաւ, զէրէ պարեւ չաւաւ, ու թիթիզ էրեսով ասաց.

— Ինչի՞ էկիլ իս:

— Աղա՛ քեզի մէկ խնդրինք ունիմ. ստքդ պաղնիմ, չէ մի ասիլ: Աղջիկս, Մարգըրիտը, հայ-հայ տասներինը կըմտնէ. տուռ-տիրացինի պերնի մազտաքի էղաւ մախսումս, աս հինկում ուղեցողն է. մեր կօրա ճէհէզը թաս-թամամ հազիր արիլ ինք, անխատար օր՝ աս ալ, մէկաւոնց պէսնակ, մէտօմը ստակ կուզէ, ճէմը եթմիշ հինկ մանէթ:

Աղա՛ ոտքդ պաղնիմ, չէ մէ ասիլ. տո՛ւր իտա ստա՛կը պապայիտ-մամայիտ հոգուն, կէնճ զաւակներուտ արեուն, մախսումիս վիզը մի կտուիլ: Հալխը տասվերկու տասվիրեք տարու աղջիկանը տունէն տուս կըհանէ, մերը՝ տունը մնալէն, ամօթէն ու տէրտէն օրէ օր չրախի պէս կըհալի, տահա կենայ-ներ հալխը, վօ՛վ կիտէ, ինչեր ույտուրմիշ պիտ անէ. կիտլիս-խօմ մեր հալխին լուզուն: Կլխաւորս-պէլլի մի չէ՛իրեն ծեռքին զէնիաթովը ճօրով ճօրով տուն-տեղ կը կառավարէ. քափիքներով եփ պիտի կրնայ օղորմելին եթմիշ հինկ մանէթ թօփ անելու: Քեզի չեկած, ես մէկ-էրկուսին կնացի, ոտքերը ինկայ,

ամա ֆայտա չեղաւ. ալայը բու վրատ կը ցուցնուն, իմիշ՝ մօտիկ սօյըտ տրած տեղը՝ ինչո՞ւ օխտնօտարի տուռը կիյնիս... Աղա, ոտքոտ պագնիմ, սրբէ արդար մախսումիս աչքին արտըսունքը:

Կասէր ու օքուռ֊օքուռ կուլար օղորմելի կիսիմարդը. քարը պիլէ կը ժաժկըտէր տեղէն, չէքի աղամորդուս սիրտը: Ամա՝ աղային ումուռինալ չէր:

— Հաբա, ասաց նա, իտա ինչ է լպուտծներտ, պերնէտ էլլածը անկաճաւ կը մանէ: Քեզի վնվ ասաց, որ իմ վիզիս պարտքն է իմ ամեն աղքատ սօյերուս խանճիներուն համար էրիկներ հազիր անելու: Ատ տուք զաւակ գոյացուցած ատեններտ ինծիմէն հրաման առիլ էիք: Եբոր զաւակ պայելու կարողութիւն չունիքնը՝ ինչո՞ւ նացա աշխարք կըպերիք. մէկալայ մը աղքատ շատցունելո՞ւ համար: Աս մէկ: Մէմալ որ՝ ատ ինչ տէնքսըզութիւն է, որ չիմ հասկընալ, ալ ինա սօյերէն մէկը չորս֊հինկ քապիկի տէր էղաւ իսէ՝ համան կալերու պէնակ վրան կը թափիք. կը կտուտիք, կը պատուտիք, թալան֊թալան կանիք, ու ժամանակ չիք տալ որ մարդը նէֆէս առնէ: Աս ալ երկու: Քեզի վնվ ասիլ է, որ իմ ունեցածս ան խատար շատ է, որ չէքի իմ տունիս պէտքերը կրնամ թամամցունելու, հապա՝ որ իմ ալայ սօյերուս պէտքերն ալ հոգալ: Աս տարի, լսած չիս֊ինչ, չէքի վաստակ չինք անիլ, հապա՝ սէրմիաներուս կօլօխէն պիտի ուտինք: Շնտըլովայ տարիները, ճանս, վաստակի տարիներ չին: Պարին թանկ֊թանկ կըլինինք ու զարաւով կըծախինք, հապա, մարիկս: Առաջվան տարիները լարնը, ինչո՞ւ չէ, փաչեմու նի թաք, հէպէթ, մէկ հնաւորը կըկանէինք. ամա շինտը, կուրանամ կուր քալիմ օր, գործերս շատ փեռատ է:

— Աղա, ատպէս էնը՝ տունս ուէհին առ:

— Քանի տամ:

— Տուր հարուր յիսուն մանէթ:

— Աս պէթէր նօմայ ստակ է, տունտ ատխատար

չաժիլ. կուզիս-նը հարիւր մանէթ կուտամ: էտե, քանի՞ այլիս պիտի տաս:

— Տամ-տա ամիսը մէկ քապիկ:

— Քիչ է. ես հալխէն իրեք քապիկէն պակաս չիմ առնիլ. ամա քու խաթրիտ համար, զէրէ սոյ իս, էրկու քապիկ կառնում:

Նորէն տուռը ճը՛ռռ արաւ ու մէկ ուրիշ տուակիլ նես մտաւ:

Աղան ծեռքով արաւ կինիմարդուն: «Հնքա, ասաց, շինտի ես ժամանակ չունիմ քեզի հետ ճէհէզի լտֆեր անելու. զալօկին օրինաւոր թուխտերը հազիր արան, ի-րեք-չորս օրէն հանդիպէ:

Կինիմարդը պան ասել կուզէր. աղան չրայով նա-յեցաւ վրան. օղորմելիին խօսքը պուռունկին վրան պա-ղեցաւ: Վիզը ծռած, էթէքովը աչքերը սրբելէն, տուս կնաց: Կիտիսքի ճիկարս, աղբքներս փասլոտած չէնկէլ-ներով ճանկրռտեցին:

— Աղան, ասաց նես մտնող մարդը (վրայէն պէլլի էր, որ տա եալ պաշարուկ մարդ էր. կողի աչքերը ֆը՛ռ-ֆը՛ռ ման կուգար). աղան, հէմ տասնըութը հազար խսիր Վալեանին զտավաթ արինք, հէմ-ալ պառքայէն քսան վիրեք հազարը ամպարներս պարպեցինք:

— Փռիմաթ անողը պան չասաց, կօյեա կուզիմ հարցնելու-քի՛ մէջերտ սփօռ-պան չեղաւ, ասաց ա-ղան:

— Խէւ իմ-ինչ տարան պերան պանալու ժամանակ տամ, ասաց տուակիլը, շփանալէն. էնկ-սիֆթէ տարի նարան Պառպօյին թռաքթիռը, մուզիբով, առֆեանքա-ներով լուսէ-լուս հետը քէֆ արի. հէչօլմասա էռսուն հինկ փունճ խումցուցի, սանթուռին, ցիմլեանսք, սա-թէռն-ալայը թախըմ էղաւ. անկէս ետքը-չտէ պացի ամպարները ու պաշլայեցի զտավաթ անելու: Կը հաւա-տան, աղլի հինգ հազար խսիր թրճած հառնովքան փեռ-վըյ սօռթի տեղ կնաց. ալայ վիթաչքան պարիին մէ-ջը ապսւլ-տալէն մատտէ, պէքիմ, իրեք հարիւր մեռքա

եալ ֆող ու փեսօք զարկի։ Իսա ատենս մարդը տահա
այմիշ էղած չէ։

— Նիչեվօ, մալատեց, ասաց աղան։

— Հապա քու խրատներտ հէշ ես կը մոռնամ։

Աղան էրեսը ինծի տառցուց ու ասաց. «Տեսնո՞ւմար-
դը որին կասին. շտէ ասպէս մարդոց տեղը շատ լար-
նը՝ մեր քաղաքին պանը օսկի էր։ Չէնէ մէկէն մէկալէն
օղորմութին մուրալէն, ես փիթուն կեանքը չը՞ք չը՞ք
չը՞ք պանեղէն հէշ խոշոր քափիթալ չի դոյանալ։ Աշխար-
քը, ճանս, աչքպաց մարդունն է. ուտիս ու պաս նայո-
ղին փորը տայմա պուռմիշ կանէ. ատ չօխտանվայ տէ-
յէմիշ արած պան է։

Աղան տառցաւ տռակիլին ու հարցուց.

— Հապա պառքային պարին ինչպէս պարպեցիր
մեր ամպարները։

— Ատ խօմ հէքիաթի պէս պան էր, ասաց տռա-
կիլը. մէմը որ՝ հէշ մէկ մեռքա, չորս-հինկ ժում փա-
տով չի զարկած, նես չի տարինք. սըեօմնըյ փատն ալ,
աս տապուան, խիստ պէթէր ծռած էր, մեռքան հաշվէ
չորս մատ օպալամա կըլար. ատ հէշ. էնկ հօճա պանը
ան էր, որ յիսուն ութը, յիսուն իննը ասեղէն ետքը, նոր-
նորտէն քառսունէն կը պաշլայէինք ամեն մէկ հարիւր
մէռքային մէջը. ամպէս որ՝ մարդուն պարին հաշվէ կէս-
վակէս դադռեցուցինք. հա, հա, հա...»

— Ատ ալ գէշ չէ, ասաց աղան։ Պէլլի է որ՝ մէկ
օր տուն քաղաքիս աղաներուն սրան պիտի անցնիս։ Ըլ-
լալու մարդը վրայէն պէլլի կըլայ։ Ատոր խազախը քամ-
մեռչեսքըյ թալանթ կասէ։

«Չէ, ասի միտքիս մէջը, ատոր թալանթ չին ասիլ,
հապա փլութալսթվօ ու մաշէնիչեստվօ կասին. ամա՛
խատիր չեղայ ամուր ասելու, վախցայ, որ նորէն Արուես-
տական Դպրոցը փակելու կալածին տուժային մէջը մէյ-
տան չի հանին ազգասէր աղաները։

Տռակիլը կնաց։ Քիչ ատենեն նորէն պաշվեցաւ
տուռը ու նես մտաւ մէքամ յիսուն հինկ-վաթցուն տա-

բու մարդ, վրայի հալաւը շատ տեղ էրած էր, կուլխուն մազերը, ունքերը, քիփրիքներէն թէք խանձած էին:

— Հածէ Ասվատուր, ասաց աղան, աս ի՞նչ էղիլ է բեղի, կրակի մէջ ինկիլ իս-ինչ:

Ծեր մարդը, պերանը տահա չի պացած, պճմի ա-րաւ, աղային ոտքերը ինկաւ ու պաշլայից օղիկ-օղիկ լալու:

— Աման, աղա, ասաց, տուն ալ որ չի հասնիս-ներ՝ օղլուշախովս ալայ-մալայ եօխ պիտի ըլամ... աս գիշեր տունս եանդըն էղաւ, ինչպէս որ կամ-ներ՝ սիպէս էլլայ մէջէն, ունիմ-չունիմս ալայը եօխ էղաւ. էրեկվայ խա-րէրով մարդս՝ աս օրվայ օրս, սայեախլույով ու օխորդավակով քաղաքիս վերջին աղքատը էղայ...

— Աս ի՞նչպէս էղաւ, հարցուց աղան:

— Ճանս, գըշերվայ ատեն կինիմարդս օճախ վա-ռից, կուղէր չամանը տապկելու. ինչպէս կըլլայ որ՝ թա-վային վրայի եղը կըպոնկի, կինիմարդս համան կը վա-ղէ, թավային կոթը կըպոնէ, որ վար առնէ օճախէն. փա-խիլ սատանայ, թավային կոթը ամպէս խզորմիշ էղիլ է, որ կինիմարդուս ծեռքը կէրէ, թավան ծեռքէն վար կիյնի, ալէֆլը եղը կըվոթվի ճղըլով սէփեթին, լուանա-լու համար կեցած աղտոտ չամաշիրներուն վրան. մէկ մինութվայ մէջ—կինիմարդուս պատմածը կասիմ քեզի— աշխանան ալէֆով ու կրակով կիլինքնայ. կինիմարդս հըռչման նես կը վաղէ, «եանդը՛ն, եանդը՛ն, ճճւր, ճճւր» կանչելէն, ու սիրտը կանցնի: Պանին սալը չիմ հասկը-նալ: Կինիմարդուս վրան ճուր փսկիլլէմիշ կանիմ, ճա-կատին, անկաճ-քօքին քացախ կը քսիմ, ուռֆիա կը տնիմ քիթին: Արալըխտա կրակը իրեն անելիբը կանէ ու տու-նիս թավանը կառնէ: Ես կէնէ պանէ խապէր չիմ: Աշ-քերը պացածն-ալ ան է, կինիմարդս կը կանչէ «աշխա-նան... եանդը՛ն... թէղ ճճւր, ճճւր»: Արդըխ պանը պա-նէն անցիլ էր, տունս մուխով կիլինքնայ. տղաքս վայ, վայ կանչելէն տուս կը թափին: «Պապա՛ եանդըն», կը-կանչին տուսէն: Համան ծեռքիս վրան կառնում կինի-

մարդուս ու ալէֆին մէջէն կանցնիմ ու ճորով սաղսաղ
էրվելէ կը խալսիմ: Տունէս մէքատիկ ասեղ չիմ կրնալ
խալսեցնելու, ալայը կէրի, ու ես, աս օրվայ օրս, քա-
ղաքիս էնկ վերջին աղքատը կըլամ: Ամա՛ն, աղա, ար-
դըխ տուն կիտիս, վերը Ասված, վարը տուն. ինչ տէր
ունիմ, ինչ տիրական. տէրսալ տուն իս, տիրականսալ
տուն իս, ալայ չպլախ օղլուշախովս քու իւմէտովս կե-
ցիլ ինք ու քու ծեռքտ կընայինք...

Աղան միտքի պաթեցաւ, էփպէյի ատէն սուս մնաց,
ու ետքէն ասաց. — Հայ, անաս սընը, ասպէս ալ պա՛ն:
Կէնէ էփպէյի ատէն սուս կեցաւ ու նորէն պաշլայից.
— Հածէ, Ասվատուր, ասաց, ես քեզի մէկ պան ասիմ,
ասաց:

Աովատուրը նարա պերանը նայեցաւ ան իւմէտով
որ՝ մէկ եարտըմի խօսք պիտի լսէ: Խորդ ասիմ՝ ես ալ
ատպէս թահմին արի:

Աղան ասաց.

— Մէմալ թավա առնելու լաս-նը՝ չիլայ որ էրկըթէ
կոթովը առնուս. անոր փատէ կոթովն ալ կայ, ան առ,
եքոր չի կուտնուս-նը՝ փլթնիքին խորդել տուր, քանի
քապիկի պան է որ. զէրէ էրկաթը թէզ կը տաքնայ ու
մարդու ծեռք կերէ: Աս մէկէ Քեզի տալու էրկուսում
խրատս ան է, որ կինիմարդուտ սալըխ արա՛, որ թա-
վային մէջը օպալամա եղ չի տնէ, զէրէ եղը, հալելէն
ետքը, թաշմիշ կըլայ կրակին վրան ու խաթէ կը պա-
տահի: Աս ալ քեզի էրկուսում խրատս: Իրեքում խրա-
տս ալ ան է, որ ճղիլ ասած պանտ տայմա օճախէն հե-
ռու պիտի պայիս, զէրէ, Ասված չանէ, մէկ կած մէջը
իյնի-նը՝ համան կըպոնկի: Տահա ուրիշ պան պիտի ա-
սիմ. մեմալ աշխանա խորդելու լաս-նը՝ օճախին տիմա-
ցը թէնէքէ կամել տուր, որ մարդ ինք, աշխարք է,
կրակ ես կած իյնի-նը՝ տախտակը չէրվի: Ամա՛ անոր
էնկ-աղէկը ան է, որ աշխանա ասածտ տունիտ մէջը
պիտի չանիս, հսպա՛ տունէտ հէջօլմասա տաննըհինկ-
քսան կազ հեռու: Մէմալ որ՝ շատ գէշ ատէթ է, որ

մերոնք աշխանան փառէ ու տախտակէ կըխորդին. աչքը սիրիմ թուլայէ աշխանային. հէշ եանդընէ չի վախնալ: Հն, մոռցայ ասելու. փիլիթ ալ խորդելու լասնը՝ նայէ, թէվէքէլի փէչնիք ծան չի տաս. հոս մէքամ հարբած խաղախ կայ, Եակօռ կասին. խորդ է, պէթէրքիւլ հանի մարդ է, անմա՝ փէշ, եա փիլիթ, եա փուռ-խիստ վարպետ կ'խորդէ փէղէվէնկին զաւակը: Շտէ քեզի իմ խրատս: Ամա տուն կիտիս, կուզիս՝ կատարէ, կուզիս՝ մի կատարիլ. աս որ կասիմնը՝ քու շահիտ համար կասիմ: Ա շթօթքասայէթցա եարտըմի՝ փաշեմու նի թաք, մենք ալ մեր կողմանէ սքօյէքը նիպուտ եարտըմ կանինք: Տուն մէքամ թուխթ հազիր արն, տար քալցո՛ւր աղաներուն. էնկ վերջը մեզի ալ կպերիս, մենք ալ, հոս նայէ, մեր սէմթէն, խարէրով-շտէ մէկ պան կանինք: Շտէ ինչպէս ասիմնը՝ ամպէս ալ կանիս:

— Ատ ալայը խիստ աղէկ, ասաց Ասվատուրը, ամա մինչի իտա թուխտ հազիր անելը, մինչի աղաներուն քալցունելը, ախըռ սայեախլուն ութը զաւակով չըռչալախ, փորերը քաղցած, աղպարին օրթան, կեանին վրան նստիլ ին. ախըռ նացա տուն պէտք է, նացա հալաւ պէտք է, ուտել պէտք է...

— Կիտիմ, ասաց աղան, որ ատ ամենը պէտք է, էտե ինչ կուզիս հասկըցնելու:

— Հասկըցնելու ան է, ասաց Ասվատուրը, աճափ տուն մէկ աղէկութիւն չէր անէիր...

Մարդը չի կրցաւ աւելի պան ասելու, պէլլի էր որ ուղղ-նամուսով մարդ էր, ծեռք էրկընցնելը տահա ասէթ արած չէր:

Աղան կնաց մէկալ օտան, սթօլին աչքը պացից ու փակից ու ետ էկաւ, ծեռքը էրկու հատ կրփսիք կար:

— Առ իսա փաքուտը, ասաց ու քիթը-պուռնկը ծռմռելէն տեղը նստաւ:

Ասվատուրը աղլի կրփսիքները ավուճին մէջը տրած, խեբըր թուռուցածի պէս, վրան կ'նայէր: Հինկ մինտթի խատար ամենքս ալ սուս էինք:

Ասվատուրը ասաց.

— Ա՛ղա՛ էրկու կրփնիքով ես ի՛նչ անիմ չպլախ ու քաղցած օղուշախիս:

— Ի՛նչ կիտիանը՝ ան արն, ասաց աղան, ինչո՞ւ ինձի կը հարցունուսոր: Ի՛նչ է. ես էրիլ իմ-ինչ տունա:

— Ես քեզի ասի՛լ իմ որ՝ տուն էրիլ իս, ասաց Ասվատուրը:

— Հապա ի՛նչ է իտա լպուտածներտ, ասաց աղան չրայով:

— Լպուտածս ան է որ, ասաց Ասվատուրը, տուն որ եարտըմ չանիս՝ ես տունով-տեղով եօխ պիտ ըլամ. ամա իսա նեղ օրիս թէկարան հասնիս՝ ես նորէն տուն-տեղ կըլամ, ծեռքիս վաստակովը կամաց-կամաց սըրայի կուգամ ու մէկ օր ալ, անունտ օղթնելէն, տուած ստակտ կըպերիմ, տիմացտ կ'տնիմ:

— Տուն սիֆթէ հարցնը՝ սվապօտնըյ ստտկ ու նի՛մ: Մալը չէվօ անունս զէնկին էլլիլ է... Տուք սալթը մեր շահերը կըտեսնուր, զարար արածներէս ալ խապէր իք:

— Աղա՛ զարար մի կանիս, չէնէ քեար՝ չիտիմ, առ ինծի համար մութ է. ամմա ան կիտիմ որ իսա առեքէտ կախուած մէքատ ճաղին ստըկովը մեզի պէս մարդուն տունը կըխորդվէր...

— Էտե, ինչ կուզիս հասկըցնելու, ասաց աղան, աչքերը սխմելէն ու հապարտ-հապարտ վրան նայելէն:

— Հասկցնելու քեզի առ է, որ տուն ալ, որ մօտիկ սօյս իս, ինծի եարտըմ չանիս՝ ես, հապա ծով պիտի անէ:

— Նայէ՛շտէ մեր խե հալխին դատմունքը, ասաց աղան, խօսքը ինծի տառցուցած. ես մեղաւոր իմ, որ կըցիլ իմ իմ ապրուստի համար էրկու-իրեք քապիկ թօփ անելու. ես մեղաւոր իմ, որ հալխին տունը եանդըն կըլայ. ես մեղաւոր իմ, որ հալխը կըփսակվի, նօմայ տղաք աշխարք կպէրէ ու ժամին տուռը մուրացողներ կըշատցունէ...

— Է՛հ, աղա աղա, տասց Ասվատուրը, էրկինքին Ասվածը ծեռքտ հնար տուվիլ էր, որ տուն էրկիրիս վրան Ասված ըլայիր, ամա տուն ինքտ քեզի զօռօվէն սաղայէլ-սատանայ կանիս: Պարե կեցիր, ամուր պայէ միլիօններտ. պէքիմ մէկ օր պահթաւոր ըլաս. ամա իսա մինուծիս, ինչպէս կըտեսնիմ-նը, ինծիմէն հազարապատիկ ամպախտ իս, զէրէ տուն ունեցած ստակիտ տէրը չիս, նա է քու տէրըտ, տուն նարա եսիրն իս...

Ասաց ու կնաց:

Աղան տառցաւ ինծի ու ասաց.

— Տեսա՞ր մեր հայերուն անշահ թապիլէթը. կնա ու շընտիս ասպէս մարդոց աղէկութիւն արա: Մարդուն հետը կնատիմ, աղբօր պէս խրատներ կուտամ, աշխարքիս մէջ կենալ կըսորվեցնում, ծեռքը ստակ կուտամ. շնորհակալ ըլալու տեղ՝ նա տահա ինծի կանիծէ: Ինչո՞ւ իմիշ նարան ունիմ-չունիմս չիմ տալ ու ինքս իրեն պէս չիմ աղբանալ: Ձէ, տուն ինչ կուզիս ասա, մեր հայը եօխ ըլալու ազգ է. նարա արունը ապականվիլ է: Հէշ չիմ հաւատալ, որ իտեվոնցմէն մէկ օր օրինաւոր մարդիք մէյտան պիտի դան: Պիտի փախչիս տացա մէջէն, չէնէ կալերու պէս կըկտուտին մարդուս: Տայմա զաւակներուս կը խրատիմ, որ իրենց հեռու պային աս քիւլ-հանի անշահ հալխէն:

Քիչմը սուս կենալէն ետքը, ասաց.

— Ան չէ ամա, ասօր, կիտիս, աղջիկաս պէհն է: Տահա խօսքը մարդուն պերանն էր, որ, մէմալ նա-յիս, տունը իլինքցաւ հազված-զգված միսաֆիրներով: Ճաղերը, մեծ ու պզտիկ շամտանները, քէնքէթները, լամփերը վառվեցան. կատարեալ ցորեկվայ լուս էղաւ. կինիմարդոց, աղջիկներուն կօլօխները, անկաճները, կերտանները, կուրծքերը արեւի շաֆիերու պէս ֆառ-ֆառ ցոլացին: Մուգիքանթները կըցեցին չալելու, լէվէնտներն ու աղջիկները խաղալու. չայ, փունճ, քանֆէթ, կիւլէնկի, չէշիտ-չէշիտ մէյվաներ, զաքուսքաներ մէյտան էկան. տէրտէրներ ու տիրացուներ էկան. հարս ու փե-

սայ տիմաց-տիմաց կայնեցան. մատնիներ օրթնեցին, նոցա մատերը անցուցին. խունտում-ճոխում, թանց, խմել, հարբել, կանչվումել, տաղեր, ուռաներ,—ալայը, ալայը թամամ էր:

Աղան մուզիքանթներուն վերա նոր-նոր հաւաներ չալել կուտար, ինքն ալ հետերը տաղեր կ'կանչէր, ստակը ճուրի պէս կը վոթէր շապաշներու, տասնոցներ, քսան-հինկնոցներ, յիսուննոցներ, հարուրնոցներ փուռչախի պէս կէլլէին ծոցէն ու օխտն-օտարի ճէպը կը մանէին:

— Շինտխ ճանչըցար իմ ինչ մարդ էղածս, ասաց ինծի, շտէ ես ասպէս իմ. քէֆ, ուրախութիւն, փարթա-մութիւն պէթէր սիրած պաներս ին: Տառաթի, իլվանի համար ես հէշ ստակ այեամիշ չիմ անիլ. իմ ճէմէրտ օղորմած էղածս աշխարք կիտէ, ես կուզիմ որ իմ անու-նըս, իմ ֆամիլեաս յաւիտեանս յաւիտենից իշվի հալ-խին մէջը, աղա ասին, աղա լսին: Իսա տունս, մէջի թա-խըմը, իսա կեցվացքս, իսա սէֆաներս կը տեսնուս—եւ կուզիմ որ՝ օրդիքս, թոռերս, թոռերուս թոռերը տարին-տաավերկու-ամիս սիպէս կենան, քէֆ անին, մարդոց զար-մացնուն ու հալխին պերանէն անպակաս ըլայ նոցա կո-վասանքը: Երոր ալ մեռնիմ-նը՝ հրամայիլ իմ, որ գե-րեզմանիս վրան մէքամ՝ մէռմէռէ պալապան ժամ խոր-գին, գերեզմանիս զակուանիցէն պերած քարին վրան օսկի կիրերով անունս ու լաղապս ու կատարած գործե-րըս կըրին, հարուրաւոր ու հազարաւոր տարիներ գե-րեզմանիս առջև անշէջ կանդեղ վառվի, տարին-տարե-նական տէրտէրները պատարագ արած ատէնը անունս իշին ու օրթնին, որ քանի որ հայ ազգը կայ աշխարքիս վրայ՝ անունս սւ պատմութիւնս անմոռաց ու անմահ մնայ նարա մէջը:

— Աղա, ասի, ատ-ատպէս ամա՛ ես մէկ պանի պէթէր չիմ հաւնիլ. մէմը որ՝ քու գէշ անունտ հալխին պերանը կըքալէ, մէմալ որ՝ պամալվայ տեսածներս, կօ-յեա՛ խզմեթքեարներուտ խալպութինը ու խարիպ-խա-զարին հետը անխճմտանք ժաժկըտածտ շատ կովական

պաներ չին։ Ի՞նչպէս կուզիս հալիսին մէջը աղէկ մարդու անուն թողցունել, երոր գործերտ կովելու գործեր չին։ Հէշ հալիւը կը կրնայ կովել խալպութինը, շալվերութինը, անխմտանքութինը, ժուայութինը։

Աղան կատգեցաւ։

— Մեր քաղաքին մէջը վճով խատիր պիտի ըլայ ինձի դէշ ասելու, վճով է ինծիմէն թէմիզը՝ ասան, մէմը նայիմ։

Ես սուս կեցայ, չի կրցայ խօսքին տառցը տալու, գէրէ քաղաքիս մէջը աղէկէն աղէկը շատ, շատ, շատ խըթ է, ... ամա գէշէն գէշին ամեն ապուծիտ տասներով-քսաններով կըկուտնուա։

— Պճշ պան է, ասաց աղան, քանի որ սաղ ինք, քէֆերս նայինք, մեռնելներէս էտու՝ անալ ան ատենը կընայինք...

Տահա խօսքը պերանն էր աղային, որ մէքամ մարդ հըռչման նես մտաւ. «Աղան, ասաց, մէքամ խաղախ տղայ հարսիտ փախուց, Խառքովա տարաւ ու հետը կարգըվեցաւ»։

Աղան պաղած մնաց։

Մէկ ուրիշ մարդ ալ մէկալ տուռէն մտաւ. «Աղան, ասաց, փեսայիտ հափս տրին, թէզով Զիպիր պիտի խըրկին. սէօզտէ խալպ վէքսիլ տրիլ է պանքը ու ստակ առիլ է»։

Աղան, նարա տունը, միսաֆիրները, (աղլի չէլին մէջի) թօփ-թօփ կեցած մարդերը—ալայը խայիպ էղան։

Նայիմ՝ ես պաղարին մէջն իմ։ Հեռուէն ճօրով-ճօրով քալելէն՝ մէքամ ոնչպէր ծեր մարդ կերթայ, աղտոտ կտակով, մաշած, ծուծոտ, հին փալէթօյով, պատուած պալախներով, տասը տեղ կարկտած կօշիկներով, էրեսը էրկու-շաբաթ թրաշ չարած, պուռնօթիոտ կապուտ փլաթօքին մէջ տրած կէս օխա քառթօֆիլ ու կտորմալ ճիկար։ Սիֆթէ չիմացայ վով էղածը. ետքէն, աղէկ որ նայեցայ՝ տեսայ որ աղլի աղան էր։

«Զամալը մարդ, ասի, ինչո՞ւ ատպէս թէզ աղքատցաւ»։

Ատ ալ խայիպ էղաւ:

Սօխախին մէջն իմ: Մէքամ ծեր տէրտէր, մէքամ կուռծօլօտ տիրացու մեռել կը տանէին: Մեռելին սունտուկը շէնքով ուէնտէ պիլէմ արած չէր. տախտակները էյրեաթի կամած էին փասլօտած կամերով. սունտուկին էտեէն սև չուլերու մէջ փաթթըված մէքամ մամի կերթար. չորս հատ աղքատ ալ տնքալէն կտանէին սունտուկը: Վո՞վ է, վո՞վ է հարցուցին, ասին քի՛ աղլի աղան է: Ես ալ մեռելին էտեէն կնացի: Տարինք ու թաղեցինք Լրսաւորիչին գերեզմանոցը:

Ատալ խայիպ էղաւ:

Ես մէքատ պղտլիկ տունի մէջ իմ: Մէքամ սև հալաւով էսլի կինիմարդ (միտքս էկաւ որ տարան աղային տունը՝ տեսիլ էի, որ աղջիկան կարգելու համար ստակ կուղէր) էրկանը ասաց:

— Մարդ՝ ախրու ես տուռտիրացինէ տայմա ա՛մօթ կըքաշիմ: Հալլը վերա էրեսովս կուտայ քի՛ քանի ատէն է աղային մեռածը, ամա վրան տահա քար տրած չէ. ինչ ալ լայնը՝ կէնէ մեր սոյն է. մենք չի հոգանքնը հապա վո՞վ պիտի հոգայ. էրթայիր Սուրբ խաչ, խարէրով մէքամ քար կտուէիր ու պերէիր տնէիր գերեզմանին վրան. հէմ հոգուներուս վարձք կըլար, հէմ ալ հալլսին լուզույէն կը խալսէինք:

Աղլի քարը տրվեցաւ. սալթը էրկու հոգի լացին աղային գերեզմանին վրան. — Լացողներէն մէկն էր սև հալաւով կինիմարդը, մէկալնալ ան օղորմելին էր, որին տունը եանղըն էղիլ էր:

Վրայ անցաւ յիսուն վաթցուն տարի. գերեզմանը ինչաւ. քարին մէկ ծարը ֆողին մէջը պաթեցաւ. աղային անունը չյիշուելէն չյիշուելէն՝ մոռցըվերաւ, զէրէ քարին վրայ կրած չէր: Կովերը, խողերը, շուները կուգային. :

Մէմալ նայիս պաշլայեցին ծեռքս թօթվելու ու ա՛մուր-ամուր անունս տալու: Աչքս պանամ, նայիմ տէր

Մկրտիչն է: «Սամափարը հագիր է, հայտ էր թանք չայ
խմինք, ասաց, քոն կըլայիր-ինչէ»:

Մի ասիլ որ իսա ալայ տեսածս էրած էր-էղիլ է:

ՍիհԼիհԿ:

ԱՆԿԵՂԾ ԲԱՐԵԿԱՄԱԿԱՆ ԵՒ ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆԱՑ

Ն Ո Ւ Է Ր .

ԲԱԶՄԵՐԱԽՑ, ՄԵԺԱՔԱՆՔԱՐ և ՄԵԺԱՀՈՉԱԿ

ԳԱՐՐԻԷԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑԻՆ

Հ Ս Տ Դ Ի Պ Ա Յ

ՆՈՐԱ 25-ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ,

Ի ԿՈՂՄԱՆԷ ՆՈՐԱ ԵՐԿՐՊԱԳՈՒԻՆ:

**Նոր-Նախիջևան,
Նոյեմբերի 15, 1888 ամի:**

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ.

ՄԿԻ ՉԱՄԱՆՕՎ. (Մաքառ ֆելժաօվէչ).

ՍՕՅԻԱ, նաբա աղջկէր.

ՎԱՐԴԵՐԵՍ ՓԱԽԱԼՕՎ. (Վլադիմիր Վադնիսկիչ).

ԽԱՉԱՐՈՍ, նաբա օրդին (Լադըր Վլադիմիրիչ).

ԿԱԼՈՒՍՏ ՈՒՐՈՒՐՕՎ. (Ուլաս Պաղտանիչ Եասժակչոօվ).

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ, ծեր ու զէնկին հրդեհաբէ.

ԹԱԳՈՒՇ, պանուր աղջկէ. Հաճիմային սօյը.

ԱՔՍԷՆՏ, Մէր Չամանօվին խաբէպէկիւս սօյը. տունի խղմէթ.բեար.

ԽԱՆԻՉԻՃՕՎ, ատվաբաթ:

ՏԱՅՄԱՔՎԱՅ ՊԱՆԵՐ.

Տեսարանը կը ներկայացնէ Մկր Զամանովին տունին զաւր. մէջը պէթէր անկարգութիւն. կինիի, ուսիի չէշիտ-չէշիտ փիթիլքաներ, սթաքաններ, պաքալներ, ոխմքաններ, ո՛րը խմած, ո՛րը կէս խմած, որն ալ իլինք. քանի տեղ քառթի սթօլներ պացած, մարած չրախներով. վրան պօռի կտորներ, մարած փափիոսներ, ցիկառներ, փէփէլնիցաներ, տեղ-տեղ ալ վօթած կինի, կոխկոտած պօռ:

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԵՐԱՆ.

ՓԱՄԱԼՈՎԸ, ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ, ԱՔՍԷՆՏԸ.

ՓԱՍԱԼՈՎԸ.

(Տուսէն կամաց-կամաց նես կըմտնէ, կտակը կօլօխէն կըհանէ աթոռքին վրան կըտնէ, ասքով-անքով կընայէ. կերթայ կամացուկ սաղ սէմթի տուր սլօվէն կըպանայ, կօլօխը նես կըխողէ-կըհանէ, տուր նորէն կըփակէ, ոտքի մատին ծարովը կըհեռանայ տուտէն). Ի՛, իսա ինչ է իսա, մարդ չիկայ ինչ. (սահալը կըհանէ կընայէ). կիտիս քի կանոս չէ ու, իսախատար ատէն քուն կըլացվի. (չորս քովը, վարը կընայէ) նայիս-նը, նայիս-նը՝ աս քըշէր ալ տաքա լուսէ-լուս քէֆեր արիլ ին. չաթլամիչ ըլային պարէմ. իսա ինչ է իսա, թամամ զասօռնի տուն է-ու. հոս նայէ, հոս՝ իրեք սթօլ թուղթ խաղացիլ ին. հայ քու խեքիդ ինչ ասիմ, չաչիւրն Մաքառ ֆեթ-ռօվիչ. պապայիտ անախըլտա միլիօններուն, միտք ունիս, տակէն մտնելու, վրայէն էլլելու—հա. թիւֆ-թիւֆ, ամա ինչ, հապա հէլալ պիտի մարսէիք խարիպ-Սաղարին արդար քրտինքը ու օղորմիլի էրփէվարին արուն-արտըսունքը: Հարամ վաստը-

կածը տայմա հարամ ալ եօխ կըլայ, ատոր իշկիլը կոյ որ: Աս-
վածը կըսիրիս՝ հէջ լաված պան է որ՝ հարամի օրդին օրինա-
ւոր, սըրայի մարդ ըլայ... (նես կըմտնէ Ուրուրովը). Ի՛հ, տուն
ալ էկար—հն. տուն ինչ գործ ունիս հոս: Պարե տեսանք:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ի՛նչ գործի տուն էկիլ իսնը՝ ան գործին ալ ես էկիլ իս,
պէս մի չէ. այլընիս վատէն էկիլ է-շտէ:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Շատ է:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Էփպէյի պան է:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Կէնէ կէնէ:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Տասնըմէկ հազարներու կըհասնի...

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

(Ուռուֆ ըլալէն). Հնծէ, ինչ կասէ. խորդ:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Աւելի չի լա-նը: Հնպա տուն...

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Հայ մարդ լամ, Ուլաս Պաղտանիչ. ամմա օյինի էկիլ ինք-
հա... Հնծէ՝ իմնա-ալ քուկտէն պակաս չէ կիտիս. ես ալ թա-
մամ տասը հազար ունիմ վըրան, իննը հազար հինկ հարուրը
զապօռ արիլ էր խանութէս ու զապօտէս, հինկ հարուրնալ ա-
նօրները տուվի նաղտ ստըկով, որ հէսապներս կըլօրնայ-տէյին:
Էտե ինչ կըլայ մեր պանը:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ի՛նչ ատոր խասէվէթը կանիս, կըկոխենք, ստակը կառ-
նունք-տա:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Աղէկ որ ստակ ունենայ. հնպա չունենայ-նը:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Տունը ծեռքէն կառնուէք-տա:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Հնազա տունն ալ ոէհին տրած լանը. անկից ալ պէթէր սուտ քուփչիով մէկին անունին վրայ անցուցած լանը, գէրէ Մաքառ ֆեթոփիչէն շատ թահմին չանկու պան չէ—կիտին:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

(Վախցած). Ան է որ կորահը:

(Նես կըմննէ Աքսէնտը լաթը, աւելը ու կրակամանը ծեռքը):

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Պարեւ, Աքսէնտա. ինչ է իսա. հայ-հայ յորձուկու ատէններ է՝ ծերոնք տահա քուն կըլան. չէնք գըշերը զիաֆէթ ունէիք:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

(Վեր-վար ժողոտելէն). Ծան-տուված պան չի կար ամա՛ էնկ պաշ զիաֆէթին ուվաթիթ չէր անիլ մեր էրեկ գըշերվայ քէֆը. տուժիններով փունճ, տուժիններով շամփանցքի, մուգիք, տավուլ-զուռնա, թուխթ, թանց—ինչ կուգէր սիրտը՝ ալայը քիամամ էղաւ:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

(Արմնացած). Ինչէր կասէ իսա մարդը:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Հապ-պա ինչ կիտ-տէ-իր մե-գի. առ առջի ժունն է ինչ. չարաթ կանցնի որ՝ մէմը-էրկու ատպէս առասպել քէֆեր չու-նեհանք (կէտինը ու սթօլներուն վրան կըցուցնէ). Իսա Սո-լոմ-Գոմորը կըտեսնուս:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Էտեւ, ատոր ստակ կօգտէ:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Ես կօգտէ ասիլ իմ օր. ատէ որ միլիօններուն քասսայէն արդըլս պաշլայիլ ինք խումորի բերուցքով մանէթները ժողվե-լու-տա... Վօվ կիտէ՝ խանութները հոս-հոն քանի-քանի հազար-ներու գապօն ունիիք:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

(Էրեսը մեռելի կուն կտռած). Աքսէնտ-ա՝ խորդ կասիս
իտա. նէուժելի պանը ատ տէրէճէին հասիլ է:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Հապա, Ասվածա կըսիրիս, ասիատար խարճին ստակ կը-
տիմանայ. հարը մէկ սէմթէն, օրդին մէկալ սէմթէն, սէմէյսթ-
վան ալ նացամէն պէթէր. աս հագվել-զուգվելուն, աս չէշիտ-
չէշիտ եքիփաժներուն, աս պալ-զիաֆէթներուն, աս Ռաստովի
պահչաներ քաշ գալուն, աս մուզիքանթին շապաշներ տալուն,
աս կեր ու խումին, աս խաղերուն, աս թանթանաթին խազնա
կօգտէ. մեր Մկր-ային չէքի մէքամ պապայի միրաս, սաղ աշ-
խարքի միրասն ալ քիչ կուգայ:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ան չէ ամա՝ էրեկ իրիկուն որոնք էին ծեր միսաֆիրները:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Միսաֆիրներ. չէ տահա ինչ. տռակիլներ ասա-տա, ինչ
կըվախնաս-օր. Սօռինովին Կարապետը, Պոյաճիովին Օվանէսը,
Այուճիովին Սէմէնը, Պաշպուռունին Օվակէմը, տռակիլ Արու-
թինը, տռակիլ Պապուկը, տէր Մանիէլին խաշուկը, Մօմճի Ի-
վանուչը:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Մէկ-ալայմը Զիպիրի քանտիտաթներ էին ասիսներ:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Էյ-շտէ, իմացիր խարէրներա: Ան չէ ամա՝ էրթամ-նայիմ
աղաներս եաթախներէն էլլիլ ին, չէնէ չէ: (Կերթայ):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՑԵՍԱՐԱՆ.

ՓԱԽԱԼՕՎԸ, ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ, ՀԱՃԻՄԱՆ ՈՒ ԹԱԳՈՒՇԸ.

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Հայ անա-սընը, ասպէս ալ հէքիաթ-պան. անախըլտա միլ-քերուն տէրը իտա տէրէճէին դայ հասնի—հա...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ատ պանը սիֆթէյէն պէլի չէր-ինչ. ամա ինծի հարցու-նուս-նը՝ մեղքը Մըկըրինը չէ, մեղքը նարա պապային՝ Պետոս-այինն է, որ օրդին քանի որ տահա տղայ էր՝ պանի-գործի չի տըրից, ծեռքը պզտի սէրմիա չի տուվից, կամաց-կամաց առու-տուրի ալըշմիշ չարաւ. տայմա զըպնած կըպայէր՝ չիլլայ որ խար-վի, եա մէկ զարար անէ: Երոր ինկաւ-մեռաւ-նը օղորմելի Մը-կըրը հայ-հայ էասուն տարու էր, ամա աշխարք տեսած չէր, մարդ չէր ճանչնար, բարեկամ չուէր. ծեռքը մէկէն մէկ նօմայ ստակ ինկաւ-նը՝ աչքը մուծ կոխից, չտէ ինչ որ տասնըուծը-քսան տարու լէվէնտի կըվայէր-նը՝ օղլուշախի հար տեղովը՝ ան պաշլայից անեկու. թօի արաւ կուլխուն մէկ-ալայմը զասօ-ռիններ, ստակն-ալ կըցից քամիին տալու... Ատ ասպէս ամա, իմ խեղքիս հէչ տեղ չի անիլ քի Մկր-ան սէրմիային կօլօխէն պաշլայեամ ըլայ. մալը չէվօ կասին, թօ ասին-տա. մեր հալխին լուզուն չիտիս-ինչ. նարա նաղտ ստըկէն, նարա միլքերէն, նա-րա իուծուռներէն, ինչխատար ալ չի լանը՝ կէնէ տարին-տա-րենական 60—70 հազար մանէթի տախօտ պիտի լայ: Թօ խար-ճէ քառսուն հազար, թօ խարճէ յիսուն հազար. վերջը-վերջը՝ ալայ տախօտն ալ թօ խարճէ,—վայցուն-եթմիշ հազար քիչ պան կիտիս... 25, պօշ պան է. թահմինուլըս կօլօխը սաղ պիտ լայ:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Ես ալ ասպէս թահմին կանիմ, զէրէ պապայէն մնացածը պէթէր նօմայ պան էր. անոր տախօտովը—տուն ինչ կասիս—

չորս սէմէյսթվայ կըլար քառմիթցա լալու, տուն շախմ կանխ, միլիօններ է-ու. մամա՝ Աքսէնտ-ային ասածը ինչ խուճուտ պան է:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ատ հէրկէլէին հաջածին ինչ կընայիս, կըհաջէ—չտէ. հա-յերուս փախիլկոտ, չար-լուզու էղածը տահա նոր կիմանաս. (եախան կըթօթվէ). Ասված փրկէ, ազատէ խարիպիկիտ սօյէն. վօվ է մեր ունիմ չունիմը աչքովը ծըծողը—խարիպիկիտ սօյը, վօվ է տարին տասվերկու-ամիս քիւյէնի պէս մեզի ուտողը—խարիպիկիտ սօյը, վօվ է մեր տուններուն սըռը սուտ-խորդ հալ-խին մէջ փըռողը—խարիպիկիտ սօյը, վօվ է մեր քոչտիթին, մեր առուտուրին տակը փոս-փորողը—խարիպիկիտ սօյը, դատաս-տանի մէջ մեր տուշմանին եարտըմ անողը, մեր դէմ սուտ-վը-կան վօվ է—մեր խարիպիկիտ սօյը, էնկ վերջն ալ, մեր էնկ-չար, աներեոյթ տուշմանը վօվ է—մեր խարիպիկիտ սօյը: Կը-հաւատաս, Վլատիմիո Վազնեսենիչ, ռահաթ կենալ կուգիս-նը՝ էնկ սիֆիթէ փունաւելով տունէս փախ պիտի տաս իտիվոնց: Քա-ղաքին ալ միւծ ֆայտա տուված կըլաս, գէրէ ատ պօչպօղազնե-րուն խելքի կըպերիս, քեզիմէն իւմիտները կըկտոին ու բանի-գործի կըլան, քաղաքս ալ կ'ազատվի շահ-լուզու քիւլճանիներէ:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Խորդ է ասածս, խորդ է. ես ինքս ալ չօխտան հասկըցիլ իմ... (Սես կըմտնէ Սուրբուհին-ճիճան):

ՍՈՒՐՔՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Հագված, ծեռքը տայեախ, թէզպէ՛ն ու կապուտ եա-լըիս). Օղտրմի Ասված (հիւսլէն կասէ ու կալաճի անելէն կոճ-խուն փօշին ու սեւ պառխըթէ պուռնուսը կըհանէ). Վը՛յհ, ճանս, միւռայ, հայ-հայ հոգիս կէլէ... նէֆէսս կըպոնըվի... պէ-թէր յոգնեցայ... (ծանտո-ծանտո ու խորունկ-խորունկ նէֆէս կառնէ). Իսս ինչ է իսս... հարսըս չերկնալ-ո՛ւ. կնացիլ է-ի՛նչ է. (Փախալօվին). պարեւ, Մկր, սս ուտեիս է հարսըս:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

(Ամուր ծանով, ինչպէս ծեր մարդու հետ կալաճի կա-նին-նը). Սուրբուհին-ճիճա, եանլը իս, ես Մկըրը չիմ, ես վար-դերեսն իմ, չի ճանչըցար—ի՛նչ:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Վը՛յ, հազար վայ թէփէ՛խ, մէկէն իմէկ չի ճանչըցայ, հա-
ծէ վարդերես՝ տուն իս-հա, պարեւ. հարսըս ինչպէս է, տղա-
քըդ ինչպէս ին...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Փանօք Ասծու, աղէկ ին, ծեռքտ կըպագնին. . .

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ.

Պարեւ, ճիճա, ծեռքտ տուր պագնիմ... չէնէ ինծի ալ չի
ճանչըցար:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Չէ, տահա-ինչ, քեօ՞ռ իմ-ինչ, կալուստն իս-տա:

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ,

(Խնտալէն). Կըտար:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ

(Սիրտը ցաւած). Խեի պան է ինչ. կըտարս որն է. փանօք
Ասծու, տահա լուս կայ աչքիս մէջը. ան պամալ տուսէն նես
մտայ-նը՝ աչքս մէկէն իմէկ խամաչմիչ էղաւ ու չի կըցայ վարդե-
րեսիս համան ճանչնալու, չէնէ աչքս ինչ ունի որ. ամպէս ալ
սկանձս, ամպէս ալ պերնիս ակոսները. ինա կաղինը չի կայ՝
չսթ-չսթ կըկոտոիմ. անխատար օր՝ մէկքանի տոնէն է էվիքի
պէս չատ քալել չիմ կընալ, համան սիրտս խափմիչ կանէ, նէ-
Փէսըս կըպոնըլի. չէնէ ինչ ունիմ օր, փանօք Ասծու...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Ան չէ ամա, հաճի-մա, քանի՞ տարու կըլաս:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Ծուռ-ծուռ, վախնալէն Ուրուրովին վրան կընայէ).
Հրեշտակապետը գայ-նը՝ յիսուն էրկուսէս կէլլիմ, յիսսուն իրե-
քըս կըմուտնում:

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ.

(Քովինա). Մարը լամ սուտիտ, տօխսան վիրէքդ չի մու-
տնուս-նը: (Ամուր). Ի՛, ատխատար կաս — հա. էփպէյի պան է-ու.
(Փախալովին աչքով կանէ). ես կիտէի քի՛ շատ-շատ քառսուն
օխտը ըլաւ. . .

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Դոտոտովելէն). Ձէ տահա-ինչ... մեր պանը արդըխ լմնցաւ, այսօրէտե մենք Ասծու ճանփան պիտ նայինք ու հոգունհրուս էտեէն պիտ լանք. հէյ կիտի տունեա:

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ.

(Կէնէ Փախալովին աչքով կանէ՝ կօյեա՝ նայէ՝ ինչպէ՛ս պիտի խեցնում տարան). Կիտիպքի, Հաճի-մա, շատ կտնոխ է-ու. տահա ինչ էղաւ հոգիին էտեէն ըլալու. քու տարիքիտ շնտիվայ էրփէվարիները տահա նոր մէյտան կէլլին էրիկ փնտ-ռելու. օրինակներ չի կան-ինչ...

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Դոտոտովելէն, պուռունկները թօփ անելէն). Վը՛յհ, հա-զար վայ կուլիտուս (կըխնտայ) հի, հի, հի, հի... Կլխաւորս տուն շատ ապրիս էղաւ-նը՝ ես թամամ քսան տարու-պի-լէ չի կայի. շնտիվա խեղքս վրաս լար-նը՝ կէնէ-կէնէ, չինտէն սօրա ատ առասպել պաները միտքէն անցնելը պիլէ հոգու մեղք է...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Խորդ քի, Հաճի-մա, ես չօխտան կուգէի հարցունելու. ատպէս կէնճ էրփէվարի մնացիր-նը՝ ինչու մէմալ չի կարգրվե-ցար. մեր հալիը ստըկի տամահ է, տուն ալ նօմայ ստակ ու-նէիր, քեզի ուղեցող չէր կտնըվէր...

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Է՛ հէ, հէ, հէ, ախպարս, իմ կուլիտուս էկածը հէքիաթի պէս պան է, իրեք օր, իրեք գըշեր պատմիւմ-նը՝ չիմ խալիլ: Օղորմած-հոգիս շաա աղէկ, շաա աղէկ մարդ էր ամա՛ ինծի հա-մար արուն խնող հարամիէն պէթէր էղաւ: Փսակիս հինկում ու-միսը տամլան զարկից սոքերուն, ճանըմ-ճանըմ սևի պէս մար-դուն անկալ արաւ: Հարանիքիս պաշմաքին տահա ոսքս էր, սր պաշլայիցի նարա հիւանտ նայողը ըլալու—ճարը տնր, ճուրը պեր, պարճը սաղէն սօլ, սօլէն սաղ տառցուր,—հեռի հարկին-քէ—ամանը տնր, եարան կապէ, ասպէս խըռ-խըռ խըռ-խըռ ան-ցաւ իրեք տարի. մէկ օր ալ, սապահլթան կանոխ գամ-նայիմ որ, ինչ նայիմ, կլխաւորս տուն շաա ապրիս էղիլ է, հետն ալ իմ կէնճ սեցուցիլ է: Ատ հէչ: Տուն նարան սատանատիքինը մէմը նայէ. ինծիմէն կաղտուկ կտակ արիլ է, կտակին մէջն ալ

ասպէս կըրել տուվիլ է. եբոր ես նարա մեռնելէն ետքը կարգընէլ չուզենամ-նը՝ նարա ալայ կայիքին տէրը ըլամ, չէնէ՛ ինչպէս չըռ-չալախ նես մտիլ իմ-նը—զէրէ ես խարիպիկիտ տունէ էի—ամպէս ալ չըռ-չըալախ տուս էլլիմ նարա շէմքէն: Էրկու կրակի մէջ կասին-նը՝ ես ալ թամամ ատպէս էղայ: Ի՞նչ անէի. որ խեղ մէքամ չալախ էրփէվարիի աչըխ պիտ լար, եբոր մեր տեղի վարդի պէս հոտոտ, տեսօք ազապ աղջիկները սիւրիւ-սիւրիւ տունը կըմնան ու կըթոռմին: Ես ալ միտքիս մէջը ասի՝ եբոր ճակատիս կիբն էր առանց կլխաւորի օրս անցունելու-նը՝ ճէջօմասա հալխին էտեաճ չիմ ըլալ, նեղութիւն չիմ քաշիլ, ինծի համար պօլ ու ռահաթ կապրիմ: Էրկանս խաղնան տակս տըրի, ինքս ալ վրան ամուր նստայ: Ես կիտէյի քի՝ աշխըքքիս էրեսը ստակէն աղէկ պան չի կայ. ամմա, եբոր իմացայ որ մարդուս համար ստակէն ալ թանկ ու անուշ պան կայ՝ արդըխ ուշ էր... հայ կիտի տոնիա:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Նէուժեկի քեզի չէնքով ուղեցողներ չի կանըվեցան. չնախ համան լէվէնա տղայ չիլար, թէկարան էսլի ես օրքէվարի լար. լսողաց իմ, քեզի համար կասին քի՝ կենճութդ չի կանըվելիք տեսօք էիր—կարմիր, ճերմակ, պօյով-պօսով, կօվտալը:

ՍԻՌԻՔՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Շտէ ատ է ասածս-տա, էղան, ինչու չէ. ամա ես էի անխեղը. տամահութին արի, ստակէն պաժնընէլ չուզացի, ինա կեանին տակի խաղնա պայող ճիները չի կան, թամամ ինիվոնց լմանեցայ ու պայծառ արեւս իմ ծեռքովս խաւարցուցի: Լսիլ իս—խեղութիւնը տօխսան իննը չէշիտ կըլայ, կասին-նը,—իման ալ թամամ ատ տօխսան իննէն մէկն էր: Կինիմարդ ասած արարածին էնկ մեծ ամբախտութիւնը էրիկ չունենալն է. ատոր համար ես տայմա կասիմ կինիմարդոց՝ հաքա ինքքերըտ ժողտեցէք, կլխաւորներուտ խաթըր աղէկ ճանչըցէք. դուժուրքին անասնական կըակը ինչ պան է որ էրփէվարիին էրեցքին տիմացը:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Էրկանդ սէմթէն ժառանգներ կան:

ՍՈՒՐԻՔՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Կային ամա, էտե էտե ինկան-մեռան. մնացիլ է մենակ թագուշը, որ մօրը սէմթէն օղորմած-հոգիիս սօյ կուզայ: Ի՞նչ է որ:

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Հէպէթ, Ասված քեզի էրկար կեանք տայ եալ. ամմա վեր-
ջը-վերջը խոսա թագուչը անախտա միրասին տէրը պիտ լա-հա,
ասածներէն կայ-նը միլիօններու կայիք է:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Սիրտը էլլած). Գափիկ ալ չի տալ, չէքի միրաւ: Իմ օր
սկնայ, ես ուտելու հագնելու այեամիչ անիւմ ու միլիօնի կայիքը
մէքամ սուռութմա պանւորի ծոցը տնիւմ,—ամմա խօլայ պան.
անոր աղէկը՝ ալայը կառնում ճուրը ու կրակը կըճըգիւմ-տա: Ես
չի կրնամ սիրտս ուղեցածին պէս վայելու ու խայլի ըլամ որ
օխտն-օտարը վայլէ,—չի տայի-պարէմ: Տուն միամիտ կեցիր,
ան միլիօններուն ինդաւ տեղը ես չօխտան կըտիլ իմ,—իմ ծեռ-
քովս կըտանիւմ էրուսաղէմ ու հոնի վարդապետներուն կուտամ.
հէջօլմասա աչքովս չիմ տեսնիլ նացա չաթլամիչ էղածը...

ՓԱՍԱԼՕՎԸ.

Ասել է՝ կտակտ էրուսաղէմին անուռով արիլ իս-հա, աչթօչ,
ստալ գէշ չէ. հոգուտ ալ վարձք է:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Միտքս էրուսաղէմին տալ է ամա՝ կտակ արած չիմ:

ՓԱՍԱԼՕՎԸ.

Ինչո՞ւ:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Խուճուռ պան է խոս ստակ ասածդ. քանի որ սաղ իս՝ կը-
խըյմըչիս նարամէն պաժնըվելու. ծեռքի տակէ, կաղտուկէն թօ-
կողնան, թօ թալնին՝ ումուռիտ չէ. ամա քու ծեռքովս մէկին-
մէկալին տալ՝ անհնարին պան է. հոգիէն պաժնըվելը աւելի խօ-
լայ է. Ասվածուկայ խօլայ է: Մէկալ սէմթէն ալ՝ խոս կտակ
ասած թուղթէն պէ-թէր կըսասանիւմ. ինծի ամպէս կուգայ որ՝
կտակս կըրեցի-իսէ՝ համան պիտի իյնիւմ, պիտի մեռնիւմ: Շինար
ինծի ասա՝ ինչպէս կըլայ խոս էրուսաղէմին պանը:

ՓԱՍԱԼՕՎԸ.

Խորդ կիտիս, Հաճի-մա, ես ալ խոս կտակ կրելուն պանը
խիստ տէյէմիչ արիլ իմ. մէմը կըլսիս որ ֆէլանը կտակ արիլ է.
չատ չի անցնիլ, մեմալ կըլսիս որ՝ վայկիրինը ինկիլ է մեռիլ է:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Էյ-չաէ, ինչ ալ լանը, իտա կտակ ասած թուխտէն խիստ պէթէր կը վախնամ: (Թագուշը նես կըմտնէ):

ԹԱԳՈՒՇԸ.

(Ամընչնալէն աչքերը վար արած). Պարեւ, Հաճի-մա, ծեռքդ տուր պագնիմ:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Շէն կենաս, պալաս. ինչպէս իս, աղէկ իս, բոխնա իս: (Ոտքէն կոլոխը կընայէ): Հաքա, նազար չանիմ, թիւֆ-թիւֆ (լուգուին ծարովը կըթուքնէ) աս ինչ էղիլ իս աս, կէնճըցիլ իս, տեսօքցիլ իս, էրեսըտ կոճն էկիլ է, վարդ կտրիլ իս, թամամ գէնկինի օրդու հարճ պարի էղիլ իս-ու. քեզի տեսնողը վով կասէ քի՛ պանուր աղջիկ է-տէյին. ատէթով պառիչնա կըկիտ-նալ...

ԹԱԳՈՒՇԸ.

(Ամընչնալէն). Չէ տահա ինչ, իսա ծուրտտ-մուրտտ է-թէքներով, փիթուն օրը աղտոտ ծեռքերովս պառիչնա չի լայի-պարէմ: Որքն չունը մեր վոան պիտի նայէ, մեզի մարդու սը-րա պիտի տնէ:

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Ինչու ասուպէս կասիս օր, սախը՞ն. ամեն մարդ ալ իրեն խըսմէթը ունի. Ասծու վրայ տօտօվել պէտք է որ. որին ծեռքը տուխի—ամպուէի մէջ կըլայ, որինն ալ՝ եղ ու մուրի մէջ. ան ինչ պան է որ. հէպէթ քու խըսմէթտ ալ մէկ օր կըպացվի. չին-սը գէնկինի օրդի թօ չի լայ՝ մէքամ արապաճի թօ լայ, ինչ կը-լայ որ. մարդուս պահիթը սալիթը ստըկին մէջն է-ինչ:

(Մեսէն կինիմարդու ծան կըլսվի՝ «Թագուշ, հաքա թա-գուշ ինչ կանիս, ինչ ատէն է, կնացիլ իս, խայիպ էղիլ իս, սա-մավարը թաշմիշ կըլայ, նես պեր):

ԹԱԳՈՒՇԸ.

Էկայ, էկայ: (Ցատկըտեւէն կերթա):

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

(Թագուշին էտեւէն նայելէն). Հաճի-մա, իտա խանճըխը պէթէր թէյֆէ պարի է—կիտիս. աղէկ-չէնքով հապցունուս, ծո-

ցըն ալ հինկ-տասը հազար տընիտ մեր քաղաքի էնկ-փէռլըյ լէ-
վէնտին տունը վայրածք պիտ լա...

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

Շտէ-ատ է, որ ինծի եալ առանց կրակի կէրէ-տա. իտի-
պէս կէնճ, տեօք աղջիկներ կըտեսնում, քովն ալ կտրիճ լէվէնտ-
նը, կեցած տեղս միսս կոծիլ կուզիմ սիրտիս փախելութենէն...
Մինք ալ կէնճ էղած չինք, մեր սիրտն ալ աղէկ-աղէկ պանե-
րու համը ուզեցած չէ-ինչ. ամա արի-նայէ որ մեր քեօռ պահ-
թը կամեցած չէ էղիլ է մեր աղէկութիւնը: Ասվածդ կըսիրիս՝
տասնըվեցս նոր թամամ արիլ էի, որ թլթկած, ցաւոտ, եա-
րափարայոտի կիրկը ինկանք. վեց ամիս շանցած աղլի կէս-մար-
դը ալայմալայ մէքամ ֆոտած լէշ կտրեցաւ. լման իրեք տարի
ալ վիզերուս պարտըը էղաւ, մեղայ եասծու մեղայ, ատ լէշին
եաթախին մէջը ապրով-անքով տառցնելու. ատ չօգտեցաւ մեզի-
եբոր կինիմարդս ամեն դիաց Ասծու օրէնքը ճանչնալու տարիքը
կուգայ-նը՝ մեզի սև զուգի մէջ խողեցին ու ծեռքերս խաղինա-
յին պալիքը տուվին, իմիշ՝ սատանայի պէս խարաւուլ կայնէ,
մուխայէթ էղիր հալխին հարամ թօփ-արած սորկին: Ա՛խ, ա՛խ,
ա՛խ, զորն ասեմ կամ զորն խոստովանիմ: Մեր կուլխէն անցածը,
պալամ, թէմիզ հէքիաթ է... Շինտը ես խեւ պիտ լամ, որ ին-
քըս փիթուն կեանքս ամպահթ էղած, խայրէթ անիմ ուրիշին
պահթաւորցունելու: (Ձեռքով սթօլին կըզարնէ, սիրտը էլ-
լած). Քա-փիկ չիմ տալ խոստաւութիւնային, չէքի տասը հազար...
Չուզէր մէքամ ծուլթոտ օջիտտ արապահի, որ փիթուն օրը ես
եումրուխներ ուտէր, եա քաղցած ուտէր... է-է-է, կօգտէ լա-
ֆերս. մէտօմ ալ էրթամ-նայիմ՝ ինչ կանին Մըկըրս, հարսըս:
Պարեւ կեցիք:

ՓԱԽԱՆՈՎԸ ՈՒ ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ. (մէկտեղ).

Պարե երթաս: (Խնքերն ալ էտեւէն կերթան մինչի զա-
լին տուըր):

ՍՈՒՐԲՈՒՀԻՆ-ՃԻՃԱՆ.

(Փախաւօվին). Անչէ ամա, մոռցայ պամալ հարցունելու՝
հարսըս էրեշկիկ ապուխտ արած, լուզու աղբց:

ՓԱԽԱՆՈՎԸ.

Ինչպէս չէ, հապա հապա. հէմ ամպէս ալ համով ին, որ
կուախ՝ չիս քշտանալ: (Սուրբունին-ճիճան կերթայ):

ԵՐՐՈՐԴ ՑԵՍԱՐԱՆ.

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ, ՓԱԽԱԼՕՎԸ, ԱՔՍԷՆՏԸ.

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Աս ինչ է աս. սահաթը հայ-հայ տասվերկու կըլայ, Մա-
քառ Փեթոզիչը տահա զարթած չէ, Չէնէ զարթիլ է ու՝ մէյ-
տան էլլել չուզէ:

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Ես ալ ատոր կարմընամ. ինչախ աս ատէններս քուն լալ
կըլայ, պէլի պան է որ... (Աքսէնտը նէս կըմտնէ):

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ ՈՒ ՓԱԽԱԼՕՎԸ (մէկտեղ).

Մաքառ Փեթոզիչը տեղէն տահա էլլած չէ-ինչ է:

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Թողութին անիք կապիատա, չինտը արապան նստաւ,
Ռաստով կընայ, պէթէր հարկաւոր գործ կար...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Չօխտան ատպէս ասէիք, որ մինք ալ մեր գործին էր-
թայինք...

ՓԱԽԱԼՕՎԸ

Մինք անգործ մարդ չինք. մեր ժամանակը թանկ է...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ասլածդ սիրիս՝ հալիսին սահաթներով առնել-մնալս որն է...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Թողութին անիք, կապիատա, Ռաստով...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Մինք հալիս են ստակ առնելու էկած չէինք...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Մինք մեր հէլալ ստրկին էտէն...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Ռաստով... պէթէր հարկաւոր... պանք... վօլփաքը-Տան-
պօյ... Աքառամանկա...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Պէքիմ սուտ ալ ըլայ...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Փախչելս որն է. վէքսիլին վատէն...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Կասփատա, թողութին անէք... Վալիան... Աքառամանկա...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Տռակիւներուն հետը լուսէ-լուս քէֆ առնելու ժամանակ
կ'կտնէ, ու հարկաւոր գործի համար էրկու մինութ ժամանակ
չի կուտնուէ...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Հէչ ալ չիմ հաւատալ որ...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Թողութին անիք... Ռաստով... Սթաւքին... քանթօռ...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Պէքիմ պօհօտվիլ է եալ. էրեսը ցուցնել չուզէ...

ՓԱԽԱԼՈՎԸ.

Ատալ ինչ չթուք-պան է. ստակ առնելու ատէնը մեզի
դուփօրքին անդունտէն կտնել կիտէ, ստակը ետ տալու ատէն...

ՈՒՐՈՒՐՕՎԸ.

Ատ մենք Քաթելնիքովին տունին ճամփան չիտինք-ինչ...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Ռաստով... Մալուքօղտաթօ... պանք... քանթօռ... թողու-
թին անիք, կասիատա...

ՓԱԽԱԼՕՎԸ.

Էղաւ-էղաւ, պօշ պան է...

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ.

Ազատ պէթէր վարպետ է հալխին ճէպէն ստակը հանելու...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Փամիլլթե, կասիատա...

ՈՒՐՈՒՐՈՎԸ.

Տուն ալ վարպետ իս ստակներս քաշողներուն պարտեկե-
լու...

ԱՔՍԷՆՏԸ.

Ես ինչ. ես ինչ. մինք խզմէթքեար մարդ ինք. մեզի ինչ
հրամայած է-նը... քանթօռ... Սթուքին...

Ուրուրովը.

Էղաւ, Ասվածտ սիրիս, սուտ-մուտ խօսքերով մարդու քուն
անելու. չիտակ ասա-չտէ՝ աղաս ստակ տալ չուղէ, պօճօտվիլ է,
ուրիշ 10-10-10 պէտք է որ (Քովինա, Աքսէնտին ականճին):
Իսա ալայ ասածս չիլայ որ պանի տեղ տնիս, ալայը Փախալ-
վին կուլխուն թանցեր էր. ես կէս սահաթէն նորէն կուգամ,
ալայը աղայիտ ալ, քեզի ալ տեղով-տեղով կըպատմիմ. շատ ֆայ-
տալը եալ ասելու պաներ ունիմ (Ամուր). Ես կերթամ (Տուս
կէլլէ):

Փախալովը.

(Կէրթայ սիֆթէ տուր կըպանայ կընայէ՝ տուսը մարդ
կա՛յ, չէնէ չիկայ. ետքէն ետ կըտառնայ). Իսա ինչ որ լսե-
ցիր-նը, իմ սէմթէս ալայը ոյտուրմ. ճա պաներ էին Կալուստ-ային
օյինի պերելու համար: Ես սահաթ-սահաթ ու կէսէն կուգամ,
ամեն պան տեղով կըպատմիմ: Փաքուտը պարե կեցիւր: (Կէրթա):

Արքայնոր (մենակ).

Շտէ քեզի մեր աղաներուն թապիէթը, չնտխ կնն ու տա-
ցա սուտը խորդէն բաժնէ. ճանչւոր ճանչւորի, բարեկամ բարե-
կամի, աղպար աղպոր հետ ամպէս խալպ կը ժաժկըտի, որ ալ-
լազգիի տուչմանը իրեն տուչմանին հետ ամպէս չէր ժաժկըտիլ:
Օղորմելի ժողովուրդ, անտէր քաղաք. գնա ու տացա հետը
գործ կատարէ, բարեկամութիւն արան, տացա վրայ իշամիչ էղիւր:

ՉՈՐՐՈՐԿ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Չամանովը, Աքսէնտը, Խանիչիճովը.

(Տոտը կամացուկ կը պացվի ու Չամանովին ծանր կըլավի). Հաժէ Աքսէնտ՝ միտափիրները կնացին:

Աքսէնտը.

Կնացին, աղա, կնացին. եօխ էղան. ոտքերը չորնար-պորէմ: (Չամանովը վախեւնալէն, մատերուն ծարովը նեւ կըմտնէ, ասքով-անքով կ'նայէ օտար մարդ չի կա՞յ-աճախ):

Չամանովը.

Ի՞նչ կուզին. վարիսա ստակի էտիէ էկիլ էին:

Աքսէնտը.

Տեղով պան կըցայ որ հասկընալու. սիֆթէ կանչվոտելէն, չամաթա անելէն ստակի, այլըթի անուն տուվին ամա, էրթալու ատէն ասին քի՝ կաղտուկ ասելիք ունին, սեօղտէ սահաթ-սահաթ ու կէսէն պաշխա պիտի դան ու հարկաւոր պաներ պիտի ասին: Մեզի մի կըխաբին, չէնէ մէկգմէկու՝ տեղովը չի հասկըցայ. անխատար խեղճ հասաւ որ՝ էրկուն ալ չալվէր, քիւլ-հանի մարգիք ին: Անոր աղէկը ան կըլար, որ սաակները սուռաթներուն թապլէիր ու վաղ պերէիր եախայէգ: Տուռին անկաճա տրած՝ նոցա ալայ կալաճին լսեցի—մարդ մնաց որ միսերը չի ծամին. սրան ինծի ալ հասաւ. ինա ուկօլը կայնող աղաները չին մի. պամպասանքէն մատտէ նաքա ուրուզ դէնիաթ կիւտին որ...

Չամանովը.

Շատ հեռուները մի թապլիլ. նոցա ալայ խասէվէթը տանը հինկ-բասն հազար պարսքս է...

Արսէնտը.

Ատ կայ ու կայ. ամա չէ, միտքերը մէկ ուրիշ սատանութիւն ալ պիտ լայ. տուն չիտիս-ինչ, որ մեր հայը ֆայտա չունենա-նը՝ մէկ ապուլթ չի անիլ: Աս հերկէլէներուն մէջ մէկ օրօտ կար ամա, չիմացայ ինչ էր:

Չամանովը.

Էյ, ինչ ալ լանը. պանը ան չէ: Միհուլթէ միհուլթ ապլա-քաթիւն տուռը կընայիմ: Տուն կնա չիտը, ինչ-ասիս զաքուս-քա-պան հազիր արս. կիտիս-խօմ, ատ փէղէվէնկին զաւակ ա-րուն-ծծողները ստակըդ պօլէն-պօլ կառնուն, ատ հէչ. ամին էկածներուն ալ—նացա ստքը չորնայ—տահա կուչտ պիտի ու-տեցունուս խումցունուս, նացա քօքը չորնայ: (Տուռը կըզար-նին չը՛ք, չը՛ք, չը՛ք. ծան կըլսվի՝ նես զալ կարելի՞ է). Հս-նա, քեզի ասի-ու. չունին անունը տուր, փատը ան, կուլիսուն տուր: Ապլաքաթն է, սպլաքաթն է: Փաթալըյթե, փաթալըյթե: (Խանիչիճովը նես կըմտնէ. Արսէնտը վազելէն կէրթայ):

Խանիչիճովը.

Պարեւ, Մաքառ ֆեթուլիչ. հը՞, ինչպէս իմ, խօսքիս ա-մուր իմ:

Չամանովը.

Շինտը մենք ալ քու անունտ տուվինք...

Խանիչիճովը.

Վսլ կիտէ ինչ քիւֆիւրներով...

Չամանովը.

Չէ, ինչո՞ւ, սախը՞ն. տուն կիտիս-խօմ, ես քեզի անը պի-րիլ իմ. տուն մէկալ ապլաքաթներուն կըմանիս օր, նացա հերն անիծած...

Խանիչիճովը.

Ես քեզի հազար տապառ ասիլ իմ՝ ապլաքաթ մի ասիլ. ատվօքաթ ասա. ապլաքաթը ան խապախէ-խապախ քաչ կուգայ. մէկ կաւաթ ռախիի համար քլեաուզնը փռաչենիներ կըկրէ, խարիպ-խաղարին վերջին սամալարը ծախու կըհանէ, էքսիզին ու օրբեվարիին կոնըկէն շապիկը կըքաշէ-կըհանէ. ատվօքաթը՝

ան դափսեմ ճոկ պան է, նա իրեն ազնիւ կը պայէ, թէ միգ կը հաքվի, աղէկ-աղէկ մարդոց հետ կը նստէ-կէլլէ, խմելու եալ լանը՝ հէջումասա քօնեակ, պօռտօ, շաթօ-իքէմ ու ասպէս թանգ-նոց պաներ կը խմէ...

Չամանովը,

Վազ արի, Ասվածդ սիրիս, էրկուսին վիզէն ալ քար կապիս, ճուրը ձգիս, ալայն ալ արուն-ծծող ին...

Խանիչիճովը,

(Չարնըված). Ես ալ...

Չամանովը,

(Քովինա). Արուն-ծըծողներուն էնկ-պաշը տուն չի լաս-նը: (Ամուր). Քու պանըտ պաշխա է, պամալ քեզի ասի-ու:

Խանիչիճովը,

Ասպէս ասա-շտէ: (Աքսէնտը պալապան փատնօցով զարուքա, կինի-ռախի կպերէ կտնէ սթօլին վրան): Մաքառ Փեթուօվիչ՝ ես քեզի աղէկ խապէր պերած չիմ-կիտիս:

Չամանովը.

(Ուռուֆ էղած). Ի՞նչ կասէ...

Խանիչիճովը.

Հա, ճանըս, հա. ինչ խառար ասի՝ խայիր չէղաւ. մէկ խօսքի վրայ կեցիլ է՝ սթօլիս վրան-իմիչ թօ պէրէ, թօ տնէ հարուր քսան հինկ հազար մանէթս՝ չէնէ՝ Զիպիրին տուռը առջև կը պանամ, կասէ:

Չամանովը.

(Էրեսը մեռելի կուն կտրած). Էտե չտաթի որ՝ աս փուս-թօյ ստակին համար—աղլի վէքսիլը, կիտիս-խօմ, ճէմը հազար էրկու հարուր մանէթի էր—հոգու մեղք պան է աղամորդու հոգին կորցնելու:

Խանիչիճովը.

Հապա չտաթ, հէպէթ ասի, ամա խայիր չարաւ-նը՝ (Քիչմը տու կենալէն ետքը). Մեղքը քուկան է, քեզի վով ասիլ էր по предъявленію ատխատար ստըկի ծեղքէտ վէքսիլ տաս:

Չամանովը.

Հապա լնչ անէի, կըխղղէր-նը...

Խանիչիճովը.

Ինչո՞ւ համան ինծի չեկար, ես պէքիմ 25—30 հազարով պանը կըվերջացունէի:

Չամանովը.

(Զովինա). Կաշի սկրդողներուն մէջ քնկ-պաշը տուն չի լայիր-նը: (Ամուր). Ախպար՝ ան մինութին կօլօխս խեղք կա՛ր-որ:

Խանիչիճովը.

Աղէկ. չինտի-խօմ կայ:

Չամանովը.

Կայ, էտեւ:

Խանիչիճովը.

Երոր կօլօխտ խեղք կայ ու տուն Ձիպիրէն խալսել կու-զիանը՝ իսա մինութիւ հանէ, տիմացս տիր քսան մէկ հազար մանէթ. Սէլիֆօնօվին ալ 5—10 հազար, պէքիմ ատ խատարով դործտ կըլմնցունում. հէջօլմասա հարուր քսան հինկ հազարէն, ես Ձիպիրէն կըխալսիւ-ալ:

Չամանովը.

Շատ է ախպարս. սո հինկ հազար մանէթ, հէլալ լա քե-զի. Սէլիֆօնօվին ալ կուտամ իրեք հազար—էղաւ կընաց. կօգ-տէ. սո իտա խատար. էյպօհըմ ապիտնի կըլայ:

Խանիչիճովը.

Քսան մէկ հազարէն մէկ քապիկ պակաս չիմ տունուլ. Սէ-լիֆօնօվինը կընամ-նը, պէքիմ մէտօմը կըկոտոբի:

Չամանովը.

Շատ է, աղպար, շատ է, կուրանամ-կուր քալիմ-օր ուժէս վեր է. պէթէր ապիտնը պանէ իտա արածտ. պէքիմ մէկ օր ալ մինը քեզի պէտք կուգանը:

Խանիչիճովը.

Քեզի պէս մարդիք, մինչի աս օրս, ինծի-պէս մարդոց տա-
հա պէտք է կած չունիք. Բնչ ետքէն պիտ լայ՝ ան ալ Ասված
կիտէ: Քեզի պէս մարդոց համար ապիտնի է ինծի պէս մարդոց
քոսն մէկ հազար տալը որ Զիպիրէն խալսիք. ինծի պէս մար-
դոց ապիտնի չէ, երոր քեզի պէս զէնկին զասօռինները սաղ քա-
ղաքս զաֆթ արիլ իք, հր սէմթ ուզենաք՝ ան սէմթ կըտառցնուք,
սեը ճերմակ կանիք, ճերմակը սև... մեզի ապիտնի չէ, երոր
տուք պալապան սարայներուն մէջը կըկենաք, մի՛նք՝ սարայ չէ-
քի մէքամ խարէրով տուն պիլէ չունինք, հաւի քիւմէսի մէջ
նօմայ պալա-չաղայով կռած ինք, մեզի ապիտնի չէ, երոր ճեր
ծի քշողը իմ օրդոց կիր-կարգացնողէն աւելի ժալօմի կառնէ.
մեզի ապիտնի չէ, որ ճեր կօռնիչնան մեր սայեախուլայէն թէմիզ
կըհագուէ կըքալէ ու փորն ալ աւելի քուշտ է. մեզի ապիտնի
չէ, որ տուք տարին օխտը-ութը ժում պալ, գիւաֆէթ, յարկինք,
կեր ու խում, մուզիքով ու տալու-զուռնայով քէֆեր կանիք ու
ամեն-մէկ քէֆին անխատար կըխարճիք, ինչխատարով որ մէ-
քամ քիւլ ու աշխատաւոր մարդ սաղ տարին տուն-տեղ կըպայէ.
մեզի ապիտնի չէ տեսնելը, որ տուն, իլվանիտ համար, մէկ
պրասայէն մուզիքանչիքին աւելի չապաշ կուտաս, նէժէլի տա-
րեպուտուտը հայի ժամին, հայ տէրտէրներուն, քաղաքիս բա-
րեգործական ընկերութիւններուն, հայ գիրք շարադրողներուն,
հայ խարիպ-խաղարին, հայ անկալներուն, մեր սուրբ Աթոռ Էջ-
միածնին, մեր սորվող հայաշակերտներուն, մեր տղայ կարդաց-
նող հայ վարժապետներուն՝ ալայը մէկտեղ առած: Ինծի պէս
մարդուն ապիտնի չէ տեսնելը, որ քեզի պէս մարդու ծիին ա-
ռանը մէկ հայ վարժապետի կեցած տունէն մեծ, թէմիզ ու ցո-
լուն է: Տուք զէնկիններտ ինչո՞ւ թահմին կանիք, որ տուք միւ-
ճէրէթ տարին-տարեանական 25—30 հազար պիտի խարճիք, ու
մէկ տղայ կարդացնող, մէկ տէրտէր, մէկ եաղըծի, մէկ ու-
փռավ ծառայող, մէկ քանթօռչիք մուրացկան աղքատի պէս պի-
տի կենայ. աս օղորմելիներուն վրաները ալ ինա նոր հալաւը
տեսաք իսէ՛ աճքերըտ կըպատուիք, փախիլութենէն սիրտերըտ
դուժօխքի կրակով կէրի: Ինչո՞ւ տուք թահմին կանիք քի՛ մենակ
տուք, զէնկիններտ, հրաման ունիք նէֆէս առնելու, մեկալոնք
ալայը պիտի խըղղըվին, պիտի շանսատակ ըլան, վո՞վ տուվիլ է
ծեզլի ատ փէրվէլէլը, վո՞ր իմաստութիւններուտ, վո՞ր էմէկնե-
րուտ, վո՞ր արուն-քրտինք հէլալ աշխատանքներուտ համար: Որ
տուն կըցիլ իս նեզի ընկածներուն, միամիտներուն կաչին սը-
կըգելու—ան է քու աշխատանքդ, որ տուն հալխին ծեռքով

կատուի ու շունի կաշի կըթէմիզցունուս—*ա՛տ է քու մինիսթրի խեղճո, որ տուն մայալալըխի փուշթուկով ֆիշիներ կիլինքցունուս ու կըտանիս Տրապըզօն ծախելու—ա՛տ է քու էմէկտ, որ տուն մուփթին ցորենը ամպարտ լցիլ իս, ամպարէտ ալ Մավ-նօթօռտաթօյին քանթօը կըկըրիս—ա՛տ է քու պարծանքդ, ի-միշ՝ ես ֆայտալը չէնքով, հասարակին պէտքական քաղաքացի իմ. որ տուն իրեք տարին մէմը Մոսկօֆին հետը հախլաթմիշ կըլաս—ա՛ս է քու կովական գործտ, որին համար սաղ քաղաք պարտաւոր է առջևտ կտակ հանելու, ռաստ էկած տեղը ճամբայ տալու ու մինչի կեանքիտ վերջը առջևտ մոմ տնկելու ու խունկ ծխելու: Տուն չիս տարին-տասկերկու-ամիս ասողը քի՛ հէլալութինով միլիօններ թօփ չի լալ-տէյին: Տուն կիտիս քի՛ կողովութինը, հարամիութինը սալթը մարդ մորթելով ու տուն-տուկ կոտռելով կըլայ. շատ եալնը իս. հալխին ծեռքով կրակէն պօհրած կաստանաներ հանելն ու միամիտներուն քրտինքը խը-մելն ալ հարամիութին է, ամմա մինք տահա ատ ֆէնտերուն վրայ աղէկ միտք արած չինք:*

Չամանովը.

Ա՛ղէկ, ա՛ղէկ, հասկըցանք. ասինք որ իտա ալայ ասածտ խորդ թօ լայ—մինք գէշ ինք, մինք մեղաւոր ինք, մինք քիւլ-հանի ինք. զաթօ՛ մինք սորված չինք, մինք ուսում առած չինք, մեղի ամեն գէշութին ներելի է. ամա տուն Մոսկօֆ ունիվեր-սթէթները սորված իս. քեզի 21 հազարը *ни за что, ни про что* կոխել առնելը մէկ փութոյ պանի համար ներելի չէ, առած ուսումիտ չի վայլի:

Խանիծիծովը.

Մէկ հինկ տարի առաջ լսէի-նը՝ պէքիմ-պէքիմ կըհաւա-տայի իտա խօսքերուտ. ամա չի՛նտը՝ որ ծեղի չատ մօտիկէն ճանչըցայ, արդիս չիմ հաւատալ. ինքերտ ծեղի առանց ուսու-մի, մեղի ալ ուսումով ասելէն՝ տուք մեղի քուն կանիք, կըմո-լորցունուք, կըխաբիք: Տուք ուսումով, լարի սիրտով, թէմիզ հոգիով, չիտակ բնութքով, հէլալ մարդուն խե կըճանչնաք, տուք սալթը խօյօք, պատուաւոր, օրինաւոր մարդ կըճանչնաք նարան, որ մէջը հոգի-ծիկար չունի, որ հալխին ցաւ ու տէրտը ճանչ-նալ չուզէ, որ ծեռքէն էկած ամեն հարներով ստակ թօփ ա-րիլ է, սունտուկը կռիլ է, վրան ալ պալապան կազաք զարկիլ է ու ծեռքէն մէքամ փալտտած տէնիչիէ ապուլ չի տալ: Շտէ ասպէս քիւլհանիին տուք կուտաք պատիւ, աղէկ մարդու սըրա

կրտսիք, ոտքը կըլզիք, խօլօք մարդ ու ֆայտալը քաղաքացի կը-
ճանչնաք: Նորէն կասիմ՝ հինկ տարի առաջ ես ալ մեղքըցող,
հալխին տէրտին տէրման տանող, էօքսիւզին աչքին արտըսուն-
քը սրբող էի. ամա. ծեր մէջ կենալէն՝ ծեղիմէն սորվեցայ հէմ
մարդ չի մեղքընալ, հէմ ռաստ էկողին կըռնելէն չապիկը քա-
շել-հանել: Տէհ, պօշ կալաճիներով ժամանակ չի կորցնունք. թէզ
արէ, պեր համպրէ քսան մէկ հազարը, չէնէ տանօսը ծոցս է,
վանը փոքըռոքոփն կուտամ:

Չամանովը.

Ճանըս՝ տուն հէմ իմ, հէմ ալ Սէլիֆանովին սէմթէն իս-
ինչ:

Խանիչիճովը.

(Չար տէվի պէս խնտալէն). Հա-պա ինչ կի-տէ-իր պա-
լաս:

Չամանովը.

Ի-ի-ի-ի, պանը աստ պէս է, հա-ա-ա-ա. (կոլոխ քովինա
ծռած՝ վար, վար ու վար կանէ. անկէ ետքը, ծան չի հա-
նած, կերթայ մէկալ օտան. քասսային տի՛ննն ծանը կը-
լսվի. քիչմը ատենէն ետ կուգայ, ծեռքը պալապան թօփ
ացինացի պոնած, կտնէ սթօլին վրան). Հանա, համպրէ:

Խանիչիճովը.

(Տեղէն չէլած՝ հարուրնոց փաշքաները կըհամրէ). Թա-
մամ է: (Փաշքան սթօլին կըզարնէ ու կէլլէ տեղէն). Շինալ-
չտէ արի ուտինք ու խմինք: (Փաշքան կարմիր փլաթօքին
մէջը կըկապէ, կըտնէ շլեափին տակը. կըմօտկընայ զա-
քուքային սթօլին, կըլցնէ մէկ ուիմքա քօնիաք, ուիմքան
ծեռքը կտնէ). Կենդանութիւն, ամեն տարի պարով հասնինք:
(Կըխմէ):

Չամանովը.

(Զովինա). Փաթլամիշ ըլայ փորըտ, ռազպօյնիք չուն: (Ա-
մուր). Շնորակալութիւն. ամէն: Զաքուքի արն, փաժալըստա:

Խանիչիճովը.

(Կըմօտկնայ զաքուքային, չաթալը կըխոթէ սեւեալ-
քիին). Ո՛ւյ, ո՛ւյ, ո՛ւյ, աս ինչ պալապան ու եղոտ սէլհաւքի է.
որիմէն առիլ իս (Կուտէ):

Չամանովը.

(Քովինա). Օսկոռը պողազտ կայներ, խղղղվէիր-պարէմ, հարամի շուն: (Ամուր). Քառի Ալէքսէիչ Քաթեմիքովէն առի: Անօրները ինա պամպասանքին ուկօլին քովէն կանցնէի. նայիմ Քառի Ալէքսէիչը ծեռքով կանէ (ինքնալ ծեռքով կըցուցնէ). ծան կուտայ. «ամպէս սէլիավքի ունիմ որ, կասէ, կերած ա-տէնը եղը շառը՛լ շառը՛լ կըվազի»: Նայիմ՝ խորդ աղէկ պարի է. էսսուն հատ պան առի, տուն խրկեցի: Քառի Ալէքսէիչը թէկարան թանկ-կոօչ է ամա, տղին մեղքը առնել պէտ չէ, ա-ղէկ պարի կըպոնէ: Ան մէկալը, Առթիւչը, փէռատնալու պաշ-լայիլ է: Պէլլի մի չէ, զէնկինցաւ-տա: Աս նորերս, կասին, պա-լապան իմէնի կընիլ է: Տուն ինչ կասիս. չինտը նարա էրկու-հարուր հազարով կընաս որ կնեկու: Թօփով չիս զըջիլ, ամպէս մալատեց թառկօվից է:

Խանիչիճովը.

Ատ ալայը ատպէս ամա՝ ես էրթալու տեղեր ունիմ մէկ քօնեաք-ալ զարնիմ, էրթամ. (ռիւքան կ'ուլէ, կառնէ ծեռքը), կենդանութիւն: (Կըլիմէ):

Չամանովը.

(Քովինա). Կրակ ըլար, նեսըտ էրէր, չախօթքա շուն: (Ամուր).

Խանիչիճովը.

(Կառնէ կտակը ու փաչքան). Պարեւ կեցիր:

Չամանովը.

(Քովինա). Հարամ սատկիս, ռազպօյնիք: (Ամուր). Պարի էկար: Հածէ Աքսէնտ՝ աղային փալէթօն տնւր, մինչի էքրիաժ ճամփայ տիր, ինքտ ալ նես արի: (Խանիչիճովը կերթայ). Հա-րամ սատկիս, ֆոտած շուն. փօթկըտ կոստէր, սաղ-սէլամէթ տուն չի հասնէիր, ժուլիք-մազուռիք. աչքըտ քօնայ, կող-մա-չէնիք, որ լակոտներուտ էրեսը չի տեսնէիր, չինկեանայի թօ-խում. էքրիաժէն վար կօլօրվէիր, կոլոխտ պատուէիր, ակոապու-լիկ մայմուն. չէպէքոաթըտ թուքնում, շունի կաթ ծըծող: (Ու-րուրովը նես կըմտնէ):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

ՉԱՄԱՆՈՎ, ՈՒՐՈՒՐՈՎ ԵՆ ՍՕՓԻԱ.

Ուրուրովը.

Պարև, Մկր-ա. աս ղւտելս իս. սապահթան էկայ՝ քուն կը-
լայիր: Խնչպէս իք. աղէկ իք, ըո՞նտ իք...

Չամանովը.

Ничего, такъ себѣ. Շինտ Խանիչիճովը հոս էր. էփպէի
նստանք, հոսէն-հոսէն լաֆեր արինք:

Ուրուրովը.

Ի՞նչ կասէ. ի՞նչ նոր պաներ կայ Ռաստով:

Չամանովը.

Նարա լաֆը կիտիս-խօմ,—աքթեօռի, աքթոիցայի, թիւ-
թըռի պաներ է, պէլլի-մի չէ:

Ուրուրովը.

Իտա ուսեալները կայ եալ՝ ալայը տղու պէս պաներ ին.
խեղքերը, միտքերը տայմա խաղի ու էկլէնճէի հետ է. հէչ նա-
քա, մեզի պէս, սեռիօզնը պաներու—քեարի, շահի, վաստակի
խեղք չին մաշիլ:

Չամանովը.

(Զովինա). Հապա, հապա, տուն նարա ատպէս ճանչըցիր.
ատ շունին կաթ կերածս խուռպաղային կոնըկէն ալ մուշտակ-
ցու մորթի կըսկըդէ-կըհանէ: (Ամուր). Աս խորդ է, Մօսկօֆ
սորվեցածները անը ճիւնապէթ կըլան. ուսումի դիւայ, սուտ չէ,
աղէկին. ամա աշխարքիս էհվալէն հէչ պան չին հասկընալ. ան
ալ ասինք՝ մարդս ես ուսումին էտեհն պիտ լայ, ես վաստա-
կին, էրկու պանը մէկտեղ կըլալ որ:

Ուրուրովը.

Խօսք կայ որ... Ան չէ ամա, Մկր-ա, ես քեզի մէկ հարկաւոր գործի էկիլ իմ:

Չամանովը.

Ի՞նչ սոյ գործ է, ասա, նայի՜նք:

Ուրուրովը.

Գործս, ճանս, աս սոյ է. տուն էդիլ է, ստըկի հարկաւորութիւն ունիս:

Չամանովը.

Ստակ ասած պանս, որին ալ լայ-նը՝ հարկաւոր է ու հարկաւոր է, ասոր լաֆը կայ որ: Էտե, որիմէն լսիլ իս:

Ուրուրովը.

Որիմէն լսածս, փաքուտը, քովի թօ կենայ. տուն ինծի չի տակը ասա՝ պէտք է քեզի ստակ, չէնէ չէ:

Չամանովը.

Ես քեզի մէմը ասի-ու՝ ստակը եր ալ լայ-նը, որին ալ լայ-նը՝ պէտք է ու պէտք է: Էտե:

Ուրուրովը.

Եբոր քեզի ստակ պէտք է-նը՝ մինք сь нашимъ удовольствіемъ.

Չամանովը.

Մեծապէս չորհակալ իմ. ամա աս ինչպէս կըլայ. ես քեզի տահա հին պարտքս տուված չիմ. խանութէս զապօս ալ կիտիս քի ունիմ,—ալայը ինչխատար է, ախաչը միտքս չէ: Նոր պարտքի խողել կուզիս ինծի:

Ուրուրովը.

Ատամ, վաղ արի իտա պօշ կալաճիներէս. ստակ պէտք է-նը տամ-տա. մէմալ ինչ հալխին տուաւ իյնիս, թէմիզ անուղըն մուրոտիս: Քանի հազար պէտք է—հինկ, ռութը, տասը:

Չամանովը.

(Աչքին ծարովը նայելէն, իշքիւլէմիշ ըլալէն). Հա, տա-
սը-տասնըհինկ հազար պէտք էր: Քովտ ունիս-ինչ:

Ուրուրովը.

Իսա սահաթիս քովս չունիմ, ամա մէկ-պայ տուն կերթամ
կըպերիմ-տա, առ ի՞նչ տիժար պան է-որ:

Չամանովը.

Ջարար չունի տասնըհինկ-քսան հազար մանէթ сѣ удо-
вольствіемъ կառնէի կարճ վատէով ու փռացէնթն ալ վրան զար-
կած՝ վէքսիլ կուտայի:

Ուրուրովը.

Ասվածտ սիրիս՝ վազ արի իտա փռացէնթններէ, վէքսիլնե-
րէ. կուզիսնը՝ ունեցածներս ալ պատռիմ թապլիմ սօպան. ան
ի՞նչ հօրս ցաւնէ որ:

Չամանովը,

(Քովիկնա). Իսա ի՞նչ է իսա, խեցիլ է, չէնէ ինծի կըխե-
ցունէ. ինչի՞ կըլմանի ասածները: (Ամհւր). Ջարար չունի. չին-
տի եալ էրթաս պերիս-նը՝ գէշ չէ. кстати, սիրտս չուզէր մէ-
մալ Стукинъ-ին էրթալու, ամպարիս պուրտը ծախելու, կինն
ալ, կասին, պէթէր եօռըխազ է: (Քովիկնա). Պուրտ չէ քի, կա-
տուի մէկհատիկ մազ կայ որ սաղ ամպարիս մէջը:

Ուրուրովը.

Էրթամ բերիմ-տա. չատ ստակ պէտք է:

Չամանովը.

Հաղիր ունիս-նը՝ պեր մէկ քսանհինկ-էսսուն հազար մանէթ:

Ուրուրովը.

Թօ լայ, էրթամ: (Կերթայ մինչի տուող ու ետ կըտառ-
նայ). Մկրա-ա, ես քեզի մէկ ուրուշ խնդրինք ալ ունիմ, ամա՝
չիմ համարձակիլ ասելու, կըվախնամ որ չիս կատարիլ:

Չամանովը.

Ասա, նայինք, ի՞նչ է խնդրինքտ, պէքի կըկատարիմ, վնկ կիտէ:

Ուրուրովը.

Խնդրինքս, ճանս աս է. օրդիս...

Չամանովը.

էտեւ:

Ուրուրովը,

Օրդիս...

Չամանովը.

Ատ լսեցինք՝ օրդիտ: Էտե ինչ կուզէ օրդիտ, ինչ կասէ օրդիտ. եա ես ինչ անիմ օրդուտ:

Ուրուրովը.

Օրդիս խեցիլ է:

Չամանովը.

(Ուռուֆ էղած). Հէ, ինչ ասիր, օրդիտ խեցիլ է, Խաղարոսը:

Ուրուրովը.

Չէ, չէ. ամպէս չասի. օրդիս խեցած չէ ամա՝ խնի պէս պան էղիլ է:

Չամանովը.

Ատ ալայը հաշվէ մէկ պան է՝ հա խեցիլ է, հա խնի պէս պան էղիլ է. իսա ինչքը է, որ կասիս...

Ուրուրովը.

Չէ, չէ. ատպէս ալ չասի. օրդիս, Խաղարոսը խեցած ալ չէ, խնի պէս պան ալ չէ. օրդիս փռօսթը զարնըվիլ է քու Սօֆիա օրիորդիտ վրան: «Պապա, կասէ, երոր Սօֆիան իմս չի լայնը, ես լիվօսվէլը կառնում, անկաճքօքիս կրգարնիմ», կասէ: Մախ-սումը փռօսթը խօնտոա էղիլ է: Աս էրկու չաքաթ է որ չուտիլ, չի խմիլ, թճամամ խախած կտռիլ է ճանրմ-ճանրում պուղա-յի պէս կըլի-կըլոր օրդիտ: Աղա՝ ոտքդ պագնիմ, փռեամը ասա՝ Սօֆիա օրիորդիտ կուտան Խաղարոսիս, չէնէ չիս տալ: (Քովի-նա). Անիսէ Խաղարոսըս սիրած ալ չէ, զարնված ալ չէ, պէքիմ մախսումը չիտէ եալ՝ աշխարքիս էրեսը Սօֆիա աղ-ջիկ կայ, չէնէ չի կայ, ալայը փորէս ույտուրմիչ արիլ

իմ. առ խնկրուն միջիօնները մէկ օյինով զափթ անել է միտքս. (ծեռքերը կը վերցունէ). Տէր Ասված, Տէր Ասված, երոր տուն իսա թանցերուս մէջ ինծի եարտըմ անիս-նը, մեր Սուրբ-Խաչին մէքամ ամպէս պալապան չանկ կընծայիմ որ՝ ծանը մինչի նախ-ջուան գայ: (Ամուր). Էտեւ, Մկր-ա, խայլի իս Սօֆիային օրդուս տայու:

Չամանովը.

Նիչեվօ, ատ չիլալու պան չէ. օրդիտ Խաղարոսը, ինչխա-տար կըճանչնամ-նը, չինտիւլայ կէնճերուն չի լմանիլ. քիււհանի զասօսին չէ. Ռաստօյները քաշ չի գալ, քլուպ չէրթալ, լուսէ լուս թուխթ չի խաղալ, ուրուչ ամպէս художественный պան ալ վրան լաված չէ: Ա՛մա՝ մէմը աղջիկանն ալ պիտի հարցըվի... (Զովինա). Իսա խաղին, իսա նեղիս ատենը, փռօսթը Ասված խրկից ինծի. ինծի ստակ պէտք է՝ տա էկիլ է ինծի ստակ տա-լու. Սօֆիաս ասօր-վաղը քսան հինկը կուսուտնու, ուղեցող չի կայ, ծեռքս պատթալ պարի մնացիլ է, տա էկիլ է աղաչանքով պաղատանքով օրդուն համար կուզէ. հրաչք չէնը իսա՝ հապա ինչ պան է... Գրիգոր Լըսաւորիչ՝ պապա՝ տուն հասնիս. երոր իսա խաղին օրդուն վիզը փաթթելու կընամ Սօֆիախ-նը, մեր Լըսաւորիչ ժամին վրան մէքամ պալապան եալտըզ խաշ կը-տնիմ, որ Սուրբ-Խաչէն պիլէ էրեայ ֆան ֆան ցոլալէն: (Ամուր). Ի՞նչ կասիս, Սօֆիային ծան տամ հարցունում:

Ուրուրովը.

Ա՛ չթօշ, հարցնւր-տա:

Չամանովը.

Էտեւ, խօսքիտ տէր իս, ծան տամ, տիմացդ հարցնում... Ա՛մա՝ չէ՛. ինչ ալ լանը, կէնէ աղջիկ է, օտար մարդումէ կըքաշ-վի: (Մետօմը միտք անելէն ետքը). Արի մինը ֆէնտ պանեց-նունը. տուն իսա փերտէին էտեը պօհտվէ՛. ես Սօֆիայիս ծան կուտամ, ամեն պան տեղով-տեղով կըհարցունում. տուն ալ պօ-հօտված տեղէտ լսէ՛: Ասպէս աղէկ կըլայ, կուզիս...

Ուրուրովը.

Ատ ալ գէշ չէ՛. ամա նայէ՛, հէսապով կալածի արան, չի-լայ որ մէկ եօռըխարզ պան ասիս, որ մէկէնիմէկ խայթ ըլայ մախտումը. պաներ ուղեհալու լայ-նը՝ աթքաղ չանիս, չէ չա-սիս. ինչ որ սիրտդ կուզէ-նը՝ կունենաս, ասան... հասկըցար:

Չամանովը.

Աղէկ, աղէկ: Տուն կնան, փերտէին էտեր պօհօտովէ: (Ուրուրովը կը պօհօտովի). Հածէ Աքսէնտ, Աքսէնտ: (Տուսէն կը լսվի «հէ») Մէկ-պայ ծան տուր Սօնիչքային, աղան պան պիտի ասէ, ասան: (Տուսէն կը լսվի «աղէկ»): Ես իմ զաւակներուս բընութքը կիտիմ, նաքա իմ հրամանէս չին էլիլ. ամա ֆոռմի համար ալ լայնը՝ կէնէ հարցունել կը պատկանի (Սօֆիան նեն մտնէ). Հաքա Սօնիչքա՝ քեզի խնամի էկիլ է, ինչ կասիս: (Սօֆիան արմնցած հօրը էրեսը կը նայէ). Ինչու ճուղապ չիս տալ, սուս կեցիլիս: Թառկովըյ տղայ է. քաշ-զալ, թուխթ խաղալ, խմել-հարբել, առասպել պաներով զանիմութցա ըլլալ—ատպէս պաներէ խիստ հեռու յէ. ինչ կասիս, կուզիս: (Սօֆիան սուս կեցիլ է, աչքերը վար արած՝ փլաթօքին ծարը կ'ըմնի). Ես քեզի սուտ չիմ ասիլ՝ կիտիմ. մեր տեղի լէվէնտներուն մէջ, առուտուրի զիաց, էնկ-փէովըյն է, կիմանաս. ասպէս տղայ ցորեկով ֆէնէով կտնելը տիժար է չընտխալայ առէնները. ինչ կասիս: Մուժիքին հարուր մէդքային մէջէն տասնըհինկ-քսան մէդքա ճըպրոթ անելը, թաց ու թեթե պարին փէովըյ սօռթի տեղ քանթօռը զտալաթ անելը նարա համար ֆսեռալիօ մէկ սթաքան ճուր խմելու պէս պան է. էտելու կուզիս:

Սօֆիան.

Ես ատ լէվէնտին կերթամ ամա...

Չամանովը.

Ի՞նչ ամա. իտա ամա՛յովտ ինչ կուզիս հասկըցնելու. փոհամը ասան, մի վախնալ:

Սօֆիան.

Տղին անունը ինչ է:

Չամանովը.

Խաղարոս է:

Սօֆիան.

(Սօֆիան աչքը վեր արած, միտքը պան պերելէն, կամացուկ). Խաղարոս, Խաղարոս... չէ, ատպէս լէվէնտ տղայ միտքըս չիգալ. տեսած ալ չիմ, լսած ալ չիմ. էյ, ինչ ալ լանը՝ ինչ

ծի համար ալայը մէկ պան է, վով կուզէ թօ լայ. ես ատ խազարոս է, Պետոս է, Կիրակոս է, Կէրթամ. ամա՛ նա իմ մէկ քանի ուղեցած պաներս կը կատարէ:

Չամանովը.

Պապան շինտի հոս էր. նա ինծի կատարեալ իրաւունք տուից իրեն տեղը քու ամեն խօսքիտ, խնդրինքիտ պատասխանը տալու. ես ալ քեզի կըխոստանամ որ՝ խաղարոսը չէքի մէկ քանի, հնապա հարուր կամքտ կըկատարէ. ասո նայլմ, ի՜նչ է ուղեցածտ:

Սօֆիան.

Ինա, նաւամօտնըյ ցածկէկ ոէսօռով ու փառա սև ռիսաքներով ֆաէտօնը կունենամ:

Չամանովը.

Անալ ինչ հօրս ցաւն է որ. հէպէթ կունենաս:

Սօֆիան.

Պուլլառթին վրան, պալապան փէնճէրէներով, թէփէն ֆռանցուդարի ֆասօն, զալին մէջն ալ խօռով, թուլայէ նոր տուն կունենամ:

Չամանովը.

Միամիտ էղիր՝ կունենաս, կունենաս:

Սօֆիան.

Հէչօրմասա տարին էրկու ժում՝ իմ ու իրեն տօնին ուժինով, մուղիքով, փօլուռով, լաքէյներով զիաֆէթ կանէ:

Չամանովը.

Կանէ, կանէ. ատ դիաց ալ միամիտ էղիր:

Սօֆիան.

Ամառները Քիսլաւօտար ու Եալթա կըտանէ:

Չամանովը.

(Չարմացած). Ա՛տ ալ ինչ նոր պան է. հնքա՛ հիւանտ չիս-խօմ. քեզի ի՜նչ պէտք է ցաւազարներու Եալթան, Քիսլաւօտարը էրթալ...

Սօֆիան.

Իտան ինչ սուտ կալածիւններ է. Եալթա, Քիսլաւօտսք սալթը հիւանտները կէրթան-ինչ. ատպէս է-նը, հապա ինչո՞ւ Կոռու-չօվին հարսը, Թիւքի Ակորճանին աղջիկը, Ուուլսուլուկ Գաբուէլին սայեախլուն տայմա կէրթան. ինչ ցաւս կպիլ է նաղա. Թէք-նէի խատար էրեսներով, կունտ ու կլոր, վրաները վիշինայէն հաստ եղ կապիլ է-ու:

Չամանովը.

էյ, աղէկ, աղէկ, սիրտտ կունտ թօ չի լայ. ամառները Տաք-ձուր ու Եալթա կերթաւ. միամիտ էղիր: Տահա ինչ կուզիս:

Սօֆիան.

Ինա պաշ-մատիս ծարին (կըցուցնէ պաշ-մատին ծարրը) խատար խոչոր պըռլեանթներէ քօլիէ կառնէ:

Չամանովը.

Ինչո՞ւ առնելու չէ որ. հէպէթ կառնէ, թէք իտա փսակին պանը կոլտի գայ: Տահա ինչ կուզիս:

Սօֆիան.

Ինա արունի պէս ալ եախութէ—տամա կասին-նը—օղեր կունենամ: Անօրները Ողղանչ Օվանէսին աղջիկան անկաճը տեսայ որ՝ համան սիրտս պիտի անցնէր,—ամպէս թէյֆէ պան էր...

Չամանովը.

Սօնիչքա՛ կս քեղի մէկ պան ասիմ—ատ ալայը պօշ պաներ ին. մէկ սայեախլուի էրիկը գէնկին ըլայ-չէնէ, հէչ նա ստակ այեամիչ կանէ ծի-էքիփաթի, թէյֆէ տունի, օլ ու կէր-տանլըխի, Եալթա ու Տաք-ձուրի համար: Ատ առանց քու ասելուտ ալ պիտ լար, իչքիլէմիչ ըլալ պէտք է-որ. ստակ էղած տեղը ամեն պան ալ կըլայ. ատ վօվ չիտէ-որ: Տուն ան ասա որ՝ տուն մէքամ կէնձ ու տէսօք էրիկ պիտ ունենաս: Ատ է-չտէ ամեն պանէն թանկը:

Սօֆիան.

(Քիթ ու պոռնկ անելէն). Պապա՛ կս քեղի մէկ խորդ խօսք ասիմ՝ կս էրկանս ինչ կէնձութինը կըփնտոփմ, ինչ տես-քը, թէք ճէպը ստակով իլինք ըլայ. ինքը կուգէ վացցուն չորս

տարու պառաւ քաֆթաւ ըլայ, էրեսով ալ պուրթոտ՝ չէպէքի
լմանի—իմ հէջ ումուռիս չէ։ (Կըտառնայ փուփլիքային)։ Ամ-
պէս չէ, քուրիկներ։

Չամանովը.

(Չափ կըզարնէ)։ Պոսվն, Սօնիքա, պոսվն, աչքտ սի-
րիմ խօլօք էզածովտ։ (Ուրուրովը փէրտէյին էտելէն կէլէ)։
Տեսար Ուլաս Պաղտանիչ, ես քեզի չապի, որ իմ Սօնիքաս հէմ
հնազանտ զաւակ է, հէմ ալ խօլօք, съ современными поняти-
ми աղջիկ է։ Տուն ինչ կասիս. չնտխվայ աղջիկները, խեւքի դի-
այ մամաներուն ալ, մեծ մամաներուն ալ ճէպերը կըխողին...

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆԱՆՈՐ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱՆՆ.

Եթէ մենք կ'ընդունինք, որ մարդս բաղկացած է մարմինէ և հոգիէ, եթէ կ'ընդունինք, որ մարդու մարմինը ունի իւր հարկաւոր պահանջները, ուրեմն այն ևս պէտք է ընդունինք, որ հոգին ալ ունի իւր պահանջները: Ինչպէս որ սնունդը, շարժումները, բունը հարկաւոր են մարմինը առողջ պահելու, այնպէս ալ հոգւոյ համար հարկաւոր են հոգեկան սնունդ, որոյ մէջ է նաեւ գութը: Ինչպէս որ ցուրտը, քաղցը, խոցը, հիւսանդութիւնները կը տանջեն մարմինը, այնպէս ալ գոյժը, տրտմութիւնը, զրպարտութիւնը, մերձաւորներու թշուառութիւնը կը տանջեն մեր հոգին. և այսպիսի հոգեկան տանջանքը մենք կ'անուանենք գութ: Մեր հոգին՝ տանջող գութէն ազատելու համար մենք ուրիշ հնար չունինք, բայց եթէ մեր մերձաւորներին նորա կրած տանջանքներէն ազատելու, որն կ'ասուի քարեգործութիւն:

Ուրեմն՝ գութը զգացմունք է, իսկ քարեգործութիւնը՝ այդ զգացմունքի մարմնանալը:

Ես ձեռքս հաց բռնած՝ կ'ուտեմ: Իմ մերձաւորը, որ չունի հաց՝ վրաս կ'ընայէ, և ես նորա աչքերէն կը նկատեմ, որ նա ևս կ'ուզէ ունենալ այդ հացէն ու ինձ պէս ուտել: Ի՞նչ կ'ըզգայ իմ մերձաւորը: Ես գիտեմ նորա զգացածը, վասն զի եղել է ժամանակ, որ ես ալ տեսել էի ինչպէս մարդուն մէկը կ'ուտէր հաց, ես այդ

հացէն չունէի և նորա վրան նայելով՝ չտրաչար կըտան-
ջուէի: Եւ այժմ, որ ես իմ մերձաւորին քաղցած կըտես-
նեմ՝ իմ այն ժամանակուայ կրած տանջանքս միտքս կու-
գայ և հոգիս նորէն կըտանջուի: Օտարի քաղցը իմ հո-
գիս կըշարժէ. օտարի քաղցը ինձ կըտանջէ, օտարի չքա-
ւորութիւնը, տուայտանքը, տառապանքը ինձ կըշարժա-
րեն ու ներսս գութ կըխլրտի. հոգիիս զգացած գութը
ինձ չի տալ հանգստութիւն: Հոգիս տեսնել չուզէ օտա-
րի նեղութիւնը, տանջանքը. հոգիս բարձրաբարբառ կը-
խօսի մէջս և կըբողոքէ. նա ինձմէն կըպահանջէ, որ ես
օտարին ազատեմ նորա կրած տանջանքէն. և մինչև որ
նորա կամքը և հրամանը չի կատարեմ՝ նա չի հանգար-
տիլ: Ես ստիպուած եմ հոգուս հանգարտեցնելու հա-
մար նորա պահանջը կատարել: Եւ այն բաւարարութիւ-
նը, որ ես կուտամ հոգիիս՝ կ'ասուի քարեգործութիւն:
Ուրեմն քարեգործութիւնը բնածին է մարդուս, վասն
զի մարդս բաղկացած է ոչ միայն մարմինէ, այլ հոգիէ
ևս: Եւ այսպէս՝ հոգին իւր անգործութեան համար կը-
պահանջէ, որ քաղցածը յագենայ (կշտանայ), մերկը հա-
գուի, հիւանդը առողջանայ, լքուածը, անտէրը պատս-
պարուի:

Մէկ անհատը կ'անէ այնքան, որքան որ նորա կա-
րողութիւնը կըհասնէ, բայց դորանով աշխարհքի քաղ-
ցածները, մերկերը, անտէրները չեն երջանկանալ. ան-
թիւ անհամարները կըմնան անայցել, թշուառ: Ուրեմն
ինչ պէտք է անել:

Այն ժամանակ իմ վրդոված հոգին կըպահանջէ ինձ-
մէն, որ ես միւսներուն ես յորդորեմ անելու այն, ինչ
որ ես ինքս արի: Ես իմ շուրջը կըժողովեմ իմ զբաղի-
ներուն, բարեկամներուն, ծանօթներուն, քաղաքացինե-
րուն և կըսկսեմ նկարելու թշուառականներու վիճակը
սև գոյներով և կըշարժեմ նոցա գութը: Մենք կրմիա-
ւորուինք, ոյժերս, նիւթական կարողութիւններս կըմի-
ացնենք և շատ կարօտեալներու, շատ անհատներու օգ-
նութիւն կըհասցնենք:

Այսպէս կըծագի հասարակաց ըարեգործութիւնը:

Թէեւ մարդկային առաջին պիտոյքն են՝ մնունդը, հագուստը և բնակարանը, բայց կան շատ ուրիշներն ևս, որոնք ոչ գոցանէն պակաս բռնուն պահանջներ ունին և կ'ազդեն մեր հոգու վրայ:

Ահա օրինակ: Զինուորները մէկ շղթայ սկապ թշուառականի կըտանեն դատաւորի մօտ: Փողոցի տղայը մատով կըցուցնուն նորա վրայ ու կ'ասեն՝ «Նայեցէք, նայեցէք՝ ահա գող աւազակին կըտանեն դատելու ու դատապարտելու»:

— Ինչո՞ւ գողութիւն ու աւազակութիւն արել է այդ մարդը, — կըհարցնեմ ես:

— Նորա համար, — կըպատասխանեն ինձ, — որ նորա կնիկը ու զաւակները ցուրտ տան մէջ մերկ ու քաղցած էին, ու ինքն ալ նոցա խնամելու հնար չունէր:

— Ուրեմն, — միտք կ'անեմ ես, — այս մարդուն չքաւորութիւնը ստիպել է գող, աւազակ և պատժապարտ լինելու: Եթէ նա չքաւոր չլլինէր՝ չի պիտի գողութիւն ու աւազակութիւն անէր և չի պիտի դատապարտուէր չարաչար պատուհասի:

Ես կըշարունակեմ հարցմունքս փողոցի մարդոցմէն.

— Ինչո՞ւ այս մարդը հնար չունէր իւր բնտանիքը խնամելու, իսկ ուրիշները ունին:

— Այնոր համար, — կըպատասխանեն ինձ, — որ դա չուզէր և կամ չգիտէր աշխատելու, իսկ այլք կ'ուզեն և գիտեն:

— Ինչո՞ւ չուզէր կամ չգիտէր, — կըշարունակեմ ես հարցնել:

— Այնոր համար չուզէր նա աշխատելու, որ ծոյլ էր. և չգիտէր այնոր համար, որ փոքր ժամանակէն սովորած չէր, — կըպատասխանեն ինձ:

Եւ ես դարձեալ կըշարունակեմ ինքս ինձ խորհելու՝ «Եթէ մարդս ծոյլ է և փոքր հասակէն աշխատանք չի սովորել՝ նա անշուշտ քաղցած կըմնայ: Ուրեմն ծոյլերը և տգէտները հարկաւ իրենց բոլոր կեանքը կարօ-

տութեան մէջ պիտի մնան. կարօտութիւնը նոցա յան-
ցանքի մէջ պիտի գլորէ, իսկ յանցանքը միշտ պատժի
ու երբեմն ալ մահապարտութեան ենթարկէ նոցա:

Գարձեալ իմ հոգին կըկորցնէ իւր անդորրութիւն-
ը. այժմ՝ նա կըտանջուի մարդուս ոչ քաղցած, մերկ
կամ անտէր լինելու համար, այլ որ նա ծոյլ է և աշխա-
տելու ընդունակ չէ: Թէեւ իմ ունեցած միջոցներս մէկ
երկուսի պէտքերուն կըբաւականանայ, բայց քաղաքիս
բոլոր կարօտեալներուն օգնութիւն հասցնել կարող չեմ:
ուստի հարկաւ պիտի դիմեմ ձեռնտուութեան իմ մեր-
ձաւորներուս, որ միացեալ զօրութեամբ այս թշուառա-
կաններուն նպաստ հասցնենք:

Ահա արդէն լայնացաւ բարեգործութեան ասպա-
րէզը և դարձաւ աւելի նուրբ և աւելի նպատակայար-
մար: Այժմ մենք օգուտը հասկացանք և հնարը գտանք
ոչ թէ քաղցածին կշտացնելու և մերկին հագցնելու, այլ
և մարդուս այնպիսի վիճակի մէջ դնել, որ նա ինքը
հոգայ ոչ միայն իւր, այլ և ընտանիքի հացը, հալաւը
և բնակարանը ձեռք բերելու:

Մէկ ուրիշ դէպք ես: Աղքատին մէկը մէկ հարուստ
մարդու կըյայտնէ, որ նա մէկ ընդունակ որդի ունի,
բայց չունի կարողութիւն նորա դպրոցի մէջ կրթելու, և
կըխնդրէ նորա օգնութիւնը: Հարուստը կըպատասխանէ
նորան՝ «Գնահ կորիւր ինձմէն. ես ինչ պարտական եմ
օխտնօտարի զաւակին կրթութիւն տալու. եթէ զաւակ
ունենալ գիտես՝ ուրեմն ինքդ ալ աշխատէ նորան կրթ-
թելու միջոցները գտնել: Ես քեզի համար աւելորդ
ստակ չունիմ»:

Վրայ անցան ստանեակ տարիներ: Աղքատի որդին,
մասնկութեան օրերը օգտաւէտ ուսումէ և բարի օրինակ-
ներէ զրկուած՝ մեծ ճանփու վրայի աւազակ դարձաւ,
իսկ հարստի որդին, հօր նման, հարուստ վաճառական
եղաւ: Մի օր, գիշերուայ ժամանակ, անտառի մէջէն
անցնելով, հարստի որդու վրայ յարձակուեցաւ աւազակ-
ներու խումբ, որի պարագլուխը յիշեալ չքաւորի որդին

էր, և նորա հետը ունեցած բոլոր ինչքը կողոպտեց և իրեն ալ սպանեց:

Հայրը լսեց այդ բոթը. սկսաւ լալ, ողբալ և իւր չար աստղի վրայ դանդատել:

Այժմ ես կըհարցնում՝ մենակ աւազակն էր մեղաւորը նորա սրգու աղէտալի մահուան. ինքը հայրը բոլորովին անմեղ էր այդ չարաշուք գէպքի մէջ...

Այս աղէտալի արկածքը խելօք մարդոց խօսմունքի մէջ կըձգէ. նոքա իրար հետ խօսելով և խորհրդակցելով՝ այն եզրակացութեանը կուգան, որ աւելի օգտաւէտ է մեզ համար օր առաջ անբաղձն իրան դառն վիճակէն ազատել, քան թէ երեսի վրայ ձգած, անտէր թողնել նոցա:

Ահա, ևս առաւել լայնացաւ բարեգործութեան առաքելքը. և մարդիկ նկատեցին, որ բարի գործելը ոչ միայն լաւ է, այլ և կարի հարկաւոր է ոչ միայն իրենց կարօտեալներուն, այլ և մեզ հարուստներուս համար:

Այսուհետեւ արդէն դիւրաւ կըմեկնուի և կըհասկացուի դպրոցներու, վարժարաններու, աղքատանոցներու և հազար ու մէկ տեսակ աստուածահաճոյ բարեգործական հաստատութիւններու հիմնարկութիւնը:

Ռ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ.

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք.

ԲԱՐԵՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱԽԱՏԻ ԱՆՏԱՐԲԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՍԻՆ ՀԱՅՈՑ.

Առաջիկայ պատմութիւնս տակաւին չի սկսած՝ իբր ներածութիւն ցանկալի էր մեզ երկու խօսք ասել ազգիս մէջ նշխարած մէկ առաքինութեան մասին, որ պատուական ժառանգութիւն է մնացած մեր խելացի նախնիներէն, և որն գրեթէ իբր հրեշտակ պահապան կանգնած է մեր Հայերու վրայ՝ ամբողջ 600 տարի ամեն օրուայ ամեն վայրկեանը փրկելով մեր ազգը ամենայն երևելի և աներևոյթ թշնամիներէ. — այդ առաքինութիւնն է՝ Հայերուս մէջ խորունկ արմատ ձգած բարեպաշտութիւնը:

Չգիտենք՝ դարուս շունչն է, թէ ժամանակակից փիլիսոփայութեան թերի ըմբռնմունքը, թէ՛ անցեալի տկար իմաստասիրելը, թէ՛ ընդհանուր բարոյականութեան ապականութիւնը, թէ՛, վերջապէս, խելքի պակասութիւնը. բայց կրօնական անտարբերութիւնը սկսել է խրամատելու մեր իբր-լուսաւորեալներու բարոյական շէնքը. եկեղեցի, աղօթք, պաս, ուխտ, բարեպաշտ ծէսեր, սրբազան աւանդութիւններ, մինչև անգամ Աստուծոյ բանը կորցրել են նոցա առջև իրենց սրբութիւնը. և այս նկատելի է մանաւանդ բարձրագոյն ուսումնարաններէ ուսումնաւարտների և այնտեղ երթևեկողների մէջ:

Այդ շատ մեծ ցաւ չէր, եթէ այդքանով սահմանափակուէր մեր տարաբաղդութիւնը (երկբայութիւնը սկիզբն է հաստատուն հաւատին). ցաւ է խոստովանելն, որ այս մոլորութիւններէն ազատ չեն մինչև անգամ մեր կղերականք, որոնք, ըստ երևութին, ամբակուռ սիւններ պիտի լինէին մեր եկեղեցուն: Այս աններելի սառնութիւնը դէպի ամենասուրբ զգացմունքն, որպիսին է կրօնը, մարդիկ կ'անուանեն ազատամտութիւն, կարծես թէ իւր սուրբ նախնեաց նուիրական համարուած բաներն արհամարհելն, ծաղրելն, պղծելն մարդկային մտաց ազնիւ ձգտումն է, կորովամտութիւն է, առողջամտութիւն է:

Վաղուց արդէն ասած է, որ հաւատը եթէ քննուի, հետազօտուի, դատմունքի տակ ընկնի՝ նա հաւատ չէ: Միայն հաւատովն է, որ բարոյական աշխարհը յակաստանի կայ. եթէ կորչի հաւատ՝ աշխարհիս երեսին բարքարի վրայ չի մնալ, կըկորչին օրէնք, կըկորչին տէրութիւնք, կըկորչին ընտանեկան յարաբերութիւնք և մարդկութիւնը գազանաց կարգը կ'ընկնի: Հաւատը, կրօնը եթէ չընկալուած չլինին սուրբ և նուիրական աւանդութիւններով, արարողութիւններով, ծէսերով—նոքա ոչ այլ ինչ կըլինին, բայց եթէ աննշանակ խօսքեր, գատարկ ձայներ, որքան սուրբ են մեզ համար Աստուծոյ և Քրիստոսի խօսքերը, այնքան սուրբ պիտի լինին և մեր պաշտելի նախնեաց (սրբոց հարց) աւանդած ծէսէրը՝ աղօթքը, օրհնութիւնը, ուխտագնացութիւնը, պասերը, տօները և այլն, և այլն, որոնք միայն հաւատը կըտարբացնեն մեր մէջ և մեր կեանքը կ'անեն նպատակաւոր, իմաստալից: Մենք չուզենք այստեղ հաւատի վրայ անվերջանալի բանակռութիւն բանալ, չուզենք նորա պաշտպանը հանդիսանալ: Եթէ բիւրաւոր նահատակներու գործքն ու խօսքը չըհամոզեցին բթամիտներուն ու լրբերուն, ինչպէս կարող ենք մենք այժմ համոզել: Մենք միայն այս կ'ուզենք ասել, որ եթէ մեր ազգի մէջ օրինաւոր, արդիւնաբեր, իրեն և ընկերին օգուտ տուող մարդիկ կան, այդ միայն նոքա են, որոնք

Նախնիներուս դաւանած հաւատը մանկական մտերմութեամբ մաքուր պահել են իրենց մէջ։ Զարմանալի երեւոյթ. մենք տակաւին տեսած չենք մի հայ մարդ, որ լինէր բախտաւոր, յաջողակ, յարգելի, հարուստ, իսկապէս խելօք, իսկապէս գիտուն, որ և ընդ նմին լինէր կրօնական խնդիրներու մէջ անտարբեր, սառնասիրտ։ Կարծես թէ անկրօնը, կամ գէպի իւր եկեղեցին սառնահոգին իւր ճակատին վրայ թշուառութեան խորամուխ կնիքը կը կրէ։ Մանկութեան միջոցին մենք համոզուած էինք, որ քրիստոնեայ ասելով հայ պէտք էր հասկանալ, այժմ մենք համոզուած ենք, որ հայ ասելով պէտք է քրիստոնեայ հասկանալ։

Հային իւր եկեղեցիէն դուրս փրկութիւն չի կայ։

Եղբայր հայեր, ամուր պահպանենք մեր պաշտելի Նախնիներու սուրբ աւանդութիւնները, աղօթքով սկըսենք մեր ամեն գործը, հաւատով և յուսով յարատեւենք, և կըտեսնենք որ նա փառքով և օրհնութիւնով կը պսակուի։ Դաստիարակութիւնը, կրթութիւնը, լուսաւորութիւնը միայն այն ժամանակ արգասաւոր են, երբ նոքա ամրացած են կրօնի հիման վրայ։ Աշխարհքիս երեսին անկրօն ազգ կամ ժողովուրդ չէ կարող լինել, և եթէ լինի՝ նա չի ասուիլ ազգ, այլ աւազակաց խումբ։ Թէ ազգի, թէ ժողովրդի և թէ գերդաստանի ամուր պահողն է ո՛չ ղէնքը, ո՛չ ոյժը և ո՛չ հարստութիւնը, այլ կրօնը միայն։

Ս. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ.

ՎԱՐԺԱՊԵՏ.

Անօրները մէքամ ծերկէկ, էսլի մարթ նեա կումուտ-
նէ—առչի տեսած մարթըս էր: Մուք-կապուտ, աղտոտ,
պուռնութիի լէքէներով եալըխի մէջ փաթտած կուօր
պան ունէր խօլթըխին տակը: Պարօվ-Ասծու պարին:

— Ի՞նչ կուզիս:

«Քեզի մէկ խընթրինք ունիմ, վարժապետ», ասաց:

— Ասանայինք, ինչ է խընթրինքտ, ասի:

Մեր տեղի առէթօվ՝ հրամեցէքի չինայած, մարթը
աթօւքը քաշեց, նստավ ու, չօխտանվա փարեկամիս պէս-
նակ, լաֆի պըռնըվեցավ: Մինք, հայերըս, աթթիաց պէ-
թէր փօսութի մարթիք ինք, մէկզմէկու հետ ցէռէմօն,
պատիվ-պան չիտինք. ան՝ խաղախի, եան մէկ ուրուշ օ-
տար մարթաւ հետ է վօր՝ մեզի շէնքօվ պըռնել կիտինք.
հայի ռասթ քանք նը—վօվ կուզէ թօլա—չուզած տե-
ղերէս, ինքնիրէն պերաններէս փիրփիրի, հօվարտա խօս-
կերը ճուրի պէս կըվազէ. մէկզմէկու հետ նըստած-էլ-
լածներըս խախօլէն պէթէր կըլա. «խէ վ, ճիւնապէթ,
զէվզէ կ, անասընը, մարըտ-հարըտ ասպէս, ամպէս ա-
նիմ» աս մեր ավուրական խօսկերն է, մեր լաֆին ու
սէօհպէթին աղ ու աքքտեղն է. ատ ալայը—ես չօխտան
տէյէմիշ արիլ իմ—մեր փօսութի եղածէն է. ասել է քի՝
մինք մէկզմէկու պէթէր քիսիրինք ու պատիվ կուտանք,
չունքի ուռուսին պէսնակ, սուտ-մուտ ցէռէմօններ չինք
պանեցնուր, մէկզմէկու չինք խափիր. ինչպէս օր նեսե-
րէս թէմիղ ինք նը՝ ամպէս ալ թէմիղ տուսերէս քըցուց-

նունք... Է՛յ-շտէ, ինչ ալ լանը՝ խօսկըս ան էր, վօր իտա
նես մտնօղ մարթը, առանց հրամեցէք անելու, աթօռք
առավ նըստալէ Գէֆըս հարցուց, պապայիս, մամայիս,
սայեախլըիս, տուղորցա «ինչ անելները» իմացալ. հեռա-
վօրներըս ազէկ ին, ըռինա ին, չօխտան կիր չիմ առ-
նուլ: Պէս-պէլլի էր, վօր մարթը, առչի ռաստ էկածն
ալ լար նը, կէնէ պէթէր քըսիրէր էղիլ է ինծի: Ասկէ
եթկը կընաս, խաաիր իս ասելու քի՛ մինք, հայերըս,
մէկզմէկու սիրտացալ, բարի-կամեցօղ չինք:

«Վարժապետ, ես քեզի մէկ խընթրինքի էկիլ իմ»,
ասաց նօրէն:

Ես ալ նօր-նօրտէն «ինչ է խընթրինքըս», հարցուցի:
«Խընթրինքըս», ասաց, խօսքը էրկընցներէն, «խըն-
թրինքըս»... էրկու մատովը քիթին ծարը պըռնից, էրե-
սը քօշային տառցուց, պօռազտնի ծան հանելէն, էփպէ-
յի պօռնոթիօտ խլինք ապուլ տուլից տահա-նօր լըվա-
ցած կէտինին, ամպէս օր թամամ խաղի... եթքէն փե-
շօվը քիթը պըյըխը սըրփից... «Խընթրինքըս, ասաց,
խնթրինքըս աս է. լսողաց իմ, Փէթռէպուռքէն էղիլ է
ենտուալ ախպարըս էկիլ է... ան չէ ամա՛ տուն ենտուալ
ախպար ունիս-ինչ, լսած չէի»:

— Հո՛, ունիմ, էտէվ, ասի սիրտըս նեղանալէն:

«Մեղա՛. առչի լըսածըս է. աս վօրն է, Իվանո՛ւչը չի լա».

— Չէ, Իվանուչը չէ, ասի:

«Հապա վո՛ւ է, Ավա՛քը չի լա»...

— Չէ, չէ, ան իմ իստիր ախպարըս չէ, էմճէյիս
օրթին է:

«Վօր էմճէյիտ, ինա մէքամ օլմազ Կէվօրք էմճէ ու-
նէիր նը—նարա՛ օրթին չի լա»...

— Չէ, ասի, տէր Պետռօսինն է:

«Ատամ վոնղ արի, ինա Սթառափօլի՛ տէր Պետռօսին
օրթին է... նայիս նը, չիտէի, մեղա, պուսվա տէր Պետռ-
օս, օրթին ենտուալ էղալ—հա՛»...

Փիրէս էլլալէ—Ատամ, իտա ինչ ասելու իս նը, ա-
սա, շինտըիս մեզի՛ տըրիլ ին ուրուհներուն ենտուալ օր-

թիւրը համարելու։ Ասի ու էլլա տեղէս, վօր խօսքը կարճ
կըտռէ։ ամա միսաֆիրիս ումուռին ալ չէր, չունքի մտա-
ծը հայի տուն էր. հայի տունը ալայը մէկ է, վօր իրեն
սօփսնի տունն է։ Մինք մէկզմէկու հետ ախպօր պէս
պան ինք. ցէոէմօն մարթավարութին-պան հային հէչ
կըվայլի... խատիր է նը մէկը մեր հին զանցաններուն,
ատէթներուն չի հալնի, ես հակառակ էրթա՝ մինք նա-
րան «քսօվեցնուք», ալ չարած պաներըս չի մընալ, չա-
սած պաներըս չի մնալ, ճերմակը սեւ լանինք, լուն տե-
վէ քըլսօրթինք՝ ամպէս ապուլ կուտանք. մեր պերանին
մէչը միսի կուտօր չէ վօր՝ լիւզիւ է, ան ալ՝ հայի լիւ-
զիւ է, անկից ալ աղէկը կուզիս նը՝ նաչուվանցի հայի
լիւզիւ է...

«Ան չէ ամա, ասաց միսաֆիրըս, վարթապետ, հրա-
մանքըս ատէթ ունիս ռախի խմելու»։

— Չէ, ասի, ռախի եալ չիմ խմիլ, կինի եալ չիմ
խմիլ, փունճ ալ չիմ խմիլ...

«Հապա ի՞նչ քըլսըմիս», հարցուց։

Սիրտըս հայհայ փաթլամիչ կըլար. ամա կէնէ ինքս
ինծի պըռնեցի։

— Ի՞նչ պիտի խմիմ, ասի, շտէ—ինչ օր մարթիք
քըլսըմին՝ չայ, խաֆէ։

«Խահվէ. նիչէվօ, ան ալ քէչ չէ»...

— Կուզիս-ինչ, հարցուցի։

Ինծի ճուղապ չի տուլից. տուռին քօվը օրթիս կայ-
նած էր, «հաճէ, պըզտիկ, ասաց օրթուս, կնն եանկա-
յին ասա՝ մէմէկ կավաթ խահվէ թօ խըրկէ... պատին
քօվը պամալ մէկ չէրէն կօվի... տեսա, պելլի է վօր կօվ
կըպայիս, կաթի-մաթի ստակ չիս տար... հաճէ պըզ-
տիկ, եանկային փնրէվ արա, ասա վօր, Թաթիօս-ան
փարէվ արավ, ասա, խահվէն ճիրի կաթօվ չի տաս, ա-
սաց, ասա, ինա միսաֆիրի համար չինիօվ հաստ խայ-
մախ պայեաճ ունիս նը, ասա, ան խըկէ, ասաց, ասա,
կըլըսիիւն. էյ-շտէ, կնն, ատպէս ասա... խէ խէ խէ խէ»...

Ուժէ ատէնը հասիլ էր աս տէնքսըզին ճիվէն պըռ-

ներու ու մահալային տուռը ցուցնելու. ամա կէնէ ինքս ինծի պըռնեցի. ինչ մեխքըս պայիմ, հայի լիւզիւէն վախցաւ:

— Ան չէ ամա, ասի, Թաթիօս~ա, տուն կիտիս քի մօռցիլ իս ինչի համար էկածըտ:

«Ձէ, ինչի՞ պիտ մօռնամ օր, հէչ ալ մօռցած չիմ. ես քեզի մէկ խընթրինքի էկիլ իմ»:

— Իսա ինչ ասենէ՝ կասիս կասիս, չիս ասիլ, ասի:

«Սիֆթէ թօ խահվէն պէրին, սէֆայօվ կասիմ: Ի՞նչ պէր ալ լամ նը—ինչ մեխքս պայիմ—աղէկ աղէկ պա~ ներ պէթէր քիսիրիմ... մեխք մեխք, զավեռենի արած չիս տունըտ կինի ես ուսիս պայելու, ան ինչ հօրըս ցաֆն է վօր, մէկ~երկու քափիկի պան կառնում, քօվի կըտընիմ, տօլապին քօշան թօ էրթա, թօ կենա... մարթ իս, աշխարք է»:

— Թաթիօս~ա, քեզի մէկ խօրթ պան ասիմ, ասի— ուժէ տանակը օսկօւին հասիլ էր—ես թէզօվ տունէն պիտ էլլիմ. ինչ ասելու իս նը՝ ասա, խալսէ. ես քործի տէր մարթ իմ:

«Է ինչ ատխատար աճէլէ. քործը քեզիմէն պիտ փախչի՞ ինչ. ան քործը եփ ալ լա նը՝ կըլա, քործին խալսելիքը կա՞ վօր...: Ամէն օր քործիտ հետ իս, մէկ օր ալ իմ հետս էղիր—տա, ինչ կըլա վօր...»:

— Իտա ասելիքտ միւճէրէթ ասօր պիտ ասիս, ու~ ըռչ օր չի՞ լալ~ինչ, ասի, ամա միթկա ասպէս էր. «մէմը ես քեզի չընտըլս կուլխէս ցանիմ, մէմալ էրեսըս տես~ նուս նը՝ էրկուս թօ լա»:

Ամա հարամ սատկելու փեղէ~ վէնկին զավակը միթկըս հասկըցավ:

«Մէմալ քեզի վօվ տունը պիտ կուտնէ, տանհա~ լաթ մէմը ասօր թավը ցըքեցի, ան ալ կուզիս պօշ խաղ~ ցունելու. տուն կիտիս, քանի օր է էտէվէտ ինկիլ իմ. սապահթան քուքամ, կասին «Սապլինին Ակօփճանին» կընացիլ է—նարա տուղօցը կըկարթացնուս~ինչ է—իրի~ կվուվան սէմթ քուքամ, կէնէ կասին հօն կընացիլ է. ատէն ատէն արապախափսիտ քօվը կէս սատթ նաֆիլէ

շատ չի վայլիր. հինութ ատէթներէն հէջօլմասա, խոի-
վունք ալ լա նը ամուր պայինք... Ասվածը քիսիրիս
խարճերը քանի կնաց, շատցավ. մանէթի առած պա-
րին կըպէրինք տօխսան հինկի կուտանք, չափաւման ալ
մեզի քեար. ատօր ստակ կըտիմանա. հա նայէ, խանաթ-
լը տռօկէն վաղ էկաւ ֆայէթօն եա լինէյքա փէյտահ
արավ, խատիր իս տուն ալ չանելու, հալիսը տասնը
հինկ-քսան մանէթնօց քուչուռ կըպըռնէ, առանը էրկ-
էրկու ուսաք ծի կըպայէ, խատիր իս տուն ալ ատպես
չանելու, հալխին սայեախլըն, ալչիկը պուլվաութ կէր-
թա մուզիք լըսելու—մուզիքն ալ մուզիք լա պարէմ,
Մօպքօվ ինա աղպարները մուրալու քըքալին նը՝ թա-
մամ ինա խարէր պան—անկօրա եալ քասթիւմ պէթք է
նացա, խատիր իս տուն ալ տիրացինէտ ետ մընալու.
հալիսը... ատամ, ատ օր վօր մէկը ասիմ, շընտըխվա
թանթանակին չէշտը շատ... էյ-շտէ, անօր ալ վանք,
վօր հէջօլմասա մեր խօլօք էրիմարթիքը տուռը կըտիլ
ին սապօնին ու վլաթօքին հէսապը ամուր պըռնելու:
Փլաթօքը ճէպէրըս թէմիզ սօսուն մընա տեյին, մեր
մարիֆէթլը նաչչուվանցին մէկ ուրուշ ֆէնտ ալ կըտիլէ.
նէֆէսօվ քիթէն ալլի ավուճ-ավուճուկէս խըլինքը քը-
քաչէ, պերանը կըպէրէ, անկից ալ լօփ կանէ, վար քու-
թուքնէ. քիչ մը կանելու պան է ամա, կէնէ նիչէվօ,
ճէպի ֆայտա է. ատ զավէտէնին—ես քեզի ասիմ
տուն մարթու չասիս—թէկարան մեր քէութիկ կինիմար-
թիքն ալ ունին. անշթօօ, նիչէվօ, չէն կենան, պէլլի է
վօր էրիմարթօց աշխատանքը էմէկը կըմեխկընան...

— Էտէվ, ասի Թաթիօսային, եփօր պարապ կա-
վաթները ետ տարին նը, կիտիւքի տուն մէկ խընթրինք
ունէիր...

«Հա, խընթրինքըս... ես քեզի, ճանըս վարժապետ,
զահմէթ ալ լա նը, իսա պանը պիտ խընթրիմ. ենտ-
ուալ ախպօրըտ համար կասին քի Փէթուէպուռքի էնկ-
վերի նէվէնսէթները տղաք կըկարթացունէ... ամպէս է
չէնէ չէ»...

— Է՛, էտէվ, ատպէս թօ լա, ինչ կուզիս ասելու:
«Ես ալ մէքամ օրթի ունիմ»...

— Էտէվ:

«Պէտէր կարթումի հապէս է. անխատար կարթումի չէ, ինչխատարօր կըրելու, շարաթրելու. ա-վե-լի քըսի-րէ իտա շան-էրեսը կըրել, ասաց ու աղլի վլաթօթօվ փաթտած կուլօր պանը պաշլայից կամաց կամաց քակե-լու, մէկ ծարէն քըքակէր, մէկ ծարէն ալ կասէր. «սա-պահթանէն չախ ինչը իրիկուն թուխթը, տիվիթ-խա-լէմը առչէվը ճը՛ռ ճը՛ռ ճը՛ռ կըկըրէ, կըկըրէ, կըկըրէ ու՛ եթկէն կըպաշլայէ աղլի շարաթրանքը կարթալու. ամպէս անուշ էզկիօվ կըկարթա վօր շունին զավակը՝ մարթուս հօշին քուքա. մէմը արի, մըտիկ արա՝ պէթէր քըհամիս»:

— Էյ ինչ կըկըրէ, կըրնամ մէմը աչքէ անցնելու օրթուտ կըրածը:

«Հապա, հապա, եօրիթա հետս առիլ իմ պէրիլ իմ հւ, իսա տէսթէ թուխթը նայէ», ասաց, խօրթմուտէն մէկ տէսթէ ծարէ ծար կըրած թուխթ հանից. «խա-խատար պանը նարա կըրածին հարուրում փային մէկ փայն է. տունը տահա շատատ. ալայ տօլապներըս, թարաքներըս, սէրին եաշիքները պէրնէ-պէրան կը-ռածին»...

— Պէր մէմը նայիմ. ինչ պան է իտա, ասի:

«Նն», ասաց ու աղլի տէսթէ թուխթը ծեռքըս տուվից:

Առի ու պաշլայեցի աչքէ անցունելու:

Առչի էրէսին վրան ասպէս կըրած էր.

«Փառաւօրեալ, օրթնափանեալ, ժամանակեալ»

«Քրիստօսի ծառա թօրօս թօխմախօվս† ամէն»:

Ասկից պան չի հասկըցանք: Մէկալում էրեսը տառ-ցուցի, անկից ալ առչինէն աւելի պան չի հասքըցա. ան-տեղն ալ ասպէս կըրած էր.

«Չժամանակ, զթաքավոր, զբազմամեղ,
«Չքօխքօթա, զփիլիպօս և զառաքեալ,
«Չավետարան, զաստվածաշունչ և զնարեկ,
«Չհօրթանան, զմկրտեալ և զօվանէս...

Մէկըանի էրես ապուլ տուվի ու եթկը աս խօսկե-
րը կարթացի.

«Եւ ետես զաստված, զի քընացեալ է,
«Չցեոին և զօտին համփութեալ է,
«Չմախթան վերին նա ասացեալ է,
«Չհեթնոց, զվերհնոց նա կօրծանեալ է,
«Համփառնամ քառին վասն մեր մեղաց,
«Օծութեամբ քիստօսի և հոյժ տանչանաց,
«Մեզաւ երօրթութեանըթ առաչի սեղանին
«Փազմամեղ մարթոյս զաթամա վօրթին...

Քանի վօր ես աչկէ կանցունէի աս խէնթ կըրվաց-
քը, հարը կիտէր քի կարթացածս մէկ թէօյֆէ պան է,
պէրնէն շօղինքը վազելէն, աչկերը ճուրօտած, խուն-
տում-խունտում էրեսըս կընայէր, կիտիս քի կուզէր ա-
սելու «էտէվ, տեսնր, ասածըս խօրթ էլլավ. ինչպէս
կիտուն օրթի ունիմ, սո՛ւտ կասէի քի օրթիս իմաստուն է»:

Տէֆթէրը քօվի տրրի ու ասի թաթիօսային «ինչ
տէին աս տէֆթէրը ինծի պէրիլ իս»:

Մարթը խայթ էզավ. հէչ միթկէն չէր անցունէր քի՝
եւ ատպէս հարցմունք անելու քամարցալիմ:

«Հէ», ասաց, կէս հարցունելէն, կէս արմըննալէն:

— Ես քեզի կասիմ, ասի, ի՞նչ տէյին իսա տէֆ-
թէրը ինծի պէրիլ իս:

«Ձի հափնեցա՞ր-ինչ է», ասաց թաթիօսան, առսըզ
առսըզ վրաս նայելէն, պուհույի աչքերը ամպէս չըրա-
յօվ վրաս տընկիլ էր վօր, կիտիս քի, հում հում ուտել
կուզէր ինծի: «Ի՞նչ է, չի հափնեցա՞ր-ինչ, հարցուց նօրէն:

— Աստեղ հափնելու պան կա՞ վօր, ասի:

«Ի՞, խօրթ, ասաց, մըսխըլ անելէն. աս սալթը
ծեր կըրածը—չատ կըրած պան, պէրէքէթ վէրսին, չու-
նիք խօմ—պանի սըրա կըլա, ատօվ անուն պատէվ, չին»

պան կառնուք, հալիւիներ պանի սըրա չի լալ... ինչէն է առ...

«Օրթուս կըրածը, ինչխատար կըտեսնուս նը՝ առախատար է ինչ, տուն մէմը արի, ինծի նայէ, տօլապաներըս տեղ մընացիլ է վօր, ալայը իլինքցուցիլ է մախսումը. տուն տահա չիս հալիւիլ... ես հօս էկանը, մախսումըս, տահա կըկըրէր... չիս հալատալանը, իրիկվան սէմթ, մէկ զէմպիլ—պան օրթուս շալակը տընիմ խրկիմ. աչքօվըտ տեսիր»...

— Վօվ կասէ, ես քըհալատամ օր՝ օրթիտ կըրիլ է ու կըկըրէ եալ, ամա...

«Քըհալատաանը—շտէ, հօս նայէ, մէկ աղէկութին արան, ախպօրըտ կըրէ, իտա նեվեռսէթ է, ինչ հօրս ցափն է, առնէ օրթուս, եա վարպետ, եա վէրէկացութօ տընէ... շտէ ան ատէնը կիմանանք օր տուք ալ մարթումէ ծեռքերէտ էկած աղէկութինը այեամիշ չիք անիր»...

Տեսա վօր աս մարթուն հետը աղէկութինով պան անել չիս կրնալ. պէթկ էր տարան տիւփ-տիւզինա պանին էղէնը ասելու:

— Ես քեզի մէկ պան պիտ հարցունում, ասի:

«Նայինք ի՞նչ պիտ հարցունուս», ասաց Թաթիօս-ան:

— Չօխտան է օրթիտ ատպէս պաներ կըկըրէ:

«Օխտը-ութը տարի պիտ լա Թահմինօվս, ամա տեղով միթկըս չէ. ի՞նչ է վօր»...

— Օրթիտ վոռտէխ սօրվիլ է:

«Մէտօմը ատէն խօնախ կընաց-էկավ. անկից քաշեցի հանեցի, տիրացու Ասվատուրին տուվի. հօն ալ շատ շատ՝ իրեք-չօրս ամիս մնաց ու ալ վաղ էկաւ վարպետ էրթալէն: Ես քեզի մէկ արմըննալու պան ասիմ. օրթիտ ասլը կարթումի հալէս չէր, միթկն ալ պէթէր կուլ էր. ամա ինչ-վօր կիտէ-նը, ալայը իրմէն է. Ասծու-շու-նօրքն է. կիրք ասած պանըտ չընտըխ ալ խըթ կըկարթա. նարա զէնեաթը քըշեր-ցօրեկ կըրել-շարաթրել է. ինչ վօր իտա կարթացիր նը, տօլապներուս, Թարաքնե-

րուս մէջի ալայն ալ միթկէն ուշաուրմիշ արիլ է։ Չիմանաս վոր ուրուհներուն պէսնակ ես սորված պանը կը կրբէ, եա կիրբէ սերտած պանը, չէ, ա՜մեհնէ՜վին, ինա ինչ կըկրբէ նը՝ ալայն ալ իրէն սօփանի կօլօխէն կըկրբէ, կըկրբէ՝ մէտօմը խալէմին ծարէն կըկրբծէ, նօրէն կապշլայէ կրբելու.— շտէ ասպէս օյինճախ պան է օրթուս պանը. ես քեզի խաչօվ ավետարանօվ կրնամ էրթում անելու վոր օրթուս կըրածը ալայը սօփանի իրէն միթկէն է... հապա տուն ինչ կիտէիր։ Ես քեզի կասիմ ու, ամպէս իմաստուն տղայ է վոր՝ հազարի կօլօխ է»։

— Քանի՞ տարու է, հարցունցի։

«Օրթիս», ասաց Թաթիօսան, աչքը առեքին վերուց ու պաշլայից համպրելու, «եփ, տսաց, ախացքը քա նը, քսան չորսէն կէլլէ, քսանհինկը կումուտնէ... ատ ինչ՝տէյին հարցունցիր օր»։

— Ես կօյեա կուզէի ասելու քի՝ օրթիտ պէքիմ տահա պզտիկ է, խայրէթ անէինք աղա Լազառօվին վաժատունը խօթելու, չունքի հօն, լսողաց իմ, ատ սոյ տղաքը մախպուլ ին. հօն մէքամ վարժապեա կար, նա եալ, կասին, ատ սոյ տէֆթէրներ չէրէն չէրէն կրիլ է. չինտի, սէօզտէ, միթկ ունին տպելու, ստակ թօփ կանին...

«Մըցցը՛, սախըն», ասաց Թաթիօսան, «օրթիս ամպէս մեծ՝քիթ է վոր, թամամ ինծի էլլիլ է. նա՛, մարթումէ պան սօրվի, չէրթար պարէմ... Նարա ուղեցածը ատ չէ ու... Մինք լըսողաց ինք, Փէթէռպուռք, կասին, մէքամ տուն կա, ան քու ախպօրըտ նիվէռսէթէն տահա վեր, անունը լիւզիւիս վրան է ամա՝ չիմ կուտնուլ, էյ եալ, թաքավօր-կայսերին հրամանքով հօն նօմայ ատպէս շարաթրօղ մարթիք թօփ էղիլ ին, չինէն, պատիվէն մատտէ, վօրը չորս հազար մանէթ կառնէ խաղնայէն, վօրը հինք հազար,— շտէ հօն կուզէի օրթուս տեղավօրցունելու, վոր իրեն ժալօվին կիտնար, ու քըչեր-ցօրեկ իրեն թուխթին-խալէմին մուխայէթ լար... աղեկութին անել կուզիք՝նը՝ շտէ իտա տեղը խօթեցէք օրթուս, ինչ կըլա, հօքուններուտ վարցը է»։

Նօր հասկըցա վօր տացա իշտահը Փեթեռպուռքի կայսերական ճեմարանին վրան պացվիլ է։ Օրթին խէվ է, խէվ է ամա, աճափ հարն ալ անկից պէթէր չէ։ Արթըխ տտէն էր աս պանին վերչը անելու։

— Ես քեզի մէկ պան ասիմ, ասի. խօրթ է, օրթուտ Փեթեռպուռք պիտի խրկըվի, ամա քու ասած տեղըտ չի կիտնաս. քաղաքէն տասվիրէք վէռսթ հեռու, մէքամ ուրիշ պալապան տուն կա, կունը տեղին, ատօրհամար անունը «տեղին տուն» է. շտէ օրթուտ հարճ տեղ, հէմ պէտիհավա, հէմ ալ նարան ֆայտալը։

«Հօնի հախը քանի է»։

— Հօն հախ չի քա, չունքի հօն օրթուտ պէսնակ հիվանաներուն ճար կանին։

«Օրթիս հիվանտ է ինչ. մախսումին հէչ մէկ տեղն ալ չի ցավիլ, պօխքի պէս սաղլամա տղայ է»...

— Օրթիտ չէքի հիվանտ է, հապա ալայ-մալայ վօթկէն կօլօխը խէվ է...

«Ի՛, օրթիս, Թօրճսըս խէվ է.. սուտ կասիս, պէրանըտ պըռնըվի, տուն ինքըտ իս խէվը»... Մարթը կատղեցավ։ Պանը ան տէրէճէն հասավ վօր՝ քուչուռիս ծան տուվի, կըտեղէն կըտկըտեղէն Թաթիօսային մահլային տուռէն սօխալիս ապուլ տուվի։

Հօն ալ մարթուն սիրաը չինչավ. մէկ ալայ մը հալիս Թօփ արավ կուլխուն ու սաաթ-սաաթուկէս քըր-ֆից, անիծից ինծի։

Վրա անցավ մէկ շափաթ։

Մէկ օր, էկլէնճէյի համար, պաղար ելլիլ էի։ Հէռուէն *** Ժամին իրիցփօխանը առչէվըս ելլավ ու խընտալէն ասաց.

— Տուն, էղիլ է, Թաթիօսային օրթուն Թօրօսին, խէվ է ասիլ իս էղիլ է։

«Հա, ասիլ իմ. ինչ է վօր»։

— Փամիլըյ, իտա մարթն ալ խէվ լա նը՝ մեզի-
պէսներուն խօմ ալայ-մալայ զինճիլամիշ պիտ անին:

Սուս կեցա, պան չասի:

— Ատպէս մարթ մինք շատ ունինք օր, փամիլըյ, մախսումը հէշ պան սօրված չէ, ամա միթկէն ամպէս պաներ ույտուրմիշ կանէ վօր, մարթ փոօսթը կարմընա կըմընա. շարաթրութիւնն ալ թամամ նարեկին եա շա-
րականի ֆասօնով է. խօսկերը հալիս քռափառնակ՝ խրթին, հէշ պան չիս հասկընար. միթք փանին ալ ա-
լայը ասվածափանական է... Ձէ, ինչո՞ւ մարթուն սիրտը ցավցուցիլ իս վօր. փամիլըյ, մարթը իրեն համար կաշ-
խատէ-շտէ, թօ էրթա, թօ կրրէ. անկից զարար չի քա՝
ֆայտա չիլանը: Ատպէսներուն ռասթ քանք նը, մինք խայթա սիրտ պիտի տանք, առաշ քաշինք, հացի տէր անինք, չէքի անունը խէվ հանինք, քանֆուզ անինք օ-
ղորմելիին..., ես նարան իմ ժամիս թուպրօցին մէշը վարժապետ տըրի: (Ան առաջվանին, միթըրտ է, ինա տուսեցիլին-տա, տուս արի: Կիտուլթինին թիաց, մեխքը առնել չուզիմ, նիչէվօ, քէշ չէր, աղէկ էր, էփպէի պան կիտէր, ամա ինա ազիաթսքի պուլաշըն մանեռը պէ-
թէր խուլամիշ կըլար տուղօցը հետ. քանի վօր ուտոպնի վարժապետ չիքար-նը՝ վերայէս չի հասկըցօղըս կըլայի, ամա իսա թօրօսին ռաստ էկա-նը՝ համան ֆէլան մուն-
տառ առէթը մահանա պերի ու փախ տուվի): Աս թօ-
րօսըն, տուն ինչ կասիս, չէղած վարժապետ է: Ժամէն տասվերկու մանէթ տալէս մատտէ, ճէպէս ալ հինկ մա-
նէթ պաշխա կուտամ. թօ էրթա, թօ աշխատէ, մախ-
սումը: Ամպէս ալ կաշխատէ վօր, իրիկուն ցօրեկ վօթկը վարժատունէն տուս չի տնիլ, փիւթիւն օրը հօն է: Ա-
վէլի հօշիս անօր էկավ վօր, չօքտիլ վօր ինքը քըշարա-
թրէ, տահա աշկերտներուն ալ առ ֆասօնի ռիխմաներ սօրվեցուցիլ է կըրել. տղաքը քիրքերը թարաք հանիլ ին, ուժէ քիրք չին կարթալ, փիւթիւն օրը ռիխմա կը-
կըրին. իսա խատար—ծեռքը վար արավ, պիզտի տղու պօյ ուզաց հասքըցնելու—շան լակօտները նարեկի ֆա-

սոնով քուսկառնակ ուխտանքեր կըկըրին... Չէ, նիչէվօ,
աղէկ մարթ է խոսա թօրօս վարժապետը: Ննֆիլէ մախ-
սումին սիրտը ցավցուցիլ իս:

ԱՄՏԱՄԵՐԿԵԱՆ.

ՎԱՐԹԵՎՕՐ.

(Խաֆաֆ Օվանէսին պատմածը).

1.

Ես ան մարթոցմէն չիմ, որ, չունքի ինքս պառվիլ իմ, հինցիլ իմ նը, հին մարթիք, հին ատէթ ու հին զանցաններ կօվիմ ու ամէն նոր մարթու վրայ մէմէկ փութ կուտնում. չէ, ես ատպէսներէն չիմ. աղէկին աղէկ կասիմ, կուզէ հին ըլա, կուզէ նոր, ամպէս ալ՝ քէ-չին քէչ կասիմ, կուզէ պապերուս պապաներուս ատէն-վայ պան ըլա:

Մեք Նախչուվանը տահա քանի՞ տարվայ քաղաք է վօր, թահմինովս հարուր տարի տահա անցած չիպիտի լա նարա թէմէլ ցըքած օրէն. (մէմը խեղքս վրաս, աղէկ մը համպրիմ նը՝ տեղով կիմաննամ-ալ, թի՛-ֆ թի՛-ֆ, հետս թէղպէհս առած չիմ. չէնէ անօր հէսապը կուտ-նելը խիստ խօլայ էր. ինչ ալ լանը): Նախչուվանը՝ հայի քաղաքներուս մէչ էնկ նորն է. Թիֆլիս, Աթտէրխան— ան շատ հին քաղաքներ ին. նացա խօրթօղ թաքաւոր-ներուն անունը, պէքիմ, կորցըլված մոռցըլված ալ է. չունքի նացա թէմէլ ցըքօղները, սէօգտէ, ես հայկին, ես Տրթատին օրթիքն ին. հայկ ու Տրթատին մեռնելը, հէչօլմասա, հինկհարուր տարի կըլա, պէքիմ աւելի եալ. նացա քերեղմանին քարերը չօխտան փըրթիլ ին, եօխ էղիլ ին: Անատէնները կիր ուսխամ լալը պէթէր իշկիլի է: Շինտի Ասվածա քիսիրիս, առանց կիրի, առանց ուս-խամի իտիվօր հէսապը ինչպէս կուկուտնուն մարթիք...

մեխքիտ տէրը լամ, որ իտա շընտխովա՝ հին ատէնվա վրայ պատմութիւն կըրօղները ալայը փորերէն ոյտուրմիշ չանին նը,—ինծի հարցունուս նը՝ նացա չըզմըզածը ալայը սուտ է, ալայը ույտուրմաճա պաներ ին:

Ա՛մմա՝ ատպէս չիկիտնաս ասվածաշունչ-աւետարանը. ան՝ տեղով տեղով կըրած պաներ ին. կիրքի մէջ ալ կըրած է որ՝ մէկ օր Ասված նստիլ էր պուռլէկէնին մէշալըխին մէշը, պուռլէկէնին մէշալըխն ալ կէրվէր կէրվէր՝ չէր վճարիլ. Ասված ասաց «Մօսէս Մօսէս» ասաց: Մօսէսն ալ ասաց «հրամէ Տէր իմ»: Ասված ասաց. «Կնն, իմ պատմութիւնս պատմէ իմ ժողովուրթին»: Մօսէս ասաց «ինչպէս պատմիմ օր՝ լիւզուս թլվատ է», ասաց: Ասված ալ ասաց «լիւզուտ թլվատ թօ լա տա, մինք անօր եօռուխը չինք կուտնուլ-ինչ, ասաց. պերանտ մէմը պաց. նայիմ»: Մօսէսը պերանը պացից. Ասված ալ նաւրա պերանը իրեն սունչը փըչից՝ խըզղն էրած քէօմիւրի նմանակ:

Սունչ որ կասին նը՝ քիրոց խօսը է, որ նէֆէս ասէլ է: Է՛յ շտէ, ինչ ալ լանը: Եփօր Մօսէսին փորը Ասունէֆէսով իլինքցավ նը՝ Մօսէսն ալ ֆսէռավսօ իմաստուն-կիտունի պէս մէկ պան էղաւ (սիֆթէ նա պալլիւծի, ծուկ պուռղ էր), անցածն ու քալիքը մէկ մինութվա մէշ սօրվեցավ. առավ, ճանըս, էրկուատ քարէ տախտակ ու անոնց վրայ պաշլայից կրելու, աշխրքիս էրեսը ինչ կայ, ինչ չի կայ՝ ալայը կրից, Տըթատն ալ հոն է, Քիրքօր Լըսավօրչին տասվերկու շարչարանքն ալ հոն է, Պիղատոսին մատնութիւնն ալ հոն է, Տէրն մեր Յիսուսին Քրիստոսին տանճանքն ալ հոն է, առաքելոց-ներուն հրեզէն լեզվով քարոզութիւննալ հոն է, կարճ՝ էվէլքի հինութ ալայ պատմութիւնը հոն է, ատ Մօսէսին տախտակներուն վըրան կըրած: Մօսէսն ալ, ճանըս, ինքը ճուհուտ էր ամա՝ չունքի ան ատէններ, մատտէ հայերուս, ուրուշ մէկ ասք կիր-կարթում չունէր նը—նօղայի պէս մէկ պան էին—առաւ ու, սէօզտէ, ատ ամէն պատմութիւնները հայի խօսկով կըրից, ամմա՝ ան ատէն-

վա հայի լիւզիւն շընտըխվա պէս խառմախառըշ, պու-
լաշըխ չէր. ան առէնվանը բրափառնակ, քիւրոց կապէր:
Վենետիկի ծուկ-ուտող վարդապետները, սէօզտէ, կը-
տիլ ին ատ տախտակները, մաքաղարթի վրայ սիւրեթը
հանիլ ին ու ետքէն տըպիլ ին, տպելէն ետքն ալ ժա-
մէ ժամ պաժնիլ ին: Շտէ—ատ տպած քիւքերն ին որ
աւետարան, ասվածասունչ կասվին...

Ա՛մմա, ես կիտիս քի թէկարան խօրունկցայ, միթ-
քըս պան կար, կուզէի ասելու՝ մոռցայ ու ուրուշ պան
պաշլայեցի...:

2,

Հա՛, շտէ ատ կուզէի ասելու. խօսկի վրայ՝ ասօր
վարթէվօր է. հալխը շտէ, ինչպէս կիտիս նը, սիւրիւ-
սիւրիւ՝ որը ֆաեթօնով, որը խանաթլը տռօկներով պա-
ղարի փռասթօյ տռօկով, որն ալ եայեան դէպի Սուրբ
խաշ պիտի քաշվին. ինչպէս օր շընտըխ է նը, էվէլքի
ատէնն ալ, նմին նման անպէս էր, անխատար օր, սուտ
չէ, ան ատէնները շընտըխվա պէս թանկնոց ծի էքի-
փաժ չիքար. իմ կէնծուլթս էնկ թանկնոց ծին էռսուն-
հինկ ոռալլի ացինացի էր, ու էնկ վերի իշվական աղան
մէքամ պռիչքա կունենար, մէկալոնք, ատէթը, փռաս-
թօյ արապա եա թալիքէ կունենային ու ատով կէրթա-
յին Սուրփ Խաշ ու Սուրփ Կարապետ... ամմա, շընտըխ,
ճանըս, փռաստօյ արապան, թալիքէն ու պռիչքան մօտէ
էլլաւ. տռօշքան, խորթ առիմ, ինքս ալ պէթէր չէր
հաւնէի. էնկ-սիֆտէ տռօշքային մօտը մեր չիչակ Մա-
ռեա Կօռօլնան ու Կուսիկին Թօթայը մուտցուցին,—
տաքա էրկուսը Նախչուանի էվէլքի մօտնիցաներն էին.
էյ-շտէ, ինչ ալ լանը: Առաջները վարթէվօրը ուրիշ չէ-
շիտ կըկատարէինք... Հա՛, ատ պիտի հարցունէի. իտա
վարթէվօր կասին նը՝ աճափ իտիվօր թարքմանութինը
ի՞նչ ասել է, ճուր փիւսկիւլլէմիշ անել չի լա՛. շունքի
մեր տեղը, շախա անելէն, մէկմէկու վրայ բառեցով,
փարչով, ատէն ատէն ալ չէլէքով ճուր կուլուն նը՝ վար-

թէվօր կասին ու խնտալէն կըմեռնին, աս մերոնց էնկ սիրած շախան է, ինչպէս օր պարկէնթանքին՝ էթէքը տօշակի եա պարցի կարելը, եա մարդուս միամիտ կեցած տեղը «եանղըն» կանչելը ու լեղին պատուելը: Պէթէր հօճային մեր տեղի հալիւր:

Շտէ ատ կասիմ. Սուփ Խաչ կէրթայինք նը—պըզտիկ էի՝ ամա միթքս է,—կերթայինք պաշան, մէմէկ հատ խե շուշան քփետէինք ու չախույով ճուրի-չաթ քըխօրթէինք ու Սուփ Խաչին ճուրին քովը, խամըչըխին էտելը կըպօհօտվէինք ու չաթով չաթով անցնող տառցողին վրան ճուր փիւսկիւլէմիշ կանէինք ու «վարթէվօր» կասէինք: Աս՝ պըզտիկներըս կանէինք: Մեծերն ալ մեզիմէն պակաս չէին. էրիմարթ կինիմարթ, լէվէնտ-աղայ, կէնճ-ախչիկ, ալայն ալ, ատէթը ծեռքերը մէմէկ աման կունենային, հա ինա սաղոտ աղտոտ ճուրը կառնէին, հա մէմէկի վրայ կուլէին «վարթէվօր» տէին: Ատէն ատէն ալ մէկզմէկու կըկտկտէին, իլլայի մարթուս՝ քէօփիւրին վրան կայնած ատէնք ու ճօմփ կանէին ճուրը քըքքէին: Ճուրը իյնօղն ալ անխատար թըրչըվէլէն չէր, ինչխատարօր վրան կօլօխը չամուռոտվէլէն կըվախնար, չունքի Սուփ Խաչին ճուրին մէչը ճուրէն աւելի չամուռ կայ. մէչը իյնիս նը՝ իշկիլ է որ ինքտ քեղի կրնաս էլլէլու, քանի կէրթաս մէչը խօրունկ կպաթիս. չամուռն ալ հոտաաած, մէչը իլինք խուռպաղաներ, սօղըլճաններ, սիւլիւկներ ու չէշիտ-չէշիտ կանելու ճանավարներ—պաթախ է նը⁶...

Ասպէս էր էվէքքի ատէնք: Ինչ ալ լանը՝ մեխք մեր անատէնվա Սուփ Խաչը: Խօրթ է, շընտխվա պէս շիփշիտակ ու մէչքիս հաստութինով ծառեր չիքային ու էզածն ալ ծուռ-մուռ, պորպըմնած, վրաները մանթառ փըսած. թուրթուրոտ ծառեր էին, ամա՝ կէնէ, ինչ սուտըս պայիմ մէչը շինտխվանէն չէն էր:

Ատէն ատէն միաքէս կանցնի քի՝ ինչո՞ւ մարդս իրէն կէնճուրթին ատէթները աւելի քիսիրէ ու նոր պաներուն վրան աչք չունի նայելու. աճափ անո՞ր համար է, որ հի-

նույն պահները աղէկ էին, չէնէ՛ իրեն անցած կէնճ օրերը միթէր պերելէն, անոր հետ կապված ամէն խաղերը ու քէֆերը սիրտին աղէկ քուքա, — չիտիմ. ամա՛ ինծի ամպէս քուքա որ՝ աշխարքս քանի կէրթայ՝ քըքէշնայ,...

Հէպէթ, աս նոր ատէններըս շատ աղէկ-աղէկ պահներ հընճարվեցան, ամմա տուն ինչ կուզիս ասա, ինա փակված թընչըխ վակօնով տեղէ տեղ քալելը էնկ չի-սիրած պանս է։ Աչկը սիրիմ էվէլքի թուօյքա-արապա-յին, խօճատէնէկ հինկ-վեց հօքի մէջը մայալըխի պէս քըսիմըվէինք կընստէինք, ծիներուն վիզը մէմէկ, էր-կէրկու աղի ճընկլթավուխները «ժանկուռ ժանկուռ» ասպէս ճամփա կէլլէինք. ճամփան ալ ճուր, ես կանանչ արօտ, ես ծառի սալխըն տեսանք իսէ՛ «տղաք, իսա չէլիս օրթան մէկ-էրկու կավաթ չային հետ ինչպէս իք», կատէինք ու ծիները թուլարմիշ կանէինք, արօտին ա-պուլ կուտայինք, մինք ալ սամավարին հետ կըլայինք. փամիլըյ, ատկից ալ աւելի սէֆա պէթկ է օր. ինա ա-տէնվա պաղած միսը, ես հաւին պուտը կոծելը, վրա-յէն ալ պուլաշըխ ճուրով էփած չայը՝ փչրած, թօզ կըտ-ռած ու խաթուանի հոտ առած լօխուժով խմելը, Ասված հաւատան որ շընտըխվա մառօթինին ու փլօմպիռին հետ չիմ փոխիլ... Ձէնէ Ասվածըտ քիսիրիս աս ինչ տիռլիք է. վախտ-պէվախտ քանտուրթօռին հրամանքով վակօ-նին տուռերը կըպանան, տուռ ապուլ կուտան, քան-տուրթօռին հրամանքով աշըխմիշ լալէն պիտի ուտիս, լիւղիւտ, պերանտ էրելէն մէկ սթաքան չայ պիտի խմիս ու իտիվօր համար կրակի կին տաս, — թո՛ւքնում ես ատպէս ճամփա քալելուն վրան. էտեւ, ասոր անունը ես ճամփորթուրթին կասիմ. ատ խօմ մարթուս եաշիքը կը-ռած պարիի պէս քըքալցունուն, չէքի ինքը իրեն քէֆին քըքալէ։ Իտա նոր ատէնվա ույտուրմաճա պաները կա՛ եալ՝ ալայը մեղի պէս խաղերուս տանճել ու քէսա-ներս պարպելու համար հնճարված ին։ Ամա ինչ պիտ անիս, ճարըտ ինչ է. ատէնին կօրա պիտի ժաթկըտիս որ՝ խնտալու չիլաս։

Խօսկա կէնէ եզէլքի վարթեւօրին ու Սուփ Խաչին վերան է։ Ան ատենները շնտխփա ութօնաւոր ու պուֆէթը չիկար, ու ուխտաւորներս ալ ամենս մեղի համար ինչօր պէտքէր նը՝ տունէն հետերըս կըպերէինք. աստեթը քըշերվանէ չէրէն չէրէն սամսաներ, հացտապակներ, խավուրմա, տափկած ճիփճա քըհաղիրէինք. չայ, շաքար, չիլիմ-ծուկ, խայվար, պէնիր, բօմ, կինի, բախի, քէպապի միս, քէօմիւրէն ու ճըղըլէն թէք կառնէինք հետերըս։ Սուփ Խաչ քուքայինք նը, խօծատէնէկ, որըս ծառերուն սալխընին չատըր խուռմիշ կանէր, որըս ալ՝ չատըր չունենար նը, մատղաշ արօտին վրան խալի ու քիլիմ քըփըռէր, հինուրթ վարքով, էրիմարթ կինիմարթ, պատաշ խուռմիշ կանէինք, որըս ալ կօլօխը պարցին խօռ խօռ քուն կըլար. աս արալըխը կէնճերն ալ փօկուէպէցներէն սթաքանները, պիլութները, չայնիքը ու բօմին շիշան քըհանէին, սամավարը կըտընէյին, քէպապին կըակը քըհաղիրէին. եփօր սամավարը խըփը՞ն խըփը՞ն թալմիշ կըլար ու քէպապին խօռին մուխը էրկինք կետին մէկ կանէր, (իտա կուծու մուխը սիրվիսինէքին ու քոռ ճանճին պէթէր զըթն է) մինք ալ, հոս նայէ, քուներէս կըղարթէինք ու կըպաշլայէինք մեր քէֆը. փամիլըյ, արքավութին էր որ կար, ատկից աւելի ինչ քէֆ պէթկ էր արթամօրթուս։

3.

Թուքնում ես մարթոց շընտխփա քէֆին վրան։ Ասվածտ քիսիրիս, իտա ինչ պան է. պաշճային էնկօրթան մէքամ փատէ տուն խօրթիլ ին, անունը ութօնտ տըրիլ ին. մէշը մէկ-ալայ մը խաղախ լաքէյներ խօթիլ ին—աս ալ պուֆէթ է, կասին. տունին չորս քովն ալ ծառերուն սալխընին ճըղիլէ քիւմէսներ շարիլ ին, աս ալ պէսէթքա է, կասին. սթաքան չայ մի սիրտըտ կուղէ խմելու՝ տաք-տաքնհինկ քապիկտ կառնուն։ Մէտօմը քէպապ ուտիմ, կասիս, փալթիննիքէտ ես մանէ-

Թէտ պիտի պաժներվիս. օյմախի խատար ռումբայով ռա-
խի եա կինի կուտան՝ քսան-էռսուն քապիկըտ կկոխին
կառնուն... հայ ծեր պուֆէթին ալ, ռօթօնտին ալ, լա-
քէյներօտ ալ... աս խօմ էփ-էշկեարէ հարամիութին է
տացա արածը:

Հա, սուտ չէ, տուն կէնէ քեզի համար կըկրնաս,
հնութ վարքով, արօտին վրան սամավար տնել, պան-
անել. ամա, տուն մէմը նայէ, լաքէյները պահը մէմը
քովէտ անցնելէն ինչպէս քիթ ու պուռունկ կանին, քը-
խնտան վրատ. մէկալ սեմթէն մօտնի հաքված ախլիկտ
նաղեր կծախէ, «պապա, շտէ-հալխը չի անիլ՝ մինք ին-
չո՛ւ պիտի անինք. շտէ հալխը մեր վրայ լիւղիւ կէլլէ»
չիտիմ ինչ, չիտիս ինչ... Տուն ալ պէզմիշ կըլաս, քու-
թուքնուս ու հալխին վարքով կըժաժկըտիս, ամա արի
նայէ որ՝ ամէն մէկ Սուփ Խաչ էրթալըտ իննը-տասը
մանէթին տուռն է. ան քէֆին ինչ ասիմ, որ քանի մը
սահաթվա մէշ իտա խատար ստրկէն քըհանէ մարթուս:
Իտա պուֆէթը ու ռօթօնտը հնճարած օրէն սատանայ
կըռեանում աղլի մեր Սուփ Խաչին պահչան—անխարէր
աչկէս ինկիլ է:

4.

Իտա ռօթօնտը ու պուլվարը խօրթած ու Ռաստո-
վին սատը մէյտան էլլած օրէն մեր բաղաքին խարճը
մէկըմէկով էղաւ, պէքիմ տահա աւելի եալէ Գըհաւա-
տաւս, ինա վերչին արապաճիին ախլիկը մօտէ ետ մնալ
չուղէ. խայիլ է տունը բախցած ուռելու, հալխին կար-
կարկատէն աչկին լուսը խավըրցնելու, Թէք որ պուլվարին
տեղը, եա Սուփ Խաչին պահչան, ինա աղլի էրկան պօշով
փլաթին հաքած, ճանցվոր ախլիկներուն հետը խօլթուխ-
խօլթուխէ մտած ֆօլթա անէ, ինչ է որ լէվէնտներուն
սիրտը դէպի իրեն խըզտըրմիշ անէ. քիչ մը վեր մար-
թոց համար խօմ ասել ալ չուղիմ. նաքա չօխտան խա-
զախ փամէշչիցաներէն կոխիլ ին-անցիլ ին. Մոսկով չը-
տեսածա հոս կըտեսնուս ասիմ նը՝ սուտ չիմ լալ:

Առաջները մեր կանկատը կինիմարթոց փլաթիցունին խասին ու թանկին վրան էր. ինչ ալ լանը՝ տօտօվելէն, պամպասելէն, խընտալէն՝ թանկնոց փլաթիցուններէն վազ պերինք. շինտի փլաթիցուն աժաննոց է ամա՝ կարելչէքը պէթէր թանկցաւ. առկից ալ մատտէ՝ առաջվա մէկ փլաթիին տեղը, շինտը հինկը~վեցը քըհաքնին, կէնէ էղաւ ան:

Հէպէթ, ինչպէս որ շինտըխ, ամպէս ալ առաջները, առ ամէն ֆէնտերը երիկցու խըռմօխլամիշ անելու համար էր~ալ. ամմա միթկիս մէշը կասիմ, աճափ էվէլ~քի մարթոց երիմարթ էղիլ է, կինիմարթ էղիլ է—խըծ~մտանք, նամուսը, էրեաներուն մեռոնը թէկարան աւելի չէր շընտըխվանէ...:

5.

Նախշուվանի մէշը էրկու բէֆի տեղ կայ. մէկը խըտ~ռէլէղին օրը սուրը կէվօրքին ազպարը ու պաշճան (ես պաշճա կասիմ, տուն քերեզմաննոց հասկըցիր), մէկալն ալ սուփ Խաչին պաշճան. էրկուան ալ—խօսկը մեր մէշը մնա—աղօթկի ու ուխտի մահանայով՝ տունի ազապ ախչիկան համար փեսացու փընտըռել է: Չունքի խօսկերըս վարթէվօրին վրան էկաւ նը՝ արի ես քեզի մէկ պատմութին ասիմ՝ վարթէվօրին օրը էղած. լսողաց իմ՝ տուն պէթէր քիսիրիս էվէլքի պաները լըսել ու թուխտի անցունել. առ աղէկ պան է, քէշ պան չէ. պատմութինը աղէկ պանէ նը՝ թօ մեր օրթիքը մեղի~մէն օրինակ առնուն. քէշ պանէ նը՝ թօ նաքա մեր ա~րած եանլըչէն մուխայէթ ըլան: Մեխք օր մեր հալիսը կըվախնա իրեն պակասութինը մէյտան հանելէն. ինչ կըլար հիւանդին հալը, եփօր հէքիմէն կաղտուկ պայէր կօվտային եարա~փարաները ու նեսիլթին ցաւու հի~ւընտութինը:

Պապաս—Ասված օղորմի հոքուն—խանութը ալայ մալայ ինծի թէսլիմ արիլ էր. ալ ծախսիս հէսապիս մէջ չէր խառնըվիլ. փիթունն օրը եւս խաֆէն կնստէր, էկլէնճէի համար. քօնչինա քըխաղար, եւս պաղար կէլլէր ու իրեն պօյտախ մարթոցը հետ սաաթներով լաֆի կը պըռնըվէր—մեր տեղի լաֆն ալ ինչ է՝ տէրտէր վարդապետի պամպասանը,—ան ալ չէղաւ՝ սէքիին վրան եան քուքար, կէս օրերով խօռըլտամիչ անեղէն քուն կըլար. շատ խըթ կըլար, որ խանութս մըտնէր, մըտնէր ալ՝ մէտօմը ատէն կըկենար, խանութի տուղոցը հետ շախաճախա կանէր ու կէլլէր կէրթար իրեն պանին: Ասլը տինճ փունութք ունէր պապաս, Ասված օղորմի հոքուն:

Ինչպէս ասի նը, ծախսիս, տէֆթէրիս մէջ հէջ չէր խառնըվիլ. «Քեար կանիս, կասէր տայմա, քեզի համար կանիս, զարար կանիս, ան ալ քեզի համար կանիս. շինտէն կէրի ես քու վրատ հա կամ, հա չէ, իմ պանս արթըխ լըմընցիլ է. ալուրս մաղիլ իմ, մաղըս պատէն կախիլ իմ. կէնճութըս էփպէի չափալամիչ էղայ, չարչըկվեցայ, խա ծերութիս, հէջօլմասա, քանի մը տարին ինծի համար ռաաթ անցունումէ Ունիմ չունիմըս ալայը քեզի տուվի. անտէնը առչես պէրին, եփօր քեզիմէն մէքամ փասլօտած կօռօչ պայիլիմ նը. մէքատիկ դաւալըս չիս մի, քեզիմէն պայիմ՝ որին պիտ տամ, անթի աշխարք հետս պիտ տանիմ-ինչ... Եփօր իմ ու մօրտ ճերմակ մազերը կըմեխկընաս ու տուռ տիրացինի էթթիաճ չիս անիլ խօմ՝ չէն կենաս, չէնէ անալ տուն կիտիս, մեխքը-վարցքը վիզիտ. ինչ ասիմ, պալաս:

Մինչի աս տարիքտ խեք սորվիլ իս նը՝ սորվիլ իս, չէնէ, այսօրէտե սորվենալը տիժար է. խրատ կասին նը՝ ան ատ տարիքիտ համար չէ (ան ատէնը ես կըլայի քսանչորս-քսանհինկ տարու). արա ինչ որ խեքըտ կըկտուէ, կընէ, ծախէ՝ առ, տուր, վրատ թատաւոր չը քա. անխատարօր՝ իյնիս նը՝ նորէն յիշիլ էլլելու ճահթ արա,

կորցունուս նը՝ նորէն վաստըկելուսն տուռը կըտիր, չի լա որ խմէալա կըտուիս, էրփէվարի կինիմարթու պէսնակ անճրկիս... Ամա, եփօր քեզի համար սահախլը կուզիս ընտուելու նը՝ առանց ինծի ու մամայիս մի ընտուիլ. հէպէթ, մինք ալ աս տարիքս որ էկիլ ինք՝ խոտ ու թօ պան կերած չինք, կնիկ արմատ ասած պանէս մինք ալ քիչ ու միչ պան քըհասկընանք. կուզիմ ասելու քի՛ կարքըվելու միթք ունենաս նը՝ մեզի հետ խօրօւրթ չարած՝ մարթու խօսկ չի տաս. ամա չէ, չուզենաս նը՝ ան ալ տուն կիտիս, չունքի սայեախլուտ քեզի հետ պիտի ծերանայ, չար ու պարին քեզի հետ պիտի քաշէ, ուրախութիւն ու տուրամութիւն մէկ տեղ պիտի տանիք: Ասելըս ան է, որ տուներս հարս պերելու լաս նը՝ մէքամ վայլացք պեր, որ մինք ալ էրեսը նայինք ու խունտում ըլանք»...

7.

Խռիթի համար ամէն տարի, ծունունթին ատէննեբը, տայմա Մասկոֆ կէրթայի: Եփօր խռիթըս կանէի քըխալսէի՝ ու կընած պարիս սէլամէթ ճամփա կըտընէի նը, անկէ էտե մէկ-էրկու շափաթ քէֆիս համար, Մասկոֆ կըմնայի. ատպէս մէմը ատէթ արիլ էի: Պէթէր սիրած պանս էր մոսկոֆցի պազիրկեաններուն սայեախլըններուն ու կէնճ ախչիկներուն հետ նստել-էլլել, լաֆ անել, ատէն-ատէն տլ հետերը թիաթիր, պալ, մապառաթ կէրթայի. մեխկս ի՞նչ պայիմ, վալց, էքասէս, քիչ մը ետքը քատուէլ ալ քըխաղայի հետերը ու հօրերէն, էրիկներէն կաղտուկ, ատէն-ատէն քաշաթի ալ կէլլէինք ու ինչ ասիս մանտու-մունտու պաշխիշներ ալ կուտայի: Ասլը տէյէմիշ արած է, որ կինիմարթը շախայի, էկէն-ճէի համար պէթէր եօւըխլը է: Է՛հ կէնճութին, կէն-ճութին...

Շտէ-ատպէս տայմա հետերը շախա ու լաֆ կանէի. ամա, մեր խօսկը ինչի վրա եալ պաշլայէր, հնարը չի-

բար օր վերչը վերչը փսակի կալածին մէյտան չէլէր։ Ուռուս կինիմարթիքը տայմայ մըսխըլ կանէին ինծի, որ պապաս, մամաս անկաճէս պիտի պըռնին ու զօռով պիտի փսակին, իմ կամքս հէչ հարցունելու չին. որին ինքերը հաւնիլ ին նը՝ նարա վրան ալ պիտի փսակին, չունքի կասէին, ատ ծեր ազիաթներուտ ատէթն է։ Ես ալ կէլլէի ու կասէի նացա. «Ուրուչ պաներու մէչ մամայիս, պապայիս խօսկէն չէլլիմն ալ՝ կարգըվելու մէչ հէչ լըսելու չիմ՝ նացա հրամանքը ու կամքերը հարցունելու չիմ»։ Կինիմարթիք ալ տահա պէթէր էրէչմիչ կըլային հետս ու կասէին՝ «Հէչ խատիթ իմ ծունօխքիս կամքն էլլելու, նաքա չէքի կանիծին ինծի, հապա վրաս թաքավօրին կիր կուտան, քի ասպէս անառակ օրթի ունինք ու սալտաթ կուտան»։ ու ասպէս խօսկերով ան տէրէճէն հասուցին ինծի, որ ես ալ մէկ օր էլլա ու ապի նացա՝ «Ես մարթ չիլամ, աշխարքիս էրեսը օր չի տեսնում, ունենալու զաւակներէս չի խնտամ, եփօր եո ինքս իմ կուլխուս, նացա հէչ չիմացուցած չի նշանվիմ»։

Խազախ կինիմարթոց էրէչմիչ էլածներուն սէպէպը պէսպէլլի էր. նաքա պերանս փորցել կուզէին՝ աճափ նացամէն մէկին վրան չիմ կարգըվիլ մի, չունքի մեր հայը ասլը իրեն հաւատին մօտիկ է, օտար հալխէ ախչիկ առնելը, ես իրեն ախչիկը օտար հալխի մէչ ցըքելը չէքի ամօթ, մեխկ ալ կըճանչնայ։

8.

Վարթէվօրին կիրակին էր։ Մամաս, պապաս, հայրիստոնայի ատէթով, վարթէվօրին պասը պըռնած, նաւակաւիք կէլլին նը, շաբաթ օր իշտահով կուտին չէլէք-ծուկով կուպաթի, վրայէն ալ մէմէկ պալապան չինի կաթնապուրը անուշ կանին, վրայէն ալ մէկ թաւա ճըրվըրան որ կըծըֆին՝ ան է որ քէֆերը կաւրին, կիրակին տընքալէն կըլուսացնուն, հօրցուկու ատէն թամամ հիւանտ կըլան ու եաթախ կուժուտնուն։

Ձունքի ես ան տարի միթկըս տրիլ էի փըսակվե-
լու նը՝ պէթէր կուզէի ատ կիրակին սուփ Խաչ էրթալ,
պէքիմ, միթկ կանէյի, էրկնաւոր Տէրըս խըսմէթս առ-
չես կըպանայ: Վրայէս պէլլի էր, որ սիրտիս մէշը մէկ
օրօտ ունիմ. մամաս, Ասված օղորմի հոգուն, տէյէմիշ
կանէ ու, հիւանտ ալ լանը, կասէ ինծի՝ «Ի՞նչ իտա մե-
ղի համար վիզըտ ճըկած քըքալիս. տուն կէնճ իս, ա-
րապան լծել տո՛ւր, կնա սուփ Խաչ ու քէֆըտ նայէ.
մեղի համար մի մնալ, մինք, ինչպէս ալ լանը, մէկ օր
կանցունունը ու Աստուծով պէքիմ վաղը ռթքի կէլլինք,
կնա, պալաս, սիրտըդ թօ պացվի. իրիկվան սէմթ, տուն
քաս նը պէքիմ մէկ խունտում խապէր ալ կասիմ քեղի»:
Իմ ուզեցածս ալ ատ էր. համան պոխչքան լծել տուվի:
Ամա պապաս, վրայէն պէլլի էր, հազ չարաւ մօրս խօս-
կերուն: «Ի՞նչ է իտա ասածըտ, ասաց մամայիս. տղին
ինչո՛ւ, զօռօվէն քովէտ քըքչիս, պէքիմ չուղէ մախսումը,
զօռ արաժըտ վօրն է: Հովան ալ, նայէ, թաթափի է.
էրէկ քչերվա պահարները ան ի՞նչ էր ան. կօլօխ կու-
տամ՝ ասօր սաղանախ չի քս նը»: Ամա ես նարա խօս-
կերը չիլսելուս տրի, կնացի օտաս, աճէլէ Մոսկոֆ կա-
րել տուված սէռթուքս. ժէլէթս ու պիրուքս հտքա, վը-
րայէն ալ ինա էվելքի խաթ խաթ վառաթնիքով շինելս
հաքա, նիփ-նոր շլեափս կօլօխս տրի, նստայ պոխչքան
ու ճամփա էլլա:

9.

Սուփ Խաչ հասա նը՝ սաաթը արթըխ մէկը կըլար:
Վանքին ազպարը իլինք էր պոխչքաներով, թռօյքանե-
րով, արապաներով ու թալիքէներով. օտաները ալայը
զաֆթ էդած էին, հազար տեղ կրակ վառած էր. որին
վրան խալկին կախած էր չէշիտ-չէշիտ կերակուրներով,
որի վրան ալ քէպապով շիշերը ման քուքային. վառած
փատին, թէզաքին, խօռային ու նացա վրայ կաթկըթած
եղին ֆոտը աշխարք փըռվիլ էր: Ձիններուն, էկիզներուն

ծաները (կեղացիները ան ատենները աւելի էկիղարապա խուլամիշ կըլային), հարփած կեղացիներուն կռիվ-շամաթան, տիրացուներուն տաղերը—ալայը մէկտեղ խառնըված, մարթա ամպէս թահմին կանէր օր՝ ետու-մալըխին մէկ օրթան ինկիլ է։ Ետումալըխ էր կար նը։

Ես սիֆթէ, ինչպէս օր ատէթն էս նը՝ մտայ ժամ, հինկ-վեց սուրփի առչե մէմէկ մնմ վառեցի, քանի մը տապրա էրեսս խաշ հանեցի, երկրպագութին արի. աղլի Անիէն պէրած քարէ Սուրբ Խաչն ալ պահալ տուլի, համփուրեցի ու աղօթկըս լըմընցուցի. նորէն էլլա ազպար ու, չունքի տարի առաջ ժամին քովը թաղված էր օղորմած հոքի Արութին վարթապետը ու նարա իշատա-կը, շընտըխվա պէս, էլլած չէր հալխին միթկէն, մէկ-էրկու ժուժ նարա քերեղմաննալ համփուրեցի, հայրմեր-կինք ասի, եթկէն ինչայ պահչան։ Վերտիվենէն ինչիլ էի ու մէկ ոթկըս քէօփիւրին վրան էր, որ տիմացըս էրկուտտ աղչիլ էլլան, էրկուտտ ալ ճերմակ փլաթի հա-քած, էրկուտտ ալ մէկ պոյ, ամա նացամէն մէկը հրեշ-տակի պէս տեսօք էր ու մէկալը—հէ՛ռի՛ տունէ տեղէ—սատանայի սիւրէթ ունէր՝ սև, չիրքին ու չուպառ, քի-թը պէթէր էրկան ու ծուռ, պերանը պալապան, չախ անկաճքօքը քըհասնէր, վիզը պարակ ու էրկան թամամ թուռնա։ Աչքիս ծարովը էփպէի ատէն նայեցայ տեսօ-քին վրան. քանի որ ես տեսօքին վրան կնայէի՝ չիրքինը աչքերը պատըռտելէն վրաս կընայէր ու, կիտիս քի, հում հում ուտել կուզէր ինծի։ Կանելու պան էր։ Միթքիս մէշ կասէի՝ «Տէ՛ր Ասոված, ⁷սիպէս ալ հով, ալէվալէ ճա-նաւար կըլայ էղիլ է. վայ տարա էրկանը իշտահին»։

10.

Եթկէն միթկըս մէկալին տառցնելով, ինքս ինծի ասպէս կասէի.

«Էրնէկ քու խըսմէթին. ոթկէտ կօլօխըտ օսկիի ու ճէվայիրի մէշ թաթխէ նը՝ կէնէ բիչ է ու շատ չէ. ա-

ճափ զոր ֆօղեղէն արարածին պիտի կրրկին իտա հրեշ-
տակի խանաթին պէսնակ նազուկ ծեռքերըտ, զորին է-
րեսին թուշին աճափ պիտի կըպշին իտան կիւկիւլի
պուռունկներըտ, վո՞վ աճափ պիտի համփուրէ—պաքնել
ասելու չէր խըյմըշէի—իտա աթլաս մախմուր թուշերըտ
ու ասթխի պէս ցոլուն աչքերտ... Պահթ որ կասին՝ շտէ
պահթը, ասպէս կնիկ ունենալն է պահտը»...

Ախշիկները մինչի վերտիվէնին կէսը հասիլ էին—
զայէր ժամ կերթային, ես ալ քօփիւրին վրան կայնած
վրաները կընայէի աչկուս պաղած: Մէմալ նայիմ, էտեէս
մէքամ մարթ անունըս տուվից ու ծեռքը օմուղիս վրան
տրից. էտե տառնամ նայիմ՝ խութուռճի Ասվատուրն է:
Մարթը աղէկ քէֆլի էր: Պէլլի էր, որ եահնիին մէշը
սօխ ու սխտօրը պօլ էղիլ է, վրայէն ալ քէպապը կէնէ
առանց սոխի էղած չէ. չունքի պահը մէմը քէքէռթլէ-
միշ կանէր նը՝ հօտը պիւրիւմ պիւրիւմ քիթիս կըզարնէր
սէրսէմ սէրսէմ կըլայի: Թիւհ, պէթէր չի սիրած պանս
է ու իտա մերոնց ամուր-ամուր, խողի խոխուալուն նմա-
նակ քէքէռթլէմիշ անելը, ամպէս օր տայմտ մուխայէթ
կըլամ հացէն նոր էլլած մարթու հետ կալածի անելու.
հեռի հարկինքէ՝ պէրններէն մէկ ծարէն քէշ ֆօտ քուքա,
փէօֆ: Էյ, ինչ ալ լանը:

«Որին վրան է իտա նայեածըտ», հարցուց Ասվա-
տուրը:

Աչկուս վերուցի վերտիվէնին վրան ու էրկու ճերմակ
փլաթիօվ ախշիկներուն վրան ցուցուցի:

«Ի՞նչ է, հաւնիլ իս ինչ է», ասաց Ասվատուրը:

— Զի հաւնելու պարի՞ է-որ, ասի ես:

«Քու հաւնածըտ՝ ան հէշ, ան քապիկ չաթէ. նայինք
պապատ, մամատ ալ քըհաւնի՞ն մի»:

Համան միթկըս ինկաւ աղլի Մոսկոֆցի խազախ
կինիմարթոց խօսկերը ու փերէս էլլաւ:

— Ես հաւնիմ չէնէ՝ պապայիս մամայիս հաւնածը
կուզիմ օր. նացա պանն է իմ խըսմէթիս մէշը մատ խառ-
նելը. սիրտըս թօ չի հանին չէնէ՝ առանց նացա եալ

կըլամ պէ՛հ տալու... Ան չէ ամա՛ տեղով կիտի՞ս որին
ախչիկն է, ասի։

«Հապա չիտի՞մ. ես ալ չկիտնամ նը՝ վո՛վ պիտի կիտ-
նայ», ասաց Ասվատուրը։

— Էտե՛ւ, որինն է, ասի։

«Որի՛նը պիտ լայ. հէպէթ իման է», ասաց Ասվա-
տուրը։

Ի՛, խօրթ կասիս, Ասվատուր-ա, չէ՞նէ շախա կանիս։

«Ատ ի՛նչ հօրս ցաւին շախան է, որ խալխին ախչի-
կը իման է, ասիմ. հէպէթ իման է. Անուշս է-տա՛, չիտի՞ս
ինչ»։

— Առչի ժոււմ լսածս է, ասի, անունն ալ ինչպէս
վայլածք անուն է Անուշ... Թամամ վարթէ կիւլէնկիին
պէս անուշ է։ Հապա մէկալը, հետը քալօղը», — քաշվե-
ցայ չիրկինը ասելու, որին ախչիկն է։

«Հետը քալո՞ղը, ան աղայիս, ...ին ախչիկն է»։

— Հէ՛շ լսած չէի ատպէս տեսօք ախչիկ ունենա-
լըտ, ո՞ւյ մունճ կըռիմ մարթ իս, էղիլ է. շընտըխ տեղը
չէ՞ քեզմէն մախանիչ կօխել առնելը...

«Ատոր հէսապը եթկէն կընայինք, ասաց Ասվա-
տուր-ան. չինտը էրթանը մեղի հանթիպինք, կուզի՞ս,
խութուռը հեռու չէ. քալէ, թալիքէս նստինք, մէկ պա-
հը քը հասնինք»։ — Ես խայիլ էղայ։

11.

Խօրթ օր՝ խութուռը հեռու չէր. մէկ մինութվա մէջ
հասանք։ Ասվատուր-ան հրամայից պերելու ինչ-ասիս
զաքուսքա՝ չիլիմ, տունի էրէշկիկ, տունի պէնիր, կարաք,
խայմախ, տիլիմ-տիլիմ կտռած պուլից հեան ալ մէկ
փիթիլքա կարմիր կինի ու էրկու ուռմքա։

Ես կաւաթին մօտիկ չէի ամա՛ ան օրը, Անուշին
ազիզ խաթուն համար էփպէյի պան խմեցի. չիտիմ օխտ-
նո՞ւմ փիթիլքան էր որ պարպիլ էինք, չէնէ ութնուռ,
օրը արթըխ մութնելու վրայ էր. խելքս աղէկ սօյէն

պաշլայիլ էր ման քալու։ Օրիս մէջ տահա ատպէս քէֆ-
լի էղած չէի։ Իտա արալըխը ազպարէն պամալվա էր-
կու ախչիկը անցան ու մէկ ուրուշ տուռէ նեա մտան,
պէլլի էր որ սուրփ Խաչէն քուքային։ Խըփըռ-խըփըռ
սամալարն ալ պանվօրը նեա պերից, չունքի չայի ատէն
էր։ Աղապալիին հանած խաղը միթկըս էկաւ։

Չայ ասածըտ խիստ աղէկ պան է,

Պէնէզուր մարթուն ռահաթ կանէ։

Մէմալ նայիմ, տուռը կամացուկ պացվեցաւ ու չէմքին
վրան, չայով փատնոցը ծեռքը, աղլի տեսօք Անուշը է-
րեցաւ ու շիտակ դէպի մեղի քուքար. ամօթէն էրեսը
ալ վարթ կըտուիլ էր, խանճըխը տահա աւելի տեսօք-
ցիլ էր։ Ինչպէս առի չայը, ինչպէս առչևիս սթօլին
վրան տրի՝ չիտիմ. անխատար կիտիմ օր՝ ինա մինուրին
խևի պէս պան էի։ Չայը տըվից ու կնաց ախչիկը։

— Ասվատուր-ա ասի, իտա Անուշը խօրթ քու իս-
տիր ախչիկըտ է։

«Հածէ՛ խեւ իս, չէնէ մարթ քըխևցունուս», ասաց
Ասվատուր-ան. «իմըս չիլար նը, ինչո՞ւ պիտ ասէի քի՛
իման է. հէպէթ իման է, որինը պիտ լա-որ».

— Ինձի կուտամ, ասի, ամընչնալէն։

«Ինչո՞ւ պիտի չիտամ օր, տուն որիմէն պակաս լէ-
վէնտ իս, հէպէթ կուտամ. ամա՛ էրկու-իրեք կաւաթ
փունճ չիխմած՝ ատօր կալաճին չուզիմ անելու»։

Էրկու-իրեք կաւաթ փունճին տեղը տասը-տասնը-
հինկական զարկինք. օտան պաշլայից չորս-քովս ման-
քալու. կուլխուս մէշը տո՛ւվ տո՛ւվ կանէր. անկաճ-քօ-
քիս ու ճակատիս տամարները մատիս հաստուրթինօվ ու-
ռիլ էին։

Ինա, խապախէն էլլած, աչքը շաշի-մաշի նայելէն,
քէնթէռ-մէնթէռ քարելէն մուժիքը տեսիլ իս, որ կէր-
թայ կէրթայ՝ վար կիյնի, կէրթայ-կէրթայ՝ վար կիյնի,
ու կայնած տեղը քուն կըլանը՞,—ես ալ թամամ ինիվօր
կըլմանէի ան իրիկունը։

Սէօզաէ միսափիրներ ծան տրվիլ ին, տէրաէր տի-
րացու էկիլ ին ու աղէկ սօյէն նշանս, ինչպէս որ ատէթն
է նը՝ կատարվիլ է, ու եթկէն մեղաւորիս առօք փա-
ռօք իրիկունով, տուն ճամբիլ ին: Ամմա ես մէկ պանէ
խապէր չիմ: Իտիպէս ալ փառլէցութին կըլայ:

12.

Մէկալում օրը կըլտիմ օր՝ ինչ լըսիմ. աղլի չիբքին
ախչիկան հետ է էղիլ է նշանվածս: Ուռուֆ կըլամ: Պա-
պաս մամաս մէյտան կէլին, տէր էլլօղըս կըլան, հօրե-
ւոր դատարան, մայիսրաթ խընթրինք կուտան. ամա
մէկալ սէմթէն ալ խութուռնի Ասփատուրը կըտնկըվի քի՝
«օրթիտ ինքը էկաւ, ախչիկանը իրեն աչկով տեսաւ,
պէթէր հաւնեցաւ. մարթ նարան զօռ արած չէ, պէհն
ալ իրեն կամքով տուվից (տաքա մի ասիլ օր իմ անունովս
տէլլալէ էլմաս մասնի առիլ ին ու ախչիկանը մատը հա-
քուցիլ ին). հէչ կըլս շինտէնկէրի Ասծու անունով էղած
պանը ետ անելու... պէհը ետ էղած ախչիկան վո՞վ պի-
տի առնէ... մսխսուսին առանց տանակի մօրթել կու-
ղինք... պէհը կէս փսակ է»... Ասին չտէ իրենց ասելի-
քը: Ես ատ ամենը կռօշի չէր առնէի ու պէհը ետ ա-
նելուն ճուր-ճարակը կուկուտնէի ամա՝ իտօր ճէմը իրէք
հարուրնոց մէքամ փաքէթ չէր մի—մեխք օր պանին
մէչը պան մտաւ:

Պէհէս իրեք օր անցիլ էր. խանութս նստիլ իմ,
մէմալ նայիս՝ իրեք կազ պօյը մէքամ մոնգալը, փալա-
պըյըլս մարթ, ծեռըը խալմուխի խամչի պոնած՝ խա-
նութս կումուտնէ. «ես, կասէ, Անուշին ախպարն իմ—
սիրտըս չըբը՛վ արաւ—ինծի երլլսրնի կէօրք կասին, կա-
սէ: Տուն էղիլ է պէհէն ետ քաշվելու միթկ ունիս, ամա
խա խամչիս տեսար. կասէ ու շառթ շառթ պատին կը-
զարնէ. իսա խալմուխի խամչիս կըռնըկիտ վրան ուս-
կուլիի պէս կըզկըզ կանիմ, ամա կէնէ եախայէտ վաղ
չիմ քալ. նայէ, մէկ շափաթ քեզի վատէ կուտամ. փը-

սակվեցար՝ փրսակվեցար, չի փսակվեցար՝ ետխայեա
կըպըռնիմ, խամչիլամիչ անելէն ժամ կըտանիմ քըփը-
սակիմ, ու խամչիլամիչ անելէն ժամէն տուն կըպերիմ,
քըհանվեցնում ու քուրօչս ծոցը կըպառկեցնում, կըլը-
սիս: Ինծի երլիւրճի Կէօրք կասին»:

Երլիւրճի Կէօրքին վրայէն պէլլի էր, որ չէքի ասօղ,
անօղ ալ էր: Շընտըլս ես ո՞ր քարին, ո՞ր պատին տամ կօ-
լօխս: Լայլած, մէկ շափաթէն, սուս փուս հարսնիք արինք,
փսակվեցանք. աս օրվան օրս ալ ութը զաւակի տէր իմ,
հինքատ ալ թաղիլ իմ: Էրէցքը ան չէ, որ ես աշխար-
քիս էրեսը հնկ-չիրկինին, հնկ-ալէվալէին, հնկ-չիսիրա-
ծիս վրան փսակվեցայ. էրէցքը ան է որ՝ վարթէվօրին
իրիկունը, եփօր ես Սուփ Խաչ էի ու Սսվատուրին տու-
նը ինքս իմ ծեռքովս խըսմէթս քըփակէի, մամաս, հի-
ւանտ-հիւանտ խնամի քըխրկէ** ազային տունը ու նա-
րա ախչիկանը Մարթային (իմ տեսածս նա էր էղիլ է)
ինծի համար կուղենայ, ու խնամին խունտում-խուն-
տում խապէր կըպերէ քի՝ խայիլ ին: Էրէցքը ատ է շտէ:
Է՛յ, ինչ ալ լանը: Շինտի անցիլ է, կնացիլ է. տուն
կուլխուտ հազար վայ ալ կարթաս՝ ի՞նչ ֆայտա: Նէ-
տէն սօրա:

Ատ օրվանէն էտեւ վարթէվօրին անունը որ կըլսիմ՝
կիտիմ քի մահըս կըլսիմ:

Խ Օ Ռ Թ Լ Ա Խ

(Պարկենդանքի Նախըններ)

Մէկ գըշեր, սահաթը ասպէս տասներկուսներուն, քլուպէն էլլայ, տուն պիտ գամ: Ատ տապուան քլուպէն էլլողներէն հաշվէ վերջինն էի: Շվէցառը, աթոռքի վրայ նստած, քուն կըլար. լամպերը մութ կըվառէին. պալապան տունը պարապ էր, ծանծուն չէր լավիլ: Էրկըթէ վերտիվէններէն ինձած ատէնս ոտքիս ծանը վարէն մինչի վեր ամուր-ամուր կըլսվէր, սանքի քալողները հարուր հոգի էին. պալապան շուքս, ածտէհարի լման, վերտիվէնի պասամախներուն վրայէն թռչտելէն, ինծիմէն առաջ կըվազէր: Շվէցառը, քունը կօլօխը, աչքերը ճըմըռթելէն, փալէթօս ու կտակա տուվից ինծի, տուռը պացից ու էտեէս ամպէս ամուր փակից, սր ես հարբած, ուշ ատէն խապախէն տուս ձգած մարդու լմանեցայ: Սօխախ մտայ-նը՝ հոն ալ մարդ չըտեսայ. իրենց տուները պառկած, նաքս չօխտան խօռլտաթմիշ կանէին: Տուններուն փէնճէրէներէն լուս չէր էրեվալ. ֆէնէռները վառած չէին, զերէ օրացուցի հեսապով լուսինկան արդըխ մէյտանը պիտի լար. ամա ինչ սաղիս կերևար, ինչ սօլիս. կօլօխ պատուելու խարէր մութ ալ չիլար-նը՝ լուս ալ չէր, ամպէս որ՝ տասը-տասնըհինկ ապուլթէն տիժար էր կիտնալը—առջևէտ կնացողը մարդ է, չէնէ էկիդարապայով խոտ:

Ինչպէս կիտիք-նը՝ տունս քաղաքիս աղէկ սօխախներէն մէկին մէջն է ամա, քլուպէն էփպէի հեռու է,

վէռսթ ալ չիւայնը՝ անկէ շատ պակաս չի լալ։ «Իզվոշ-
չիք», կանչեցի, ու ծանս մենակ ինքս լսեցի, իզվոշչիք
չէքի՝ շուն պիլէ չէր երեւալ։ Հեռույէն, շատ հեռույէն,
պէլլի չէր, պուհույի, չէնէ շունի ոռնալու, չէնէ մի հա-
րամիի տանակին տակը պառկած մարդու խղճալի ծան
կըլսվէր։ Սիրտս շը՛վկվ արաւ. ինքս ալ չիտիմ ինչո՞ւ
պաշլայեցի տողալու։ Հոգիս մալիմ կանէր, որ կուխուս
գալիք կայ։ Մէքամ հարբած խազախ, մէքամ խարավուլ,
մէքամ պաստաք-կող չի կար, սանքի ալայը խօսք-մէկ
էղիլ էին ծակէ ծակ պօղօտովելու ու ինծի մէս-մէնակ
ձգելու սօխախներուն մէջը, փիթուն քաղաքը մեռել-
կոխ էղածի պէս պան էր... «Եւ պահթ, ինչ կըլայ-կը-
լայ», ասի ու կնացի դէպի տունիս սէմթը։ Ա՛լ ինս X
լինիային մօտիկցիլ էի՝ նայիմ—աղլի ինս նոր խորդած
թուլայէ տունին (տունին տէրերը տահա մէջը կրված
չէին) տունին փենճէրէներէն լուս կերևայ։ Պէթէր խուն-
տում էղայ ու պաշլայեցի թէզ-թէզ քալելու։ Տունին
մօտկըցայնը՝ նայիմ, ինչ կընայիս. փենճէրէներուն վը-
րան ու օտաներուն մէջը ինչ չըրախ կայ, ինչ լամփ,
լուսն ալ չըրախ, եա լամփի լուս չէր, ուրիշ սօյ պան
էր. տէյէմիլ արթիլ իք ինս պէթէր տուման սիս օրը, որ
էրկու ապութ տէղէն պան չիս տեսնիլնը, ու կիտիս
քի էրկինք-կետին ամպէս է, ինչպէս որ ճերմակ փառ-
քաշած լըսաւորված մարդու աչքը. եա, ատկէ եալ ա-
ղէկ՝ մութ քօշան հէչ նէմ մատերուտ մէջը տօրօրիլ իս
սէռնիքին կօլօխը ու մատերուտ վրան նայիլ իս,—լուս
ասիս՝ լուս չէ, մուխ ասիս՝ մուխ չէ, պզտի տղաքը տա-
րան սատանայի-կրակ կասին. թամամ իտա սատանայի
կրակով իլինք էր աղլի թուլայէ պարապ տունը. նեսը
պան չէր էրևալ—ինչ աթօռք, ինչ սիւրէթ, ինչ շամ-
տան, ինչ պատ, անխատար որ լուսի ու շուքի պէս մէկ
պան կըտեսնէի։ Սա ալ ինչ չէլիտ պան է», ասի միտ-
քիս մէջը, աչքերս դէպի մէկալ սէմթը տառցուցի, որ
չի տեսնում, ու պաշլայեցի շուտ-շուտ էրթալու, որ ան-
ցնիմ—խալսիմ իտա սատանոցէն, զէրէ ատ տունին տէ-

րը, որ շատ նոր տուն—շատ-ապրիս էղիլ էր, անշահ քիւհանի մարդ կըճանչըցվէր քաղաքիս մէջը: Մէմալ նայիս անկաճիս ծան էկաւ «Ասվատոհւր, Ասվատոհւր»: Ծանը աղամորդու ծան չէր, հապա՝ Թէլէֆօնի, ես տու-տուկի մէջէն էլլած ծանի կըլմանէր: «Աս ալ ինչ նոր պան է», նորէն ասի միտքիս մէջէն ու աւելի Թէզ կնա-ցի: Մէմալ նայիս, էտեէս ոտքի ծաներ էկան. «վարիսա ինծի պոներու կուզին», միտք արի. Սուբ Կէորգ՝ տուն հասնիս, ասի ու կուզէի վաղելու: Իտա արալըխը ոտ-քիս ինչ ռաստ էկաւ-չիտիմ, սուռմիշ էղայ ու վար ին-կայ: Էտեէս իյնողները հասան ինծի, խօլթուխէս մտան, վերուցին ու քաշ-քաշ տարին դէպի ազլի տունը: Ինչ տեսնիմ, արարի՜չ Ասված, տունին փառասնելյ տուռը պացած, մէջէն հալիս կէլլէ, հալիս կէլլէ, հալիս կէլլէ որ՝ հէսապը-համրանքը չիկայ. հեռույէն-ալ, շատ հեռույէն, հայ-հայ Պապուկ-ային տունին քովերը, պալտախինով մեռել կըտանին: Տէրտէրները, տիրացուները, նոմայ հալիս ծիէքիփաթները, ալայը-ալայը, կիտիս քի իրենց յատուկ մարմինովը չին, հապա՝ ազլի սատանայի-կրա-կէն ստեղծած: Ազլի տունին օրթայի փէնճէրէին մէջն ալ մէքամ չըռ-չըպալիս, ծերկէկ մարդ կայնած է, չափ զարնելէն կըխնտայ ու կասէ հալիսին՝ «Հայ խւեր, հայ շաշխըններ, կիտին քի ինծի կըտանին Թաղելու, անիսէ մեռելի-սունտուկին մէջը սալթը հալաներս ին, ինքս մէջէն էլլիլ իմ ու հոս էկիլ իմ»: Աչքերս ճմուռ ու ա-ղէկ նայիմ, արարի՜չ Ասված, ինչ տեսնիմ-նը աղէկ է,— ազլի չպալիս մեր տուն-շատ-ապրիս էղող Թիքիմօֆն է: Կօվտաս—վրրաս փուշ փուշ էղաւ: Տէր Ասաուած, ասի, աս ինչ սատանոց է, որ ես ռաստ էկայ:

— Հածէ Ասվատոհւր, ասաց Թիքիմօֆը, կէնէ ան տուտուկի ծանովը, նես արի, քեզի ասելու շատ պան ունիմ:

Կուզիմ փախչելու, տուն էրթալու, ամա խօլթու-խէս մտած մարդ-իքը, կիտիս քի քէլփէթիներով պըռ-նիլ ին Թւերէս, հնար չունիմ ծեռքերէն խալսելու: Ամ-

պէս ալ տարին նես ու կայնեցուցին չըպլախ թիբիմովին տիմացը:

Թիբիմովը, ինչպէս որ ասիւնը, ոտքէն-կօլօխ չըպլախ էր. ինքը ամպէս վատուծ, չորցած որ՝ ամէն մէկ օսկօւը մինքին էր համարելու: Մարմինին կուռը չիտիմ կանանչ էր, չիտիմ տեղին, չիտիմ մօռ, թամամ ատ կուռը կըլայ չիլլէին ատէնը օխտը-ուլթը օրվայ ճուճու զարկած միսը: Էնկ արմըննալու պանը ան էր, որ տուն-շատ-ապրիս էղողին աչքերը կոց էին ամա՝ կոպին տակէն կերեար աչքին պէպէքը, որ ճըլթ-ճըլթ վրաս կընայէր ու պիղի պէս սիրտիս մէջը կըմըտնէր: Սասանա-կան պան:

— Ասվատուր, ասաց մեռելը, ճանչըցա՞ր ինծի:

— Հապա չիճանչըցա՞յ, ասի, Թիբիմովն իս-տա:

— Հա, ասաց մեռելը, սաղուլթս ինծի ատպէս կասէին. ամա չինտի կիտիս ես վո՞վ իմ:

Ես սուս կեցայ, պան չասի:

— Արդըլս ես էվէլքի ծեր ճանչըցած Թիբիմովը չիմ. ալ ես ան մարդը չիմ, որի չար լուղուն ամեն թէմիզ անուն կաճըռէր, կըմուտուէր, կըմուրոտէր, որ ամեն խաղաղ սիրտերու մէջ իշքիլ, տէրտ ու վախ կըճգէր. ալ ես ան զէնկինը չիմ, որիմէն ամէնքը կըտողային, կուռքի պէս ամէնքը երկիրպագաւթին կանէին ան իւմէտով, որ պէքիմ նացա նեղ օրին տէմ դամ. անխէ ես միտքիս մէջը տայմա կըխնտայի վրաները քի՝ պուղայէն կաթ կըթելու կրնաք-նը՝ ինծիմէն ալ փշրանքի խատար ֆայտա կըտեսնիք: Ես չընտըլս Խօռթլախ իմ. կիտիս-խօմ խօռթլախ ասածդ ինչ է—աս աշխարքիս կետինին տակը ուսհաթուլթին չիկտնող ու մարդոց բերանը ա-նունա անէծքով թաթախված, անդի աշխարքի թէմիզ հոգիները ինծի իրենց մէջէն փախ կուտան: Շինտի ես անճաշակ մեռածներու, ինքնիրեն զարնող-մեռցնողներու, չուվանէ կախվողներու, չապաշխարած գողերու, հարամիներու հետն իմ դուժօխքին մէջը ու հօւր-յաւիտե-նական կրակով կէրվիմ, կըփոթոթիմ, ամա՝ կէնէ սաղ

իմ, կէնէ սաղ իմ, մէկալում օրը նոր-նորաէն էրվիմ, տանջըվիմ, չարչարվիմ, ու ասպէս մինչի գալ տադաս-տանի օրը: Ա՛խ, մի հարցնուլ ինծի քի՝ ինչ տանճանք-ներ կըքաշիմ անդի-աշխարհքը... եբոր մէկ ինսան արա-րած ծնած օրէն մինչի խորունկ ծերութը, պարտաւոր-ված ըլար խզղըն էրկաթին վրան բոբիկ ոտքով քալելու, եբոր մէկին պերանը սաղ կեանքը հալած խուռչին ու-լէին, եբոր մէկին ճիկէրը կտռտէին ու վրան քացախ ու լեզի փիսկիլէմիշ անէին—առ ամէնը չէր հաւասարէր ան տանճանքին, որ մէկ մինութվայ մէջ կըքաշիմ դու-ժոխքին մէջը: Եբոր ես կրնայի մէմէկ-մէմէկ պատմելու ան չարչարանքը, որ ամեն օր կըքաշիմ, հաւատան, կէնճ լէ-վէնտին ծութի պէս սև մազը մինութվայ մէջ կըճերմը-կէր ու տամնըվեց տարու աղջըկայ վարդ թուշերը պա-ռաւ-քաւթառի թուշերուն պէս կըթռուէր սիրտին վա-խէն: Ամա՛ն, ամա՛ն, մի հարցնուլ ու մի իմանալ դու-ժոխքին տանճանքները, եբոր կըկրնաս ծովի ճուրը օյ-մախով պարպելու, պերանի խօսքով ալ կըկրնաս դու-ժոխքին ինչ էղածը մարդու հասկըցնելու. ծեր թուլա էփելու ու էրկաթ հալեցնելու սօպաները դուժոխքին տիմաց ան ին, ինչ որ մէկ պուտղուց խումը ծովի քէ-նարի խումին տիմացը:

Ի՞նչ-տէին հոգիս սատանային ծախեցի ու ապրան խազնայի ու միլքի տէր էղայ, առով ի՞նչս աւելցու: Սունտուկիս մէջ թօփ արած ստակս առ օրվայ չարչա-րանքէս ինծի կազատէ. անաչառ եկնաւոր Դատաւորին դատաստանը կրփոխէ. դժոխքին պատերը կըզրջէ, նա-րա մէջի սատանաներուն օղունկին ծարերը կըկառէ: Որին սիրտը խունտուժով լըցի, որին աչքի արտըսունքը դադուեցուցի, որին եարալու սիրտին վրան մէհլէմ տրի. որ չպլախ էքսիզին մէջքը տաքցուցի, որ քաղցածին փո-րը կուշտացուցի: Ինչո՞ւ կուզէի ես ստակ ունենալու. որ իմ ամպահթ դրացինիս աչքին աւելի մեծ էրեցնում նարա ամպահտութիւնը, որ տուռըս էկող խարիպ-խա-զարին և էրփեվարիին քիւֆիւրով փախ տամ չէմքէս.

որ եարտըմի կարօտ օղորմելիներուն պօշ իւմէտներով տասը-քսան տարիներ խաբիւմ, մոլորցունում, որ նաքա ինծիմէն իրենց պատիւը, կօլօխները առջևս ճկելը ինծիմէն անպակաս անին։ Ինչիս պէտք էր օսկին,—որ մէջս խճմտանք չունեցած՝ հալխին դատաւորը ըլամ, կիր-կարդում չիմացած՝ վարժատուններու հոգաբարձու ըլամ, կուլխուս մէջը խելը չունեցած՝ քաղաք կառավարիմ, անպատիւ տեղովս՝ փառքի ու պատիւի հասնիմ ու վիզս մետաղներ կախիմ. կող, աւազակ տեղովս՝ էքսիզներուն կայիքին ափէքոն ըլամ։ Ատոր համար ինծի պէտք էր ստակ ունենալ, զէնկին ու աղա ճանչցըվիլ, որ աւելի խօլայ կրնամ, առանց անոր ալ, ամպահթ հալխին աւելի ամպահթցունել։ Ինչիս պէտք էր հալխին կրճըկով վաստըկած, հալխին քրտինքով ու արտասունքով թաց արած օսկին. քանի որ սաղ էի ու ծեր մէջը կըքալէի՝ ինքս մէկ անմեղ-խունտում օր ունեցիլ իմ, ես մէկին խնտացուցիլ իմ,—չէ. էտեէս բարի անուն թողուցիլ իմ,—չէ. խարիպ-խաղարը օրթնէնքով կ'իշէ անունս,—չէ։ Էտե, ինչ արած էզայ. հապա որ օրվան համար թօփ արիլ էի ատխատար ստակը, միբքը ու պարին, ինչ չահ ունեցայ։ Շահս ան էղաւ, որ հէմ իմ օրարես խաւարցուցի, հէմ ալ զաւակներուս, զէրէ քաղաքըս թէմէլ ձգած օրէն տահա տեսնըված չէ, որ հօրը ձգած միրասովը մէքամ պահթաւոր օրդի ըլայ մէյտանը։ Մեր կերպով զաւակներուս ձգած ստակը նացա համար աղու ու զէհիր է։ Քանի քանի զաւակներ, աս օրվայ օրս, միտքերուն մէջը, իրենց զէնկին հարերուն կանիծին։ Աւելի աղէկ կըլար, երօր մեր ֆառօնի պոպաները իրենց օրդոցը մէմէկ կախովելու չուվան ձգէին, որ նաքա խըղղըվէին խալսէին, չէքի մեր ձգած հարամ ստըկովը սիֆթէ անգործ, թէմպէլ, առասպել կեանք անցունէին ու ետքը հալխին մէջը օլմազի ու քիւլհանիի անուն փռէին։

Կաղաչիմ, կըպաղատիմ քեզի, կնն, ասն իմ պարեկամներու՝ Պապուկներուն, Գաբուէներուն, Սարգիս-

ներուն, Ակորճաններուն, Օվակէֆներուն, Ստեփաններուն, Կարապետներուն, Մարգարներուն, որին որ տահա կիտիսւնը, որ խելքի դան, քանի որ առջևները ժամանակ կայ: Իմ կուլխուս էկածը միւճէրէթ նացա կուլխուն ալ կուգայ՝ խեղքերը կօլօխները չի ժողոտինւնը:

Ախըր խե չէիւնը, հապա ինչ հօրս ցաւն էի, ինչո՞ւ իսա պալապան, թանկնոց տունը խորդեցի, որ անցնող տառցող, վրան նայելէն, «օխտըւպօրտդ չորնայ, քիւլհանի չո՞ւն» ասելու համար: Տեո՞ւր որ՝ խեղքը ստակ վաստկելուն մէջը չէ, հո՞ւսա նարա խարճելուն մէջն է:

Տահա մէկ ուրիշ խնդրինք ալ ունիմ: Տեսնուսնը՝ ասո՞ւ իմ սայեախլուիս ու իմ ժառանգներուս, որ ձգած տորէկէս հէջօլմասա մէկ տասը-տասնըհինկ հազար մանէթ փայ հանին խարիպ-խազարին օրդոց համար... պէքիմ Ասված կողորմայ և շնտխվայ քաշած տանճանքիս թեկարան թեթևութին կուտայ... Ամա ի՞նչ, հէջ ըլլալու պա՞ն է, որ իմ չար խրատներով մեծցած օղլուշախին ծեռքէն ատպէս բարի պան դայ... հո՞ւս վախ, ինչ որ երկրաւոր աշխարքի մէջ ցանիլ իմ-նը, լայլաճ, կօլօխըս պիտի ճկիմ ու երկնաւորի մէջը պիտի հնծիմ...:

Ա՛մմա՝ ինծի աս օրվան օրը հասցնողը ան փէզէվէնկ, խալպ, սուտ-վարժապետ, հալխին տունները փորքալցնող Մէքքէյէն էկած տէրվիշն է, որ տայմա ինծի կըհաւատացնէր քի՛ ալայ իմ ասածս ու արածս օրինաւոր ու խօլօք մարդու խօսքեր ու դործեր ին... Հազար մեղք, որ ես Սիւլիւկին խօսքերուն չի հաւատացի և փիթուն կեանքս նարա տուշման ճանչըցայ. անիսէ՛ տուշմանս Սիւլիւկը չէր էղիլ է, հո՞ւսա աս քիւլհանի, շալվէր Մէքքէյի տէրվիշն էր... Ամա ի՞նչ, նէտէն սօրա...:

Տահա խօսքը պերանն էր, որ մէմալ նայիս ինս կատղած սաղանախ-փուռչախի պէսնակ տուռերէն ու փէնճէրէներէն կանչվուտելէն ու ուվալտամիշ անելէն նես թափեցան միլիօնաւոր տւեր, ճիներ, մեղմէն-աղէկներ, սատանաներ, սաղայէլներ, խօւթլախներ, եղիատիներ, աժտէհարներ, պօղօճներ, ծովի-մարեր, խօնճօղներ,

տունի-տէրեր, ալքեր, ալպաստիներ, ճակատ-կրողներ, ճատուններ, հոգէառներ, որը կօտօջներով, որը չէնկէլի պէս օղունկներով, որը պոչով, որը մարմինը խուռպաղայի՝ կուտուցը ուրուրի, որը կէճէխուշիի խանաթով, որը օձի կօլօխով ու խաղի թաթերով, որին կօվտան քէրթէնքէլիի ու կօլօխը մարդու օսկօռէ խաֆայով առանց միտի ու մազի։ Սասանական պան։ Ծան, կանչ, քիւֆիւրներ, ամուր ամուր խնտալ, սատանայական տաղեր։ Ալայը մեկտեղ թափեցան մեռելին վրան, պաշլալեցին խածնելու, ճանկուտելու, լզելու, ծակծկելու, քերթելու ու միսը կռծելու... առին, հալալաթմիշ արին ու խայիպ էղան...

Իմ սիրտս անցաւ... Եբոր այմիշ էղայ՝ էրկինքը արդըիս պաշլայիլ էր կապըտկելու, ասթխերը էտե էտե էլմարէին։ Նայիմ՝ ես սօխախին մէջ, արապա-ճանփուն վրան փռված իմ. կուլխուս տակն ալ կօլ արուն. զայիբ՝ վար ինկած իքէնս սուր քարի կպիլ է։ Տառհալաթ տուն հասայ, էրկու շաբաթ եաթախէս չէլլայ. ճօրով մահին ճանկէն խալսեցուց ինծի—Ասված պանն աջողէ—մեր ֆէչէկին Ասվատուրը։

ՍԻՒԼԻՒՅ.

Նոյեմբերի 27, 1888:

ԱՐԷՎ-ՄԱՆՈՒԿԻՆ ՀԵՔԻԱԹՐ

Պատմից Օրցի (խրիմցի) Կայեանէն

Հէքիաթ, հէքիաթ պապըս
Խաշխա քիրէքը տակըս,
Էլլիմ էրթամ էրէվամ,
Չաքա չուքա կէրէվամ,
Հավըս ուտիմ քըշտանամ...

Ատէնով-ժամանակով մէկմը կար, մէկմը չիկար,
մէկամ թաքաւօր, մէքամալ թաքուլի կար: Ասծու հրա-
մանքով ամպէս էղիլ էր, վօր ատ թաքուլիին արքանտը
փակվիլ էր, զավակ չունէր. շատ աղօթքներ կանէ, ժա-
մէ ժամ պօպիկ ուխտեր քըքալէ, խարիպ-խաղարին
օղօրմութին կըպաժնէ, ինչէ, վօր Ասված մեխքընա ու
արքանտը պանա, ամա օրեր, ամիսներ ու տարիներ
կանցնի տարա իւմէտը փուճ կէլլէ... Մէմալ, ինչպէս
կըլա վօր, Ասծու օղօրմութիւնը քըհասնի, աղլի մեր
անպուտուղ թաքուլին կիմանա, վօր՝ ծանտուած է, կէլ-
լէ կասէ թաքավօրին՝ ասպէս ասպէս պան, կա-
սէ. թաքավօրը շատ խոռնտում կըլա. տահա պէթէր կը-
պաշլային Ասծու ճամփան քալելու. տուված օղօրմու-
թիւնին չափը-հէսապը չիքա, հայհայ խաղնաները կը-
պարպըվի:

Օրը սահաթը լըման էղաֆը՝ աղլի քալու միսա-
ֆիրը աշխարք էկավ. աշխարք էկածն ալ անէ, Արարիչ-
Ասված, ի՛նչ ծան, ի՛նչ լաց, ի՛նչ կօռում, մախտումը
մաղիկ մաղիկ, հայհայ փաթլամիշ կըլայ-ուտել կուզէ:

Աճելէ, ինչպէս օր ատէթն էնը, խավիժ կէփին, պուտմը պէրանը կըտընին, ամա ատ ի՛նչ, տղան, մեծի պէս, թքալ թքալ կուզէ. չէրկընցնունը, առչի օրը մէկ թափա խավիժ կուտէ: Ան ատէնը պապան մաման Փառղին կէրթան օր՝ աս տղա չէ՝ ուշապ է: Մէկալում օրը խավիժն ալ չօքտիլ, մէկ փուռ հաց կէփին, առչեմը կըտընին, ան ալ թիփթէմիզ կուտէ. ամենքն ալ կարմըննան կըմընան: Աչճիին ծէռըը քըհօքնի տարա համար չէշիտ-չէշիտ կերակուր էփելէն. տղին իշթահը պակսեւլու տեղ՝ տահա պէթէր կավելնա:

Թաքավօրը ու թաքույին իրենց մէշը թային-կօյեա թախսի-կանին. աս ուշապին ի՛նչ անինք, կասին, վօր ծեռքէն ազատվինք, մեռցունել կը մեխքնան, ինչ ալ լանը՝ կէնէ իրենց մէշքին զաւակն է, պային պայեւլու տուռը չիբա. «արի ամպէս չանինք, կասին. մէքամ ճուրհօրի մէշ ցըինք ու ամեն օր չուվանով մէմէկ ազապ ախչիկ ապուլ տանք»—չունքի ուշապ ասած ճանաւարտ ասլը ազապ անարատ ախչկա միսի հալէս է: Ամպէս ալ կանին: Ապուլ տուածներն ալ ան է՝ հափ կանէ, կուլ կուտա: Ամեն օր, ամեն օր մէմէկ ախչիկ կուլ տալէն քաղաքի ախչիկները ամէնքն ալ եօխ էղան. էղած չէ՝ դածը էրկու օկայի քուր մնաց. շընտխ սրան տացա հասավ:

Կար չիկար, էղիլ է, մէքամ մարթ կար, ատ մարթուն կնիկը կիյնի կը մեռնի, մէքամ աղջիկ քը ցըէ. ատ մարթը նօրէն կը կարքվի, մէքամ օրփէվարի կառնէ, ատ օրփէվարին ալ մէքամ ախչիկ կունենա: Շտէ սրան ատ էրկու օկայի քուրերուն կը հասնի, վօր ուշապին տիմացը ցըքին:

Շընտխ տուն ատ նայէ վօր՝ վօրին սիֆթէ ցըքին: Մարը կասէ մաղթուն «տուն տուր սիֆթէ քու իսթիր ախչկանըտ», հարը խայիլ չիլալ, հարը կասէ կընկանը, «տուն տուր սիֆթէ քու իսթիր ախչկանըտ» մարը խայիլ չիլալ: Էնճամը, կնիմարթը իրեն ասածը կանէ, էրկանը կը կօտուէ. նա եալ խեղճը ինչ անէ. լայլաճ խայիլ կը

լա իսթիր ախլըկանէն պաժնըվելու: «է՛յ ախլիկա, կասէ, հա ասոր մեռիլիս, հա վաղը մեռիլիս, ալայը մէկ է. կընա, սիրեկանըս, կուլխուտ չարէն տեսիր. ճակատին կիրէն խալսէլիք չիբա աթամորթուս. եփալ լանը՝ ամենքս ալ պիտի մեռնինք»: Կասէ ու՛ ինքն ալ օքուռ օքուռ կուլա:

Ախլիկն ալ կէլլէ «պապա, կասէ, լացով պան չիլալ, տուն իմ վրաս խասէվէթ մի անիլ, կասէ. պահթ չունիմնը՝ ուշապին ակոսային փայը պիտլամ՝ պահթ ունիմ նը՝ հէպէթ Ասվաժ մէկ կերպով կօղորմա. խըսմէթըս ինչ էնը՝ ան թօ լա»: Կասէ ու տիւպէնտը էրեսը բըցբէ, աճէլէ, կերթա մամային բերեզմանին առչեվը ծունկ բը չօբէ, բերեզմանին բարին կը փաթթըվի, կուլա ու աղօթք կանէ, կուլա ու աղօթք կանէ. «մամա, կասէ, տուն խրատ տուր ինձի՝ ինչ անիմ, մարթօց ճարէն անճարակ մնացիլ իմ»: Ասծու հրամանքով ախլիկան վրան խորունկ քուն քուքա ու էրաժ կը տեսնէ. էրաժին մէջ մաման քուքա առչեվը Միրտըտ ամուր պայէ, Տունեա-Կիւզէլ Մայրամ, կասէ—ախլիկան անունը Տունեա-Կիւզէլ Մայրամ էղիլէ, ասպէս ասպէս պան է, կասէ. կուլխուտ տակը մէքամ կարմիր թըպլղի կա, ան առ, պայէ, կասէ, հօսէն ալ եփօր պապայիտ կէրթաս նը, մէքամ կէօմէշի կաշի, բառսուն հատ ալ լօշ ուզա. եփօր բեղի ճուրհօրը ինչեցնելու լաննը, կէօմէշի կաշին մէջ ծիք փաթթըվէ, բառսուն լօշը ծալէ ծօցըտ տիր, թըպլղին ալ ծեռըտ պոնէ. ալ ուշապը վրատ կիյնի՝ ու տիմ կասէ, թըպլղիօվտ մէմը զարկ ու առչեվը լօշը ցըբէ. նա ան կուտէ ու ատ օրը մէմալ քեղի չի մօտիկ նալ. մէկալուռ օրը նօրէն զարկ ու մէկ լօշ տահա ցըբէ տիմացը. ասպէս-ասպէսով, բառսուն օր անցնելէն էտեվ, հէմ ուշապէն կարցըկվիս, հէմ ալ խըսմէթըտ կուլուտնուս. կասէ ու աչքէն խայիպ կըլա: Ինա մինուր թին Տունեա-Կիւզէլ Մայրամն ալ քունէն կզարթի: Կընայէ, խօրթ վօր, մամային կուլխուն սէմթը մէքամ կարմիր թըպլղի կեցիլ է. համան կառնէ, փէշին տա-

կը կը պայէ. եթէն տուն կը տառնա, մէկին ալ պան-
չի ասիլ էրած տեսածը ու մամային խրատածը, անխա-
տարօր՝ պապայէն կուզենա աղլի կէօմէչի կաշին ու քառ-
սունատ լօշը:

Իրիկունը կը պառկի, սապահթան կէլլէ. եփօր
ժում-ժամանակը քուքա՝ կառնուն օղորմելի ախչըկանը,
մէչքին մէքամ չուան քը փաթթին ու աղլի ճուրհօրը
ապուկ կուտան: Ինչպէս օր մարը ասիլ էր՝ ամպէս ալ
կը լա: Ալ Օցէ-Մանուկը—առ անկուշտում տղին անու-
նը Օցէ-Մանուկ էր էղիլ է—նարան կը տեսնէ՝ «ախչիկ,
հանէ վրայէտ կէօմէչի կաշին, վօր ես քեզի ուտիմ» կա-
սէ ու՝ ախչիկան վրան կիյնի. ախչիկն ալ՝ «կըտուի՞մ»
հանէ վրայիտ օցի շապիկը, կասէ, որ ես ալ քեզի ու-
տիմ» կասէ ու՝ շաւթ կանէ թըպլղիով մէչքին կը զար-
նէ. կը զարնէ ու՝ զարնելէն էտէվ առչեվը մէքամ լօշ
քը թապլէ: Տղան ալ ամպէս քաղցըծիլ էր վօր՝ հայ հայ
քար կուտէ. հափ կանէ լօշը կուկ կուտայ. ինա սաա-
թին տղին պերանէն մէքամ օց վար կիյնի: Մէկէր մի
ասիլ օր՝ առ անկուշտում քաղցըծութիւնը վայ կիրինին
իրմէն չէր էղիլ է, հապա՝ փօրին մէչը էղիլ է օցեր
աժտէհարներ պինամիշ կըլան, ու քանի վօր Տ. Կ.
Մայրամը թըպլղիով կըզարնէ՝ մէմէկ մէմէկ աժտէ-
հար օցեր վար քըթափին, քըսատկին: Ասօք տապէս,
վաղն ալ առպէս, քառսուն օր քառսուն թըպլղի զար-
կածէն, ամէն օցերն ալ կըտուին փօրէն կէլլին, քը-
սատկին. ու Մայրամ Տիւնեա-Կիւպէլը կընայի վօր՝ ինչ
կընայիս, աղլի ուշապ տղան մէքամ կէնճ լէվէնտ տե-
սօք կըտուի՞մ կըլա վօր՝ լուսինկա էրեսը նայել չիս խըյ-
մըշիլ, ինքն ալ մէկ ամպէս գեղեցիկ ախչիկ կըլա վօր
արեւի պէս ֆառ ֆառ քըցօլա, շաֆիք ճուրհօրէն վեր
կէլլէ, մութ աշխարհը լուս կուտա:

Սապահթան վօր կը պացվի, թաքավօրին ծիները
ճըրելու կըպերին. եփօր հայվանները աղլի լուսը կը-
տեսնին նը՝ իւրթմիշ կըլան, ամ-մե-հե-վին թունչերը
ճուրին չին մօտիկցունուլ, կայնած տեղերը սախը՝ սա-

խըռ կը տողան. խօրթ ալ, առ էրկուսին էրեսները նայելու պան չէր. արէվին վրան նայելու կըրնասնը՝ տացա էրէսն ալ կը նայիս: Փօլօր բաղաբը բըփըռվի տացա պանը: Խապէրը թաքավօրին ու թաքուհին անկաճը բըհասնի. անէլէ բուքան, չուվան ապուլ կուտան, տղին ու ախչկանը սաղ սէլամէթ բըհանին աղլի ճուրհօրէն: Խօսքըս ինչ էրկընցնում, տացա լաֆը, էրկան պարակ պատմիմ ասիս նը, բառսուն օր, բառսուն բըշեր լըմըննալու չէ: Պաղնիք կըտանին, էրկուսին ալ աղէկ կըլվանան, բըթէմիզցունուն, փառչափէթէն ուռուպաներ, էլմաս, եախուլթ, գիւմրիւթ, ճէվայիր զարթարանբօվ կըզարթարին-կըզըբին, ցունծում-կարթումօվ բըփըսակին, ու բառսուն օր բառսուն բըշեր հարսնիք կանին, աչխարը-արարած միսաֆիր ծան կուտան, կուտին բըխըմին, խունտում կըլան:

Եփօր Մայրամին խըսմէթը օկայի մաման կըլսէնը-չունքի սա էրկուսին պանը փօլօր բաղաբ լցվիլ էր-«Վայ, կասէ. ծեռքըս կօտուէր, ինչո՞ւ իմ խաթիր ախչըկանըս չիկըրցա սա պահթին հասցունելու». շատ փօշման կըլս ճուրհօր ապուլ տալու խայիլ չէղածին, մամ նէտէն սօրա. հայ հայ էրկանը միսը կուտէ բի «տուն էիր սէպէպը, տուն ամեն պան տեղօվ կիտէիր, ամա սուս կեցար, պան չասիր»: Վերչէն կէլլէ ու «աս պանին հընարը կուկուտնում» կասէ: «Հայտէ, ել ախչիկըս, միսաֆիր էրթանը մեր Մայրամին», կասէ: Առչէվէն բըցըբէ իրէն չիբքին, ալէվալէ ախչկանը, ինքն ալ էտեվէն, բըստըռ բըստըռ տէպի թաքավօրին սարայը կէրթան:

Առ արալըխը Օցէ-Մանուկն ալ ավիսուչի էլլի է Մայրամը մենակ, փէնճէրէին տակը նըստած՝ չէլը կը նայէ. մէմալ կընայի վօր՝ ինչ կընայիս. օկայի մաման, օկայի բուրը էլլի ին իրէն միսաֆիր բուքան. հըռըշման տէղէն կէլլէ, պանվօրներուն ծան կուտա «թէզ աբէք, կընացէք մամայիս ու բուրօչս տիմացը, ծեռքերը վօթկերը կէտինին չի կպած նես պերէք». ինքն ալ անպէս խունտում, ամպէս խունտում է վօր՝ մախսումը,

հայ հայ խելքէ կը պաժնւրվի։ Խուժսուզը տահա չիտէ, քի առ ճատուպաղները կուլխուն ինչ օյիններ պիտի խաղան։ Եփօր նեա կուժուտնուն նը՝ փափաք-կարօտով քը փաթթւրվի, կըկրկըվի. թօռէ պատը կընըստեցունէ, առչեվները օսկի ամաններով անուշ անուշ մէղէներ կը տը-նէ, արծըթէ փարչերով շէրպէթներ քըշարէ, հայ հայ մախ-սումը հօքին կուտա, ամպէս քը հարկէ, քը փաղմացնէ։

Եփօր տացա աղէկմը հարկինը-պատէվ կանէ քըխալսէ նը, օկայի բուրը «հայտէ էրթանը պահչան, կասէ, քիչմը ֆօլթա անինը»։ Մայրամնալ կէլլէ ու «չէ չիլալ, քուրիկրս, կասէ, չիս տեսնուլ՝ ինչ հալ իմ, կասէ. առ-օրէն վաղին կեցիլիմ, աչքըս տուռը՝ ան աշխարէն մի-սաֆիր պէքլէմիչ կանիմ, քալելու կըկըրնամ օր», կասէ։ «Ան զարար չունի, կասէ օկայի մաման, ես մէկ խօլ-թուխէտ կուժուտնում, քուրըտ ալ մէկալ խօլթուխէտ կուժուտնում, մէղի համար կամաց կամաց քըքալինը»։ Միամիտ Մայրամն ալ չէ չի ասիլ-մախսումը ինչ իմա-նա նացա փօրերուն օրօտը-խաթուրը կօտուել չուղէ, «ատպէս է նը՝ էրթանը» կասէ։ Իրեքնալ կէլլին պահչան կէրթան։ Շատ մի քըքալին քիչ մի քըքալին չիտիմ, շատը քիչը Ասված կիտէ, պահչայէն կէլլին՝ չէլ կէր-թան, չէլէն ալ կէլլին մէքամ տաղ կերթան. Ժամա-նակնալ արթըխ չանկէօտէն է. Մայրամը հէլլաք կըլա. ծառին շուքին կանանչ արօտի վրա կըպառկի, կօլօխը մամային ծունկին վրան կըտընէ՝ անուշ բուն կըլս-ամա՝ սարայէն շատ հեռուցիլ ինչ էրկու ճատուպաղներուն ուղեցածն ալ առ էր։ Համան կառնուն Մայրամին վրայի ուռուպաները քը հանին շապիկէն թէք, օղորմելիին չըռը-չըպլախ աթամերկ կանին։ Ինքները ըսովէն կէլ-լին տեղերէն, վաղելէն վաղելէն տէպի սարայ կերթան. եփօր սարայ կուժուտնուն նը աղլի չիրքինին քը հաք-ցունէ մաման Մայրամին ուռուպաները, կը տանէ թա-քավօրին եաթախին մէչը կընըստեցունէ։

Եփօր Օցէ-Մանուկը ավխուչէն ետ քուքա ու իրեն Տունեա-կիւղէլին տեղը առ ալէվալէին կըտեսնէ նը՝

մարթը ուռուփ կըլա «Վիտէիս է Մայրամ-Տունեա-Կիւղէլըս», կասէ։ Ատ չինկեանային-թէքը կէլլէ ու «Եսիմ բու Մայրամ-Տունեա-Կիւղէլըս», կասէ։ Իմ նշանածիս էրեսէն լուս կը կաթէր, թուշերուն ալ վարթ պացված էր, փէշերէն մէնէմէյի ու զամպախի ֆօտ բուբար, տուն սէվ խառղա, արապ-չինկեանա իս, էրեսըտ եապա-նի մարթու պէս պուրթօտ է, վրայէտ կօզ կը ֆօտա, տուն ինծի քեօն, եա խէվ, եա ծիծի տղա կիտիս»։ «Տէ էղավ, էղավ, կասէ չիքքինը. արի, թէզ արէ պառ-կինը-խալսինը. ասօր հալըս աղէկ չէ, անօր համար էրեսիս կունը փախիլ է. չէնէ, մէմը վաղը նայէ, մէմը զարթ ու զարթարանքըս հաքնիմ զըքվիմ, կը տեսնուս ինչպէս տեսօք կըլամ. արի թէզ կըրկըվինը, փաթ-թըվինը, մուրառներըս կատարինը»։ Սէֆուս ինծի ան օրը, ասաց Օցէ-Մանուկը, եփօր ես վարթ-մանիշակըս թապլիմ ու՝ քեզի պէս ժահին ֆօտ անիմ. վիրէ իմ Տիւնեա-Կիւղէլ-Մայրամս, վուտէիս պարտըկիլ իք, ինչ էղավ նարան. վախ, հազար վախ։ Տէմիրճիին էրթամ, մէքամ էրկըթէ տաեախ, մէկ ճիֆթ ալ էրկըթէ չառըխ խօրթել տամ, կօլօխըս առնում չէլ-չէլիստան իյնիմ, օխտը սար օխտը ծով անցնիմ, տէրէ ու տաղ էլլիմ մուտնում, իմ սիրեկան Տունեա-Կիւղէլիս կուտնում։—

Ինչպէս ասաց նը՝ ամպէս ալ արավ։ Տա իրեն նը-շանածին կուտնելու թօ էրթա. մենը նայինը ինչ էղավ օղօրմելի Տունեա-Կիւղէլ-Մայրամը։

Եփօր Մայրամը բունէն էլլավ՝ հայ հայ չորս թին մուլթնելու հետ էր. մար քը փընտռէ՝ մար չիքա, բուր քը փընտռէ՝ բուր չիքա, չորս էթրաֆը եապան տաղ է, մարթ ինսանի իզ չի տեսնուր վայկիրինը. վուտէիս էրթա, վօրին եարտըմի ծան տա, ինչ անէ՝ ինքն ալ չիտէ։ Ասպէս մօլըրած վօր քը քալէր տաղին մէչը, մէմալ վար կըլա, կընայէ, մէքամ պա-ա-րակ իզ կը տեսնէ, ատ իզովը կերթա-կերթա, կերթա-կերթա, մէքամ սէվ քարի ժամ կը տեսնէ, մարդու ծան-ծուն չիքա, չորս թին տուն տեղ չիքա, չէօլ եապանի պէս մէկ պան է։ Ըսլօ-

վէն ժամին տուռը կը պանա, կը նայի վօր՝ ի՞նչ կընայիս, ժամին օրթան, նաչի մէջ մէքամ մեռել պառկած է, վօթկին ու կուլխուն մէմէկ կերօն կը վառին, սաղ ու սօլ սէմթը մէմէկ արծըթէ փարչով շէրպէթ տըրած է: Մայրամը կը մօտկընա մեռելին, վօթկի տակին կերօնը կառնէ կուլխուն տակը կը տնէ, կուլխունը՝ վօթկին տակը կը տնէ, սօլ սէմթին շէրպէթով փարչը կառնէ՝ սաղ սէմթը կը տնէ, սաղ սէմթինը կառնէ՝ սօլ սէմթը կը տնէ: Մէմալ նայիս՝ մեռելը կը պաշլայէ տեղէն ժափ կըտելու—մէկէր մի ասիւօր՝ ատ նարա թըլըսիմն էր էղիլ է—աչքերը կը ճըմըռէ, սիրտէն խորունկ փն քը քաշէ ու կասէ «ճօվ է հօս էկողը, տղամարդ է նը՝ քուրս է, ախչիկ է նը՝ խըսմէթս է, էրիմարթ է նը՝ ախպարս է»:

Մայրամը կը մօտիկնա մեռելին «Ես ասպէս ասպէս կնիմարթ իմ», կասէ ու կուլխուն էկած ամէն պանը մէկիկ մէկիկ կը պատմէ նարան, անկից վերջը կաղաչէ վօր իրէն չարին մէկ ճար սորվեցունէ: Մեռելը նարան սալըխ կուտա՝ սիպէս սիպէս կընա, կասէ, հօն մէքամ պալապան սարայ կուկուտնուս, կասէ, ան սարային մէջը թաքուլի-մարս կը կենա, քըչեր ցօրեկ իմ զուքս կանէ. կընա մօրըս ու ասս «Արեւ-Մանուկին հօքուն համար, Արեւ-Մանուկին խաթրին համար, ինծի նես առ ու պէթկըս հօքս: Իմ անունըս վօր լսէ, զըքվօր մամաս համան քեղի նես կառնէ ու ամէն պէթկըտ քը հօքա»:

Մէկէր մի ասիւ օր՝ աս մեռելը ինքը Արեւ-Մանուկն էր էղիլ է: Քանի վօր տա սաղ էր նը՝ տնյմա ավի կէլէր էղիլ է, օխովը էրկընքին ասթխերուն կըզարնէր վար քըցըքէր, անմեղ խուշերուն կը զարնէր կը մեռցունէր էղիլ է. անխատար ատպէս չարութիւններ արիլ է վօր՝ Ասված ալ վըրան փարկացիլ է ու իրեք տապրա օխտը տարի վատէյօվ պատճիլ է մէռէլկօխ լալու: Աման վախտ վախտ կէլէ էղիլ է տեղէն, եփօր տարա կուլխու ու վօթկին կէրօնները, սաղ ու սօլ սէմթի-շէրպէթով փարչերը տեղէ տեղ փօխփըխիննը, տարա թիլիսիմն ալ ատ է էղիլ է:

Տիւնեա-կիւզէլ Մայրամն ալ կերթա իրեն ճամփան. շատ կերթա, բիշ կերթա, չիտիմ, շատը բիշը Ասված կիտէ. վերջը բուքա Արէվ-Մանուկին մօր սարային բը հասնի. տուռը կը զարնէ ու կասէ «Արէվ-Մանուկին հօքուն համար, Արէվ-Մանուկին անուշ խաթրին համար, խարիպ կինիմարթ իմ, նես առէք ինծի»: Պանվօրները վօր կը լըսին Արէվ-Մանուկին անունը, թէզ կերթան զուքվօր թաքույիին «ասպէս ասպէս պան է», կասին «ի՛նչ հրամանք կանխա»։—Կնացէք ասէք խարիպ կինի-մարթուն, կասէ մարը «Արէվ-Մանուկս ալ մեռավ, ա-րեջն ալ սեվցավ. սիրտ չունիմ ամեն անցվօրի հետ նըս-տել-էլլելու»: Խարիպ կինիմարթուն ճուղապ կանին:

Նօրէն կընաց օղօրմելի Մայրամը տէպի սեվ ժամը, նօրէն կէրօնները ու փարչերը տեղէ տեղ տըրից. նօրէն մեռելը տեղէն էլլավ. չէրկընցնունք. ասօր լաֆը էրկան պարակ պատմիմ ասիս նը՝ բառսուն օր, բառսուն բըշեր լըմնալու չէ: Իրեք տապուս ասպէսնակ կէրթա բուքա Մայրամը. իրէքում տապրան Արէվ-Մանուկին մարը կէլ-լէ ու կասէ «Պէզմիշ էղա իտա խարիպ կինիմարթէն. ազպարըս մէքամ հին առան ունիմ, իրեք պատը կա, մէկը չի բա, թէփէյին ալ կէսը չիբա, թօ էրթա իտա տեղը խափաթմիշ ըլլա, կասէ: Մայրամը անօր ալ խայիլ է. կէրթա խութսուզ կինիմարթը առ զըրչած առանը, մէկ բօշա կը կըծկըվի կընստի: Ան իրիկունն ալ օրը օրին բուքա արցըկվելու: Եփօր ցաւերը կը պաշային՝ պանվօրները կը մեխընան օղօրմելի տըղօցկանին, մէկը տաեկ կըլա, մէկալը կօզանա կըլա, ատպէսով աշխարք կառնուն մարբըրտէ ակուայով, օսկի սըրմա մազով, լու-սինկա ճակատով մէքամ մանչ տղա: Եթկէն կէրթան թաքույիին բիլէրէն մէտօմը ալուր, մէտօմը եղ, մէտօմ ալ մեռը կը կօղնան ու խարիպ տղօցկանին համար խա-վիծ կէփին ու տաք տաք առչէվը կը տնին:

Իտա սաաթին Արէվ-Մանուկը մեռած տեղէն կէլ-լէ, խուշ կըլա, թը՛ռ կանէ, բուքա Տունեա-կիւզէլին պառկած առանին թէփէն կը կայնի, կօլօխը ծակէն բը

խօթէ ու կասէ «Մայրամ-բուրիկ, հալըտ ի՞նչ է»։ Մայրամն ալ կամաց ծանով կասէ «Տակս խօտ, վրաս խօտ, կերածս մալէզ-ապուր»։ Խուշը նորէն ասաց «Արէվ-Մանուկին մաման իմանար նը տակըտ աթլաս, վրատ աթլաս, կերածըտ կիւլպէ-շէքէր, տըղիտ օսկի պէշիք կը լար»։ Ասաց ու թռավ, կէսէ իրեն տեղը կընաց։

Մէկալում օրը, վօր նորէն էկավ խուշը ու առչիպէս Մայրամին հետը կըցից զուրցելու նը՝ պանվօրները կընացին թաքուլին տեղով տեղով պատմեցին քի՝ օրթիտ, Արէվ-Մանուկը, խուշի կերպարանքով էրկու օր վրա վրա էկավ ու աղլի խարիպ կինիմարթուն հետը զուրցից։ Իրեքում օրը, եփօր նորէն էկավ խուշը՝ մարը սլովէն կընաց ականճ տըրից. եփօր խուշը խօսքը վերջացուցիլ էր ու թըռչել կուզէր նը՝ թաքուլին ծեռը էրկընցուց թաթէն պըռնից։ «Մամա, ասաց խուշը, օխտը տարի տահան կըմընա, վօր թըլըսըմիս վատէն լըմընա. ամա եփօր տուն ինծի պըռնիս ու ապուլ չիտասնը՝ թըլըսըմըս կավըրվի ու մեռածս մեռած կըլա, ալ այմիշ չիմ լալ»։ Եփօր օխտը տարիէն սուաշ այմիշ ըլալըս կուզիս նը՝ պիտի կուտնուս Ասծու ծեռքէն ճուրը, օխտը պուտ պերանիս մէշը կաթեցնուս, ֆնացածն ալ վրաս փիւս-կիւլլէմիշ անիս. անատէնը ալայմալայ թըլըսըմէս կարցըկվիմ քըխալսիմ ու պահըմէմը մեռելկօխ չիմ լալ»։ Աս վօր լըսից մարը, ապուլ տուից խուշին վօթկը, նա եալ թըռավ իրեն տեղը կնաց։

Ինչպէս օր Արէվ-Մանուկը ասիլ էր, մարն ալ ամպէս արավ. տարավ տղօցկանին իրեն սարայը, աթլաս տօշակի վրա պառկեցուց, աթլաս եօռդանը վրան փըռից, մարըրիտ ակռայօվ, օսկէ-սրմա մազով տղին օսկի պէշիկի մէշ տըրից ու մօրը կիւլպէշէքէր ուտեցուց։

Եփօր ատէնը էկավ, տղօցկանը եաթախէն էլլափնը, Արէվ-Մանուկին մարը ասաց Մայրամին «Արած աղէկու-թինիս տառըը քէզմէն աս կուզիմ, վօր էրթաս քալիս, հարցնուս, փընտուիս ու «Ասծու ծեռքէն ճուրը» կուտ-

նուս, վոր Արէվ-Մանուկիս խումցունում, վրան ալ փիւս-
կիւլէմիչ անիւմ օր՝ թըլըսըմը քակվի»:

Էլլավ Մայրամը սարայէն. ամա վոր սէմթ էրթա,
ի՛նչ հնարով կըտնէ Ասծու ծէռքէն ճուրը՝ ինքնալ չիտէ:
Շատ կընաց, քիչ կնաց, չիտիւմ, շատը քիչը Ասված կի-
տէ. վերչը վերչը հեռույէն մէքամ ժամ տեսավ: Շիտակ
ան ժամին կընաց. նես մըտավ. Ասծու առչէվը աղօթկ
արավ ու խնթրից Նորա ծեռքէն ճուրը: Ասված ասաց՝
«Արէվ-Մանուկը շատ մեխքեր քօրծիլ է իմ թէմըս, նա
իմ ստեղծած ասթխերուս վրան օխ քաշիլ է ու էր-
կընքէն վար թափեցուցիլ է. իմ ստեղծած խուչերուս
օխով զարկիլ է, մեռուցիլ է. ատօր համար ալ ես նո-
րան մեռելիօխ պատըծիլ իմ. ծեռքէս ճուրը չիւմ տալ,
վոր չիկըրնաք նարան այմիչ անելու»:

Եփօր Աստծումէ իւմէտը կըկըտրէ նը՝ Մայրամը
կէրթա Ասվածամօր տիւմացը աղօթկ կանէ ու օղիկ օ-
ղիկ լալէն ու պաղատելէն կուզէ Ասծու ծեռքէն ճուրը:
Մէմալ նայիս Մայրամը, ծունկ չօքած տեղը բունը կը-
տանի կըմընա. էրածին մէչը Ասվածամարը կէրեվա ու կա-
սէ «Հանա քեզի ուզած ճուրըտ, վոր Յիսուս-օրթիս տու-
վից ինծի»: Քունէն զարթէ ու ի՛նչ տեսնէ Կիւզէլ-Մայ-
րամը՝ առչէվը կեցած է մէքամ օսկի թաս, մէջն ալ
աղլի ճուրը: Համան կառնէ, խունտում-խունտում կեր-
թա ու Արէվ-Մանուկին մամային կուտա. նա եալ, ինչ-
պէս օր Արէվ-Մանուկը ասիլ էր, ամպէս ալ կանէ.
օխտը պուտ պերանը կը կաթեցունէ, մնացածն ալ վրան
փիւսկիւլէմիչ կանէ: Փիւսկիւլէմիչ արածն ալ ան՝ է
թըլըսըմը քը քակվի, Արէվ-Մանուկն ալ այմիչ կըլա,
քըսաղնա: Ամէնքնալ խունտում-ճօխում տուն կէրթան:

Եփօր տուն բուքան նը՝ Արէվ-Մանուկը կըտառնա
Տունեա-Կիւզէլ-Մայրամին ու կասէ «Չունքի տուն ինձի
աս աղէկութիւնը արիւր, կասէ, ես ալ իմ սէմթէս մէկ
աղէկութիւն քեզի կուղիւմ անելու»: Թաքուլի մօրը հրա-
մանքով, օխտը ճամփու մէչտեղը մէռմէռէ չօւխախ
խօրթէլ կուտա, մէքամ օսկի թաս օսկի զինծիլով հա-

վուզէն կը կախէ, ատ թասին մէջը Տունեա-կիւղէլ-Մայրամին սիւրէթը փօրել կուտա. չօւխախին քօլն ալ մէքամ խարավուլ կըկայնեցնէ. ատ խարավուլին ալ ասպէս սալըխ կանէ՝ «Վօվվօր քուքա իսա օսկի թասէն ճուր բըխըմէ ու սիրտը կանցնի կըմարի նը՝ թէզ առ, ինծի պեր», կասէ:

Վրա շատ ատէն կանցնի. հարուրաւօր, հաղարավօր, փիրաւօր մարթիք քուքան. ատ չօւխախին կըմօտիկնան, ճուրը բըխըմին ու իրենց պանին կերթան. մէկին ալ սիրտը չի անցնիլ:

Օրին մէկ օրն ալ, մէքամ խարիպ, պատըռտած հալաւօվ, էրկըթէ, ամա մաշված չառըխներօվ, էրկըթէ, ամա մաշված, մէկ խառըշ կտրած, տայեախօվ մարթ կըմօտիկնա չօւխախին «Էօֆ», կասէ, ու հէլլաք էղած բիշմը եալ կանէ մէռմէռէ հաժուղին քօվը. եփօր կերթա ճուր խըմելու ու օսկի թասը պուռունկին կըտանէ նը՝ համան մարթուն սիրտը կանցնի, կըմարի, վար կիյնի: Ինկածն ալ ահ է՝ խարավուլը կըվազէ, կը վերցունէ մարթուն, օմուղին վըրան կըտընէ, ու կըտանէ Արէվ-Մանուկին «հանա քու ուղեցած մարթըտ», կասէ:

Եփօր աղլի խարիպը այմիշ կըլանը, «ախպար, կասէ Արէվ-Մանուկը, ինչո՞ւ սիրտըտ անցավ, կը հարցունէ:— «Հապա, կասէ խարիպ մարթը, շտէ ես ասպէս ասպէս թաքավօրի օրթի էի, կասէ, շտէ մէքամ անթիքա նշանած ունէի, կասէ... կասէ շտէ ինչօր կօլօխէն անցիլ է նը... վերչը վերչը, կասէ, եփօր ինա օսկի թասին մէջի սիւրէթը տեսանը՝ կիտիսքի կորուստըս կըտածի պէս էղա. սիրտըս չի տիմացավ, մարեցա ինէա: Ասվածտ բը սիրիս, եփօր կիտիս ուտէխ է Մայրամ նշանածս, եա նարամէն մէկ խապէր ունիս նը, մի պայիլ, ասա ինծի. նայէ, վօթկիս էրկըթէ չառըխները մաշեցան. ծակ ծակ էղան. ծեռքիս էրկըթէ տաեախը մաշեցավ, մէկ խառըշ էղավ՝ սար ու չէօլեր բալելէս. մեխբըցիլ ինծի»: Ասպէս կաղաչէր, ամպէս կը պաղատէր վօր՝ հայ հայ Արէվ-Մանուկին վօթքերը կը պաքնէր:

Արէվ-Մանուկն ալ, ինչ վօր կիտէր Տունեա-Կիւղէլ Մայրամին վրան, ալայը տէղով-տէղով պատմից. վերջէն ալ ասաց ըի՛ «խօրթ է, ես կիտէի վօր Մայրամ տղա-մարթ է, ամա հէչ միթկէս անցած չէ, վօր օր-ժամանակ պիտ լա, վօր նարա կօրած խըսմէթը մէմալ լուս էլլէ: Սիրտըտ չի ցավի, ես թահմին կանէի ըի՛ տուն չօխտան մեռած իս ու Մայրամն ալ օրփէվարի է. անալ քեզիմէն պայած չիլամ վօր՝ թէկարան սէր տու-վիլ էի. ամա վօր չընտըիս, փառք Ասծու, մէյտան էկար, լայլած մեր թատաստանը իրեն, Տունեա-Կիւղէլին, պիտի ցըքվի. երկուսէս վօրին քը հաջնի նը՝ նարա հետ թօ կարքըվի: Արի, ծեռքը մէքամ շէրպէթօվ օսկի թաս տանք. վօրիս առչէվը կը պէրէ, համեցէք կանէ նը՝ պիտ հասքը-նանք վօր՝ նարան քը հաջնի»: Օցէ մանուկը խայիլ էղավ:

Ծան տուվին Տունեա-Կիւղէլ Մայրամին. տուվին ծեռքը շէրպէթօվ օսկի թասը. հէլալ-կաթ կերածը շի-տակ տարաւ Օցէ-Մանուկին տուվից: Արէվ-Մանուկն ալ «Ասված շունօրհավօր անէ», ասաց:

Անկէ եթկը, ալայն ալ թօփ էղան, կընացին Օցէ-Մանուկին սարայը: Ան խէնթ, ալէվալէ օկայի-քուրը իւմէտօվ կեցիլ է ըի՛ փէսաս քուքա, օր կը տեսնիմ: Օցէ-Մանուկը էլլավ ու ասաց «քառսուն թոճը կուղիս, չէնէ քառսուն ծի»:—Քառսուն թուրը տուշմանիս վիզը պատի, ասաց, օկայի-քուրը. քառսուն ծի կուզիմ օր՝ քառսուն քաղաք քալիմ ու սէյր անիմ»: Օցէ-Մանուկը քառսուն ծի պերել տուվից, մօրն ու ախչիկանը պօչե-րէն կապից, ծիները չէլ ու սարեր ինկան, լէշերը քառ-սուն կուտօր արին:

Եթկէն Օցէ-Մանուկը առավ իրէն իսթիր օրթուն, մարքրիտ ակռայօվ, օսկի սրմա մազերօվ, լուսինկա ճա-կտտօվ, ու Արէվ-Մանուկին ընծայից, նարա արած ամեն աղէկութիւնին տառցը:

Նօր-նօրտէն հարսնիք արին. քառսուն օր, քառսուն

քշեր հարկինք արին. նաքա եալ հասան իրենց մուրա-
տին, մենք ալ հասանք մեր մուրատին: Երկինքէն իրե-
քատ խունժօր ինկալ. մէկը պատմօղին, մէկը լըսօղին,
մէկը կըրօղին. չօփերն ալ անկաճ-չիտընօղին:

Է Ր Է Վ Ա Ն .

Էրեվան եկանք նը՝ մեզի պերին մէքամ բերվանսէրայ. «շտէ աս է հօսի հասթիննիցան» ասին... Մէքամ պալապան տուն, օրթան ազպար, սըրավարտի չորս քօվը օտաներ. ազպարին օրթան էշէկներ, տէվէներ, հայ, տաճիկ, նօղայ, խըզըլպաշ, թայ-թայ պարիներ, ալայը խառմախառըշ, ամպէս օր շունը տէրօշը չի կուտնուլ—շտէ բեզի տացա կօված բերվանսէրայը. տվօռ ասիս՝ տվօռ չէ, հասթիննիցայի խօմ հէշ չիլմանիր, ուրուշ սօյ մէկ պան է... Մէքամ նէմ, պղտլիկ, նեղ փէնճէրէյօվ օտա ցուցուցին՝ «կուզիննը շտէ հօս պարպէ պաննբըտ», ասին: Չամատանս-պանս նես առի, շուտմը-թէզ ճամփու հալաղներս հանեցի, նօրը հաքա. օտայիս տուռը կըպղեցի, պալիքը ճէպս տրի, էլլա պազար:

Տացա պազարը մերին չի լմանիր, մառուշքաներ հէշ չիքան. մանտու-մունտու զահիրէն հօս պալապան մարթիք կծախին՝ ամուր-ամուր կանչելէն: Մարթուն մէկը միւճէրէթ կըպիլէ՝ «իսա ծուկըս առ» իմիշ—Օ՛վ մարդ, կասիմ ես տարան, ծուկըտ ի՞նչ անիմ:—Ձէ, իմիշ, մութլախ պիտի առնուս. պէթէր համօվ ծուկ է»: Եախայէս վազ չիքալ:—Ես հօսեցի չիմ, կասիմ, օտաս փիլիթ, խալկին չիքա, կասիմ, ախպար՝ վազ էկիր ինծիմէն: Ձէ, վօրի՛ն կասիս. ծուկին պօշէն պըռնիլ է, հայհայ աչքըս քըխօթէ: Ծուկն ալ ծուկ լա պարէմ. ինս պալապան կօլօխօվ, էրկան-էրկան պըյըխներօվ սօմ

ծուկը չիբա՞, մեր տեղը շուներուն առչէվը բըցըքիննը՞, շտէ ատ սօմ ծուկը կուզէ ինծի սաղլաթմիշ անելու... Թուքի վրան, փախաւ Փամիլըյ, տարա հարամ ծուկը ես ինչ պիտ անիմ։ Եթկէն իմացա վօր՝ ատ տացա պէթէր սիրած ծուկն է։ Քիչմը անթին կընացի նը, մէկ ալայմը մարթիք—կալաճիններէն պէլլի էր վօր հայեր պիտ լային—թօփ էղած՝ լափ կանէին։ Պէրէքէթ վերսին, նացան մօտիկ մէքամ եմիշ ծախօղ կար. պան առնօղս էղա, մօտիկցա. եմիշ ծախս կանիմ, ամա անկաճըս տէպի աղլի հայերն է։ Խուճոճ պան. մէշէ-մէշ խօսկերը բը հասքընամ ամա՝ ասածները չիմ հասքնար։ Խօսկերը քիչմը մերնին քուքա, ամա պէթէր սփօթիթ էղած է, ամպէս օր՝ թէմիզ հայը տացա չի հասքընալ։ Խօսքն ալ մէկ չէշիտ բը հանին պէրներէն՝ կեղացիի վարքով, խապա-խապա, փամուժիցքի, կալաճի արածները կէսվակէս տաճիկնակ է։ Խօսկի վըրա, նաքա չին ասիր՝ մեռղ, մեղըր կասին. չին ասիր փաթլիճան, պատրիճան կասին, պէնիր չին ասիր, պանիր կասին։ Լիւզիւները եա զաֆսէմ փօթիթ էղած է, եա մօրէ ծունուկի թլվատ ին. հէշ մեր վարքով թէմիզ հայնակ չին կընալ կալաճի անելու։ Միթկիս մեշը շատ խընտացիլ իմ վրաները... հօճա մարթիք ին։

Էրէսները տայմա աղտօտ է. չօթ իխ զնայիթ՝ իտա մարթիքը սապօն շունին-ինչ է, չինկեանայի խարէր մէկ պան ին... տօղոռսու՝ ասօր անվա կըմընան, վաղը անվա կըմընան, հէլպէթ աղտը կաշիններուն մէշը կուժուտնու, մէմալ կընամ օր հանելու. ամպէս ալ կըմնա, արապ կը կըտրին, կընըստին անթին. չէնէ, Ասվածտ քիսիրիս, ինչո՞ւ իտա խարէր սէվ պիտ լային օր. նաքա եալ խօմ մեղի պէս հայ ին,—փալօթիմ լիւզիւները քիչմը եօռըխսըղ է—ինչ ալ լանը, իտա մարթիքը մեղի պէս Ասված բըհափատմն խօմ։

Վրայի փալէթօներըն ալ մէկ ուրուշ չէշիտ է. մեղի պէս նաքա թէվերը չին հարնիլ, խօլթուխին տեղը ծակ կանին, ծեռքերը հօնէն քիսթին, աղլի աղէքի պէս

Թէ՛ցն ալ օմուղներուն քըցըքին, ատ, տացա ատէթով, պէթէր մօտնի պան է. անիսէ ամպէս հօվ է վօր՝ վրաները նայիսնը՝ խընտալըտ չիս կըրնալ պըռնելու։ Ամառ ծմեռ կօլօխները մօրթի կըտակ կըտընին, ֆասօնը քիչմը շաքարին թուխթին քուքա՝ էրկան ու ծարը սուր. չի հաֆնեցա. հեռուլէն փռասթօյ մարթը եպիսկօպօսի կըլլմանի իտա սուր կտակով։

Ան սէմթէրը սախա-արապա չիքա. կէօմէշին կաշին կառնուն, կըկարին, մէշը խաթռան քըքըսին, ծիին վրան կըտընին, մէշը ճուր կուլուն՝ շտէ քեզի տացա սախա-արապան։ Սիֆաէ ես կըկանէի ատօր մէշի ճուրը խըմելու—մունտառ պանէ—ամա կամաց կամաց ալըշմիշ է-ղա. ծարալ մեռնիմ ինչ։

Տացա կինիմարթօց քասթիւմը էրիմարթօցմէն տա-հա պէթէր է։ Կառնուն մէքամ սաւան, վօթքերէն կօլօխը քփաթթվին մէշը, ծեռք, աչք, պէրան, կօլօխ՝ ալ լայը քփակին-շտէ տացա սալօփն ալ, կուլխու փօշին ալ. եփօր առչի ժուժ տեսանը՝ համան հինութ մեռելները միթկըս էկալ. հէշ տեսիլ իս պատընքած, նաշի վրա տրած կտանէին ն՞ը-շտէ թամամ իտա պատնքած մեռելն ին հօսի կինիմարթիքը. ամա տուն արի նայէ վօր ատ տացա մօտն է էղիլ է։ Կինիմարթօց էրեօը-էրկու շափաթ կեցա-չի տեսա. ամա պէլլի պան է, ինչ թէօյ-ֆէ պիտ լան, էրիմարթօց վրայէն պէլլի չէ՞ ինչ։

Ա՛սլը ֆասօն չունի իտա Քաֆքայի հայը. վարտիբները լան, մա, իսա խարէր, համան մէկ խուլած կըլա լանքը, ֆըշը՛ռ ֆըշը՛ռ քըքալին, կիտինքի անթիքա պան է. անիսէ պէթէր հօվ է կիտիս, տացա մէկ շալվարէն մեր իրեքը կէլլէ։ Թէրզի չունին ինչէ հէրիֆները. վարխա վարտիբները սայեախլները կըկարին օր՝ իրենց ուռու-պային էթէքներուն կըլլմանցնուն։ Աղլի խօլթուխը ծակ փալէթօյին տակէն խուժաշէ կապա քը հաքնին, ատ, նիչէվօ, ինչ ալ լանը, պանի կլմանի. ամա ծէռքերուն վրան նշխարքի ֆասօնօվ մէքամ տառապան կտնին, ինչի՞ համար է՝ չիմացա։

Երեւոյի շրջանին. ըլանալ նը շատ խըթ. էրիմարթ կինիմարթ ծի բը հեծնին. կինիմարթը բովինա փառուքի չի նըստիլ, էրիմարթու պէս պաճախ պաճախ բը հեծնէ... բիչ մը հովարտա պան է. վրաները կընայէի նը՝ տայմա միթկէս բէշ պաներ կանցնէր. վարժապետներն ալ, փութութիւնը կօլօխները, ծի բը հեծնին. պէթէր խընտալըս բուքար:

Ազիւթի հայերուն տունը մէկ խուճուռ պան է. մեղի պէս ազպար չունին. նացա տուններուն թէփէն կէտինի պէս տիւղ է. սիրտերը նեղանա նը՝ կէրթան, թօղայներու պէսնակ, տուններուն թէփէն կընըստին, սօխախէն անց ու տառց անողին սէյր կանին: Ատէն-ատէն ալ տալու-զուռնա ծան կուտան, մէկ ալայմը էրիմարթ կինիմարթ թօփ կլան, կը պաշլային շամաթա անելու ու խաղալու. տացա խաղը բիչ մը մեր էվէլբի խղլար հավային բուքա. ամա մեր խղլար-հավան, ինչ-խատար ալ քէշ լար նը՝ կէնէ իրեն համար պան էր. տացանը ատէթօլ եապանի մարթօց թանց է՝ հայ հոյ, կիտիսքի տունները եանղըն ինկիլ է. մեր խապախէն պէթէր շամաթա կըվերցունուն,—աս տացա զիաֆէթն է: Լսողացիմ, ամա, ինչ մեխըլս պայիմ, աչքօվա տե-սած չիմ, կասին քի, տացա կինիմարթիքը էրիմարթու պէս կինի բըքաշին, ումքայօլ չիկիտնաս օր, մէքամ շէրէփի պէս արծըթէ պան ունին, անօլ շտէ կօլթ կօլթ նեա ապուլ կուտան: Մէմը համը նայեցա իտա էրէվանի կինիին. ամպէս կուտուռկ պան է վօր՝ կէս կավաթ խըմեցիր իսէ՝ էրկու-իրէք օր կօլօխըտ կըճաթի-պէթէր կուտուռկ է. իտա պանը ինչպէս բըխըմին, խելըլս չի հասնիլ, ատէթօլ աֆիօն է ու:

Նացա հացի փուռն ալ-անունը կիտէի ամա՝ մօռ-ցիլիմ-խուճուռ պան է. ազպարին օրթան, շատերուն ալ տուններուն մէջը, մէքամ կուլօր փոս բփօրին, մէջը սըվա կանին, շտէ տացա փուռը՝ հաց էփելու լան նը՝ իտա փօսին մէջը նօմայ չօր փատ, խօռայ կուլուն, տա-կէն կըպըռընկեցնուն, եթկէն կառնուն խումօրը աղլի

փուռին պատերուն կը ծէփին, շտէ իմացիր տացա հա-
յին ֆասօնը-ատէթօվ լաթ, մեղաեասծու մեղա: Ատ
տահա հէչ: Փուռին հացը կը ժողօտիննը բը հանին վրա-
յի աղտօտ չապիկները վարտիքները, իտա փուռին մէշը
բը թօթվին, օշիլները բըթափին մէշը, ուռէլի պէսնակ
չըթը՛ռ չըթը՛ռ կը պօհըրվին, ասալ տացա լըվացը նէ.
թիւֆ, ... շատ մունտառ հալիս ին իտա աղիաթի հա-
յերը:

Փռաթօյ տուօկ չունին. պարին եա ուրուշ ամպէս
ծանառ պան տեղէ տեղ տանելու լան նը՝ պազարէն
մուշակ կը բռնին—տացա լիւզիւյով մուշակը՝ ըռաթ
ասել է,—ծիէն պէթէր եուքլէմիշ կանին աղլի մուշա-
կին—պէքիմ տասնըհինք փուլթ, ավելի եալ կը տնին
աղլի զաւալը մարդուն վրան. նա եալ, ի՛նչ թօ անէ օ-
ղօրմելին, տնքալէն տնքալէն կէրթա շտէ... ի՛նչ պիտի
անէ. զէնիաթը ատ է նը՝...

Քափքայի հայը ասլը ճիւնապէթ է, մերերէն շատ
վար է. մերերը պարէմ մարդու սըրա մարթ ին. նաքա՛
ինա մաճառ-առապայով Խըրըմէն նօղայներ քուքան նը՝
ատէթով նաքայ ին. էրեսները խաչ չի հանին նը՝ հայ
էղածները պէլլի եալ չէ... Փամիլըյ, հետերը թէմիզ
հայնակ կալաճի կանիմ՝ չին հասքնալ, վսէռալնօ իսա
պատը, կօռէլի պէս էրեսըս կը նայէ «խապար չիմ» ի-
միշ, կօյեա կուզէ ասելու բի՝ ասածտ չիմ հասքնար...
Կընա կըտիր նարա լիւզիւյով ի՛նչ ասել է «էծը ծօրը
ընկելա, կէլը էկէլա կերելա», կօյեա կուզէ ասելու բի
«ածը հէնտէքը ինկիլ է, կալը էկիլ է նարան կերիլ է»...
էրեստ խավարի. հայնակ ասա-տա. ածին ինչո՞ւ էծ կա-
սիս-օր, թլվատ պերան, փռեամը ան ասա-տա. ծօրըս
վօր նէ, հէնտէք ասիս նը չիլալ. «էկէլա կերելա», ֆռան-
ցուղնակ կալաճի կանիս ի՛նչ է. «էկիլ է կերիլ է» ասիս
նը՝ անկից աղէկ չէ ինչ, պարէմ թէմիզ հայնակ է խօմ...
Շտէ սիպէս խէնթ ին... Նաքա ֆօղ չին ասիլ՝ խօղ կա-
սին, հափօղ չին ասիլ՝ խաղօղ կասին. խուլի չին ասիլ՝
ճըրհօր կասին. չիչակ չին ասիլ՝ ծաղիկ կասին. շաշխը՛ն,

հէջ չիշակը ծաղէկ կըլա՞, ծաղէկը ան է, վօր էրած փա-
տէն եա թէզաքէն կըմնա. ան, պաշճային մէշի էլլածը՝
չիշակ է, վօրին կուզիս հարցուր, թէմիզ հայնակ է...

Էնճամը, շտէ ասպէս փօռթիթ արիլ ին իրենց լիւ-
զիւն, ամպէս օր՝ ամիսներով հետերը պիտի կենաս լիւ-
զիւտ ալայմալայ պիտի ծռմռտըկիս, վօր կուտօր-մու-
տօր պան կրնաս հասքըցնելու...

Էրկու շափաթ էրէվան կեցա, ասվածային իր օրը
հետերը ճէնկ կանէի, թէմիզ հայնակ քը սօրվեցնէի ի-
տա մունտառ ազիաթներուն...

Ինչպէս ախըռ փաթլամիշ չի լաս. մէմը իտա ալէ-
վալէներուն նայէ, մարթ չին հալնիլ, մարթու վրայ քը
խնտան. իլլէքի մեր նաշուանցիներուս վրան՝ տայմա քը
խնտան, իմիշ մենք լիւզիւներս փօռթիթ արիլ ինք,
մօռցիլ ինք թէմիզ հայնակը...

Մէկօր ամպէս կռվեցա մէկին հետը վօր՝ ասխալթը
պանը փալից պիտի հասնէր, պէրէքէթ վէրսին, մէշերս
մարթիք մտան, բաժնեցին... չէնէ՝ ուժէ մազ մազի է-
կիլ էինք... ամա ալայ խապաաթը էրէվանի կինիինն
էր... Ա՛խպար՝ առչի խըմածս է, տարա կուտռուկ էղա-
ծը վուտեխէն կիտնամ. վիրա կուլուն, ես ալ, պանէ
խապէր չիմ, կավաթ կավաթի էտէվէ նես ապուլ կու-
տամ. տարա կուտռուկ էղածը վիտէխէն կիտնամ... ա-
մա չարէք սաաթ անցիլ էր եա չէ՝ կօլօխս մէկ ման
բալ, մէկ ման բալ օր՝ չպլախցնուն վրաս խաթռան քը-
սին ապուլ տան նը՝ ծուպուտս էլլելու չէ, ամպէս քէֆլի
էզիլ իմ... Իտա արալըխը մարթուն մէկը պաշլայից նաշ-
չուվանցիի լիւզիւն մսխըլի առնելու... պան կուզիմ ա-
սել՝ լիւզիւս չի տառնալ. պաղած՝ մարդուն էրէսը կը
նայիմ պզօվի պէսնակ, ամա՝ սիրտս խըփը՛ռ խըփը՛ռ
կանէ. սուս կեցա, սուս կեցա, մեմալ եռուժուխս վե-
րուցի փռեամը իտա առսուղին էրեսին հաքուցի... Մար-
թը կատղեցավ. վրաս վազից, մազէս պռնից էրկու շա-
մառ ալ նա ինծի կուպուց, վար կօխից... էյ շտէ, չէն
կէնան, մարթիք մէջ մտան, տառհալաթ բաշեցին հա-

նեցին ինծի տակէն... Չէ, նիչեփօ, լիւզիւները թէմիզ
հայնակ չէ ամա՛ իրէնք մազալը մարթիք ին... Տուն ի՜նչ
կասիս, էրէվանին կինին պէթէր կուտուկ է, նարա ա-
նուշ էղածը մի նայի՛լ...

ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ.

Զուգութիւն է մայր բարեաց,
Անզուգութիւն ծնող չարեաց:
Եղիշէ.

Խուճուռ պան է, ճանըս, իսա մեր հալիսին պանը, եւ մէկդմէկու եօրիթա հասկընալ չուզինք, եա խաֆաներըս անխարէր հաստ է, որ մէկ-մէկու ասածը չինք կընալ հասկընալու: Ախրո ինչպէս փաթլամիշ չի լաս, իրեք տարի է որ հասարակը պան-պան կը կանչէ «Մեզի վաժատուն պէտք է, մեզի վաժատուն պէտք է, որ մեր օրթիքը մեզի պէս հայվան չի մեծնան, խելք սորվին, պանի ֆայտալը մարդ ըլան, մէկ օր մը իրենց հեղալ վաստակովը մէկ կտոր հացի տէր ըլան, թագաւոր կայսերին հաւատարիմ հըպատակ ու սուրբ էջմիածնայ Աթոռին իստիր օրթի, հաւատներուն ամուր ժողովուրդը ըլան»: Ամա արի նայէ, որ օղորմելի ժողովուրդին աս օրինաւօր ցանկութիւնը չէ քի կատարող, լսող պիլէ չկայ:

Մէկը կասէ—ասպէս ասողը քաղաքիս մէջ հէմ խօլօք հէմ ալ պան հասկըցօղ կիշվի—վաժատուն պանանք ամա հայի լուզու ու հայի հաւատ մէջը խօթել պէտ չէ, զէրէ հայի լուզուն, հայի հաւատը սալթը տէրտէրի, տիրացուի, վարդապետի ու ժամկոցի պէտք է, կասէ. հայի լուզույով մեր տղաքը խելք չին սորվենալ, հապա մենակ փոխ ու չարական ասել կը կիտնան: Հանա նայէ, քաղաքիս մէջը մէքամ տօխսան տարու հէքիմ ունինք, որ տարին տարեկան էփպէյի ստակ կը վաստըկի հալիսէն. մէմը հար-

ցուր՝ հայնակ կիտէ։ Հանա պանքին մէջը հինկ-վեց մարթ կայ՝ որը էրկու հազար, որը հազար, էնկ վերջի մարթը ութը հարուր մանէթ հախ ունի. հայնակ կիտին։ Հանա քաղաքիս մէջը վեց-օխտը հատ ճուհում ու հօռօմ տէլլաներ, լուզունները կախած փիթուն օրը աս ամպարէն ան ամպարը կը վազին, ու ամեն մէկը տարին տասը-տասնըհինկ հազար մանէթ կը վառտկի. հարցուր հայնակ կիտին։

Տահա ասիմ. հանա, վարի փանցիօնի մատամը ու խօնախի սմաթօիթելը, էրկուն ալ էփպէյի հախ կառնուն մեր քաղաքէն. նացամէն որ մէկը հայնակ կիտէ։ Ամա արի նայէ որ քաղաքիս մէջը մէկ ուրու հէքիմ կայ, տա եալ էփպէյի պառաւ է. աս հէքիմին իրեն զէնիաթը աղէկ եա գէշ կիտցածը չիտիմ, ամա տեղով կիտիմ, որ հայնակ աղէկ կիտէ (աս մարթը ճէպը տայմա պատռած թուխթ ու մէքամ տլ աղտոտ քառանթաշ կը քալցունէ ու մէքամ խուճուռ խօսք եա առակ լսից իսէ, համան կը կրէ, ու մէկ օր միտք ունի տպելու. — ապուրին եփին, խալմուխի պասին), չինտը ես կը հարցունում ծեղի աս հայնակ կիտցող հէքիմը մէկալ հայնակ չիկիտցող հէքիմին խարէր ստակ կառնէ։ Հէշ թահմին չիմ անիլ. ինչո՞ւ. անոր համար որ հայնակ կիտէ, տայմա հայնակ կալածի կանէ ու հայ ըլալովը չէքի ամընչնալ՝ կը պարծընայ պիլէ։ Չունքի հայնակ կիտնալը, հային ժամին հաւատարիմ ժողովուրդ ըլալը, կասին, պէթէր քէտէր է խելքը միտքը բաց ըլալուն։ Մեր տեղը մէքամ թիլքիի բունութեով եազըծի ունինք, որ աս պանքս կիտնալով հէշ հայնակ կալածի չի անիլ ու չի կրիլ, տայմա եալ հային վրան կը խընտայ. ատ պանը շտէ նարա մէջ խելք ու կիտութին ճանչցիլ է հալխը «եազծի վար, եազծի վեր» պէթէր պատիւ կուտայ ու մէծ ալ հախ կապիլ է։

Ասպէս կասին մեր տեղի խօլօքները ու պան հասկըցօղները։ Ամա մէկալոնք կասին «մեզի պէտ չէ ամպէսնակ վարժատուն, ուտեխ որ մեր տղաքը իրենց լու-

զուն պիտի մօռնան ու իրենց հաւատը պիտի ուրանան, եփոր մեզի համար ատպէս վարժատուն պանալու լաք նը, իմացած էղիք, որ մենք թերմաշ օրթիք չունինք հոն մըտցնելու ու անտէր ստակ չունինք վրան խարճելու, չունքի հոգուներուս ալ մեղք, մարդոց առջև ալ ամօթ կըլար մեզի, եփօր մենք հայի ճակատին քրտինքին ըստըկովը, թիփ թէմիզ հայ քաղաքի մէջ, հայ հօր-մօր օրթիքը հայութենէ ուրացնէինք... Ասպէսնակ վարժատունը կուլխուներուս կոտուի: Եփօր իմանանք, որ մեր օրթիքը, լուզուն ու հաւատը ուրացած փօլքօփնիք, ենտուալ ալ լանը, կէնէ մենք նացա էրեսը նայել չուզինք ու մեզի օրթի չինք ճանչնալ: Չուզինք մենք ծեր ատ սօյ վարժատունը, ուտելի ամեն մէկ վարժըված հայ տղայ պիտ լայ մեր կուլխուն մէմէկ Յուդա, մէմէկ Վասակ, մէմէկ Տէր Կիրակոս, մէմէկ Նիկօր»:

Ասպէս կասէ մեր տեղի հասարակ ժողովուրդը:

Ո՞րն է տացամէն շիտակը, ո՞րն է ծուռը՝ խելքս չի հասնիլ: Մէքամ մարդ չի կըտնըվեցաւ, որ աս էրկուսին մէջը օրթա ճամփան ցուցունէր, որ հէմ մեր օրթիքը խօլօք ու կիտուն ըլային, հէմ ալ իրենց հայութիւնը, կօյա լուզուն ու հաւատը՝ պայէին: Ինչ ալ լանը աղէկ պաներ չին աս կռեփները ու մէկ-մէկու խօսք չի հասկընալը: Խօլօք մարդիք արդըլի կասին քի մեր քաղքին կուլխուն իլվօվի հայերուն օյինը պիտի դայ: Պանին էրեութեան ալ պէլլի է, իլվօվցիներուն փոս ցըող սէլը մեզի եալ իրեն մէջը առիլ է կը տանէ:

Մէկ պանի ես պէթէր կարմըննամ, ամեն ազգի մէջ վարժված մարդը իրեն ազգին, իրեն հաւատին ու լուզունն՝ սիրողը ու տէրը կըլայ. աս ի՞նչ խուճուռ պան է, որ ալ ինա մեր տեղի հայը կուտոր-մուտոր, ծուռ-շիտակ պան սորվեցաւ իսէ՝ համան կը պաշլայէ հաւատը ուրանալու, իրեն լուզուն մոռնալու, երեկ-մէկալ օրվայ պարեկամներուն մսխըլի առնելու, վրաները խընտալու: Իտա ի՞նչ սօյ պան է, խելքս չի հասնիլ: Աճափ մեր խելքը պակաս է. չէնէ՝ նաքա կերթան, կը վար-

ժըվին ամա՝ խելքերն ալ կը կորցունուն ամպէս ետ
կուգան։ Աճափ ամէն ազգի մէջ ալ ատպէս է, որ վար-
ժըված մարդը մութլախ իրեն պապենական ատէթները,
զանցաները, լուզուն, հաւատը, հարմար, քուր-ախպը-
տիք կը մոռնայ, կուրանայ ու մսխըլի կառնէ։

1878, Յունվար 21.

Ռ Ի Ս Ա Ք.

Տէյէմիշ արիւն իս Սթատով Օ...ին ծին՝ ինչ չէն-
քով ծի է, աչքը սիրիմ. իրեք հարուր մանէթ տուված
է ամա՝ շընարիս, վոյվ կիտէ, պէքիմ հինկ հարուրի ալ չի
ծախիւ: Տուն վազածին աղէկ ֆառղին կնացիւր. սօչէին
ուլիցը օխտը-ուլթը բռուկ արաւ, մէմը զպօյ չի տուվից.
հէպէթ բուշուռին բոջիւ ալ վարպետութին կայ ամա՝
կէնէ ծին, նիշեվօ, աղէկ ծի է. մեղքը առնել պէտ չէ,
մէկ բապիկի պէս հինկ հարուր մանէթ կածէ: Ան ինչ
ոտքեր է, ան ինչ կօլօխի պոնվածք է—փռօսթը բառ-
թինքա: Նիկոդոս-ային ծին ալ աղէկ, թանկնոց ծի է,
ամա տարա տիմացը, ետ վամ սքաթու, քապիկ չածէ:
Տուն ինչ կասիս, Սթատով Օ...ին ծին մեր տեղի փէռ-
վըյ ծին է, պէքիմ Ռաստով ալ չիկուտնոս ատոր թէ-
քը: Ան ինչպէ՞ս կառնէ առջևի ոտքերը՝ էթը սթօյիթ
փասմաթրէթ, փռօսթը մաշինի պէս պան է՝ չախ, չախ,
չախ. էտևի ոտքերն ալ քէշ չէ առածը. փուքին քէսէք-
ները ամպէս ետ կը թապըլտէ որ կիտիս քի պաթա-
ռէյէն սթռելեաթ կանէ: Աղլի ինա էրկու հարուր հա-
զար տարէի-նը, Աստուածուկայ մէկ խօսք չասած՝ օխ-
տը հարուր մանէթը տանկըլ տանկըլ տիմացը կը տը-
նէի, կառնէի: Պէլլի պան է որ Օ... աղան ծիի պէթէր
հավէս է. ասկից վեց օխտը տարի առաջ մէկ ուրիշ սև
ծի ունէր, ճերմակ ոտքերով, ան ալ գէշ ծի չէր ամա,
մեղք որ զափալեօննըյ էր. ցորեկները վազածը, նիշեվօ,

գէշ չէր, հեփպէյի տեսօք ուր ունէր, ամա գիշերները առանը կը կապէին՝նը՝ ոտքերը փառ կը կտուէր, տեղէն ժաժկտելու թախէթ չէր ունենար հայվանը ու ինչփանքի նորէն չի տաքնար, ռազկառեաչիթցը չի լարնը՝ մէկ քապիկ չաժէր, ամա մէմը որ ռազկառեաչիթցը էղաւնը՝ վազելու թիաց էնկ առջի ծին կիշվէր։ Ամա շընտխվա ծին անոր տիմաց, եա վամ սքաժու, ինչպէս որ էրկինքը կետինէն՝ ամպէս հեռու է։ Աս ծին, տուն ինչ կասիս, չի կտնվելիք մէկ պան է։ Թոյիս, կը հաւատանս՝ աղլի էրկու հարուր հազարը տարէի՝նը, մէկ խօսք չասած, իննը հարուր մանէթը լսութ կանէի, տիմացը կը տընէի, կառնէի, ամպէս աղէկ ծի է որ։ Քերոք աղան ալ, ասկէ տասը-տասվերկու տարի առաջ, մէքամ աղէկ ծի ունէր, անունը պառս, ան ալ, նիչեվօ, աղէկ ծի էր, եփօր կառեաչիթցը կըլարնը, իլլայի եփօր նարա օրթին մէքամ պէկավօյ տոօկ կըլծէր ու ինքը կը քէր (ան ալ մէկ ատեն մը, իրեն համար, ծիի հեփպէյի ախօթնիք էր)։ ամպէս զըխի կը վազէր որ՝ աճափ, կասիմ մէկ վեռսթը մինուրթ ու կէսվայ մէջ կանէր. չանէրն ալ ռազվի մէքոմը պակաս։ Պառսն ալ գէշ ծի չէր, մեղքը առնել պէտք չէ հայվանին. ամա Օ... աղային շընտխվա ծին, տուն ինչ կասիս, պառսին շատ էտե կը ցքէ։ Աս ծին կայեալ՝ եփօր Մոսկօֆ մէքամ օրինաւոր ախօթնիքի ծեռք իյնիննը՝ իշկիլ է որ թէվէքելի ծեռքէն ապուլ տայ։ Փամիլըյ, մէկ քապիկի պէս իննը հարուր մանէթ կաժէ։ Ինա աղլի էրկու հարուր հազար մանէթը տարէի՝նը, կուրանամ կուր քալիմ որ հազար մանէթ այեամիշ չէր անէի, կը տանէի «սու իսա, Օ... աղա, կասէի, հազար մանէթը. պէթէր հաւնիլ իմ ծիլիտ, կասէի»։ չէ՛մէ ասէրնը՝ հարուր մանէթ տահա կը թապլէի տիմացը ու կառնէի. վոլ կիտէ, պէքիմ աս ծիին թէքը մեր քոյաները չի կըտնըվի՝եալ։

Մարկոս աղան ալ, ասկէ օխտը տարի առաջ, մէքամ պացըռ պօյով, լօշ լօշ անկաճներով, առջևի թույախին մէկը ծուռկէկ ծի ունէր, անոր ալ վազածը, նիչեվօ, գէշ

չէր: Մէկ օր սուրբ խաչէն կուգայինք՝ նստայ նարա տոօկին վրան, մէտօմը քաչաթ արի, նիչեվօ, աղէկ կը վազէր, փռավիթ անողը, ալլահալէմ, ինքը Մարկոս աղան էր, ծիին սիրտ տալու համար պահը մէմը վրան նո՛ւ նո՛ւ նո՛ւ կը կանչէր, ծին ալ, քանի կէրթար՝ ապու-թը կաւելցունէր ու կառեաչիթցը կը լար: Մեղքը առ-նել պէտք չէ, նաեալ աղէկ կը վազէր, ամա շթօթը աս ծին չօխտան է չիմ տեսնուլ՝ սատկեցա՛ւ մի, ծախեցին մի, Ասվածուկայ տեղով չիտիմ, անխատար օր՝ մէյտանը չերեալ: Ամմա, Օ... աղային ծին, որ կասիմ-նը, ան Մարկոս աղային վիսլաուխըյ ու ծուռ թույախով ծիէն շատ վեր է. եփօր անօր էրկու հարուր մանէթ աժեցունէիր-նը՝ ասօր հէջօլմասա, էրկու հազար պիտի տաս: Տուն ի՛նչ կասիս, աս ծիին ծի կը հասնի որ, թագաւորին պաշխիշ անելու լաս-նը, եյաօհըմ, չիս ամընչնալ—ամպէս թէօյֆէ ծի է: Ասված տայ, մէկ օր աղլի էրկու հարուր հազարը տարիմ-նը, իսա տեղէս չէլլիմ, որ հազար հինկ հարուր, եա էրկու հազար մանէթ ժալքավաթ չիմ անիլ, կուտամ ու իտա ծին կը կընիմ: Քեզի ծի կասիմ օր՝ փռօսթը խուշի պէս մէկ պան է: Քուն կլամ էրածիս մէջ կը տեսնում. տունը նստած, եա սօխախը քալած իրէնըս՝ փիթուն օրը կիտիսքի աչքիս տիմացն է: Սւտայի պէս պան էղիլ իմ իտա ծիին սէպէպովը:

Սարգիս աղան ալ, ասկէ շատ տարի առաջ, մէքամ տեսօք կապուտ ռիսաք ունէր. ամա իրեն խըթ կը տեսնէի ատ ծիով քալածը. տայմա նարա սայեախլուն քաչաթ կանէր, եա փակ ֆաէթոնով Ռաստով կերթար: Եփօր իտա կինիմարդուն աղլի կապուտ ռիսաքով քալածը կը տեսնէինը, մեղայ եասծու մեղայ, տայմա միտքիս մէջէն կասէի. «նայէ, նայէ, մէքամ խօլօք ու թանկնոց հայվան մէքամ խե ու ֆայտասըզ հայվանի կը քալցունէ»: (Աճափ շընտըխվաւ ատենս ալ որ փընտուելու լաս-նը՝ չիս կուտնուլ ատ սօյ մարդիք ու ծի-ներ): Սարգիս աղային ծին ալ, իրէն համար, աղէկ ռի-

սաք էր ու իրեն ատենը, մեր քաղաքին մէջը էնկ փէռ-
վը) ծին կիշվէր: Ամա, մեր Օ... աղային ծին տիմացը
փռօսթը մէքամ պըզով էր: Հինկ հարուր տուվիլ իմ,
կասէր ամա՝ իշքիլ է. եփօր ան ծին հինկ հարուր կա-
թէր-նը, Օ... աղային ռիսաքը խօմ, առանց մէկ խօսք
ասելու, հինկ հազար կաթէ: Քուտա նի շօ, եփօր աղլի
էրկու հարուր հազարը տարիմ-նը՝ կառնիմ վրայէն հինկ
հազարը. «նա կասէի Օ... աղային, առ իսա ստակը ու
տուր ինծի իտա ծիդ. նազ անելու լար-նը, մէկ հազար
տահա կաւելցունէի, կառնէի ծին, մէքամ ալ տեսօք
էքիփաթ կապսպրէի վեննայէն, կը նստեցունէի քովս
սայեախլուիս ու կըռը՛լ կըռը՛լ փռեամը Ռաստովին
սատը...

Պատվելի աղաներ, պատվելի եանկաներ, պատվելի
կէնճ լէվէնտներ, պատվելի նոր հարսեր ու հարսնցուններ՝
ամպէս չ՞է, իսա ծին կովասանքներովս ամենիդ պէզ-
միշ արի. կօլօխներդ հոտեցուցի ու ամենուդ առջևը
մասխարա ու ճառէզ էղայ. հապա եփօր իսա ամեն
ասածներս խօրթմուտէն անէի-նը, ամպէս չ՞է որ դուք
ինծի չուվանով կապելու խե պիտի ասէիք, որ ես հա-
րուրներ ու հազարներ վօթեցի ու մէքամ տեսօք հայ-
վան առանըս խօթեցի: Ամա, ես առ ամենը չախայով
ասի, որ դուք ինքերդ ծեր վրան խնտաք, ինչպէս որ
մայմուտը իրեն սիւրէթը տեսիլէ հայլիին մէջը ու վրան
խնտացիլ է-նը: Մէմը աղէկ Փառզին կընացէք՝ դուք
ինչպէս խուճուռ թապիէթով մարդիք-իք. դուք իմ տա-
հա չարած պանիս վրան խնտացիք ու ինծի մըսխըլի
առիք. հապա ես ինչպէս չի խնտամ ծեր վրան, որ դուք
աս ամեն խեռութիւնը չօխտան պաշլայիլ իք. չընտըխ ալ
կանիք ու տայմա-եալ անելու իք: Տուք ասէք ինծի՝
ինչպէս չի խնտամ ես ծեր վրան: Տուք ալայդ՝ մեծ,
պըզտիկ, էրիմարդ, կինիմարդ՝ մէքամ տեսօք էքիփա-
թի, մէքամ թանկնոց ծիի համար հոգիներդ հազիր իք
տալու, թէք որ տիրացիններու տիմացը կընաք չըփա-
նալու... Ես ինչ ասիմ ան լէվէնտին, որ իրեն առու-

տուրը, իրեն գործը մէկդի տրած փիթուն օրը ծիին հետն է, ուտելս որ էրթայ՝ իրեն ծիին կալածին կը պանայ, իրեն ծիին կովասանքը կանէ, ու հէչ միտքէն չի անցունուլ ատ հէրկէլէնքի՝ տիմացը կեցողին պէզմիշ կանէ։ Ես ին՞չ ասիմ ան կէնճ աղջիկանը, որ սիֆթէ մէքամ լէվէնտի ծիին ու էքիփաթին կը հաւնի ու ետքը խայիլ կլայ նարա հետ փսակվելու։ Ինչ է, սուտ է ասածըս։ Ես ինչ ասիմ ան պաղիրկանին, որ իրեն առուտուրը, իրեն անունը, իրեն քուէտիթը, իրեն սօյսօփին պատիւը խաթէյի տակ կըձգէ՝ մէքամ թանկնոց ծի ու էքիփաթի համար։ Չէնէ՞ եանլըշ իմ։

Կնացէք սօշէին ուլիցը ու ազէկ տէյէմիշ արէք տեսօք ծիներ, տեսօք էքիփաթներու լծած, մէջն ալ տեսօք հագված կինիմարդիք, աղջիկներ ու լէվէնտներ, որ շըփանալէն ասքով անքով կը նային ու կիտինքի՝ աշխարքը իրենցն է... ամա (խօսքս միտքերդ պահեցէք) հինկ տարի չի քշիլ որ՝ նացամէն շատերուն առանը չէ քի ռիսաք, մէքամ պըզով չիս կուտնուլ, ու ինքերը տէրերը վո՞վ կիտէ ինչ հալի մէջ կըլան։

Ծի ու էքիփաթ ասած պանըտ պիտի խեքքով խուլամիշ ըլաս։ Մեզի պէս էրեկվան կունտ-ապուր ուտողներ չէին փամէշչիքները. ամա նայէ, աս օրվա օրըս մէկ մանէթի համար աթլա կուտան զաւալըները։ Ատ տէրէճէին հասցուց նացա ծիին ու էքիփաթին հավէսը. մէմալ սայախլուններուն աղլի իրեք կաղնոց պոչը։

Հայ, հայ, թէզ պաց աչքըտ. քանի որ ուրիշները պացած չին։

ՊԱՊԱՃԱՆ ՄԱՍՆԶՐ.

Մէկ էսլի ու էփպէի զէնկին մարդու համար կա- սինքի, ասկէ մէկ տարի առաջ միտք ունի էզիլէ, իրեն ալայ ունիմ-չունիմը մեր քաղաքին փէշքէշ անելու, որ նարա մեռնելէն էտե, նարա թողուցած ստըկին այլը- խովը մեր տեղի էօքսիւզ տղաքը վարժըվին: Ամա, եփօր մեր տեղի քաղաքական վարժատունը առօք-փառօք կը պացվինը՝ մեր աղլի զէնկինը, սէօզտէ, խայթ կըլայ, անելու նիէթէն վազ կուգայ, միտքը կը փոխէ ու ան- կէ էտե քաղաքիս շահին ու մեր խարիպիկիտ, էօքսիւզ, չըպլախ տուղոց համար մէմալ հէշ կալածի չի պանալ: Աս խապէրը էփպէի ատեն կը քալէր քաղաքիս մէջը. ամա, ինչ սուտ ասիմ, իրմէն, կոյա ատ կտակ անելու միտք ունեցողէն, անկաճօվըս լսած չէի: Կիտէիքի՝ սուտ պան է: Ինչպէս կըլայ որ՝ ան օրերը աղլի մարդուն ռաստ կուգամ: Պարով—Ասծու պարին:

— Ան չէ ամա, կասիմ մարդուն, խօրդէ, տուն է- ղիլ է միտք ունեցիլ իս ունիմ-չունիմդ քաղաքիս նիէթ անելու, ամա եփօր քաղաքական վարժատուն պացիլ իննը՝ խօսըէտ ետ տառցիլ իս, ու մէմալ աղէկութին ասած պանդ միտքէտ պիլէ չիս անցընուլ:

«Հա, ասաց Կէվօրք աղան. ես սիֆթէ, խօրթ է, ատպէս միտք ունէի, ամա եփօր քաղաքական վարժա- տունին պացածը տեսայնը, ինչ մեղքըս պայիմ. փոշ- մընցայ:

— Ինչո՞ւ փոշմընցար, ասի. չէրի փոշմըննալ պէտք չէր, հապա ինծի հարցնուսնը, ատկէ էտե տահա աւելի պիտի տաքնայիր, զէրէ աչքովըդ տեսար, որ աղէկութիւն ասած պանըդ, ինչպէս կասիննը, ծովնալ ձըգիս՝ չի խըղդվիլ, տուս կելլէ: Փառզին չիս էրթալ, եթմիշ հինկ-սէքսէն տարվայ ստակը, որ ամենքս կորած կիտէինք, մէմալ նայիս լուս աշխարք էկաւ, ֆայտալը պանի պէտք էղաւ ու հարուրաւոր, հազարաւոր տուղոց ու նացա պապաներուն պահթաւորութիւնի սէպէպ պիտ լայ...:

«Ատ հէքիաթները մենք չօխտան կիտինք, որ վարժատունը հարուր ու հազար տուղոց սէպէպ կըլայ, ամա պահթի չինէ ամպահթութիւնի-ատ չտէ չիտինք: Ասմէկ: Մէմալ որ՝ Մասեհ պապածանը իտա ստակը ու ինա միլըը որ քաղաքիս ձըգիլ էնը՝ վարժատունին անունը տուվիլ է, չէնէ տուված չէ:

— Չիտիմ, ասի:

«Տուն չիտիսնը, ես կիտիմ, ասաց Կէվօրը աղան. չտէ իմացիր. Մասեհ պապածանը վարժատունի անուն տուվիլ է, մէկի ալ չէ՝ երկուսի. մէկը պիտ լա էղիլ է Մեսրոբի անունով, մէկալը՝ Սահակի ու յատուկ իրեն ծեռքով քսան-էստուն տապրա իշիլ է իրեն կտակին մէջը, ու ատ կտակէնալ հինկ սիւրէթ, սէօզտէ, հանիլ է ու հոս-հոն պաժնիլ է, որ պանին մէջը իշկիլ չի մուտնու տէյին, որ մեր նախըութանին մէջը, սուրբ Լըսաւորչին մահլան, էրկու հատ վարժատուն պացվի, ինչպէս ասի, մէկը սուրբ Սահակի անունով, մէկալը՝ սուրբ Մեսրոբի. ատ վարժատունները պիտլա էղիլէ (անկաճա աղէկ պաց) մեր Վեհափառ Կաթողիկոսին հրամանին և մեր տեղի առաջնորդին կառավարութիւնին տակը, զէրէ, ինչպէս հէլպէթ կիտիս, սուրբ Մեսրոբը ու սուրբ Սահակը մէ-մէկ կիտուն ու մեր հային մեծ-մեծ աղէկութիւններ անող հոգեւորականներ էին՝ մէկը եպիսկոպոս, մէկալը կաթողիկոս...:

— Էտե՞, ասի:

Աս որ ասի՝ մարդուն սիրտը էլլաւ «Հօրքս ցաւը
էտե... էտեա ճրնէ... էտե դուք ինչպէս կատարեցիր
օղորմելի պապաճան Մասեհին կըտակը: Նա ծեղի հրա-
մանը տուվիլ էր քաղաքական վարժատուն պանալու...
մարդը շիփ-շիտակ կասէ-ու «իմ ստըկովըս միւճէրէթ
էրկու վարժատուն պանաք տէյին, մէկը՝ Սահակի, մէ-
կալը՝ Մեսրօբի. նա ծեղի քաղաքական վարժատունի
անուն տուվիլ է որ... դուք ինչ մամաներուդ էփած
սամասն կուտիր, խե⁶ իք, չէնէ մարդ կը խեցունուք...

— Ալայը մէկ չէ ինչ, ասի, վարժատունը վարժա-
տունէ, հա քաղաքական էղիլ է, հա ժամին հրամանին
տակը. հա մէջի կառավարողը մունտիռով մեծաւոր է-
ղիլէ, հա հայի եպիսկոպոս-ալայը մէկ չէ ինչ: Մէմ
ալ որ՝ էրկու փեռատ վարժատուն ունեցիլ ինք էղիլէ,
ատկէ ինչ ֆայտա. անոր աղէկը ան չէ, որ մէքատը
ունենանք, աղէկը ունենանք...

«Ձէ, ճանս, ասաց Կէվօրք աղան, մէկ չէ, խօսքի
վրայ՝ կօլօխդ-ալ կլօր է, խապախն-ալ կլօր է. ամա
արի նայէ որ՝ կօլօխըտ խապախ է ասիմ-նը՝ սիրտըտ
պէթէր պիտի ցաւի ինծիմէն. ատպէս-ալ՝ ինչպէս պի-
տի ցաւէր (Ասված հողին լուսաւորէ) պապաճան աղային
սիրտը, եփօր իմանար-քի՝ դուք նարա ուղեցած էրկու
վարժատունին տեղը մէքատը պիտի տընկիր քաղաքիս
օրթան ու անունը քաղաքական վարժատուն պիտի
տընիր...

— Պօշ պանէ ասածներըդ, ասի. ես ալ կիտիմ-քի՝
տուն մէկ օրինաւոր պան պիտ ասիս. չընտըլս նա ուտե-
խէն պիտ իմանայ-քի՝ մենք նարա կտակը թամամ իրեն
ուղեցածին պէս կատարած չինք, ամա թէկարան ծըռ-
մըռկիլ ինք. մարդը մեռիլէ կնացիլէ, չինտը վո՞վ մեր
կուլխուն տավա պիտի պանայ... ատ ալայը պօշ պաներ է...

«Պօշը իմ ասածըս չէ, հապա քո՛ւ ու քեզի պէս
մարդոց կօլօխն է, ասաց Կէվօրք աղան, որ տահա չի-
տին-քի մեռած մարդուն կտակը, ատէթը, ամպէս կը
կատարին, ինչպէս որ նարա կտակին մէջը կրած է-նը.

զէրէ՝ կտակ անողը իրեն հելալ քըրտինըով վաստըկած ստակը կը ձգէ. ինձիմէն ու բեզիմէն կողցած չէ։ Ատ ինչպէս կըլայ որ՝ ֆեւան աղան իրեն ստըկովը կը կըրնայ ծիարապա թախըմ անելու, մէկալը՝ հարուրներ ու հաղարներ Ռաստովին սատին մէջը վոթելու, իրեքումը՝ պալապան սարայ խորդելու ու մէջը լուսէ-լուս ուտիէ, փունճէ ու սանթուռինէ անք չի պանալու. ինչո՞ւ իտի-վոնց ասող չի կայ-քի՝ ռիսաք ու էքիփաժ մի կնիք, տուններ մի խորդիք, առֆեանքաներու հետ քէֆ մի ա-նիք, անոր աղէկը մէքամ քաղաքական վարժատուն խորդեցէք տէին. ու խեղճ պապաճանին կասին-քի՝ տուն ատ ստակդ ժամի վարժատուններու մի տալ, հապա արի մէքամ քաղաքական վարժատուն խորդէ։ Ան ալ ուտե-խէն կիտիք, որ ծեր խորդած քաղաքական վարժատունը աւելի ֆայտալը պիտ լայ ժամին վարժատունէն։ Տուք ան մոռցի՛ր իր, որ Ասված օղորմի հոգին, խօնախը, որ 45-50 տարի քաղաքիս մէջը առսըզ եազճիի պէս կեցիլ էր ու էրկու հարուր հազար մանեթներս չի կերած եա-խաներէս վաղ չէկաւ, ամա քաղաքս մէկ ֆայտա տե-սաւ նարամէն, մէջէն մէքամ շէնքով աշկերտ էլլաւ, մէ-քամ խարիպկիտ տղի պահթի սէպէպ էղաւ. մեղա՛յ Ասծու։ Շտէ ծեղի շընտխվա քաղաքական վարժատունին սիւրէ-թը, եփօր տա եալ իրեն օղորմած հոգի ախպօր իզովը էրթայ։ Ամա էրեկվայ- ասօրվայ մեր վանքին դուպրօցը (չէն կենայ, անունը անմահ ըլայ մեր Նպիփանին) ար-դըիս տասներով քըսաններով տղաք հանից մէջէն, որ շատը-շատէն, քիչը-քիչէն իրենց համար մարդու պէս մարդ ին, ու տահա մինչի աս օրվայ օրըս կայ, օրէ օր փրփրալու ու ծաղկելու վրայ է, շատ էօքսիւղներու ա-մուր տայամա է ու շատ օրքեվարիներու աչքերուն ար-տըսունքը կը սրբէ։ Ամա, խորդէ, մէջը սորվեցնողները ճակատներուն վրան աղլի նշխադքի պէսնակ պանը չու-նին, կոճակները ֆառախը չէ. իրեք չորս տարին մէմը չին չին առնուլ, ծերութները փենցի չին ունենալ (ամա, ինչեր չի աուող Ասված է, պէքիմ վանքը... պէքիմ հոգե-

ւոր կառավարութիւնը... պէքիմ սուրբ էջմիածինը...): Ես
բաղաճական վարժատունը վար զարնելու միտք չունիմ.
ամա դուք ինչո՞ւ հալխին էօսիէթ արած ստակը զաֆթ
կանիք ու կտակին մէջը կրածը պանի տեղ չիք տնիլ: Ծե-
ղի վո՞վ հրաման տուվիլ է հալխին խեղքին չի հաւնելու
ու անոր տեղը ձեր խելքը խուլամիշ ըլալու: Սիրտերդ
բաղաճական վարժատուն կուզէր՝նը՝ հազար հատը խոր-
դէիք, ծեր ծեռքը վո՞վ պիտի պոնէր, ամա տուն ինչո՞ւ
ուրիշին սարկովը բու խելքիդ փշածը մէյտան կը պե-
րիս: Հէպէթ, մարդը մէկ պան կիտցիլ է, որ յատուկ
ուզացիլ է հէմ էրկու վարժատուն պանալու, հէմ ատ
վարժատունները Լըսաւորիչ ժամին ընծայելու, հէմ ալ
նացա վրայի իշխանութիւնը, կառավարութիւնն ու հրա-
մանքը մեր Վեհափառ կաթողիկոսին ու մեր բաղաճին
առաջնորդին ծեռքը թեսլիմ անելու: Տուք ան չիտիք,
որ կտաք ասած պանըտ թէմիդ ու թամամ պիտի կա-
տարվի: Եփօր ամեն մարդ հրամանք ունենար հալխին
արած կտակը իրեն խելքին փշածին պէս կատարելու՝նը՝
աշխարք տակն ու վրայ կուգար, մարդոց արունը սէլի
պէս կըպաշչայէր վազելու, ախպար ախպօր վրայ թուր
կը վերցունէր, բաղաճներ ու տէրութիւններ եօխ կըլա-
յին: Տուն կտակ ասած պանըդ շախմ կիտիս. մեր կե-
ցած տեղը նողայի ու խալմուխի չէլ կիտիս. տուն կի-
տիս՝քի օրէնքը ըո՞ն կըլայ ու նարա կատարումը տու-
ված է էրկու սէրսէմի, իրեք շաշսընի, չորս ճիւնապէ-
թի: Եանլըջ իս:

«Կենա, ինծիմէն մեր խօլօքներուն բարև արա, որ
ես թերմաշ ստակ չունիմ նացա ձգելու, որ նաքա իմ
կտակովս... սրբին ու ստակա առնուն՝ ինչի ուզենան՝
անոր խարճին: Մարդը ասաց ու կնաց. ես պուզ կտրած
մնացի տեղս, զէրէ ազլի խուզի մարդը (Կէվօրք աղան,
ինչպէս կիտիք՝նը, ասլը թինճ մարդ է) թամամ ապան
կտուիլ էր: Խօրթ ասինք, մարդը հախ ալ ունէր. զէրէ
վո՞վ հրամանք տուվիլ էր հալխին կտակը մեր խելքը
կառածին պէս ման պերելու: Եփօր, Ասված հոգին լու-

սաւորէ, Պապաճան Մասեհը մեզի ստակը տար ու ասէր «ինչ կուզիք՝ ան արէք», ան ատենը, հէլպէթ, մենք խա-
տիր էինք չէ-քի բաղաքական վարժատունի վրայ խար-
ճելու, հապա ծովը պիլէ ձգելու. ամա մարդը հատուիճ-
հատուիճ կըրիլ է ամեն պանը ու հէչ իշկիլի տեղ թո-
ղուցած չէ (կիտիս-քի զաւալը մարդուն հոգուն մալիմ
էղիլ է) «իմ ձգած ստըկովս աս պանը, աս պանը կա-
նիք» տէին, մեզի պէտք էր որ՝ խելքերուս զօռ տալու:
Մենք կասինք-քի «մեզի բաղաքական վարժատուն պէտք
էր՝ շտէ պացինք, զօռ-ըդ ինչ է. ինչ կը կրնաս ասելու»:
Աղէկ ծեղի բաղաքական վարժատուն պէտք էր՝ տուր
ալ բաղաքական վարժատուն պացիք. ատ չէր-մի ասե-
լուդ: Հապա ծեղի ինս մինութին մէքամ բէօփիւր պէտք
լար նը՝ աղլի հինտին ստըկովը դուք մէքամ բէօփիւր
ալ կը խորդէիք. հապա ծեղի ռահաթ սօյէն բաշաթ ա-
նելու համար՝ հոսէն մինչի սուրը խաչ մէքամ սօշէ պէտք
լար նը՝ աղա պապաճանին ստըկովը սօշէ ալ կը խոր-
դէիք. հապա ծեղի բաղաքիս ծարը պէթէր պէտք ըլար
մէքամ քաֆէ-շանթան ունենալու, աղլի խարիպիկիտ
տուղոց համար ձըգած ստըկովը մէքամ տեսօք քաֆէ-
շանթան ալ կը խորդէիք (զէրէ քաֆէ-շանթանն ալ իրեն
համար գէշ պան չէ, աղէկ պան է, կուզիս նը հարցուր
մեր պուլվառին մէջը, ծեռքերը մէ-մէկ փափիռօս պըռ-
նած աղլի 15-16 տարու լէվէնտ տուղոցը, նաքա բեղի
կասին որ «քաֆէ-շանթանն ալ էփպէյի ֆայտալը պան
է». տացա եալ չի հաւատաս նը՝ հարցուր փախ տուված
կէնճ հօռնիշնաներուն, նաքա եալ կը վկային՝ որ Լըսա-
ւորչի վարժատուներէն աղէկ է մէքամ տեսօք սալխըն
քաֆէ-շանթանը, իլլայի ամառվայ տաք ու մութիկէլ գի-
շերները): Խօսքըս ինչ էրկընցունում, բաղաքս մեծ ու
աղբատ է, ստակներս քիչ է, պէտքերս շատ է, ինչ պի-
տի անինք, լայլած Ալիին կտակը Վալիին կուլխուն պի-
տի տընինք. Ասված տայ, մէկ օր մալ մէկ ուրիշ միա-
միտ պապաճան-աղա կուկուտնունք ու ատպէս-ատպէ-
սով պէտքերս կը թամամցունունք, ամա էնկ սիֆթէ

անպէտք պաներէն կը պաշլայինք ու պէտքականները տայմա ետքի կըձգինք—շընտըխ ինչ աճելէ է:

Կիտիմ, տուն միւճէրէթ միտքէդ պիտի անցունուս-
քի քաղաքական դուպրոցը ուտեխ, քաֆէ-շանթանը՝ ու-
տեխ: Ես ալ քեզի կասիմ—քո խելքդ՝ ուտեխ, Մասեհ
Պապաճանին խելքը՝ ուտեխ: Ձէ-քի քաղաքական վար-
ժատուն, մէքամ պալապան ունիվեռսիթեթ պերէիր կայ-
նեցունէիր քաղաքիս օրթան-նը՝ կէնէ Պապաճան Մասե-
հին ու ամեն շիտակ ու խելօք մարդոց տիմացը մեղա-
պարտ կըլայիր, զէրէ քու արածըտ օրինազանցութիւն է:
Կտակ ասած պանըտ օրէնքով հաստատված է. կտակին
մէջին կրածը շիփ-շիտակ, առանց սաղի ու սօլի ճըկվե-
լու կատարելը օրէնքով հրամայված է. չունքի պապա-
ճան-աղան հրամայիլ էր ժամի էրկու վարժատուն պա-
նալու՝ մէկը Մեսրոբի, մէկալը Սահակի անունով-նը ու
տուն անոնց տեղը հէմ մէկը պացիր, հէմ ալ նարա կա-
ռավարութիւնը աշխարհական մարդոց ծեռքը տուվիր-
նը, տուն մեղաւոր իս ու քու արածդ օրինազանցութիւն
է, ու ամեն օրինազանցութիւն օրէնքով պիտի պատճըվի:

Կիտիս քեզի ինչպէս կը պատճին: Ձիտիս-նը լըսէ:

Մէմը որ՝ շինէնկէրի քաղաքիս մէջը մէքատ մարդ-
ունիմ չունիմը, ես ունեցածին մէկ փայը քաղաքիս փէշ-
քէշ չի անիլ, զէրէ նա արդըխ կիտէ՝ որ դուք նարա
էօսիէթը կատարելու չիք, հապա ծեր խելքին փըշածը
պիտի անիք: Էրկուսումը որ աշխըրքիս էրեսը ինչխա-
տար պան հասկըցող «խօլօք, շիտակ, կիտուն, օրէնք
կիտցող մարդ» կայ՝ ալայը մեր վրան պիտի խնտան, ա-
մենուս թէնթէք պիտի ճանչնան ու տայմա պիտի ա-
սին-քի մեր տեղի հայը աղէկութիւնի կին տնող չէ, ա-
ղէկ մարդոց խաթըր ճանչցող չէ: Իրեքումը որ՝ մենք
մեր խարիպիկիտ տուղոցը պերնին հացը մեր ծեռքովը
կըտուեցինք ու ճուհուտին տուղոցը պողազը կըռեցինք
(տուն մէմը սապու արա, 4-5 տարիէն նախշուանին մէ-
ջը ճուհուտները մեղիմէն մէմը-մէմալ աւելի կըլան):

Տուն մէմը փորձէ օրդուտ ճուհուտին վարժատունը

խօթելու, կառնողն-մի։ Պապաճան աղան քեզի հրամանք արբի էր հայ տուղոցը նեղ անել, ճուհուտին տուղոցը տեղ անել։

Չորսուժը՝ քանի որ քաղաքիս մէջը հէջօլմասս մէքամ շէնքով մարդ կըտնվի մենք առ մարդումէն տարին տասվերկու ամիս թուք ու մուր պիտի ուտինք, ինչ ալ ասէնը հախ պիտի ունենայ, ամա մենք նարա տիմացը պերաններս պանալու չի պիտի կրնանք։

Հինկուժը՝ մեր հայ ախպարները, որ կը կենան Թիֆլիս, Խըզլար, Աժտերխան, Էրեւան, Մօզուք, Սթաւափօլ, Մտամպօլ, Իզմիր, մէկ խօսքով ամեն հայ մարդ, որ լսէ ու իմանայ մեր արածը՝ տայմա վրաններս պիտի խնտայ ու մեր գէշը ամեն տեղ պիտի պատմէ։

Վեցուժը՝ մեր Վեհափառ կաթողիկոսը լսէ մեր աս փալ-թափալ, առանց միտք անելու կատարած ուշէնին, որ պէթէր իրեն պատիւին ու իրեն ծեռքը Ասծու թէսլիմ արած ժողովուրդին շահին կըպիլ է նը հէջ թահ-մին չիմ անիլ, որ նա թէվէքէլի սուս կենայ ու մեր նաւրան արած ապիտը խօլայ կուլ տայ։

Օխտնուժը՝ հէպէթ մէկ օր մեր վիճակն ալ պիտ ունենայ խօմ առաջնորդ. նայէ, ասածս խորդ կելլէ, չէնէ՝ սուտ. աղլի առաջնորդը, ոտքը քաղաք տրած-չըտրած, նարա առջի հարցմունքը աս կըլա. «Ուտեխ է Լըսաւորչին պատկանած էրկու վարժատունը Սահակի ու Մեսրոբի անուններով»։ Նայինք, ան ատէնը մեր պամպարակ կլասնինքը ինչ ճուղապ պիտի կրնան տալու, որ էրեսները չի կարմրի։

Օլաւօլա մենք նարան պիտ ասինք-քի՝ «մեզի քաղաքական վարժատուն պէտք էղաւ-նը՝ աղլի Հինտին ստակը առինք ու պացինք»։ Ամա առաջնորդը (պէքիմ անկէ ալ առաջ Վեհափառ կաթողիկոսը) մեզի չի ասիլ-քի «խորդ է, առ ստակը Նախնուվանին պաշխած էր ամա՝ քաղաքական վարժատունի համար չէր՝ հապա Լըսաւորչին դուպրոցներուն, ու նացա վրայ իշխանութիւն պիտի ունենար մէմը մեր Վեհափառ կաթողիկոսը, մէ-

մալ Նախընտրանի առաջնորդը: Նայինք ատ ատենը ինչ մարիֆէթը ճուղապ պիտի տանք:

Ամա, ատկէ ալ աւելի կիտրօք ինչ կասիմ: Նէուժի-լի իսա պալապան քաղաքիս մէջը, եթմիշվերկու կլաս-նիններուն մէջէն մէքատը չի էլլիլ ու չի ասիլ-քի՝ «ախ-պար, աս ինչ հալվա էր մեր կերածը. մեզի իսա տեղը տըրիլ էին-նը՝ շիտակ պանի ուէշէնի տալու համար էր, չէնէ՝ ծուռ անօրէն գործ կատարելու...»

Կէնէ աչքը սիրիմ մեր պապաններուն, նաքա, հէչօլ-մասա, առջիմէկութ մէկ եանըշ անէին-նը՝ շուտ-մը թեզ խելքերը կօլօխները կը ժողոտէին, ու իրենց ծու-ռը կէնէ ինքերը կը շըտկէին, ատոր համար էր շտէ, որ կասէին-նը՝ հային էրկուսում խելքը սիրիմ՝ ամա, շըն-տըխվա հայերս, առջինում խելքը խօմ չունինք ու չու-նինք, արի նայէ որ՝ էրկուսում խելքն ալ չունինք էղիլ է:

1878, մարտ 4.

ՏՕՆՉՈՒՆԱԻՈՐ.

Մեր տեղի տօնշուկաւորը ան է, ինչ որ ուրիշ տեղերու չէջիտ-չէջիտ կուլեանիներուն պուֆէթը, թռաքթիւնն քէֆը, պալ-մասքէն, Ռաստովին սատին սէֆան ու շատ ատպէս էկլէնճէի տեղերը մէկ տեղ թօփ արած, մէկ պան տառցուցած՝ ամա պէտիափա, առանց ստրկի։ Սուրբին օրը մարդ չընաւորցընելը սաթթը սուտ մահանայ է. ան օրը, հէմ ինքը տունին տէրը, հէմ էկող չընաւորցընողները աղէկէն-աղէկ կիտին որ՝ ան օրը ամենէն քիչը միտքերը խեղճ սուրբին վրան է. հապա ինչի է նացա միտքը, կը հարցունէ անէմիին մէկը։ Նացա միտքը ան է, որ ցորեկը ուտին, խմին (տուն հասկըցիր՝ փաթլամիչ ըլան), սաաթը տասնէն ինչվանքի էրկուսը, եա իրեքը տունէ-տուն քալին. անկէ էտե տուն գան, էրկու-իրեք սաաթ քուն ըլան, նորէն հաքվին, կնիկ, աղջիկներ, տղաք-պան հետերը առնուն, նորէն էթան տօնշուկային տունը, նորէն պաշային կեր ու խումը, արալըխտա էրկու-իրեք փուլքա խաղան, նորէն ուտին-խմին. քիչ մը ետլ անելէն ու թէկարան պարպըվելէն էտե՝ նորէն ուտին ու խմին մինչի մէկալում օրվա էրկու սաաթը. անկէ էտե՝ նորէն սթօլին նըստին, նոր նորտէն ուտին-խմին ու խմին-ուտին ինչվանքի չորս սաաթը. արալըխտա սայեախլուններն ալ էփպէյի փռավիզի ճէպերը կըռած կըլան՝ կուտոր խուռապիա, կուտոր քոնէտիլ, ռաաթ-լօխում, նօմայ քանֆէթ, տանձ,

խունժոր ու ատպէս սաաթը չորսին-հինկին՝ բուքան տուն՝ քընհատ, պէհէզուր, աչքերը ուռած ու կաս-կար-միր կտռած, էրեսները տիփ-տեղին, վրայի հալաները ու փլածոքները ճըմռածված, լէքէ-լէքէ, սիրտերը քաց-խած, պահը մէմը բէքէռ-թլէմիշ անելէն. աս կասփի մեր տեղը տօնշունաւոր: Քանի պէթէր բէֆլի, եա բէֆսըզ է միսաֆիրը՝ անխատար աւելի պիտի ճանչնաս տունին տէրին պատիւը՝ իրեն միսաֆիրներուն արած: Վայ ան տունին տէրոջը, եփօր նարա տունէն միսաֆիրները փըխ-սան-փըխսան ետ չի տառնան, եա սաաթը տասվերկու-սին ետ գան, եա պէհէզուր էղած չի լան, եա ռախիրն, կինիրն ու փունճին պուհէն կօլօխները փաթլամիշ չի լա, վայ նարա կասիմ, նարա տունը մէմալ վո՞վ ոտք պիտի կոխէ, նարա խըզզանչ, միսաֆիրներուն պատիւը չի ճանչցող անունը մինութ-սաաթվան մէջը կը փըռվի քաղաքիս մէջը. «հարկել չիտէ-ու միսաֆիրները, խաթ-րը չի ճանչնալ-ու, մէկ ալայ-մը մարդ տունէն քաղցած-ծարաւ փախ տուվիլ է-ու, եա ինչ կիտնամ, ամպէս պա-ներ ուշտուրմիշ կանին մարդուն վըրան որ՝ ալայ-մալայ ճառէզ կանին հէմ իրեն, հէմ ալ սայեախլուին. մէմալ ատ տունին տէրը խաթիր է քիթը տուս հանելու...»

Շտէ աս է մեր տեղի տօնշունաւոր սոսածը:

Մառտին 7-ին Մակուլիոս աղային տօնն էր: Էրկա-նը տօնէն թամամ մէկ շաբաթ առաջ, նարա սայեախ-լուն էրկանը սալըխ արիլ էր, որ Ռաստօվ էրթայ, կառ-պաչօվին խանութէն տասվերկու չէշիտ կիլէնկի ու տաս-վերկու չէշիտ քանֆէթ կընէ. ինքն ալ տուռէ-տուռ ին-կիլ էր կէմէշի խայմախի էտեէ, որ հէջօյմասա հինկ մատ հաստութին ունենար, զէրէ Մուպուկ փիքէշին խայ-մախը էրկանը տօնշունաւորին օրը, չորս մատ ու կէս էղիլ է սէօզտէ. բուշուռին ու խանութի խըզմէթեա-րին պանէ-գործէ առիլ է մնացիլ է ու իրեք օր սօլախի էտեէ հոս-հոն վազցուցիլ է: Վեց հատ օշխարի խարէր կօռէլները լօփ-լօփ ազպարին մէջը կը քալէին ու ատ օրվան համար պուկերէն թէք կուտէին, ինչ է որ՝ մի-

սին վրայէն եղբ ծըլ-ծըլ կաթէր տէյին. խազի պէս խոշոր փափիները, չորս-հինկ ամիսէն վէրի, անոնց պէս նակ թեփով ու վիթըջքայով պէսլէմիշ կըլային, որ յատուկ ատ օրը հայվայի սովուսով, եա շաքարի ուռէլով՝ միսաֆիրներուն տիմաց մէյտան պերվի. փլօմպիռին համար կաթին վրայէն քաշած սլիֆքան ամիս-ամիսուկէս առաջ ապսպրած էր: Պալապան քսան-քսանհինգ ֆունթնոց ծուկը, խալօտնիի համար, ինքը Մակուլիոս աղան, հասէլէթտէն արապան լծել տուվիլ է, Ռաստով կնացիլ է ու առիլ է պերիլ է, ֆունթի կօլօխ քառսուն քապիկ տյեամիշ չանելէն: Փօլուռը խօմ եա քլուպէն ծան տուված է, եա Ռաստովին վնվ կիտէ որ միլիօնչիքին տունէն:

Մեր տեղի եանկան, տառաթ ցուցնելու լաւնը, էրկինք կետին մէկ կանէ, որ հալխին լուզուին տակը չի մնայ: Վնվ խատիր է ասելու քի՛ Մայրամ եանկան իրեն միսաֆիրներէն պան այեամիշ կանէ ու աշխրքի ամեն բարութինը (հէպէթ՝ հաւին կաթէն ու կովին հաւ-կիթէն մատտէ) չի պերիլ՝ մէյտան չի հանիլ տէյին: Նարա ինչ պանն է, որ սալթը մեր տեղը կերված քանֆէթովը ուրիշ տեղեր էռսուն-քառսուն հատ թուլայէ տուներ խօրթըվեցան ու մերերը զըրչըվեցան. նարա ինչ պանն է, որ մէկ զիաֆէթի սէպէպով նարա էրիկը ամեն տարի մոսկովցիէն թուք ու մուր կուտէ ու հալխին անունը ճառէզ էղիլ է. նարա ինչ պանն է, որ սաղ տարին տունի մանր տղաքը վարպետի հախը չի պիտի տան ու արխատաշներուն առջևը ճառէզ պիտ լան, սորվելու կիրք, կըրելու թուխթ ու խալէմ չի պիտի ունենան. նարա ինչ պանն է, որ տղաքը իրեք քապիկ չունին, որ մազերը խոթմիշ անել տան, որ Ասծու ֆէլան արարածը կօլօխներուն մէջը ժըվըռ-ժըվըռ չի քալէ. նարա ինչ պանն է, որ մախսում տղաքը չիտին ինչ ասել է շաքաթը էրկու ժում թէմիզ, քթանէ շապիկ ու վարտիք հագնելը. նարա ինչ պանն է...: Նարա փիքէշները, խատնաները, կնքամարները, սանամարները, տալերը, տալոյ

ախլիկները ու հարսերը կը փախչնան խօս նարա արած զիաֆէթին ու հարկինքին, նարա ատ պէտք էր. նա հէշ ուրիշ ցանկութիւն չունի ու չունէր, թէք որ նարա սօյ-սօփը, սիրելի բարեկամները (աս ալայը տուն կինիմարդ պիտի հասկընաս) սիրտերուն էրէցքէն ճաթին, փաթ-լամիշ ըլան: Հապա տուն ի՞նչ կիտէիր. կէնէ՞ միտքէդ կանցնէր քի՛ աղէկութիւն տէյին է ատ նարա զիաֆէթն ու հարկինքը. հէշ ամենէին. ատոր համար կաթէր որ ա-միսներով կօլօխ ցաւցնել, շաքաթներով շունի պէս լուզուն կախած, աս պատէն ան պատը իյնել, տունեային ստա-կը վօթել: Կենէ կասիմ՝ նա ատ ամեն տաղտաղան ա-նոր համար վրան առել էր, որ նորան տունին տիւզէ-նով զարդարածը, լաքէյներուն սրայով-սրայով փատա-վաթ արածը, մէզէներուն խաս էղածը, կերակուրներուն ազիզ ու թանկնոց էղածը, կինիներուն պօլ վօթվածը (կետինը չէ՛ միսաֆիրներուն պուկը) քառթի սթօլները շատ տեղ շարվածը, տահա ես ի՞նչ կիտնամ, նարա սօյ-աղզականները տեսնին, օրթաներէն ճաթին փաթլամիշ ըլան: Ա՛տ է շտէ մեր Մայրամ եանկային ուղեցածը:

Տօնէն մէկ օր առաջ փօփուռը ու լաքէյները պըռ-նըված էին, կօռէյները մորթած ու թէմըզցուցած էին. ծուկը, քուռուփաթքանները, կովին ֆիլէյը ու անոնց զահերէն առնված ու չէրէն-չէրէն տըրած էր որը քլա-տավօյը, որը աշխանային թարաքները. զաքուսքին, բալ-պասները, էրկու-իրեք չէշիտ խայվարը, իրեք-չորս չէ-շիտ պէնիրը, չորս-հինկ չէշիտ ծուկը, օխտը-ուլթը չէ-շիտ ինա զակուանիցէն էկած թէնէքէյէ խուլթիով պա-ները, որին ստակ այեամիշ չինք անիլ, կառնունք ամա՛ պերաններս անոնց համը հէշ առած չէ, պէքիմ անոնց ուտելու եօռուխն ալ չիտինք, անխատար-օր՝ իլվանի համար մէյտան կը հանինք, որ զաքուսքիին սթօլը թա-մամ հարուր մանէթնոց ըլայ, որ Մուխալ ազային նշա-նածը չի չփանայ քի՛ իմ զաքուսքայիս սթօլը թամամ հարուրնոց էր, ամա քուկըտը եթմիշ հինկնոց էր տէ-յին. անկից էկար՝ զաքուսքիի համար կառնունք աղլի

պօյեալամիշ արած խողի պալան, աղլի քէֆալը, որ ու-
տելու ատեն հէշ կուլ տալու կրցած չիմ չոր էղածէն,
հօտն ալ քիթիս կպչիւնը, ախաշը՝ միտքէս տայմա դէշ
պաներ կանցնի Մոսկովի աղլի սելեթըային պէսնակ.
անկից էկար՝ ինա փրքուլի կասին, ինչ հօրա ցաւը կա-
սին, որ պերանդ առնուսնը՝ ալէֆի պէս կէրէ. ամա
վար թուքնելու խատիր չիս, զէրէ տեսնողը՝ «նայէ նա-
յէ ինչպէս չտես է» կասէ, լայլած կուլ պիտի տաս,
հազար տապրա տունին տէրօյը քիւֆիւր անելէն, անկէ
էկար՝ աղլի հինկ մատ հաստութին կէմէշին խայմախը,
քոֆն ալ իստիր ախպօր պէսնակ սօլախը, որ մեր տեղի
մարդը էրկուսն ալ վրայ վրայ կըտնէ՝ ամպէս կուտէ-
«նայէ իմիշ ինչպէս վըուսով մարդ իմ. ամեն պանէ
տեղեկութին ունիմ». անկէ էկար՝ ճանս կէմէշի կարազը,
էրկու-երեք չէշիդ քանֆէթ ու կիլէնկի. մէքամ ալ պա-
ցըռ պիւրօէ վաղի մէջ տանծ, խունծոր ու խափօշ Կէնէ
ան սթօլին վրան, դէպի ծարին սէմթը, շարած կըլայ
էրկու փօլք փրթիլքաներու մէկը թանկնոց ռախիներով,
մէկալը կինիներով: Ա՛ս է չտէ մեր տեղի զաքուսըային
սթօլը, որ ինչպէս ասիւնը, էնկ քիչէն հարուր մանէթ
կածէ. ամա անոր հարուր քանին ու հարուր հիսունին
ալ ռաստ էկիլ իմ:

Մէկ օր ճանս, հայնակ տպած կազէթին մէջը կը
կարդամ որ կազէթ հանողները, փաթիփաչիք քիչ ունե-
նալուն սէպէպով պէթէր նեղութին կը քաշին, ու կը-
խնդրին իրենց հայ ախպարներէն, որ իրենց ծեռքերէն
էկած եարտըմը անին, հալխին մէջ տաղլմիշ անին կա-
զէթը, կուտոր-մուտոր ստակ թօփ անին, որ նացա
ֆայտալը գործը եօխ չիլայ: Ես վրաս պարտք կըտնիմ
(չունքի ամեն պան հասկցող մարդու, որ ինքը իրեն
առանց ամընչնալու մարդ կըրնայ ասել, ատ ու ատպէս-
նակ բանը սուրբ պարտքէ) մեր աղաներուն անկածը
ձգել ատ՝ ու նացա սիրտը տաքցնել դէպի ատ աղ-
գային գործը: Ու կերթամ մէկ աղայի «ասպէս-ասպէս
պան է, կասիմ, լողաց իմ, որ հրամանդ տարին տա-

րենական տասներհինկ-քսան հազար մանէթ կը վաստը-
կիս (Ասոված տայ այսօրէտե վաստակդ մէկը մէկով ըլայ)
ան ալ լսողաց իմ, որ ատ վաստակիդ վրայէն իրեք
հազարը տունիտ մէջ կը խարճիս (հելալ բեզի), մէկ
հինկ-վեց հարուր ալ, պէքիմ, ամպէս կը թապլիս քլուպի,
բառթի պանի. ինչ կըլար որ 10 մանէթ ալ աս ֆայ-
տալը (մչակին փաթփիսքային) պանին համար ճէպէտ
էլլէր: Մեր աղան (Ես աղա կասիմ-նը՝ տուն սնլթը
զէնկին հասկըցիր, ուրիշ պան չի հասկնաս. ան էվէլքի
ատենն էր, որ աղա կասէին ու օղորմած, ճէմերտ,
սօյգատէ, բիպիրլը մարդ կը հասկնային) աս խօսքերս
որ լսեց՝ դիփ-տեղին կըտռեցաւ, կ'իտիս-բի խապէր
առաւ-բի՝ տունըտ տեղըտ, ամպարդ ալայ պարիով էրիլ
է տէին: Խօսքս ինչ էրկնցունում, ինա մինուլին պեր-
նէն ամպէս կըռտի ու բիթի... ուտողի խօսքեր լսեցի,
որ ասխալթը մարդուն ծեռքը տապախը պիտ տայի, որ
էրթար ժամին տուռը մուրալու,

Տաալ-տասնը հինկ օր վրայ անցնելէն էտե՝ ատ զէն-
կին աղային տօնը էղաւ: Կնացի շընաւորցունելու: Ինչ
խօսքս էրկնցունում, կէս սաաթվան մէջ մըանող էլլող-
ները հէջօլմասա քսանհինկ մանէթի, կանելէն, կինի
խմեցին, զերէ եփօր ներս մտան-նը՝ էփպէյի հարբած
էին ու մեր զէնկին աղան ատ խատար ստըկի կինին
հաշուէ զօռով պուկերը կուլէր: Եփօր նացա զօռ անող
չի լար-նը՝ մեղքիտ տէրը ըլամ որ միսաֆիրները խիստ
խունտում պիտ լային, արալըխտա զէնկինին քսանհինկ
մանէթն ալ սաղ պիտ մնար: Շինտը տեղը չէ՛ իտա ա-
ղային. հարցունելը «Հա բէֆլի մարդոց նոր նորտէն հար-
բեցուցիլ իս, հա իտա խատար կինին այեախլօրը վօ-
թիլ իս՝ ալայը մէկ չէ. անոր աղէկը ան չէր, որ ատ
քսան հինկ մանէթէն տասը՝ իտա կազէթին համար
խրկէիր, որ իտա կիտուն, ճանտան, կէնճ ու ազգին ֆայ-
տալը մարդուն սիրտը շահած ըլայիր. մնացած տասնը-
հինկն ալ բէսայիտ մէջ մնար»: Ամա արի նայէ որ մար-
դուս խելքը ստակ վաստըկելուն մէջը չէ էղիլ է, հա-

պա ստակը խաբճելուն։ Ատ թիաց տեղիս մարդոց խելքը պէթէր թօփալլամիչ կանէ։

Ան օրերը, կենէ առ կազէթին սէպէպով մէքամ ուրիշ զէնկինի ալ պէթէր աղաչեցի. տարամէն խօս ամպէս եօռըխսըզ խօսքեր լըսեցի, որ մարդոց պատմելու լամնը՝ եւն ինծի սուտղուրուց պիտի ճանչնան, եւն ան զէնկինին չուվանով կապելու խեւ։ Կազէթի համար տասը մանէթ մեղըըցողիս, տարին էրկու-իրեք հազար սաղ ու սօլին թապլելը մէկ սթաքան ճուր խմելու պէս մէկ պան է։ Ամա ան ես տեղով կիտիմ, որ եփօր պանը աղլի զաքուսքային ու յարկինքին գայնը՝ աս աղան ալ էրեսը չամուռին զարնող մարդ չէ, ու առթիաց՝ մեր տեղի աղաներուն պատիւը պէթէր ամուր կը պայէ, կօյեա՝ տունը մարդ համեցէք անել, ու փըխսան-փըխսան, քօռ հարբած, պէհէզուր, սիրտը քացխած ապուլ տալ իրեն միսաֆիրներուն։ Ատ ալ մեր աղայութիւնն մէկ չէչիտն է։

Շընտըխ սըրան հասաւ կինիին։ Ամա, արի խօսքերըս կարճ կըտռինք։ Քաղաքս թէմէլ ցըքածէն վերի տահա մէքամ գիրքի խանութ ունեցած չինք. մէքատ մատենադարանի պէս պան տեսանք, ան ալ մօրը փորը օխտն ամիս կեցած տղու պէս՝ մէմը ծնածը լսեցինք, մէմալ մեռածը. քաղաքիս մէջը մէկ շէնքով վարժատուն չորս տարիէն աւելի օր տեսած չէ, եօխ էղիլ է, կնացիլ է, քաղաքիս մէջը մէքհատիկ առուտուր ամուր թէմէլ ցըքած չէ ու օխտը տարիէն աւելի օր ունեցած չէ, քաղաքիս մէջը մէքամ պազիրկեան ստըկի ու միլքի տէր էղած չէ (տուս տեղ զէնկինցողին հետ պան չունիմ), ամա, ատօր հակառակ, մէհանան ու խապախը, քանի կընացիլ է փրփրիլ է, աճիլ է ու տարվէ տարի աճելու վրայ է, ու տէրերուն ալ ստըկի ու միլքի տէր արիլ է։ Ինչէն է սա։ Միտը կանիմ, միտը կանիմ խելքս պան չի կտռի։ Վարիսէ հալխին կաւաթէն հեռու ըլալէն է. ուրիշ հէչ սէպէպ չի կայ. զէրէ մեր հալխը խըման ըլարնը՝ քարվածքներուն վրան, սօխախներուն օրթան

փռված-պառկած պիտ լար. չունքի ատ պանը չի կայ-
նը՝ մարդուս հոգուն ալ մեղքէ թահմին անելը քի՛ մեր
հալիւր խրման է, հարբան է, խումին ու կաւաթին մո-
տիկ է տէյին։ Ատ խօմ ատպէս. ամա ինչէն է, որ աս
մօտիկ տարիներս պէթէր շատցիլ է մեր տեղը վա-
տեանքան, տամլան, թըխնէֆէսը, քաթառուր ու ասպէս
չէշիտ-չէշիտ ցաւեր, որ ուրիշ տեղեր, հոնի հէքիմնե-
րուն ասածէն, սալթը խումէն մէյտան կուգայ։ Կէնէ
ասիմ, խելքիս պանը չէ։ Ինչպէս ասինք-նը՝ վաղը Մա-
կուլիոս աղային տօնն է, ու նարա ճանտան սայեախլուն
կանօխմանէ խելքով, հէսապով ամեն պան հազիր արաւ.
մէմը կընաց փռալիղին աչքէ անցուց, փօլուռին ու օ-
րով պըռնած լաքէյներուն պէտքական հրամանքը նո-
րէն տուից, ամեն պան տիւզէնի պէրից, ինքն ալ էկաւ
մէտօմը եալ արաւ։ Ասծու համար ասելու է՝ խօլայ
պան է ասխատար տաղտաղայի խելք հասցունելը։ Ամա
ինքը իրեն պըռնելու չիկրցաւ ու միտքէն ալ լա-նը
անցուց «Ո՛ւյ Մարթա փիքէճիս սիրտը պիտ էրի որ՝
վաղման հարկինքս տեսնէնը. չամուռ մտած էլլածի պէս
պիտ լայ զաւալը կինիմարդը։ Հապա դուք ծուպուկ
եանկային՝ ինչպէս կինիմարդ կիտէիք»։

Մէկալում օրը, տահա լուս ու մութին, մէկ մէկի
էտէ էկան, տունին տէրոջ մեծ օրը շքնաւորցունելու՝
մէկ ալայ-մը ժամկոցներ, մահալայի խարաւուկներ, մայի-
սրաթի սթօռութներ ու տեսեաթնիրներ. անկէ էտե է-
կան քլուպին շվէցառը ու լաքէյները, որ մէկ-մէկ քը-
սաննոց առնելէ ու մէկ-մէկ կաւաթ ռախի խմելէն է-
տե՝ տէֆ էղան իրենց պանին. ետքէն էկաւ պատկերա-
հան Լուսեղէնը, որ փէշին տակը մէքամ սիւրէթ պերիլ
էր, իրեն անմունքէն՝ Տրդատ թագաւորին մկրտութինը
Գրիգոր Լուսաւորիչէն, ամա ինծի հարցունուս-նը՝ պէ-
թէր լըման էր եառոսլավի մութիւրի, որ քարը ծեռքը
պըռնած կուլխուն զարնել կուզէ մէկ ուրիշ մութիւրի,
որ նարա առջևը փռվիլէ։ Ա՛խպար, ամեն պանի վրայ
բառիքաթուռ անել լսիլ էի ամա՝ սուրբերուն վրան հէչ

լսած չէի...: Տունին տէրը մէկ փալթիննիք ալ նարածեռը տըրից ճամբից՝ միտքին մէջը հազար քիւֆիւր տանէին:

Արդըլի սահաթը իննին կերթար, որ պաշայեցին տէրտէրները ու տիրացուները գալու. ներս մտածնալ ան էր՝ ծոցերէն մէկ-մէկ նշխարը հանեցին, զաբուսբային սթօլին վրան դրին, մէտօմը սուս ու փուս նըստան՝ աչքերը զաբուսբային վրան տընկած՝ պաշայեցին տէյէմիշ անելու ու խաս խաֆալթինները ընտուլու, որ եփօր տունին տէրը համեցէք անելու-լանը՝ եանլըշի չի գան ու թանկնոցին տեղը՝ աժաննոցներէն մասնակից չիլան, ինչպէս խօսքի վրայ՝ վեց քապիկնոց սիլեալքիէն, մուխոտ քալպասէն, տունի պէնիրէն, հապա՝ չաթալները զարնին օմառին, սթուազպուռքի փիռօկին ու ասպէս թանկնոց պաներու: Տունին սահաթը ալ տուռին արալըլսէն կը նայէր ու միտքին մէջէն կասէր «իտա դուք չի գայիք նը՝ հէշ սիրտս ցաւելու չէր. շինտի քաղցած-քաղցած սթօլիս վրան պիտի թափիք, տիւզէնով շարած զաբուսբաներս ալայ մալայ տարմատաղն պիտ անիք ու աս թանկնոց պաներս մէկ միշուլթվայ մէջը օխտը հատ փորերդ պիտի ուլուք»: Զավալը կնկանը հոգիին մայիլ արածը սուտ չէլլաւ: Եփօր մեր ժողովրդասէր հոգևորականները փեշերը ժողոտեցին (հէպէթ՝ սիֆթէ մանէթնոցները ճեպերը դըրած) ու կնացին, կիտիս քի սթօլին վրայէն կէս զաբուսբան աներևութ եղիլ էր:

Պէրէքէթ վերսին, խօլօք կինիմարդը էփպէյի զափաս տահա ունէր քիլէրը, չէնէ ճառէզ պիտ լար սիրելի պարեկամներուն առջևը ու Մարթա փիքէճին պերնին մազոտարին պիտ լար: Ինչպէս ալ լանը՝ պակսորդը նորէն թամամ արաւ ժեսթեանքայով մալասօնի խայվարը խօմ նոր նորտէն իլինքցուց «փաթլամիշ ըլաք» տանէն ու ասծու աղօթք անելէն, որ մէկալում տարին էրկանը տօնը պաս օր գայ որ՝ աս միւրիւրով սուսլիքներէն աղատվի զաբուսբային սթօլը: Տէրտէրները տահա

սուփան քալօշները կը հագնէին, որ մէմալ նայիս՝ տուօկ տուօկի էտեէ պաշլայեցին միսաֆիրները գալու. տու-
ռերը պաշլեցան, մէկէնի մէկ օխտը-ուլթը հոգի նեա
մտան. սիֆտէ տունին տէրօյը շընաւորցուցին հետը
պարզօրելէն ու «մեծ օրդ շընաւոր» ասելէն, եթկէն, մէկ
մէկու. բարե անելէն, եթկէն, թիւթիւնի սթօլին մօ-
տիկցան, մէկ-մէկ պարակ փափիռօս խորթեցին, վա-
ռեցին, սրավարտի նստան ու պաշլայեցին լաֆը, հա-
վայով պաշլայեցին ու վայնայով վերջացուցին, կօյեա
խօս խալապալըխի ատեն հայերուս ալ մէկ փայ կը
հասնի, չէնէ պերաններուս մածուն կը քսին, ապուլ
կուտան...: Աստ արալըխը տունին տէրը մէկ-մէկ ռում-
բօ ռախի լըցից որը ճերմակ, որը դեղին, որը կանաչ.
«մէկ-մէկ ռախիին հետ ինչպէս իք, հարցուց: Միսա-
ֆիրները մօտիկցան սթօլին, ռումբաները առին, նորէն
«մեծ օրդ շընաւոր» ասին, էսլիններն ալ վրան աւելցու-
ցին «ամեն տարի պարով հասնինք, սաղ սէլամէթ, ու-
րախուլթինով. և այլն, և այլն, և այլն»: Ամէն» ասին
կէնճերը, կօլթ արին խմեցին ու էրեսները ծըռմըռե-
ցին, կօյեա հասկցնել կուղէին քի՝ ռախին պէթէր կու-
ծու է, խաթուիդ համար չիլար-նը՝ հէչ խմելու չէինք
տէին». անիսէ սուտ՝ ամպէս կը խմէին որ ամպէսէն
ալ աղէկ: Տահա ռախին վար կնացած չէր, որ միսաֆիր-
ները լեղիները պատռած մալասօլնի խայվարին վրան թա-
փեցան ու թըալը պերնէ-պերան իլինքցուցած, ճերմակ
շապիկներուն վրան թափթըփելէն, պերանները տարին,
մէմ ալ, մէմ ալ, ամպէս որ՝ մէկ մինուլթվա մէջ աղլի
էրկու ֆունտնոց ժեսթեանքան նորէն պարպըվեցաւ:
Քանի որ լաքէյը պարապ ժեսթեանքան իլինքցունելու
տարաւնը՝ միսաֆիրները մէ-մէկ կինի ծեռքերը՝ խաշած
ժուկին մօտիկցան. ամա տունին տէրը ասաց. «կաս-
փառս» խտա խայվարէն էտե մէ-մէկ սանթռուինին հետ
ինչպէս իք»:—Նիչեփօ, ասին միսաֆիրները, սանթռու-
ռինը որ կայ՝ բառէննօյ կինի է, փորերուս խայվարին
հախը նա տեղը կըտնէ»: Նորէն «մեծ օրդ շնորհաւոր»

ասին ու սանթուրինը պարպեցին. ու ետքը մօտիկցան խաչած ծուկին, ամեն մէկը մէ-մէկ պալապան կուտոր իրեն չինին քաշից, վրան լիմոնի ճուր լցից, չինիին քէնարը աղ ու կառչիցա դըրից, մէքամ չաթալ առաւ, մէկ տիլիմ ալ հաց ու իրեն համար մէկ քօշա քաշվեցաւ (իտա մինութին պատվելի հայիս ես խիստ կըլը-մանցունում միս կողցած կատուի, որ սէքիին տակը քաշված մոմաւէն իրեն միսին վրան խայրէթ կանէ): Խաչած ծուկը տահա թամամ կերած չէին որ տունին տերը «ծուկին վրայէն, ասաց, թիֆլիզցիները, ատեթը, կարմիր կինի կը խմին, ատ սէօղտէ, ծուկի կըխտէ: Էտե՞, կասփատա, մէ-մէկ պօռտօյին հետ ինչպէս իը»: — Նիչեփօ, ասին միսաֆիրները: Արալխտա տաս տաս-վերկու հողի նորերը էկիլ էին: Միսաֆիրներէն մէկը կաւաթը վերցուց ու «Կասփատա՛ տունին տէրօյը կենացը, ասաց ամուր ծանով, պուսվա՛, ուռա՛»: Ուռա՛, կանչեցին միսաֆիրներն ու կաւաթները չաթ, չաթ տու-նին տէրօյը կաւաթին զարնելէն, խմեցին: Էտե՞, կաս-փատա, ասաց տունին տէրը, շինտը ծեղի շունորակա-լութին անել պէտքէ, չէնէ չէ...: «Ձէ՛, չէ, ասաց Սա-րա եանկային էրիկը, մենք բու կենացդ մէմալ պիտի խմինք, ամպէս չէ՞ կասփատա» տառցաւ մէկալ միսա-ֆիրներուն: — «Ձտէլըյթէ ատալթենի, կասփատա, ասաց տունին տէրը, խմեցէք անուշ ծեղի»: — Հա՛, կըխմինք, ասին մեր պատվելի միսաֆիրները: Ատ արալըխը թէն-թէն-մէնթէն ներս մտաւ Միքիթ աղան, էրեսը ծըռ-մըռելէն ու ալլի ծուկ ուտող վարդապետին կովելէն, որ ծովի քենարը մէքամ պալապան քաղարմա խօրթիլ է-նը: Ամա չունքի Միքիթ աղային պատիւը սունտուկի ստըկին հետ չօխտան կորիլ է նը քաղաքիս մէջը՝ նարա նեա մտնելը մէկն ալ տէյէմիշ չարաւ: Էյ, ինչ ալ լանը: Էրկուսում կաւաթը ոխիլինկ լցին ու միսաֆիրնե-րուն քալցուցին: «Մեծ օրդ շընաւոր» ասաց Սարա եան-կային էրիկը, նաշեմու փաշթեննօմու Մակուլիոսու կա-րապետովիչու Ելխիճիեփու ուռա՛, կանչից: Անթիէն ալ

կօթիւները ուռւա՛ւ, կանչեցին: Էյ կասփատա, շունօրակալութիւն, ասաց տունին տէրը ու կուզէր իրեն կալաթը խմելու: «Կայնէ, կայնէ, ին՞չ աշըխմիշ կըլաս, մեղի հոսէն փախ տալ կուզիս ինչ է, ասաց կանչվըռտան էրիկը Սարա եանկային, պերնին թուքը մէկին մէկալին վրան ցըրքըտելէն. «Լսած չիս», Պօհ թռոյցու լիւպիթ, մենք մէկ-մէկ կալաթ տահա պիտի խըմինք քու կենացը, ամպէս չէ՛, կասփատա, ասաց միսաֆիրներուն:

— Նիչեվօ, ասին միսաֆիրները, խմինք-նը՝ խմինք տա»:

Մեծ օրըդ շընաւոր, մեծ օրըդ շընաւոր անելէն՝ նորէն խմեցին միսաֆիրները: Շունօրակալութիւն, կասփատա, ասաց տունին տէրը ու ինքն ալ պարպից կալաթը:

Ամմա, Սարա եանկային էրիկը ան սօյ մարդոցմէն չէր, որ մէկ տեղ մըտնէ-նը՝ խօլայ դուս գայ. ատ թիաց նա եալ թէկարան կը լմանի ախըռպալըխ վարդերես աղային, որ խմել կըսիրէ ամա՛ առանց քամփանի իրեն ամօթ կը ճանչնայ մես մենակ, փիթիլքան տիմացը տընել ու մէկ ծարէն կալաթը իլինքցունել:

Ան ալ պիտի ասել, որ խտա քամփանիճի մարդոց համար պէթէր ուտօպնի տեղ է մեր քաղաքը: Ալ ինա Ասվածածինը անցաւ-իսէ՛ արդըխ կը պաշլային, ճանս, տօները՝ Մարկոսը, Մաթիոսը, Թաթօսը, Գաբուէլը, Մուխալը, Մանիէլը, Դանիէլը, Սեղբօսը, Կիրակօսը, չիտիմ ինչ, չիտիս ինչ, էտեէ-էտե կուգան շտէ. կտակըդ առ ու սօխախէ սօխախ ինկիր. ուտելս որ արապախապսի պաց տեսար՝ շիտակ նես մտիր, սուտ խօրթ տօնը չընաւորէ (եա իրենը կըլա, եա օրդունը, եա պապայի-նը) ու անկէ էտե պաշլայէ ճանըս խըմելու: Փամիլը՛յ, մեր քաղաքին պէս քաղաք կա՞յ որ: Տուն մեր կինին ինչ կը մեղքընաս որ, Ասված պաները աշողէ Խաչուկային ու Նիկողոս-ային, եփօր ծովէն ճուրը հատնի-նը՝ նացա մաղաղիէն ալ կինին կը հատնի: Տուն մեր ստը-

կին վըճարելէն ալ մի վախնալ. մոսկոֆցիին հօրըս ցաւը կըպիլ է. նարա քովը պարին խըթլըխ է. հա նարա հետ տարին մէմը կըտուլիլ իս, հա մէկ սթաքան ճուր խմիլ իս, ալայը մէկ պանէ: Ասված օրերը էրկընցունէ մեր ատենվա ապլաքաթներուն. քիթերուն ալլի ծերանի կօտին տըրիր-իսէ՝ սևը ճերմակ կանին, կը տընին անդին:

Տէ՛ Սարա եանկայի էրիկ, քէֆ արա, քէֆ, իսա մեր տեղը կայ եալ թամամ վրատ ծեաժ է. թամամ մեր տեղի մարդը, մեր աչքին լուսը տուն իս: Խմէ, ճանըս, խմէ, հալխին մի նայիլ. մեր տեղը ամպէս մէկ վօզտուխ ունի որ ասօր վաղը ամենքս ալ քեզի պիտի լմանինք, դէրէ մեր տեղը մայիսին թաթաւին ճուրը չի-խմողին փախ կուտան, մեր տեղի մայիսի թաթաւին ճուրը կինին ու ռախին է: Ախաչը, կասիմ, մեր տեղին համար տուն էնկ նասթաեաչըյ մարդն իս, մէմը տուն, մէմը Միքիթ աղան, մէմը պօյեաճի Գաբուէլը, մէմը Վարդերես աղան, մէմը Ալիին Օվանէսը, մէմը Սանթուռին Օվանէսը, տահա էրկու իրեք պանվորի մաքլէններ կան ծեղի առխատաչ, մեղը որ նացա անունները չիտիմ: Է-վալլա, Ասված պաներըդ աջողէ, Ասված օրերըդ էրկընցունէ, դուք որ չիլայիք-նը՝ մեր քաղաքին պատիւը չօխտան կորած պիտ լար: Ամա իտա իրեքը կայ եալ, կօյեա Սարա եանկային էրիկը, Միքիթ աղան ու Վարդերես աղան—հւյ թոյթա լծելու թախումին հա—տեռ-ժիս: Փամիլըյ, իտիվոնց մէջէն մէկին քովէն կանցնիմ, ես մէկին հետ կալաճիի կըպըռնըվիմ-նը՝ կը հաւատա՞ք, խապախի քովէ անցածի պէս կըլամ, կինիին ու ռախին ֆոտը ամպէս խաֆայիս կը զարնէ որ՝ սէրսէմլէմիչ կըլամ: Նիչեվօ, պոռվօ: Պէթէր կը սիրիմ իտա սօյ մարդիք, Ասված նացա օրը էրկընցունէ, նացա լըմանները օրէ օր շատնան, որ մեր տեղի պատիւը օրդոց օրդի ատպէս ամուր պային. նայեցէք, ալլի ծեր փէչնիք Եկոռին ու քիթը կտուած սափօթնիքին, խումի դիաց, հէչ ուվաժիթ չանիք: Ամա մեղը որ՝ դուք ծեղի համար հէչ

ատէթ արած չիք, խմելէն էտեւ, մահւայ մահւայ իյնելու ու խօռոզի ծանով տաղեր ասելու. ան ատենը ծեր տիմացը չամոռ կուտէր աղլի եաղըճի Փախօմովը:

Եփօր իրեքում ռումբան ալ խմեցին՝նը՝ Սարա եանկային էրիկը էլլաւ ու «սամավարը մարած չէ՞ խօմ» հարցուց տունին տէրոյը:—Չէ, մարած չէ, ասաց տունին տէրը, ինչ պիտ անէիր որ, հարցուց մարդը արմընալէն: «Մէկ կաւաթ չայ կըլամ ուզենալու» ասաց Սարա եանկային էրիկը, աչքով անելէն ու քիթին տակէն խնտալէն: Ան ատենը ճիւնապէթ Մակուլիտս աղան ֆառղին կընաց, որ Սարա եանկային էրիկը չայ կասէ ամա՛ փունճ հասկըցունել կուզէ: «Սիչաս, սիչաս, կասփատա» ասաց՝ ու մէկալ օտան վազից: Ամա սաեախլուն չունքի նարամէն աւելի խօլօք էր, չօխտան փունճը հազիրիլ էր: Մէմալ նայիս, պանփօրը պալապան փատնոսով սթաքանները մէջը մէկ մատ ճուր լըցած՝ նես պերից ու Սարա եանկային էրիկը, պերնին շողինքը կաթկըթելէն, սիրտին խունտումէն Աղա պալիին տաղը կանչից.

Արծըթէ փատնօց, ֆառֆուռի կաւաթ,
Ըռօմին շիշան մէջը տրած.

Նազով կուգայ, տուզով կուգայ,
Փատնօցը իլինք մեզի կուգայ....:

«Կասփատա, ասաց տունին տէրը, մէմէկ փունճին հետը ինչպէս իք»:

Չէ՛մէ ասողներ էղան ամա՛ Սարա եանկային էրիկը պանի մէջ մտաւ ու անուշ խօսքերով ու շախաներով պանը ամպէս եօռըխի պերից որ ամենքը ռօմով իլինքցուցին կաւաթները ու առին «կենդանութի՛ն, ամեն տարի սաղ սէլամէթ, և այլն, և այլն, և այլն» ասին ու խմեցին: «Կասփատա, մէմէկ տահա կըլամ խընդրելու» ասաց տունին տէրը:

— Իտա ինչ ցեռեմօններ է արածըդ, ասաց Սարա եանկային էրիկը, խնդրելս ո՞րնէ, պերել տուր շտէ, քօնչիմ պալ, նազեր պէտք է որ:

Նորէն պերին, նորէն ռօմը պերնէ պերան սթաքանին մէջը լցին ու խմեցին. անկէ էտե իրեքում փունճն՝ ալ խմեցին~նը՝ արդըլի մեր աղաները հափմա հաղիր էին: Ամա տուն արի նայէ որ՝ սաաթը տասնը~մէկն էր ու միսաֆիրները հէջօլմասայ տասնըհինկ տեղ տահա ունէին քալելու:

Տիժար չէ հասկնալը քի եփօր ամեն տեղ քիչէն քիչէն մէ~մէկ, եւ էրկէրկու կաւաթ խըմին~նը՝ ինչ ֆա~սօնով տուն պիտի տառնան, ու ինչպէս պիտի կրնան իրիկվան սէմթ զիաֆէթ էրթալու, նոր նորաէն ուտելու խըմելու ու ինչվանքի սահաթը չորսը հինկը քուն չի~լալ: Ասված կարողութիւն տայ. էրկաթ պիտ լայ՝ որ ա~տոր դիմանայ: Ամա, նիչեվօ, մերոնք առպէս պաներու սորված ին. փիլաֆին պօլ եղը զարար տայ~նը՝ մեր տե~ղի մարդոցն ալ սըխ~սըխ քէֆը, տօնչնաւորը ու զիաֆէ~թը զարար կուտայ:

Ամա խորդ է, օրերը կը կարճընայ, չէշիտ~չէշիտ ցաւերու ռաստ կուգան, գործերէն ետ կըմնան, անզա~ւակութիւնը քանի կերթայ, մէջերը կը շատնայ, զաւակ~ները ցաւոտ, եարայոտ~փարայոտ աշխարհը կուգան, միտքերը կուլ, էրեսներուն կունը դեղնած.— առ որին ու~մուռն է: Օլա~օլա հէքիմ պիտի ծան տան էղիլ է. ան ալ եարամիշ չեղաւ նը՝ Խառքովա պիտի էրթան էղիլ է աւելի վարպետ հէքիմի. ան ալ չեղաւ նը՝ Տաք ճուր, եւ Խըրըմ պիտի էրթան էղիլ է. ան ալ չեղաւ նը՝ հայ~լի նայողին՝ եւ օճով աղօթողին պիտի ծան տան էղիլ է. ան ալ չեղաւ նը օլա~օլա պիտի մեռնին էղիլ է, մեծ պան: Առ եփ ալ լան նը՝ աղամօրդիս պիտի մեռնի խօմ, ասօր չէ՝ վաղը, վաղը չէ՝ մէկալ օր...: Հէջօլմասա մէ~մը նա կուշտ իրեն քէֆը կանէ խօմ: Աս փուճ աշխար~քէս ինչ ունիս տանելու քէֆէ մատտէ: Ասվածըդ կը սիրիս՝ իտա քէֆ կապին նը՝ հապա ուրիշ ինչ չէշիտ կը լայ, իտա կինի խմելը ու համով կերակուրները չէ մի քէֆ ասածըդ. ատկէ մատտէ, աշխրքիս մէջը, տահա մէկ ուրիշ քէֆ կայ ինչ է աղամօրդուս համար:

Կնա նայէ խապախները ու խառչեղենները,
Մարդիք կուտին ու կը խմին:
Կնա նայէ թռախթիւները ու կասթինիցաները,
Մարդիք կուտին ու կը խմին:
Կնա նայէ ռէսթուանները ու քաֆէշանթանները,
Մարդիք կուտին ու կը խմին:
Կնա նայէ մասքառաթին ու թիաթուին պուֆէթները,
Մարդիք կուտին ու կը խմին:
Կնա նայէ Ռաստովին սատը ու Մոսկովի չէշիտ չէ-
շիտ կուլեանիները,
Մարդիք կուտին ու կը խմին:

Տեսա՞ր ամեն տեղ ալ քէֆը՝ ուտել ու խմել է, ու-
տել ու խմել է. ուտել ու խմելէն մատտէ, աշխրրքիս
էրեսը հէջ մէկ ուրիշ քէֆ չիկայ: Քէֆ արա, հայ մարդ,
քէֆ արա, Ասվաժ քեզի օր ու արև տուլիլ է սալթը քէ-
ֆի համար. մարդըս չափալամիշ կլայ, կը վաստըլի՝ սալ-
թը քէֆի համար: Ուսում, կիտուլթին, ազնըվուլթին,
կիրք կարգալ, աղէկ-աղէկ մարդոց հետ նստել էլլել,
աշխարք տեսնել, իրեն էտեէն աղէկ անուն թողցունել,
իրեն ազգին պատիւը վերցունել—ալայը պօշ պաներ ին,
վով կիտէ՝ ո՞ր խեին հնճարածն է: Տուն ինչ կուղիս ա-
սա. ամա ես կէնէ ան կասիմ որ՝ մեր տեղի հալխը
խիստ տեղով հասկըցիլ է կեանքին կինը. «աշխարքըս
տըմակ, տուն մէջը դանակ՝ կտռէ ու կեր, կտռէ ու կեր:

Ատ կայ եալ, ամա ինչէն է՝ չիտիմ. իտա տօնչնա-
ւորին օրը հասաւ իսէ՛ տայմա միտքս մէկ պան կուգայ:
Ասկէ տասը-տասնը հինկ տարի առաջ մէքամ աղա կար.
մէկ մէկու հետ պէթէր տօսթ էինք, տայմա տունը կէր-
թայի կուգայի: Ատ աղան մէքամ պալապան տուն խօր-
դից ու էփպէի ստակ խարճից վրան: Չունքի քէֆի պէ-
թէր հալէս էր նը՝ ատպէս զիաֆէթներ, տօնչընաւոր-
ներ, հարկինքներ, զաքուքաններ սըխ-սըխ կանէր. կու-
տէինք, կը խմէինք, լուսէ-լուս քէֆ կանէինք ու ինչպէս
որ ատէթն է նը՝ սահաթը չորսին հինկին, սիրտերս քաց-
խած, փըխսան-փըխսան գալէն, տուն կուգայինք ու օ-

րերով պէհեղուր կըլայինք։ Պէթէր հօշին կուգար ալլի աղային, որ ինքն ալ, մենք ալ ատպէս քօռ հարբած կըլայինք նարա պատիւներէն։ Ինչպէս կըլայ որ՝ ալլի աղան ատ քէֆերուն չի դիմանալ, թըխնէֆէս կըլայ. անկէ եալ վատեանքա կը զարնէ, կիյնի կը մեռնի։ Կը մեռնի ամա, տուն արի նայէ որ՝ եփօր տարա ունիմ չունիմը չօթքիի կը զարնին նը՝ աղլի մեր զէնկին աղան չէքի ստակ կը թողցունէ իրեն էրփէվարիին ու մէկ ալայ մը պալա չաղաներուն, հապա քառսուն յիսուն հազար մանէթ պարտք։ Ի՞նչ խօսքս էրկնցունում, մարդը ինքը քէֆով կը մեռնի ամա, արի նայէ որ էտեէն օխտը ութը հօգի չըռ-չըպլախ մախսումներ կը թողցունէ։ Պէրէքէթ վերսին Իսայ Մառքիչին. զաւախներուն տէրութիւն կանէ, մահլային օրթան չի թողցունուլ ու մէկ կտոր հացի տէր կանէ։ Էղաւ վազ գանք իտա պօշ լաֆերէն ու իսա տօնշընաւորին խունտումին մեռելի շաւրականներ չասինք։

Միսաֆիրները թէնթէռ մէնթէռ տեղերէն էլլելու ատեն տունին տէրը յատուկ յատուկ կը խնդրէ նացա, որ իրիկվա սէմթ, սահաթը օխտին նորէն հրամային, որ մէտօմը ժամանակ անցունուն։ Միսաֆիրները կերթան ուրիշ տօներ շընաւորցընելու, տունին տէրն ալ ուրիշ միսաֆիրներ նես կառնէ։

Ասպէսով սահաթը կըլայ չորս։ Լաքէյները, պանփօրները տունը կալվին, չիրախները շանտանները տեղերը կը շարին, չինինները կըլվանան, նոր զաքուսքաններ կը հազիրին ու ինքերն ալ չին իմանալ՝ ինչպէս սահաթը օխտը կըլայ։ Սահաթը օխտը կըլայ նը՝ միսաֆիրները կամաց կամաց կը պաշլային թօփ ըլալու. սամափարն ալ նացա համար չօխտան խըփըռ-խըփըռ կեփի։ Չայը կըկըցին քալցունելու օխտին՝ ու անճախ անճախ տասնին կը վերջանայ, զէրէ միսաֆիրները համան ալայը մէկ սահաթփայ մէջ չին գալ, հապա փեռատները օխտին, կօյեա՝ կանոխկէկ կուգան, էնկ պաշերը աւելի ուշ ութնին, ութ ու կէսին, իննին, ինն ու կէսին ու տաս-

նին, ամպէսներն ալ կան որ՝ էտեններէն իրեք տապուս
մարդ չի խրկած հէչ չին գալ. զէրէ զըվտէյին, շուտ
մը թէզ լեղինները պատուած սալթը կըռտերը կուգան,
մեր տեղին փալիթիքը աղէկ ճանչըցողը հէչ կանոխկէկ
չի գալ, «նազով կուգայ, տուզով կուգայ»: Մէկ հարցը-
նողը չի կայ քի՝ իտա սամավարին առջևը իրեք սահաթ
կայնողը ու չայ խորդողը ի՞նչ հալ կը քաշէ: Ասված ա-
պաշխարանը համրէ» կասիմ միտքիս մէջէն ամէն ժուժ,
եփօր իտա մախսուժին քովէն կանցնիմ:

Եփօր չայը կը խմին՝նը՝ տունին մէջը ինա ինչխա-
տար օտա կայ՝ ալայը սթօլներով կիլինքնան ու չորս
չորս հոգի, էրիմարդ, կինիմարդ, ամա ճոկ ճոկ, քառթի
կը նստին, կինիմարդիկ ուսմսի, էրիմարդիք փռէֆէ-
ռանսի. կը հաւատարմ, ատէն ատէն անխարէր կըլան շա-
րած սթօլները որ՝ օտային մէջը ասեղ ձըգելու տեղ
չի մնալ. եփօր մէկ պէտքիդ համար տեղէդ էլլելու լաս
նը՝ հնար չի կայ որ, ինչխատար ալ մուխայէթ ըլաս,
մէկին մէկալին ոտքերը ու փէշերը չի կոխկըռտիս: «Կը-
նացի, կնեցի, ինծի էրկու փէշ, ինծի չորս փէշ, քուփիշ,
օխտը քուփա, ուղային զարկինը, վիսթ պէզ քազիրէյ,
թալօնը ի՞նչ էր». սալթը իսա խօսքերը կըլսվի տասնէն
ինչվանքի էրկուսը: Ատ արալըխը լաքէյները փատնոց-
ներով կը քալցունուն կիլէնկիներ, մէզէներ, զարուսքա-
ներ, տանձ, խունծոր ու հափող, ամառներն ալ՝ փօռ-
թօքալ:

Եփօր մէմալ միսաֆիր էրթաս նը՝ աղէկ տէյէմիշ
արա սայախլուներուն. ալ ինա հայի վարքով կօլօխը փօ-
շի կապած կինիմարդ տեսար իսէ, իմացած էղիր որ՝
սաղ սէմթը մէքամ տօպրակի խատար ճէպ ունի ու մատ-
տէ խայմախէն ու մալասօլնի խայվարէն՝ ինչ որ ծեռքը
հասաւ՝ խսփ կանէ, ճէպը կը կռէ. ախսչը որ փախալ
Աւագին խանութը անխատար չէշիտ եմիշ չի կըտնըվիլ՝
ինչխատար որ կուտնուս մեր պատվելի եանկային ճէպը:
Մէկ օր մը, ատպէս կինիմարդ, քովէս անցներն իբէն,
աղլի իլինը ճէպովը ամպէս զարկից ինծի, որ թահմին

արի քի՛ ալուրով ճուղալ կը պաւ ստըխս։ Կուրանամ կուր քալիմ որ՝ սուտ չէ ասածս։ Հէշ մէկը չի ասիլ իտա հէր-կէլէններուն քի՛ ատամ, ինչ որ կուտիք՝ անուշ ծեղի, ճէպ կըռելս ալ ո՞րն է։ Թաւախայի դիաց կայ եալ՝ մեր հալխին պէս վարպետը չիկայ։ Սուտ ասած կըլայի, ե-փօր ասէի քի՛ ալայ միսաֆիրներն ալ բառթի կը նըս-տին։ չէ, ալայը չին նստիլ. նացա մէջէն կէնճերը, նոր հարսերը, լէվէնտները, նոր փեսաները, կարճ փաթիով աղջիկները, չօնթուխ սէռթուրով մանտր տըղաքը, ե-փօր մուզիքանթներ ծան տուված, եա տունին մէջը ֆօռթօփիան չալօղներ լան նը՝ չայէն ետքը կը պաշլա-յին խաղալու։ Խաղալուն դիաց ասելու պան չունիմ, ան-խատար որ փօլքա խաղալու ատէն բավալեռը կիտէ քի պէթէր տեսօք, նավամօտնի պան է, եփօր սօլ ծեռքը վեր ու վար թէզ-թէզ կը խաղցունէ, պէքիմ իրեն խա-ղացողին հօշին ալ գայ նը՝ ամա քովէն նայողին համար պէթէր հօվ պան է։ Աս մէկ. մէմալ բատուէլի մէջ բա-վալեռը, տամին տիմացը էրթալու ատեն (որ մեր տե-ղը շէնին տեղը չէմ կասին), հնար չիկայ որ կօլօխը վար չանէ՝ եանտաուլ ծիի պէս ատալ ինչ մօտ է՝ չիմ հաս-կընալ. մեր բավալեռները շատ եանլը ին, եփօր թահ-մին կանին քի՛ տեսօք պան է արածները։ Մէմալ տէ-յէմիշ արիլ իմ որ բավալեռը՝ ալ ինա խաղաց խալսեցաւ իսէ՛ զը՛վ կանէ մէկալ տունը կը փախչի, կիտիս քի՛ է-տէն պիտի հասնին, եախան պիտի պըռնին։

Սահաթը որ էրկուսին կը մօտիկնայ՝ զաքուսքային սթօլն ալ հազիր կըլայ. սապախթան ինչ որ տեսանք սթօլին վրան՝ իրկունն ալ անկից աւելի կլայ ու պակաս չի լալ. կէնէ ան չէշիտ-չէշիտ խայվարները, պենիրները, ծուկերը, բալպանները, կէնէ ան չէշիտ-չէշիտ ու թանկ-նոց ռախիները ու կինիները։

Թահմին կանիմ որ՝ տուր մոռցած չիբ լալ՝ սապախ-թան ինչ խատար կերան ու խմեցին, անկէ ետքն ալ, աս զաքուսքան մէյտան չէկած, ինչ խատար խմեցին ու կերան. դուր մէմը մեր տեղի մարդոց իշթահը նայեցէք։

Նոր նորութեն կը թափին, ճանքս, զաքուսքային վրան, մինութ սահաթվայ մէջ իտա հարուր մանէթնոց զաքուսքայէն սալթը ծուկին օսկոռները, քալպասէն՝ կառչիցով քացախը, պէնիրէն նարա կճէպները ու խայվարէն՝ ժեսթեանքային մէջը տակուցըը կը մնայ, թանկնոց մատէռէն, խերեսէն, լաֆիրթէն, ռէյնվէյնէն էօքսիզի պէս նացա պարապ պուծիլքաները կը մնան։ Իտա պանը կը տեսնուժ նը, ամեն տապրա եալ արմընցած կը մնամ ու ինքս ինծի կը հարցունուժ. «վուտեխ կը պարպըվի իտա խատար պանը. ա՛ս փոր չէ, թամամ տիպը հանած ֆիշի է ու»։

Զաքուսքայէն ետքը, մէկ սահաթ կանցնի ու չի անցնիլ՝ ուժինի սթօլը կըցդին։ Տահա՛ պիտ ուտին» կը հարցունէ պէքիմ աճէմին մէկը։—Հապա, ճանքս, կապինք մենք ալ, տահա պիտի ուտինք... զէրէ ինչվանքի աս ատեսս մենք տահա օրինաւոր, ինչպէս որ պէտք էր նը, կերած չինք, հապա սալթը իշթահներուս հետը էրէշմիշ էզիլ ինք։

«Հապա՛ սապահթվան հարուր մանէթնոց զաքուսքան, հապա իրիկվան յիսուն մանէթնոց չայը ու մէզէն, հապա՛ աս նոր մեր կերած հարուր մանէթնոց զաքուսքան ատ հէչ պանի սըրա չիս տընիլ ինչ»։ Հէպէթ չիմ տնիլ. ան ին՞չ պանէ որ. տուն հէչ լսած չիս, որ ինչ որ ուրիշները կուտին ու կշտանան՝ ան մեր տեղի հալխը պուռնութիի պէս կըկրնայ քիթը քաշելու։

Տուն մէմը նայէ, եփօր մենք սթօլ կը նստինք նը, ինչ ուտելու ու խմելու իշթահ կունենանք. ափուճիտ պէս էրկու մեծութինով ծոկը մի ասիմ, եուժրուխտ խարերով եզոտ կօռելին միս՞ը մի ասիմ, փափին վեց փայ արած անոր մէկ փայը մի ասիմ, պուտ՞ինը մի ասիմ, անկէ էկար, փուռը տըրած պալպաան միսին տիլիմը մի ասիմ, հաւին քաթլէթը մի ասիմ, փլօմպիռը ու ժիլէյ՞ը մի ասիմ, էնկ վերջն ալ եուժրուխէս մեծ խունծօրն ու տանծը մի ասիմ։ Ան ալ կիտցիր որ, հէչ մէկ կերակուրը, ծուկը մի էզիլէ, փափին մի էզիլ է՝

առանց սօսուսի փատլիվբայի ու թուռչիի չի լաւ։ Ամեն չէշիդին էտեէն ալ մէ-մէկ, եա էրկ-էրկու ոռւմբա թանկնոց, կուտրուկ կինի խմելէն ետքը շտէ՝ ամենուս բէֆը իրեն տեղը կըլայ։ Սահաթն ալ կուգայ թամամ չորսը կըլա։

Շինտը տուն հարցուր՝ միսաֆիրները ինչ հալի ին։ Ծարէ ծար եա քօռ հարբած, եա հարբած, եա էնկ խըթ կինի խուլամիշ էղողը՝ պէթէր բէֆլի։

(Վայ, վայ, վայ, վայ, ալայ մալայ մուցայ ասելու քի՝ չայէն ետքը, ատէթը, փունճ մէյտան կը պերին ու մարդայ կլօխ օխտը ութը կաւաթ չի խմցուցած՝ տունին տէրը համեցէք ու զօռ անելէն վաղ չի գալ միսաֆիրներուն եախաէն)։ Ամենին քունը կը տանի, պէթէր պէհէղուր ին. սիրտերը քացխած, վիրա քէքէռթլէմիշ կանին, խուսի ալըշմիշ չէղօղներուն սիրտը խաղ է, ամպէսներն ալ կան որ՝ դիմանալու կրցած չին՝ միսաֆիրներուն առջևը հօռռ արիլ ին ու ալայ կերածն ու խմածը, խառմախառը չէլէք չէլէք վար վօթիլ ին կետինը փուլ ին, ամպէս որ՝ կոխելու տեղ մնացած չէ։ Օտաները մուխով իլինք. աղլի վոթած պանին քացխած ֆոտը, բէֆլի մարդոց նէֆէսին ֆոտն ալ վրան աւելցուր՝ թամամ էնկ վար սոյ խապախը տիմացդ կուգայ, որ նես մըտար իսէ՝ մէջի ֆոտը պիզի պէս քիթըդ կը ծակէ։

Շտէ մեր տեղի զիաֆէթը, որ ամեն մարդ սուրբ պարտք կը ճանչնայ, հէջօլմասա տարին մէմը, իրեն տօնին օրը կատարելու, իրեն աղիզ պարեկամներուն խաթրին համար։ Մէկալուս օրը միսաֆիրները պէհէղուր, քընհատ, հիւանդ ին, էրեսները տեղնած մեռելի կուն կըտուած. մէկ շաբաթէն ճօրով մօրով այմիշ կըլան զավալները։ Ինքը տունին տէրը ու նարա սայեախուն, շունի պէս տանճըվելէն մատտէ՝ տահա էփպէյի ստըկէ եալ պաժներվեցան առանց մէկ ֆայտայի։

Ասօր անունը շտէ մենք բէֆ կասինք, ու ատ սոյ բէֆը հարուր մանէթէն պըռնած, ինչվանքի չորս հարուրին տուռն է։ Ատ սոյ բէֆին համար մենք, եփ ալ

լանը, ստակ կուկուտնունք։ Ամա աղէկ պանի համար, խօսքի վրայ՝ օրդուն ու ախչիկան ուսումի, գիրքի, թուղթի խալէմի, մէքամ կաղէթի, մատենադարանի, բարեգործական ընկերութեան անդամ կըրվելու, հայ գաղթականներուն համար փատփիսքա պանալու, որ տարին յիսուն մանէթ ալ չի անիլ՝ մենք ստակ չունինք։ Սալթը ան ատենը միտքերս կուգայ որ՝ տարին քէսաս տարի է, առուտուր չիկայ, ռաժայը գէշէ, նալօկը շատէ, չիտիմ ինչ, չիտիս ինչ կալի շարականներ։

Անկէ ետքը կարմընանք որ՝ ուրիշ ազգերը մեզի չին կովիլ, չին պատվիլ, տայմա մեզի գէշ կասին, վրաներս կը խնտան, ու չէնքով մարգոց սըրա չեն տնիլ։

1878 Ապրիլ 1—8.

ՀԱՊԱԻՆՈՒ ԳԼՈՒԹԱՐԱՆԻ ՊԵՏԻՆԻ ՄԵՋԻՆ.

«Աս չէ, ան չէ, հապա ինչ վարժատուն պէտք է մեզի», կը հարցունէ, պէքիմ մեր տեղի Հայը:

Սիրական ազգակից ու տրենակից, մեր սիրտին ամենաթանկագին Հայ ախպարներ, ծեղի ան վարժատունը պէտք է, որն տուր արդըլն ունիք ծեր աչքին առջեւը, որ շուտով իրեր տարի կըլայ, ծեր օրդոցը իրեն ծնողական կիրկին մէջը առիլ է, մայրական սէր ու էմէկ կը ցուցունէ նացա, ու ծեռքէն հասածին չափ, ուժը հասածէն աւելի, կը թափէ նացա վրայ խահր ու աշխատանք: Ամա մեխը որ տուր ատոր ֆառղին կնացած չիք. տուչմանին ֆեսերէն խաբված, մոլորած, ծեր աչքը տուժան կապիլ է, տուր չիք տեսնիլ. չար մարդիկ, ամեն պանի վրայ գէշ ու իշկիլոտ աչքով նայողները, ճեր անկածը ծուր կռիլ ին, ու ատոր համար ալ ատ վարժատունին համը ու կովասանը չի հասնիլ ծեր անկածին: Մեղըը որինն է: Մենք ծեղի չինք մեղդրիլ, մենք ծեր վրայ հէշ չինք տօտօվալ, խեղճերըդ տուր ինչ մեղը ունիք, հաւատը ծեր մէջը տահա կորած չէ. ինչպէս օր տուր ինքերըտ թէմիդ իքնը՝ ամպէս ալ ամենին թէմիդ կը ճանչնաք: Մեղըը նացանն է, որ ծեղի խաբելու, մեղի դարար հասցունելու ու սուրը էջմիածինին Աթուին տակը լաղըմ փորելու համար՝ ծեր աչքէն հեռու կը պային ծեր յատուկ, շիտակ պարեկամներուն: Մեղըը ան մարդոցն է. իմացած էղիք: Կարճ ասիմ. քաղաքիս

Հոգևոր դպրոցն է ան վարժատունը որ հէմ ծեղի ծեր մուրատին պիտի հասցունէ, հէմ ծեր օրդոց տիմացը պահթի ու աճողութիւնի տուռը պիտի պանայ, հէմ ծեղի մէկ օր ամեն օտար ազգերուն առջևը պատմաւոր մարդիք պիտի տառցընէ, հէմ ալ ծեղի ետ պիտ տայ մեր պապերուն ան կոված անունը ու նամը, որ մեր օրերը, մեղք, հազար մեղք, աս ամընչնալու, ամօթներէս կետինը անցնելու տէրէճէն հասիլ է:

Հոգևոր դպրոցը, սիրական հայեր, ծեր վրան ծանաւոր ծանառ տունի նալօկներ տնելու չէ, տեղերըդ ու հաթ կեցիք, միամիտ էղիք: Հոգևոր դպրոցը ծեր քաղաքէն 15 հազարնոց տունի փաշինքայի խարճ ուզենալու չէ: Հոգևոր դպրոցը ծեր քաղաքէն տարին տարենական 30-40 հազար մանէթ (պէքիմ աւելի եալ) խըղթելու առնելու չէ, միամիտ էղիք, խասէվէթ մի անիք: Հոգևոր դպրոցը ծեր օրդոցմէն պահանջելու չէ, որ նաքաքէութիկ հագված-ղըքված ամեն օր քլաս մտնին (մէմը աղէկ համպրելու լաք-նը, ատ ալ էփպէյի խարճի տուռ է ու հասարակին շատին կարողութիւնին հասնելու պան չէ). տահա ինչ ասիմ: Հոգևոր դպրոցը ծեղի հէմ աժան պիտի նստի, հէմ աւելի շուտ, աւելի եօռըխով ծեր օրդոցը ան մուրատին պիտի հասցունէ, որ դուք ուրիշ սոյ ու ուրիշ անունով վարժատունէն իւմէտ ունիք. թէք որ արիցէք մէկ մէկու խօսք հասկընանք:

Հոգևոր դպրոցը ատէնով պիտ ունենայ մինչի ութը քլաս. վեց քլասը պիտ լայ կիմնազիի եա օրթախարէր վարժատուններու քլասներ, մնացած էրկուսը հոգևոր ուսումներու, ամպէս որ հասարակին օրդին վեցում քլասէն էլլէ ու մէկ տարի ալ թէկարան ինքն իրեն վարժըվի, քաղվածք անէ ու կուտոր-մուտոր չիմացածները թամամցունէ-նը, ես կիմնազիի աթեսթաթ կառնէ, ես չիտակ ունիվեռսթեթ կը մտնէ. հոգևորական ըլլալ ուզեցող տղան, ութնում քլասէն էլլէնը, համան չիփ-չիտակ տիրացու, սարկաւագ կըլայ, անկէ ետքն ալ տեղ պացվի-նը, առանց մանսարներու, առանց մէկին մէկա-

լին ոտքը պագնելու, պատվաւոր, կիտուն, արժանաւոր, խելքը պաց էրեսը ուղ ու ամօթով տէրտէր կըլայ: Տահա ինչ կուզիր: Հոգեւոր դպրոցը, Տէրս աղօղէ նը, տահա ուրիշ պաներ պիտ տայ քաղաքիս, որ հէչ մէկ վարժատուն ինչպան աս օրս տուված չէ ու տալու եալ ծանչի լսվիւ: Հոգեւոր վարժատունը պիտ պանայ 4-5 զէնիաթի քլասներ, որ ամեն աչկերտ՝ մեծ-պզտիկ, զէնկինաղքատ, հարուստ, հէչօլմասայ մէկ-էրկու զէնիաթ սորվենայ, որ մէկ օր նացա համար օսկի ապրուման պիտ լայ: Ելլայ որ ծեր մէջէն ասողներ էլլին քի՛ ատոր հարկաւորութիւնը չունինք տէյին: Մենք ալ ծեղի կասինք՝ ամպէս հարկաւորութիւն ունինք որ ամպէսէն ալ աղէկ: Մէմը աչքըդ ման պեր քաղաքիս մէջը, մէմը նայէ ինս օղորմելի մարդոց վրան, որ մէկ ատեն էփպէյի մեծ առուտորի ու խարերով ալ սէրմիայի տէր էին, ու ասօրվա օրըս ինչ խեղճալի հալի մէջ ին: Էրեսները կարմըրելէն, մէկէն մէկալէն Յական Ծական մանէթ մուրալէն տուն տեղ կը կառավարին խութսուզները: Ամա, եփօր կէնճութ մէկ ֆայտալը զէնիաթ սորված լայիններ, ատ տէրէճէին հէչ կըհասնէին: Չէ, սիրելի հասարակ, մենակ օրինաւոր զէնիաթը ու կանոնաւոր, պէտքական (չէ քի ֆառախը, մարդու աչք թօզ ապուլ տուվող) ուսումն է, որ մարդուս հազար չէչիտ փորձանքէ ազատ կը պայէ. շտէ ատ ուսումը ու զէնիաթները միտք ունի մեր տեղի հոգեւոր դպրոցը սորվեցնելու իր հոգեւոր օրդոցը: Ամա աս պանըս տուր չուզիր հասկընալու, մէկ քանի տուչման մարդիկ ծեր աչքը ամպէս փակիլ ին, որ արևի ճառագայթները պիլէ չին մուտնուլ ծեր աչքը: Մեղքը օրինն է:

Պատվելի հասարակ, ինչո՞ւ տուն պացըն ծառի պուտաղի վրայ կայնիլ իս ու պալթայով կէնէ ան պուտաղը կը կըտուիս: Ինչո՞ւ ինքըդ քու ծեռքովդ քու տունիդ թէմէլին տակը կը փորիս: Ինչո՞ւ առջևդ կեցած փոսին մէջը պաց աչքով կիյնիս: Ինչո՞ւ քանի մի տուչման մարդոց ծեռքը խաղալիկ կըլաս:

Խօսքս աղէկ միտքդ պայէ. ասօր նաքա բեզի կը խաբին կը մոլըրցունուն, վաղը կէնէ բու վրատ կը խըն-տան:

Հոգեւոր դպրոցը ամեն օր ու ամեն սահաթ բու ծեռքդ է. տուն նարա վրան նմին նման ան իրաւունքը ունիս, ինչ իրաւունք որ ունի ինկլիզի թագուհին իրեն տէրութիւնին վրան. ինչպէս նա իրեն տէրութիւնին, ամպէս ալ տոնը հոգեւոր դպրոցին՝ ծեռքերէդ էկած ամեն աղէկութիւնը անելու կը կրնար, ատոր համար տուր ազատ իր. ծեղի քէտէր էզոզ, մի անիլ ասոզ չի լալ. ա՛մա եփօր կամենար գէշութիւն անելու՝ իմացէք որ կըրնալու չիք, ատ ծեր ուժէն շատ վեր պան է, չիմ ասիլ որ ֆայտասըզ ու զարարը եալ աշխատանք է. գէրէ հա հոգեւոր իշխանութիւնին իրաւունքներուն կըպիլ իր, հա սուրբ էջմիածինին թէմէլը զըրչիլ իր, ալայը մէկ պան է. ատ պանը չէ քի տուք, սաղ աշխարք ալ խօսք մէկ ըլայ՝ կըրնալու չէ. ան ալ ասինք, ծեղի ինչ ֆայտա, ծեղի ո՞վ մաշալլա պիտի ասէ, եփօր տուք մէքամ սուրբ տուն (մայր Աթոռ էջմիածին սուրբ էզածը, թահմին կանիմ, մէկդ ալ ինքեար չիք անիլ) զըշելու չափալամիշ ըլաք, եփօր ատ սուրբ տունը շատ ֆուռթունայի, բուքի ու պօռանի ատեն ծեղի իրեն մէջը առիլ է, պահպանիլ է, տահա վո՞վ կիտէ, պէքիմ շատ ու շատ տապրա տահա պիտի պահպանէ ալ: Զի՞ք մեղքընալ իսա հարուր յիսուն-էրկու հարուր մախսումներուն, որ Ասվածային իր օրը տասը սահաթ տար, արձակ ու թէմիզ կեցած ին, տասը տասվերկու չէնքով վարժապետներէ խրատ ու խելը կը սորվենան, օրէ օր կիտուն ու խօլօք կըլան, անմեղութիւնի մէջ կը մեծնան, չար օրինակներէ հեռու կըլան, իրենց չիչակ տարիքէն մէկըզմէկու հետ սէր ու պարեկամութիւն կը կապին. հրեշտակի պէս իրենց կէնճ օրերը կանցնուն ու տարին տաովերկու ամիս մէկ մինութ պօշ ու ֆայտասըզ չին անցնու... Ա՛խ հասարակ, հասարակ, ես բեզի ինչ ասիմ. տուն հոգուտ մեղք կը ճանչնաս մէքամ ճաֆայի, մէքամ

Թուղայի պուն աւելելու. իշտահդ կուտայ իտա քու խտիր օրդոցդ ժամի պէս սուրբ ժողովարանը ախտար կիւնտէր անելու: Տուն կասիս քի՝ եփօր ատ ամրիմ նը՝ մէկալը թէզ ու խօլայ կը խորդվի: Ես ալ քեզի կասիմ «տիրացիներս տունը զրչըվելէն իմ տունն հէչ մէկ մատ պացըռնալու, պատերը հաստընալու չէ». տուն մէմը քու ուղեցածդ խորդէ, նայինք ասկէ աղէկ մի պան կըլայ, համան աղէկ ալ թօ լա, նայինք աս ֆայտասըզ պարապ պօշ կը մնայ մի. պէքիմ տա եալ մէկ պանի ետրար կը լայ, վո՞վ կիտէ. մէկ հին խօսք կայ «հորին մէջը մի թուքնուլ, պէքիմ մէկ օր ճուրը խըմիս»: Քաղաքս մեծ է, մէջի տղաքը շատ ին, օրէ օր ալ շատնալու վրայ ին: Ան ալ վո՞վ կիտէ, խորդելու վարժատունդ քանի տարի կեանք պիտ ունենայ. տուն նարա կեանքը օպչեսթվային մէջը զասթուախալաթ արի՞լ իս ինչ: Տղայ կայ, որ կըծնի ու շատ կապրի. տղայ կայ, որ ծնածն ալ անէ՝ կիյնի կը մեռնի. տղայ եալ կայ, որ տահա լուս աշխարք չի տեսած՝ մեռիլ է: Մէմը նայինք, քու խորդելու վարժատունդ վո՞ր սոյէն է: Ճուրը չի տեսած պալախներս չի վերցունուներ, ափաստան տեղը ճառիզ չի լանք:

Ձէ, պատուելի հասարակ, արի մենք ադպէս չանինք. հոգեւոր դպրոցը ինչպէս որ կայ՝ ամպէս ալ թօ էրթայ թօ մնայ, անխատար որ, թէ ո՞ր մէջը քանի մը եօռըխսըզ պաներ կայ, անոնք վերցնուներ, նացա տեղը աւելի եօռըխօվը տընինք, ան ալ կամաց կամաց, առանց փաթըռ քիւթիւռ վերցունելու: Ո՞րքս չիտէ, որ մէկ օրինաւոր, տասը տասվերկու (ատեն կուգայ, որ տասնըհինկ ալ) վարժապետով վարժատուն պայելու համար խիստ քիչ ստակէ 5000 մանէթը: Եփօր մենք օրինաւոր, պան հասկըցող շիտակ մարդ ինք նը՝ արի մէկալ տարվայ համար ատ սուժմին վրան հէչօլմասայ 1500 մանէթ աւելցունելու տուռը կուտնունք, զէրէ ամառը, սէօզտէ, հոգեւոր դպրոցին մէջը չորսուժ քլասն ալ պիտ պացվի: Աս որ կասիմ նը, չիմանաք որ համան ծեռքըս ծեր ճէ-

պը, եա քաղաքական քասսային մէջը կուզիմ խօթելու չէ, միամիտ էղէք. մենք ծեղիմէն ալ, քաղաքական քասսայէն ալ ստակ չուզինք:

Տուք, հէպէթ, լսողաց իք, որ աղա Մասէ Պապաճանը էրկու հոգեւոր վարժատունի անունով էփպէյի ստակ ձգիլ է քաղաքիս, որին տարվայ այլըխը 6000 մանէթնէրու կը հասնի: Զիտիմ ինչպէս կըլայ որ աղա կլասնիները օդորմած հոգիին կտակը աղէկ աչքէ չին անցունուլ ու մէջի կըրած հոգեւոր խօսքը եանլըշով աչքէ կը փախցունուն, ու հոգեւոր վարժատունի տեղ քաղաքական վարժատուն կը հասկընան: Ամա առ զարար չունի, դէրէ ատոր չըտկելը խիստ խօլայ պանէ: Շտէ, առ կտակած ստըկին այլըխը միւճէրէթ տուք պիտի առնուք ու հոգեւոր վարժատունին տաք ու հրամանք անիք նարա մէջը կըտնվող մարդոցը, որ դպրոցին մէջը էղած 3 նախապատրաստական քլասներուն անունը Մեսրովքեան ասվի ու բուն հոգեւոր դպրոցին 8 քլասը Սահակեան հոգեւոր դպրոց, ու առ 6000 այլըխը աւելցունուք նարա տարեկան պիւճէթին վրան-էղաւ կնաց: Ատպէս որ անիք նը հէմ ծեր քաղաքին անմեղ, աղքատ տուղոց մեծ աղէկութին արած կըլաք, հէմ Պապաճան Մասէ աղային կտակը արդար կատարած կըլաք, հէմ սուրբ Էջմիածինի թէմէլին մէքամ ամուր քար աւելցուցած կըլաք, հէմ ալ ծեր արած եանլըշը ծեր ծեռքովը չըտկած կըլաք:

Ամա ասինք-քի ինատ անինք, չուզենաք աս օրինաւոր պանը կ'օլօխ պերելու. ան ատենը, աս ասածս առանց ծեղի եալ կ'օլօխ կուգայ, ամա օրթան տուք նաֆիլէ տեղը գէշ մարդ պիտ լաք, տուշման փէյտահ արած պիտ ըլաք ու սաղ աշխարք ծեր վրան պիտ տօտովայ:

Հոգեւոր դպրոցը իրեն 3 նախապատրաստական քլասներով կը կընայ քաղաքիս 500 տղոցը իրեն մէջը տեղաւորելու, ունեւոր ծնօղներէն շատ թեթեւ հախ առնելէն, չունեւորներուն տղոցն ալ պէտիհաւա կարգաց-

ներու, վարժեցներու, ինչպէս որ մինչի աս օրվայ օրըս արիլ է եալ:

Ինչ ծառայութիւն պիտի ցուցունէ հոգևոր դպրոցը: Հոգևոր դպրոցը մեր ամենողորմած թագաւորին և մեզի հովանաւոր Ռուսաց կառավարութիւնին աս ծառայութիւններս կանէ. կտրվեցնէ տեղիս հայ տղոցը ըլալ հաւատարիմ հպատակ, անտրտունջ ծառայող, ջերմեռանդութեամբ, ուրախութեամբ և պատրաստութեամբ հատուցանողը ամեն հարկերուն և տանողը ամեն ծանրութիւններուն որ հանգամանքի կարիքը կը դնէ նացա վրայ. աս տղոցը կտառցնէ օգտաւէտ և արդիւնաբեր բաղաքացի և կտրվեցունէ նացա ըլալ ռուսաց ազգին անխարդախ ընկեր և բարեկամ:

Հոգևոր դպրոցը կտրվեցունէ իր աշակերտներուն սուրբ և պաշտելի ճանչնալ Էջմիածնայ Աթոռը, նարա վրայ բազմած Վեհափառ կաթողիկոսին ճանչնալ գլուխ, պահպանող մեր սուրբ հաւատին և մեր սուրբ նախնիներէն մնացած աւանդութիւններուն, և Հայոց սուրբ եկեղեցիին ըլլալ հէզ, հնազանդ և խաղաղ ժողովուրդ, որին ամեն ժամ պատրաստ կըլայ ծեռքէն եկած ամեն զոհը և օգնութիւնը անտրտունջ հասցնելու:

Հոգևոր դպրոցը մեր ազգին և մեր բաղաքին համար կը հազիրէ լուսաւորված, ճարպիկ և շիտակ բնութքով բաղաքացիներ:

Հոգևոր դպրոցը հայ հօր ու մօր համար կը հաղիրէ հնազանդ, ծնողասէր, ծերութիւնը մխիթարող և պահպանող օրգիր:

Աս է շտէ Հոգևոր դպրոցին փռակռամման: Շտէ աս պաներըս ուխտիլ է անելու հոգևոր դպրոցը պարօն նախիջևանցիներուն համար:

Եփօր տուք աւելի աղէկը ունիր՝ ցուցուցէք, որ մենք ալ խունտում ըլանք:

Ամա ես կիտիմ որ ծեր միամիտ ժողովուրդին ցուցուցածներն ան եապանի խաղերը, թուռնաները ու տուվատախներն ին, որ էրկինքին պացըռէն կանցնին

կերթան ու՛ հէջ մեր ծեռքը իյնելու չին: Տուր ատ
պալապան խուշերը միամիտ հալխին կըցուցունուր, ամա,
արալըխտա, նացա քիթերուն տակը կըտնըված ճիւղճա-
ները փախցունել կուտաք խութսուղներուն:

Տահա խօսքս վերջացուցած չիմ:

1878 յուլիս. 18.

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ.

ՄԵՐ ԱՆՈՒՆԸ ԿՈՏՈՌՆԵՐԸ.

Մարդուս անունը էլլածէն աչքը էլլէ.

Հինուրթ խօսք:

Ասկէ պէքիմ, էռսուն քառսուն տարի առաջ, եփօր մեր տեղը տահա փալից չի կար, ու նորա շինտըխվա արած պանը էվէքի մեր դատաւորները կանէին նը, օրին մէկ օրը աղլի դատաւորները, չիտիմ ի՞նչ պանի համար, մէքամ իշկիլի տուն պէշլիներով, աթլըխարավուներով կըփաթտին ու նես կը մուտնուն, վո՞վ կիտէ ինչ կողցածէ, եա մէկ ամպէս խալպ պան պոնելու: Նես որ կըմուտնուն նը ի՞նչ տեսնէին աղէկ է. պալապան օտայի մէջ վեց օխտը լէվէնտ չտղաք, էփպէյի քաշած, նստիլ ին ստօլին կօլօխը ու փիթիլքաներ տիմացները՝ քէֆ կանին. չորս հինկ հատ ալ եանկաներ, էրեսին կուները պօռ. կտռած՝ ծակէ ծակ կը փախչին ու կպօղօտուին, որը սէտիրին տակը, որը փէրտէին էտեւ: Եփօր դատաւորները կպաշլային տունը տակն ու վրայ անելունը՝ աղլի կինիմարդօցը մէմէկ ոտքերէն պոնած դուս կհանին: Ասիմ, չէնէ չասիմ աս լէվէնտները ինչ պանի համար թօփ էղիլ էին աս իշկիլի տունին մէջը: Զէ, չիմ ասիլ. ինչ պէտքէ զափալը կինիմարդօց սըռը աշխարք փըռելու: Եանկաներէն մէկը արդըլս ինքը իրեն չի կրնալ պըռնելու ու կասէ. «Ծո՛ւնը թէփէիս, աս ին՞չ ամօթ

պան էզաւ»։ Հէպէթ, մեր դատաւորները աս ճառէզը չուտ մը թէզ կը փակին, կօյեա ասել կուզիմ քի մատտէ հրիկներէն, որ ատ արալըիսը Մոսկով ու Խառքովա էին, ամենքըն ալ կիմանան. ամա աս խապերը քաղաքին մէջը փրովելուն սէպէպը դատաւորները չէին, հապա մեր տեղի ատէթը քի՝ «ես քեզի ասիմ, տուն մարդու մի ասիլ»-ը։

Ես իտա եանկաներէն մէկին կուզէի հարցունելու՝ աճափ ամօթը ո՞րն էր. աս լէվէնտներուն քովը կաղտուկէն գնացած^ը, չէ ն^ոէ դատաւորներուն վրայ-կուլխու նացա պոնածը՝ կուզիմ ասելու քի՝ եփօր դատաւորները նացա չի պոնէին ու անցած անգամներուն պէսնակ մարդ չիմանար-նը՝ ամօթ չէր։ Նացա դատմունքով, հէպէթ ատպէս պիտ լայ։ Տուն կը կրնաս կողնալու, հարամութին անելու, խաբելու, մարդ մեռցունելու, հազար չէչիտ այլակերպութիւններ անելու, ատ զարար չունի, ամօթ չէ, պատիւի կպչելու պան չէ, թէք որ մարդիկ չիմանան, կուզին կաղտուկէն թօ պամպասին ալ, իրենց մէջը փրսփսան ալ, անխատար օր՝ իսպաթ անել չի կըրնան, էրեսներուս զարնել չի կրնան, տիմացներս շահատ կայնեցունել չի կրնան։ Յաւերս փորը, ինչքան ուզենան թօ հաչին, ումուռներուս ալ չէ։ Մէկ ատեն մը ասպէս տատմունք կանէին էղիլ է, չիտիմ չինտը ինչպէս կանին։

Խօսքի վրայ աղջիկան մէկը մէքամ չէնքով լէվէնտ տղի հաւնիլէ, կաղտուկէն նարա կըրիլ է քի՝ «եփօր տուն ալ ինծի կը հաւնիս-նը՝ պապայէս մամայէս ինծի ուզա, ու ես քու կընիկդ կըլամ»։ Ամա փախիլ սատանայ, թէսկէրէն աղլի լէվէնտին ծեռքը իյնելու տեղ Թագուշ՝ (ես Թագուշ կասիմ նը, տուք չի կիտնաք քի՝ ես աս եա ան Թագուշին վրան կցուցընում, չէ կնիկ ասածըտ մէկ անուն պիտ ունենայ խօմ։ Ամա Թագուշները չիլայ որ իրենց վրան առնուն, ես նացա հետ պան չունիմ։ Ամպէս ալ ուրիշ անուններուն համար պիտի կիտցըվի։ Մեր կրածը հէքեաթ է, չէ թէ պատմութին),

եանկային ձեռքը ընկիլ է, որ ատ լեզվենտին վրան չօխտան ինքը աչք տըրիլ է էղիլէ ու իրեն խտիր աղջիկանը համար մինասիպ կը տեանէ էղիլէ: Շինտը խելքերդ ինչ կը կտուէ. մեր խաթուն թագուշ եանկան ինչ կանէ ատ թէսկերէն ու աղլի լէվէնտին աշըխ էղող աղջկանը: Պէլլի մը չէ. մախսուսին չամուռին էնկ խորունկը կը խօթէ կը հանէ, փիթուն քաղաքին մէջը ճառէզ մասխարա կանէ, վրան խաղ հանել կուտայ, մահլայի լաւ կոտներուն սորվեցունել կուտայ, որ սօխախ կանչելէն քալին ու օղորմելիին թէմիզ անունը սեցունուն: Ատոր վերջը՝ ինչ կըլայ: Հէպէթ առ իրեքէն մէկը կըլայ՝ ես աղջիկը ցաւի-տէրտի կը հանդիպի ու ինն ամիսէն սեֆօղը կըմտնէ, ես հարը մարը կառնուն աղջիկանը ու վար տեղէ մէկ տղի կուտան նոմայ ստըկով, ես տու-նով-տեղով կը ձգին քաղաքը ու կերթան կը պարտըկվին մէկ կեղի մէջ: Հապա ինքը թագուշ եանկան ինչ կանէ: Ինչ պիտ անէ. ինչ որ ամեն խօլօք, աչքպաց կինիմարդ կանէ-նը՝ նա եալ ան կանէ. ռահաթ սօյէն մէքամ պամպառակ խնամի կխրկէ աղլի լէվէնտին տու-նը, էփպէյի ճէհէզ կը խոստանայ (կը հասկընաք, սալթը կը խոստանայ) ու իրեն մուրատին կը հասնի: Նարա ինչ ումուռին է, որ արալըխտա մէքամ թէօյֆէ աղջիկ մէջ կը խաղայ, աղջիկներուն խը՞թն է ինչ մեր տեղը... էտեւ, ինքը թագուշ եանկան թէմիզ փէշերով կինիմարդէ, վրան հէլ խօսք քալած չէ: Թէմիզ է, թէմիզ չէ ան Ասված կիտէ, ամա հալխին ասածին նայիս-նը՝ մէքամ թիֆլիսցի... մէքամ խզլարցի... ետքէն ալ, եփօր հեռու տեղեր կնացիլ էր-նը՝ Ղ. աղա, Ս. աղա. Գ. աղա... էրիկը իմանալ... սուտ չի կիտցողս ըլալ՝ չիտիմ ինչ, չիտիս ինչ...: Ատ ալայը պօշ պաներ է եալ, որ մեր կինիմարդիկը, պան չունեցածներէն, որին վրան հասաւ ոյտուրմիշ կանին:

Ամա մեր թագուշ եանկան էփպէյի պէլլի կինիմարդէ. ամեն շէնքով տուն կերթայ-կուգայ (մէկ օր ալ ատ շէնքով տուններուն վրան խօսքս պիտի պանամ), իրեն

տունն ալ նարա չէնքով սօյերը տարին մէմը կուգան. տակեւմանց վրան կխնտան ու կը պամպասին. ամա էրեսին ասելու խատիր չին, զէրէ աչքով նարա մէկ գէշ պանն ալ տեսած չին: Ամա իսկ Մ. աղան, պատուած տափուլ Օ. աղան ու լպրուտան Ի. աղան հարբած-հարբած պէրներէն ապուլ տուվիլին էղիլ է իրենց ու զաւալը կինիմարդուն սըռը, ամա արի նայինք իսպաթ անելու կը կրնան: Չէ, ճանըս, մեր պաշարուկ Թագուշ եանկան ան իսկ հաւերէն չէ, որ ամեն ճերմակ քար հաւկիթ կիտնայ ու ինքն ալ վրան ածէ. նա իրեն հաւկիթները ամպէս թէհնա տեղեր ածել կիտէ, որ ցորեկով չըրախով չիա կուտնուի: Շընտխվայ ճանչվօրները տեղով կիտին, որ Թագուշ եանկան վեցում պատգամին անխատար շատ մուխայէթ էղած չէ, ամա չունքի ճակատին վրան նարա արած եօռըխսըղ պաները կըրած չէ-ներ՝ սուս կը կենան ու հետը չին պըռճընկվիլ ու, վնայ ան օրին, տունները կը տանին կը պերին: Հապա աղլի թէսկերէ կըրող մախսումին հալէ ան օրս ալ միսը կուտին ու տահա շատ ալ ուտելու ին: Ինչո՞ւ: Անոր համար որ՝ իրեն պանը կաղտուկէն պաշարելու կըցած չէ:

Շընտըխ հասկըցա՞ք, որ խօլօքու թինը ան է՝ որ հէմ մեղը անիս, հէմ ալ մեղըդ պարտըկել կիտնաս. հէջօլմասա անխարէր պիտի պարտըկիս, որ մարդ չի տեսնէ, շահատ չիլայ, էրեսիդ զարնել չի կրնան, ու տուն ամենին ասել կըրնաս՝ «աչքովդ տեսիլ իս, ոտքէս ձեռքէս պըռնիլ իս, իրեք վկայ ունիս»:

Ան օրերը կաղէթի մէջը կըրած էր քի՝ Էրեսանին քովերը մէքամ վանք կայ. ատ վանքին մէջը մէքամ վարդապետ, հետն ալ մեր չիչակ խուլիմճի Խաչուկը, ու տահա քանի մը հոգի սուտ ստակ կխօրթին էղիլէ. ասածներէն կանը՝ էփպէյի պան արդըխ տաղըլմիշ արիլին. ամա մէքամ ճիւնապէտ առխատաշներուն սէպէպով ալայն ալ կը պըռնվին ու վասթուօկ կը տըրվին ու ետքէն, հէլպէթտէն, ցուրտ սէմթերը կխրկվին:

Ասել պէտք է որ՝ ատ մէկ խաթէ էր. նացա թէն-

Թէկ արխատաշը պանին մէջը կօշիկով չի մտնէր նը՝
մախտումները հէջ փորձանքի քալու չէին, կիտիս, ու ատ
խենթին տեղը մէքամ պաշարուկ մարդ լար-նը՝ հէմ աղ-
լի եօռըխսըղ ասիկնացիները կամաց-կամաց սիւրմիշ կը-
լային հալխին մէջը, հէմ քամփանին ռասթռօյիցցը չէր
ըլլալ, հէմ չէղած-տեղէն էրկու իրեք հոգի միլիօնչիք կու-
նենայինը (էփպէյի պատիւ էր մեր հալխին համար), հէմ
ալ օղորմելիները ասօրվայ օրըս մէմէկ քաթըռժնիք չէր
լային: Վով կիտէ, ան ատէնը մեր խույուժմի Խաչուկը
ինչպէս կընտածլամիշ ըլալէն պիտի գար մեր տեղը՝
պուժածնիբը, սաքօյեաժը ու ճամատանը պէրնէ-պէրան
խօրթ աջինացիներով կուած. մէքամ իլքովը, մուշտակ
հագած, գէբտէվա կըտակը կուլխուն, ֆո՛ւյ, մարըդ լամ,
քանի որ կասիւմ-նը, պերնէս շողինքները կը կաթի...
Պե՛տը էր որ՝ ատ պաց պերանին իտա չար սահաթը
խուզի ու թուվար խըռիթ անելու, հէջօլմասա էֆիմեր-
տէ նայէր տա՛ իտա ճիւնապէտին գաւակը, լսած չէր
ինչ, որ մեր էֆիմերտէն սապահթվանէ կասէ մարդուս
փիթուն օրվա կուլխուն գալիբը, ինչպէս որ տասվերկու
քապիկնոց օրացուցը քամիին փչելը, բուքին գալը ու
թաթաւին դադուելը (ախաշը շախս չի՛մ անիլ), որ հէջ
չի կատարվիլ ու նարա խօսքին հաւատալով քանի-քանի
կեղացիներ միւհլիւղ էլլան: Ամա ես խօսքէս հեռուցայ:
Շտէ ատ կասիւմ. եփօր իտա փորձանքին չի հանդիպէր-
նը մեր խույուժմի Խաչուկը, ի՛նչպէս թէմիզ էրեսով ու
խըճմտանքով պիտի գար փուվէր մեր մէջը, հարցունո-
ղին վո՛վ կիտէ ի՛նչ ուշաուրմաճա պաներ պիտ ասէր «շտէ
ձեռքս աղէկ սլուչիյ ցգեցի, շտէ Ռասսէյէն ծուկ ու
խայվար տարի խըզըլպաշին սէմթը, շտէ հոնէն փախա-
լիա պերի Թիֆլիզ ես՝ մէկ ուրիշ քաղաք, շտէ թանկ
ծախեցի ու աժան կընեցի, շտէ գիշեր-ցորեկ գործիս
հետ էի, շտէ կուշտ բուն չեղայ, կուշտ չի կերայ, չի
խմեցի, շտէ պուկէս ու ակուայէս կտրեցի» չիտիւմ-ինչ,
չիտիւմ-ինչ—կալի շարականներ ու վերջէն պիտ աւելցու-
նէր «ատոր համար շտէ աս խատար ստկի տէր էղայ»:

Հէպէթ, նա անխատար պաշարուկ կը կըտնվէր, որ առաջընտրած մէքամ խըզըլպաշի պաշնիցա եւ քաղաքմա խօրթէր ու ատոր տառցը մէքամ լէվա ի սօնցա օռտինն ալ առնէր ու սեռթուրին վրան կախէր: Ան ատէնը որին մտքէն պիտի անցնէրքի մեր թէօյֆէ խաշուկը հարուններով-հազարներով միամիտ կեղացիներու արունքրանքի հախը կօղցիլ է, ինքը մէյնակ զենկընցիլ է, ամա էտէն հազարներով օրվայ հացի էհթիւած օղորմելիներ թողուցիլ է. մէմ ալ որ ատ ամենը իմացիլ էինք էղիլ է՝ խատիր էինք պերներէս ծուպուտ հանելու. հանէինք նը եալ վոմ մեղի պիտի հաւատար ու խօսքերս պանի տեղ տընէր. չէ քի խօսքերս պանի տեղ կը տընէին հապա տուռ-տիրացին, սոյ-սօփ մեղի տուշման կըլային, որ մենք խատիր էղանք մէքամ զէնկին աղա-մարդու վրայ պերան պանալու: Իլլայի-քի աղլի մեր խաշուկը քաղաք հասած չի հասած պաշլայէր թանկնոց զի-աֆէթներ ու հարկինքներ անելու, մեղի եալ միսաֆիր ծան տալու, աղէկ սօյէն ուտեցնելու խուժցունելու, սա-յեախլուներուս ու աղջիկներուս իրեն տունը մուղիքով խաղցունելու ու տուսէն էկող մեծաւորի համար ապէտի վաթփիսքա պանալու ու էնկ սիֆթէ իրեն ծեռքով հարուր յիսուն էրկու հարուր մանէթ կըրվելու, ան ատէնը խօմ ալայիս աչքերը կը փակվէր. մենք խե կըլայինք, եփօր ամենս ալ հո՛ւ տէյին նարա տիմացը չէլլէինք, հեռուէն նարա կըտակներս չի հանէինք, նարա առջև մեր տուռերը չի պանայինք, քլուպներուս չէն կրվելու չի խնդրէինք, տիռէթթօռ եւ սթառչինս չընտրէինք, կլանի չանէինք, վօվ կիտէ, պէքիմ մէկ օր վրաներս կօլովա եալ տընէինք: Անկէ էտե կնա ու կնա: Մեղայ-ասծու մեղայ. շատ տապրա միտքէս կանցնի՝ աճափ իտա սուտ ստակ սիւրմիշ անողները տայմա կը պոնվին ու ցուրտ սէմթերը կերթան, չէնէ մէկ քանին նոցամէն եօռուխով փորձանքէն կը խալսին ու ֆուռթունային մէջէն իրենց կէմին կազատցունուն ու ըսովէն փութթընը կը պերին կը կայնեցունուն:

Շախան անդին, ես իտա խույումճի Խաչուկին պէ-
թէր կը մեղքնամ, կիտիք. ախըռ ինչպէս չի մեղքընաս
հէրկէլէին. յարդուն համար ախըռ, ինչպէս կասին նը,
չաւը կնացիլ էր, քիչը մնացիլ էր... եւիօր նարա պաց-
պերան առխատաշը չի պռնըվէր ու Խաչուկը սէլամէթ
մեր տեղը գար նը՝ անկէ էտե վօվ խատիր էր նարա
տիմացը չէ-քի խալպ ստակի, հապա հարամ վաստակի
ալ անուն տալու. վո՞վ կը կրնար միտքէն անցնելու քի
Խաչուկ աղան (հէպէթ, ան առէնը ամենքս ալ նարան
աղա կասէինք) մեր ուրիշ աղաներուն պէսնակ խօլօք,
քիպիրլը, խօսքին տէր, սօյզատէ մարդ չէ տէյին: Մենք
մեզի համար խօմ ասլը պատիւ կիտցիլ ինք զէնկին ա-
ղային տունը քաշ քալու, նարա զաքուսքաները լվելու
ու նարա թանկնոց կինիները լըկելու: Ասել է որ սիրե-
լի բարեկամներու դիաց մեր Խաչուկը հէշ պակասոր-
դութիւն ունենալու չէր, թէք-որ իտա խաթէին ռաստ
չի գար. ամա շընտըխ նէտէն սօրա, շընտըխ նա իրեն
քուէտիթը ալայ-մալայ կորուց, զէրէ հալխը իմացաւ որ
հէմ ճառէզ էղիլ է, հէմ ալ ծեռըր ստակ չունի: Շաչ-
խընը հէյօլմասս ստակէն չի պաժնըվէր-նը կէնէ-կէնէ,
ան խարէր գէշ աչքով չէր նայէինք վրան, շընտըխ նա-
րա կինը քապիկ է, զէրէ անունն ալ սեցուց, ստըկէն
ալ պաժնըվեցաւ:

Ինծի հարցնուս-նը հալխին ասածը չիտակ է, ա-
սինք որ խույումճի Խաչուկը, ես նարա պէսնակ մարդը,
խորդ է, կօղ է, հարամի է, շալվեր է. ամա նարա ճե-
պի ստակը, նարա թախըմլը տունը, նարա զիաֆէթը ու
յարկինըրը ինչ մեղք ունին: Ասպէս չէ մի շատերուս թահ-
մինը: Է վալլա, աղէկ կիտնանք որ՝ եւիօր ասպէս ասելու
լանք-նը, ճէմը մէկ կռատուսով վեր ինք էղիլ է Խա-
չուկէն... ծեր կիտցածէն ո՞րը աւելի վեր է՝ մէքամ խեղճ
խույումճի Խաչուկ, որ ասօր մէկիս, վաղը մէկալիս տունը
կը քալէր ու մէկ-երկու մանէթի համար տաղեր կասէր-
նը՝ չէնէ մէքամ չի պըռնըված կօղ, ամա զէնկին Խա-
չուկ աղա, որ տարին էրկու-իրէք ժոււմ զիաֆէթներ կա-

նէ ու ապետներ կուտայ, իրեն հարկինքին ծան կուտայ
քաղաքիս էնկ պաշ աղաներուն, օրդուն եւս աղջկանը
պսակը մէկ հասարակ տէրտէր չի անիլ, հապա տուսէն
էկած մէքամ վարդապետ, եւս աստիճանով անկէ ալ վեր
մէկ կարգաւոր, որ սեղանին վըրայէն մէքամ տեսօք քա-
րոզ ալ կասէ հազար կովասանքներ տալով Խաչուկ Խա-
չային, քի ինչպէս Ասոված իրեն ամեն պէրէքէթը տու-
վիլ է նարա օղորմած, մարդասէր, շիտակ, թէմիզ մարդ,
չիտիմ ինչ, չիտիս ինչ ըլլալուն համար. նորէն կը հար-
ցունում ծեղի աս էրկու Խաչուկէն ո՞րը աւելի վեր է:
Չէ, չուզիմ ծեր ճուղապը, զէրէ տեղով կիտիմ որ սիր-
տիտ վկայածը հէչ լուղուդ ասելու չէ. ասելըդ ինծի
պէտք է որ՝ եփօր մէկզմէկու տեղով կը հասկընանք-նը:
Ատ խօս ատպէս է. ամա ի՞նչ անինք որ պրոնըված Խա-
չուկ աղաները իրենց խալպութիւնին շահը ինքերը կը
վայլին, ու անոր զարարը, թուքը, մուրը, ճառէզ անու-
նը խեղճ հալխին միրաս կը ձգին, որ նացա ճակատին
վրան տամղայի պէս կմնայ ու օտար աղգերուն առջևը
տայմա ամօթով կըմնան: Ան ի՞նչ ասինք, որ եփօր մէկս
մէկս Մոսկով, Փէթռէպուռք եւս մէկ ուրիշ քաղաք կեր-
թայ, եփօր հոնի մարդիկ մեզի կը հարցունուն ուտե-
խէն իս-նը ու եփօր մեր քաղաքին անունը կասինք-նը՝
մարդը համան ճէպէն պումաժնիքը կը հանէ ու մէջի
ացինացիները մէմէկ-մէմէկ աչքէ կանցունէ՝ չիլաքի աս-
խալթէն մէքամ աղլի եօռըխսըզէն մտած ըլայ. ատ խա-
րէր մեր քաղաքին անունը նացա միտքը կը պերէ ինա
հով իշկիլը. ըլայ որ քաղաքիս մէջ էրկուսը իրեքը կըտ-
նըվիլ ին, որ ատ գէշ զէնիաթը խուլամիշ էզիլ ին. ամա
կըլայ մեղադրել ալայ քսան հազար հոգուս, վո՞վ է մե-
ղաւորը, կուզիք՝ շիտակէն շիտակը ասիմ. մեղաւորը՝
կէնէ մենք ինք: Ինչո՞ւ. չիմ ասիլ, խելը ունիս նը կնա
կտիր: Տահա քեզի մէկ ուրիշ պան պատմիմ, որ շատ
հեռու չէ սուտ ստակ խորդելէն: Եփօր մոսկովցին մեր
տեղի մարդուն կը տեսնէ-նը՝ եւս կիտէ-քի աղլի պու-
մաժնիքի եօռըխսըզ պարին պերիլ ինք սիւրմիշ անե-

լու, եւն էկիլ ինք մէկին-մէկալին վէքսիլը ուռալիէն սէքսէն քապիկ կոտուել-առնելու: Մոսկովցին մէկ պան ալ աղէկ տէյէմիշ արիլ է. քաղաքիս մէջ էրկու-իրեք ամպէս պէլլի մարդիկ կան, որ շատ խըթ Մոսկով կերթան, ամա եփօր մէմը էրթան-նը՝ առ թէվէքէլի չէ. մնլթլախ իրենց մէկ գէշ խապէր պէրած պիտ լան, ու շուտ մը թէզ մէկ մէկու կիմացնուն-քի Վսիլ իք, ֆէլանը էկիլ է պոսնդովի վէքսիլը ճէպը տրած. կէնէ վո՞վ կիտէ մեր միւշտէրինքէն քանիին վրան քոնքուռս պիտի պանան ու մանէթները եւն տասը, եւն տասնըհինկ քապիկի պիտի դադուեցունուն:

Աղէկ պանէ աս, ես ծեզի կը հարցնում:

Քանի որ խոս պանը միտքս կուգայ՝ պէթէր խընտալս կը պոնէ: Մէկ տարի պէթէր քէսատ տարիս էր. կը հաւատա՞ք՝ ան տարին մէկ կըռօշ չի վաստըկեցայ ու սայախլույովքս ու վեց մանտու տուղոցմովս մնացիլ էի առանց ստըկի: Տունիս մէջը ինչ թանկնոց պան որ կար՝ ալայը կաղտուկէն (որ տիրացինքս չիմանան) տէլալի ու ճուհուտի ծեռքով կէս կինովը ծախիլ էինք ու կերիլ էինք: Առ արալըխը մէքամ մէլիչի տասնըութը մանէթ պարտը էի, ու խնդրիլ էի, որ չի նեղէ, սապա անէ ինչվանքի մէկ պանի-գործի կըպչիմ. նա եալ խայիլ էղիլ էր, անխատար որ, փառեաթըայի համար (իրեն ասմունքէն) ինծիմէն ծեռադիր ուղացիլ էր ես ալ չէ ասած չէի. տուվիլ էի, ամա տալու ատենս նորէն խընդրիլ էի զօռի չի տնել, նա եալ նորէն խայիլ էղիլ էր: Վրայ մէկ շաքաթ չանցած աղլի ծեռադիրս կերթայ մեռավոյին կուտայ, մեռավոյն ալ ուշէնին կանէ, որ մնլթլախ իտա պարտը տրվի ու հրամանը կուտայ փոխթավին ծեռքը: Առ փոխթըվը քանի-քանի տապառա տունս կերթայ-կուգայ, ամեն գալուն ես աղաչանքով պաղատանքով վատէ կառնում ու ինքս ինծի մեծ խունտում իմ քի՝ փոխթըվը ինծի կը մեղքնայ տէյին, մի ասիլ օր նա իրեն ամեն էկածը վըրաս խարճ կանէ էղիլէ. ինչ թահմին կանիք՝ աղլի տասնութը մանէ-

Թը էրկու-իրեք ամիսէն քառսուն մանէթի չի դադուի։
Էնճամը պարտքերէս խախեցանք ամա՛ տունիս մէջը
մէքամ սթօլ, մէքամ աթօռք, մէքամ մուշտակ, մէքամ
սամավար չի մնաց, սայախլուիս պահեստէն ուռուպայէն
թէք ճուհուտին ծեռքը անցաւ։ Շընտըխ կուզիք իմա-
նալու վով էր կուլխուս ատ օյինը խաղացողը։ Ան մար-
դը, որ ինքը մոսկովցիին հետը հէջօլմասա օխտը ժոււ
կըտուվիլ է ուռպլիին տասը քապիկ տալէն։ Վրայէն
նայիս-նը հէջ Թահմին չիս անիլ քի ատ խարէր խալպ,
այնաճի, շալվէր ու անհոգի անհաւատ մարդ է տէյին.
մարդու հետ խօսքի պըռնվելու լանը տայմա-աղէկ մար-
դոց վրայ կալածի կանէ. լուզուն ամպէս անուշ որ՝ վայ
տամ քու շաքարին, պէթէր ժամի հապէս է. նօմայ
կռօշնոց տեղին մոմեր կը կընէ ու ամեն սուրբին դի-
մացը մէմէկ կը տընկէ, միտքին մէջէն ամենին սիրտը
շահողս կըլայ, ու վիրա էրեսը խաչ կը հանէ. քովէն
նոյիս-նը Թամամ մէքամ ճգնաւոր, քիթը պերանն ալ
խուզիի դունչի կըլմանի, անիսէ կող ասելը պիլէ քիչէ
ատ մարդուն, կողի պետ պիտի ասիս, կօյեա կողերուն
էնկ պաշը։

Մէմէկ ատեն մեր մարդոցմէն կըլսիմ «մենք մեր
պապերուն պէսնակ կալպայ, նօղայ, կունտ ապուր ու-
տող, խալմուխի չայ խմող ու շամալաճասի հագնող չինք.
մենք էփպէյի տիւղէնի էկիլ ինք, ապուազաւաթցը հղիլ
ինք նը, պէթէր հօշիս կուգայ։ «Հա, կասիմ միտքիս
մէջը, ատ ապուազավաթցը ըլլալներուս համար է, որ
մեզմէ շատերը ցուրտ սէմթերը քշվեցան, ուտելս որ մեր
հիւներըլ Խաչուկն ալ ասօր չէ վաղը պիտի քշվի։ Կի-
տիս-քի մեր պապերուն (նացա գերեզմաններուն վրան
լուս ինջնի) վրան ադ սօյ վարպետութիւններ հէջ վայ-
լած չէր, ու եփօր մեր հալխը եփ ալ լա նը Թէմիզ ա-
նուն ունեցիլ է-նը՝ ատ մեր պապաներուն օրերը ու-
նեցիլ է. որ մենք՝ նացա օլմազ օրթիքը, ատ խարէր
չամուռի մէջ խօթեցինք ու աշխըրբի առջեր ճառէզ ու
մասխարա էղանք։ Ի՞նչ է ատոր սէպէպը։ Ատոր սէպէպը

ան է, որ մենք կուղինք հէլալ բրտինք չիթափած շուտ
մը թէղ զէնկինան, ծիւէքիփաժ, տեսօք տուն, թան-
կնոց խումաշէ էրկան պոչով սայեսխլու ունենանք, ամեն
օր քլուպը թուղթ խաղանք, տարին, էնկ քիչէն, իրեք
ժում զիաֆէթ ու հարկինք անինք, ինտուալ ու փօքքով-
նիքներու հետ նստինք էլլինք. մէկ խօսքով պըզալլիկ
հաւերս կուղինք պալապան խաղերու հաւկիթ ածել:

1878 Յուլի. 28.

Ի՞նչ Ե՛մ ԿՈՎԻՄ.

Ա՛խրար, ատպէս ալ պան չի լալ, աս քանի՞նձ տապ-
րան է, որ իտա Մեղուսըզը մեր հալխին փիրէն կը հա-
նէ, կը կատղեցունէ, կալ կազան կը դառնէ. խատիր
չիս, ախպար, քիթըտ տուռէն տուս հանելու, հա՛ման
մէկ պակասութիւնըտ տէյէմիշ կանէ, լաղապիտ վրան մէ-
քամ նոր, խնտալու լաղապ թախմիշ կանէ, հալխին ծա-
մելու մաղտաքին կանէ, կը տնէ անդին. ասոր վերջը
ինչ պիտի լայ, խելքս չի հասնիլ: Ուտեխ փախչինք իտա
ըռճան Մեղուին ձեռքէն. տարա մեռղին համը չի տե-
սանք ամա՝ գէհիրլը կըճը ամենուս ալ հասաւ: Սիւփոր
մէկ ճարը պիտ կըտնվի:

Նեուժէլի իսա պալապան քաղաքիս մէջը հէշ մէկ
աղէկ պան չի կտան ու վիրա գէշ պաներս կը կրին:
Մարդ իս ախըռ. քեզի համար, հէշ սիրտըտ չո՛ւզենալ ա-
մեն օրվայ կերակուրիտ չէշիտը պազի-պազի փոխելու,
ամա խատիր իս նը արա. համան վրատ մէկ խնտալու
անուն ու լաղապ թախմիշ կանէ, ու փիթուն արած պա-
նըտ հատուիճ, առանց ամօթ. ու նամուսի կը կրէ: Կար-
մընամ կը մնամ, աղլի շթուք-պանս վո՛ւտեխէն իմացիլ
է ինա չար-լիւզիւ սիւլիւկը: Կիտիս քի պանը ես պէ-
թէր եօռըխով պոնիլ էի. խորդ է ան հարբած օրս աղ-
լի փա-ֆռանցուղքի ժաժկըտելուս համար կալպայ Նօ-
ժովները աղէկ սօյէն կզեցին ինձի. ամա մէկալում օրը
ես հասէլէթտէն նաջա էտեէն մարդ խրկեցի, տունս

պերի դիմացները ռախի, զաքուսքա հանեցի ու շատ ալ խնդրեցի, որ աղլի թըմփոցին պանը մեր մէջ մնայ, հալխին անկաճը չիյնի. նաքա եալ, չէն կենան, խօսը տուիլ էին մարդու պան չասելու. ամա ուտեխէն իտա ալայ պանը տեղով-տեղով իմացվեցաւ, խելքս չի հասնիլ. չէնէ օտայիս մէջը տուչմաններս կաղտուկէն թէլէֆօն տըրիլ էին: Ամենէն աւելի ես մեր հալխին վրան կարմնամ ախպար՝ ինչ աղէկ պան կըտիլ ին իտա սօյսուզ Մեղուին մէջը, որ ատպէս լերտերը պատռած վրան կը թափին ու կը կարդան: Կը հաւատամք իտա Աչք ու Անկաճը, Սիւլիւկը, Նշտրակը ու Խամչին երոր պաշլայեցին մեր տեղի պաները կըելու նը՝ քաղաքս մէկ չէշիտ էղաւ. ուտեխ կերթաս՝ մեծ պզտիկ, տղայ աղջիկ, մէկ թէօյֆէ պանի պէսնակ, Մեղուսըզը ծեռքերը պըռնած՝ կը կարդան ու կը խնտան: Ասպէս պան չի լալ. ես կուպէռնաթուին խնդրինք պիտի կըվի, ես մեռափօյներուս պիտի կանկատվի, ես ժամտարին փալքովներին անկաճը պիտ ձգվի, ես մէկ ուրիշ հնար պիտի կըտնվի, որ մեր սըռը քաղաքներէս տուս չէլլէ: Փամիլըյ, աս ինչ մեռղ է տացա կերածը. ասօր մէկ պատվաւօր քաղաքացիի ծեծ կերածը կը կրին, վաղը՝ մէկ տէրտէրի պասօր խայվար կերածը կազէթ կը ձգին, մէկալ օրը փաշօթնըյ խասապի ուէալնի ու քլասիչեսքի վարժատուններու վրայ հաչած-փչածը սաղ աշխրբին կիմացնուն.— ասկէ էտե վերջի-աշխարքս ալ թէզ պիտի գայ ասիս նը: Ես միճէրէթ մեր քլուպի սթառչինաներուն մնենի պիտի տամ, որ իտա Համբարձում Էնֆիաճեանին, Պետրոս Սիմոնեանին, Սիւլիւկին, Նշտրակին ու Խամչին, երոր գան չլէն կըվելունը, չունդունինք, եփօր արդըլս չլէն կըված ին նը՝ փախ տանք մեր օփչեսթփայէն. հէշօլմասա էօքէներս ատպէս հանինք: Ալալ պան չի կտան՝ պաշլայեցին, ճանս, ծիներուս մասխարա անելու: Ասվածըտ կը սիրիս, տացա ինչ պանն է, որ հալխին ծիին անկաճը լօշ-լօշ է ու թույախներէն մէկը ծուռ է. փափիլըյ, ատ ուժէ զաֆսէմ մարդու քանֆուզիթ անել է:

Տաքացա ինչ պանն է, որ մենք քուտիթներս կաճըռինք ու առաններս ռիսաքներ կը կայնեցունունք. տաքացա ինչ պանն է, որ սայախլուներուս պոչը չորս կաղնոց կանինք. նէուժելի կնկանս պոչը էրկնցնելու ու կարճցնելու համար տաքամէն հրամանք պիտի ուզենամ. տաքացա ինչ պանն է որ ես իմ քէսայիս ստակը Ռաստովին սատին մէջը կը խարճիմ. իտա ստըկին տէրը ես չիմ մի. նէուժելի հրամանք չունիմ իմ ստակս սիրտիս ուզեցածին պէս խարճելու: Մեղայ-ասծու մեղայ. աս լսած չէինք, աս ալ լսեցինք:

Ասպէս կասին Վարդերես աղան ու նարա պէսնակ մարդիքը:

Ամա Սիւլիւկը ու նարա առխատաշները ասպէս պատասխան կուտան. Վարդերես աղա, ինչո՞ւ ատպէս սիրտըտ էլլիլ է մեր վրան. քու վրատ ինչ սուտ պան ասիլ ինք, որ քու խման էղածտ հալխին մէջը փռիլ ինք տէյին՝ կոյեա ինչ նոր պան ասած էղիլ ինք, ատ խօսմ ալայն ալ կիտէին, անխատար որ մենք մէտօմը համով-հոտով պատմիլ ինք. քու Ֆէլան ախուպալըխութինըտ տեղով-տեղով կրիլ ինք տէյին՝ ինչ ատխատար մեծ խապահաթ արած կըտնըվիլ ինք. ատ խօսմ, չի կրած ալ հաշուէ քաղաքիս կէս փայը կիտէր, ու տուն ալ տեղով կիտիս որ՝ ասածներուս մէջ հէչ մէկ խօսք փորերէս հանած չինք, ալայը էղած պան է. քու քէֆիտ համար ճէմէրտ էղածըտ ու աղէկ պանի համար խզղանչ էղածտ կրիլ ինք տէյին՝ ինչ մեղք արած կտնվիլ ինք, տուն ալ կիտիս, հալխն ալ կիտէ, որ խորդերէն էնկ խորդն է, ասածներուս ու կրածներուս մէջ մէկ հատիկ սուտ պուտ չիկայ: Հապա ինչ կուզէիր որ ասէինք:

Ասէինք՝ տուն ինա խեղճ օղորմելի, չըպլախ, կաշիները սկըտած, զաւակներէն զըրկված, Տաճկաստանէն դէպի Ռասայ էկած Հայերուն նօմայ ստըկով եարտը՞մ արիր տէյին, որ հէչ էղած պան չէ: Արի մեր մէջը ախպար ախպար սիպէս դատմունք անինք, խօսքի վրայ, ինչ կլար որ՝

Եփօր տուն, հէջօլմասա, մէկ տարվայ խումի, քէֆի, Ռաստովի սատին ու առֆիանքաներուն վրան խարճած ստակըդ (որ թահմինովս էփպէյի սումմի պան պիտլայ, հէջօլմասա 3-4000 մանէթ) խորդմըտէն տայիր իտա՝ օրվայ հացի էհթիաճ օղորմելի աղքատներուն: Անատենը տուն մէմը սէյիր անէիր, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք ան Մեղուին մէջը, որին որ տուն ատ խարէր կատիս:

Եփօր տուն քու չչօթիտ 3-4 հատ զէնիաթի (թէրզի չիլինկիր, կօշիկ կարող, սթալեառ) վարպետներ պըռնէիր ու մեր քաղաքի հոգեւոր դպրոցին մէջը սըտըռզի չորս տարի հայ աղքատ տուղոցը զէնիաթ սորվեցնել տայիր: Նայէ, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուին մէջը:

Եփօր տուն 1000-1500 մանէթ խրկէիր Վենետիկ, Վեննա, Ստամպոլ ու Իզմիր, ու հրաման անէիր, ու ինչ խատար հայնակ տպած կիրքեր կան՝ ամենէն մէմէկ հատ պերել տայիր ու մեր քաղաքին մէջը քաղաքական մատենադարանի թէմէլը ձգէիր, որ մեր հայ քաղաքը մէկ շէնքով հայի պարծանքի տեղ ունենար: Նայէ, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուին մէջը:

Եփօր տուն 30-40 հատ կարի մաշին պերել տայիր, ու ինա պանուկ ու ռընչպէր կինիմարդոց ու ախիկններուն պաշխէիր, որ նաքա, վայկիրինները, հէմ աչքերուն լուսը չի կորցնէին աղլի աժան կապաներուն կարովը, հէմ ալ նացա աշխատանքը թէզ մէյտան գար: Նայէ, մենք քու անունըտ օսկի կիրով տպել չէր տայինք Մեղուին մէջը:

Եփօր տուն էրկու իրեք պանուկ, ճանտան, ճարտար նէմքաներ պերել տայիր քաղաքս ու նացա սալըխ անէիր, որ ռընչպէր հայ կինիմարդոց ու ախիկններուն տեսօք կար ու ձեք, տեսօք լվացք, բռախմալ ու ութիւ սորվեցնէին, ու նաքա ատ ու ատպէս զէնիաթներով տուն տեղ կառավարել կրնային, հէմ իրենց չիցածցու-

նէին՝ ամեն օր հալխին տուռը քալելէն ու օգորմութիւն ուղենալէն, հէմ ալ հալխին աղատէին իրենց ցաւ ու տէրտը, կանկատը ու աղաչանքը լսելէն: Նայէ, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուն մէջը:

Եփօր տուն, քէօմուրին աժան ատէնը, 40-50,000 փութ քէօմուր առնէիր ու քեղի նստած կինովը ծախէիր, խարիպ-խաղարին, որ նաքա ծով-ծմեռը ցուրտ-պօռանին ճեպերուն վերջին քապիկը չը տային ու օճախները չի վառէին: Նայէ, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուն մէջը:

Եփօր տուն մէկ օր քալէիր հոսի վարժատունները, ու վարժապետներուն հարցունէիր քի՛ աշակերտներուս մէջը ամպէս ճանտան, խօլօք, սուր մտքով ու ինչպէս կասին, հաղարի կօլօխ մէկը էրկուսը կսոյ, ու եփօր ատ վարժապետները ասէին՝ «հանա Պարսեղը, հանա կարապետը քու ասած տուղոցմէն ին» ու տուն առնէիր ատ տուղոցը ու Մոսկոֆի, Փեթռէպուրքի եա մէկ ուրիշ քաղաքի կոված վարժատունը տայիր քու խարճովդ, որ ատ չէնքով, չի կտնդվելիք տղաքը մէկ օր քաղաքիս պարծանք ու քու տունիտ չրախ լային: Նայէ, մենք քու անունը օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուն մէջը:

Եփօր տուն մեր ժամերուն ծխական վարժատուններէն մէկը էրթայիր ու աչքէ անցունէիր ու նացամէն մէկին ասպէս աղէկութիւն անէիր, քու հախովը էրկուիրեք օրինաւոր վարժապետներ մըտցնէիր մէջը ու սալըխ ալ անէիր, որ հայ տղաքը օրինաւոր կիր կարդումէն մատտէ մէկ ֆայտալը ղէնիաթ ալ սորվենային, ու ատ աղէկութիւնը սըտըռդի չորս-հինկ տարի անէիր. կիտիս արածիտ շահը ինչ կըլար. արածիտ շահը ան կըլար՝ որ սէպէպովը 20-30 աղքատ տղաք հէլալ հաց կունենային ծեռքերը ու մինչի մահերը քու ու քու զաւակներուս կօրթնէին: Նայէ, մենք քու անունդ օսկի կիրերով տպել չէր տայինք Մեղուն մէջը:

Ամա... տուն ատ կովական պաները չարիր, ու ատ

պաներէն մէկին եա էրկուսին վրայ խարճելու ստակը՝ տուն խումի, փոր իլինքցունելու, Ռաստովի սատի, եա մէկ ուրիշ այլակերպութիւնի համար մինչի աս օրըս խարճիլ իս, հէմ ալ այսօրհետե խարճելու իս: Էտե ինչպէս կուզիս, որ բեզի կովինք, ասս նայինք, ո՞ր արարմունքըտ կովինք:

Եփօր թաթավը ծառաւ կետինին վրան չի գալ ու ծովը կուգանը՝ տուն կը պաշլայիս Ասծու վրայ տօտօվալու քի՝ «նայէ, նայէ, թաթավը ծովը էկաւ» տէյին. ինչպէս հողեղէն մարդս իր նմանին վրան չի պիտի տօտօվայ, եփօր նա իրեն ծեռքի ստակը ամպէս նաֆիլէ կը խարճէ, ինչպէս որ թաթավին ծովը գալը նաֆիլէ է նը:

Տուն մէկ զիաֆէթ արիւր. միսաֆիրներդ կուշտ կերան, պօլ խմեցին ու քօռ հարբած տաղըլմիշ էղան: Ատօր համար, Ասվածըդ կը սիրիս, հալխը ինչու բեզի աֆերիմ պիտի ասէ ու անունդ ինչո՞ւ կովասանքով պիտի իշվի կազէթներու մէջ:

Տուն կնացիր Ռաստովին սատը, օխտը-ուլթը տիւթին շամփանցքի պացիր, միսաֆիրներուտ բէֆ ցուցուցիր, առֆեանքաներուն ու բէմէչէճիներուն շապաշ տուվիր: Ատօր համար Ասվածըտ կըսիրիս, հալխը ինչո՞ւ բեզի էվալա, մաշալլա պիտի ասէ ու Սիւլիւկը ինչո՞ւ անունըտ կովելէն պիտի իշէ:

Խօսքի վրայ, տուն ուզացիր մէկ մեծաւորի մը աչքը մըտնելու, եա նարամէն մէկ կովասանքի թուղթ առնելու, որ պատըտ եա մէկ ուրիշ տեղ կախիս, ու ատօր համար իրեք չորս հազար մանէթըդ մէյտան տըրիր, խումի, բէֆի եա մէկ ուրիշ ֆէնտի համար խարճեցիր, ու ասինք քի մուրատիտ հասար: Ատօր համար, Ասվածըտ կը սիրիս, հալխը բեզի ինչո՞ւ չէն կենաս, Ասված պանըտ աջողէ պիտի ասէ ու անունըդ ինչո՞ւ ամեն տեղ կովասանքով պիտի իշվի:

Պահար ու կիւղ կուգանը՝ հալխը, իլլայի վարժատուններու մանտր տղաք ու աղջիկներ, չամուռ պաթա-

խին մէջը հայ-հայ կը խղդըվին վարպետ էրթալէն գալէն, ամա տուն, ատ ատենը, խօճատէնէկ, ֆայէթօնիդ ճիֆթ ուսաք լծած, բովերէն կանցնիս, ճամբաները կը կտուիս ու տայմաեալ մախսուսներուն վրան մահլայի հօտած սաղը կը ցրքտիս. աս մէկէ Սնկէ էկար, կը տեսնուս օղորմելի արապաճիին, որ իրեն բափցան, վատուժ, քաղցած ծիին վրան եուքլէմիշ արիլէ էրկու հատ պալապան բօռ բօռ ու պաթախին մէջը պաթած ծիին խամչիլամիշ անելէն կաշին կը սըկըթէ: Տուն աս ամենը կը տեսնուս ու միտքդ չի գալ. չէքի միտքդդ չի գալ, քիթիտ տակէն տուն կը խնտաս պիլէ, գէրէ բու առանիդ մէջ կապած օխտը—ուրը հատ ծիտ փորերը կուշտ, հաստնալէն կեցիլ ին: Ատօր համար, Ասվածըդ կը սիրիս, հալիսը ինչո՞ւ քեզի պռափա, մալատեց պիտի ասէ, ու Մեղուն ինչ⁶ հարկաւորութիւն ունի բու նամըդ աշխարք փըռելու:

Զէ, վարդերէս կլուխառեօվ, անունըդ աղա է ամա՝ գործըդ հէչ աղայի չի լմանիլ:

Ամա չիմանաս՝ որ աս խօսքերըս մենակ քեզի կասինք. չէ. ամենեւին չէ: Մենք աս խօսքերըս կասինք ու տայմա եալ պիտի ասինք նացա, որոնք աղա անունը խօլայ, խօլայ վրաները կառնուն, ամա աղայի գործքէ շատ հեռու կը փախչին:

Ինչո՞ւ նացամէն հէչ մէկը չի ասիլ քի՝

Ես ի՞նչ խղճմտանքով կուլխուս մէկ ալայ մը աղաներ թօփ անիմ զիաֆէթիս օրը, նացա հետ պարապար ուտիմ, խմիմ ու հազար չէշիտ այլակերպութիւն անիմ, եփօր տեղով կիտիմ որ՝ ատ թանկնոց զիաֆէթին խարճած ստըկովը կը կրնայի, հէչօլմասա, յիսուն ունչպէր աղքատի օղլուշախ մէկ սաղ շաբաթ կուշտ ուտեցնելու ու խումցունելու:

Ես ի՞նչ խղճմտանքով սայեախլուիս չորս կազ պոչով խումաշէ եա պառխըթէ փլաթի հազցնում, եփօր տեղով կիտիմ, որ քաղաքիս մէջ կան ամպէս հայ կինիմարդիք, որ կովտաներուն վրան շապիկ չունին, ու վրա-

ներուն հին, մաշված, բրբրված, հարուր տեղ կարկրտած պաամա փլածին, մամուկի պունի պէսնակ, վրաները կախված է։

Ես ի՞նչ խղճմտանքով կը կրնամ առանիս մէջը էրկու իրեք հատ թանկնոց ծիներ պայելու, ու նոցա սէպէպով ազպարիս ու աշխանայիս մէջը խռանի չափ խըղմէթքեարներ ու պանփօրներ պէսլէմիշ անելու, եփօր տեղով կլտիմ, որ կան անպէս օղորմելի օղլուշախներ, որ օրը 25-30 քապիկի կարողութին ալ չունին իրենք չորս հոգիի համար խարճելու։

Տուր կասիք քի՛ «ինչո՞ւ տայմա գէշերըս կը կըրիք, ինչո՞ւ աղէկ պաներըս չիք կըրիլ»։ Մենք ալ ծեղի կասինք «Ասէք նայինք, որն է ծեր արած աղէկ պաները, որ կըրինք։ Ո՞ր աղաներուս վրան ցուցնունք քի՛ հանա մէկ շէնքով, օղորմած, ճէմէրտ, սօյլատէ, ազգի պարծանք մարդ, որն է, որն է, որն է ցուցուցէք, նայինք։

Տուր չիտիք, որ մեր հայ ազգը խեղճ, անտէր, աղքատ օղորմելի, անօղնական ու մեխքնալու ազգ է։ Եփօր մեր զէնկին աղաներն ալ նարա եարտըմ ու տէրութին չանին, հապա վո՞վ պիտի անէ։ Աս պանիս վրան դուր աղէկ միտք արէք։

Պալապան թուլայէ տուն խորդիլ իս էղիլէ ու ինքըդ մէջը ռահաթ սօյէն կը կենաս։—Ատ տահա կովելու պան չէ։ Կերակուրըդ, էղիլ է, պանփօրը չէ, փօփուռը կէփէ։—Ատ ալ տահա կովելու պան չէ։

Առանըդ իրեք ծի ունիս, ազպարիդ մէջը էրկու խազախ խըղմէթքեար ու աշխանատ երեք պանփօր։—Ատ ալ կովելու պան չէ։

Տարին մէմը՝ էրկու հարուր մանէթնոց զարուսբայի սթօլ կը փուխ ու իրեք հարուր մանէթնոց հաց կուտաս միսաֆիրներուդ։ Ատ ալ մէկ կովելու պան չէ։

Հօրցուկէն էտեւ, սահաթը իրեքին բլուպ կերթաս, նես մտած չի մտած, համման, աչքըդ մութ կոխած,

քառթի կը նըստիս ու ինչպա գիշերուան տասվերկու սահաթը՝ իրեք չորս փուլքա կը խաղաս:

Ատալ մէկ կովելու պան չէ:

Սայախլուէդ ու հարսընցու ախշիկանըդ համար տարին էրկու իրէք հատ խումաշէ (ատէն ատէն ալ պառխըթէ) չորս կազ պոչով փլաթի կապսպրիս Մոսկովէն, վիզը, կօլօխին թէփէն, անկաճը ու մատերը ճէվահեր ու էլժաս կը չարիս էղիլ է:— Ատալ մէկ կովելու պան չէ:

Իլվանի համար՝ տուղոցըդ վրան մէքամ հաստկէկ, կէնճկէկ, տեոօրկէկ պօննա կը տընիս, որի տըված մէկ հատիկ քեարը ան կըլայ, որ տղաքըդ պըզտիկուց պիտի ուրանան իրենց հայութինը ու առ ալ խօս շատ կովելու պան չէ: Տուսէն մէքամ խաչերով մարդ քաղաքներս մտաւ իսէ՝ տասնական-քսանական մանէթ ստակ կժողվիք ծեր մէջը, թանկնոց հաց կուտաք նարան (հէպէթ, միամիտներուն կը հաւատացնուր, որ առ պէթէր ֆայտալը պան է քաղաքիս համար) ու արալըխտա ինքերըդ ալ աղէկ սօյէն կուտիք կը խմիք: Ատալ, եփօր աղէկ նայիս նը, մէկ կովական պան չէ. զէրէ առ ծեր թօփ արած ստակը եփօր ան խաչերով մարդուն անունով մէքամ ֆայտալը պանի համար խարճէիք նը՝ հնարը չի կայ, որ ան խաչով մարդը պիլէ ծեր արածը չի կովէր... ամա, առ պաները անելու համար մեր խելքը տահա պէթէր խամ է:

Աս ամեն պանը որ ասինք, դուք առանց մեզի ալ կիտէիք, ամա տեղը էկած ատենը սուտ չիկիտցողըս կըլաք ու կէնէ կասիք ճնէուժէլի իսա պալապան քաղաքիս մէջը հէշ մէկ կովելու պան չունինք, որ տուք սալթը գէշերըս կը կրիք»:

Վո՞վ կասէ չունինք տէյին. մեր քաղաքը մէկ չէ, իրեք հատ կովելու պան ունի. մէկն է՝ փուլթը տասնը մէկ քապիկնոց քոմիւրը, էրկուսումն է՝ ֆունթը հինկ քապիկնոց մատղաշ խուզիին թազէ միսը. ու իրեքումն

է՛ տանէն էրկու բապիկնոց խոշոր ու շաքարի պէս
ծմերովը:

Աս իրեք պանէն մատէ ուրիշ ամպէս կովելու պան,
շթօթը, չինք տեսնուլ մեր բաղաբին մէջը:

1874 փետր. 3.

ԷՍԼԻ ԼԷՎԵՆՏ.

Թորոս մէշի-Օղլուն քսանվերկու-քսանվիրէք տարու
լէվէնտ աղայ էր, հօրն ու մօրը մէկ հատիկ զաւակը:
Ասածներէն կանը՝ Թորոսը իրմէն ջոկ չորս ախպար ու
մէկ քուր ալ ունեցիլ է, ամա որը մէկ, որը չորս, որը
ինը տարու հասիլ ին, մեռիլ ին, մէկն ալ, անունը Ստե-
փան, քսանվիրեք տարու մեռիլ է՝ նոր նշանած:

Ամպէս որ՝ Թորոսը հօրը-մօրը ծերութեան ատէն
մէկ հատիկ, աչքին լուսին պէս զաւակը ու մեծ ժա-
ռանդ մնացիլ է: Սուտ է, խորդ է կասին քի՝ խըզզանչ
հարը չորս հարուր հազար նաղտ ստակ ունի էղիլ է սէ-
տէֆլը սունտուկին մէջը պայեած՝ միլքերէն, ֆողերէն
ու նօմայ պարիէն ջոկ, առանին մէջը ձիները, էքիփաժ-
ները տասներով-քսաններով կը համըրվին էղիլ է:

Թորոսը մինչի տասը տարին մէքամ ուս աղքատ-
ցած փամէշիքի աղջիկայ ձեռք մեծցիլ է, անկէ ետ-
քը մինչի տասնը ութը տարին, տեղով չիտիմ, Թայդա-
նի՛ չէնէ՞ Սթառափօլի կիմնազին քուռը խալսիլ է, ի-
րեք տարի ալ Մոսկոֆի համալսարանը մնացիլ է, իւ-
ռիսթ պիտ լայ էղիլ է. ամա հիւրնդութեանը պատճա-
ռով մարը համան էտէն կընացիլ է, առիլ է, պերիլ է:

«Տեղը կենայ ձեր ուսումը, ասիլ է, շունի բերան
թապելու օրդի՛ ունիմ ինչ, որ մէքամ պօշ տիփլօմի հա-
մար նարամէն պաժնըվիմ. ես նարա եազըճի պիտանիմ,
չէնէ քաղցած մեծաւոր: Իրեն առուտուրը, իրեն տունը-

տեղը, իրեն ժամ ու աղօթքը կիտնայ՝ ամէն բանէ ազէկ է. մէկ օր ալ Աստուծով մէկ չէնքով աղջիկ կուկուտնում, կառնում, կը կարգիմ, տուն-տեղ կանիմ, կը ռահաթնամ ու ցամաք աչքով ֆողը կը մուտնում»:

Թորոսին Մոսկովէն էկած օրը սաղ բաղաբը տուկուլթի կէլէ, իլլէքի եփոր մօրերուն անկաճը կիյնի քի՛ նարա մաման հասէլէթտէն պերիլ է փսակելու համար: Տօղրուսու՝ ո՞ր հարը ո՞ր մար չէր ուզենալ Թառաս Սթեփանիչին պէս փեսայ ունենալու. միլք ու ստակը հայհայ միլիօնի կը հասնէր, հարն ու մարը մէկ ոտքով հաշվէ դերեղման մտիլ ին (ատ ալ հարսին համար էփպէյի եօռըխլը պան է, իլլէքի նացա, որոնք տըռտըռ պիտնայէ ու խըղղանչ պիտթայէ վախ ունին) ինքն ալ կէնճ ու խօլօք:

Տեսըին համար էրկու խօսք ասինք ու պաշլայինք մեր պատմութիւնը: Թառաս Ստեփանիչը, պօյով օրթա խարէրէն թէկարան վեր էր. էրէսը փուքի պէս ճերմակ, թուշերը վարդի պէս ալ, պռունկները նազուք, տայմա խնտամ-չխնտամի պէս, վրան փուխէն պարակ մազը պաշլայիր էր էլլելու. աչքերը ցօլուն, խոշոր, ծիծաղկոտ—ինչ էրկնցնում խօսքս,—ատպէս սիւրէթ ատէթը սալթը էրածի մէջ կը տեսնըվի, անալ՝ մեզի պէս թուճած մահկանացուներուն չէ, հապա... տասնըվեց տարեկան աղջըկանը: Հարն ու մաղը վրան նայելէն չէր կշտանային, ղիաֆէթի ատէն ամեն աղջիկ ունեցող մամայի աչք նարա վրայ կամված էր. ամա, աղջիկները նրա վրայ նայելու կը վախնային, ինչո՞ւ, ատալ իրենցմէն հարցուցէր: Ասպէս էր մեր Թառաս Ստեփանիչը:

Նարա բաղաք հասնելու ձմեռը մեր տեղի ղիաֆէթները պաշլայեցին մէկը մէկալէն աւելի տառաթլը ըլալու. մուզիք, թանց, հարկինք, քէֆ, խում,—չախ մինչի Սուրբ Սարգիսին օրը անպակաս էին: Չունքի կէս բաղաքին հետ սօյազգականութիւն ունէր նը՝ էրկու օր չէր անցնիլ, որ տունը նստեր մեր Թորոսը, ասօր Գաբուէլի եա Սերոբի տօնընաւորը կէրթար, վաղը մէկ պէհ,

անկէ ետքը մէկ հարսնիք, անկէ ետքը մէկ Ալէքսանի, մէկ Մարկոսի, եւ մէկ Աքսէնտի տուն զիաֆէթ. տահա մէկ ուրիշ հարսնիք, տահա մէկ ուրիշ պէհ մէկ խօսքով՝ եփոր ախացքը էկաւ նը, մեր Թորոսը էփէլքի փօշտայի ձիի պէսնակ յոգնած, թալցած, սէր-սէմէմիշ էղած էր, անճախ-անճախ միջինքին ատէնները խելքը կօլօխը էկաւ:

Ամեն մէկ զիաֆէթէ ու պալէ ետքը, երոր միսաֆիրները հարեր, մարեր, աղջիկներ որ տուն կուգային, ինչխատար իւմէտներ, ինչխատար փլաններ, ինչխատար ցանկութիւններ կանցնէին նացա միտքէն, օդորմելիները փիթուն գըշեր քուն չէրլային, տօշակներուն մէջը ֆըռըլ-ֆըռըլ ման կուգային. Թորոսին ամեն մէկ խօսքը, ամեն մէկ նայուածքը, ամեն մէկ շարժուածքը միտքերը կը պերէին ու ան կօրա փլաններ կը խորդէին: Պապաները կասէին ինքերը իրենց՝ «չորս հարուր հազար նազտ ստակ, աղկից ալ աւելի միլը ու պարի, հարը-մարը դերեղմանին տուռը, ինքն ալ աճէմի-ատկից ալ աւելի պախտ պէտքէ որ մեր աղջիկանը»: Մամաները կասէին՝ «պառաւր մինչի զատիկ ես ապրի ես չէ, սունտուկները, տօլապները արծաթով, օսկիով, էլմաս-ճէվայիրով կըռած. ախպար ալ չունի, բուր ալ չունի, մենակ կօլօխ. կէնճ կնիկ առանց պիանայի,—մեր աղջիկանը տահա ուրիշ արքայութիւն պէտքէ որ, արքաութիւն է, որ կայչտէ»: Ո՛չ մէկ հար, ո՛չ մէկ մար իրեն աղջիկանը Թորոսին անմինասիպ հարս չէր ճանչնար, կուգէր, աղջիկը թէկաւրան չիրքին ըլլար, կուգէր թէկարան չօչամայ ըլլար, կուգէր թէկարան 26-ին մէջը ըլլար: Ան ալ ասինք, որին ձեռքը բռնած է աղէկ-աղէկ էրածներ տեսներու:

Ամա՛ ինքը Թառաս Սթեփանիչը միտքին քօչայէն պիլէ չէր անցնուլ փսակվելը, անալ՝ սա մօտիկ ատեններս, գէրէ ին՝չ հարկաւորութիւն, ին՝չ սրխլէթ ունէր ինքը իրեն յօժար կամքովը, իրեն հատուկ ձեռքերովը իրեն ձեռքին-ոտքին պուխօլներու զինճիլներ զարներու: «Լէվէնտութիւնը, կասէր, մարդու կենճութիւնին տ-

տեն կը վայլի. կէնճութիւնին որ մարդս ազատ չիլայ՝ հապա ե՞րբ օր պիտի տեսնէ նա: Սայեախլու, տուն-տեղ, նօմայ զաւակներ, տունի խահր, տաղտաղա, զաւակներ ու մաշուցը-ատ ե՞ր ալ լանը՝ ուշ չէ:

Օղլուշախ ասածդ, ան օսկիէ խաֆէսն է, որիմէն պիլպիլը տայմա մուխայէթ կըլայ ու հեռու կը փախչի»:

Ասպէս միտք կանէր զէնկին, կէնճ, տեսօք, ուսու-մով ու Մոսկոֆին համը ու հոտը առած Թառաս Սթե-փանիչը: Խորդ էր, չէնէ սուտ նարա միտք արած՝ ան մինը ետըը կիմանանք, շինտը մենք նային ուրիշ սէմթէ ի՞նչ բաներ կային:

Թորոսին մեր քաղաք հասած տարին Հեղինան տասնըվեցը թամամցուց, տասնըօխտը մտաւ Հեղուշը տարի ու կէսուայ էր, որ նարա հարը տուն-շատ-ապրիս էղաւ ու տասնը ութը տարեկան մարը իրէն էքսիզովը օրէկարի մնաց ու մեմալ կարգըվել չուզաց. որ չիլա թէ, աչքի լուսին պէս սիրած Հեղուշը օկայ պապայի ծեռը իյնի: Կլխաւորէն մնացած խանութը, պարին ու իրեն հօրը տունէն պերած ճէհէզը ծախից-ծախծըխից, էռսուն հազար մանէթի նազտ ստակ արաւ ու պաշլա-յից ռահաթ սոյէն ապրելու՝ տարիէ տարի իրեն աղջկա-նը ճէհէզը շատցնելու, ու Թառաս Ստեփանիչին մեր քա-ղաք գալու տարին նացա ստակը յիսուն-վաթցուն հա-զարներու կը հասնէր: Ասխատար ճէհէզով ալ Հեղինան քաղաքիս մէջ էնկ-առջի հարսը կրնար ճանչցվելու, ե-փոր ուրիշ արժանաւորութիւններ չունենար. ամա արի նայէ որ ստակը ու զէնկինութիւնը Հեղուշին էնկ պըզ-տիկ, էնկ ոչինչ արժանաւորութիւններն էին: Հեղուշը նոր էլիլ էր փանսիօնի վեցում քլասէն. մուղիբը, ֆռան-ցուղնակ լուզուն ջով վարժապետներ տունը կուգային, կը սորվեցնէին նարա: Տուռ-տիրացին միթքի պաթած էին քի՝ շինտը Հեղինան որի՞ն պիտ էրթայ. զէրէ նարա լայէխ քաղաքիս մէջ մէքամ լէվէնտ չի կար, հէչ մէկ հօր միտքէն չէր անցնիլ քի՝ նարա իմ օրթուս համար ուզե-նամ տէին, զէրէ Հեղինան նացա օրդոցմէն շատ պանով

վեր էր. մէքատ տէլլալ-խնամի, մէքատ տիպօնծի-տէր-տէր տահա խատիր էղած չէր Հեղինային աս՝ եա ան տղի համար խօսք անցընելու:

Ամա՛ ինքը Հեղինան մէկ Ասծու գառ աղջիկ էր. սիրտը թէմիզ, միամիտ, խարիպ-խաղարի մեղքցող: Տեսքին համար ասել ալ պետք չէր,—պօյ-պօս, փուքի պէս ճերմակ մարմին, ալ-վարդ թուշեր, մազը մինչի ծունկը, խալէմով քաշած ունքեր,—մէկ խօսքով սիւրէթ էր, ինսան չէր, տեսնողը աչքերուն չէր հաւատալ քի՛ սա աղամորդու մէջքէ գոյացած է, չէքի էրկինքէն ին՝ ջած մէքամ հրեշտակ:

Ան ձմեռուան օրին մէկ օրը թորոսը ու Հեղուշը մէկ զիաֆէթի ռաստ էկան ու մէկ-էրկու ժուռ խաղացին. քանի որ քատուէլի ատէն քովէ քով կայնած էին՝ միսաֆիրներուն աչքը կ'իտիս քի նացա վրայ կամված մնացիլ էր. ամենը մէկ բերան ասին՝ «հանա մինասիպ-լը ճիֆթ, հանա մէկ մէկու համար աշխարք էկած հարս ու փեսայ. հանա էրկու պախտաւոր»: Աս բանը թորոսին հօր ու մօր միտքերէն ալ անցաւ. աս բանը Հեղինային մօր միտքէն ալ անցաւ, ինքը Հեղինան ան աճափ ատ մինուլթին սիրտէն մէկ խորունկ անի քաշից. զէրէ քանի տապառ ձեռք ձեռքի տուած, հայլիին առջևէն անցան նը՝ մէջը տեսաւ իրեն ու թորոսին, ու չի կրցաւ կտրողական ասելու՝ էրկուսէն ո՞րը աւելի տեսօք էր ու խօսքը կարճ կտրից, որ էրկուսն ալ հաւասար էին, էրկուսն ալ մէկ-մէկու մինասիպլը էին:

Ա՛մա թորոսը ատպէս հետապնեռէ շատ հեռու էր, մէմը որ՝ միտքին մէջէն կասէր նա՝ «խե՛ իմ ինչ կէն՝ ճուլթինէս ատպէս շուտ պաժնըվելու, տահա մէմը օրըս տեսնում: էրկուսումը՝ կէնճ, տեսօք, զէնկին, Մոսկոֆին մէջը թէկարան ազատ կեանքի ալըշմիշ էղած, պերանը չէշիտ-չէշիտ եմիշներու ու համով կերակուրներու սորված՝ նա խե՞ էր որ մեր տեղի սալթը մէկ չինի կունտապուրով, ես թաթար-պէրէքով, չըռ-չըռ սամասյով քաւականանար:

Աս ալ էրկուս Իրեքումն ալ որ՝ մեր լէվէնտները մէկ նոր ատէթ արիւ ին իրենց կէնճութինը, մատղաշութինը, մարմիններուն ուժը, հոգիին թէմիզութինը, սիրտին կակողութինը, ճէպին ստակը տուս տեղեր, էկլէնճէյի տուններ խըպըլիւ-կինմարդոց մէջ վօթելու. եփոր ամեն տիաց՝ թէ ստըկի, թէ տարիքի, թէ ուժի ալայ-մալայ միւհլիւզ կէլին՝ կուգան մեր տեղը 35-40 տարու հասած, պօշ ճէպով, տըպըզ կօլօխով, առողջութինը զիան արած, տուն-տեղ կըլան, նոր փեսայ կըլան, հիւանդ զաւակներու հար կըլան ու իրենց կէնճ սայեախլուններուն, տահա չի մեռած, օրբեվարի կանին, եւ իրենց տօշակներուն քովը հիւանդ նայող բանտոր կանին:

Է՛յ, ինչ ալ լանը, Թորոսը 25 տարեկան փսակվել չուզաց: Հեղուշը ան ձմեռ սևտա էզաւ: Սիֆթէ նա իմէտ ունէր որ ասօր-վաղը՝ Թառաս Ստեփանիչէն խնամի կուգայ, ու ատով կը մխիթարուէր, ամա օրեր, շաբաթներ ու ամիսներ խնամին չեկաւ. հասաւ պարկենդանը, անցաւ ախացքը, էտե էտե էկան զատիկը, կանանչ ու կարմիր կիրակիները, անցաւ խըտուէլէզը ու վարդեւորը, ու Թորոսին սէմթէն մէկ ծան-ծուն չի լսվեցաւ նը՝ Հեղինան պաշլայից ճռզելու, վատելու ու հալելու: Մարը ու սօյերը թահմին արին քի՛ մսիլ է, եւ քրտնած-քրտնած պաղ ջուր խմիլ է, եւ ոտքը թրջիլ է, ու անկօրա ճարեր արին, ամա ճարերը ու հէքիմները հէչ մէկ ֆայտա չի տուին: Հրեշտակապետին շաբաթը Հեղինան կէնճ-կէնճ սև ֆողը մտաւ, ու աս տապրա իրեն մօր օրբէվարութինը թամամցուց, այս ինքը արաւ նարան հէմ որբ, հէմ ալ այրի:

Թորոսէն պաշխա Հեղինային մահին դիաց ամենքն ալ խաբուեցան, զէրէ մեռնելէն էրկու շաբաթ առաջ (եբոր խալսեցնելու տահա հնար կար) մէկ խազախ բանտոր կաղտուկէն Թորոսին ծեռքը մէքամ պզտիկ պարեւադիր տըլից. մէջը ասպէս գրած էր.

«Սիրական Թորոս, կուսական ամօթս մէկ քովի տը-

քած և գրէթէ գերեզմանիս քէնարը կայնած՝ բու առջևդ կը պանամ իմ սիրտս, որ քանի մը օրէն կը դադարի զարնելու:

Թորոս սիրականս, մի բարկանալ, մի խնտալ վրաս. ես բու սէրէդ կը տանջուիմ, մեռնելս ու ապրելս բու ձեռքդ է. ուզենաս՝ ինձի նոր կեանք կուտաս, չուզենաս՝ պայծառ արևս կը խաւարցընուս և ինձի սև հողի մէջ կը ձգիս»:

Թառաս Սթեփանիչը կարգաց բարեազիրը, ծալից, ճէպը տրից, ու առանց պատասխանի ապուլ տուից պանուորին: Պէքիմ սիրտին մէջը քիչ մը չըփացաւ ալ, որ տեսօք ու կէնճ աղջիկներ նարա սէրին մատաղ կէրթան: Լէվէնտ տղու համար ատ ալ էփպէյի բան է. մէկօր պէքիմ պարծընայ եալ արխատաշներուն տիմացը:

Վրայ անցաւ տասը տարի: Մեր Թառաս Սթեփանիչը ատ ժամանակը մէնակ քէֆի և ուրախութեան մէջ անցուց. ծերացած պապան-մաման օրէ օր վրան աւելի ու աւելի կը տողային. հալխին աչքը նարա վրայէն վար չէր իջնիլ. Թառաս Սթեփանիչ վար, Թառաս Սթեփանիչ վեր. ասպէս կանցունէր նա Ասվաժային իր-օրը տարին-տասվերկու ամիս: Պալ զիաֆէթ, պէհ, կէր-խում, լէվէնտի քէֆ, աղջիկ ժողոտանք, կուպեռնաթօռի հաց, եա անպէս մէկ ուրիշ ժողոտանքի, Թառաս Սթեփանիչը էնկ պաշ միսաֆիրն էր, առանց նարա խառիր չէին քէֆի անուն տալու: Թառաս Սթեփանիչին չէղած տեղը ախացքի մէջի պասուց կերակուրներով տօնչընաւորի պէս պան էր-սիրտ փաթլամիշ ըլալու: Ամա ատ ատպէս էր, քանի որ Թառաս Սթեփանիչը չատ կէնճ էր, չատ մատղաշ էր, տահան էրեսին վրան պուռուշներ չի կային, տահա տարիքը քսանվեցէն-քսանօխտնէն վեր չէր, տահա նարա պուռունկները վարդի ալ կունը կորուցած չէին, տահան աչքերուն տակի կաշին խաղի թաթերուն պէս կախուած չէր. ամա եփոր էռսունհինկը պաշլայից մօ-

տիկնալու, երոր էրեսին կաշին պաշլայից շուտ շուտ
թրաշէն խանկըռելու, հաստընալու, երոր կուլխուն մա-
զը նօսընալու, երոր մօտիկի քաղաքէն ատէնսըզ ետ
գալու, երոր կինիմարդիկ պաշլայեցին անկաճ-անկաճի
նարա վրայ ինչ ասիս բաներ փըսփըսալու իրենց մէջ
քիթերուն տակէն խնտմնտալու, ան ատենը թառաս
Սթեփանիչը իրեն էվելքի համը կորուց, կօյեա կուզիմ
ասելու քի՛ տասնըվեց-տասնըվօխտը տարու աղջիկները
վազ-էկան սահաթներով նարա էրեսին մայիլ էղած նա-
յելու, էրածներուն մէջ տեսնելու ու սիրտերէն թէզ-
թէզ ակա քաշելու:

Կարճ՝ թառաս Սթեփանիչը կորուց ան, ինչ որ
գիրքերուն մէջը կասուի կուսական թարմութիւն: Աս ա-
սելովս չիմանաք քի՛ եփոր նա ուզենար՝ նարա հաւնող
աղջիկ չէր կըտնուիլ. ո՛չ, ո՛չ, ամենեւին ո՛չ. թառաս Սթե-
փանիչը կէնէ քաղաքիս մէջ առջի, իշվական լէվէնտն էր,
նարա քափիթալին ու միլքին կէնէ ցաւըս կպած չէր,
կենէ ամեն հարմար իրեն պախտաւոր կը ճանչնար
նարա փեսայ ունենալու:

Մինչի էռսուն հինգ տարին ասպէս անցուց թա-
ռաս Սթեփանիչը: Ատ արալըխը նարա պէթէր ծերա-
ցած պապան ու մաման ինկանմեռան, ամա մինչի հո-
գին փչեղները տահա իմէտը կորուցած չէին նարա տուն-
տեղ, օղլուշախի տէր էղածը տեսնելու:

Թառաս Սթեփանիչն ալ, տեղով չիտիմ, ասլը միթ-
կը տըրիլ էր հէ՛չ չի փսակվելու, չէ՛նէ տահա՝ ատենը
հասածը չի գիտէր, չէ՛նէ իրեն վրան իշամիշ չէր ըլար,
ինչ ալ լանը, էնճամը չի կրցաւ օգորմելի պառաւներուն
մուրատներուն հասցուցած աչքերը փակելու, խութսուզ-
ները «օրդի կարգըվէ, օրդի կարգըվէ» ասելէն հոգի-
ները փչեցին:

Երոր թառաս Սթեփանիչը հօրն ու մօրը պատիւով
թաղից, կիրամուտքը ու քառսունքը թանկնոց հոգու հա-
ցով ու նացա յիշատակը առատ օգորմութիւններով,
մօտաւոր ժամերուն ու հեռաւոր վանքերուն ընծաներով

պատվից, արդըխ ինքն իրեն ամեն պարտքէ խալսած
թահմին արաւ և անկէ ետքը պաշլայից ազատ նէֆէս
առնելու: Իտա արալըխը մեր քաղաքը հեռու տեղերէ
մէկ հայ տուննոր էկաւ, որ տասնը հինգ տարի վրայ-
վրայ օտար տեղ կենալով՝ նոմայ ստակ թօփ արիլէ էր.
ճէմը մէքամ աղլիկ ունէր քսան-քսան մէկ տարու, էփ-
պէյի ուսում առած, խիստ տեսօք: աղիզ պահուած ու
հօրն ու մօրը աչքերուն լուսը: Աս տուննորին մեր քա-
ղաք գալուն, պէս-պէլի էր, միտքը ան պիտ լար, որ
ատ կէնճ աղլիկանը կուզէին մէկ շէնքով հայ տղի տա-
լու: Նացա ասածներէն կանը՝ իրենց կեցած ռուս քա-
ղաքին մէջը շատ մեծաւորներ, փօլքօլլիկներ, մայիօններ
ուզեցիլ ին աղլիկանը, ամա՝ հարը-մարը խայիլ էղած չին
օտար հաւատի փեսայ ունենալու: Ատղիաց մեր կողմի
հայը չի կըտնըվելիք մարդ է. աչքը սիրիմ:

Ե՛յ ինչ ալ լանը: Հա՛, մոռցայ ասելու որ աղլիկան
անունը Լուսիկ էր, հօր անուն ալ Սերօք, որ, ռուսնակ
փէռէվօտ անիս նը՝ կըլլայ Լիզավէթայ Սէռկէեֆա:

«Շտէ՛ մեր Թառաս Սթեփանիչին հարճ պարի» ա-
սաց մեր հալխը մէկ-բերան, եփոր առջի անգամ տե-
սաւ Լիզավէթա Սէռկէեֆային վարդաւորին օրը:

Թառաս Սթեփանիչն ալ տեսաւ Լիզավէթա Սէռ-
կէեֆային, աչքին ծարովը աղէկ նայեցաւ վրան, սէրի
եա հաւնելու պէս մէկ բան խըլխըլայ մէջը. ամմա...

Մէկ օր մէկ դործի համար կնացիլ էի Թառաս
Ստեփանիչին: Սահաթը ասպէս տասնըմէկներու ատեն
էր: Գործը լըմընցուցի նը՝ առի կտակս, կուզէյի տուն
էրթալու: Թառաս Սթեփանիչը «ինչ աշըխմիշ կըլաս,
ասաց, կեցիր, մէկ կաւաթ, խաֆէ խըմինք»։—«Խմինք
նը՝ խմինք», ասի ու մնացի: Չարէկ սահաթ ես անցաւ,
ես չէ, մէմալ նայիս զալին տուռը բացուեցաւ, արծը-
թէ փատնօցով, վրան արծըթէ թախըմով խաֆէն նես
բերից մէքամ կէնճ խաղախ աղլիկ: Շատ շէնքով պան
էր. տարիքը կըլար ասպէս տասնըվեց տասնըօխտը, ա-
ւելի չէ, պօյը պացըռկէկ, մէջքը պարակ, նազլու, էրե-

սին կունը թամամ ալ շէֆտալի, մարմինը կըռթ-կըռթ մատղաշ: Ասպէս շէնքով պան տահա հէջ տեսած չէի, կատարեալ փանսիօնի մէջ սորվեցող պառիշնա, ամմա՝ նայուածքէն պէլլի էր որ վար սոյէն էր:

Միտքիս մէջ ասի՝ «չատ իշկիլը է, որ Լիզավէթա Սէռկէեֆնային փսակին պանը կ'օլօխ դայ»: Ամպէս ալ էղաւ:

Հալիւր ասաց-ասաց, սուս կեցաւ. հինկ-վեց ամիսէն մեր տեղի պամպառակ լէվէնտներէն մէկը աւելի խօլօք կըտնըվեցաւ, սիֆթէ քլուպ-պալին մէջը քանի ժուժ վրայ-վրայ հետը խաղաց, եթկէն խնամի խրկից ու պարկենտանքէն առաջ կարգըվեցաւ, խանութի, էռսուն հազարի ու անթիքա խազեայքայի տէր եղաւ:

Ասպէս՝ Լիզավէթա Սէռկէեֆնան ալ փախաւ մեր պայեաթցած լէվէնտին քիթին տակէն:

Վրան տահա տասը տարի անցաւ, մեր թառաս Սթեփանիչն ալ 45 տարու էղաւ: Ծերութիւնը հայ-հայ մօտընալու վրայ էր, ամմա ինքը քանի կերթար կը կէնճընար: Հասած լէվէնտները ասլը ատպէս ին. վրայի հագուստը տայմա թէմիզ, նոր, փապլէտնի ֆասօնի. մազերը-պըյըխը սանտուած, փօմատած, թէլը թէլին իրեն տեղը շարած, որ չիլայ քի տակէն ճերմակ կաշի, եա տըպըղի պէս մէկ բան մէյտան էլլէ. արծըթէ ցոլուն մազերը թէմիզ փետած, եա սոլօվէն սեին տակը պարտըկած, շապիկը ամեն օր թազէ, փուքի պէս ճերմակ, ծեռքի. փլաթօքէն, ճէպէրէն, էնքսէէն, խօլթուխին տակէն տայմա էսպուրէյի հոտ. էրեսը թռիտասի սապօնով լըւացած ցոլուն, ծեռքերը միշտ-հանապաղ փէռչաթքի:

Ատ ամենը ատպէս ամա՝ մէկքանի եօռըխսըզ պաներ պէթէր կը տանջէին մեր թառաս Սթեփանիչին, խօսքի վրայ՝ ակռաները՝ ալ առաջուայ պատէմի ճերմը-կութիւնը չունէին-որը ցիկառէն տեղնած, որը վրան

կանանչ լայ կապած, որը մինչի բօքը մաշուած, որն ալ ալայ-մալայ փթտած-էլլած, կուլխուն թէփէն, եբոր մաղերը աղէկ սանտուած չի լային նը՝ եա կտակը մուխայէթով կօլօխէն չի հանէր նը՝ անիծած տըպչըը կը պաշլայէր ճըլթ-ճըլթ վրատ նայելու թէփէյէն ու դէպի էնկսէն կերթար, աչքին ու բերանին քովի պուռուշները աւելի շատ ու աւելի խորունկ էին, էրեսին կունը պաղած ու հալած խունժորի կը լմանէր. մէջքն ալ պաշլայիլ էր էփպէյի ծըռվելու. աչքի ցլըը չօխտան կը նացիլ էր, ամպէս որ՝ չէքի կէնճ աղջիկները, չընտըխ օրբեվարիներն պիլէ կը կրնային տիզ նարա էրեսը նայելու ու սիրտերը տընք տընք չէր զարնէր։

Նասթինբան (աղլի պանուր աղջիկը) ատ տասը տարին սըտըռղի ամէն օր, սահաթը 11-ին համով-հոտով խաֆէն հազիր կանէր ու կը բերէր տիմացը կը տնէր։ Նա եալ էփպէյի հաստըցիլէր ու առաջուայ սէլվի պոյ-պօսը ու պարակ թալին կորուցիլ էր։ Շընտըխ նարա չորս-պուռուտը մէքամ օխտը տարու, սև աչք ունքով տեսօր աղջիկ կը վազվզէր... Վարիսա բուրոջը եա մէկ աղքատ սոյին էքսիզը պիտ լար։

Ինչ ալ լանը, կէնէ թառաս Ստեփանիչը պախտաւոր աստղի տակ ծնած էր։ Ատ տասը տարին ալ՝ օր չէր անցնիլ, որ սոյերը, պարեկամները ամեն տեսած-ներուն առպէս եա անպէս նարա միտքը չի ձգէին կարգը վելու, եա մէկ շէնքով հարսի վրայ չի ցուցնելու։

Քեռ հաւին պունը Ասված կը խորդէ, կասին նը, թամամ ատ արալըխը մեր քաղաքի զէնկիւններէն մէկը կիյնի-կը մեռնի առանց զաւակի ու ունեցած չունեցածը կէնճ քսանութը տարու կնկանը անունին կը կըրէ։

«Հանա, կասէ հալխը, մեր թառաս Սթեփանիչին համար եօռըխը կընիկ։ Տեսք ասիս՝ տեսք ունի, ստակ ասիս՝ ստակ ունի, էփպէի կէնճ ալ է. չէնէ Ասվածդ կը սիրիս, քառսուն-քառսուն հինգ տարու էփպէյի թողմած, մաշուած լէվէնտին հէչ կը վայլի կէնճ, աղապ աղջիկ։

Ամմա ինչ աղէկ կանէ փսակվի նը: Ախա՛ւը, Աննա Ավետոյեան (օրֆարիին անունը) հէջ մէկ ազապ աղջիկայ ուվաթիթ չի անիլ: Մախսուսը քանի տարի հաց կերիլ է որ օղորմած հոգիին հետը, որը հաշվէ փսակին տարին ցաւի հանդըպիլ է ու մէմալ եաթախէն էլլած չէ»: «Մէկ շէնքով մարդու ծեռք իյնի նը, նայէ ինչպէս պախտի պիտի հասցնէ, կասէին փսակված մարդիկ, պերաններէն շուրերը վազելէն: Ստակ, տեսք, կէնծութին, տահա պան պէտք է որ մէկ խօլօք մարդու»:

Մեր Թառաս Սթեփանիչին համար ալ Աննա Ավետոյեային ստակը ու միլըը աւելորդ չէր. զէրէ նասթեան արթըխ էվէլքի ճռզած-մռզած պերանը կոց նասթեան չէր. չինտըխ նա թեւեր առիլ էր ու տունը օրինաւոր խաղայեայէ պէթէր զաֆթ արիլ էր ու իշքիլլոտ աչքերը Թառաս Սթեփանիչին վրան էր: Օղորմելին խատիր չէր տունէն տուս էլլէլու. մէկ տեղ ալ էրթար նը՝ շուտ մը թէզ ետ պիտի գար. Ասված չանէր որ մէկ տեղ կալածիի պըռնըվէր ետ ուշկէկ ատեն քառթի նըստէր մնար, կուլխուն չիպերած պանը չէր մնար:

Ասինք քի նասթեայէն խօլայ էր վազ գալը. տասը ետ տասնը հինկ հազար սուռաթին թապլէր-նը՝ հէպէթ մէկ կերպով կը կըրնար մէկ վարկէկ չինօֆիքի կուլխուն հագցնելու ու իրեն կօլօխը ազատելու, ամմա արի նայէ որ ինքը ճունապէթը թուզախի մէջ ինկիլ էր ու ամուր պըռճընկվիլ էր:

Նասթեաները մեր խենդուլիկ լէվէնտնէրուն մինը մտնելու պէթէր վարպետ ին: Մէմը որ՝ կովասանքը, անուշ խօսքը լուզուններէն մեռղի պէս կը կաթի, հօփլամիշ անելը, կօլօխ եղելը-նացա զէնեաթն է: «Շտէ ես քեզի խիստ պէթէր կը սիրիմ ու, շտէ քեզի մէկ մինութ չը տեսնիմ նը՝ խիստ կը կարօտիմ ու, շտէ քեզի պէս տեսօք, համով, խօլօք էրիմարդ հէջ տեսած չիմ ու, շտէ քեզի համար հոգիս աեամիշ չիմ անել ու, շտէ ես քու ստքիտ ֆողը ըլամ ու» ես ինչ կիտնամ, ասլը ատ սօյ կինիմարդոց լուզուն անուշ կըլայ: Աս մէկ:

Մէծալ որ՝ ինչ անպատիւ, ամօթ պաներ ասիս՝ նաքա
կը թողցունուն էրիմարդոցը իրենց վրայ անելու, որին,
մեր հայ սայախլուն, մեռցնուն կտոր-կտոր անիսն ալ՝
խայիլ չի լալ. զէրէ մերոնք քիպիր ունին: Աս քեզի էր-
կու: Իրեքումնալ ան է, որ մեր հայ լէվէնտը նացա
ձեռքը իյնի նը՝ ալայ-մալայ կը թէմպէնայ ու սրայէ
կելլէ: Կէնճ լէվէնտ տղան խանութ թօ չերթայ, օրերով
թէմպէլ-թէմպէլ տունը թօ նստի, թօ մնայ, սուտ հի-
ւանդ, սուտ պէհէզուր, սուտ թախէթէ ինկած թօ ձևա-
նայ, գործ աշխատանք, վաստակ թօ թապլէ, հազիրէն
թօ ուտէ, սունտուկին, տօլապին պաները եա թօ ու-
հին տնէ, եա թօ ծախէ՝ Նասթիաներուն հաճէթներուն
ալ չէ, նացա սիրտը հէչ ալ չի ցաւիլ, ատ նացա համար
աղէկ է պիլէ, զէրէ ատպէս-ատպէսով հայ լէվէնտները
իրենց սրայէն թէզ կէլլին ու նացա ակուաներուն լօխ-
ման կըլան: Նասթեաները երոր ձեռքերը հայ լէվէնտ
ինկաւ՝ աղւենիքի պէսնակ կուլխուներուն չորս-պուտու-
տը անուշ ուվուլտալէն ման ու ման կուգան. «չտէ,
հոգնիլ իս, թալցիլ իս, արի վրայիտ հալաւը հանիմ,
պառկեցնում, ուհաթցնում, շտէ սիրտդ ինչ կուզէ,
շտէ սիրտդ պաղ ճուր կուզէ, շտէ կուզիս մէջքդ չփիմ,
շտէ բեր ոտքերդ տաք ջուր տնիմ, շտէ կովտատ տորո-
րիմ», ես ինչ կիտնամ, խեղճ տղին անխատար կը ու-
հաթցունուն, որ անկէ ետըը նա խն՞ է օրինաւոր կեր-
պով կարգըվելու, տուն-տեղ օղլուշախի տէր ըլալու:
Խորդ ալ ասինք՝ ո՞ր քիպիրը հայ կինիմարդը, եա ը-
ռըզով հայ աղջիկը սա ֆէնտերը կըրնայ անելու իրեն
էրկանը կամ փեսին հետ: Էղաւ որ աճէմի, պաց-պերան
լէվէնտին համար Նասթեաները մեր հայ Անուշներէն,
Թագուշներէն ու Ծուպուկներէն աւելի ֆայտալը եալ
չասիմ նը՝ եօռօխլը ին: Շտէ աս է, որ կասին քի՝ Նաս-
թեաները ֆէլան տղին ճար արիլ ին, ֆէշլիբեանին ճա-
տութին արիլ ին: Մեր ատենուայ ճատուլութինը աս-
պէս կըլայ:

Ամմա՝ ասպէս կը վարվին Նասթեաները մեր ճու-

նապէթ լէվէնտներուն հետ առջի ատենները: Ետքէն, երոր աղէկ սօյէն նացա մինը կը մուտնուն նը՝ երոր շաշխընները առանց Նասթեայի օր չէրի՝ մինութ կենալու սրա չունին նը՝ ան ատենը արդըխ Նասթեան կը պաշայէ իրեն թապիէթի աստառը նացա ցուցունելու. ամա նա ատ կանէ ան ժամանակ, երոր մեր լէվէնտը լիմոնի պէս քամած կըլայ, եփոր ուժը-թախէթը, առողջութինը, ճէպի ստակը, խանութի պարին, սօյերուն սէրը ու իրեն նամը ալայ-մալայ կորուցած կըլայ: Ատ ատենը, շտէ մեր ազատ լէվէնտը կըլայ եսիր, ու առաջվայ եսիր Նասթեան կըլայ նարա խաթունը, խազեայքան:

Թէպէտ կարգըվելու էնկ եօռօխը տարին լէվէնտին համար քսան հինգ տարին է, ամա ամեն մարդ ատ բախտին չի արժանանալ. աղէկ որ պապատ մամատ կուլխուտ վրան ին, տուն-տեղ, հազիր ստակ, հազիր առուտուր ունին ու պզտիկուց մէկ զէնիաթի ալշմիշ էղիլ իս: Ամա երոր կէնճ տղան ինքը իրեն կուլխուն իրեն ճամփան պիտի բանայ, սէրմիա պիտի խորդէ, խանութի տէր պիտի լայ: Ատ տահա հէջ: Հապա որ՝ ծեր եա անկալ պապան-մաման վիզէն կախուած կըլան, հապա էրկու-իրեք հասած բուրեր աչքերը վրան տնկած կըլան. հապա մանտր աղպրտիքը նարա ձեռքը կը նային... ան ան ան՝ տըժար է կէնճ տղին իրեն առջի բաղտի ճամբան բանալու: Աս է պատճառը, որ ամեն հայ, ուզենայ եալ, չի կրնար 26, 30, 35 տարու կարգըվելու: Ատոր համար, կիտիս քի, մարդու հողու մեխք է, մսխըլի առնել, խնտալ ան մարդոց վրայ, որոնք, ուշ ալ լանը, կօյեա 40 եա 45 տարու կուզին մարդոց սրայ մտնել, տուն-տեղ ըլալ, կնիկ, զաւակ, օղլուշախ ունենալ, տեանել աշխարքիս չարն ու բարին, ուրախանալու ժամանակ ուրախանալ, տրտմելու ժամանակ տրտմել, մէկ խօսքով՝ մարդուս վրայ տրած ամեն սուրբ պարտքերը կատարել... Ինչ մեղքս պայիմ, ես քիչ մը մարդու վրայ խնտալու ատէթ ունիմ. ատ սուտ չէ. ամա

էրեսս հէջ չի դառնալ խնտալու ան մարդոց վրայ, որոնք 45 տարու եալ լանը՝ կէնէ միտքերէն հանած չին սուրբ փսակը: Ամա՛ վով կուզէ ըլլայ, լէվէնտ կեանք անցուց իսէ՛ աչքիս սատանայ կերեայ: Սաղ կեանքը լէվէնտ մնալը բնութեան հակառակ գործ է: Լէվէնտը ինչխատար ալ ինքը իրեն խօլօք թահմին անէ, ինչխատար ալ զենկին ըլայ՝ ես չիմ կրնալ նարա սաղ-թամամ մարդ ասելու, ես նարա կէս-մարդ կասիմ, քիչ մը անկից ալ պակաս:

«Հածէ թորոս, ասաց մէկ օր նարա բարեկամներէն մէկը. արի առ իտա Աննա Ավետոյանային, հէջ չիս փոշմընալ, հածէ, քեզի պան կասիմ, խելք ունիս նը առ իտա կինիմարդուն-վաժնըյ պարի է. նա քեզի ամպէս կնիկութին կանէ որ, հաւատա՛, կեանքիդ մնացորդը, օրը տասը տապառ Ասծու փառաբանութին կուտաս. առ կասիմ քեզի, առ: Կարմնամ կը մնամ վրատ՝ ինչ կըտիլ իս իտա ֆոտած Նասթեաներուն մէջը. պերանդ համ ունի՛ս որ: Կը հաւատա՛մ ինա սկուլի մազ, լեղակ աչք կը տեսնում նը՝ սիրտս տակնուվրայ կըլայ: Աչքը սիրիմ մերոնց սե նախշուն աչքերուն, սե ցոլուն մազերուն,—պարէմ պան ին, հէմ համով, հէմ ռահամով, հէմ ալ տիմացկուն: Աս կապուտ աչքը որ կայ՝ փիրուզի պէս պան է, մէկ-էրկու տարիէն մէմալ նայիս, կը կանանչնայ ու կալի աչք կը կտուի, սկուլիի մազն ալ կը թափթըփի, մուկի պոշ կըլայ՝ կը խալսի խասէվէթէն: Հածէ պան կասիմ քեզի—առ իտա Աննա Ավետոյանային, եյպօհըմ, չիս փոշմար»:

Աս վերջին տապառն էր, որ թառաս Սթեփանիչին հալխը թեմիդ սրտով, աղէկութին կամենալով, մարդու տեղ տնելով՝ հետը կալածի արին, անկէ ետքը արդըխ վազ էկան ու ուրիշ չէշիտ ու ուրիշ լուզույով պաշլայեցին հետը վարվելու ու զուրուցելու. զէրէ, լսիլ իք, մէկ խօսկ կայ քի «կատուին ասին՝ աղլի պանդ ճար է, նա եալ պաշլայից խորունկ թաղելու». թառաս Սթեփանիչին նազերը պէթէր շատ էին, մարդիք տեսան որ՝

ասածները ալայը պօշ կէլլին, «կօլօխդ քարը» ասին ու վաղ էկան:

Մէկ ուրիշ ալ խօլօք կէնճ տղայ սըլովէն խնամի խրկից Աննա Ավետօյնային. հէմ շէնքով կինմարդու, հէմ քափիթալի տէր էղաւ, հէմ ալ ոչինչ տեղէն սրայի մարդ էղաւ. շընտըխ ալ զաւակներով, օղլուշախով պախթաւոր կեանք կանցունէ մեր քաղաքին մէջը:

Մեր թառաս Ստեփանիշը սա տապաւ եալ փըստ մնաց:

Տահա տասնըհինկ տարի վրայ անցաւ. շընտըխ մեր էվէլբի քէոթիք, զէնկին թառաս Սթեփանիշը հասկըցիլ էր իրեն եանլըշը, ամա մեղք որ պանը պանէն անցիլ էր ու շըտկըցնելու հնարը չի կար: Պալապան տունին մէջը հաշվէ մէս-մենակ մնացած, ինչ էրթող-էկող ունէր, ինչ ալ ինքը մէկ տեղ կէրթար. չոխտան ամենքը ոտքերը կտռիլ էին նարամէն Նասթեային սէպէպով, ո՞ր շէն մարդը (կինիմարդոց համար ասել ալ պէտք չէ) պիտ էրթար, սահաթներով պիտ նստէր, լաֆ անէր քիթը-պոռունկը սըվա արած մէքամ մառուշբայի հետ: Շաբաթներով, ամիսներով օղորմելի մարդը ոտքը տունէն տուս չէր տնէր, զէրէ, ուտելի ալ էրթար նը՝ ամենքը կը խնդային վրան ու թօսաթի կառնէին: Սօխախի չարխատա տղաքը պիլէ քովերէն սուս-փուս անցնել չէր թողցունէին. թորոս-ն, կը կանչէին էտէն, Նասթեային տեսնիս-նը մեղիմէն շատ բարև արն»: Նասթեան ալ ատ արալըխը պէթէր խուժի զարնըվիլ էր, պահը մէմը տունէն խայիպ կըլար, շաբաթներով էրեսը չէր ցուցունէր. եփոր մէկ-էրկու խօսկ ասէր նը, կը հանէր ոտքի պաշմաքին, շնոթ կանէր, էրեսին կը զարնէր, «ես բու եսիրդ իմ ինչ» կասէր. «հաճէթա էր քեզի պէս ֆոտած քաֆթառին հետ օրըս սեցնելու», կասէր եուրուխը նարա քիթին մօտկըցնելէն: Կասէր, տուռը էտե-

ւէն տռանկ կանէր կը փակէր ու նորէն շարաթներով խայիպ կըլար: Օղորմելի մարդը, մենակ անտէր մնացած, ինքը իրեն ծեռքով ստաւար կը տնէր, ինքը պազար կէրթար, ինքը փիլիթ կը վառէր ու իրեն կերակուր ինքը կ'աճումէր: Ուրիշ ատեն ալ Նասթեան մահլային ալայ քուչուռներուն, պանւորներուն կուլխուն թօփ կանէր, նես կը պերէր, առկան, կ'առնօնի, կիթառ, կէրխում, զրչել-վօթել, խաղալ, ծեծկվունք, շամաթա—խաղախներուն քէֆը խօմ պէլլի է—տունը թամամ խապախ կանէր: Որի՞ն ասէր, որի՞ն կանկտվէր, որի՞ն եարտըմի ծան տար. իրեն Նասթեային խատիր չէր մէկ խօսք ասելու, համան եւ շամառ կը հագցունէր նարա, եւ կը տառնար «կլխագիրս տո՛ւր, էրթամ», կ'ասէր: Եւ որ տուն օղունկդ միսէդ պաժնելու կրնաս նը՝ Թառաս Սթեփանիչն ալ Նասթեայէն կը կրնար պաժնելվելու: Շինէն կէրի վո՞վ նարա տէրութին պիտ անէր, եւ որ ըւզըզ չայ կինիմարդը պիտի գար, Նասթեային տեղը պիտի պոնէր: Մառուշբայի թապլած մէքամ պըռի, ֆոտած քալթառին մեր չէնքով չայ կինիմարդը չառնէր պարէմ:

Անխըլտա սարայի պէս տունը Նասթեան թամամ խապախ տառցուցիլ էր. պատերը մուրտտ, աճըռած, վրան մատով խանտալաներ սատկեցուցած, տեղ-տեղ խաթառնի ու խլինքի լերէներ, առէքներէն ու քօշանները փէրտէյի պէս կախուած էին թօզոտ մամուլի բունները. կապուստա թուռչիի, ռախիի ու մախօռքայի հօտը ամուր կպիլ էր պատերուն. պատերը տարիներով սվայի ու պօռի էրես տեսած չէին. էվելքի թէմիզ, հայլի պէս ցոլուն կետինին վրան մէկ մատ չամուռ կապիլ էր. հաւատա՞, հալխին առանը Թառաս Սթեփանիչն տունէն շատ թէմիզ էր: Մէքամ սաղ ճամ, մէքամ սաղ աթոռք եւ տիվան չի կար, ալայը կոտռտած, պատըռտած, աճուած, չամուռտած էին. նես մտնէիր նը՝ կովտատ-մարմինդ փուշ-փուշ կըլար: Շարաթներով սոպանները չէր վառվէին, նէմութինէն պատին ապօյները

էլլիլ էին: Աշխատանք մտնելու պահ չէր. քիթը կոտուած չայնիքներ, եղբ մէջը պաղած խալկիներ, փասլոտած, ամիսներով թուլա չի զարկած սամավարներ ու շանտաններ, լըլախան պերանով տանակներ, ծռւած չաթալներ, հաւանքը առանց կոթի, պատուած մաղեր, թուղթի մէջ փաթեցած բորբոսնած ալուր-խառմախառըշ, հոս-հոն թապլած-թապլտած, թափթըփած,—Ասկած տուշմանիս չի տայ:

Ամա աս ամենը Նասթեային ումուռին ալ չէր—մէկ հայի տուն զըջըվիլ է էղիլ է, մէկ հայ օճախ մարիլ է էղիլ է, նարա ինչ հաճէթը, նա սալթը իրեն քէֆին էտէն էր:

Նասթեաներուն ալ քէֆը, կիտիք խօմ, ինչպէս կըլայ. շթօֆներով ռախին մէյտանը, առկան, մէկ ալայ մը քուշուռներ, պանւորներ, տիմացները կաւաթով ռախի, չինի-չինի կաղին, պուանիք, ասէլեց, քէչէպուլնուզ, ճիւնի ծանով տաղեր, այլակերպ լաֆեր, մունտառ շախաներ—շտէ քեզի նացա պաշ քէֆը:

Խորդ է, թառաս Սթեփանիչը չօխտան մարդու սըրայէ էլլիլ էր, ամա կէնէ անխարէր վար ինկած չէր, որ այս այլակերպ կեանքին կրնար ալըշմիշ ըլալու. ամա ինչպէս ազատվէր աս սուռութմային ծեռքէն: Տարիքը վաթցունէն շատ աւելի էր, սիրելի բարեկամներ չօխտան չունէր. հաշվէ հօր-մօր մահէն ետքը մէկ մարդու հետ աշնայութին չէր անէր. էրես ալ ունէր որ հալխին տիմացը. որին պիտի ասէր՝ «արիցէք, եարտըմ արէք ինձի, աս տոթիքէն ազատեցէք տէյին»: Կօլօխը ծռած, լուզուն կուլտոված, սուս-փուս կը տանձվէր օդորմելին:

Նասթեան շատ խըթ այնըլս կըլար. ամա անպէս ալ կը պատահէր, որ շաբաթներով սըտըռղի կը խմէր, օրուայ մէջ մէկ-էրկու սահաթ անճախ քուն կըլար, ու քունէն էլլած-չէլլած նոր-նորտէն կը պաշլայէր գաւաթ գաւաթի էտէն խմելու. տիրացիներուն քուշուռները, պանւորները կուլխուն թօփ կանէր, ու օրերով կերթար եօխ կըլար: Անպէս ալ մէկ օր, եփ թառաս Սթեփա-

նիչը տօշակով հիւանդ պառկած էր, Նասթեան պաշ-
լայից խմելու. խմից-խմից ու թողուց հիւանդին ու ինքը
կորաւ. հինկ օրէն որ տուն եկաւ՝ ինչ տեսնէ, Թառաս
Սթեփանիչը եաթախին մէջ մեռած ինկած էր. պելլի
չէր քի՝ քանի՞օր ատպէս մեռած մնացիլ է նա. էրեւութ-
քը անպէս էր, որ չօխտընվան պիտ լար, զէրէ արունը
ու քէփիկը բերնէն թաշմիշ էղիլէին, էրեսին, պըյըխին
ու պարձին վրան վազիլ էին ու չորցիլ էին:

Օղորմելի մարդուն տօշակին քովը մէկ մարդ էղած
չէ, որ պապակած լուղուն վրան մէկ պուտ ճուր կա-
թեցնէ, աչքերը փակէ:

Միլիօնչիք Թառաս Սթեփանիչէն մէքամ քապիկ չի
մնաց, հոգեսէր դիրացիները իրէնց մէջը ստակ ժողվե-
ցին թաղեցին ու ետքէն հին աւրըված տունը ծախե-
ցին ստակը տառհալաթ թաղումին պարտքին օգտեցու-
ցին:

Ամիս եա ամիսուկէսէն ալ նարա տունը մեծցած
Նասթեային աղլի՞ էքսիւզին մէքամ կէնճ ուստի տունն
5 հազարով՝ կէսը նաղտ ստըկով, կէսն ալ տուն-տեղ,
հալաներ, թախըմ պան:

Բերանիս չերթալ ասելու, աւմա հոգիս կըվկայէ,
որ ասկէ էտե Թառաս Սթեփանիչները անպակաս պիտ
լան մեր տեղէն, զէրէ չորս քովս նարա քանտիտաթնե-
րէն շատերուն կը տեսնիմ:

ԿԼՄԺԻ ՆԻԿՈՂՈՍԻՆ ԽԸՆՈՒԹԻՆ ՏՂԱՆ.

Գործող անձինք՝ խանութի տղան ու եանկան.

— Տ՞ուռն է աղան:

«Ձէ, նոր կնաց: Ի՞նչ պիտ անէիր:

— Մէտօմը ստակ կար վրան, մեր խանութէն պա-
րի առիլ իբ:

«Տուռն որի՞ն տղան իս:

— Ի՛, չիտիք-ինչ, Նիկողոս-ային խանութին տղան
իմ տա՛. տայմա կուգամ-ու, մոռցի՛լ իբ-ինչ:

«Ի՞նչ կուղիս:

— Ասի-ու չջօթ պերիլ իմ, վրաներըդ այլքիս կայ:

«Քսանին արի. չիտիս ինչ է, չինտը քսանէն առաջ
ստակ կուտան-որ քաղաքէն:

— Ասոր մեզի 23-ը չէ որ. առ տահա մէկալ ա-
մսուայ մէջէ, հայ-հայ ամիս է:

«Է՛յ-չտէ, ինչ որ է նը՝ ան է:

— Առխատար ատէն կենալ կըլնայ. մինք առուտուրի
մարդ ինք. մեզի ստակ պէտք է:

«Ի՞նչ ատպէս սըխլէթ:

— Մաքարիայի համար-տա՛:

«Իտպէս սուտ կալածի կըլնայ, ատէթը պարկենտան-
քէն կըպաշխային մաքարիային ստակը ժողվելու:

— Ես ի՞նչ կիտնամ, շուպածիս ատպէս սալքիս
տուիլ է ասելու: Էտե, եր գամ:

«Քեզի ասի-ու՝ 20-ին:

— Քիչ մը առաջ չի՞ լալ:

«(Միտք աննելէն) Պէքիմ կըլայ, տուն մէմը հանդըպէ:

— Աղէկ. ես մէմը կը հանդըպիմ: Իրեն աղային
կըլայ տեսնելու:

«Քեզի ասիւու, նա կնաց:

— Չօխտան է կնացածը:

«Սահաթ-սահաթուկէս կանէ:

— Թէզ կուգայ:

«Պէլի չէ:

— Թէզ գալը կիտնայի-նը՝ ես հոս նարա պելէ-
միշ կանէյի:

«Չէ, թէզ չի գալ, նաֆիլէ մի կենալ, մէկ ուրիշ
ատէն կուգաս:

— Ե՞ր գամ:

«Մէկ քանի օրէն:

— Շինտըխ քովերա ստակ չի կայ:

«Չէ, չի կայ:

— Պարտերըդ ալ не Богъ знаетъ ինչխատար
բան էր, տայիք՝ խալսէիք:

«Ատպէս է-նը՝ քանի մը օրէն հանտըպէ:

— Խօսքի վրայ՝ քանի օրէն:

«Էրկու, եա իրեք օրէն:

— Ասօր մեզի ինչ է (վեր կը նայէ), էրկուշաբթի
չէր-որ. ասածներէդ կանը՝ չորեքշաբթի եա հինգշաբթի
հանտըպիմ-հա. չէնէ՞ ուրգաթ գամ, պէքիմ շաբաթ կը
հրամայիք եա կիրակի:

«Եյ աղէկ, կիրակի արի:

— Ատպէս է նը՝ կիրակի կուգամ: Շինտը, կասիս,
քովերա ստակ չի կայ:

«Չէ, չի կայ:

— Հըմ: Էտե՛ Ե՞ր գամ:

«Մէմալ ասիմ-կիրակի:

— Կիրակի կասիս-նը՝ Կիրակի թօ լայ: (Բիշ մը
ատնէն) Շինտը հէջ ստակ չի կայ քովերըդ:

«Մեղայ-ասածու, մեղայ, չի կայ կասիմ-ն, չիս լսիլ:

— Հէջօլմասա էրկու մանէթ:

- «Ձիկայ, բապիկ չիբայ»
— Մէկ մանէթ ալ չիկայ»
«Քապիկ չիկայ, չէքի մանէթ»
— Հէչ, հէչ, հէչ չիկայ»
«Ձի կայ, չի կայ, չի կայ»
— Ե՞ր կը հրամայիք դալու»
«Խո՛ւ, Կիրակի ասի, Կիրակի»
— Մէտօմը առաջ չիլալ»
«Ուղեհաս-նը՝ առաջ ալ արի, մեզի համար մէկ
բան է»
— Ատպէս է-նը՝ ես շաբաթօր կուգամ»
«Էյ, աղէկ»
— Գամ-նը՝ ստակ կըլայ»
«Կըլայ»
— Շընտըխ չի կայ»
«Ձի կայ, չի կայ»
— Շաբաթօր ասիր-հա»
«Հա, շաբաթօր»
— Իսա ատենները»
«Հա, հա»
— Չէնէ Կիրակի դամ»
«Ինչպէս կիտիս, մեզի համար ալայը մէկ բան է»
— Ատպէս է-նը՝ ես ես շաբաթօր կուգամ, ես
Կիրակի, ինչպէս եօռուիս կուտնուի-նը»
«Ատ բն դործդ է, ես չիտիմ»
— Չէնէ ուրբաթ դամ» Շընտըխ կասիս, հէչ ըս-
տակ չի կայ»
«Մեղայ-ասծու, մեղայ, մարդու փաթլամիչ կանէ»
— Էյ, ատպէս է-նը՝ Կիրակի կուգամ» Բարե կե-
ցիր»
«Բարե էրթաս»

Սիւլիւկ.

ՄԻԻԼԻԻԿԻՆ ՊԱՏԱՄԽԱՆԸ.

Մէկ քանի ազայի սիրտ, կասին, էլլիլ է վրաս ինչո՞ւ՝ չիտիմ, թահմին կանիմ որ դուք ալ չիտիք, ինքերն ալ չիտին։ Մէկին սիրտը կարող է էլլել մէկալին վրան ան ժամանակ, եփոր մէկալը ատ մէկին մէկ գէշ պան արիլ է, կամ փնաս հասցուցիլ է նարան, ես որին գէշ պան արիլ իմ, ես որին փնաս հասցուցիլ իմ։ 18 տարի է ես կը կենամ Նախիջևանին մէջը, ցուցուցէք մէկ գէշ դործս, մէկ փնասս, որն ես արած ըլամ չար մտքով, իմ անճնական շահիս համար։ Ամա եփոր եանլըշ արիլ իմ՝ թօ վրաս քար քաշէ նա, որ կեանքի մէջ եանլըշ արած չէ, և ոչ թէ նա, որին կեանքը ծնած օրէն մինչև առ օրս եանլըշներու և չար գործքերու մէջ անցիլ է և անցնելու է։ Ինծի կըմեղդրին, որ ես մէկ քանի խաղամուսներու (игрокъ, картежникъ) վրայ կըխնաամ. կասինքի՝ մեր ժամանակը վո՞վ թուղթ չի խաղալ, որ քաղաք կամ աշխարհ թուղթ չին խաղալ։ Եղբայրներ՝ թուղթ խաղալ կայ, խաղալ ալ կայ։ Խաղալ կայ՝ էկլէնճէի համար, հազարէն մէկ, խաղալ ալ կայ օրական ապրուստի կամ գէշ սովորութիւնով։ Ամպէս մարդ կայ որ երկու ամիս քառթին էրեսը չըտեսնէ՝ ումուռին չէ։ Ամպէս մարդ ալ կայ, որ մէկ օր քառթ չի խաղայ՝ օրը կորած կը գիտնայ, քէֆը տեղը չի լալ, փիթուն օրը սէրսէմի պէս պան կըլայ։ Մարդ կայ որ՝ մէկ երկու մանէթ կը թապլէ, քանի մը շէնքով մարդոց հետ

կընստի, ժամանակ կանցունէ, էրեկ ու ասօրվայ տաղտա-
ղաները միտքէն կը փարատէ, վաղուայ համար ալ կօ-
լօխի մէջի տէրտի տուժանները կըցրուէ, կըթեմըզցու-
նէ, որ նոր ուժով գործ պաշլայէ. մարդ ալ կայ, որ
քառթէն աւելի ուրիշ գէնիաթ չունի. լուսէ-լուս քառ-
թին սթօլին առջեւ կանցունէ, առուտուր, օղլուշախ,
հալխին կարծիքը ու իրեն պատիւը-ալայը մատաղ բե-
րիլ է իրեն գէշ ատէթին՝ խաղամուլթեանը: Թէ որ
ատքան ըլար խաղամուլին պակասութիւնը, ես հէպէթ
իրաւունք չունէի նարա վրայ խնդալու, նարա ճառէզ
անելու ու կրցածիս խատար հալածելու ոչ թէ իրեն,
նադա անձը, նարա մարմինը, հապա ալայ նարա պա-
կասութիւնը, գէշ սովորութիւնը: Ամմա արի նայէ որ՝ բա-
նը ատ խատարով չի վերջանալ. թղթամուլը հէմ գէշ բա-
ղաքացի է, հէմ ալ աղէկ քաղաքացիի հետ կուզէ նըս-
տել էլլէլ. հէմ ինքը խելքով հիւանդ է, հէմ իրեն խել-
քը հալխին վիզը կը փաթթէ. հէմ գէնիաթովը ցած,
ամընչնալու սըրա պահիլ է, հէմ ալ կուզէ ամեն տեղ
պատուաւոր աթուքի վրայ նստել ու ծանը վերերէն ա-
պուլ կուտայ, հալխին գործին խրատ տուողս կըլայ,
դատին դատաւոր կըլայ: Ատտեղ շտէ իմ սիրտս չի համ-
բերիլ ու ես կառնում ծեռքս խամչին ու սաղիս սօլիս
կը զարնիմ: Միթէ իրաւունք չունիմ:—Կասին քի պա-
ղարին տեղի թռաթթիւնները ու խանութներուն էտեի
օտաները անշահ քիւլհանի մարդիք քառթ կը խաղանու
հարուրներ կտարին կտարվին՝ մէկ օր ես նացա վրայ
կալածի արիլ իմ, նացա լուզուիս ու խալեմիս տակը
ձգիլ իմ: Մեղաեասծու: Ինչո՞ւ: Անոր համար որ ատ
քիւլհանիները իրենց գողի ծակալքուններէն լուս աշ-
խար էլլած չին ու պատուաւոր տեղեր նստած չին, հէ-
օլմասը իրենց անպատուութիւնը ինքերը հասկըցիլ ին ու
իրենց ամօթը կուլ տալով՝ տէնքսըզութիւն ունեցած չին
իրենց գէշ գործին համար աղէկ մարդու պատիւներ
ստանալու. հէջօլմասա տաքա քիւ քիւլհաններ էղիլ ին.
ամա մն մարդիկ, որոնց վրայ իմ լուզուս խալէմս կը-

վերնայ, ինչպէս որ շէնքով մարդը կը տեսնէ՝ տէնքսըզ, անամօթ քիւհանինքը ին, և տաքա էրկու մեղք ունին՝ մէմը քիւհանիութին, մէմալ տէնքսըզութինը։ Ասինք քի՛ մարդուն մէկը սուտ ստակ կը խորդէ, եա ազլի գէշ տունը կըպայէ ու ատով կէչիմիշ կըլայ։ Որին ինչ բան, մենք ոչ Աստված ինք և ոչ դատաւոր, եփոր կըբռնուի՝ հէպէթ կըդատուի ու կըտատապարտուի, եփոր մեռնի ալ՝ դժոխք կերթայ. ատ մեր գործը չէ։ Ամա եփոր սուտ ստակ խորդողը, եա ազլի գէշ տուն պայողը կուգայ շէնքով մարդոց հետ կընստի կէլլէ, րաղաքական գործերու մէջ կըխառնուի, հալխին հետ պատիւի անուններ կուտայ, բաց ճակատով ժողովներ կը մուտնուան ժամանակ ամեն պատիւ ճանչըցող մարդու սիրտը պուլաշմիշ կըլայ փիրէն կէլլէ, ինչո՞ւ, անոր համար որ՝ պատիւը պիտի ստանայ մենակ պատուաւոր, արժանաւոր, ЧЕСТНЫЙ, շէնքով, օգտաւէտ մարդը, և ոչ թէ ամեն հերկէլէ, քիւհանի մարդ։ Դուն գող իս, աւագակ իս— ատ իմ գործս չէ. տուն այնաճիութիւնով, հալխին տունը զրչելով քափիթալի տէր էղիլ իս, պալապան տուն խորթիլ իս, ֆայէթօնով ուխաքով կը քալիս, քէֆեր կանիս՝ ատ իմ գործս չէ, իմ լուզուս ու խալէմս չի բարձրանալ քու վրատ. ամա եփոր տուն տահա հալխէն պատիւ կը պաշլայիս պահանջելու, աս ու ան պատուաւոր մարդոց քովը կուզիս նստելու՝ ես քու ճակատիտ մուր կը քսիմ, ես հալխին միտքը կըձգիմ, որ բեզիմէն ինչպէս չումայէն մուխայէթ կենան, որ հալխին ալ քու գէշ օրինակովդ չապականիս, զայ չանիս։ Միթէ ես իրաւունք չունիմ ատ անելու, միթէ ես իրաւունք չունիմ միամիտ մարդոց աչքը բանալու, որ ինքներն ալ չի մտռովին, չաղտոտովին ատ անշահ, քիւհանի մարդոց հետ նստել էլլելով։

Եփոր քիւհանի, անշահ, օլմազ մարդը պատիւ ըստանայ՝ ան ժամանակ աղէկ մարդիկ կամաց կամաց կը քիշնան և ժողովուրդը եօխ կըլայ, զէրէ աղէկութեան համը, անունը, շատ մեծ զոհերով և երկար ժամանակ-

ներով կը վաստըկվի, ան ժամանակ ամենիս բերանը կը-
լայ՝ մէկ կին է հաստն ու բարակ, վայ է բարակ մա-
նողին և ոչ մէկ մարդ աղէկութեան էտեէ չի լաւ։ Բայց
երբոր աղէկ անունը ինչպէս ДИПЛОМЪ մարդ ունենայ, ու-
րով կը ստացուի ժողովրդի յարգութիւնը, սէրը և պա-
տիւրը, ան ժամանակ ամենքն ալ աղէկութեան էտեէ կը-
լան և ժողովուրդը կը բարձրանայ, նշանակութիւն կու-
նենայ, և օտար աղգի առջև նարա ամեն կերպ КРЕДИТЪԸ
կը վերնայ։ Կասին քի՛ ամեն տեղ ալ խաղամոլներ կան,
ամեն տեղ ալ թուղթ կը խաղան, ատ շնտխվայ մօտայ
է, և այլն և այլն։ Ասեմք քի առպէս է։ Միթէ ամեն տեղ
սուտ ստակ չէր խորդէին, միթէ սուտ ստակ խորդող
մոսկովցի, խառքովցի, վառօնիժցի, թիֆլիզցի չիկային։
Ինչո՞ւ համար, երբ մէկ-էրկու հոգի ու մէկ-էրկու ա-
միս Նախիջուան խորդից տէյին՝ մեր անունը սուտ ըս-
տակճի էլլաւ, խայտառակութիւններն աշխար փռուեցաւ,
8000 հոգիներուս անունները կոտորուեցաւ, մեր 100
տարուայ անմեղ քաղաքը մուռտառուեցաւ, տղոց սոր-
վելու գիրքերու մէջ մտաւ մեր խայտառակութիւնը, թա-
գաւորազն մարդոց բերանը ինկաւ, և որ մինչև այսօր
չենը կրնալ մեր վրայէն լուսնալու։ Ինչո՞ւ համար սուտ
ստակ խորդելը ամենին ներուեցաւ ու մեղ չի ներուե-
ցաւ։ Ասոր իրեք պատճառը կայ. մէմը որ՝ մենք պզտի
ժողովուրդ ինք, մեկալն որ՝ տուշման շատ ունինք, ի-
րերունմն ալ որ՝ մեր պապաները պէթէր թէմիզ մար-
դիկ էին։ Նայէ, բանտրին հալաւը՝ տայմալ վերէն վար
ազտոտ, մուրոտ, աճըռած է. հէշ մէկ օր տէյէմիշ արիլ
իս. ասիլ իս իրեն՝ հաքա, իտա ինչ աղտոտ հալաւ է
վրատ։ Ամա եփոր կնկանդ կամ աղջկանդ թանկնոց խու-
մաշէ փլաթիին վրայ մէքամ պզտիկ լէբէ տեսնուս՝ ու-
ռուֆ էղած կասիս՝ «հաքն, իտա ինչ լէբէ է, ամօթ
չէ»։ Խորդ է, սուտ ստակ խորդող Մոսկովի մէջ ալ կան,
զաթօ Մոսկովի մէջ կան ֆապուիքներ ալ, կիմնաղիներ
ալ, ունիվեռսիթեթ ալ, պալնիցաներ ալ, աքատեմի-
ներ ալ, ես ինչ գիտնամ, անխատար աղէկ բաներ կան,

որ սուտ ստակ խորդողը ատխատար աղէկ բաներու ու աղէկ մարդոց մէջ հաշուէ չերեալ: Ամա՛ մեր պզտիկ Նախըռանը ատպէս աղէկ պաներ չունեցած, մէկ հասարակական գովելի բանով պելլի չեղած, մէկէն ի մէկ իրեն մէջէն սուտ ստակծի հանից. ադ պատճառով շտէ տո՛ւվի արաւ ու ձանը աշխար փուլեցաւ:

Արի ես բեղի էրկու հարցմունք անիմ, որդուդ խաղամու՝ (картежникъ, игрокъ) էղածը կուզիս. չէ, չուզիս: Աղջկանդ խաղամուլի կուտա՞ս: Չէ, չիս տալ: Ասիլ է որ՝ տուն խաղամուլին չիս պատուիլ, չիս սիրիլ, ատ բաւական չէ, թէպէտ բերանդ չի ասիլ, ամա հոգիտ նարան կ'ատէ: Աղէկ որ մարդիկ փսակվելէն էտե խաղամուլ էղան, չէնէ լէվէնտ ատէնները քառթի ատպէս սէր ունենայիննը, ամենն ալ մինչի ծերութիւնը լէվէնտ կըմնային, թահմին կանիմ, որ քաղաքի մէջ մէքամ մարդ չիկայ, որ չունի պերան թապլելու զաւակ ունենայ: Ուրեմն՝ ինչպէս ես, ասպէս ալ դուք խաղամուլին չինք պատուիլ, անպէս չէ: Ամա ինչո՞ւ տուք սուս իք, մենակ ես խալէմ կը վերցնում տացա վրայ՝ ատոր պատճառը շատ յայտնի է. անոր համար է, որ գրելու մարիֆէթը ամենուն տրուած չէ, աստեղ մէկ մեծ սէկուէթ չիկայ: Եփոր դուք ալ խալէմ ունենայիք ծեռքերդ՝ պեքիմ դուք ինձմէն աւելի ալ գրէիք, զէրէ բանին էղէնը ինձմէ աւելի գիտիք ու ատոր զարարը ձեզի աւելի կը հասնի, քան թէ ինձի: Աստեղ մէկ ուրիշ հարցմունք կայ՝ ինչո՞ւ իտա իրեք-չորս հոգին իմ վրաս կը թափուին և ոչ ձեր: Աստեղ շտէ տուք ալ մեծ մեղք ունիք, որ ձեզ չի ներուիլ. և ծեր մեղքի անունն է սուս մատնութին, инсинуация և կեղծաւորութիւն կամ աւետարանի խօսքով՝ պիղատոսութիւն, որ է ճանչնալ մարդու անմեղութիւնը և պաշտպան չէլլել, օմուղ թապլել, սուս կենալ: Աս՝ պատուաւոր քաղաքացիի գործ չէ: Մարդկութեան ասպէս խառնափնտոր ժամանակ աղէկն ու գէշը, ֆայտալն ու զարարըն, բիպիրըն ու բիւհանին, համարձակը ու տէնքսըղը (լիտի, լիրը) անպէս մէկ-մէկու հետ-

խառնըվիլ ին, որ հասարակ խելքով մարդը շատ դժար կ'ջոկէ լաւը վատէն. բայց երոր կէլլէ մէկ մարդ, որ կ'ջոկէ առաքինութիւնը մոլութիւնէն (порокиъ) ան ժամանակ ամեն շէնքով մարդ սուրբ պարտք ունի, մէկ բանի վրայ չնայեաժ, անցնել առաքինութեան սէմթը և չթողնել, որ մոլութիւնը նարա յաղթէ, բերանը փակէ:

Ես կը գրիմ, դուք գրածս կը կարդար. եթէ սըխալ է, վատ է պիտի ասիք որ՝ գրածդ սխալ է, գրածդ վատ է. իսկ եթէ գրածս լաւ է, արդար է՝ նարան պիտի պաշտպանիք անպէս ինչպէս որ կ'պաշտպանիք ծեր սեպհական կարծիքը, և ոչ թէ թողցնունք ինձ իրեք-չորս անառակներու ակռայի ծամելիք:

Ես գրել չիմ դադրել, բանի որ աշխարի մէջ կ'ըկէնամ, ես գրել չիմ դադրիլ բանի որ աշխարի մէջ կայ աղէկութիւն և դէշութիւն. ես գրել չիմ դադրիլ, բանի որ մէջս կայ խղճմտանք և արդարութեան ձայն: Ինձ գրել չի՞ դադրեցնուլ ^ե ոչ գովասանք և ոչ բիւֆիւր, ոչ վարձ, և ոչ վախ, բանի որ գլխուս մէջ խելք կայ, բանի որ կուրծքիս մէջ սիրտ՝ ես կ'գրիմ, բայց վնայ այն մարդուն, որ կաշխատէ խալէմը ծեռքէս հանելու, նա իրեն ծեռքով իրեն որդոց համար փոս փորած կ'լայ, զէրէ իմ խալէմս ազգիս փառքի, պատուի ու բաղդաւորութեանը համար է, եթէ իմ շահիս համար ըլար՝ ինքերդ ալ շատ աղէկ գլ-տիք, որ մէկ փապլոտ կազը աւելի անձնական շահ կուտայ մեր ազգի մէջ, բան թէ հարուր հազար խալէմը:

Վ Ա Յ Ն Ա.

Սեխսիոս-ային պատմածք.

...Աս վայնային պանը ճանըս, պէթէր խուճուռ պանէ. թէվէքէլի մարդու խելը չի հասնիլ: Ամա, հալխին ասածին նայիսնը՝ պանը ասպէս պաշայիլ է:

Մէկ օր մը, կասին, թաքաւոր-կայսերը խըրըմնէ, էղիլ է, իրեն խութուռը Լիվատիա կասին, անպէս տեղէ. նոմայ ծառեր կան, ծառերն ալ, սէօղտէ, մեր պաղչային ծառերուն չին լըմանիլ, ալայը՝ լիմոնի, փօռթուրալի, պատէմի, խուռմայի ծառեր ին, ան՝ մեր տեղը չի փըմնիլ, մեր չաթ-չաթ այաղը փիթուն եօխ կանէ: Ասածներէն կանը՝ Լիվատիա ծըմեռ ասած պանըտ հէջ չիքա, տարին տասվերկու ամիս. ֆսէռալնօ, մեր մայիս ամիսն է-տար:

Մէկ օր, սիպէս, մեր ողորմած կայսերը, պաշային մէջը, իրեն համար ֆօլթա կանէ: Էնկ փէռվըյ ենտուալները՝ խաչերով, ասթխերով, թուրերով, ափալեթներով, կուրունկներուն կուպցուցած աղլի չըռըխով՝ ժանկոճուռ, ժունկոճուռ, չորս քովը, սըռըխի պէսնակ շիփ-շիտակ, կայնիլին, ինա շունի սլօշ արածին պէս՝ աչքը կը նային ու տիրիլ-տիրիլ կը տօղան. չիւնքի, թաքաւոր ասածդ, մեզի պէսնակ փռասթօյ մարդ չի կիտնան, մէմալ նայիս հրաման կուտայ՝ չառթ կանին կօլօխդ քը թուռցունուն: Ա՛մա՛, ինքը թաքաւորը, աչքը չորս քովը տառցունելէն՝ խունտոււմ, ճօխոււմ, քէֆի մէջէ:

Քը բալէ, քը բալէ ու՝ մէմալ կը տառնայ ենտառնե-
րուն կասէ՝ «Աշխարբիս էրէսը, կասէ, ինծի պէս մէկ
ուրուշ ուժով, նոմայ հալիս, նոմայ օսկի, արծաթ ու
չէշիտ-չէշիտ ռազնի տէլվէթ ունեցող մէկ ուրուշ թա-
քաւոր տահա կա՛յ, կասէ»:

Կասէ ու՝ ենտառներուն վրան կը նայէ: Նաքաեալ
սուս կեցիլ ին, պերներէն ծուպուտ չի էլլիլ. խատիր
ին թէնս խօսք ասելու, հաճան զիպիր պիտի խրկէ:

Նօրէն ֆօլթա կանէ, նօրէն ենտառներուն կը դառ-
նայ ու ծեռքով պաղչային ծառերուն ցուցունելէն կասէ.

«Ասպէս լիսօնի, ասպէս փօռթօքալի, ասպէս չէֆ-
թալուի, զէրտալուի, թուզի, նառի, պատէմի, չէշիտ-
չէշիտ հաւօղի, ասպէս պօղտըրդանի ծառեր ո՛ր թաքա-
ւորը ունի, կասէ: (Խօրթ ալ, Խըրըմի մէյվային հէ՛յ մէկ
տեղի մէյվա չի հասնիլ. ատ փիթուն աշխարք կիտէ
եալ):»

Նօրէն ենտառներուն էրէսը կը նայէ: Ենտառները,
ծեռքերը ծիր դրած պուգերուն՝ վիրա կօլօխ կուտան,
ամա պէրներէն խօսք չէլլիլ:

Քիչ մը անցնելէն էտե, ենտառներէն էնկ պաշը-
անունը հօշարով կասին, կը մօտիկնայ թաքաւորին,
առջնը էրկրպաքուլին կանէ ու կասէ. «Թաքաւոր ապ-
րած կենաս, կատէ, քու թաքաւորութիւնը մեծ է, կասէ,
խօսկ չունիմ, կասէ, ծիծեռնիքը քառսուն օր, քառսուն
գիշեր թռչի նը՝ մէկ ծարէն մէկալ ծարը չի անցնիլ,
կասէ: Զիպիրիտ սարերը, կասէ, օսկի, արծաթ ու ճէ-
վայիրով իլինք է, կասէ, քու հալիս ժողովուրդիտ, սալ-
տաթ-ափիցէրիտ, փօլքօլնիք-ենտառլիտ հէսապը չիքայ
կասէ, մօրիներուտ ծառերը ու չէլերուտ սիւրիւ թու-
վարը՝ ծովի խուլէն շատ ին ու քիչ չին, կասէ, քու
ծովերուտ ճուրին ծուկը էրկինքիս ասթիւներէն շատ ին,
կասէ: Հէպէթ, կասէ, ես քեզի աշխարբիս էրեսը էնկ
պահաւոր ու հզորաւոր թաքաւորը կը ճանչնայի, եփօր
աշխարբիս մէկալ ծարը՝ քու ոտքիտ ֆօղին չաժող մէքամ
ուրուշ թաքաւոր չի ճանչնայինը, կասէ, ադ թաքաւորը,

կասէ, Ինկիլիզի թաքաւորն է, կասէ: Նարա հալիւը բու-
կըտինէն նօմայ է, կասէ. նա ստըկով ալ բեզիմէն զէն-
կին է, կասէ. նարա ֆօղն ալ քու ֆօղէտ շատ ռաժայ
կուտայ, կասէ. քու ֆօղիտ վրան խուճօր ու տանձ
կէլլէ, կասէ. օխան օլա օլա տասնը հինկ բափիկ է, կա-
սէ, նացա ֆօղին վըրան խաֆէ ու չայ կելլէ, կասէ,
տացա օխան որը էրկու մանէթ է, որը վեց. քու սա-
րերէտ օսկին ու արծաթը ալ ուճ ալ ուճ կելլէ, ամմա
նարա սարերէն քիւրէք քիւրէք կելլէ, կասէ, եփօր տուն
քու մօրիներուտ չամ ու մէշա փատով կը պարձենաս-
նը՝ կասէ, նարա մօրիներուն մէջը ամպէս խաս փատեր
կան, որ ֆիլաիշիի պէս խըթ ու թանկ ին, ու խա-
նութներուն մէջը մսխալով կը ծախվին. քու ծովերուտ
մէջէն եփօր հազարէն մէկ՝ տասը-քսան փութնոց ծուկ
էլլէնը՝ հալխին պէրանը պաց կը մնայ, կասէ. նացա
ծովերուն մէջէն ամպէս ծուկեր կէլլէ, կասէ, որ քու
կէմիտ խատար կըլլան» կասէ... Ես ինչ կիտնամ, ան-
խատար պաներ կասէ, անխատար կովասանք կուտայ
աղլի Ինկիլիզի թաքաւորին միլը ու մալին ու սատանա-
յութինով, տակէվանց, անխատար վար կը զարնէ մեր
օղորմած թաքաւորին ծեռքի էղած տէլվէթը, որ մար-
թուն սիրաը օրօտ կը ցըքէ: Աս ամէն կովասանքը անելէն
իքէն՝ Հինտիսթանին վրան շմարք կանէ, որ ինչպէս ա-
ամենքս ալ կիտինք, Ինկիլիզի թաքաւորին ծեռքին տակն է:

Աս օրէն, ախպարըս, մեր օղորմած թաքաւոր-կայ-
սերը հիւանտի պէս պան կըլայ, բունը աչքէն կը փախ-
չի, իշտահը ալայ-մալայ կէրթայ, ու աղլի մաղալը, կէր,
պօյով պօսով մարթը օրէ օր՝ չրախի պէս կըպաշլայէ,
ճանըս, հալելու ու մէքամ իլիկ կը կտուի, փախլութին
կասին նը՝ շտէ սիպէս բէշ պան է, մարթուս նեսիթիէն,
ճուճուլի պէսնակ կը կըռծէ, կը կըռծէ, կը կըռծէ:

Թաքուլինը, զաւալըն պանէ խապեր չէ. հէքիմնե-
րուն ծան կուտայ, նաքա եալ չէշիտ-չէշիտ ռէցէփթներ
կը կրին, ամա խայիր չանիլ:

Մարթը հայ-հայ, ծեռքէ կերթայ:

Հօռչաքովը ան-ան-ան-ան սատանայ Հօռչաքովը, պանին էյուլթինը կիտէ ամա՝ սուտ չիտիմս կըլայ, փալիթիբ կը պայէ:

Փալիթիբը, սիօզտէ, նացա հասկըցողութիւնովը մէկ ամպէս պան է, որ անոր առջեւ Ասված, Քրիստոս, հաւատ, պաս, խունկ, ժամ, պատարաբ՝ ալայը-մեղայ եասծու մեղայ-պօշ պաներ ին, Փսէռաֆնօ իսա՝ թո՛ւ (քու թուքնէ):

Ինչ խօսքս էրկընցընում, թաքուլինը՝ վո՛վ որ աչքին ռասթ բուբայ՝ ալային ալ սըլօվէն թաքաւորին բովը բը խրկէ. պէքիմ, կասէ, միտքին մէջէն, տացամէն մէկը թաքաւորիս ցաւին ճարը ու տէրտին տէրմանը կու կուտնէ, ու թաքաւորին տիմացը խրկելէն առաջ, կասէ նացա «փօր ծեր վարպետութիւնէն թաքաւորս թեթեւութին կըտաւնը՝ կասէ, ես ալ ծեր սիրտին մուրատը կատարողն իմ, կասէ, ու խուշի կաթէն մատտէ՝ ինչ ալ ուզենաք նը՝ տուվողն իմ կասէ:

Իտա արալըխը Հօռչաքովը մէքամ թէսկէրէ մեր Լօռիս Մելիբովին. կիրին մէշը ինչ կըրածը՝ մէմը ինքը կիտէ, մէմը Լօռիսը, մէմալ Ասված. — անմա վերջը պէլլի կըլայ եալ: Ան ատենը տահա Լօռիսը չինտըխվայ Լօռիս Մելիբովը չէր, պէլլիսըդ ենտուլին մէկն էր. ամա՝ կիտցողը կիտէր, էղիլ է, ատ մարթուն մէջը ինչ սօյ հրեշտակ նստածը, էյ եալ:

Էրկու-իրեք տարի ասկից առաջ, մէկ օր, ես արապայով Սուրբ-խաչ մարթ կը տանիմ: Լուր օր էր: Մէքամ պիռժայի ֆայէթօն կայնած է պախչային տուռը: Վօրինն է, բը հարցումնը՝ մէքամ հայ ենտուլի, Լօրիս Մելիբովինն է, կասին: Կը լսիմ ու անկաճիս բովէն կանցունում: Վօրին միտքէն պիտի անցնի, որ մէկ օր ատ պէլլիսըդ մարթը իրեն անունը ու նամը աշխարբարարած պիտ փռէ:

Քիչ մը ատենէն, ճանըս, մէքամ օրթա խարէր պօյով աֆիցէռ, չոր-չոր, էրէսին կունը փախած, պախչալէն կէլլէ ու ֆայէթօն կը նստի, ու հալխին պարեմնա

արած ատենը՝ աչքը ինծի ետև կը տառցունէ։ Եփօր աչքս աչքին բուքանը՝ ես ան ատենը կը հասկընամ որ, մարթունս մէջ էնկ պաշ պանը աչքն է, էղիլ է. ատպէս աչքեր տահա տեսած չէի։ Մարթ, բը հաւատան, կիտիս քի սիրտս խամայով ճղքեցին ու իտա մարթուն տիմացը տրին. նա ետև հատուիճ-հատուիճ ալայ միտքս կարթաց։ Ատ առջի տապուան էր խօլօք աչքերը տեսածըս, անկէ առաջ ալ, անկէ ետքն ալ՝ չի տեսայ, իշկիլ է որ մէմալ տեսնիմ։

Հէքիաթ էր ան օրուայ բանը։ Ինչ ալ լանը։ Մաղալը ծինեբը առին-տարին մարթուն դէպի Ռաստով. քիչ մը ատենէն ես ալ էկա քաղաք ու համան սաեախ-լուիս պատմեցի Լօռիս Մելիքովին աչքերուն նախը։

Ու անկէ էտե տայմա միտքիս մէջէն կանցնէր «իտա մարթը թէվէքէլի մարթ պիտի չլայ»։

Ետքէն լսեցինք որ զակուանիցա կնացիլ է, ու հոն թագաւորին հետ տեսնուվիլ է։

Ասողները կասինքի՝ ատ արալըսը աղլի Հօռչաքովը սըլօվէն թաքաւորին անկաճին վըսփսացիլ է քի՝ հէքիմ, զակուանից, վօզտուիս, պան-ալայը չօշ պաներ ին, ու բու ցաւիտ հէչ Փայտա չունին։ Յաւըդ ճանչըցող հէքիմ ու եարայիդ Փայտալը մէհլէմ կուզիս, հարցուցիլ է։

Հա, կուզիմ, ասիլ է թագաւորը։

Կուզիս նը, ասիլ է Հօռչաքովը, ասօր իրկվան սէմթ, սաաթը ասպէս հինկին, օտատ նիատ, մարթ նես ապուլ մի տալ, ասիլ է. ես բեղի մէքամ հէքիմ խրկիմ, որ բու ցաւիտ ճարը մութլախ կը կտնէ։

Սաաթը լման հինկին, թագաւորը մէս-մենակ օտան նատած ատենը, տուռը ճը՛ռռռ կանէ, կը պացվի, ու մեր Լօռիս Մելիքովը նես կը մտնէ։

Նես կը մտնէ, թագաւորին կը մօտկընայ ու կասէ «թաքաւոր, ապրած կենաս, կասէ, բու ցաւիտ ու բու ճարիտ անունը Հինտիստան է, կասէ։

Թագաւորը Հինտիստանին անունը կը լսէ նը՝ հը-

առջման տեղէն կը ցատկըտէ, էրկու ծեռքով կը կրկէ
Լօռիսին, կը պերէ բովը կը նստեցունէ:

Խօսքս ինչ էրկնցունում, Լօռիսը ասիլ է քի՛ ասօր
չէ վաղը, վաղը չէ մէկալ օր՝ ես քեզի Հինտիստանին
տէրը կանիմ, ատ թիաց միամիտ էղիր:

Թաքաւորն ալ տառցիլ է ու՛ անոր դառցը՝ ես ալ
քեզի Հայաստանին թաքաւոր կը տընիմ, ասիլ է: Ամա,
խօսք մէկ, Ասված մէկ, ինչ որ կասիմ նը՝ մէմը ես
կիտացած ըլամ, մէմը տուն, մէմալ Ասված:

Անկէ էտև՝ թաքաւորը կը տառնայ իրեն տեղը՝
Փէթռէպուռը, Լօռիս Մելիքովն ալ կերթա թիֆլիզ:

Շինարը թաքաւորը Հօռչաքովին ծան կուտայ, աս-
պէս-ասպէս պան է, կասէ, մէկ մահանայ կըտիր, կա-
սէ, որ Ինկլիզի թաքաւորին հետը վայնա, կօյեա ծեծ-
կըվունը ունենամ, կասէ:

Սախըն, կասէ Հօռչաքովը, չիլա որ իտա պանը
միտքէտ անցնի, կասէ. հէչ Ինկլիզին հետը շախա կըլայ,
Ախեսարը մոռցար, կասէ, չէնէ՞ կուզիս որ Փէթռէպուռ-
բին ալ կուլխուն ան օյինը խաղան, կասէ: Ինկլիզ կա-
սին նը՝ մէկ պէթէր օյինճախ մարթ է. ինչխատար կու-
զիս հետը թալաչմիչ էղիր ու կուռաչ արի. ինչ խատար
կուզիս զարք ու կետին կըլօթէ, վերջը-վերջը կէնէ քու
քիթըտ-պուռունկըդ ալ-արուն ու վրատ-կօլօխդ պա-
տառ-պատառ կըլայ: Ինկլիզին եախայէն վաղ արի, նա
իրէն համար ուհաթ տեղը թօ կենայ. մենք նարա չի
կպչինը, նարա միշթէրին հետը էրէչմիչ ըլանը ու պըռ-
ճընկվինը:

Վո՞վ է Ինկլիզին միշթէրին, կը հարցնէ թաքա-
ւորը:

Չիտիս-ինչ. Տաճիկն էտան, կասէ Հօռչաքովը:

Ատամ վաղ արի, կասէ թաքաւորը, զավալը Տաճի-
կը իրեն համար սուս-փուս կէցիլ է, ունքս օլրեղը տես-
նէ նը՝ տիրիլ-տիրիլ կը տողայ մեխք չէ հէրիֆը. մէ-
մալ որ՝ ինչ ասինը՝ հետը էրէչմիչ ըլանը. կիտիս քի
հօքու եալ մեղք բան է...:

Հապա փալիթիբը՝, կասէ Հոռչաքովը, ծանը վեր-
ցունելէն:

Փալիթիբ խօսքը կը լսէ նը՝ թաքաւորին թուքը
պերանը կը պաղի, ատոր թէմ պան չի կուտնուլ ասե-
լու:

Փալիթիբ ասածդ մէկ ամպէս թըլըսըմլը խօսք է
որ՝ մինիսթռէն, սէնաթօռէն պոնած չախ ինա փա-
լէտնի ճունապէթ եաղըճին լսածն ալ ան է՝ հաւատ,
խղճմտանք, հօքի, մեխք, արքայութին, թուժողք՝ ալայը
կը մոռնայ:

Փալիթիբ կասին՝ հօրերուն փորը խամա կը խո-
թին, մօրերուն զէհիւր կուտան:

Փալիթիբ կասին՝ հաւատէ ժամէ կուրանան:

Փալիթիբ կասին՝ աղքեր, թաքաւորութիւններ կը
կործանին, եօխ կանին:

Փալիթիբ կասին՝ հարուր հազար մարթու արուն
չիքքինայի ճուրի պէս կը վօթին:

Ատպէս է նը՝ կասէ թաքաւորը, տուն ասն, ես կա-
տարիմ:

Հոռչաքովը կասէ Տաճիկին հետ մութլախ վայնա
պիտ պացվի:

Աղէկ, կասէ թաքաւորը, վայնա պանանք ամա՝ մեր
տուված խօսքը ինչպէս ետ առնունք, ախըր խօսք տու-
վիլ ինք, քանթուախթ արիլ ինք, տակը ծեռք տրիլ ինք,
տաճիկը՝ տաճիկ հալօքը, իրեն տուված խօսքին ամուր
կեցիլ է. մենք ինչ էրեսով մեր խօսքը կօտուինք:

Տուն ատդիաց խասէվէթ մի անիլ, կասէ Հոռչա-
քովը. ատոր ճարը ես կուկուտնում, կասէ: Մարիֆեթը
ան է, որ հէմ մենք պատուինք քանթուաթը, հէմ ալ՝
մեղաւորը Տաճիկին կուտնունք, հէմ կռէվը մենք պաշ-
լայինք, հէմ ալ վօթած արունիս մեխքը նացա վիղը ցը-
րինք մարիֆեթը—չտէ ատ է:

Էտե ատ ինչպէս կը պաշարիս, կը հարցունէ թա-
քաւորը խընտալէն:

Ատ ալ բու խասէվէթըդ չէ, աղդիաց ալ տուն

միամիտ էղիր, կասէ Հօռչաքովը: Մենք մէքամ ենառաւ
ունինք՝ պամպարակին էնկ վարպետը. անունը Իկնա-
թիէվ է. ատ մարթը կեանքին մէջը մէքամ թօղայի
պուն խօրթած չունի, ամա հարուրներով, հաղարներով
մարթու տուն տակն ու վրայ արիլ է: Ամեն մարթ, ա-
տէթը մէկ զէնիաթի տէր կլայ. Իկնաթիէվներու զէնի-
աթն ալ ստ է-չտէ: Ալ իտա մարթը ոտքը տաճիկին
ֆօղը տրից՝ սուլթանին թախտը ախտարկիւնտէր կանէ:
Նայէ խօսքս:

Ինչպէս որ ասաց՝ ամպէս ալ էղաւ:

Իկնաթիէվը Ստամպօլ կընաց, ամեն պան տակն ու
վրայ արաւ, ու եփօր ոտքը անտեղէն տուս տրից՝ ասօր-
վայ վայնան ալ շտէ մէյտան էլլաւ:

Իմ կիտցածովս՝ շտէ-սն է վայնային սէպէպը ու
սիֆտէն, շընտիս նայինք տարա վերջը ի՛նչ կըլայ:

Հէջօլմասա սն ժումին, հայերուս համար, մէջէն
մէկ աղէկ պան կէլլէ. չէնէ նորէն քիթերուս-պուռունկ-
ներուս մածուն կը քսին ու չոր քամիին ապուլ կուտան
«կնացէք եանկաներուս քարե արէք»:

ՓՕՌՄՈՒԽԻՆ ԱԻԱԳԸ.

իրաւասու, հոգաբարձու, բամբասարանի անդամ և ճանապարհորդ.

Էտե՞, ասի Փօռսուխ Աւագին, վերջը-վերջը արժանի էղա՞ր իտա զակուանից ասած տեղերը տեսնելու-հա. հայ մարդդ լամ, Փօռսուխ Աւագ, զակուանից ալ գընացիր հա:

— Հա-պա չի-կը-նա-ցի, կաշին ալ առի, ասաց Աւագը պրզօվի աչքերը ճրզմզէլէն ու պրզօվի ֆասօնով խնտալէն, անպէս օր պերնէն շողինքները կաթեցան ու ճպռոտ ճպռոտ աչքերը սխմրվեցան ու թամամ պատուած սամալի լմանեցան:

— Հայ մարդդ լամ Փօռսուխով... Էտե՞, իտա զակուանից ասածդ ինչ ֆող է, մէջի կեցող մարդիքը ինչ չէշիտ ին, մերոնց կըլմանին, չէնէ՞ ուրիշ մէկ սոյ պան ին... հա, մոռցա հարցունելու, քանի ամիս կեցար հոն:

— Զակուանից կեցայ, ճանըս, ամենը-ամեն էրկու ամիս. մէկ ամիսը անցուցի Վէնա, մնացած մէկ ամիսն ալ քալեցի Փառիժ, Սթուազպուռը, Ուլում ու շատ ադպէս տեղեր: (Գիշ մը սուս կենալէն էտե) Հա՞ծէ ես ծեր խելքը ինչ ասիմ. զակուանից կասիք նը խորդ մէկ թէօֆէ պան կիտիք. իտա ալայը, ինչ որ տեսանը, պօհըմ ըլենուս, մեր Ռաստօվին չաժէ: Ինա Սթուազպուռը կասին նը, կիտիք քի խորդ մէկ չի կըտնըվելիք քաղաք է. մեր մեծ Սալան տեսիլ իս—Ֆսեռաֆուս իտիպէս մէկ պան է, սօխախները նեղ, տուները սըլամված, հայ-հայ մէկ մէկու վրայ կելլին, նեղվածք. մէջը էնկ վաժներյ

պանը նարա ուռնան է, նարա եայ ֆէնտը չի տեսած մնացինք. փռէտութալլենիա է, ինչ հօրս ցաւն է, չորս սահաթին պիտ պաշլայէր, մենք ալ ժամանակ չունէինք կենալու, ամպէս ալ չի տեսած մնացինք: Ուռնա կասին նը մէքամ մեծկէկ սահաթ է. ասածներէն կայնը, մէջը չէշիտ-չէշիտ փռետութալլենիներ կըլայ. ատէն-ատէն մեր սօխախները չի՞նք բալցնուլ ինա հայլիով առկանը, մէջը փատէ խըմաճիկներ կը խաղան նը—իտա սոյ մէկ պան է շտէ. չը տեսածիս հէչ ալ փոշման չիմ. փորս բըշտացնելու խօմ չէր: Մէշի (կօյա Սթռազպուռքի) մարդիբն ալ վատնւթ, ճուզնծ, փորերը բաղցնծ... փամիլըյ, կերածները ինչ է որ...

— Ի՞նչ է իտա ասածդ, Աֆանասիյ Եաբուլիչ, նէ-ուժէլի բոլոր աշխարքի կոված զակռանիցը հէչ մէկ աղէկ պան չունի. չէնէ՞ տուն բալած ու տեսած չիս:

— Վո՞վ բեզի սասաց. ալայ տեղը բալեցի, ալայ պանը տեսայ, չի բալած տեղս, չիմացած պանս չի մնաց, ամմա ինչ ալ առնուս ալայը մեր տեղը կայ. հոն հէչ ամպէս պան չի կայ, որ ես նախջուվան, ես Ռաստով չի լար: Զակռանից բօնբա կա—Ռաստով ալ խօմ կայ ատ պանը, ասօր-վաղը, Աստուծով նախջուվան ալ կըլայ. հոն պուլվաութ կայ,—մենք ալ ունինք խօմ, մէկ չի կտնըվելիք պան չէ. հոն կաղովըյ ֆէնէռներ կան.—Ռաստով ալ կայ խօմ, հոն հալաւը ու հալաւցուն աժան է,—Ռաստով ալ խօմ, հաղիր հալաւ կը ծախին ու հէչ ալ զակռանիցէն թանկ չէ. Ռաստովին նովըյ-պաղարը կնացիլ իս, ճուհուտներուն մանտու-մանտու խանութները մտիլ իս. աղէկ պարին հոն ալ թանկ է, աժա հոն ալ աժան չէ: Էտե, ինչ մնաց զակրանից մէկ արմընալու պան... Զաթօ, հոսի էղածները հոն ցորեկը ֆէնէռով չիս կուտնուլ: Հոն վո՞վ բեզի կուտայ մեր եղոտ, թաղէ, կաթի պէս մատղաշ օշխարի միսը. վո՞վ կուտայ բեզի մեր պաղարի փուխի պէս կակող, տաք, աժան հացը, վո՞ւտեխէն պիտի կուտնուս մեր ասէթռան, որ խաշած, պուվերը էլլէլէն, պալապան պիլուտով ըի

պերին, սթօլին վրան կը դնին, տուն ալ, հոս նայէ, կը կտռիս վրայէն մեծկէկ կուտոր, վրան աղէկ մը լիմոնը կը քամիս, չինիիտ քէնարը կառչից ու աղ կը տնիս, կառնուս պալապան տիլիմ հացը, մէկտի կը քաշվիս, կը պաշլայիս քեզի համար ուտելու. ասաց Փօռսուխին Աւաղը, պերանէն ճուրբերը վազելէն, փամիլըյ, ինչ է քու ասածդ. զակուանիցը շատ հեռու յէ Ռասսէյին է-տեէն հասնելու: Հաշուէ էրկու ամիս կեցայ զակուանիցա, ամա օր չէղաւ որ փորս կուշտ հաց, եա միս, եա ատ սոյ մէկ պան տեսնէր:

— Աֆանասիյ Եաքուլիչ, ասի, ասինք որ հացի ու միսի դիաց մեր տեղը հէյ մէկ աղէկ պան չունի: Եբոր աղպէս է նը՝ հապա ինչո՞ւ Ռասսէյէն մարդիք ամեն տարի հազարներով հոն կը վազին. հեպէտ մէկ պան կայ որ՝ ամենքը տեսնել կուզին իտա զակուանիցա ասած տեղդ:

— Կայ, ինչու չէ, ալայ պանն ալ կայ. թէք որ ստակ այեամիչ մի անիլ. թեաթու ալ կայ, մասքեռատ ալ կայ, ես ինչ կիտնամ. պանք ալ կայ, պուլվառթ ալ կայ, պահչաներ ալ կայ, ալայ պանը կայ... Է՛ տեւ՞, հոս եա Ռասստով չի կայ, сдѣлай одолженіе:

— Հսնի թեաթըռը կընացիր, տեսար, ինչպէս է...

— Ես ատ սոյ պաներ շատ հազ չիմ անիլ ամա՝ մէկը-էրկու կընացի. կընացածիս ալ պատճառը քեզի ասիմ: Արխատաշս մէկ օր կասէ քի ինծի՝ «Հածէ Աւաղ, կասէ կուզիս ասօր թեաթիր էրթանք, կասէ, նայինք, կասէ, հոսի թիաթիրը ինչ սոյ պան է, կասէ—Չէ, չուզիմ, կասիմ, ես քիչ մը կը կենամ, անկէ ետքը քուն կըլամ, կասիմ. դէրէ յորձուկը կուշտ առլէքին կերիլ էի (ետքը ես քեզի տեղով կը պատմիմ՝ ինչ սոյ պան է ատ առլէքին ասած կերակուրը) քունս ալ պէթէր կըտանէր: Արխատաշս էլլաւ ու «պօշ պան է քուն լալը, ասաց, հայդէ էրթանք թեաթիր, անկից ալ կասթիննիցա կերթանք, աղէկ ուժին կուտեցնում քեզի», ասաց: Ուժինի անուն որ լսեցի, համան քունս փախաւ աչքէս:

Կընացիներ: Ի՞նչ մեղքս պայիւմ, թիաթիր որ մտանք ու տեղերս նստանք-ներ՝ ես խաղացողներուն վրան ալ չի նայեցայ, սէյր անողներուն վրան ալ. իմ խելքս միտքս արխատաշիս խոստացած ուժինին հետն էր. սուս նըստիլ իմ ու ինքս ինձի միտք կանիմ աճափ ի՞նչ պիտի ուտինք, աճափ միտքէնը պօլ կլայ, փորերս կը քշտացընէ, չէնէ՞ օփեխ-ցփեխ, ճիրի-միրի պաներ պիտի պերին տիմացներս տնին: Ասված հաւատա՝ սուտ չէ՝ ասածս, մեր տեղի իսա խատար պըզտի տղան (ավուճը կետինէն կէս կազ վեր կը մօտեցունէ) նացա պալապան մարգոցմէն շատ կուտէ: Փամիլը՛յ պռաթից թըրի մօյ, նացա կերածին խատար մեր տեղի քանառէյիքան որ ուտէ, ախաչը, էրկու օր չի քչիլ, կիյնի կը սատկի: Տիմացս էրիմարգ կինիմարգ (խօսկս խաղացողներուն վրան է) իրենց մէջ կալածի կանին, կը կանչվրտին, տաղեր կասին, կը խաղան, մէկալ սէմթէն սէյր անողները չափ կը զարնին նացա—իմ ումուռիս ալ չէ, վրաները նայել պիլէ չուղիմ. ես միտքովս մեր տեղի կերակուրներուն հետն իմ: Մէմը միտքս կուգայ պալապան սուփ-նիքով խաչըխ-բէրէքը, որ տաք-տաք նես կը պերին՝ վրայէն սօխաացին ու ցեթռինին հոտերը դալէն. խօճատէնէկ կուլուս խորունկ չինիտ մէջը ու կը պաշլայիս չի ծամած լօք-լօք կուլ տալու. մէկ չինին խալսեցարնը, համան շերեփով էրկուսումը կուլուս, կը քաշիս առչեդ: Ետքէն միտքս կուգայ մեր հէրիսան, վրան սօխաացը ու մանտուած շաքարը պօլ, անկից ալ էրկու տապուս օպալամա կըտնիս չինիտ մէջը, կուտիս ու չիս կշտանալ: Հապա մեր չըռչըռ սամսան, հապա պօլ եզով պուլ-զուր փիլաֆը, հապա ծուկով թեթաց կուպաթին. հապա խաչած կօռէլը կառչիցով—ան ի՞նչ կասիս-ան. ատ կերակուրները չէքի զակոանիցի մարդը, նարա թագաւորը պիլէ տեսած չէ: Էտե՞, ատ քաղցածները մերինին հետ կու պիտի պանան. վայ նացա կուլխուն, մերը նացա հում-հում կուտէ, Աս-վա-ծու-կա կուտէ:

Աս որ ասաց միտքս պան ինկաւ: «Հա, ասի, ասա»,

փաժալըստայ, տեսար զակուանիցի վոյսբան, ինչպէս ինքն:

— Հապա չի տեսոյ, ալայն ալ տեսայ, ասաց Աւաղը, աֆսթուիացին—ան պօշ, ալայը քաղցած, փորերը նես պաթած, վատուժ-մատուժ պաներ ին, թամամ չորցած չէլէկ-ծուկ, ֆուանցուղինը, մըց էհ. ան ալ մէկ շիքեսար պան չէ. փուուսինը. խորդ է, անկիցներէն մէտուը ֆուսուվ է ամա՝ մերը տուն ինչ կասիս, թամամ առիօլ է նացա տիմացը: Մերը արիշ-հաց կուտէ, մերը քաշա կուտէ, վրայէն ալ բուվաս կը խմէ. տուն արիշ-հացին հետ շախա մի անիլ. ան արիշ-հացը ու քաշան մարդուս ասլանի ուժ կուտան: Զակուանիցի սալտաթին կերածը ինչ է որ-թուխտի պէս պարակ մէկ դիլիմ հաց, մէկ ավուճ մալ մաղտանոս—էղաւ կընաց. աղէն աղէն ալ ուռէլի քալպաս կուտան. էտե՞, ատուվ մարդու փոք կը կուշտանայ: Մարդս, Ասված կըսիրիսներ, պօլ չուտէ, վրայէն ալ աղէկ չի խմէ, ուժը ուտելուն թօգայ վրան: Ես քեզի կասիմ ու, իտա զակուանիցի մարդիքը, մեղքիդ տէրը ըլամ որ, մէկ օր մեղի պէս կուշտ-փոր կերած ըլան: Նացա ուժը վո՞վ տուվիլ է. մեր մէկատիկ սալտաթը նացա տասնին տիմաց է:

— Իսա ինչ է ասածներըտ, ասի, մարդ կը խեցունուս ինչ կանիս. հապա արարած-աշխարք զակուանիցը կը կովէ, հէմ նացա մարդոցը ուսումը, հէմ նացա աղէկ-աղէկ տեղերը, հէմ նացա զէնկինութիւնը, ամա՝ բու ասածներուտ նայիս նը՝ ալայ զակուանիցի մարդիքը մեր պօսըյ քամանտի պէս մարդիք ին...

— Հապա ինչ ին, որ պօսըյ քամանտ չին-ներ: Ասվածըդ կը սիրիս մէկ մարդու, որ փիթուն օրը քաղցած լանը տուն ատ մարդումէն ինչ կը պահանճիս: Հն, սուտ չէ, խորդ է, նացա ֆապուիքները, նացա մաշինները կոված ին, նացա հնճարած մօտը ամենքն ալ կունդունին, ամա ատ ֆապուիքները, ատ մաշինները, ատ մօտնի հալաները կուտվին-ինչ. նաքա մարդուս փորը կը քշտացնուն-ինչ: Վո՞վ նացա տուվիլ է մեր Ասծու օրթնած տաք-տաք եղոտ մատաղի միսը, ատոր համը

նաքա կիտի՞ն: Նաքա էրեսը տեսիլ ին հէջ մեր թագէ ասէթուային, իլլայի որ վրան աղէկ սօյէն լիմոնը քամած, հետն ալ կառչից ըլայ: Վո՞վ նաքա տուվիլ է մեր ծմերուկը, որ տանակին ծարը կպաւ-իսէ՝ թանու կանէ, ինքը իրեն փաթլամիշ կըլայ: Նաքա իրենց կեանքին մէջ տեսիլ ին մեր չորս մատիս հաստութիւնը խայմա-խը... Թուքնո՞ւմ նաքա մաշիններուն վրան, եբոր սաղ օր փորս քաղցած պիտի մնայ-նը: Չէ, ես ինչ ասիլ իմ-նը՝ կէնէ ան կասիմ—Ռասսէյին պէս ֆոդ հէջ մէկ աշ-խարքի մէջ չի կայ. մեր թագաւորն ալ զակռանիցի թագաւորներէն զօրպա է, մեր վոյսքան ալ նաքա վոյսքայէն ուժով է, մեր ֆոդն ալ նաքա ֆոդէն ռաժայնը է: Փռավիզիին, կոյեա հացին, միսին ծուկին համար ասիս-նը մեր Ռասսէյը զակռանիցէն վէր է ու վէր է: Փամիլը), մեր մուժիքը թէք պանել՝ ֆոդը նարա տիմացը վվօրիու է—վարէ, ցանէ, ինչխատար որ ուժքա կը հասնէ: Զակռանիցին ֆոդը ինչ հօրս ցաւն է. նաքա մուժիքը տա-սը-տասվերկու կազ կետին ունի—ատ է-շտէ նարա ցո-րէն ցանելու եալ, քառթօֆիլ ցանելու եալ, խոտ զար-նելու եալ, իրեն կենալու եալ, թուվար արծեցնելու եալ տեղը, ատկէ աւելի հէջ ուրիշ պան չունի: Ասան, փա-ժալըստա, մարդը ինչպէս պիտի կրնայ ատով հէմ ին-քը կուշտ ըլլալու, հէմ սէմէյսթվան քառմիթ անելու, հէմ ալ թագաւորին փատուշին տալու. էղաւ որ տա-րին-տասվերկու ամիս օղորմելին քաղցած փորով պիտի մնայ տա: Չէ, տուն ինչ կասիս. զակռանիցին շատ հե-ռու յէ մեր Ռասսէյին հետ կռելվ պանալը. քաղցած կը սատկեցնունը. նաքա դէմ վոյսքայով էրթալ պէտք է որ. ինա հաց չի տուին-իսէ՝ ալայն ալ մէկմէկ-մէկմէկ կը սատկին: Տուն Ռասսէյին հետ շախա մի անիլ:

— Աւագ-ա, ես տէյէմիշ կանիս օր ինչ պանի վրայ եալ չի հարցունիմ, տուն սալթը խօսքը կերակուրի կը-տառցնուս, սանքի փիթուն զակռանիցը ուտելու պան չունի ու խելքը միտքը մենակ կերակուրի վրայ է: Զակռանիցի մարդը, ըստ ասելուտ պէս, փիթուն օրը քաղ-

ցած կանցունէ՝նը՝ ինչպէս հապա կրցիլ ին նաքա սա-
խատար գիտութիւն, մաշիններ, ֆապուրաներ, ես ինչ
գիտնամ, սախատար վազտուշներ, շառեր, էլէքթրիչս-
քիյ ասֆէշչենիա հնճարելու, հէշ բաղցած մարդը, Աս-
վածդ կը սիրիս, ասխատար իմաստութիւնի տախատիթ-
ցը կըլնայ:

— Վո՛վ ծեղի ասիլ է զակռանիցի մարդոցը ատ-
խատար կիտուն-իմաստուն էղածը. ես փիթուն Եվոօ-
փան քալեցի, հէշ մէկ ատպէս արմընալու մարդու ուստ
չէկայ, ալայը փռասթոյ մարդիք էին: Մեր տեղն ալ
խօմ ատէն-ատէն, տեսած չիս հիշ, կուգան նաքա-ինա
մուկի խափխաններ ու էրկաթէ թէլի սուխառնիցաներ
կը ծախին-նը, թամամիդիւնց ալ իրենց տեղը, զակ-
ռանիցան տեսայ:

— Ուրիշ աղէկ մաքրդի, աղէկ պաներ չի տեսնո՞ւ:

— Կա՞ր որ տեսնէի...

— Հապա ինչո՞ւ կնացող տեսնողները ատխատար
կը կովին:

— Վո՛վ է իտա կովողը,—ասա նայիմ անունները:

— Ես ի՞նչ կիտնամ, կնացող-տեսնողներ չա՞տ, ո՞ր
մէկը ասիմ՝ հանա Խաղարոսը, ահան Մինասը, հանա
Գէորգան...

— Թուընում ես նացա պերանները,—նաքա կեան-
քերուն մէջ չէնքով պան տեսիլ ին օր, չըտեսը ասը
ադպէս կըլայ, ինչ մէկ նոր պան տեսնէ՝ համան կար-
մընա, պերանը պաց կըմնայ: Մեր նախընկանը, մեր
Ռաստովը, մեր Ատեսթը տեսնողը զակռանից արմընալու
պան կը կտնէ՞ որ... Ասա, փաժալըստայ, ի՞նչ արմընա-
լու պան կտիլ ին զակռանից,—նացա քաղցած ժողո-
վորդը, նացա նեղ սօխախները, նացա թանկ-կրակ
հացը, միսը, հաւը, կօռէլը:

Ուժէ համբերութիւնս պռնել չի կրցայ, կեցած տե-
ղըս փաթլամիշ կըլայի:—Հածէ, Աւագ, ասի, ես բեզի
պան ասիմ—տուն իտա զակռանից էրթալուտ տեղը,
երօր Ռաստովի ապօռնի ռեատը մտնէիր նը՝ աւելի

չահ կը տեսնէիր ու բաւական կըլայիր: Քեզի տըրիլ էին զակռանիցի պէս լուսաւորեալ աշխարհը իրեն տելիքաթնի ժողովուրդովը տեսնելու, տուն անկէ պահ կը հասկնաս-վոր...

— Է՛, մէմալ ասան, նայիմ, ասաց, փիրէն էլլած Փօռսուխովը, վով բեզի ասաց, որ զակռանիցի ժողովուրդը տելիքաթն է-դէյին. ատկից ալ դէնքսըզ, ատկից ալ էրէսը պատռած, ատկից ալ լէրփ, մարդու պատիւ չիմացող հալիս կայ որ. մեր փռասթոյ մուժիքը նա-րա դիմաց առիսթաքռաթ-տըվըռնին է... Ասվածը-կը սիրիս, մէկ օր, ինծի համար, էլլիլ իմ կէրթամ: Աս պանս Փարիժի մէջ էղաւ: Զորս քովս տղաք թօփ էղան, տղաք թօփ էղան, որ սուտ չասիմ նը, համան-համան հարուր յիսուն հոգի կըլային. տղաքն ալ շատ խօշօր չի կիտնաս, մանաւ, (ծեռքը կետնին կը մօտկըցունէ) իսն խատար ճուճուներ, էտեէս կը վազին, փէշէրէս կը քաշ-քռտին ու «էլէֆան-էլէֆան» կը կանչին: Էլէֆանը նա-ցա լուղույով ֆիլ ասել է: Կոյեա՝ հասկցնել կուզին քի ես ֆիլ իմ: Ետե՞ տուն ու քու հոգին՝ ես ինչո՞վ ֆիլի կըլմանիմ. մէմը ադէկ նայէ աչքերս, ֆիլի աչքերու կըլ-մանին. վիզըս նայէ-ֆիլի վիզ է վիզըս, կռնակս նայէ-ֆիլի կռնակ է կռնակս, քալվածքս նայէ-ֆիլի՞ քալվածք է քալվածքըս: Էտե՞. աս է տացա կըթուլթինը, լըսա-ւորութինը, մարդավարութինը: Մեր էնկ փասլէտնի սա-խաճի-արապաճիին տղան ասպէս չի ժաժկըտիլ օրինա-ւոր պատռաւոր մարդու հետ: Տուն չի մօռնաս, որ աս սքանտալը կուլխուս պերի Փարիժին էնկ օրթան, Պուլ-վառ իթալիէն ասած սօխախը: Հը՞, ինչպէս իս, քաղա-քավարի՞ մարդիք ին քու կոված զակռանիցի հալիսը: (Քիչ մը սուս կենալէն ետքը) Պամալ տուն մըսխըլ ա-նելէն Ռասստօփի ապօռնի ռեատին անունը տուվիր. տուն մէմը նարա մէջը մտիլ իս, հոնի փատաւադ արած կերակուրներուն համը տեսիլ իս... Մալը չէփօ անունը գէշ է. տուն մէմը նարա կերակուրներուն համը նայէ ու ետքէն վրան խնդա՛: Թէքնէյի խատար պալապան պը-

նակով խօճադէնէկ տիմացդ կը տնին տա՛ր պօռչը, մէջը կուլխուս մեծութիւնովը եղոտ միս, հետն ալ չորս ֆունթի խատար արիշ հաց, աղլի պօռչին թութութութ ու տաք պուվերը բիթիտ կպչին~նը մարդուս իշթահը խուտուռղան շունի պէս կը կատղի: Կառնուս արիշ հացը օպալամա կը բրդիս պընակին մէջը, աղէկ~մը կը խառնիս և կը պաշլայիս բեղի համար դիգալամիշ անեղու: Հէմ փորդ կըլինքնայ, հէմ էրեսը քրտինք կը զարնէ, հէմ ալ փորիտ կուշտութիւնէն սաղ օրը բէրէսթլէմիշ կանիս: Կինն ալ ինչ խատար պան է որ բաքիխ նիպուտ 5-10 քապիկ: Պարէմ կը կիտնաս որ փորիտ մէջը կերակուր կայ. չէքի զակուանիցի ֆասօնով մաղտանոսներ, սալաթայի եափրախներ ու փառի հաստութիւնով հաց ու միս: (Քիչ մը սուս կենալէն ետքը) Տուն ինչ կասիս, մեր Ռասսէյին ուժին ուժ կը հասնի: Անկլիչանը չէքի, հետը Փրուսաքն ալ թօ գայ, Աւսթրիան ալ թօ գայ, Վէնկէռն ալ թօ գայ, Տաճիկն ալ թօ գայ,—ալային խըյմա~խըյմա կանէ կը տնէ անդին. դէրէ Ռուսին սալաթաթը արիշ հաց ու քաշա կուտէ, վըրայէն ալ բուլաս կը խըմէ. տուն արիշ հացին ու բաշայի ուժը կիտիս, մարդուս թամամ ապլան կանէ:

— Ասա, փաժալըստա, ասի, տուն չինտիս Ռասսովին ապոօժնըյ ռեսդը կովեցիր. իդիպէս զուէտէնիա չըկայ~ինչ զակուանիցա:

— Կայ, ինչու չէ. ամա մեղը որ ատ պանը ես շատ ուշ իմացայ Փարիժ էղած իրէնս. ամա հօնի ապօռնին մերինին ֆասօնով չէ, ուրուշ չէշիտ է. մեր տեղինը ինչ ալ լանը փոօսթիյ է, փռավիդիան ալ աժաննոց է. միս է կապուստայ է, չուքունտուր է, սոխ է, բառթօֆիլ է. ամա հօնինը ուրիշ թիւրիւ է, համն ալ աւելի տէլիքաթնի է: Ես բեղի պատմիմ ինչպէս հաթօվիթ կանին հօնի կերակուրը, որ նացա լուզույով առէքին կասվի: Առէքին առածդ ասպէս կըլայ, զէնկին տուներու ու թանկնոց կասթիննիցաներու փոփոռները միսաֆիրներուն չիններէն ինչխատար չիկե~

րած պան կըմնայ, ալայը մէքամ պալապան ֆիչիի մէջ կուլուն ու կըպային իրենց միշտէրիններուն համար, որը կուգայ խողերուն համար կառնէ, որը իրեն կովին համար, որը շունի համար. պազարի թառքովքաներն ալ ապօռնի թռաքթիռին համար, չէլէքով-չէլէքով կը կընին ու պալապան քարէ ամաններով իրենց միշտէրիններուն տիմացը կըտնին: Առլէքինը հէմ դիդալով պիտի ուտիս, հէմ չաթալով, հէմ, հէմ ալ մատերովդ: Մէմը կը խողիս չաթալըդ պէնիւրի կտոր կէլէ, մէկ ալ կը խողիս, տիչի օսկօն կէլէ, դահա կը խողիս չաթալըդ, ծուկի կօլօն եա պօշ կէլէ, ուրիշ տապաա եալ ցիկառի կոճակ կէլէ: Դիդալով կերած ստէնըտ մէմը պերանիդ կառչիցի համ կառնէ, մէկալում տապառն մառօթինի, դահա կը խողիս դիդալըդ ամանին մէջը ու կ'տանիս պերսնըդ՝ քացախի ու փռավանքի եղի համ կառնուս: Մարդուս հօշին կուգայ. հէմ կուտիս, հէմ ալ կը խնդաս: Առլէքիս զաքուքա արած իքէնս փռթիքալի ու լիմօնի կճէպ կերածս շատ: Նազեր ծախելու ու ցէռէմօններ անելու խատիր չիս դէրէ տուածտ ինչ է որ-ճէմը մէկ սու, որ մեր հինուլթվա ստըկով հինկ քապիկ ասինացի է: Հէմ աթան, հէմ կուշտ, հէմ ալ չէշիտով:

— Հնպա առխատաշներդ կասին քի հէմ իրենց, հէմ ալ քեզի համար մարդոց տայմա Ծական ֆռանը կուտան էղիլ է կերակուրի համար. հինկ ֆռանքը մեր ստըկով հայ-հայ իրեք մանէթներ կանէ ու, էտե տտ քիչ ստակ է-ինչ:

— Սուտ չէ, խորդ է, ամեն օր հինքական ֆռանը կուտայինք ամեն մէկ ապէտին համար, ամա տասնական ալ մարդայ տըվածներս կայ. ամա ինչ ֆայտա. զակուանիցին կերակուրները ամպէս փռաթոյ պանին, որ ինչ որ նաքա ապէտ կասին-նը՝ մեր տեղի մարդը կը կըրնայ մէկ պուտղուց պուռնուլթիի պէս քիթին ծակը խողելու, զակուանիցին կերակուրին մէջը ուտելու պան կայ որ: Մէկ չինի ապուր կը պերին կը դընին առչեղդ

(ճիրի-միրի պան) «աս քօնսօմէ է», կասին, հետն ալ պիլիկ մատիս ծարին խատար սամսա, «աս ալ կադօ է» կասին: Ետքէն կը պերին-ճանս, էրկուտտ պըղտիլիկ ծուկ՝ ասեղի պարակութինով-«աս թաղէ տապկած սառ-տինքա է», կասին: Ետքը կը պերին թողդայի խատար տապկած չէլի խուշ-աս ալ «պէքասըն է, կասին: Ետքէն կը պերին մէկ դիգալ շաքարոտ խլինք. աս ալ «ժու-լէյ է» կասին. էնկ վերջը կը պերին ինա պապաքում-մամաքում ասած արօտը, աս ալ «սալաթայ է կասին: Ատ էղաւ հորձուկուտ հացը, որին համար կը կոխին կառնուն հինկ եա տասը ֆռանքըտ: Հա մողցայ ասե-լու, հացէն ետքնալ, կը պերին ճանս, օյմախի մեծու-թին կալաթով, առանց կաթի խաֆէ: Էտե⁶, ռաս-սէյսքի մարդը ինչպէս պիտ կրնայ բշտանալու ատ քա-նառէյքայի եմօվ: Լայլաճ կերթայի աղլի առլէքին ծա-խած թռաթթիւը. որ հէջօլմասա փորիս ճուճուն ռա-հաթցունում:

Հա, սուտ չէ, խորդ է, սթօլին վրան տիմացըտ կը տնին մէկ մէկ փիթիլքա կինի, ամա փիթիլքան մեր տեղինին խատէրը չի կիտնաս, ինա վօխմանովի բափլինին չիջան չի կայ, թամամ ինոր մեծութինով մէքամ փի-թիլքա կուտան բեզի, մէջի էզածը ալուաներդ ցայե-լու չօգտիլ, չէքի խմելու, ամա իլվանը մէծ է «կինիով ապէտ է»-իմիչ: Անիսէ, անոր տեղը մեծկէկ փարչով փռասթոյ բուվաս տաննք՝ աւելի բավական պիտիմնամ կիտիս. հէջօլմասա հէմ մարդուս ծառաւը կը կտռէ, հէմ ալ փորը կիլինքցունէ: Չէ, տուն ինչ կասիս. կնա, արարած աշխարք քալէ, մեր Ռասսէյին պէս տէրութին կանելու չիս. մարդուս էնկ պէտքական պանը հէմ պօլ է, հէմ աժան: Իտա զակուանիցին բաղցածները վայնա պիտի պանան մեր ռուսին հետը, վայ նացա կուխուն մէկ շաքաթ չի քշիլ, ալայը ծմեռուայ ճանճէրուն պէս-նակ կը սատկին, եօխ կըլան: Մեր սալտաթը, հոս նա-յէ, աղլի արիչ հացը կուշտ կուտէ, վրայէն ալ քաշան, անոր վրայէն ալ աղէկ մը կըլամէ թութու բուվասը,

ուռն կանչելէն վրաները կըթափին. մինութ սահաթվայ մէջ ալային թուրի կառնուն: Տուն Ռասսէյին հետ չախա մի անիւ...

— Ան չէ ամա, ասի, ինչպէս էղաւ որ տուն զակուանիցա գնացիր. կիտիս քի տուն հոն գործ չունէիր-ու. պարի տարիր, չէնէ պարի պերիր, չէնէ քամիս ունէիր:

— Պարի ալ չառի, պարի ալ չպերի, քամիս ալ չունէի: Իմ զակուանից երթալս հէքիաթի պէս մէկ պան էր. հապա՝ բարեկամիս մէկը մէքամ ավըրված սահաթ ունէր, ու չունքի մեր սէմթերը նարա փաշինքա անող վարպետը չէր կտնըվէրնը՝ բարեկամիս խելքը փշից զակուանից տանել: Սահաթին ինա կոթը չիկանյ, իտա պանը-չտէ, զայ էղիլ էր. մեր տեղի սահաթճինները վիրա վրան խալայլամիչ արիլ ին՝ ամպէս որ կոթը հաստըցիլ էր ու նետի չառխերուն նեղութին կուտար, սահաթը զակուանից տարինք նը՝ հոն մէքամ աղէկ վարպետ կը-տանք, որ եօռըխով սահաթին աղլի հաստըցած կոթը պարակցնելու, ֆասօնի պերելու:

— Պանտ-գործտ թողուցած ինչու էլլար կընացիր. տուն հոս տօլթնըսթ ունէիր-ու:

— Զակուանից կնացինը՝ տօլթնուսթս արդըխ վեր-ջացած էր. ամիսը հարուր մանէթ հախ ունէի, տօլթնուսթըս ալ խիստ թեթե պան էր. տուման ինծի հրաման արիլ էր մեր ծօվին քենարը կայնելու ու ճուրին մէջէն անցած ծուկերը համպրելու. ոահաթ զէնիաթ: Ամմա տուշմաններս մէյտան էլլան ու հալխին հաւատացուցին քի ատկէ քաղաքը հէչ մէկ քապիկի ֆայտա չունի. ինչ պէտք է պօշ տեղը ստակ վօթելը:

— Ծովին ծուկը համպրելէն առաջ ինչ տօլթնըսթ եա զէնիաթ ունէիր, հարցուցի նարա:

— Անկէ առաջ, ճանս, ինա իրաւունքու ուկօլը չի կանյ, պամպասարանէն քիչ մը վեր, շտէ հոն սապահ-թվանէ ինչի իրիկվան չանկերը, կը կայնէի ու անցնող տառցողներուն վրան խուտուռղան չունի պէս կը հա-ջէի:

— Ա՛տ ի՛նչ խուճուռ զէնիաթ է... ամօթ չէ օրի-
նաւոր մարդուն շունի պարտաւորութիւն վրան առնելը,
ասի զարմացած ու սիրտըս էլած:

— Ձէ, ճանս, ատպէս մի դատիլ: Ինչպէս կերեայ,
տուն մեր քաղաքը հէջ չիս ճանչնալ-էղիլ է: Նէուժէլի՞
իսս տարիբըդ էկած, տահա չիտիս, որ մեր տեղը հա-
ջելը Փայտաւըղ ու վար զէնիաթ չէ: Հաջելով չէ՞ որ
ասխատար մարդիբ որը կլասնը չէլան, որը չլէն, որը
նօմայ ստըկի տէր էղաւ, որն ալ տախօտնըյ տօլժնուլթ
ծեռք ցըից. ալայը հաջելէն էր: Ամմա հաջելուն մէջն
ալ մարիֆէթ կայ: Հաջելէն չէ՞ որ մեր պէրպէր Օվանէ-
սը հէմ իրեն մէջըը տաքցուց, հէմ ալ իրեն Փայտալը
բարեկամներուն. տուն կիտիս քի իրեն զէնիաթին մա-
րիֆէթութիւնէն է-շատ եանլըչ իս: Մի հաջիլ, տունըտ
փակված նիստ, ատկէ ի՛նչ կը գոյանայ: Անէ որ կօրար
տա: Լօթիս, մէկ խօսք կայ քի «իրեն տեղը ծանառ
կեցած քարին տակէն ճուր չի վազիլ», ամպէս ալ մեր
պանն է՝ չի հաջիս նը՝ քեզի մէկն ալ մարդու սըրա չի
տնիլ: Տուն ի՛նչ կասիս-հաջելուն մէջ շատ պան կը տե-
ղաւորվի: Մէմը չորս բովըտ նայէ. իսս մեր խոշոր-խո-
շոր խղանբըը ալայն ալ իրենց փառքին ու պատիւին
հասիլ ին եա հաջելէն, եա իրենց մօտիկի մարդոցը
հաջեցնելէն: Ասօր-վաղը, կիտիս խօմ, քաղաքիս մէջը
կլասնիներ, չլէններ, կալավա ու սէքլէթար պիտի բնառ-
վին, տուն մէմը նայէ ի՛նչխատար հաչան շուներ հառըլ-
հառըլ մէյտան պիտի էլլին: Տուն եօռըխով հաջելը շա-
խմ պան կիտիս:

— Աղէկ, խայիլ իմ, որ հալխը հաջելէն, եա հա-
ջել տալէն, չէշիտ-չէշիտ Փայտաներ կը փնտռէ ու կը
կտնէ, տուն ի՛նչ Փայտա ունիս ատկէ:

— Ե՞ս, ասաց քիթին տակէն խնդալէն ու աչքերը
ճըղմելէն Փօռսուխին Աւազը:

— Հա՛, տուն ասի:

— Ե՛ս ի՛նչ Փայտա ունիմ, ասաց նա նորէն, իմ
Փայտաս ալ հալխինէն պակաս չէ, աւելի չիլայ-նը: Ա-

խըռ տուն մէմը աղէկ միտք արա քի, ես ինչ ամպէս մէկ չիկտնելելիք մարդ իմ որ, որ աղային օրդին իմ, վոր նէվէռսէթին մէջը բուռսըս քանչաթ արած իմ. ծոցըս մի իլինք է ստըկով, չէնը տեսքը ու կէնծուծինը էրեսէս կը կաթին... Ամմա, աւ օրվայ օրըս, հոս նայէ, մեր պամպասարանին էնկ-փէռվը չլէնն իմ, տու-մային մէջը կլասնը իմ ու վարժատունին մէջն ալ հոգաբարձու իմ: Տմհա ինչ կուղէիր: Աս ալայը, կիտիս ինչու ծեռքս ինկաւ, անոր համար, որ սապահթվանէն մինչի իրիկուն, աղլի ուկօլը կայնած, չորս քովս մէկալայմը շաշխըններ թօփ արած, սաղիս ու սօլիս կը հաջիմ: Հաւաքապաւաս, հապա տուն ինչ կիտէիր: Եօռըխով հաջելուն մէջ շատ պան կը տեղաւորվի: Տուն կէնէ ասան քի հաջելը գէշ պան է, հաջելը մեղք ու ամօթ է, հաջելը շուններուն կը վայլի, չիտիմ-ինչ, չիտիս-ինչ: Ձէ, ճանս, չիս հաջիլ՝ չիս ուտիլ: Ինծի պէս պաւապան փորով ու կալի իշթահով մարդուն կըլայ քաղցած օրեր անցունելը:

— Ասինք որ հաջելէն կլասնի ու չլէն էղար, էտե ինչ շահ ունիս ատկէ. ես ուրիշը քեզիմէն ինչ շահ պիտի ունենայ:

— Կլասնի լալըս, չիտիմ, ուրիշներու համար ֆայտա ունիլ չէնէ չէ, ամա ինծի համար մեծ ֆայտայ է:

— Ասան նայինք, ինչ ֆայտա ունիս:

— Օ՛, ֆայտաս շատ մեծ է: Իսա մեր տու-մային մէջը ամպէս չէ որ ինծիմէն պաշխա տահա եթմիշ մէկ կլասնի կան. իդա ամեն մէկը անուն ունիլ չէնէ չէ. իտա անուն ունեցողը տօն ալ ունիլ, չէնէ չէ. տօն ունեցող տարվան մէջը հէջօլմասա մէմը սթօլ կըտնէ չէ. ես ինչպէս տու-մայի կլասնի, իրաւունք ունիմ իմ արխատաշիս էրթալու տօնը շունորհաւորելու չէնէ չէ: Էղաւ որ տարեպտուտը եթմիշ մէկ հորձուկու հացս ապեսփէչէնի է, ու տունս խարջելու ստակը ճէպս կըմնայ: Ո՛վ մարդ, ինչ է քու ասածտ. Ասաւ՝ մեր սուրբ հայրապետներուն հոգիները առքափուծին տանէ, որ նաքա ասպէս խօլօք

զավետենի մուտցուցիլ ին մեր մէջը: Իրիկվանէ մէմը օրացոյցը կպանամ, կնայիմ վաղը տօն կա, չէնէ չիկայ, ալ ինա մեր հալխին անուններուն տօները էղան իսէ՝ մէջերէն իրեքը-չորսը կընտուիմ-ամմա ամպէսներուն, որոնք ատէթ ունին քիչ մը տառաթլը սթօլ սլանալու, ու մէկալում օրը սահաթը տասնըմէկին, տասվերկուսին նշան տրած աղաներուն (արդըխ Ակոր մի կըլայ, Մարկոս մի կըլայ, Կարապետ մի կըլայ) տունը, նես մտած-չի մտած, սլովէն աչքէ կանցնում սթօլին վրայի զաքուսկաները, ալ ինա սթօլին օրթան տեսայ աղլի պալապան քէսէք ասէթուան ու քիչ մալ հեռու չէշիտ-չէշիտ կինիներով փիթիլըաներու պաթառէյը, ան է որ անտեղ միտքս կտնիմ թէմէլ ձգելու: Չուզէնալէն կը մօտկընամ թանկնոց քոնեաքին, մէմը-էրկու կը զարնիմ տօնաւորին կենացը, ետքէն կառնում մէքամ չինի, տանակ, չաթալ, չինիին մէջ սիֆտէ կուլում լիմոն ճուր, քիչմալ կառչից ու աղ կըտնիմ, կըմօտկնամ աղլի ասէթուային, տանակով չորս մատիս հաստութիւնը կը կըտուիմ վրայէն, կը քաշիմ մէկ թէհնա փէնճէրէյի առջև, մէջքս գէպի միտաֆիրները արած՝ կը պաշլայիմ իմ պանրս: Առած կուտորըս ֆունթ ու կէս-էրկու ֆութ էղաւ նը, ան է որ ան օրվայ հացիս ստակը ճէպս մնաց: Ատ որ լըմնցուցի, կէրթամ կըմօտկընամ փիթիլըաներուն, զէրէ ծուկին վրայէն աղէկ կինին կըպաթի. նորէն կը մօտկընամ տօնաւորին, ինչ-ասիս օռթնէնք կասիմ, որ էկած տարի եալ Ասված սաղ սէլամէթ աս օրին հասցունէ էրկուսիս ու կըխմիմ կինին: Ատկէ ետքը ատէն ատէն կըմօտկընամ, մանտու զաքուսքաններուն, հոս պէնիւրի պզտիկ կուտոր կըտընիմ պէրանս, հոն դիկալին ծարովը մէտօմը կառնում մալասօլնի խայվարէն, դահա անդին պօխքը կը թաթխիմ աղին մէջը ու պերանս կըտնիմ-սանքի պզտի-մզտի բան ուտողս իմ տէյին, որ մարդիք թահմին չանին քի՝ տօնշունաւորի անունով փոր-քալցնող իմ: Ատ օրը կերակուրին հոգը հոգացի, պազարին ստակը ճէպս մնաց: Երոր ասպէսով տօսրվան

մէջ հէջօլմասա հարիւր տեղ մուտնում-էլլիմ նը, շտէ քեզի կլասնի ըլլալու ֆայտան. տահա ինչ կուզիս: Տարեպտուտը հարիւր թանկնոց ու կուշտ զաքուսքա իրեն քօնեաքով կինիով ատ ֆայտասը՝ զ պանէ-ինչ: Աս մէկ: Շինտի տուն ինծի ասա, տարին 2-3 ժում թագաւորական տօն, աչքիւլու, փսակ չիլալ. էյ-շտէ, մալէպինէն ետքը կլասնիի անունով կէրթաս խօճատէնէկ, կալավային տունը (հէպէթ, նաեալ, հոս նայէ, թագաւորին պատիւին համար զաքուսքայի սթօլ պոցած կըլա) հոնէն ալ պաբապ փորով ետ չիս տառնալ խօմ: Աս ալ քեզի էրկու: Տարին 3-4 ժում տուսէն մէկ նաչալնիք եա մէկ մեծաւոր չի գալ քաղաքս. մեր զէնկին աղաներէն մէկը-մէկը նարան հաց չի տալ. տուն ալ շտէ, հոս նայէ, կլասնիի անունով կը պատահիս ատ թանկնոց հացին: Աս քեզի իրեք: Տուժայի ժողոտանքի առէն աղաները կը պաչլային մէկ փուսթոյ փռէտմէթի վրայ սփօռ անելու, կուտան կառնուն ու վերջը-վերջը քը խոռովին. տուն մէջերը կը մուտնուս, աղէկ մարդս կըլաս, կը պարչցունուս, արալըխտա էրկու թիաց ալ մախառիչ մէյտան կէլլէ. կեր, խում, մուզիք, տուն ալ մէջերն իս կլասնիի անունով-փամիլըյ, քէֆէ ու, մեռնել պէտքէ որ: Շինտիս հասկըցա՞ր ինչու ես չափալ չափալ կուգամ, որ կլասնըյ ընտուրվիմ-տէյին: Տուն-իմիշ՝ ինչու, ուկօլը կայնած, կը հաջիմ: Հածէ, շաշիւն, չի հաջէինը, վո՞վ ինծի կլասնըյ պիտի ընտուէր: Հապան մոռցա՞ր, որ պամպասարանին չէն ըլլալէս ալ էփպէյի փորիս շահեր կայ. որ տարին մէմը ալայ ժողովուրդով սատին մէջը քէֆ կանինք ատ հէչ. տուն ատ ասա, իտա մեր 5-6 հարիւր չլէններէն տարին 3-ը-4-ը չի իյնիլ, չի՞ն մեռնիլ: Ալ ինա մեռելին չանկը կըլսիմ իսէ՝ մէկ քանի մարդ գլօխս թօփ կանիմ, շիտակ կերթամ մեռելի տունը, շտէ, սըգաւորներուն խրատ տուվողս կըլամ. շտէ հանգուցեալին պատիւ տուվողս կըլամ, կըտակը կարգացողս կըլամ, էյշտէ, պան չունիս, պամպասարանին կողմանէ սուտ-խորդ պանի մէջ կըլամ:

Տունեցիք կը տեսնին որ տուն շատ-ապրիս էզողին պէ-
թեր սրտակից բարեկամ իմ-նը՝ հոգու-հացի, այգողքի,
բառասունքի, տարին հացերուն ծան կուտան ինծի։ Ատ
ալայը հէմ պատիւ է, հէմ ալ թանկնոց փոր բուշտաց-
նելու սլուչիներ է։ Շինտիս հասկացար հաջելու զօրու-
թիւնը։ Ամմա հաջել կայ, հաջել ալ կայ։ Մէկ քանիսը
ամպէս կը հաջին, որ փիթուն քաղաքը իրենց տուչման
կը դառցնուն, առ սոյ հաջելը ֆայտալը չէ։ Հաջելն ալ
իրեն ֆէնտերը ունի։ Հաջելու իրէնտ խայրէթ պիտի
անիս, որ կոյեա հալիսին ֆայտային համար կը հաջիս։
Աս մէկ։ Մէկ ալ ամպէս պիտի հաջիս, որ ինչ զէնկին-
ներուն սիրտը ցաւցունուս, ինչ ալ պօշ ճէպերով մար-
դու սէմթը անցած ըլաս...

Սիրելի նախընտանցի, նէուժելի տահա տուն հաս-
կըցած չիս, որ ինչ պանի ալ ծեռք զարնիս՝ ալայը փէ-
ռատ ու եօռըխսրդ կէլէ։ Ինչո՞ւ կարմնաս, որ բու բա-
ղաքտ տարվէ-տարի առաջ էրթալու տեղ տէպի ետ կը-
զարնէ։ Տուն ինչու կարմնաս, որ հերան՝ կէզէն պէ-
թէր Ռաստօլը ասօրվա-օրս նախընտանէն տասը տապ-
ռա մեծ է ունարա մէջը կեցողները նախընտանցիներէս
հարուր տապռա աւելի զէնկին ին։ Տուն ինչու կարմը-
նաս, որ նախընտանը աճելու, չիչէկլէմիչ ըլլալու, փըր-
փրալու տեղ՝ բանի կերթայ կը պորպընի կը խանկըռի
ու եօիս կըլայ բու ծեռքդ։ Ասա մէմը նայիմ, տարին-
տասվերկու ամիս տուն վորին խելքով կը քալիս-Փօռ-
սուխ Աւագներուն, վո՞վ է բու քաղաքդ կառավարող-
ները-Փօռսուխ Աւագները. վո՞վեր ին պանքա ման պե-
րողները, Փօռսուխ Աւագներ, վո՞վեր ին տուժայիտ
կլանիչները, Փօռսուխ Աւագներ, վո՞վեր ին բու վար-
ժատուններուն հոգաբարձուները-Փօռսուխ Աւագներ։

Էտե՞, ինչ արմնալու պան կայ, որ սաղ քաղաքս
տառցիլ է 5.6 հազար փօռսուխ Աւագներով լցած մէ-
քամ չօփուր։

ՎԱՐՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.

Ամեն հայ գիտէ, որ օտար ազգերը մեզ հայերիս սաստիկ ատոււմ և արհամարում են, յիշոցներ են տալիս, երբեմն ուղիղ երեսներիս, իսկ շատ անգամ գրականութեան մէջ: Հայ անունը արդէն ինքն ըստ ինքեան յիշոց է: Այսպիսի վտանգաւոր դիպուածումն, ազգութեանս ներքին և արտաքին, երևելի և աներևոյթ թշնամիներու դէմ միակ փրկութեան հնարն, միակ դարմանն է՝ անձնախարազանութիւնը. բոլորովին այնպէս, ինչպէս որ դաշտային հրդէհի դէմ է նոյն իսկ հրդէհը՝ առաջինի հանդէպ կատարած:

Լիշանանու կիսավայրենի մարօնիտները վաղուց է, որ ինքնավարութիւն են ստացել. Սերբերու, Ղարաբաղցիներու ու Ռումիներու համար ասելն անգամ աւելորդ է. մեր աչքի առաջն, մեր բթի տակ նոյնը ստացան երեկուայ շղթայակապ ստրուկ Բուլղարները, իսկ հայերս (խօսքս Տաճկահայերու վերայ է) այս ծանր խնդրի մէջ ահագին բթով մնացինք, — գիտէ՞ք ինչո՞ւ: Նորա համար որ, «մենք բամբասուած ազգ ենք»: Իսկ թէ ինչ պատճառաւ ենք բամբասուած, ամեն շատ կամ սակաւ բան հասկացող հայ, առանց որ և է մեկնութեան, շատ պարզ և շատ տեղեակ գիտէ: Թէ անհատի և թէ ամբողջ ազգի մարդկային արժանաւորութիւնը պայմանաւորուի է առաքինութիւնով: Առաքինութենէ զուրկ մնացած ազգը կամ անհատը առաւել մօտիկ է գազանի,

քան թէ մարդկութեան: Ինչպէս որ կատաղի գազանի տեղն է կամ վայրի անապատը կամ գառազեղը, այնպէս էլ անբարոյական ազգի վիճակն է ստրկութիւնը: Յանցանք կը լինէր, եթէ որ և է հայի բերան ասէր թէ՛ հայը անբարոյական ազգ է, բայց ցաւելով սրտի պէտք է խոստովանել, որ աշխարհիս երեսը ոչ մի օրինաւոր ազգ մնացած չէ, որ մեզ հայերիս լաւ կողմէն ճանաչէր. ամենքը ճանաչում են խաբող, խարդախ, ագահ, արծաթասէր, խորամանկ, եսամոլ, տըկարի առաջն գոռող, հզօրի առաջն մէջը-ծռող: Ո՞ր հայը կը համարձակի պնդել, որ այդ ամեն մեղադրանքը արդարացի են: Դորա հակառակ, մենք հայերս կաշինքէս դուրս ենք գալիս աջ ու ձախ հաւատացնելով, որ մենք շատ լաւ մարդիք ենք, շատ առաքինի ժողովուրդ ենք և տարին տասներկու ամիս ինքնեքս մեր քթին խունկ ու զըմուռն ենք ծխում, բայց դորանից ինչ օգուտ, օտարազգիին չարունակում է մեզ վատ և անպիտան ճանաչելու և սորա հետեւանքն եղաւ այն, որ այսօրուայ օրս փոխանակ մեր ակնկալած ազատութեան՝ Եւրոպան մեզ մատնեց Չերքեզների, Քուրդերի և բաշի բոզուքների «հրով և սրով բնաջինջ անելու» ընդ հովանաւորութեամբ Անգղիացւոց դեսպանին: Բայց դու էլի ասա՛, որ հայերս շատ լաւ մարդիկ ենք, հայերս նոյայ սերունդ ենք, հայերս Ադամի լեզուով խօսող ենք և այլն այդպիսի գայլի շարականներ:

Տօ՛ քրիստոնեայ, տօ Աստուծոյ օրհնած՝ ես ի՞նչ անեմ քո լաւ ու առաքինի եղածը, որ քո բերանով ես քարոզում, ինքդ մենակ ես ճանաչում այդ, իսկ օտարները ոչ գիտեն, ոչ լսում են, ոչ դորա ապացոյցն են տեսնում և ոչ համոզվում են: Աշխարքն էլ գիտէ, որ բուբուկը (կկուն) ինքը իրան գովում է. այդ բաւական չէ, պէտքէ, որ ուրիշներն էլ գովեն: Թողնենք, եղբայրներ, մեր անձնագովութիւնը. այդ խաբուսիկ դեղ է մեր հոգեկան ցաւերուն. ձեռք առնունք անձնախարազանումն,—անձնախարազանումն, որին երախտապարտ է

Անգլիան իւր աշխարհաքարոզ հզօրութեամբ և ֆրանսիան՝ իւր բարոյական վերածնութեամբ:

Անբարոյական ազգը երբէք կարող չէ ինքնուրոյնութիւն ստանալու: Այս այնպիսի ճշմարտութիւն է, որ մինչև անգամ ապացուցի կարօտ չէ:

Հայոց ազգի տմբողջութիւնը անբարոյական չէ. ոչ, ոչ, բաւ՝ լիցի. այդ ոչ մի լիւրբ բերան չէ կարող արտասանել. այդպէս ասելը մինչև անգամ սրբապղծութիւն է... Բայց հայի մէջ մի վատ բան կայ, որ է «ոռնութիւն և անտարբեր մնալ իւր չորս կողմը կատարուած անբարոյականութեանը». հայը անտարբեր է թէ՛ առաքինիին և թէ՛ անբարոյականին, թէ՛ չարին և թէ՛ բարիին, թէ՛ լաւին և թէ՛ վատին և այդ մանաւանդ այնտեղ, ուր լաւը, բարին և առաքինին է չքաւորը, իսկ անբարոյականը, չարը և վատէ հարուստը և աղան: Հայը հալածող չէ չարին և պատսպարող չէ բարիին. հայը պաշտպան չէ առաքինիին և թշնամի չէ անբարոյականի, հայը խրախուսող և վարձատրող չէ լաւին և հալածող չէ վատին: Հայի աչքումն «հաստն ու բարակ մէկ գին. վայ է բարակ մանողին»:

Հայեր, ահա ձեր ամենավատ աներևոյթ թշնամիներէն մինը, որին դուք երբէք ճանաչած չէք: Դա է, որ ձեր տունը բանդեց, բանդում է և դեռ ևս երկար ժամանակ բանդելու է... Այս մասին ես շատ խօսել եմ, շատ գրել եմ, կենացս մինչև վերջին շունչը լուռ կենալու չեմ, թէկուզ դուք իմ գլխուն օրը եօթն անգամ անէծք ու անաթեմայ կարդաք... բայց այս անգամն, մի կողմը թողնելով ամեն խորհրդածութիւն և փիլիսոփայութիւն, ես ուզում եմ ձեզ մի անցը պատմել, որն, յուսամ շատերիդ թէև դուր չի գալ, բայց հետաքրքրութիւններդ կը շարժէ: Լսեցէք ուրեմն:

Քիւրբի մէջ էինք (հասկանձում էք քիւրբի մէջ, այսինքն հրապարակական տեղումը) ամենքս ութը հոգի էինք. ժամը գիշերուայ 11-ն էր. նստած էինք ընթրիքի սեղանին:

Մի մարդ, չէկ մազերով, բարակ ու սուր քիթով
խորամանկ՝ բայց յիմար աչքերով, ճերմակ ու կարմիր
թուշերով, բայց զգուելի երեսաստիպարքով, քննող շողո-
քորթական շարժմունքով. աւելի՞ ասիմ,—նոր պսակուած
մի հարուստ կնկայ հետ և այդ յաջողակ դիպուածովն՝
նոր դուրս եկած իւր առաջին չքաւոր վիճակէն, միով
բանիւ այնպիսի մարդ, որի համար ռուսը ասում է
обогатившійся мѣщанинъ.

Որովհետեւ այս անգամն ես դիտաւորութիւն չունիմ
նորա անունը տալու, ուրեմն ընդհանուր խօսքով անուա-
նենք սորան լոկ պարոն:

Պարոնը այսպէս սկսեց իւր խօսքը (թէ և ոչ ոք
նորա քիթից բաշած չէր թէ՛ ասն. ոչ ոք նորա հետ
խօսք բացած չէր, ոչ ոք նորա վերայ ուշադրութիւն
դարձուցած չէր, այլ ինչպէս, դարձեալ ռուսը կասէ՝
брыкнулъ!):

«Այս ամառ ես X քաղաքում էի: Նըշանածիս համար
«դիտաւորութիւն ունէի մի դաշնամուր (фортепиано)
«գնելու, բայց լաւ: Քանի, բանի գործարաններ և
«խանութներ մտայ, նայեցայ, հարցուցի, հաւանեցայ.
«ծախս արի, քայց չըգնեցի, պատճառ, որ շատ թանկ
«էին: Թէ և ճշմարիտն ասեմ, հազար մանէթ կամ աւել-
«լի մսխելու խնայում էի, բայց մի և նոյն ժամանակ
«հասարակ մի բանի համար փող տալ ու տունս բերել ևս
«չէի ուզում. ինչ պիտ ասէր նրբաճաշակ կինս, ինչ
«պիտի ասէին հարուստ ազգականներս. «ինքս ալ ասլը
«տեսօք բաներ սիրող իմ»: Այս տատամսութեան մէջ էի,
«որ ծանօթներէս լսեցի թէ մի ռուս իշխանուհի ըստ
«դիպաց ծախում է իւր շատ լաւ դաշնամուրը, որն
«թէ և մի փոքր գործածած է, ասում էին, այսու ամե-
«նայնիւ շատ ընտիր բան է և գրեթէ նոր է, որի պէսը
«իբր թէ, գործարանումը հազար մանէթով հազիւ կա-
«րելի է ձեռք բերել: Նրբոր գնացի յիշեալ իշխանուհւոյ
«տունը և աչքովս տեսայ նուագարանը՝ շատ հաւանեցի.
«հրաւ որ ինչպէս ասել էին չափազանց ընտիր բան էր,

«գովածների մէջ ամենևին չափազանցութիւն չըկար,
 «թէև մի թեթև մաքրութեան կարօտ էր: Սկսեցինք
 «ծախս անել և վերջապէս 550 մնթ. գնահատեցինք և
 «դաշնամուրը: Պայմաններս այսպէս էր. առհաւատչեայ
 «պիտի տայի 50 մանէթ, դաշնամուրը պիտի ուղարկէի
 «գործարան, որ ինչ ասես նորոգեն մէջը. արկղի մէջ ծրա-
 «րեն և ճանապարհ ձգելու պատրաստեն. իսկ այդ մի-
 «ջոյններին ես պարտաւորուած էի մնացեալ 500 մանէթը
 «հատուցանելու: Երբ պայմաններս բերանացի վերջացաւ,
 «իմ ծանօթ գործարանէն մարդիկ եկան և իշխանուհիի
 «տնէն աւին տարին նուագարանը: Վրայ անցաւ բանի
 «մի օր: Մի անգամ հանդիպեցայ գործարան իմանալու՝
 «պատրաստ է արդեօք դաշնամուրս և կամ ինչ վիճակի
 «մէջ է. և ինչ էք կարծում, «ինչ լսէինք աղէկ էր»: Այդ
 «բանի օրվայ մէջ յիշեալ գործարանը հրդեհուել է, մէ-
 «ջի բոլոր եղած չեղածը այրուել է և շատ բանի հետ
 «միասին և իմ սիրուն դաշնամուրը: Հիմի ես ինչ անեմ:
 «Գործարանատէրից վարձատրութիւն պահանջելու իրա-
 «ւունք չունիմ, վասն զի հրդեհէ ապահոված չէի. իսկ
 «իշխանուհին ինձմէն պահանջելու լիակատար իրաւունք
 «ունէր, վասն զի ես նորամէն գնել էի և գնելու առ-
 «հաւատչեան 50 մանէթ տուել էի: Բոլոր իրաւունքը և
 «զօրութիւնը իշխանուհիի կողմըն էր, իսկ իմ կողմս էր
 «միայն առանց մի շահ ունենալու զրկուել, բացի այն
 «50 մանէթէս, այլ ևս 500 մանէթէ: Շատ միտք արի,
 «շատ գլուխ ցաւցուցի, բայց այս փորձանքէն ազատե-
 «լու ոչինչ հնարք չէի տեսնում, որ կողմ և դառնայի՝
 «տմեն տեղ գրպանիս փնաս և ազգականներէս երես—
 «ծեծանք էի տեսնում: Ինքս ինձի որոշեցի առ Ժամա-
 «նակ լուռ կենալ և նայել թէ՛ այս բանից ինչ դուրս
 «կուգայ: Մի բանի օրից յետ եկաւ իշխանուհին և ըս-
 «կաւ. պահանջել իրան պատկանած 500 մանէթը: Ես
 «սկսայ նորան հասկացնելու, թէ ինչո՞ւ ես պիտի զըր-
 «կուիմ 550 մանէթէն, մինչ գնած դաշնամուրս այրուել
 «է: Իսկ իշխանուհին իւր կողմէն պնդում էր, թէ «իսկ

«ես ինչո՞ւ պիտի զրկուիմ այդ գումարէն, մինչ դաշնա-
«մուրը այրուեցաւ ոչ՝ իբրեւ իմ, այլ իբրեւ քո սեփակա-
«նութիւնը. վասն զի առհաւատչեան տուած ըողպէէն՝
«արդէն նա իմա չէր»։ Մեր երես առ երես խօսելը, վի-
«ճելը ոչինչով չը վերջացաւ. իշխանուհին գրնաց իւր
«գանգատը յայտնեց հաշտարար դատաւորին։ Բայց երե-
«ւակայացէ՛ք, այս չափազանց դժուար դրութենէն և
«կարելի է ասել անհրաժեշտ փորձանքէն ես արդար և
«յաղթող դուրս եկայ, ասաց պարոնը պարծենալով և
«մեր վրայ իւր մանր ու խորամանկ աչքերը պտուտաց-
«նելով։ Դատաւորին ինչ ասէինը աղէկ էր. ինա մինու-
«թին մէկ աստուածային խելք (sic) եկաւ վրաս. ես հա-
«մարձակ դարձայ դատաւորին և ասացի՝ այդ դաշնա-
«մուրը, որովհետեւ նոր չէր, այլ գործածած էր, ոչ 500
«մանէթով, այլ միայն 50 մանէթով գնել եմ և փողը
«արդէն վաղուց իշխանուհին վճարել եմ։ Երբոր այս
«անակընկալ պատասխանը լսեց մեր իշխանուհին՝ զար-
«մացաւ լրբութեանս վերայ և բերանը բաց մնաց (գո-
«վելի հայկական հնարագիտութիւն) խեղճ կնկան, վասն
«զի այսպիսի ճարտար պատասխանի նա ամենեւին չէր
«սպասում ինձանից։ Հաշտարար դատաւորն էլ ասելու
«ոչինչ չունէր. շատ կարելի է, որ մտքի մէջ չէր հաւա-
«տում ինձ, բայց մեղադրելու համար ինչ ապացոյց, ո՞ր
«վկան ունէր։ Գլուխը շարժեց և դատը իմ օգտին որո-
«չեց։ Հը՛, պարոններ, ասաց պարոնը, խօսքը մեզ դար-
«ձնելով, ինձմէն ասպէս մարիֆէթ իշկիլ կանէիք»։

Այսպէս պատմեց մեզ պարոնը իւր սխրագործու-
թիւնը, կարծելով, որ մենք կը ծափահարենք և սաս-
տիկ կը գովենք նորա խելքը, հնարագիտութիւնը և
վարպետութիւնը. բայց սխալուեցաւ թշուառականը։
Ամենքիս երեսին խորունկ տպուած էր արդար ցատումն,
արհամարհանք, զգուանք և քմծիծաղ։

Զրգիտեմ՝ հասկացաւ արգեօք պարոնը, որ 7 հո-
գի այնտեղ գտնուողը այն չըրջանի մարդիք չէինք, ուր
ինքը զարգացել էր և ուր այդպիսի խալիփութիւնը

համարվում է խելք, վարպետութիւն ու կտրիճութիւն, բայց չը կարծեմ, վասն զի դորա համար պէտք էր առողջ խելք և շիտակութիւն, այսինքն՝ այնպիսի բաներ, որ կեանքի մէջ ունեցած չէ և ունենալու էլ չէ պարտունք։ Ինչ և իցէ։

Սեղանէն ամենքս խոր վիրաւորուած և լուռ ելանք։ Մեր սովորական զուարճութիւնը այն օր անհետացել էր մեզմէն։

Այժմ դարձնում եմ խօսքս այդ յիմար ու ցածահոգի պարոնին։

Պարոն, ազգի պատուի և նորա ապագայի հետ այդպէս խաղալը շատ ամօթ է, շատ վնասակար բան է։ Ամօթ կը լինէր հայերուս, եթէ բեզ պէս հրէշ անդամը անպատուհաս մնար։ Լսէ՛ ուրեմն բոլ քաղաքակիցներու դատաւճիռը ու հնազանդէ անպայման։ Դու պարտաւոր ես այդ գումարը, 500 մանէթը, անյապաղ հատուցանել յիշեալ իշխանուհիին, թէկուզ ինքդ անձամբ, թէկուզ միջնորդութեամբ մի օտար մարդու և այս հրամանիս կատարումն ամենքս այն օրուայ եօթն վկաներս պիտի տեղեակ իմանանք։ Ապա թէ ոչ՝ այն եօթը հոգի վկաներս իսկոյն հրապարակաւ երևան կը հանենք բոլ խարդախութիւնը։

Մի ամիս չանցած՝ յիշեալ իշխանուհին իւր գանգատը կուղարկէ մեր տեղի հաշտարար դատաւորին և կը պահանջէ իւր արգարացի հատուցումն։ Առ ժամանակ ես թաքցնում եմ և՛ բոլ, և՛ իշխանուհւոյ, և գործարանատիրոջ, և քաղաքի և մեր վկաներիս անունները և յուսամ, որ դու բանը առանց խայտառակութեան կաշխատես վերջացնելու, խնայելով քո նշանածի և ազգականներիդ պատիւը։ Ապա թէ ոչ՝ ֆէլան չըհուտի օրը կուգաս, այսինքն և՛ կծու սոխը կուտես, և՛ ֆաւրայէն տապաններուդ կաշին կը պշտի և աղլի դողցած օսկինքը ճէրէմէ կուտաս։ Նայէ, խելօք եղիր։ Ռուս իշխանուհին երբէք չի մոռնալ այդպիսի զրկանքը, նա մինչև իւր մահուան օրը պիտի անիծէ բեզ և բեզ

հետ միասին պիտի սեցնէ բոլոր հայերի անունը: Նա մենակ չէ. նա ազգականներ, բարեկամներ և ծանօթներ ունի. ամենքը կիմանան, ամենքը միաբերան կը սկսին բամբասել, առանց նորա ալ բամբասուած, բայց խելճ անմեղ հային: Գոնէ այսուհետեւ եթէ նա երբ և իցէ յիշէ քո խարդախ և ռմոթալի վարմունքը, գոնէ նոյն-հետայն չի մոռնալ յիշել և այն շիտակութիւնն ու ազ-նուութիւնն, որ մենք ցուցինք յարաբերութեամբ նորան:

Նայէ, խելքդ գլուխդ ժողովէ: Ինչ որ քեզ այժմ կը սպառնանք, այն քանի մի ժամանակէն անպատճառ կը կատարինք: Բոլորովին խելքէդ հանէ, որ մենք 5 միլիօնեայ Հայոց ազգի պատիւը կը փոխենք քեզ պէս խելացնորի, անպիտանի, խաբեբայի անձնական շահի համար:

1879, մարտ 14.

ՄՈՆԹԷՆ ՄԻՆՉԵԻ ՎԵՐ.

«Այ տղայ, դու իմ կեանքը սեւացրիր, իմ ումրու արեւը կերար. այ փուճ, այ անպիտան, այ թոկից փախած աւազակ՝ երբ պէտք է խելքդ գլուխդ գայ, որ դու մի փոքր հանդարտուիս, ինձ էլ հանգստութիւն տաս: Երէկ մէկ հարեանս էր գանգատոււմ, որ դու նրա կտուրի կղմինտրները բոլորը կոտրատել ես՝ աղանձների վերայ բարեր չգելով. այս օր ուրիշ հարեանս էր գանգատոււմ, որ դու պատի վրայից զնացել ես նրա պարտէզը ու խակ խնձորներով և տանձերով լցրել ես գրպաններդ. էլի այսօր երրորդ հարեանս էր գանգատոււմ, որ դու մտել ես նրա հաւաքունը, հաւերի տակից գողացել ես ձուերը: Ա՛տա՛ ամօթ չես քաշում. ախր ես էլ քու պատճառով ամենի առջև սեւերես եմ մնում ու ամաչում եմ, որ քեզ նման անառակ որդի ունիմ: Ե՛րբ պէտք է մի փոքր հանդարտիս ու բոլոր մեր թաղի մարդոց հանդարտութիւն տաս: Քու չարութիւնները ամենեւին նման չեն ուրիշ տղայոց չարութեանը. նրանք ցխի ու փոշիի մէջ վազվզում, հալաւները պատռտում են, գետն են գնում լողանալու, և այլն: Ղորդ է, վատ բաներ են այդ, բայց գոնէ դրանից ուրիշին փնաս չիկայ. գոնէ մարդիկ գանգատելու տեղ չունին: Քու չարութիւնները մարդոց փնասակար չարութիւններ են և այդ պատճառով անտանելի են: Գողանալ, փնասել, խայտառակ խօսքեր բերանից հանել, ամօթալի ու տա-

ըլբիդ անյարմար գործերով պարապել՝ ահա քու ամեն օրուայ չարութիւնները: Ի՞նչ կ'լինի քու վերջը, հաւատա՛, Մինաս, խելքս չի հասնում. միայն այսքան գիտեմ ու հոգիս էլ այսպէս է վկայում, որ դու մի օր կամ աւազակ կ'լինիս եւ կամ ոլրա նման մի բան. ճակատիդ վրայ գրած չէ, որ դու երբ և իցէ օրինաւոր մարդ լինաս:

Այսպէս կշտամբում էր մի այրի կին իւր ութը տարեկան որդուն: Դրացի կնանիքը եկան մխիթարելու մօրը, և խորհուրդ տուին, որ տանէ մտցնէ տիրացու Խաչատուրի դպրոցը, հաւատացնելով, որ այդ խիստ վարժապետը խրատով ու ճիպոտով շուտ խելքի կըբերէ փուճկենդանի Մինասին:

Եւ իրաւի որ, հետեւեալ օրը այրին բռնեց որդուն ձեռքէն ու տարաւ տիրացու Խաչատուրի դպրոցը, խընդրելով՝ որ որդուն մարդ շինէ: Տիրացուն խոստացաւ նրան իւր բոլոր եռանդը թափել, որ մօր ցանկացած նպատակին հասցնէ այս ութամեայ ստահակին, կղմին տրներու, պտուղներու ու ձուերու աւազակին:

Մինասը այնպիսի տղայ էր, որ հայոց քաղաքի մեծացածների մէջ ևս երեւելի էր իւր հազուագիւտ չարութիւններով: Տղի բարոյականութեան վրայ շատ հանգամանքներ ունին ազդեցութիւն, որք են՝ ծնողաց և հասակակիցների օրինակը, ժառանգական յատկութիւնները և կեանքի յաջողակ կամ ձախողակ պարագաները: Թշուառ Մինասի վրայ այս ամենը և շատ ուրիշները միեւնոյն ժամանակ ազդել էին դէպի վատը: Նրա հայրը իւր կենդանութեան ժամանակ, յայտնի գող, ստախոս, կռուարար, աւազակաբարոյ մարդ էր: Այն յետընկած փողոցը, ուր կենում էր Մինասը իւր ծնողաց հետ, լիքն էր աղքատի տղոցմով, որոնք ամբողջ օրը միասին անցնելով իրենց կեանքը, միմիանց բարոյականութիւնը ապականում էին: Հայրը օրն ի բուն հարբած լինելով, ոչ միայն պատիւ չունէր իւր ազգականների և ծանօթների առջև, այլ շատ անգամ ծեծ ևս ուտում էր

նրանցից, և իւր վրէժը թափում էր կնոջ և Մինասի վրայ. մայրն ևս ամեն օր ծեծ ուտելով իւր արըշիւ և ծոյլ մարդից՝ իւր վրէժը թափում էր Մինասի վրայ: Մինասին ընկերներն էլ չէին սիրում, հօրը և նրա վատութեան պատճառով: Այսպէս ձախողակ պարագաներու մէջ զարգացած՝ Մինասը գրէթէ մօր կաթի հետ միասին զայրացած բնաւորութիւն էր ծծել իւր ներսը: Նա միշտ խելք էր մաշում, որ իւր վրէժը մէկ մարդու մէ հանէ, բայց որիմէն և ի՞նչպէս՝ չգիտէր: Թէպէտ ընկերներին մէկին մէկին կարող էր յաղթել, բայց տարաբաղբար, ամենքը նրանից զգուշանալով, միշտ նրա վրայ ընկերովի էին յարձակում և այդպիսով, ի հարկէ, միշտ յաղթում էին, ծեծում էին, զրկում էին, յիշոցներ էին տալիս և սիրտը խոր խոցած՝ տուն էին քշում: Մինասի մազերը միշտ փետփտած էին, հալաւները պատռւած ու ձեռքն ու թշերը ճանկւած: Շներէ հալածուած գայլի նման ապրում էր Մինասը իւր մայրենի քաղաքի մէջ: Շուն ծեծել, նրա մարմինը ասեղ կամ մեխ (գամ) ցցել, դրացիների հաւերի վերայ քար քաշել, ոտերը կոտրել, կատուներին ու հնդուհաւերին ողջ ողջ ջրհորը ձգել, հարեանի պատերի վրայ չորանալու համար կախած կտաւիքը կովի աղբով ապականել—եղաւ նարա համար ամեն օրուայ խաղը և վրէժխնդրութեան առարկան:

Այսպիսի ստահակ տղին պիտի խրատէր և մարդ չինէր տիրացու Խաչատուրը:

Առաջին օրը Մինասը գնդակ (թօփ) խաղալու ժամանակ նոր ընկերներէն էրկուսի հետ կռուեցաւ ու ծեծկուեցաւ, որի համար տիրացու Խաչատուրը կէս ժամ չորեցուց նրան: Հազիւ թէ այս պատժից ազատուել էր մի աշակերտից գողացաւ պանիրի կտոր և կօշիկի սրբունքի (խօնջան) մէջ պահեց, որ չ'գտնեն. բայց ընկերները կտան, տիրացուին գանգատեցան, և նա մէկ ամբողջ ժամ չորեցուց ու մի փոքր էլ ականջները ոլորեց. նոյն օրը մի աշակերտի տետրակի վրայ դիտմամբ թա-

նաք կաթեցուց, և դարձեալ պատժուեցաւ. և վերջապէս երեկոյին, ուսումը աւարտելից յետ, ճանապարհին կռուեցաւ և ծեծկուեցաւ ուրիշ աշակերտների հետ, և սաստիկ ծեծ կերած և քթից արիւն վազելով գնաց տուն, և սրտի ոխը հանգստացնելու համար կամացուկ կոտրեց հարեանի պատուհանի ապակին:

Երեք շաբաթ մնաց Մինասը տիրացու Խաչատուրի մօտ, այը ու բէնը հազիւ կարողացաւ ճանաչել, բայց փոխարէն դրա, նրա չարութիւնները այնպէս անտանելի եղաւ, որ այլևս հնար չիկար նրա վարժատան մէջ պահելու. և միւս աշակերտների ծնողքը սպառնում էին տիրացու Խաչատուրին, որ իրենց որդոց անպատճառ կհանեն դպրոցէն, եթէ նա իւր մօտ երկար կը պահէ Մինասին: Մի օր տիրացու Խաչատուրը, համբերութիւնը հատած, ձայն տուեց այրիին և Մինասի բոլոր չարութիւնները մի առ մի պատմելով, ասաց որ՝ այլևս կարողութիւն չունի ներան իւր դպրոցի մէջ պահելու, ապա թէ ոչ հարկադրուած կլինի բոլորովին զրկուիլ աշակերտներէն և գրեթէ առանց ապրուստի մնալ:

Մայրը այստեղ և եթ մի լաւ ծեծեց Մինասին, ամաչեցուց, երեսին թքեց և յետոյ, ձեռքէն բռնած, տարաւ տուն: Նորից սկսաւ իւր անբաղդ գլուխը լալու ու սգալու թէ՛ այս ի՞նչ անբաղդ կնիկ է նա, որ ոչ իւր ծնողներէն, ոչ հանգուցեալ մարդումէն և ոչ այժմ այս անառակ որդումէն: Դարձեալ հարեան կնանիքը նրա գլխուն ժողովեցան և դարձեալ խորհուրդ տուին մի ուրիշ տիրացուի մօտ ուսման տալու: Այրին լսեց նրանց խորհուրդը և խրատը և քանի մի օրէն տարաւ Մինասին մի ուրիշ դպրոց:

Թէև դպրոցը փոխուեցաւ, բայց Մինասը անփոփոխ մընաց. նոյն ստահակութիւնները, նոյն չարութիւնները, նոյն անառակ վարքը այդ նոր դպրոցի մէջ ևս չմոռցաւ: Աշակերտների հետ կռիւ անել, ծեծկուել, իրար վրայ գրգռեցնել նրանց, ստել, խաբել, գողանալ, իւր և ընկերների հալաւները պատըռտել, ինքը բան չսովորել,

ուրիշին էլ սովորել չթողնել,— այս էր նրա հինգ ամսուայ բոլոր գործունէութիւնը այդ երկրորդ դպրոցի մէջ, ուր, բացիայն, որ օրենք վեց-եօթ անգամ չորում էր, շաբաթը մի-մի անգամ ֆալախա ևս կերաւ և վերջը-վերջը խեղճ տիրացուի (մի ժամանակ ազգիս բոլոր մանկավարժները տիրացուներ էին) յուսահատութիւնը ցվերջին աստիճանին հասցնելով, երկրորդ անգամ արտաբնական դպրոցէն: Երբոր այս տիրացուն էլ խեղճ մօրը կանչեց դպրոց և պատմեց որդու բոլոր անպիտանութիւնները, ոգորմելի կնիկը պատասխան տալ չկարողացաւ, այլ միայն դառնապէս լալով ասաց՝ «իմ մեծ մեղքերիս համար Աստուած բեզ աշխարհ է բերել. երբէք դու օրինաւոր մարդ լինելու չես. կամ աւազակ կ'լինես, կամ ղրա նման մ'ի քան»:

Այն քաղաքում, ուր կենում էր այս թշուառ այրին, իւր անառակ որդու հետ, կար մի վարժապետ, որ բոլոր քաղաքին յայտնի էր ոչ այնքան իւր մակաւարժական հմտութիւնով, որքան որ իւր անսահման խօտութիւնով. տղայոց պատժելը և ծեծելը ասես թէ նրա համար կեանքի քաղցրութիւն և երջանկութիւն էր. նրա տան բոլոր պատերը կախած էին զանազան տեսակ երկայն և կարճ, հաստ ու բարակ ճիւղտներով, քանոններով և ֆալախաներով, որոնցից իւրաքանչիւրը նշանակած էր աշակերտաց զանազան աստիճանի չարութեանց համար: Տղան ինչպէս կուգէր ստահակ լինէր, բայց երբ շաբաթ մնալով նրա վարժարանի մէջ՝ գառնի նմա հեզ կդառնար: Ամենաքաջ մարդը չէր կարող դրա աչքի մէջ ուլիղ նայելու. վագրի ու հովազի աչքերը աւելի ահարկու ու սարսափելի չէին: Մէկ խօսքով բոլոր քաղաքի արհաւիրքն էր տիրացու Ստեփանը:

Երբոր Մինասի թշուառ մայրը յուսահատաբար նստած էր իւր տան մէջ և հարեան կանայք նրա գլխուն հաւաքուած էին, նրանցից մինը յիշեց տիրացու Ստեփանի անունը և յիշեց նրա ամեն հրաշքները՝ կատաղի տղայոց խելքի բերելու մասին: Բայց ինչ կուգէ

լինի, մայրը միշտ մայր է, այսինքն՝ իւր զաւակին մեղ-
բացող։ Այրին քանի-քանի օր ամենեւին յօժար չէր իւր
անառակ որդուն այդ հրէշ-մանկավարժի մօտ տանե-
լու, բայց մեր Մինասը վերջը վերջը ստիպեց մօրը այդ
վերջին հնարն ևս փորձելու։

Երկու օրուայ դուրս ձգած էր վարժարանէն, որ նա
գիշերուայ ժամանակ թռաւ պատի վրայէն, մտաւ հա-
րեանի բակը, կամացուկ գրաւ սանդուխք աղանի բու-
նին, բարձրացաւ և մտաւ մէջը, գողացաւ տաններկու
հատ գլուխները թագով և ոտերը բրդոտ աղանիններ
և ծախեց մի ուրիշ հարեանի։ Միւս գիշեր մտաւ մի
ուրիշ հարեանի պարտէզ, քաղեց պտուղները և երեք
լիբը պարկ ծախեց մի գող պողպատաճառի։ Երրորդ գի-
շերը մկնդեղով ստակեցուց հարեանի շունին, մտաւ
նրա հաւաքունը և գողացաւ տանըչորս հատ հաւ և
երկու աքլոր և ծախեց մի մաթռապազ հաւաճառի։
Չորրորդ օրն էլ նա մի այդպիսի ստահակութիւն կանէր,
եթէ երեք հարեանները ակներեւ ապացոյցներով չաժ-
բաստանէին նրան և չը խայտառակէին։

Նորից դառն գանգատներ և անէծքներ խեղճ այրի
կնոջ գլխին և թաղեցիք արդէն սպառնում էին արտա-
քսելու նրան քաղաքէն, եթէ նա իւր անպիտան որդուն
ուղղելու մի հնարք չի գտնէ։ Այն ժամանակ այրին ըս-
տիպուած եղաւ իւր որդուն տիրացու Ստեփանի վար-
ժարանը տալու։ Թէև տիրացու Ստեփանը մանկազսպու-
թեան մէջ հմուտ էր, բայց Մինասը աւելի հմուտ էր
չարութեան մէջ։ Վեց ամսուայ մէջ տիրացու Ստեփանի
պատերի վրայ ոչ մի ճիպոտ, ոչ մի տող և ոչ մի ֆա-
լախա չի մնաց, բոլորը կոտրտուեցաւ, գզգզուեցաւ ու
անպիտանացաւ Մինասի ձեռքերի փերի, ոտքի ներ-
քանի և յետոյքի վրայ. տիրացուի ձեռքերի ոյժը գնաց,
թուլացաւ՝ օրէնը հարիւրաւոր և հազարաւոր հարուած-
ներ տալով։ Մինասի բոլոր մարմինը պալարներով և ու-
ռոյցներով ծածկուեցաւ, բայց նա ինքը խելօքանալու
տեղ՝ տանապատիկ աւելի կատաղեցաւ։

Վեց ամսից տիրացու Ստեփանն էլ յոգիս ապաստան եղած, արտաքսեց նրան իւր դպրոցից, ասելով՝ «Գայլին աւելի շուտ կարելի է գառ դարձնել, քան թէ բու որդուդ մարդ։ Գու որդին մի օր կամ աւագակ կըլինի, կամ դրա նման մի բան»։ Բայց մեր ներողամիտ կարգացողները կ'տեսնեն, որ ոչ տիրացու Ստեփանի նախագուշակութիւնը կատարուեցաւ և ոչ մօրը. այդ երկու պարզամիտները չգիտէին, որ հայի մէջ ամենապատուաւոր, ամենապաշտելի, ամենասուրբ պաշտօնները շատ անգամ ընկնում են ամենաանպիտան մարդոց ձեռք՝ ինչպէս հին ժամանակները, այնպէս և մեր օրերը, գուցէ և... ապագայումը լինի նոյնը։

Երբոր թշուառ այրին այս անգամ տուն բերեց իւր անառակ որդուն, որ երեք վարժարան փոխելով, այբեւարանի երեք երեսը չէր անցած տակաւին, նորից հարեան կնիկները ժողովեցան նրա գլխուն և նրան մխիթարելու համար ամեն տեսակ խորհուրդներ էին տալիս։ Այդ հարեանների մէջ մի պառաւ կին կար, որ ֆալ բանալ գիտէր։ Նրա ֆալի պակլաները իրա ասելով, Երուսաղէմի մէջ Քրիստոսի գերեզմանի վրայ էին դրած, և այդ պատճառով, դարձեալ պառաւի ասելովն, երէք չէին ստում. բայց, աւանդ, բացի այդ ֆալճի պառաւից, ամենքն արդէն հաւատները կորցրել էին այդ մղդէսիֆալէն։ Եւ ունէին իրաւունք. ասացէք թէ ինչո՞ւ. այդ երեւելի ֆալի խօսքով ո՛չ մի գողացած իր, ո՛չ մի կորցրած կով, ո՛չ մի փախած կամ փախցրած ձի տակաւին գտնուած չէր. ո՛չ մի հարսնախօսութիւն կատարուած չէր, և ինչ որ գուշակել էր՝ միշտ նրա հակառակն էր կատարուել, օրինակ՝ ֆալի ասելով Նինօին անպատճառ պիտի առնէ Պրանգուլենց Դաւիթը հէնց այս ձմեռնամուտին. բայց իրօք գուրս էր գալիս որ՝ խեղճ աղջիկը պսակոււմ էր Աթալաչէնց Օհանի հետ ուղիղ հինգ տարիից յետոյ։ Դիցուք թէ պառաւի ֆալը ասել է թէ՛ այս ինչ երիտասարդ ֆլանի այգիումը մեծ փող պիտի գտնէ. բայց իրօք նոյն իսկ այգիումը խեղճ երիտասար-

դին լաւ հանգի քոտկում են ու վրայի հալաւներն էլ պատռտում են, և այլ այսպիսի անակընկալ դէպքեր։ Այսու ամենայնիւ, հէնց որ կանանց բանը փթուր էր լինում՝ միշտ դիմում էին այդ ստախօս ֆալին։ Բայց այս անգամ, ինչպէս կտեսնենք, նախախնամութիւնը խղճացել էր պառաւի ֆալի վրայ, որն Երուսաղէմի ուխտագնացութիւնից դէսը առաջին անգամ նրան ճշմարիտ խօսելէ տալիս. բայց աւանդ. թէև ֆալը ճշմարիտ ասաց, բայց այս անգամ էլ տարաբաղդաբար մարդիկ չհաւատացին նրա խօսքերին։ Ֆալը ասաց որ՝ Մինասի բաղդը խաչ ու աւետարանից կլինի։

«Վայ քու գուլխուն, ասաց մայրը, երեսը ծռմուտած ու արհամարհանքով ձեռքը թափ տալով որդու գլխին վրայ. վայ քու գլխուն, որ դու մի օր տիրացու կամ տէրտէր պիտի լինիս. այդ ո՞ր անիծած ձեռքը բեղ տէրտէր պիտի օծէ, ոչ կարդալ գիտես, ոչ գրել, ոչ էլ մարդու շնորհք կայ վրադ. չօբան կլինիս, չօբան և ոչ տէրտէր. բացի չօբանութիւնէն քու առջև ուրիշ ճանապարհ չկայ»։

Միւս օր այրին բռնեց որդու ձեռքէն և տարաւ մէկ մանրունք ծախողի (բախալ) մօտ և խնդրեց, որ Մինասին խանութի մէջ ծառայութիւն անել տայ։ Մանրավաճառը հազար չէ-մէ-ով առաւ նրան, վասն զի Մինասի ամեն վատութիւնների լուրը տրդէն հասել էր նրա ականջին։

Հայի խանութը եթէ ինձ կը հարցնէր, մեր ազգի համար այնպիսի պաշտօն է կատարել, որ կատարած չեն մինչև այժմս ոչ մեր ազգային եկեղեցին, ոչ ազգային դպրոցը, ոչ ազգային մամուլը և ոչ մեր ընկերական ժողովները։ Հազարաւոր և բիւրաւոր անպիտան տղայք, որոնք մանկութեան օրերը ոչ աստուած են ճանաչել, ոչ որդիական հնազանդութիւն են սովորել դէպի ծնողքը հայրական կտրի տակ, ոչ դիր-կարդում են սովորել զբարոյներումը և ոչ մարդավարութեան են ընտելացել իրենց ծանօթ-բարեկամների մէջ, երբ մտել են խանութ՝ գրէ-

Թէ առաջին օրէն նրանց վրայ Աստուծոյ պատկեր է եղել: Եւ չը գիտեմ, խանութատէրերը իրենց հարազատ որդոց վրայ ունեցել են արդեօք փրկաւէտ ազդեցութիւն, բայց այդ ճիշդ գիտեմ, որ նրանք օտարի զաւակաց համար եղել են հրեշտակ պահապան: Մեր խանութպանների այս մեծ երախտիքը ուրանալ չէ կարելի: Եւ չեմ ասում, որ նրանք իրենց ծառաներին այնպէս դաստիարակում և կրթում են ինչպէս, օրինակ, դաստիարակում և կրթում են երեխայը անգլիական և գերմանական բարեկարգ դպրոցների մէջ. բայց այն կարող եմ ասել, որ եթէ հայը ունի մի փոքր ժամասիրութիւն, գիտէ մի փոքր գրել-կարդալ, ունի մի փոքր ազգութեան գաղափար, փոքր իշատէ ապրուստի ապահովութիւն, միով բանիւ՝ այն յատկութիւնները որ համառօտապէս քաղաքացիութիւն է ասում հայը, ստացել է այս խանութի մէջ, որն մեր օրերումը շատ անգամ մեր թեթեամիտ հեղինակների բամբասանքի տակն է ընկել:

Բայց վա՛յ, ա՛ւաղ ու եղ՛ուկ, մեր Մինասը հայի խանութների մէջ ևս չթողեց իւր ստահակութիւնները, ինչպէս որ թողած չէր այն ո՛չ հայրական տուն և ո՛չ տիրացուների դպրոցներումը: Ներողամիտ ընթերցողը հետեւեալ տողերէս կը տեսնէ, որ ասածներս ճշմարիտ են:

Չորս ամիս մնաց Մինասը մանրավաճառի խանութը. մի փոքր գրել կարդալ սովորեցաւ. բայց երկարատե չի կեցաւ այնտեղ: Ամեն օր խանութը փակելից յետոյ, գրպանները լցրած տուն էր գնում. երբեմն տանում էր բրինձ, երբեմն չամիչ, շատ անգամ կաղին և ընկուղ, ուրիշ անգամ զանազան բաներ, երբեմն էլ չայ ու շաքար. մէկ խօսքով նրա այրի մօր համար ապրուստի հարգահօս աղբիւր էր բացուել այդ չորս ամիսը: Թէև առաջին անգամ աղքատ կնիկը մի փոքր վախեցաւ դողութիւնը բացուելից, մի փոքր էլ դժօղքի արհաւիրքը հեռուից սպառնացաւ նրան, մի փոքր էլ խղճմտանքի

ձայնը կամացուկ ծըլաց նրա մէջ, բայց այդ ամեն նախապաշարմունքները՝ շուտ փարատուեցաւ նրա սրտէն, երբ Մինասը հաւատացուց նրան, որ ոչ ոք չտեսաւ և խանութատէրը ամենեւին բան չի կասկածում: Սյնու ամենայնիւ համեղ ապրանքները որդու ձեռքէն առնելիս, բարեսիրտ մայրը միշտ ասում էր նրան՝ «ի սէր Աստուծոյ, Մինաս ջան, զգոյշ եղի՛ր, մարդ չը տեսնի, եթէ ոչ՝ հարեւանների առջև կը խայտառակուինք»: Երբ իմանում էր թէ՛ բլրինձի, բիշմիշի, շաքարի, և այլն և այլն, գողութիւնը մարդ իմացած չէ՝ իսկոյն հանգըստանում էր, և իւր աշխատաւոր որդու համար կամ եղալի զարուփլաւ էր եփում, կամ ճուտով բօրանի, կամ չըղըթմա և կամ սրան նման մի անուշ կերակուր: Ժամանակից ժամանակ (դուք հասկացէ՛ք գոնէ շաքաթը երկու անգամ) դախից Մինասը կամացուկ թռցնում էր երեսուն, քարասուն, յիսուն կոպէկ և երբեմն մանէթ էլ: Միով բանիւ, մանրավաճառի խանութ մտած օրից Աստուծոյ առատութիւնը լայն հոսանքով սկսաւ թափուելու այրիի խրճիթը: Չորս ամիս այսպէս շարունակելից յետ, վերջապէս «մախաթը պարկից դուրս ցցուեցաւ», այսինքն խանութպանը բռնեց Մինասի գողութիւնը, մի լաւ բոթկեց ու մեծ խայտառակութիւնով դուրս ձգեց խանութից:

Դրանից յետոյ Մինասը քանի քանի անգամ մտաւ երբեմն կաշեվաճառի, երբեմն գինեվաճառի, երբեմն գրավաճառի, կօշկակարի, դերձիկի, հացագործի, մի անգամ էլ մի ջրկիրի մօտ, բայց ամեն տեղից շուտ արտաքսւում էր գողութեան կամ մէկ ուրիշ անառակ գործի համար: Արդէն քաղաքի մէջ ամենքը զգուշանում էին նրանից. ոչ ոք ոչ թէ խանութ կամ արուեստանոց չէր ընդունում նրան, այլ մինչև անգամ շուկայի միջից անցնելիս գեղերից ապրանք բերողներն երկու աչքները չորս էին անում, որ Մինասը մէկ հնարով չի թռցնէ նրանից հաւ, պանիր, ձմերուկ կամ մի ուրիշ ուտելու պաշար:

Այսպէս մեր Մինասը բաւականին ժամանակ անգործ մնաց իւր մայրենի քաղաքի մէջ։ Նրա մայրը, քանի որ միտքն էր բերում զաբլուփլաւի, բօրանիի ու չըղըթմի համը՝ ծանր ծանր հառաչում էր ու անուշ պատառների տեղ թուքն էր կուլ տալիս։ Տեսնելով որ իւր մայրենի քաղաքի մէջ անգործ մնալով ոչինչ չի գոյանալ, Մինասը ստիպուած եղաւ հեռաւոր օտար տեղ երթալ և այնտեղ մի անծանօթ և միամիտ հայի խանութ մտաւ։ Ինչպէս որ գայլը, որ ուր էլ երթալ՝ իւր ատամները հետն է տանում, այնպէս էլ Մինասը իւր վատ սովորութիւնները չը մոռանալով, քանի քանի անգամ գողութիւն արաւ, բայց վերջապէս բռնուեցաւ ու մեծ խայտառակութիւնով արտաքսուեցաւ խանութից։ Յետոյ արդէն բան ու գործ էր արել երբեմն մտնել մինի միւսի մօտ, մի քանի օր կամ շաբաթ մնալ, դուրս գալ կամ դուրս ձգուիլ, քանի մի ամիս անգործ մնալ մօր մօտ, նորից տեղ մտնել և նորից դուրս ձգուել։

Նորից սկսուեցաւ մօր գանգատները, անէծքները և վայ վագլախը թէ Աստուած նրան միայն պատուհասելու համար տուել է այսպիսի անառակ որդի։ Նորից հարեան կնանիք ժողովուեցան և սկսան իրենց կարծիքները յայտնելու և խրատներ տալու թէ՛ ինչ ուրիշ պէտք է անել։

Այդ միջոցին Մինասը արդէն տասնվեց տարեկան պատանի էր, և մի փօքր էլ հմտացել էր կարգալ գրելումը։

Այրին կնքահայր ունէր, որ նոյն քաղաքի եկեղեցիներից մինի երեցփոխանն էր, որն բացի այդ պաշտօնէն ունէր նաև մի խանութ։ Այրին գնաց այդ կրնքահօր տուն ու լացով, արտասուներով խնդրեց, որ որդուն իւր խանութն առնու, գանգատեցաւ, որ Մինասը տասնվեց տարեկան է, (այդ հասակում, հայ պատանին արդէն ծնողական տունն է կառավարում և քոյրերին է մարդու տալիս) ո՛չ միայն ոչնչով չի օգնում, այլ ինքը նրան վրայ ծանր բեռ է դարձել։ Եւ շատ այսպիսի գանգատներ արաւ նրան Մինասէն։

կնքահայրը պատասխանեց՝ «Ես քու գող, աւազակ, փուճ որդուն իմ խանութ չեմ մտցնիլ երկու պատճառով, նախ որ՝ ինձ կը կողոպտէ և երկրորդ՝ խանութիս ու առևտուրիս անունը կը կոտորէ։ Բայց եթէ կ'օժտարիս՝ ես թոյլ կուտամ նրան իմ ժամի մէջ սպասաւորութիւն անելու»։

— Միթէ իմ որդին կարող է ժամի մէջ սպասաւորութիւն անել, պատասխանեց այրին զարմացած. նահազիւ հազ կարդալ է իմանում. իսկ դրածը էլ մի հարցնիլ, ասես թէ ճանճը թանաքոտ օտերով թղթի վրայ ման է եկել։

«Վնաս չունի, պատասխանեց կնքահայրը, հէպէս շատ փուճերը կան իմ ժամի մէջ. մինն էլ որ նրանց վրայ աւելանայ՝ ժամից բան չի պակասիլ։ Եթէ այդպէս անպիտաններին էլ տիրացու ու տէրտէր չանես՝ ապա ո՞ր կ'ուրես նրան»։

Միւս օրուանից մեր փուճ-կենդանի Մինասը մտաւ ի շարս հայոց հոգևորականաց և եղաւ մինը։

Լսած կա՞ք եկեղեցիի մէջ տղայոց փոխ ասածը, ուր տառերը շատ վատ են արտասանվում (տնօրինութիւն-անօրէնութիւն, տղայ-աղա), խօսքերը իրար հետ կապ չունին, ու բոլոր կարգացածից բան չի հասկացում։ Այսպէս էր մեր մօնթ Մինասի փոխ ասելը կամ ատենին կարդալը։

Լսած կա՞ք, երբ շարականները երգում են անհամ եղանակով, ակա՞նջ խլացնող ձայնով, երբ մարդս ուզում է դուրս փախչել ժամից ու միանգամ չգալ։ Այսպէս էր մօնթ Մինասի եկեղեցւոյ մէջ երգեցողութիւնը։

Տեսած կա՞ք, երբ ժամի մէջ ժողովրդին մղելով, պինդ պինդ կանչելով, լիբբ լիբբ ժպտալով, հազար կերպ անպարկեշտ վարուելով մանր տիրացունները ու խոշոր տղայքը, ձեռքերը պղնձէ կամ փայտէ սկուտեղներ (գաբախ) բռնած՝ փող են հաւաքում էջմիածնայ կամ Երուսաղէմի, կամ սուրբ Կարապետի համար, երբ համոզուած էք, որ այդ աղքատին լումաների մեծագոյն մասը պի-

տի թուչէ երթայ մանացնողի դրպանք։ Այսպէս էր մեր մոնթ Մինասի կողմնակի արգիւնքը։

Տեսած կնք, երբ ժամի դրանը մատաղ նուիրելիս յանկարծ ամբողջ ոչխարի կէսը աներեւոյթանում է և նրա մորթը կախած է լինում քաղաքի հեռաւոր թաղի մէջ գտնուած պատերից մինի վրայ չորանալու։ Այսպէս էր մոնթ Մինասի ծառայութիւնը հայոց եկեղեցւոյ մէջ։

Տեսած կնք... Է՛հ, էլ ո՞րն ասեմ, Հայոց ժողովուրդը որ իւր հոգեւորականների ձեռքից այրուել խորովուել է, իւր հարազատ եկեղեցիից սառել, զգուել, ձանձրացել է, իւր հոգու փրկութենից թերահաւատուել է, իւր եկեղեցիների ուղղուելու, բարւոքուելու մէջ յուսահատուել է, և եթէ մի բարակ թելով տակաւին կապուած է նրա հետ՝ սրա պատճառը ո՛չ այլ ինչ է, եթէ ոչ ամօթ իւր հարեանից... ապա թէ ոչ՝ նա վաղուց հրաժարուելով պիտի հրաժարուէր... Այս ամենի պատճառը էր, է և պիտի լինի Մինասների և նրա նմանների Հայոց եկեղեցւոյ մէջ պաշտօն վարելը...

Նշխարք շինելիս՝ մէկ կամ երկու ֆունտ ալիւր տուն տանել, պատրաստած նշխարքը գողանալ, ուտել և կամ մէկ բանի հետ փոխել, գատկի տօնին քահանայի հետ խաչ ու աւետարանով տնէ տուն ման գալ, ներկած ձուեր կամ եղոտ բլիթներ հաւաքել, ծննդեան տօնին «այսօր տօն է»-ի ման գալ, փող ու չոր միրգ հաւաքել, գերեզման օրհնելիս՝ գինի ու արաղ (օղի) կոնծել, շահիներ հաւաքել, խունկ ու մոմ գրպանը դնել, քէլէխի (հոգու-հաց) ժամանակ ագահաբար ուտել (խփուել) հարիսա և ուրիշ կերակուրներ և մէկ մասն էլ ամաններով տուն տանել, մեռելի կողոպուտը կռիւ-ղալմաղալով ըստանալ մեռելատէրից և կապոց-կապոց տուն տանել, միով բանիւ այնպէս վարուել, իբր թէ բարեպաշտ ժողովրդի տունը համարել մէկ յաղթուած թշնամի քաղաք, որն զօրապետի հրամանով թոյլ տուած է թալանելու։ Այս ամենը այնպիսի գրաւիչ բաներ էին մեր մոնթ Մինասի համար, որ նա զարմանում էր թէ՛ ինչո՞ւ այս խել-

ըը վաղուց չէր եկել նրա վրայ և նա փոխանակ դըպրոցներ և խանութներ մտնել և արքայութեան, անյապաղ եկեղեցի չէ մտել, ուր կարողանում է անպատիժ անել այն, ինչու համար նրա վարժապետները և խանութպանները չարաչար պատուհասում էին:

Մինասի եկեղեցի մտած օրից նրա անմխիթար մայրը մէկ ազատ շունչ քաշեց և նրա բերանը կուշտ հացի երես տեսաւ և չգիտէր ինչպէս յայտնէր Աստուծոյ իւր երախտագէտ սրտի զգացմունքը: Մանր փող՝ կօպէկներ, շահիներ, արասանոցներ միշտ անպակաս էին նրա պահարանի մէջ, որն «յիշելքի գանձանակը» ամեն շաբաթ օր, կիւրակի և տօներին հայթհայթում էր նրա Մինասին: Եթէ մարդ էր մեռնում՝ մեռելի հալաւները դիզադէզ թափւում էր նրա տունը. եթէ ժամի դրանը մատաղ էր լինում՝ ոչխարի լաւ մասից քանի քանի գըրուանքայ յայտնւում էին նրա խոհանոցումը, բացի եփած պատրաստած մատաղի խոշոր կտորներից. եթէ զատիկ էլ լինում՝ նրա տան մէջ հազարներով ներկած ձուեր էին գլորւում գալիս. գաղայ, հարիսա, զէրտէ, կորկոտ և այլն գրէթէ շաբաթ մի անգամ անպատճառ յայտնւում էր նրա սեղանի վրայ. գինին ևս անպակաս էր, վասն զի ամեն բարեպաշտ մարդ ցանկանում էր, որ իւր ապսպարած պատարագը անպատճառ կատարուէր նրա այգիի կամ մառանի պատուական գինիով, որից անշուշտ, ուղարկւում էր եկեղեցին երկու-երեք չիշ:

Վրայ անցաւ երեք տարի: Մեր չքաւոր այրին վաղուց դադարել էր իւր գանգատներէն և տրտունջներէն: Որդու ստահակութիւնները թէև վերջացած չէին, բայց նրան համար ոչ ծեծում էին նրան և ոչ խայտառակում, այլ մի փոքր տրանջում էր ժողովուրդը, այն էլ ոչ ուղղակի Մինասի, այլ ընդհանրապէս բոլոր հոգեւորականաց վրայ. ի հարկէ, ամենից առաջ Սուրբ Աթոռի հոգեւորականների վրայ, որին համարում էին դրդիչ և ըսկզբնապատճառ հայ եկեղեցականների խառնազնաց վարքին. իսկ Մինասները և նրա նմանները լռելեայն

ապրում էին Սուրբ Էջմիածնայ հովանաւորութեան ներ-
քոյ՝

Մինասը արդէն տասներինը տարեկան սև մրջով,
թաւ ունքերով, ցուլի նման աչքերը արին կոխած պա-
տանի էր. վիզը հաստ, փորը միշտ տկուած, թշերը դե-
րութիւնից ու մսոտութիւնից ասես թէ տրաքել էին ու-
զում: Մայրը նայում էր իւր սիրական Մինասի վրայ և
մտքի մէջ ասում էր՝ «Ժամանակը արդէն հասել է սրան
մի առողջ կնիկ ճարելու, թէ չէ՝ Մարիամ, Նինո, Զա-
պէլ այրիների մօտ շուտ-շուտ ելումուտ է անում. վա-
խենում եմ մի օր կ'իսայտառակուի»...

Այս հոգսերի մէջ էր այրին և ուզում էր իւր սի-
րական Մինասի ամուսնութեան համար խորհրդակցել
կնքահօր հետ, յանկարծ ներս մտաւ մի ծառայ և ա-
սաց որ՝ կնքահայրը ուզում է նրա հետ մի հարկաւոր
բան խօսել: Այրին անյապաղ գնաց կնքահօր տուն և
նրանց մէջ տեղի ունեցաւ այս խօսակցութիւնը:

— Սանամայր՝ ես բեզ վազուց մի բան ուզում էի
յայտնել, բայց յարմար ժամանակ չէի գտնում: Ասա,
խնդրեմ, բանի՞ տարեկան է Մինասը:

— Արդէն տասներինը լրացաւ, բսանը մտաւ: Ի՞նչ
է, բան ունիս ասելու:

— Ասելու բանս այս է՝ մինչև երբ նա մոնթ պի-
տի մնայ. ժամանակ չէ՞ նրան նախ սարկաւազ և ապա
տէրտէր ձեռնադրելու...

— Ո՛ւր է, եթէ այդպէս մի լաւ բան լինէր. իւր
բազդից ո՞վ կ'փախչի...

— Բայց դու գիտե՞ս, որ սարկաւազ ձեռնադրելից
առաջ պէտք է որդիդ տնաւորուի. մեր Սուրբ Գրիգոր
Լուսաւորչի օրէնքով՝ եթէ տղան կին չունի՝ նրան սար-
կաւազ չեն անիլ...

— Ես էլ այդ մասին վաղուց մաշում եմ, բայց
ի՞նչ անեմ—ինքս էլ չ'գիտեմ...

— Թէ որ այդպէս է, ուրեմն բոլ որդու հոգսը ես
կ'հոգամ. մի անգամ՝ արդէն սկսել եմ նրան հովանաւո-

րելու, պէտք է որ բարերարութիւնս մինչև վերջը հասցնեմ...

— Վերը Աստուած, վայրը դու, ինչպէս գիտես՝ այնպէս արն. ես մէկ բամբաղդ, յիմար կնիկ եմ. իմ խելքը ինչ կարող է կտրել. դու մեր տէրն ես, մեր հէրն ես, ինչպէս որ կասես՝ այնպէս էլ թող լինի...

— Շատ լաւ ես ասում, սանամէր, դու լսել ես, մէկ խօսք կայ, որ ասում է՝ «Որ խոնարհեցուցանէ զանձըն իւր՝ բարձրասցի»։ Այդ խոնարհութեանդ և հնազանդութեանդ համար ես էլ ուզում եմ քեզ ու քու որդուդ բաղդաւորացնել։ Դէհ, գնա հարսիդ համար մէկ սիրուն մատանի պատրաստէ. այսօր որդուդ նշանտուքը կլինի։

Խեղճ այրին սրտի ուրախութենից երկինք կ'ըռչէր, եթէ... Թեւեր ունենար. և քաշուելով կըմկըմկուով, կապելով հարցուց կնքահօրը.

— Կարո՞ղ եմ արդեօք իմանալ՝ ո՞վ է իմ հարսնացուն։

— Բիձուս (հօրեղբօրս) աղջիկը Գոհարը, պատասխանեց կնքահայրը։

Ասես թէ մի կարաս սառը ջուր թափեցին խեղճ այրի կնոջ գլխին։

— Գոհարը, ասաց նա զարմացած ու սարսափած։ Բաս Գոհարի համար ասում են թէ՝ երկու տարիից քառասուն տարեկան կ'լինի. աչքերը, ասում են, շիւ է, աջ ոտն էլ ձախից կարճ է, բերանն էլ, ասում են...

— Դատարկ խօսքեր են, հարևանի բամբասանքներ են, ասաց կնքահայրը բարկացած։

Այրին կամացուկ կուլ տուեց իւր արտասուներ ու տրտունջը, ու նոյն երեկոյին կատարուեցաւ Մինասի նշանտուքը։ Մի ամսից պսակուեցաւ նա երեսունութամեայ անարատ կուսի վրայ և երկու ամսից ձեռնադրուեցաւ սարկաւադ։

Կնքահայրը, ինչպէս որ շատ ուրիշ, այնպէս էլ այս գործի մէջ վարուեցաւ ինչպէս վայել էր խոհեմ վաճա-

ուականին, որն առանց հաշուի ու շահի ոչ մի քայլափոխ չի անում: Նրա հաշիւը այսպէս էր. Գոհարը լինելով նրա ազգականը, քանի որ տունը մնացած աղջիկ էր՝ անտանելի բեռ և խղճի խայթ էր մեր հոգեւէր երեցփոխանի համար. խոհեմութիւնը պահանջում էր, որ նա մէկ հնարով իւր օձիքից թափ տար նրան, որ հաւանանքի կասէ—կօսէից ազատուէր: Գոհարի տարիքի ու մարմնի պակասութիւններին նայելով, փեսաները զանազան քանակի օժտադրամներ էին պահանջում—որը ութ հազար, որը հինգ և որը չորս, ամենաքնճառ փեսան երեք հազարից վայր չէր իջնում: «Աստուածդ կըսիրես, միայն էին անում փեսաները, «պաս ուտինք պաս ուտինք՝ էն էլ թան ու սպաս ուտինք», այսինքն մի պառաւ, շիլ, կաղ և բերանը... հարս առանց կամ քիչ փողով առնոնք. էդ էլ խօս սուրբ կարապետ գնալ չէ, որ ուխտերս ընդունական լինի»: Այսպէս էին դատում Գոհարի փեսացուները:

Բայց մեր երէցփոխանաղայի հաշիւները ուրիշ էին: Նրան շատ ծանր էր երեք հազարից բաժանուելը. և, վերջապէս ինչո՞ւ երեք հազար պիտի տար այն բանի համար, որն կարող էր երեք հարիւրով գլուխ բերելու:

Վրայ վեց ամիս չ'անցած, Մինաս սարկաւազը գնաց մի թեմական եպիսկոպոսի մօտ և ձեռքը համբուրելով, տուեց նրան երէցփոխանից մի նամակ, որի ծրարի ստորին կողմը այսպէս էր գրուած «Ներփակեալ երեք հարիւր րուբլի և այլն և այլն»:

Եպիսկոպոսը սկսաւ քննելու Մինաս սարկաւազին.

— Քանի՞ Աստուած կայ:

— Երեք Աստուած կայ՝ Հայր, Որդի և Հոգի սուրբ, և մի հատ էլ Աստուածածին:

— Հայոց եկեղեցին քանի՞ խորհուրդ է ընդունում:

— Եկեղեցիի քանի խորհուրդ ընդունածը չ'գիտեմ, բայց եկեղեցւոյ խորհուրդները դրանք են՝ երեխայ մկրտել, տղոցկանի տունը փարատել, պսակ՝ կատարել, մեռել թաղել, տարին երկու անգամ տնօրհնէք քալել,

ժողովրդին տօնի օրը շնորհաւորել, գերեզման օրհնել, թաթաւ (անձրև) չեկած տարին՝ չոր կատարել. մէկ խօսքով այն ծէսերը, որոնց համար ժողովուրդը շահում է իւր ծխատէրին։ Հա, մոռացայ ասելու՝ ատեն-ատեն ալ հիւանդին վրայ նարեկ կամ աւետարան կարդալ։

— Հայոց եկեղեցին ո՞ր սուրբ նահատակներին է տօնում։

— Հայի սուրբ նահատակները դրանք են՝ սուրբ Գրիգոր Լըսաւորիչ, սուրբ Թորոս, սուրբ Գէորգ, սուրբ Գալուստ, սուրբ Համբարձում, սուրբ Խաչ, սուրբ Հրեշտակապետ, սուրբ Յարութիւն, սուրբ Մկրտիչ, սուրբ Կարապետ, սուրբ Խոր-վիրապ։ Ան մէկալ սուրբերը՝ Արամ, Արշակ, Գագիկ, Աշոտ, Սմբատ, Տիգրան, Սենեքերիմ—ան պօշ սուրբեր են, նրանց ոչ Տէր-Աբրահամ-եանի օրացոյցը կրնդունէ և ոչ քահանաները տօնշնորհաւոր կըալեն։

Շատ ժամանակ չանցած՝ բոլոր քաղաքի մէջ անպիտան, անընդունակ, փխտակար, սրիկայ ճանաչած երիտասարդը դարձաւ հայոց քահանայ, Քրիստոսի բանաւոր հօտի հովիւր և Աստուածորդու տեսանելի պատկերը նրա հետևողաց աչքում ի փառս սուրբ Էջմիածնի և ի մխիթարութիւն հայ ժողովրդին։

Ես իմ պատմութիւնս գրէթէ աւարտեցի։ Ներողամիտ ընթերցողը առանց իմ ասելու էլ կարող է եղրակացնել թէ՛ մի ժամանակուայ ստահակ, սրիկայ Մինասը, այժմ տէր-Մինաս դարձած՝ ի՞նչ սխրագործութիւններ պիտի կատարէ ժողովրդիս մէջ, որքան մարդիկ պիտի թերահաւատցնէ, որքան անգործ ընտանիքի մէջ չփոթ և աղմուկ պիտի մտցնէ։ Ամեն հայաբնակ քաղաք և գրէթէ ամեն հայ եկեղեցի ունի իւր սեպհական տէր-Մինասը։ Իսկ մեր տէր-Մինասը, չորս տարի մնալով իր ծնած քաղաքի մէջ, ետեւէն այս յիշատակները թողեց։

Ամբողջ չորս տարի հայոց լեզուի և հայոց կրօնի դասատու էր տղայոց և օրիորդաց վարժարանների մէջ, այսինքն՝ յընթացս չորս տարուան նրա ձեռքի տակ

մեծանալով աւելի քան թէ հազար հայ մանկունք, զուրկ մնացին հայոց լեզուի և կրօնի գիտութենէն, վասն զի ինչ պիտի սովորեցնէր նա, եթէ ինքը ոչինչ սովորած չէր և ոչինչ չ'գիտէր (վասն զի ժողովուրդ մտորեցնելը, փորը պարարելը, փողի ագահելը, պաշտօնակիցներին դաւաճանելը, մատնութիւններ անելը և ուրիշներին էլ դէպի այդ դրդելը խօ գիտութիւն չէ)։ Եւ, վերջապէս, այն վրդովմունքներով, որով նա զբաղուած էր՝ ամբողջ քաղաքը տակնուվրայ անելով, ունէր նա ժամանակ կամ ձեռքը գիրք առնելու և կամ ուրիշին կարդացնելու։

Թէև նա դասատւութեան կողմանէ բոլորովին անօգուտ էր ժողովրդին, բայց տեղական առաջնորդէն և նրա յաջորդէն խաչ, ծաղկեայ փիլոն և կամիլաւքա պահանջողներից առաջաւորն էր։ Տէր Մինասին անյայտ չէին այն հնարները, որոնք ստիպում էին մի քանի արժանաւոր քաղաքացիներին նրա համար բարեխօսելու և միջնորդելու ևս։

Չ'գիտեմ՝ ինչ հնարներ գործ գրեց տէր-Մինասը, որ հաւատացուց իւր մեծաւորին, թէ ինքը շատ ազգասէր և գիտնական անձն է, և հոգւով սրտով անձնատուր էր ազգիս նիւթական և հոգեւոր զարգացմանը, և այդ պատճառաւ նշանակուեցաւ տեսուչ չըրջակայ գիւղորէից դպրոցներուն։ Այս նոր պաշտօնը ստանալով, նրա տնից արդէն գիւղական առատութիւնները՝ ոչխար, կովի խայմախ, մածուն, պանիր, կաթ, ցորեն, հաւ-ճիւղ, և այլն և այլն և այլն անպակաս էին։

Իւր կնոջ պառաւթիւնը և իւր քաջաւորը կազմուածքը նրան ներելի համարեց նաեւ... Բայց նրա այս արարքի վրայ ստուար բող ձգենք, խնայելով կարգացողի պարկեշտութիւնը։ Գարշելի խոցերը ցոյց տալը ոչինչ օգուտ չունի, եթէ նրանք անբուժելի են։ Տէր-Մինասի պէս անբարոյական մարդիկ երբէք չեն ուղղուիլ՝ թէկուզ խօսքով մտրակէ, թէկուզ իսկական մտրակով։ Այդ տեսակի մարդիկ ամենից առաջ անամօթ, լիրբ և յանդուգն են լինում և այդ յատկութիւնները միամիտ ժո-

ղովուրդը համոզման և քաջասրտութեան տեղ է ընդունում: Ինչ պէտքէ անել տէր-Մինասներին. չը գիտեմ. միայն այս գիտեմ, որ եթէ յանցանքը անուղղելի է, յանցաւորին առ միշտ պիտի արքայեմ Սեան ոչ նրա համար, որ այնտեղ ուղղուի, ոչ. այլ որ ժողովուրդը ազատուի նրանից: Առիւծին, վագրին ինչո՞ւ գառազեղի մէջ են փակում—ուղղուելու:

Ասում են թէ՛ նա շատ անգամ կնունքէ, հարսանիքէ, թաղումէ, հոգու հացէ (քէլէխ), տօնշնորհաւորէ, տնօրնէքէ, և այլն, և այլն, հարբած վերագառնալով՝ գրէթէ միշտ ծեծում էր իւր հիւանդոտ կնկան, որ չորս տարի նրա ձեռքից նահատակութեան ամեն նուրբ լիկանքը կրելով, վերջապէս մեռաւ, և այն ժամանակ տէր-Մինասը իւր բարբի տէր մարդոց կարծիքով մի տեսակ արտօնութիւն ստացաւ առաւել ապերասան վարք ունենալու, քան թէ իւր կնոջ կենդանութեան միջոցին: Արդէն նա չէր շատանում աղախիններով և այրիներով, այլ աչքը առաւել անուշահամ պատառների վրայ էր ձգում... Այն ժամանակ քաղաքի աղաները ոտքի ելան և ուղում էին մի մանասար սարքելու և Էջմիածին ուղարկելու, որ տէր-Մինասին Սեան արքայեմ տան. բայց նրա բարեկամները (դուք կարծում էք թէ՛ տէր-Մինասի պէս մարդիկ բարեկամներ չե՞ն ունենում, աւա՜ղ, դուք սոստիկ սխալվում էք) խորհուրդ տուին իւրակամ չուել գէպի Էջմիածին և կուսակրօն վիճակ ընդունել: Նա այդպէս էլ արաւ:

Էջմիածնի մէջ անպիտան հոգեւորական չիկայ. ամենքի համար այնտեղ պաշտօն կգտնուի. եթէ վարդապետը գիտնական է՝ նրան վարժապետ կանեն. եթէ սիրուն գրել գիտէ՝ գրագիր կանեն. եթէ շատախօս է՝ քարոզիչ կ'կարգեն. եթէ լուսկեաց է՝ Սինօգի անգամ կ'ընտրեն. եթէ վիճասէր կամ կռուասէր է՝ կ'ուղարկեն աթոռապատկան հոգեր յետ առնելու նրա սուտ տէրերից. եթէ հեղահագի է՝ հիւրընկալ-կանեն. եթէ... էհ, որ մինը ասեմ մէկ խօսքով Էջմիածնի մէջ ոչ ոք անպիտան,

անօգուտ չէ (բայց եթէ Էջմիածնի մէջ ևս մարդ պիտանացու չլինի, չգիտեմ որ կոյանոց պիտի ձգել նրան), անպատճառ մէկ բանի պէտք կուգայ: Մեր տէր-Մինասին նախ արեղայական կարգ տուին և ապա մածնատան վրայ տեսուչ կարգեցին, ուր կայ 75-100 կով ու 7-10 կնանիք. առաջինները կաթ պիտի տան և երկրորդները այդ կաթից իւղ, պանիր և մածուն պիտի պատրաստին Էջմիածնի սեղանատան և Վաղարշապատի ամօթխած խաթունների համար:

Հինգ տարիից մեր Մինաս վարդապետը Աստծու ողորմութեամբ և իւր աչքաբացութեամբ երեք հազար բուբուռ տէր եղաւ: Երբ այս լուրը հասաւ մի սպասաւորի ականջ, որ մի նշանաւոր անձի մօտ զանազան անորոշ ծառայութիւն էր անում, իսկոյն սկսաւ խնամախօսութիւն անել՝ չէ՞ կամենում արդեօք հայր սուրբը իւր վարդապետական աստիճանը եպիսկոպոսականի դարձնել:

Հէնց որ Մինաս վարդապետը եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, քանի մի ամսից բօթ (թէ աւետիք) տարածուեցաւ, որ կաթողիկոսը մեռել է: Հայաստանի բոլոր եպիսկոպոսունք պէսպէս յոյսերով լրցուեցան՝ մի օր իրենց սրբոց Թադէոսի, Բարդողիմէոսի և Գրիգոր Լուսաւորչի աթոռի վրայ բազմած տեսնելու:

Այդ ցնորքները մեր Մինաս եպիսկոպոսի մտքովն ևս անցաւ: Կը լինի կաթողիկոս կամ ոչ՝ չը գիտեմ. բայց այն հաւաստի գիտեմ, որ նա այսօր չէ-վաղը կը ստանայ առաջնորդական թեմ, և կը սկսէ հովուելու արդէն ոչ թէ մի ծուխ կամ թէ կառավարել մի եկեղեցի, այլ ըստ կամս իւր աջ ու ձախ պտոյտ տալ տասնեակ քաղաքներ ու գիւղեր, հարիւրաւոր եկեղեցիներ ու դպրոցներ ու բիւրաւոր ժողովրդականք և մանաւանդ նրանց զաւակաց՝ մեր ազգի ապագայ յոյսը...

Ես խօսքս վերջացուցի:

Ներկայ տաղույս մայիսի 1-ին (այսպէս է սրբազնագոյն Սինհոգոսի հրամանը) պիտի ընտրուի Էջմիած-

նայ մէջ ամենայն հայոց կաթողիկոս: Ո՛վ կ'լինի այդ կաթողիկոսը՝ ես չգիտեմ (բայց ասում են թէ՝ գիտցողներ արդէն կան). ո՛վ էլ լինի Աստուած շնորհաւոր անէ նրա ընտրութիւնը:

Երբ այդ ցանկալի ընտրութիւնը կ'վերջանայ, երբ նորընտիր կաթողիկոսի լսելիքը կ'յոգնին նրան շրջապատող մարդոց կեղծի բարեմաղթութիւններէն և ստորաքարշ շողջօրդութիւններէն, երբ վրայ քանի-քանի ամիսներ կանցնին և նա կառաջանայ կամ իւր Վեհաբանի կամ Բիւրականի ամարանոցին մէջ, այն ժամանակ նա թող մի թեթեւ հայեացք ձգէ իմ այս երկտող խոնարհ աղերագրոյս վրայ: Ես այդ նորընտիր կաթողիկոսէն չատու մեծամեծ սխրագործութիւններ չեմ պահանջում, չեմ պահանջում նաև նորամէն «Հայոց եկեղեցւոյ կերպարանափոխութիւնը ոտից մինչև գլուխ», չեմ պահանջում անուն անմահացնող և հռչակի փայլ տուող կոթոյններ, արձաններ և արձանագրութիւններ, այդ ամենը չեմ պահանջում նրանից, վասն զի նրան մէջ ազգիս համար մէկ առանձին օգուտ չեմ տեսնում: Ես կ'խնդրեմ մի փոքրիկ բան և այդ փոքրիկ բանը այս է. նախ՝ մեր ծուխերը ազատէր՝ տէր-Մինասներէ և յետոյ՝ ապագայումը տէր-Մինասներ չ'չատացնէր հայ ժողովրդի մէջ: Տէր-Մինասներն են, որ քայքայեցին մեր խեղճ էջմիածնի հիմունքը, տէր-Մինասներն են, որ 30 միլիօնեայ հզօր ազգը $3\frac{1}{2}$ խեղճ ժողովրդի դառցուցին: Եթէ Ձերբեղները և Քրդերը քանդեցին հայի ժամերի և տների պատերը, տէր-Մինասները հիմնայատակ արին բոլոր Հայաստանի տաճարները, թագաւորական գահոյքը և անհամար մարդոց բարեկեցութիւնը: Յիշենք միայն տէր Կիրակոսին և Նիկող հայր սուրբին:

Վեհափառ տէր՝ ազատէ ազգս տէր-Մինասներէն, և Քու անունը օրհնած, գոված և փառաբանած կ'լինի:

